FILOSOFIEN I NORDEN

TIL OPLYSNING OM DEN NYERE TÆNKNINGS OG VIDENSKAPS HISTORIE I SVERIGE OG FINLAND, DANMARK OG NORGE

AV **ANATHON AALL**

(Videnskapsselskapets Skrifter. I. Hist.-filos. Klasse 1918. No. I)

UTGIT FOR H. A. BENNECHES FOND

KRISTIANIA I KOMMISSION HOS JACOB DYBWAD 1919

Fremlagt i fællesmøtet den 3dje mai 1917.

A. W. BRØGGERS BOKTRYKKERI A/S

Förord till den elektroniska utgåvan

FORORD.

Mens jag i flere aar har holdt paa for et tysk tidskrift at melde nordiske bøker og avhandlinger om psykologiske emner, er den tanke ofte kommet op for mig, at slike studier om sjælslivet vilde man forstaa bedre om man kunde opfatte dem i deres historiske sammenbseng med filosofien i det hele i vedkommende land; og mang en gang kunde det føles noksaa sterkt at maatte sakne noget verk som kunde være til hjælp paa den maaten. Da saa anledningen kom, kunde jeg ikke undslaa mig for selv at ta opgaven paa mig. Anledningen var at en tysk professor bad mig at gi et oversyn over filosofien i de skandinaviske land i et arbeide paa tysk for den internationale filosofiske kongres i London som var planlagt for 1915. Det var om vaaren 1914. Straks efter tok arbeidet fat; først om 3 aar var det færdigEn sterkt kortet sammenfatning av det her trykte verk har været offentliggjort i Gerh. Grans tidsskrift „Edda“ i 6 paa hverandre følgende nr. fra 1915 hefte 4 av.. Rigtignok fik det i det ytre set et andet maal og blev skrevet paa et andet sprog end som oprindelig ment av den tyske filosof. Tyskere og englændere har i disse aarene faat andet at tænke paa end at møtes paa en videnskabelig kongres i London og der arbeide sammen paa at forstaa filosofien og dens historie i de forskjellige land. Platon vilde at filosoferne skulde styre samfundet; men historien har mest tvunget dem til at nøie sig med at filosofere over hvorledes andre gjør det.

Emnet har her — som læseren snart vil merke — været studert efter en metode som ikke i alt ligner paa den vanlige. At skrive historien for filosofien hos et folk er ikke gjort med at man helt enkelt stabler op paa bordet for sig de filosofiske bøker som har været trykt i landet, og saa drar ut av dem hvad som har været tænkt og lært. Ogsaa det maa gjøres, men det maa mere til. I hovedsaken har filosofien faat sit tilfang fra to hold. Den ene kilde er den som man i videnskapen alene pleier at agte paa. Man blir med den indenfor kredsen av akademiske lærere som har dyrket det specielle fag filosofi. Men filosofihistorien har faat en vigtig del av sit indhold tilført ogsaa ad andre veier. Fra personligheter med et tankeliv stemplet av en særegen indre eller ytre skjæbne, og desuten fra

kanaler som repræsenterer de aandelige rørelser og de kritiske strømninger inden folkets midte, og som finder nedslag i dets almindelige kulturtilstander, dets politik, dets religiøse og æstetiske livsytringer, detsydelser i kunst og litteratur. Ikke i alle nordiske land er kanske den sidste av de her nævnte kilder like synlig; men der jeg har faat øie paa den, har den faat sin plads i fremstillingen.

Den opgave som forelaa, var først og fremst bent frem at skildre filosofien i norden saa objektivt som mulig. Men under syslingen med opgaven har det helt naturlig vokset frem et forfattermotiv av en noget personlig art: Et ønske om at det som her blev gjort, i nogen mon skulde gi de enkelte folk øket klarhet over en historisk og aandelig eiendom de hver for sig har, og over nye erobringer de kanske kunde gjøre. En historiker vil helt naturlig komme til at arbeide baade med tanken og følelsen. Har fortiden hans tanke, saa har fremtiden hans følelse. Denne følelse vil komme til at svinge mellem frygt og haap, mellem tro og mistro om det som skal komme. Fremtiden for videnskap og tænkning i norden avhænger av det mot og den flid man viser i at gjennemføre klare principper. I ædel kappestrid for saadant maal vil de enkelte nordiske folk paa den mest fuldkomne maate sætte den skandinaviske tanke i verk.

Kristiania i mai 1917.

Forfatteren. INDLEDNING. Kritisk oversyn og sammenlignende værdsætning.

Vil man faa frem et billede av grundlaget til aandslivet hos folkene, saa er det mange ting en maa agte paa: De politiske kræfter som rører sig inden det enkelte folks midte; de stridigheter som fanger dets opmerksomhed de sociale reformer som optar sindene; de ledende synsmaater for pressen, folkets plads under det industrielle kaplep mellem nationene; storheten i dets kunst, rangen for dets forfattere i verdenslitteraturen; de hjemlige ydelser til verdensvidenskapen; og — filosofien i vedkommende land.

Ja horer nu filosofien med? Det gaar an at tvile. Slik som den er blit dyrket helt ned til nyere tid, kan den let synes at ha noksaa løst forhold til det øvrige liv som leves av menneskene. Filosofien kunde forekomme mange som et tog der bare farer gjennem et landskap og ikke egentlig har noget med livet der at gjøre. Alt gaar sin vante gang, uten at man tykte sig videre berørt av dette tog, som alene en kort stund trak op en linje for synet. Og dog vet vi det er ikke i grunden saa. Toget fører med sig varer som i passe tid blir kastet ind i livets travelhet, og i den foretagsomhet som stedet utvikler, sætter jernbanen sine merker paa en meget real maate. — I virkeligheten er filosofien en av de væsentlige faktorer i et folks historiske aandsprodukt. Dens leie i tankelivet hos dem som virkelig tænker, ligger dypt. Det er sandt, at store deler av aandsverket i vore dager fuldbyrdes uten at man tænker mere paa »filosofien« ved det, end man tænker paa atmosfæren fordi om man i hvert sekund drar pusten i den. Men straks man av tanken føres til grundpunkter eller høidepunkter for de alvorlige spørsmaal i tilværet, vil den filosofiske undertone slaa merkbart igjennem. Og i de land der den filosofiske tænkning virkelig har faat et bestemt karakterpræg, der vil dens virkning gaa langt utover det som direkte falder ind under dens egentlige »fag«-omraade. Den vil kunne spores i typiske retninger for de aandelige interesser inden vedkommende folk, i den principielle holdning det helt naturlig indtar til opgaver i tiden.

Stundom er rigtignok stoffet en har at gjøre med magert nok. Resultatet av studiet kan bli det, at en maa erkjende, det er utrolig med hvor litet metodisk tænkning et folk kan berge sig gjennem tilværelsen. Men ogsaa denne negative sandhet gir os, ved dypere syn, en gavnlig lærdom om historiens filosofi og — om filosofiens historie.

Med tanker som disse har nærværende forfatter vendt sig til studiet av filosofien i de nordiske land1. Man taler om en skandinavisk filosofi; det er filosofien i Sverige og Finland, Danmark og Norge.

Det naturlige slegtskap og de nære gjensidige forbindelser mellem folkene fortæller os endnu ikke noget om at de enkelte riker samfølges i sin teoretiske eksistens. Det kan leve mange ulike liv i samme akvarium. Naboskap og

historisk-politisk paralellitet mellem folkene beviser ikke noget om den filosofi som har fundet hjemsted hos dem. Det virkelige forhold er da ogsaa det, at veiene her skiller sig sterkt fra hverandre. De nordiske folk er forskjellige i henseende til i) aanden og arten i deres filosofi 2) de kilder deres filosofiske tænkning er flytt ut fra og 3) den virkning som denne tænkning har øvet paa hjemmefolket. I Norge er, like til den senere tid, litet at spore av en mere alsidig indflydelse fra utenlandsk tænkning paa det filosofiske liv, i Finland slog de avgjørende fremskridt inden den filosofiske granskning snart an, i Danmark har kontakten med det utenlandske tankeliv været meget betydningsfuld og resultert i en sterk og frugtbar produktion; i Sverige har man for størstedelen bygget videre paa det grundlag som blev skapt av karakteristiske tænker-personligheter inden eget land, mens nu paa det senere sterke brytninger mellem gammelt og' nyt vidner om hvad klokken er slagen. Den betyd-ning'filosofien har eller har hat for det nationale aandsliv hos det enkelte folk, er det naturlig vanskelig at faa ind under en karakteristik. Men det blir en naturlig metode at ta utgangspunkt i forholdene ved akademierne. Den aandskultur som skapes ved lærdomssæter, siver ut til folkesjælen ad mange aapne eller skjulte kanaler. En metodisk undervisning rækker i sine virkninger længere end til de nærmeste tilhørere. Naar man vander et blomsterbed, saa tar ogsaa grønsværet utenom bedet til at friskne2.

1 For den danske og norske filosofis vedkommende kunde jeg for en væsentlig del holde mig til tidligere studier jeg hadde gjort; bl. a. sammenfattet i en fremstilling for Ueberweg-

Oesterreichs Grundriss der Geschichte der Philosophie. 4. Teil, 11. Auflage. For Sveriges og Finlands vedkommende stod jeg overfor en ny opgave. Jeg har tat denne del av arbeidet op først og begynder da ogsaa i fremstillingen med disse to land.

3 Det kan være oplysende i denne forbindelse at merke sig den akademiske ungdoms forhold til filosofi som studiefag i de forskjellige laud. I Norge og i Danmark bygger forberedelse i filosofi saa at si bro mellem undervisningen paa de høiere skoler og studeringer ved universitetet. Den unge maa efter at ha bestaat examen artium underkaste sig en prøve i filosofi, inden han — eller hun — blir tilstedt til andre universi-1918. No. i.

For de nordiske folk synes saken i dette punkt at staa slik. I Norge har virkningen av et direkte studium av filosofi den meste tid været ringe. I Finland har paa visse punkter det folkelige og politiske liv været paavirket av teoretiske idéer som er blit utviklet av filosofien inden landet. I Danmark har baade indenlandske og utenlandske filosofer hat stor indflydelse paa aandsdannelsen. I Sverige har de mere almeneuropæiske strømninger inden filosofien mest været merket gjennem de brytninger som har fundet sted mellem dem og en hjemmebaaren sterk filosofisk retning. Sikkert har den specifik svenske filosofi git i hvert fald den akademiske folkeindividualitet et særeget præg, laant den en følelse av paa somme punkter at ha visse traditioner at hævde. Det vilde neppe være ulønsomt at vaage at spore op virkninger efter filosofer som Grubbe, Geijer og Boström for svensk væsen og svensk dannelse helt ned til en noksaa ny tid. Virkninger i verdensanskuelsen, i opfatning av religion og ret. Ikke bare inden kredsen av de akademisk dannede, men ogsaa i bredere folkelag1.

Om den aandsutvikling som skyldes filosofien i et land, kan det være tale i dobbelt mening. Den filosofiske produktion kan ha en real og den kan ha en historisk værdi. Hvad skulde fortjene at fremhæves, dersom man lægger en real maalestok paa de filosofiske ydelser i de nordiske land? Med realværdien i en filosofi mener vi det den gir av sande lærdommer, træffende synspunkter, av idéer, av frugtbare tilknytninger for granskningen i det hele. Særlig ærefuld og mægtig blir den filosofiske tanke-daad i ett tilfælde: Naar det blir ydet noget originalt av den art som fremmer den filosofiske eller aandelige utvikling hos menneskeheten.

tetsexamina. Denne undervisning av propædeutisk art, omfattende psykologi, logik og filosofiens historie, er beregnet paa et 4—5 timers ukentlig kursus i to semestre. I Sverige og Finland er ikke noget saadant filosofisk kursus anordnet. I Finland maa jurister og teologer underkaste sig en prøve i filosofi. Sammenlign Stadganden gäl-lande Keiserliga Alexanders Universitetet. Systematisk Handbok utarbetad af Edv. Hjelt, Helsingfors 1911. I

Sverige maa de som utdanner sig for den høiere lærergjerning, gjennemgaa et semesterkursus i psykologi og pædagogik. I Danmark — ikke i Norge — er det adgang til en speciel akademisk utdannelse i filosofi, idet man paa grundlag av flere aars studium kan underkaste sig magisterkonferensen i filosofi. Hermed er at sammenligne den svenske og finske licentiatprøve i filosofien. Om forholdene i Norge se min avh. i artikelen: Filosofien, i det norske universitets festskrift 1911, 2. hovedav-snit, Den norske filosofi som undervisningsfag og aandsprodukt s. 410 ff. Sammenlign Kgl. statuter för univ. i Upsala och Lund, utgit av Johan Bahr, Upsala 1897, og Samling af de for univ. gjældende retsregler, utgit av Goos, Kjøbenhavn 1884.

1 Smlgn. eksempelvis vidnesbyrd av Hammarskjöld i Sveriges Land och Folk, utg. av G. Sundberg, 1901, under artikelen Juridik s. 393 fg.: Obestridligt, att den idealistiska filosofi, som, af flera svenska lärde förberedd eller vidare bearbetad, genom Boström vunnit sin förnämsta utveckling, under de senaste årtiondena utöfvat ett stort inflytande äfven på rättsvetenskapen.IO

Det lægger et moment av storhet i tænkningen hos et folk, dette at være sig bevisst gjennem sine mænd at ha utrettet noget saadant. Denne universalisme i de ytterste maal er noget som aldrig kan falde utenfor filosofens horisont. Tænkning har et hemmelig ærend til fjern som til nær, likesom lyset bølger frem til de ytterste stationer i æterrummet. Og tankene hos menneskene stævner, stort set, til de samme maal, likesom deres fysiske syn søker mot samme himmelhvælv.

I dette punkt staar de nordiske folk noksaa ulikt. I Sverige synes det — naar man ser bort fra personligheter som E. G. Geijer og V. Rydberg, samt fra visse fremskredne sansefysiologer og psykologer — som om et nærmere forhold til filosofien ikke har været særlig karakteristisk for dem som har frembragt specielle ydelser av rang inden nationens videnskabelige og almindelige aandelige liv. Saaledes i hvert fald i den nyere tid. Saken stod anderledes i Linnés og Svedenborgs dager (begge fra tiden før 1780). Ikke sjelden spores i Sverige en bøining av filosofien i retning av det æstetiske. Det er i landets filosofihistorie en paafaldende hyppig forbindelse mellem tænkning og digtning. Ellers er ikke under denne synsvinkel meget at melde fra Sverige. Derimot synes i dette punkt Danmark sammenligningsvis at fortjene særskilt opmerk-somhet. Det danske aandsliv har tidlig og støtt været karakterisert av kritisk opfatning. Og det hænger sikkert sammen med at det danske folk til enhver tid har været meget bra filosofisk orientert. Især fra tysk, men ogsaa fra engelsk og fransk hold har det mottat impulser. Det aandelige veir fra utenverdenen har blaast uten hinder henover et aapent land. Den danske tænkning har til ingen tid været lænket til golde spekulationer. Den blev paa tidens høide, og hos de aandelige høvdinger eller framifraa mænd inden folket kan vi stændig iagtta en megetsigende føling med den fremskridende filosofiske tænkning i samtiden. Det slaar til om vi tænker paa dets kritikere, filologer, læger, jurister o. a., en Ludvig Holberg, J. L. Heiberg, Søren Kierkegaard, H. C. Ørsted, A. S. Ørsted, Fr. Dreier, C. Lange, F. G. Howitz, G. Brandes.

Men spørsmaalet om realværdien i de filosofiske ydelser gaar, som allerede antydet, videre end til dette punkt. Det stanser ikke ved den indenrikske tankeomsætning. Har nogen filosofisk hjerne i Skandinavien undfanget tanker, fremlagt studier av saadan art at de hævder sig som original og frugtbar for den tænkende og granskendé menneskehet i det hele? Naar man slaar op verdensalbumet for filosofiske tænkere, psykologiske, filosofihistoriske granskere, møter os da noget nordisk ansigt? Det maa svares ja. Somme av de nulevende skandinaver yder sit til det videnskabelige fællesarbeide, saa deres studier naar frem til et verdens-

publikum ogsaa utenom norden, og saaledes at granskningen blandt menneskene i det hele kan dra sig dem til nytte. Dette medarbeiderskap utover grænsene for filosofens eget land kan gaa paa specielle punkter, men det kan ogsaa omfatte en flerhet av spørsmaal. Fremfor alle nulevende nordiske granskere har Alfred Lehmann gjennem

sine mangesidige undersøkelser av hovedpunkter i sjælslivet ydet grundige og i den almindelige verdensvidenskap brukte bidrag til psykologien. Høffding taler med i den filosofiske diskussion verden over, med sine skrifter om den systematiske filosofi og i filosofiens historie. Og Westermarks moralhistoriske granskninger har vundet indgang overalt der filosofien og dens historie blir dyrket. Ser man bort fra de nulevende nordiske mænd og deres delagtighet i det filosofiske verdensarbeide, saa synes som nordiske bidrag til verdensfilosofien følgende fænomener at fortjene at nævnes: Den prædarwinistiske evolutionslære hos den norske filosof Treschow; den dansk-norske individualisme, repræsentert av Holberg, Treschow, Søren Kierkegaard, Henrik Ibsen; og den spiritualistiskmystiske retning i Sverige, fra den hellige Birgitta over Svedenborg til den nyere tid. Om dette sidste specifisk svenske fænomen forsvarer sin plads i denne opregning, avhænger av om denne retning kan finde en forsvarlig videnskabelig underbygning. Om det kan det jo raade tvil. Men de bidrag som ydes fra svensk hold for at føre metode ind i studiet av saakaldte oversanselige fænomener, hører til de mest alvorlige av denne art i tiden.

Dersom man istedenfor et strengt realt anlægger et historisk synspunkt for at dømme om vegten i det filosofiske liv i de nordiske land, saa indtar særlig Sverige en udmerket stilling. Det gaar godt an at abstrahere fra den antagelig absolute verdi i en tankeretning og vende sig til den rent historiske overveielse. I det tilfælde spørres det om en principiel maate at tænke paa er blit gjennemført ut fra sine forutsætninger, og om den har øvet magt over aandslivet hos individene og i vedkommende samfund. Saadant vidner om at en sterk aandelig koncentration har fundet sted, og at noget usedvanlig er skapt. Virkningen for det almindelige aandsliv trænger ikke at være direkte; de levende værdier kan naa sit maal ad omveier. I den kemiske industri er det tilfælder da en fabrikation drives, ikke fordi det umiddelbare produkt av tilvirkningen kaster noget av sig, men fordi det stikker væsentlige værdier i biproduktene. Det er ikke vanskelig at vise analoge forhold paa omraadet for aandelige størrelser. I aandslivets historie har man noget man kunde kalde heteroklitiske foreteelser. Naar man skal finde avledningen for fænomenene, støter man paa en grundform av en anden type end denIO ANATHOiN AALL. H.-F. Kl.

man nærmest vilde gjette paa ut fra avledningsfænomenet. For at nævne et eksempel. Den praktiske idealisme i mellemalderen, dens strenge sondring mellem guds anliggender og verdens, mellem det evige og timelige er ikke et enkelt produkt av den egte kirkevisdom, men kan alene forstaaes naar man bak kirken einer det monumentale billede av Platos filosofi og dens lære om formene. Saaledes kan mangen gang en aands-faktor av usedvanlige dimensioner strække sine virkninger ut til fænomener som efter sin ydre fremtræden kunde synes at maatte tilhøre helt andre idékredser.

I dette punkt byr den svenske filosofi paa et interessant skue, ikke bare i sammenligning med de andre nordiske folk, men ogsaa om man anlægger en verdenshistorisk maalestok. Sverige er moderland for et høist merkelig tankesystem: Den Bostrømske filosofi. Den logiske fasthet i bygningen, det religiøst sublime i dens grundsyn, strengheten i dens livsopfatning gjorde den vel skikket til baade at tilfredsstille trangen til filosofi og utvikle de logiske tænkemetoder i det hele i en spekulativ tidsalder. Det er derfor helt naturlig, at den kom til, for lange tider, at beherske tænkningen hos det svenske folk, for først langsomt og alene delvis at vike for en ny aand.

Hvordan det hænger sammen med dette, vil bl. a. søkes oplyst i nærmeste avsnit.

I. DEN SVENSKE FILOSOFI1.

1. Ældste utvikling av den eiendommelig svenske

tænkning.

I det svenske folks historie hører det med som et særeget træk at det inden sin midte har fostret en selvstændig national filosofi. Eiendommelig for den er den følelsesfulde fordypning i det indre livs rørelser. I sammenligning med det, ja som en negativ utfyldning til denne grundtendens staar en anden egenhet ved det her nævnte filosofiske tankeliv

1 Under arbeidet med denne fremstilling har jeg, foruten de enkelte forfatteres verker, gjort bruk av efiernævnte

skrifter og avhandlinger: Axel Nyblæus, Den filosofiska forskningen i Sverige från slutet af adertonde århundradet I —IV, 1879 — 95. Reinhold Geijer, artikelen: Philosophie in Schweden, i Ueberweg-Oesterreichs Grundriss der Geschichte der Philosophie 4de del irte utg. 1916. H. Høffding, Filosofien i Sverig, Nordisk tidskrift 1879 s. 31 ff. Videre av samme forf. i Revue de métaphysique et de morale 1908 bd. 16 s. 666 ff.: La philosophie en Scandinavie, og i „Norden" 1902 s. 88 ff. Svensk og dansk filosofi. Waldemar Dons, Om Bostrømianismen, i Universitets- og skoleannaler, 3. r. XII, Kristiania 1874, s. 231 ff. IO ANATHOiN AALL. H.-F. Kl.

man nærmest vilde gjette paa ut fra avledningsfænomenet. For at nævne et eksempel. Den praktiske idealisme i mellemalderen, dens strenge sondring mellem guds anliggender og verdens, mellem det evige og timelige er ikke et enkelt produkt av den egte kirkevisdom, men kan alene forstaaes naar man bak kirken einer det monumentale billede av Platos filosofi og dens lære om formene. Saaledes kan mangen gang en aands-faktor av usedvanlige dimensioner strække sine virkninger ut til fænomener som efter sin ydre fremtræden kunde synes at maatte tilhøre helt andre idékredser.

I dette punkt byr den svenske filosofi paa et interessant skue, ikke bare i sammenligning med de andre nordiske folk, men ogsaa om man anlægger en verdenshistorisk maalestok. Sverige er moderland for et høist merkelig tankesystem: Den Bostrømske filosofi. Den logiske fasthet i bygningen, det religiøst sublime i dens grundsyn, strengheten i dens livsopfatning gjorde den vel skikket til baade at tilfredsstille trangen til filosofi og utvikle de logiske tænkemetoder i det hele i en spekulativ tidsalder. Det er derfor helt naturlig, at den kom til, for lange tider, at beherske tænkningen hos det svenske folk, for først langsomt og alene delvis at vike for en ny aand.

Hvordan det hænger sammen med dette, vil bl. a. søkes oplyst i nærmeste avsnit.

I. DEN SVENSKE FILOSOFI1.

1. Ældste utvikling av den eiendommelig svenske

tænkning.

I det svenske folks historie hører det med som et særeget træk at det inden sin midte har fostret en selvstændig national filosofi. Eiendommelig for den er den følelsesfulde fordypning i det indre livs rørelser. I sammenligning med det, ja som en negativ utfyldning til denne grundtendens staar en anden egenhet ved det her nævnte filosofiske tankeliv

1 Under arbeidet med denne fremstilling har jeg, foruten de enkelte forfatteres verker, gjort bruk av efiernævnte skrifter og avhandlinger: Axel Nyblæus, Den filosofiska forskningen i Sverige från slutet af adertonde århundradet I —IV, 1879 — 95. Reinhold Geijer, artikelen: Philosophie in Schweden, i Ueberweg-Oesterreichs Grundriss der Geschichte der Philosophie 4de del irte utg. 1916. H. Høffding, Filosofien i Sverig, Nordisk tidskrift 1879 s. 31 ff. Videre av samme forf. i Revue de métaphysique et de morale 1908 bd. 16 s. 666 ff.: La philosophie en Scandinavie, og i „Norden" 1902 s. 88 ff. Svensk og dansk filosofi. Waldemar Dons, Om Bostrømianismen, i Universitets- og skoleannaler, 3. r. XII, Kristiania 1874, s. 231 ff.1918. No. i.

FILOSOFIEN I NORDEN.

IS

i Sverige, nemlig at det stiller sig saa kritisk avvisende, eller bent frem ringeagtende overfor spørsmaal som horer endeligheten til; begreper som har til forutsætning at en regner stof og historie som realiteter, gjaldt ikke for rene tilværelsesværdier. Begge disse nævnte træk maatte være med paa at bestemme grundarten i den svenske tænkning, som efter sin typiske eiendommelighet er en spekulation over subjektivt liv, eller mere præcist uttrykt: en personlighets filosofi.

Det aandsprodukt som man lærer at kjende i den svenske filosofi, er baaret av et folk med et historisk langt og rikt liv, og som gjennem sine universiteter i Upsala og Lund hadde utviklet en gammel akademisk kultur. I Sverige, som selv hadde git Descartes († 1650) gjesterum hos sig i hans sidste aar, merket man ved

universitetene allerede mot slutningen av 17. aarh. virkningen av hans filosofiske reformtænkning. Descartes' metodiske grundsyn, hans mekaniske naturopfatning fandt tilhængere baade i Upsala og Lund; en følge av det var at man endnu før det 18. aarh. kan regne med, at magten var brutt hos den teologisk-aristoteliske tænkemaate som endnu hang i efter mellemalderen. De næste merkeligere spor av sterkere europæiske tankerørelser kommer fra England og Frankrike i 18. aarh. Det er Locke († 1704) og Hume († 1776), Voltaire († 1778) og Rousseau (‡ 1778) som faar indgang med sine tanker. Paralelt med dette gaar studiet av Leibniz († 1716) og Wolff († 1754). Her dreier det sig ikke om en rent akademisk bevægelse; ogsaa til det dannede folk i alminde-lighet naadde disse forfattere frem. I anden halvdel av 18. aarh fik aandslivet i Sverige som andetsteds til en grad sit stempel av oplysningsfilosofien. Det var en blanding av kritik overfor teologiske lærdommer, tro paa den menneskelige fornuftevne, nyttemoral og kundskapsidealisme. At dvæle ved dem som førte an i striden, er det ikke nogen større opfordring til, da det filosofisk ikke foreligger noget mere selvstændig efter dem. R. Geijer nævner i sin fremstilling av filosofien i Sverige særskilt Olof Rudbeck († 1702), Johannes Bilberg († 1717), Andreas Rydelius († 1738), Nils Wallerius († 1764).

Tænker man paa hvem som har hat indflydelse paa tænkningen i og utenfor Sverige, saa er det i denne tid et par andre navn som ikke skulde glemmes i en filosofiens historie. Det ene er repræsentert av den berømte botaniker Karl von Linné † 1778, prof. i Upsala. Hans forhold til de naturfilosofiske grundspørsmaal har unegtelig sine skyggesider; hans fortjenester av videnskapen blir noget forringet ved at han avgrænset botanikens opgave til at faa en fuldstændig katalog over forekomstene, og av at han saa paa livsformene som fra først til sidst indrammet i faste arter. Hans Philosophia botanica (1751) er væsentlig spekulativt anlagt; men manIO

har dog i hans lære om organene bl. a. til en grad fundet en anticipation av Goethes tanker om planternes metamorfose. Han behandler sit emne med naturfilosofens henførende begeistring og med videnskapsman-dens strenge alvor. Han har metodisk vist hen til iagttagelsen og git grundig veiledning i at ordne kundskapsemnerne. Linnés storverk er systematiken, og hans indføring av den binominale nomenklatur og av inddelingsmetoder i samme aand indeholder en naturfilosofisk lærdom av rang. Det er et mønstergyldig vidnesbyrd om hvor frugtbart det kan være for tankelivet at gjennemføre et metodisk syn.

En anden historisk stormand i Sverige med en naturlig plads i dets filosofihistorie er E. Svedenborg († 1772), den kjendte teosof og kirkegrundlægger. I hans første produktion kan man iagtta slegtskap med Wolff og oplysningsfilosofien. Sv. udmerkede sig tidlig ved originale arbeider paa mekanikkens, fysikkens og matematikkens omraade. I sit Opera philo-sophica et mineralogica 1734 i 3 bind bygger han paa utstrakte matematiske og naturvidenskabelige studier og fremstiller paa grundlag av dem et naturens system. Uten indskrænkning raar idéen om en mekanisk-organisk sammenhæng mellem alt. Samme grundtanke er tilstede i skrifter i de følgende aar. Saa kommer, ved midten av 18. aarh., det avgjørende omslag hos ham, en overgang til en streng dualistisk opfatning av forholdet mellem aand og stof Han blev mystiker og utviklet sin særegne lære om »korrespondancen«. Det svarer en aandsvirkelighet til de sanselige manifestationer gjennem alle de ulike sfærer i tilværet. I ekstatiske tilstander, gjennem visioner, kan det skapes en sammenhæng mellem menneskeheten og aan-dernes rike. Med disse tanker er Sv. gaat over i religionshistorien; han endte som grundlægger av et nyt religiøst samfund. Men hans mystik har sysselsat filosoferne, som har tat den under kritisk behandling, like fra Kant skrev sit Träume eines Geistersehers erläutert durch Träume der Metaphysik, 1766.

Midt under brytningene mellem oplysningsrationalisme, kantisk kriti-cisme og en vaaknende romantisk spekulation kom i Sverige den eiendommelige art tænkning op som tilsidst fandt sin mønstergyldige form i Boströms filosofi. Allerede de historiske forhold ved dens første fremkomst stempler den som en tankedaad av ikke ringe rang. Høffding1 har træffende pekt paa dette. 1 en tid da revolutionstendenser og oplysning gav filosofien i Europa en viss fragmentarisk individualistisk karakter, bygger svenske tænkere som Thorild, Boethius, B. Höijer m. fl., tilsidst Boström, ut fra en praktisk etisk livsopfatning op et system, deri de for-

skjellige spekulative hovedemner for den søkende menneskeaand blir arbeidet ind i en ideal helhetsanskuelse. Som de store bannerførere for den filosofiske diskussion i Europa gjaldt Locke og Kant. Locke som den der engang for alle hadde gjennemført princippet om at søke til erfaringen som kilde til al kundskap; Kant — opfattet i sammenhæng med forgjængerne Leibniz, Wolff og med sine romantiske efterfølgere — som repræsentant for tysk idealisme. Baade Locke og Kant har tilhængere blandt svenske filosofer. Leopold, † 1829, er talsmand for Locke'ske tænkemetoder, og Boethius, † 1810, har med varme foredrat filosofiske grundtanker hos Kant. Men begge disse svenske filosofer har i væsentlige punkter forholdt sig selvstændig til den autoritet de principielt anerkjendte, og i hovedsaken har deres landsmænd slaat ind paa en tænkning som hverken gir Locke eller Kant medhold. Locke hadde baade gjennem sine liberale tanker og gjennem den historie som hans filosofi fik, kommet i nær forbindelse med revolutionære strømninger. Maatte allerede dette gjøre ham mindre tiltrækkende for den toneangivende akademiske betragtning, saa kom han med sin empirisme i direkte motsætning til grundtendensen i den svenske filosofi. Denne er at kalde for en høispændt idealisme. Dette karakteristiske ved den nationale aandsretning er saa utpræget at det blev bestemmende for den typiske opfatning av Kant. Man fandt at erfaringen blev tilkjendt for stor rolle i Kants filosofi. For svensk spekulation var Locke'sk tænkning og Kantianisme nærpaa det samme. Derfor er det naar de svenske filosofer fremstiller disse motstandere, hos flere en hang til at la det principielle syn hos begge gjælde for naiv realisme — noget som naturlig er helt at miskjende det idéhistoriske forhold.

I det foregaaende har det været tale om den eiendommelig svenske spekulation som noget kjendt. Men det staar endnu tilbake at tegne dens historiske fremkomst i et par drag. Ophavet til den kan man regne fra Thomas Thorilds virksomhet, † 1808 som professor i Greifswald. En smuk monografi over ham er utgit av A. Karitz, docent i filosofi i Lund: Tankelinier hos Thorild, Lunds univ. årsskrift N. F. Afd. 1 bd. g, nr. 5 1913. Sammenlign fremdeles Albert Nilsson: Thomas Thorild i G. Grans tidsskrift »Edda« hefte 3, s. 41, 1918. Hans filosofi, som efter sit kund-skapsteoretiske grundlag er i nær slegt med tænkningen hos Leibniz, gik egentlig ut paa en følelsesfuld stemning overfor naturen, hvorved enhver analyse — slik som Kant og Schelling forsøker den — maatte føles fremmed. Her har vi allerede et tilsprang til en filosofisk verdenskon-struktion i stor stil; tilværelsen blir sammenfattet til et idealt helhetsbillede; bare har Thorild endnu ikke opfattet sanse- og idéverdenen som to skilte systemer. Den egentlige far til Sveriges eiendommelig idealistiske filosofiIO

er vel Boethius († 1810, prof. i Upsala), som nok var en tilhænger av Kant, men ved siden hadde for egen regning en metafysisk lære om harmoni i tilværelsen. Efter sin grundretning er hans etisk religiøse verdensanskuelse den samme som senere i enkeltheter utviklet sig til den Bo-stremske filosofi. Et avgjørende systematisk træk faar den svenske tænkning under sin historiske modningsproces gjennem filosofen B. Höijer († 1812, prof. i Upsala); som personlighet en radikal frihetsmand, som tænker særkjendt ved, at han selvstændig arbeider sig gjennem de samme problemer1 som historisk set fik et varieret uttryk i de forskjellige former for tysk idealisme hos en Fichte, Schelling, Hegel. Den tilsynelatende motsætning mellem subjekt og objekt blir overvundet ved at man indfører begrepet handling. I det praktiske har tilværelsen uttrykt sin væsentlige mening. Den ytre verden foreligger bare som produkt av det absolute. Naturen er et moment i en virkelighet av moralsk art. Den utspiller sin rolle ved at være det ytre substrat for den menneskelige tilværelse. Mennesket igjen kan alene være moralsk kvalificert ved at være del av en universel sedelighetens verden. Maalt med maalestokken fra en gjennemført spekulation maatte man senere finde at Höijer endnu ikke var fri for en viss realisme. Han lar nemlig det absolute gjennemgaa en ut-viklingsproces. Den konsekvent gjennemtænkte svenske spekulation taaler ingen bevægelse i den »sande virkelighet« som den konstruerer. Imidlertid leder han tænkningen ind i det spor

som blev historisk for den nationale filosofi. Nye vigtige bidrag kom saa til fra 3 andre svenske filosofer, fra A. Biberg, Samuel Grubbe og E. G. Geijer. Biberg († 1827, prof. i Upsala) underbygget den svenske spekulation ved en metafysisk lære om fornuften, ved sin teisme og ved den betydning han gav moralfilosofien for systemet. Grubbe († 1853, prof. i Upsala) har saa utviklet de samme grundtanker som hos Biberg videre, idet han ser væsenet hos guddommen i selvbevisstheten og nu overalt der selvbevissthet ytrer sig, vil ha abstrahert fra dens fænomenale fremtræden og hævde dens sammenhæng med det absolute Til det som allerede var gjort for at mure op grundlaget for en systematisk verdensfilosofi i Sverige, ydet endnu den store svenske historiker og kunstner E. G. Geijer († 1847, prof. i historie i Upsala) et væsentlig bidrag. I sine forelæsninger over Människans historia utvikler han en egen historiens filosofi, deri han indfører personligheten som det avgjørende centralbegrep og bygger op en religiøs-spekulativ verdens-

1 En særlig omtale fortjener hans kritik over selvmotsigelser i Kants filosofi. Se Benj. C. H. Höijers Samlade Skrifter II, avh. om den philosophiska Construktionen, trykt 1799, s. 43 ff. Sammenlign Birger Liljekrantz: Benjamin Höijer. En studie över hans utveckling, 1912, fremdeles av s. forf. Höijers identitetsfilosofi i dess tidigaste stadium, Lunds univ. årsskrift N. F. I. bd. 9 1913, no. 4.1918. No. i.

metafysik, idet han lar alle endelige fremtoninger av aandelig art være stykkevise aabenbaringer av den ene uendelige personlighet.

I sin historiske form er denne filosofi autochton, en hjemmebaaren aandsfremtoning. Det er jo delvis hos grundlæggerne en paatagelig paavirkning fra filosofien utenom landet. Hvad betydning Jacobi med sin trosfilosofi har hat for Biberg, er f. eks. let at paavise. Og Kant har med sin lære om bevissthetens selvstændige andel i kundskapserhvervet ydet velkommen hjælp for den svenske spekulation. Det nære forhold til den kritiske filosofi hos en Boethius har allerede været omtalt. Til den eiendommelig svenske verdensanskuelse kan derfor for en del Kant siges at ha staat fadder. Ved nærmere eftersyn er det dog her ikke litet som skiller. Kant indsaa at det absolute ikke kunde være tilgjængelig for fornuften. Men den grænse som han dermed satte for den filosofiske erkjendelse, kunde ikke stanse den svenske tænkning. Denne holdt fast ved at fornuften forutsatte en saadan virkelighet, deri de forskjellige sider av til-værelsesfænomenene formet sig til et harmonisk hele1. Alt i alt har Kant i Sverige ikke virket saa meget direkte som gjennem de efterfølgere som arbeidet hans grundsyn videre ut i idealistisk retning. Med Fichte møtes den svenske skole i den metafysiske betydning den tillægger bevisstheten, og i den rolle moralfilosofien spiller for systemet. Med Schelling og hans lære om aandsvirkeligheten i dens trinvise aabenbaringer fra naturen og opad er den forbundet ved sterke historiske traader og ved udpræget indre tankeslegtskap. Derimot kom den national-svenske spekulation til i landet at danne en motvegt mot hegelianismen, som ellers baade i og utenfor Tyskland i saa vid utstrækning fik tøilerne for akademisk tænkning over paa egne hænder2. Den eneste mere betydelige repræsentant for hegelianismen J. J. Borelius (f. 1823, prof. i Lund, † 1909) var en udmerket akademisk lærer. Hans »Metafysik«, trykt i 1910, viser i flere punkter at han har fulgt de filosofiske rørelser i tiden med vaaken opmerksomhed. Men Borelius blev uten

1 Se f. eks. E. Wadsten, Studier öfver Kants teoretiska kriticism, Lunds univ. årsskrift 1878 — 79 bd. 15. W. hævder i motsætning til Kant (K's transcendentale dialektik), at en det öfversinnligas metafysik principielt torda stå fast såsom veter.skapens högsta sanning.

2 Betegnende for den magt Hegels tænkning hadde over sindene, er den kjendsgjerning, at problemet om værdien av Boströms filosofi i 70-aarene i Sverige og Norge i hovedsaken fik den form: Om boströmianismen i forhold til hegelianismen skulde ansees som et fremskridt eller en tilbakegang. Smlgn. efter striden mellem Borelius og Bo-ström indlæg av W. Dons og av E —f—t. Granskning av kandidaten W. Dons' framställning af den Boströmska filosofien, Upsala 1875.

3 Bengt Lidforss har i Fragment og Miniatyrer, Stockholm 1904, i artikelen Johan Jacob Borelius s. 210 ff. git en sympatisk skildring av denne ærværdige filosofskikkelse.IO

større følge i sit land. I denne brytning mellem to tankesystemer, som hver for sig vilde gaa og gjælde for den absolute filosofi (resp. filosofien om det absolute), gik det svenske av med seiren, noget Sverige forøvrig har grund til at lykønske sig med, og noget som fremfor alt logisk var git paa forhaand. Saken er, at begge systemer hviler paa uholdbart grundlag. Men mens hegelianismen ut fra sine aprioriske forutsætninger ikke kan ha noget principielt at anke paa de uvidenskabelige spekulationer inden bostrømianismen, kunde bostrømianerne uten møie vise paa svakheter i den dialektiske virkelighetskonstruktion hos hegelianerne[1].

2. Chr. J. Boström.

Det som var tænkt og samlet av synspunkter i det filosoferende Sverige, er historisk at regne som forarbeider for den store filosof som skapte et fast system av det hele, Chr. J. Boström, 1797 — 1866, prof. i Upsala. Efter ham bærer den idealistiske retning i Sverige med rette navn av bostrømianisme.

Boström har paa en maate været for den teoretiske opdragelse i Sverige hvad Kant var for Tyskland, August Comte for Frankrike, Herbert Spencer for England. Som akademisk skikkelse fylder han godt ut den ramme historien har git ham. Hans mundtlige undervisning bar præget av en sterk personlighet. (Det var fortrinsvis gjennem den han virket, ikke saa meget gjennem trykte arbeider.) Hans faste, klare, enkle maate at gjennemtænke sit system paa indgyder agtelse. Han er en aand med uvanlige dimensioner. Mange, endog store lærere i filosofien er ikke fri for at fare flygtig henover omraader som de strengt set kunde ventes at ha arbeidet paa med større grundighet. Man maa ikke gaa for strengt i rette med Kant i filosofiens historie, ikke kræve noget dyptgaaende kjend-skap til naturvidenskapen hos Hume, eller til psykologien hos Comte. Boström gir sig neppe nogen blottelse paa den maate. Som regel merker man, der han har færdets med sin tanke, at han har søkt at trænge tilbunds i emnet. Hovedvegten ligger hos ham paa metafysikken og retsfilosofien. Men hans filosofihistoriske utsyn vidner baade om originalitet i opfatningen og er mange ganger rene mønstre av idéhistorisk karakteristik. Sjælelæren er ikke den sterkeste side av hans filosofi; men hans psykologi er dog meget mere værd end den samtidige hegelske i Norge[2].

1 Rammende kritik over hegelianismen hos R. Geijer i en avhandling i Lunds univ. årsskrift bd. 18, 1883: Hegelianismen och positivismen.

2 I B.s psykologi, som er godt komponert, blir særlig overgangene fra det sanseligelementære til høiere former for bevisstheten skildret med fint blik. Av enkeltheter for- IO

ANATHOiN AALL.

H.-F. Kl.

større følge i sit land. I denne brytning mellem to tankesystemer, som hver for sig vilde gaa og gjælde for den absolute filosofi (resp. filosofien om det absolute), gik det svenske av med seiren, noget Sverige forøvrig har grund til at lykønske sig med, og noget som fremfor alt logisk var git paa forhaand. Saken er, at begge systemer hviler paa uholdbart grundlag. Men mens hegelianismen ut fra sine aprioriske forutsætninger ikke kan ha noget principielt at anke paa de uvidenskabelige spekulationer inden bostrømianismen, kunde bostrømianerne uten møie vise paa svakheter i den dialektiske virkelighetskonstruktion hos hegelianerne[1].

2. Chr. J. Boström.

Det som var tænkt og samlet av synspunkter i det filosoferende Sverige, er historisk at regne som forarbeider for den store filosof som skapte et fast system av det hele, Chr. J. Boström, 1797 — 1866, prof. i Upsala. Efter ham bærer den idealistiske retning i Sverige med rette navn av bostrømianisme.

Boström har paa en maate været for den teoretiske opdragelse i Sverige hvad Kant var for Tyskland, August Comte for Frankrike, Herbert Spencer for England. Som akademisk skikkelse fylder han godt ut den ramme

historien har git ham. Hans mundtlige undervisning bar præget av en sterk personlighet. (Det var fortrinsvis gjennem den han virket, ikke saa meget gjennem trykte arbeider.) Hans faste, klare, enkle maate at gjennemtænke sit system paa indgyder agtelse. Han er en aand med uvanlige dimensioner. Mange, endog store lærere i filosofien er ikke fri for at fare flygtig henover omraader som de strengt set kunde ventes at ha arbeidet paa med større grundighet. Man maa ikke gaa for strengt i rette med Kant i filosofiens historie, ikke kræve noget dyptgaaende kjend-skap til naturvidenskapen hos Hume, eller til psykologien hos Comte. Boström gir sig neppe nogen blottelse paa den maate. Som regel merker man, der han har færdets med sin tanke, at han har søkt at trænge tilbunds i emnet. Hovedvegten ligger hos ham paa metafysikken og retsfilosofien. Men hans filosofihistoriske utsyn vidner baade om originalitet i opfatningen og er mange ganger rene mønstre av idéhistorisk karakteristik. Sjælelæren er ikke den sterkeste side av hans filosofi; men hans psykologi er dog meget mere værd end den samtidige hegelske i Norge2.

1 Rammende kritik over hegelianismen hos R. Geijer i en avhandling i Lunds univ. årsskrift bd. 18, 1883: Hegelianismen och positivismen.

2 I B.s psykologi, som er godt komponert, blir særlig overgangene fra det sanseligelementære til høiere former for bevisstheten skildret med fint blik. Av enkeltheter for-1918. No. i.

Grundtrækket i den specifik svenske spekulation er en lære om det fuldkomne. Tænkningen tyr til dette begrep ledet av trangen til en hel-hetsopfatning; under tilfredsstillelsen av denne trang gjør sig skjult eller aabenbart gjældende et religiøst etisk behov. Filosofiens arbeide med at imøtekomme dette behov sker i al naivetet efter en apriorisk metode. Bo-ström tar fat paa sin tankekonstruktion slik at han gir det begjærte hel-hetsbegrep realeksistens. Paa den maaten kommer frem en idealisme med sit grundbegrep i det absolute. Boström gjør (saaledes f. eks. i disser-tatio de notionibus religionis) den ikke uvanlige metodiske grundfeil, fra det som er objekt for bevissthet, at gjøre slutninger om tingenes reale forhold. En høiere opfatning gir vor bevissthet midler til at bestemme de mindre fuldstændige sjælsrørelser (perceptiones imperfectae). Av dette utledes med formentlig bindende logisk nødvendighet, at det maa findes en absolut aand (mens quaedam infinita), som opfatter alt sandt og absolut. — Hele sin tankeenergi opbyder Boström for at hævde dette begrep i al sin ubetingede renhet. Det principielle syn i denne sak driver ham til at motsi retninger som hans tænkning ellers har slegtskap til, som f. eks. Schellings og Hegels filosofi.. Boström laster disse for at dra det absolute ind i endeligheten. Paa en maate er jo disse talsmænd for en metafysisk verdensutvikling. Og ifølge Boström er al utvikling, overhodet al historie bare et indhold for vor sanselig-endelige opfatning og dermed et vidnesbyrd om vor indskrænkethet. Alle prædikater som uttrykker noget i den retning, er ytringer for et kundskapsarbeide som holder sig paa et ringere plan, og uttaler ikke nogen filosofisk sandhet. Tid og rum er kategorier, som ikke har noget at si der det spørres om den absolute virkelighet. Hvor skulde saa den absolute virkelighet være logisk at finde? Efter sit væsen kan den bare være forhaanden i selvbevissthetens form. I selvbevisstheten blir jo alt forbundet til ett. Det enkelte er som det hele og helheten er, efter sin art, tilstede i det enkelte. Det er her en gjensidighet som mellem væsken og de draaper den er sammensat av. Paa den maaten blir for den filosofiske verdensbetragter oprullet en virkelighet bestaaende av tankestørrelser, en intelligibel verden, en trinvis ordnet, række av bevisste enkeltsubjekter. Det er alt sammenfattet i ett begrep, den absolute personlighet. Det urvæsen som Boström fører ind, mener en enhet av mangfoldige funktioner; disse er igjen kræfter, og som funk-

tjener at fremhæves den rammende karakteristik av den avgjørende forskjel paa dyrets og menneskets bevissthet, fremdeles under avsnittet om hukommelsen den fine iagttagelse om at det i gjenkjendelsen ogsaa er indesluttet som moment en bevissthet om tid. Se Skrifter av Chr. J. Boström utgit av H. Edfeldt I 1883, Psykologi cap. 1 § 4 og 5, cap. 5 § 15.IO ANATHOiN AALL. H.-F. Kl.

tioner av en aand (d. v. s. av et tænkende væsen) er de idéer eller per-ceptionskræfter (Psykologi cap. i § 7). Tankegangen gir rum for en viss individualisme. Endda alle ufuldkomne væsener er nærværende som momenter i

det fuldkomne, saa er de dog noget for sig, og de glæder sig over sit eget væsen. De er nemlig momenter i gud, og det er særeget for alt som har guddommelig art at være i og for sig, d. v. s. at ha frihet eller selv-stændighet. Just det altsaa, at disse andre væsener er paa en maate delagtig i det absolute, i guddomsvæsenet, utruster dem med en viss individuel selvstændighed For frihet, selvstændighet er netop særeget for den guddommelige art (sterkt betonet i Skrifter av Chr. J. Boström I s. 290 fg.).

. Boströms filosofi er et forsøk paa at rekonstruere tilværelsen ut fra det vi vet om indre, bevisst liv. Den er — som det med rette er sagt — en personlighetsfilosofi. Men personligheten faar sit indhold gjennem den maate den hævder sig paa. Med andre ord, tyngdepunktet falder paa problemer inden den praktiske filosofi. Det mest karakteristiske har retringen ydet i etikken og religionsfilosofien, i samfunds- og statslærenl.

1 I den ovenstaaende tekst er bare saa meget tat med, som efter aand og indhold har kommet til at gi det historiske grundlag for den filosofi i Sverige som er blit kaldt med Boströms navn. Til utfyldning av karakteristikken kan end yderligere efternævnte punkter fremhæves i Boströms lære.

Filosofien er hos Boström et slags gudslære; den er efter sit indhold egentlig teologiske spekulationer, bare saa at si løftet op i en mere ren akademisk tænknings-sfære. (Boström blev i 1842 kaldet til professor i praktisk filosofi i Upsala efter st ha indlevert et religionsfilosofisk arbeide.) Forholdet mellem gud og mennesker blir bestemt noksaa intellektualistisk. Om den absolute aand og de andre relative og endelige aander sier Boström (Skrifter I, 258), at hver endelig aand, og saaledes ogsaa vor egen, er ikke andet end en viss form av liv og — lægger B. til — av bevissthet om de enheter som er forhaanden i den guddommelige aand. Dette minder sterkt om den plotinske Nus, som indeslutter i sig alle enheter, og som er med sin tanke vendt mot det absolute, mot det første, som Plotin kalder det. Men Boström utvider funktions-billedet. Det som er tilstede hos mennesket av guddommelig art, gaar utover de rent logiske kategorier. Ogsaa i æstetisk-praktisk form, i følelse og gjerning kan det guddommelige komme til uttryk hos mennesket. — Den menneskelige aand indtar i tilværet et mellemtrin mellem gud og sanseverdenen. Alt som hos os er sandt og absolut, det tilhører ogsaa det guddommelige væsen; alt som er relativt, er bare vort. Av disse elementer er vor menneskelige aand en forbindelse og en enhet, som just av denne grund har paa samme tid del i den guddommelige aand og dog er forskjellig fra den (Skrifter I s. 304). Maalt med en ideel virkelighets maalestok er universet et system av tanker eller idéer. Sanseverdenen har bare subjektiv virkelighet. De subjekter som skal iagtta den, maa være utrustet med sanser. Det er ikke gud. Det er bare mennesker. Guds forhold til sanseverdenen blir paa den maaten noget middelbart. Dog antar B. bak de sanselige tilsyneladelser en væsensrealitet som motsvarer den guddommelige opfatning, og som gjør at det vi kalder sansevirkeligheten, blir medoptat i tilvære-sys'emet. B. ser det hele sub specie aeterni og naar imellem til opfatninger som nærmer sig den Schellingske naturbetragtning. Saaledes i sin psykologi (Skrifter I s. 119): Alle til verden hørende væsener har en tendens til at utgjøre et helt, et organisk individuum. Det som for os synes uorganisk og livløst, er uten tvil for den alvidende organisk og levende. — Menneskets inderste væsen, selve enheten i dets mangfold, er liv, et begrep som ikke maa tænkes som fæstet ved noget substrat eller nogen substans, men1918. No. i.

Herunder gjør det metafysiske grundsyn sig gjældende i den sterke avvisning av enhver saadan tendens som gaar ut paa at slippe naturvidenskabelige momenter ind i utredningen av spørsmaal som rører ved det personlige liv. Denne egenhet ved Boströms principielle tænkning har holdt sig hos skolen, som utfolder en sterk aktivitet i kampen mot de saakaldte naturalistiske tendenser.

3. Bostrømianismen; dens ældste fase.

Overfor filosofiske retninger reiser sig samme spørsmaal som overfor alt indhold i menneskelig tænkning. Hvad blir her paastaat med rette,

som selv er det absolut første og substansielle i alt. At være levende er at være selvmedvidende og omvendt

(Grunnlinier til filosof, statslärans propaedeutik, Skrifter II s. 237 ff. § 1). Med det individuelle moment i bevissthetsanlæggene hænger det sammen at viljen er fri. Men ikke alt ved menneskefænomenet er individualisert, d. v. s. aandelig væsensbestemt (Skrifter I s. 150). Mennesket er et levende relativt væsen, som skiller sig ved sit jeg fra alt andet. Og her stikker en skjult dualisme i bostrømianismen. Menneskets selvbevissthet maa ifølge dets naturlige vilkaar kløves i to former, den rene eller transscendentale og den empiriske selvbevissthet. Slik som de griper

i hverandre, uttrykker de for menneskene enkeltvis eller i samfund deres skjæbne. Om mennesket som samfundsbestemt handler Boströms retsfilosofi (Skrifter I s. 360 ff.). Virkeligheten er bare at søke der som det foreligger ytringer av bevissthet. Men der bevisstheten kommer frem, maa rigtignok ogsaa de for den særegne bestemmelser og lover gjælde. En form for bevissthetens virkeliggjøring er statens liv, og det som er sagt om mennesket, maa tillike være sandt om staten. Ogsaa den er et aandelig, fornuftig væsen, med fornuften til høieste lov. Det maa skjelnes strengt mellem forbund og samfund. Forbund kan være selskaper og sammenslutninger av enhver art. Sam fund er selvstændige, aandelige enheter. Staten, det største eksempel paa et saadant samfund, er en personlighet. Den repræsenterer det aandelige fællesskap eller den indre organiske enhet hos sine medlemmer. Som Fichte lærer Boström at retten er fremgaat av staten. Retten er ogsaa materielt set et prærogativ for statspersonligheten. Bare i indskrænket mening er folket retssubjekt for den offentlige ret; det har gjennem sit liv i et konstitutionelt monarki ret til at vaake over sine rettigheter. Men retten til at gi lover kan alene tilkjendes statsprincipets egentlige repræsentant, dets styres-mand. Folket har ikke ret til at tale med ved indførelse av lover eller ved det offentlige styre, ved administrationen. Bare i forhold til den bestaaende ret har det sine rettigheter som fuldmyndig subjekt. Regenten maa være en eneste fysisk eller moralsk personlighet. Strengt sagt kræver fornuften at han skal være en fysisk personlighet, eller m. a. o. at regjeringsformen skal være monarkisk og ikke republikansk. Regjeringen alene har ansvar for lovstiftelsesarbeidets positive fremgang. Folket har dog et veto. Men det er folket tænkt saaledes, at det utøver sine politiske funktioner gjennem stænderne, gjennem korporationene som høieste organ for det levende folk. Boström var en konservativ forkjæmper for den gammelsvenske firestandsrepræsentation. Hans forfatningsideal er sterkt monarkisk; han gjør indvending mot at ministrene blir kaldt for monarkens raadgivere ; en slik benævning er vanærende for monarken og skulde derfor være forbudt. I republiken ser han ikke egentlig nogen ståt, men bare en overføring av kommunalforfatningen paa større sammenslutninger. Det er ikke vanskelig i Boströms statsretslære at se en kopi av hans filosofi, som vilde binde mangfoldigheten paa faste, av tids- og stedsforhold uavhængige enheter, og paa toppen av disse enheter plantet et suverænt begrep, den absolute personlighet. 1918. No. i.

Herunder gjør det metafysiske grundsyn sig gjældende i den sterke avvisning av enhver saadan tendens som gaar ut paa at slippe naturvidenskabelige momenter ind i utredningen av spørsmaal som rører ved det personlige liv. Denne egenhet ved Boströms principielle tænkning har holdt sig hos skolen, som utfolder en sterk aktivitet i kampen mot de saakaldte naturalistiske tendenser.

3. Bostrømianismen; dens ældste fase.

Overfor filosofiske retninger reiser sig samme spørsmaal som overfor alt indhold i menneskelig tænkning. Hvad blir her paastaat med rette,

som selv er det absolut første og substansielle i alt. At være levende er at være selvmedvidende og omvendt
(Grunnlinier til filosof, statslärans propaedeutik, Skrifter II s. 237 ff. § 1). Med det individuelle moment i bevissthetsanlæggene hænger det sammen at viljen er fri. Men ikke alt ved menneskefænomenet er individualisert, d. v. s. aandelig væsensbestemt (Skrifter I s. 150). Mennesket er et levende relativt væsen, som skiller sig ved sit jeg fra alt andet. Og her stikker en skjult dualisme i bostrømianismen. Menneskets selvbevissthet maa ifølge dets naturlige vilkaar kløves i to former, den rene eller transscendentale og den empiriske selvbevissthet. Slik som de griper

i hverandre, uttrykker de for menneskene enkeltvis eller i samfund deres skjæbne. Om mennesket som samfundsbestemt handler Boströms retsfilosofi (Skrifter I s. 360 ff.). Virkeligheten er bare at søke der som det foreligger ytringer av bevissthet. Men der bevisstheten kommer frem, maa rigtignok ogsaa de for den særegne bestemmelser og lover gjælde. En form for bevissthetens virkeliggjøring er statens liv, og det som er sagt om mennesket, maa tillike være sandt om staten. Ogsaa den er et aandelig, fornuftig væsen, med fornuften til høieste lov. Det maa skjelnes strengt mellem forbund og samfund. Forbund kan være selskaper og sammenslutninger av enhver art. Sam fund er selvstændige, aandelige enheter. Staten, det største eksempel paa et saadant samfund, er en personlighet. Den repræsenterer det aandelige fællesskap eller den indre organiske enhet hos sine medlemmer. Som Fichte lærer Boström at retten er fremgaat av staten. Retten er ogsaa materielt set et prærogativ for statspersonligheten. Bare i indskrænket mening er folket retssubjekt for den offentlige ret; det har gjennem sit liv i et konstitutionelt monarki ret til at vaake over sine rettigheter. Men retten til at gi lover kan alene tilkjendes statsprincipets egentlige repræsentant, dets styres-mand. Folket har ikke ret til at tale med ved indførelse av lover eller ved det offentlige styre, ved administrationen. Bare i forhold til den bestaaende ret har det sine rettigheter som fuldmyndig subjekt. Regenten maa være en eneste fysisk eller moralsk personlighet. Strengt sagt kræver fornuften at han skal være en fysisk personlighet, eller m. a. o. at regjeringsformen skal være monarkisk og ikke republikansk. Regjeringen alene har ansvar for lovstiftelsesarbeidets positive fremgang. Folket har dog et veto. Men det er folket tænkt saaledes, at det utøver sine politiske funktioner gjennem stænderne, gjennem korporationene som høieste organ for det levende folk. Boström var en konservativ forkjæmper for den gammelsvenske firestandsrepræsentation. Hans forfatningsideal er sterkt monarkisk; han gjør indvending mot at ministrene blir kaldt for monarkens raadgivere ; en slik benævning er vanærende for monarken og skulde derfor være forbudt. I republiken ser han ikke egentlig nogen ståt, men bare en overføring av kommunalforfatningen paa større sammenslutninger. Det er ikke vanskelig i Boströms statsretslære at se en kopi av hans filosofi, som vilde binde mangfoldigheten paa faste, av tids- og stedsforhold uavhængige enheter, og paa toppen av disse enheter plantet et suverænt begrep, den absolute personlighet.i6

hvad med urette? Inden imidlertid et tankeopgjør kommer saavidt, reiser sig et andet spørsmaal: Hvad for mening er det i ræsonnementet? Hvorledes hænger enkelthetene i tankegangen sammen? Straks melder sig en dobbelt vanskelighet: Hvorledes skal man faa en uendelig bevissthet gjort sandsynlig for en bevissthet som er endelig — slik som den menneskelige jo faktisk er det? Kan det absolute finde sit grundlag ved en operation utført av det som ikke er absolut, men som først maa utledes av det absolute? Videre: Sæt man greide denne tankeknute, sæt man kunde suspendere sin logiske søkning efter den tilstrækkelige grund, og at man, uten videre ophævelse, godtok idealverdenen som det reale, saa reiser sig den andre vanskelighet: Hvorfra skriver sig saa det empirisk endelige univers? Man kan undgaa et skjær ved at seile mellem skyene; men lar man sit hydroplan sænke sig ned i sjøen, saa kan man let støte paa skjæret igjen.

Den svenske tænkning formet sig i hovedsaken saaledes1: Med en viss ret forekaster den spekulationen i Tyskland at denne tar utgangspunkt i det abstrakte og derfra søker at bestemme det konkrete. Mens derimot den svenske tænkning gaar ut fra det absolut konkrete, d. v. s. det absolute. Det absolute kommer man ikke — slik som ved det abstrakte — først til gjennem et kundskapsarbeide; det er os git uten for-utsætninger. Det er vor aandelige eiendom, idet det er nærværende i vor bevissthet som en uklar tanke eller følelse. Senere kommer kund-skapsarbeidet til som noget specielt. Ved det gaar vi frem fra det abstrakte og vinder frem til det mere konkrete. Men set ut fra den reale sammenhæng er det abstrakte vundet ved at tanken analyserer det konkrete helhetsindhold som er git i det absolute.

Et systematisk utgangspunkt som dette her skildrede bostrømske avgjør med engang metoden, hvordan den maa være. Den blir analytisk, det filosofiske helhetsbillede blir upaavirket av det faktum, at kundskapen om bevissthetens væsen er i vekst; den fremadskridende indsigt om grundlaget for menneskets praktiske liv faar intet at si. Den svenske spekulation beskriver sin bane efter interne lover. Den føler sig helt uberørt av andre retninger.

Overfor den kommer de øvrige filosofiske systemer til at staa nært sammen som utslag av vildfarende tænkning. Bostrømianerne blir aldrig træt av at gjøre front mot det de kalder utviklingsgangen fra Locke til Hegel. En noksaa forfeilet vurderingsmaate! I det objektive historiske omdømme blir det mellem Locke og Hegel ikke tale om en utviklingsgang, men om et retningsomslag.

1 Sammenlign Høffding, Filosofien i Sverig s. 60 fg.

Med al honnør for den spekulative kraft i systemet kan man ikke si at bostrømianismen har været gunstig for det aandelige fremskridt. Denne filosofi er ikke rundet ut av de levende kræfter i den videnskabelige samtid. Det system Boström bygget op, kunde for den saks skyld, ifølge sit anlæg, godt være opstaat i hjernen hos en som hadde gaat og hørt Plotin. Hele det avsnit i tænkningens og videnskapens historie som repræsenteres av navne som Descartes, Hobbes, Locke, Hume, kunde været borte — det skulde ikke merkes synderlig paa Boströmsfilosofien.

Og som retningen gjorde kun karrig bruk av den videnskabelige vinding som alt var gjort, saaledes hadde den vanskelig for at assimilere med egne principper de nyerobringer som kom. Evolutionismen betydde for bostrømianerne bare en miskjending av den filosofiske kundskapsopgave; positivismen var et system av principielle vildfarelser; og den eksperimentelle psykologi kom ikke filosofien ved. Bevisstheten maatte granskes efter andre metoder end dem erfaringen byr paa. Men den fyrste som bare søker omgang med hoffets mænd, faar ikke synderlig greie paa det som virkelig rører sig i hans folks midte; paa samme maate er det farlig for en filosof at laase sig inde i selskap med bare sine egne kategorier, istedetfor at lægge øret til for tonerne fra livet og tiden. Det ender med den rene aandelige forkapsling. Denne fare blev følt. Elever av skolen, C. Y. Sahlin og andre, har søkt at redde stillingen ved at modificere den bostrømske lære til bestemte sider. Man har skjelnet mellem det egentlige system og fænomenologien, som blev behandlet i en propædeutik til systemet. Paa den maaten skaffet man sig plads for et visst hensyn ogsaa til empiriske data. Det kunde synes som om ikke litet var vundet med det. I virkeligheten er det begyndelsen til selvopløsningen. Her gjælder ordet: Sit ut est, aut non sit. Et mottræk av denne art gjør hverken at systemet blir styrket, eller at man faar magt over motbøren. For systemet har alene nogen eksistensret saalænge det lar sig gjennemføre rent, og de problemer som reises fra motstandernes leir, kan bare da bli fyldest-gjørende løst, naar de blir behandlet efter immanente værdier, ikke naar de nedsættes til biprodukter ved en tænkning som efter sit væsen er orientert helt anderledes.

Særlig grund til kritik fik man da mesteren var borte, og hans talrike tilhængere tok til at befæste stillingene. En død mand er det ikke altid let at flytte. Hans lærdommer faar karakteren av mindesmerker, som kan staa og kaste skygger over tankeverdenen. Hvad for tankemisgrep Kant har gjort, det har man egentlig først faat sande i nyere tid, da nykantia-nismen har ophøiet hans feilsyn til skolevisdom. Man gaar neppe feil, naar man mener at aanden i Boströms skole har gjort fremskridtsarbeidet i

Sverige tungt paa flere hold. Den hele nyrørelse inden filosofien og psykologien i det land er præget av, at hver synsmaate som skal gjøre sig gjældende, maa stræve efter at hævde sig overfor en av Boström fostret spekulation, som ikke svarer til den videnskabelige tidsaand.

Blandt tilhængerne av bostrømianismen kan skjelnes mellem en ældre og en yngre type. Den ældre type holder systemet noksaa helt i den store lærers aand. Her er at nævne: K. Claeson († 1859, docent i Upsala); C. Y. Sahlin (prof. emerit. i Upsala), som i mange aar haandhævet den bostrømske filosofi i den akademiske undervisning i Upsala og fra aarene 1851—88 i en række avhandlinger, mest utkomne i Upsala univ. årsskrift, nærmere utviklet mesterens lære; S. Ribbing († 1899, prof. i Upsala), kjendt for sine Sokrates- og Platonstudier; fremdeles A. Nyblæus († 1899, prof. i Lund), P. J. H. Leander († 1907, prof. i Lund) og H. Ed-feldt, retningens

historieskriver. Et nært aandsslegtskap til Boström har ogsaa den aandfulde tænker og digter V. Rydberg († 1895, prof. i kulturhistorie i Stockholm). Han indtar dog i det hele som en utpræget individualitet en plads for sig i rækken av svenske tankehøvdinger. En uavkortet tilslutning til den bostrømske spekulation foreligger derimot i hvert fald hos en av de yngre nulevende filosofer, Karl Pira. I en avhandling i Festskrift tillägnad E. O. Burman (Upsala 1910), Det principforskande förståndets regress till filosofiens systematiska princip, tar han ordet for at vende tilbake til grundtankene hos Boström, som efter forfatterens mening turde være det mest fuldlødige av filosofihistoriens dialektik. Naar man midt op i en samling av moderne undersøkelser træffer paa en avhandling som denne, saa blir man uvilkaarlig slagen av hvor fremmed den hele bostrømske tænkemaate er blit for nulevende mennesker. Aanden i Piras tænkning røber sig bl. a. i uttrykssættet, som man kunde ta for en stilprøve fra de gamles øvelser i trivium. Smlgn. 1. c. s. 175 »den statiska principforskningsfunktionens konstanta immanens i totaliteten af de dyna-miska principforskningsfunktionerna«. Standpunktet er en absolut person-lighetsmetafysik. Den høieste menneskelige videnskap (d. e. filosofiens) realdefinition lyder hos Pira saaledes (1. c. s. 201): Menneskets filosofi er videnskapen om den uendelige person samt om alt andet som umiddelbart eller middelbart moment i ham som den tilstrækkelige grund. Med paastander som denne er man ikke naadd langt ut over visdommen hos de gamle astrologer, som mente at kunne oplyse noget om jordlivets problemer ved at læse den skjulte tekst i stjernene. Samme forfatter har foruten en avhandling, Kantianismen och Boströmianismen, skrevet flere bidrag til serien Smärre Skrifter utg. av Boströmsförbundet og desuten et arbeide tilegnet C. Y. Sahlin: Om grundformerna i den reella logiken,1918. No. i.

Stockholm 1907. (Smlgn. Sahlins principundersekelse: Om grundformerna i etiken). Pira fralægger sig ethvert krav paa originalitet; men hans forsøk paa at rekonstruere de kantiske fornuftprincipper i omvendt orden, deducere grundværdierne for den teoretiske principlære av grundformene for den praktiske, har ikke været gjort før. Jeg maa helt enkelt tilstaa at jeg ikke skjønner arbeidet. Hverken hvad for realproblemer for kund-skap og tanke forfatteren sigter paa at løse, eller hvad for løsning han mener at ha git.

4. Den senere bostrømianisme og dens eftervirkninger i Sverige. Begyndende emancipation.

Det er gjennem den anden, saakaldte yngre type av tilhængere at bostrømianismen endnu har væsentlig aktualitet inden den svenske tænkning. Herhen hører en skare mænd som nok delvis har frigjort sig for specielle bostrømske synsmaater, men som dog har faat sin aandsdaab av ham eller i hans skole. Det er først og fremst Pontus Wikner, hvis virksomhet delvis tilfaldt Norge (der han døde 1888 som prof. i filosofi), og hvis karakter som tænker blev bestemt av den bostrømske spekulation, men som skridt for skridt løsgjorde sig fra systemets specielle grundanskuelser. Fremdeles kan siges at passe i denne gruppe filosofer som E. O. Burmann, Johan Thyrén i hans ældre periode som lærer i systematisk filosofi, Axel Lagerwall, Axel Hägerström, Karl Hedvall, Adolph Phalén, Edw. Petri ni, L. H. Åberg, V. Norström. Andre har eman-cipert sig fra den og paa flere punkter arbeidet sig frem til en empirisk tænkemaate; mænd som E. Liljequist, R. Geijer, Fr. von Schéele foruten somme mænd som bare har ydet en del specialbidrag til den filosofiske produktion, eller hvis slegtskap med skolen overhodet ikke har nogen dypere rot.

Ved flere av disse mænd er det noget eiendommelig. De føler at en ny aand er kommet ind i filosofien, og at med den flere av de dogmatiske grundsynsmaater hos Boström staar for fald. Men tilbake hos dem er blit en viss tro paa den filosofiske begrepskonstruktion hos ham. Et forhold omtrent som det hos nykantianerne til Kant. De er overbevist om at den av Boström indviede tænkning baade i og for sig var betydelig, og at dens virkninger paa aandslivet i Sverige maa bevares. Fra mange hold merkes som et suk efter at en magt med saa utpræget nationale frugter ikke maa gaa tilspilde. I Sverige er det problem levende, om et land har grund til at fremme en særegen art tænkning. Principielt er at 1918. No. i.

Stockholm 1907. (Smlgn. Sahlins principundersekelse: Om grundformerna i etiken). Pira fralægger sig ethvert krav paa originalitet; men hans forsøk paa at rekonstruere de kantiske fornuftprincipper i omvendt orden, deducere grundværdierne for den teoretiske principlære av grundformene for den praktiske, har ikke været gjort før. Jeg maa helt enkelt tilstaa at jeg ikke skjønner arbeidet. Hverken hvad for realproblemer for kund-skap og tanke forfatteren sigter paa at løse, eller hvad for løsning han mener at ha git.

4. Den senere bostrømianisme og dens eftervirkninger i Sverige. Begyndende emancipation.

Det er gjennem den anden, saakaldte yngre type av tilhængere at bostrømianismen endnu har væsentlig aktualitet inden den svenske tænkning. Herhen hører en skare mænd som nok delvis har frigjort sig for specielle bostrømske synsmaater, men som dog har faat sin aandsdaab av ham eller i hans skole. Det er først og fremst Pontus Wikner, hvis virksomhet delvis tilfaldt Norge (der han døde 1888 som prof. i filosofi), og hvis karakter som tænker blev bestemt av den bostrømske spekulation, men som skridt for skridt løsgjorde sig fra systemets specielle grundanskuelser. Fremdeles kan siges at passe i denne gruppe filosofer som E. O. Burmann, Johan Thyrén i hans ældre periode som lærer i systematisk filosofi, Axel Lagerwall, Axel Hägerström, Karl Hedvall, Adolph Phalén, Edw. Petri ni, L. H. Åberg, V. Norström. Andre har eman-cipert sig fra den og paa flere punkter arbeidet sig frem til en empirisk tænkemaate; mænd som E. Liljequist, R. Geijer, Fr. von Schéele foruten somme mænd som bare har ydet en del specialbidrag til den filosofiske produktion, eller hvis slegtskap med skolen overhodet ikke har nogen dypere rot.

Ved flere av disse mænd er det noget eiendommelig. De føler at en ny aand er kommet ind i filosofien, og at med den flere av de dogmatiske grundsynsmaater hos Boström staar for fald. Men tilbake hos dem er blit en viss tro paa den filosofiske begrepskonstruktion hos ham. Et forhold omtrent som det hos nykantianerne til Kant. De er overbevist om at den av Boström indviede tænkning baade i og for sig var betydelig, og at dens virkninger paa aandslivet i Sverige maa bevares. Fra mange hold merkes som et suk efter at en magt med saa utpræget nationale frugter ikke maa gaa tilspilde. I Sverige er det problem levende, om et land har grund til at fremme en særegen art tænkning. Principielt er atIO

si om det at en filosofisk livsanskuelse vil, om den er av rette slag, maatte befrugte; men den maa ikke smake for meget av den nationale jordbund. For filosofien har alene fortjent sit navn der som den er bygget paa en almenmenneskelig livsopfatning, og en saadan anbefaler sig ved en logik som ikke kjender nogen geografiske grænser.

Blandt de filosofer som har opretholdt den svenske skoles traditioner, er at fremhæve E O. Burman, prof. emer. i Upsala. Han er bostrømianer, men med en viss heldning til Fichte. Foruten en studie Om kunskapens möj-lighet og Om den nyare italienska filosofien, Om Kants kunskapslära og Om teismen har han utgit to utførligere undersøkelser, Die Transscen-dentalphilosophie Fichte's und Schelling's dargestellt und erläutert, i Skrifter utg. av Kgl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Upsala 1892. B. tilsigter at gi en ren videnskabelig kommentar til denne form for tysk idealisme og holder sig i hele iste del av undersøkelsen til Fichtes Wissen-schaftslehre. Ogsaa Schelling blir skildret under stadig hensyn til tænkningen hos Fichte. I et næste arbeide: Om Schleiermachers kritik af Kants och Fichtes sedeläror sammesteds 1894 utvikler B. hvorledes Schleiermacher har paavist det ensidige i at la begrepet pligt rent føre synet bort fra grundbegreper som dyd og de gode værdier. Men B. paapeker ogsaa at Schleiermacher ikke har formaadd at føre op et adækvat normbegrep for sin sedelighetslære.

Den bøining som tanken under indflydelse av Boströms virksomhet naturlig maa komme til at ta, viser sig bl. a. i valget av de emner man gir sig i kast med. Det er allerede karakteristisk hvor stor plads inden den svenske filosofi diskussionen om tidsproblemet indtar; sikkert en efterklang efter den energiske maate hos Boström at

utelukke tiden fra virkelighetens omraade paa. Psykologisk-fiiosofiske bidrag til tidsproblemet er bl. a. ydet av mænd som Pontus Wikner, L. H. Åberg, Reinhold Geijer, Fr. von Schéele og, paa eget vis, John Landquist. Alt i alt ligger produktionen hos tænkerne av den bostrømske type fortrinsvis paa omraadet for logisk-metafysiske spørsmaal, filosofiens systematik og transscendentale problemer slik som de er blit behandlet av Plato og Kant. Eller naar man gaar ind paa synsmaater hos mere empirisk tænkende aander, saa er det i den uttalte hensigt at øve kritik over dem ut fra et spekulativt standpunkt.

Johan Thyrén, prof. i strafferet i Lund, begyndte sin akademiske virksomhet som tilhænger av den svenske idealisme. Han offentliggjorde som ung docent i Lunds univ. årsskrift bd. 19, 1882—83 en kort avhandling: Kritisk framställning af Herbert Spencers Principles of Psychology. Th. laster hos Spencer en viss vaklende holdning overfor verdensanskuelser som i princip utelukker hverandre. Spencer forsømmer helt den del av1918. No. i.

sjælslivet som hører ind under følelsen, affekterne. Det egentlige standpunkt hos den engelske filosof er efter Th.s opfatning materialisme.

Thyrén er senere gaat over til retsvidenskapen og har her fundet et nyt felt for sit filosofiske arbeide med problemer, dem han søker at løse i avgjort moderne liberal aand og med sterkt øie for de principielle brytninger i tiden. Særlig kommer et par skrifter i betragtning. I Straff-rättens allmänna grunder 1907 gir han i veltalende ord en skildring av de historiske og principielle synspunkter under kampen mellem samfunds-viljen og den samfundsfarlige individualvilje; under drøftningen av brødens objektivering røber han (se s. 57 ff.) en sterk forstaaelse av at straffen som reaktionsmiddel fra samfundets side ikke kan være rettet mot en viljesfarlighet overhodet, men alene mot en med et bestemt forhold til en misgjerning som fuldbyrdes. Lovgiveren bør være varsom med den bruk han gjør av straffen som et medikament mot samfundsfaren. Gjengjælds-tanken, saa utilstrækkelig den i det store og hele er som moralteoretisk straffegrundlag, har dog her et tilfælde da den endnu svarer til retsbevisst-heten hos nutidsmennesket. Ogsaa paa somme andre punkter øiner Th. i dette princip noget retledende for lovgiveren (sammenlign den forberedte forbrydelse). Utredningen hos Th. fører frem flere helt igjennem moderniserte synspunkter om straffeformaal og straffeformer. Saaledes tanken om at proportionalisere bøterne; at strafarbeidet snarere skulde være et middel til at øke end til at minke arbeidsdugeligheten hos fangen naar han skal slippes løs igjen. — Med sigte paa et mere almindelig bidrag til samtidens retsfilosofiske diskussion offentliggjorde Th. i 1910 skriftet: Prin-zipien einer Strafgesetzreform I. Die sociale Aufgabe der Strafe. Das Strafsystem. Det indeholder de synsmaater som ligger til grund for hans utkast til en ny svensk strafferetslov. Under spørsmaalet om straffens sociale opgave falder det i øinene at tiden indtar en eiendommelig holdning til individualismen. Frihet indrømmes tankeliv og teorier, men samfundet er raskt til at reagere overfor tilsvarende gjerninger som vilde berøre retsforhold eller seder. Den samfundsfarlige vilje har sin slemmeste form i kronisk kriminalitet. Men denne særkjendes ikke saa meget ved egoistisk energi som ved en viss viljesløshet. Fremfor alt falder de hemmende virkninger bort, og idet forbryderens fantasi er indstillet i en viss retning, kan han med sine evig nye paafund vække indtryk av at eie et aktivt viljesliv. Idet samfundet reagerer mot den fare som truer det fra denne kant, tar det kampen op snart mot forbryderen, snart mot forbrydelsen. Kan end gjengjældstanken ikke godkjendes som bærende straffeidé, saa er det dog tilraadelig ikke at ta bort hos folket den dypt fæstede tro paa at straffelidelsen er selvforskyldt og samfundet moralsk straffeberettiget, selvIO

om det her psykologisk skulde være tilstede nogen illusion. — Ved utøving av straffelettelser bør man ikke overse en fare: Man kan forveksle evnen til at opføre sig pent i fængslet med virkelig ufarlighet. Det staar i hovedsaken valg mellem tre straffeformaal: at gjøre uskadelig, at bedre eller at skræmme bort fra forbrydelsen.

Problemet er om man skal gi et enkelt av disse formaal prisen eller søke en forbinding, resp. en vekslende utøving av dem alle. Th. fremhæver at generalpræventionen ikke kan undværes av samfundshensyn, men antyder at bruken av den synes mere at passe overfor fuldvoksne end overfor ungdommelige forbrydere. I avsnittet om straffesystemet blir de forskjellige arter av straf drøftet, og i samklang med alle nyere strafferetsteoretikere viser han hvor hensigtsløs de korte frihetsstraffer er; alle slike straffer med mindre end 3 maaneders varighet er uten nogen nytte. Han priser den betingede eftergivning av straf, den lønnende kortning av den, uttaler sig mot dødsstraf (her mere bestemt end i det førnævnte svenske skrift) og mot prylestraf. Th. drar nytte av iagttagelser fra psykologien, f. eks. om den saakaldte inkubationstid for tilbøieligheten av tilbakefald. Dog vil man netop paa dette punkt føie det som et savn at en filosofisk dannet retslærd ikke har fundet flere frugtbare tilknytningspunkter til tidens fremskredne erkjendelse. Ved skildringen av kriminaliteten hos unge og hos abnorme individer utvikler Th. tanker om flere praktiske fremtidsmaal for samfundet.

Sterkt præget av den systematiserende tænkning i sit hjemland er Axel Lagerwall, forfatter av Transscendentalfilosofiens problem och me-tod hos Kant i Göteborgs Högskolas årsskrift bd. 10, 1904. Paa grundlag av utsagn hentet fra Kants kritiske verk, som citeres i stor utstrækning, blir Kants synsmaater tolket, for største delen paa den maate, at L. gjengir kommentatorer og under diskussion med dem hævder sin egen opfatning. Det systematiske hensyn har overvegt over det historiske. L. gjør gjældende at det problem han nævner, maa bli avgjort paa grundlag av Kritik der reinen Vernunft som kilde for det Kant inderst mener som tænker. Dette princip for fremstillingen kan neppe bli godkjendt; heldigste maate at ta saken paa maa vel være at la det gjælde som et spørsmaal for sig hvorledes Kant ræsonnerer i sin Vernunftkritik iste og 2den utgave, og saa igjen opfatte det som en noget anden opgave at fremstille nævnte problem og metode hos Kant i sin helhet.

Det indre slegtskap mellem filosoferne av den boströmske type kjendes paa at de retter sin polemik mot samme retninger og ofte møtes i at bruke lignende argumenter. Det er tænkere med forskjellige stikord, som: idealistisk livssyn, sjælens substansialitet, aandslivets principielle uavhængighet av de stofbundne livsfunktioner. Flere av dem hævder med eftertryk den1918. No. i.

praktiske filosofis forrang for den teoretiske. Med stor styrke blir det fremholdt inden denne leir, at empirismen ikke kan gjøre teoretisk fyldest for sedeligheten og for de principper som sedelighet alene kan bygges op paa. Hermed er git et apriorisk utgangspunkt; i dette forhold maa vel fortrinsvis det baand søkes som forener den yngre svenske spiritualisme med den ældre spekulation. Mest utpræget som arvtagere til traditionen fra Boström er, set under denne synsvinkel, kanske Hägerström med aands-fæller i Upsala og Vitalis Norström.

Axel Hägerström, prof. i Upsala, tar sigte paa mange av filosofiens principspørsmaal, og hans flersidige produktion vidner om baade trang og evne til systematisk tænkning; hans granskning av bevisførselen hos motstandere røber vel meget en tænker som paa forhaand vet hvor han staar, men er dog ved sin logiske styrke skikket til at vække til eftertanke. En retsfilosofisk undersøkelse som med sine analyser kan siges at danne et værdig sidestykke til R. Stammlers Die Lehre von dem richtigen Rechte 1902, er H.s verk Ståt och rätt I, Upsala 1904. Særlig kan fremhæves den kritiske vurdering av den objektive retsutvikling indenfor privatretten s. 169 ff. og de forstaaelsesfulde slutningsord om statens retslige karakter set i sammenhæng med spørsmaalet om den fornuftige vilje.

Fra en fordelagtig side viser Hägerströms arbeidsmaate sig i en undersøkelse: Kants Ethik im Verhältnis zu seinen erkenntnistheoretischen Gedanken, systematisch darsgestellt, Upsala 1902. Det er en større kritisk systematisk fremstilling av de etiske lærdommer hos Kant. H. hævder her et sundt princip, som mange nykantianere vilde gjøre bra i at merke sig, nemlig at man ikke har at utfylde eller at rette paa Kants lære ved at føie egne standpunkter ind i ytringer hos ham, men at man skylder at gjengi ham saa tro som mulig.

Hvorledes H. tænker om principielle spørsmaal for filosofien, lærer man at kjende gjennem andre verker. I en

avhandling i Festskrift tiII— ägnad E. O. Burman, Upsala 1910, Kritiska punkter i värdepsykologien, tar han standpunkt til det moderne værdsætningsproblem, med særlig utgangspunkt i Meinong. Et hovedspørsmaal er her det om selve det psykologiske virkemotiv for værdsætningen. Dette maa ikke søkes i følelsen (s. 24); for det at værdsætte er aller først at jevnføre; men at jevnføre er ikke nogen følelsesfunktion. Træffende blir (s. 35 ff.) det værditeoretiske syn kritisert som bruker en kvantitativ maalestok til at bestemme forholdet mellem positiv og negativ lystværdi; som om tilstedevær eller fravær av et lystmoment stod i konstant værdirelation. Den positive følelses sum kan ikke tjene som værdikriterium; for mennesket opfatter livshelheten som maal naar det gir sig til at værdsætte noget. Ved fortsat analyse søker24

H. at godtgjøre at værdioplevelsen ikke ligger i begjæret. — Han antyder som eget standpunkt (s. 74) at i den primære værdsætning indgaar ogsaa det perceptive moment opfatningen. Saken er ikke avgjort ved den rene følelse eller, som forfatteren uttrykker sig, ved den »subjektive position till objektet«. En indvending som maa gjøres mot H.s psykologiske utredninger, er at han sperrer begrepene for meget. I den sjælelige mekanisme som skal forklares, tillægger han dem en valør som de alene har da, naar de figurerer som logiske størrelser, f. eks. i en kundskapsteoretisk diskussion. Man læse f. eks. ræsonnementet s. 21. Det forutsætter at objektene forkapsler sig paa en maate som er helt fremmed for den moderne psykologiske bevissthet. De enkelte »ting« blir i selve sin fremtræden forestillet efter skemaet for berørings- og synsgjenstander. Denne metodiske mistydning av erfaringsverdenen drar andre feil efter sig. Saaledes f. eks. diskussionen om hvorledes rent subjektive træk ved opfatningen — slik som farvebestemthet — kan referere sig ekstra til objektet som tillægsmoment til den objektive opfatning. At det netop er denne bænk jeg tillægger den blaa farve, er ikke noget realproblem, saasnart jeg overveier følgende: Jeg har under sansningen medvit ikke bare om farve, men ogsaa om retningen for min synsvirksomhet. Jeg husker fremdeles at jeg for det samtidig med farveindtrykket oplevede rumbillede har sproglig navnet bænk. Den hele gaate: hvorfor jeg just lar denne bænken være blaa, minder litt om tilfældet med gutten, som sat og stirret i sjøen mens baaten han sat i, blev rodd fra fjorddypet indefter langs stranden, og som undrende utbrøt: Hvad kommer det av at det altid er mindst dypt i sjøen like nær land?

Fra formens side et mønsterstykke av en akademisk avhandling er, av samme forfatter, Das Princip der Wissenschaft (eine logisch erkenntniss-theoretische Untersuchung) I Die Realität; Skrifter utgifna af Kungl. Humanistiska Vet. Samf. i Uppsala XII, 3 1908. Kundskapsproblemet søker H. her at oplyse, idet han kritisk undersøker de to teoretiske hovedmot-sætninger, den empiristiske og den rationalistiske. Den rationalistiske opfatning — som er H's egen — er skildret skarpt og med prisværdig forstaaelse av de vanskeligheter som knytter sig til den. Ikke helt saa heldig er angrepet paa den empiristiske faldt ut. H. forkaster det sansepsykologiske kundskapskriterium. Naar han herunder mener at svække det empiristiske standpunkt ved at henvise til at vi ser solen gaa op og ned, mens det i virkeligheten ikke er saa, saa er det »skud forbi«. Den feil som her nævnes, ligger ikke i synet, men i utsagnet (tolkningen). Den maa altsaa ikke lægges sanseindtrykket til last; hvorved endnu ekstra er at merke at bevægelsen — solens »stigning« og »synkning« — sker for langsomt til over-1918. NO. I.

hodet virkelig at bli set (strengt tat har vi altsaa her en vildfarings-mulighet i 2den potens); det vi ser, er en ulike stilling som solen til de forskjellige tider indtar i forhold til vort orienteringspunkt. Og det syn bedrager os ikke. Det at vi stundom kan gi vore erfaringer et galt navn, vildledet i vor aarsaksopfatning, det er intet argument mot den metodiske vegt som tilkommer sanseerfaringen.

I sin analyse av det principielle spørsmaal har Hägerström rigtig trukket grænsen mellem forskjellige fænomener i bevisstheten, som anskuelse, forestilling og begrep. Av disse er begrepet den logisk betydningsfulde størrelse. Og differensen mellem de to teoretiske hovedretninger vil fortrinsvis ligge i den maate som begrepet blir opfattet paa. Empiristen vil altid rette opmerksomheten paa de psykologiske momenter som viser hvorledes begrepet er

staat frem, og som gir begrepet dets rang for dem som bruker det. Rationalistene tar sit utgangspunkt i begrepet som et tankens opus operatum og blir paa den maate staaende ved aprioriske værdier. H. er apriorist, men fører problemet i dybden ved at granske efter selve spørsmaalet om sandhetsidéen, visshetsprincippet d. v. s. om den bevissthetsstørrelse som ligger til grund for al tankeoperation. Det bunder i et spørsmaal om realitetsbegrepet, og den største del av hans undersøkelse er viet dette begrep. Fremstillingen faar her en sterkt dialektisk farve, og undersøkelsen staar i fare for at glide ut i det ufrugtbare. Hvad har begrepet virkelighet tilsidst for en mening? Har den for erkjendelsen andet realindhold end at være et logisk dekokt av den bevissthet vi har om at det er mulig at sætte oplevelser i konstante relationsforhold? At kriterium veri ligger i dette, er tilsidst en omskrivning av den tros-hypotese, at mennesket med sit sjælsliv, med sit tankeliv utgjør en del av det begrep som heter verden, og som mennesket i sin ferd og sin gjerning har at finde sig tilrette i. Skulde ikke dette være den sande kjerne i det slutningsstandpunkt H. anfører 1. c. s. 126, der han uttaler, at slike størrelser som væren og selvidentitet bare selv har identitet i den enhet som ligger i begrepet viden? H. fremsætter et spørsmaal som kan siges at være ytterpunktet i kundskapsproblemet: nemlig hvorfor en væren alene kan tænkes naar den blir subjekt for en bestemthet. Skulde ikke løsningen ligge i at det grundlæggende postulat for al kundskap, identi-tetsbevisstheten, er os git med vor faktisk oplevede tidsbestemte eksistens?

I mere avrundet form har H. senere utviklet sin principielle opfatning av kundskapsproblemet i et litet skrift som utkom i Stockholm 191 o: Botanisten och filosofen. Løsningen søkes her i en dialektisk prøve av begrepene sandhet og sandsynlighet. H. fremhæver at den aarsakslov som er formen for vor tænkning, ikke grunder sig paa bevis vi faar gjen-

nem erfaring. Tvertom, vi støtter os paa denne lov og kommer paa den maaten til visshet, et begrep hvis mulighet er betingelsen for alt videnskabelig arbeide. Men hvorledes fuldbyrdes, kundskapsteoretisk set, spranget fra antagelse til visshet, fra subjektivt til objektivt? Problemet er hos H. formulert med mønstergyldig klarhet, og den form han har git det i sit skrift, gjør det til en tiltrækkende læsning. Men han kan neppe siges at ha overvundet vanskeligheten ved saken. Anden del av arbeidet falder noget av, sammenlignet med første. H.s ellers sikre følelse av hvad en naturvidenskapsmand med nogen logisk øvelse vil medgi i diskussionens løp, har her for en stund forlatt ham (smlgn. s. 62). At ta feil av hvor meget man logisk har gjendrevet hos motstanderen, er skæbnesvangert for argumentationens virkekraft. H. har rigtig pekt paa, hvor vildfarende det er at mene at princippene for kundskapsevnen kan utledes likefrem av de konkrete kundskapsindhold. Men med det er endnu ikke avgjort at (s. 44) »den empiriska vetenskapen kunskapsteoretisk sedt såsom sådan (är) vanmäktig«. Empirien nuomdagen indser tilfulde, at opgaven er noget mere end at peke paa hvorledes indholdet i kundskapen kommer istand, den sigter ogsaa paa at gjøre rede for hvorledes kundskapsfunk-tionerne fuldbyrdes, hvad for forutsætninger dette funktionssystem har. En væsentlig del av denne opgave tilfalder psykologien, og den vil ta erfaringen paa raad. Erfaringen kommer imidlertid her tilorde ikke i direkte form, men som noget man tolker, og saaledes blir det her et visst rum for tvil. Intet under derfor at det er paa dette punkt motstanderne av den nyere empiri søker at faa kredit for sine metoder. Hvor gjerdet er lavest, hopper alle over. Men før den løsning som bydes fra nykantiansk hold, kan bli tat for god, maa denne gjenopfriskning av den gamle metafysik retfærdiggjøre sine psykologiske forutsætninger. Det heter hos H., 1. c. s. 59, at empirien bl. a. forutsætter, »att den sinnliga verkligheten är bestämbar genom våra begrepp, att begreppen själfva sålunda verkligen finnas hos de enskilda föremålen«. Med dette stemmer da ogsaa at hele tankeutviklingen hos H. løper ut i bestemmelser om begrepet som noget objektivt. I det følgende, s. 61—63, spørres det, om den iakttagna björken icke verkligen har en viss färg; det tales om det iakttagna sådant som det själf är; om alltings innersta väsen, om det i sig själf bestående. »Nu är emellertid detta begrepp icke af empirisk halt. Ty intet särskildt i erfarenheten gifvet kan skänka begreppet dess betydelse«. Dette fører jo benest ut i de gamle betragtninger om væsen og substans. Men væsen og substans hører ikke mere hjemme blandt opfatningspsykologiens grund-begreper end ild og luft hører hjemme blandt kemiens elementer.

I sit syn paa de enkelte filosofiske spørsmaal staar Hägerström frit overfor de løsninger som ellers kan være mere eller mindre kurant inden leiren av de spekulative filosofer. De moralske grundsætninger er ikke eksemplifikationer paa hvad som absolut set bør opføres, men paa hvad som historisk blir opført som gjældende normværdier. Boströms lære, at virkeligheten alene skulde finde et adækvat uttryk i personligheten, viser han av. Men efter sin grundart er tænkningen hos H. deduktiv som hos Boström. Av nulevende filosofer han har berøringspunkter med, bør kanske særlig fremhæves H. Maier. Det spekulative hos H. kommer tilsyne, foruten i kundskapslæren, i hans teoretiske opfatning av grundlaget for moralen. Paa begge omraader er hans tankegang i slegt med Kants transscendentalfilosofi. Sin opfatning av moralproblemet har H. utviklet meget præcist i en utførlig avhandling i tidsskriftet »Psyke« 1907 og 1908, I moralpsykologiska frågor — fra formens side en recension av dr. B. R. Aars' verk: Zur Psychologie der Moralgefühle. Det er et skarpt gjen-nemtænkt motlæg mot den moderne empiristiske moralpsykologi; ved siden drøfter H. paa lærerik maate de avgjørende moralkriterier. At jeg har lyst ved egen vilje, indeholder endnu ikke nogen bevissthet om at denne min vilje er berettiget. H. finder det moralvidenskabelig vigtig at stoffet blir empirisk tilrettelagt, og betoner samfundets tilbakevirkning paa den individuelle moralfølelse; men han har mot de moderne moralteoretiske synsmaater den anke, at det er vanskelig at gi pligtfølelsen den plads som psykologisk tilkommer den. Er den subjektive lyst det avgjørende motiv for handlingen, saa maa denne lyst være mere end en forventning om lyst. Den maa være en positiv lystfornemmelse. Men analyserer man begrepet pligt, saa vil det vise sig at indeholde væsentlig andre momenter end lystfornemmelse. Moralfølelsen er noget som vokser; naar man maaler denne vekst, saa maa man lægge vegt paa den værdi individet tillægger de ulike lyst — ulystkvaliteter; herunder blir agtelsen, selvagtelsen et motiv av stor psykologisk dybde. Den menneskelighetsmoral som repræsenterer toppen av kulturvæsenenes praktiske værdier, forutsætter fremfor alt at per-sonlighetsbegrepet er opfattet. Det blir derfor moralvidenskapens og specielt moralpsykologiens opgave at analysere indholdet i dette begrep og navnlig at studere viljen og de begreper som knytter sig til den (ansvar, skyld, fortjeneste). H. har her sat fingeren paa en svakhet ved den nyere retning inden moralvidenskapen, som i vor tid har mere av løse synspunkter end av principielle synslinjer. Hos individer med fuldt utviklet moralsk eftertanke vil det man nærmest forstaar ved lystmotivene, ha undergaat en væsentlig omdannelse gjennem den maate hvorpaa de reflek-IO

/

terer sig i en centralisert personlighetsbevissthet. Om til denne hører ogsaa viljesfrihet, blir et problem for sig.

Det er i moralfilosofien at H. har sit vegtigste ord at si. Og det skal villig indrømmes at hans principielle standpunkt her har ikke ringe styrke. Skulde ikke den moralsanktion som først gir pligtmotivet dets bærende kraft, kunne opfattes som selv et empirisk produkt og forstaaes ut fra den værdighet som utviklingen har git begrepet menneskeperson?

Den samme transscendentalfilosofi som Hägerström utvikler med saadan principiel styrke, findes igjen hos et par andre svenske tænkere, Karl Hed-vall og A. K. Phalén. Karl Hedvall, docent i Upsala, har i festskriftet for Burman s. 241 ff. offentliggjort en avhandling: Frihet och natur. Några kritiska reflektioner. Forfatteren bevæger sig i utpræget abstrakte tankeganger, men gir under dette et kritisk skarpt gjennemført oversyn over de ledende grundtanker hos tilhængere av indeterminismen. Problemet tilspidser sig i det spørsmaal, om idealismen (Fichte, Boström og andre) har ret i at bevisstheten er den absolute altomfattende virkelighet. Svaret gaar i negativ retning. Den spekulative idealisme og subjektivisme er en tænkning over et emne uten indhold. H. retter fremdeles de skarpeste angrep mot »den moderna protagoreismus, som kallar sig pragmatism och som ofta uppträdt som frihetens förkämpe«. Det er et av tidens metodiske misgrep at prøve at løse sandhetsbegrepet, som er av væsen intellektuelt, paa en maate som var det et viljesproblem. Münsterberg kritiseres som type paa denne

art voluntarisme. H. viser hvorledes enhver subjektivisme, straks den gir sig i kast med problemet om virkelighet, maa opta den naturvidenskabelige sandhet som noget mere end en sandhet om det uvirkelige.

Av Hedvall foreligger ogsaa et kritisk arbeide, Humes Erkenntniss-theorie, Upsala 1906, I. Som bidrag til filosofiens historie blir det overtruffet av det noget yngre arbeide om Hume av hans danske kollega Anton Thomsen. Men ogsaa hos H. er særlig den principielle diskussion værd at læse, og han har uten tvil ret, naar han s. 60 kritiserer at Hume i saa altfor høi grad er blit set gjennem Kants briller og derfor tolket meget urigtig. Hedvall kalder sit arbeide en undersøkelse om empiriske principper. Skriftet er efter sin tendens et forsøk paa at gjendrive Hume og Humes epigoner; til de sidste regner han ogsaa mænd som Wundt. En filosofi som bygger paa den rene erfaring, vil bare føre til at grund-begrepene opløser sig i tidsbestemte enkeltheter. Men det betyr en undergang for princippene. Hedvall kommer paa den maaten (se tankeutvik-lingen s. 22) til at negte den umiddelbart givne sanseoplevelse av mang-1918. No. i.

foldighet (psykologisk ikke at forveksle med en bestemt talbevissthet). I det ligger hans eget dogmatiske standpunkt uttalt1.

At den efter-boströmske spekulation har sit svake punkt i forholdet til psykologien og dens metodiske analyser, træer synbart frem hos en av dens mest fremragende repræsentanter, A. K. Phalén (prof. i Upsala), som iøvrig efter sit almindelige standpunkt har slegtskap til filosofer som Rickert og Husserl. I et skrift, Om det kvantitative betraktelsessättet i logiken, Upsala 191 r, gransker han en del grundbegreper i logikken. Som Ph. selv oplyser, tar han her særlig hensyn til den formelle logik slik som den er blit fremstillet i den boströmske skole, og holder sig især til C. Y. Sahlins logik. Han drøfter begrepsforholdet mellem enhet og mangfoldighet og kritiserer træffende den fremgangsmaate at bruke det kvantitative begrep paa saadanne lovmæssige forhold som efter sin art er logisk.

Phalén- har til egen skade ikke gjort sig fortrolig med den nyere naturvidenskabelige psykologi. Det røber sig leilighetsvis i den maate han opfatter problemstillingen paa. (Eksempel det helt igjennem skjevt formulerte dilemma om opfatningen av farveindtrykket blaat.) Hans betragtninger (s. 21 fg.) om baade triangel og kvadrat som figur viser at diskussionen, naar den ikke føres paa grundlag av realvidenskabelig tænkning, staar i fare for at gli ut i skolastiske spidsfindigheter med vanskeligheter som ikke kan holde et modernt tænkende sind i synderlig spænding.

I Burmans festskrift s. 118 ff. har Phalén skrevet en artikel: Kritik af subjektivismen i olika former, med särskild hänsyn til transscendental-filosofien. Subjektivismen findes hos Fichte, Schelling og Hegel, paa en maate ogsaa hos Kant. Og den er karakteristisk for den nyere filosofi dels i den kantiske form, dels i den humeske (cfr. positivismen).

Vi oplever i tilværet differenser og maa spørre hvorledes differens-begrepet er mulig. Differenser forutsætter avgrænsning. Vanskeligheten ligger nu i at faa logisk utredet forholdet mellem det avgrænsede og det uendelige. Ph. utvikler dette nærmere. Men den diskussion han her faar istand, er bare mulig ved en logisk subreption. I det indholdsløse uende-lighetsbegrep blir smuglet ind indhold og grænser. Ifølge den subjektivistiske anskuelse skal subjektet være lik det uendelige eller lik den almindelige tilværelse. Ut fra dette standpunkt maatte saa objektet, det endelige,

1 Jeg har at beklage ikke at ha faat fat paa et andet skrift av Hedvall likeledes av historisk metodisk indholl: Fichtes filosofi i förhållande til Kants kriticism, 1914. Samme skjæbne har jeg hat med lektor Enar Sahlins avh. J. G. Fichtes idealism. Av referater og kritikker sees det at det første arbeide har vundet anerkjendelse for sin analyse av den idéhistoriske utvikling for kundskapsproblemet i Tyskland paa Fichtes tid, det andre for det lys det kaster over Fichtes Wissenschaftslehre, slik som den blev formet i den saakaldte Jenaperiode.IO

bli forklaret. Men hvad for logisk indhold har den almindelige tilværelse? Og hvad for grænser har begrepet det uendelige? Ved at operere med disse begreper i abstrakt almindelighet faar man bare frem en ufrugtbar ordvisdom (idola fori hos Bacon), en skinvisdom som man først kommer ut over, naar man gjør begrepet tilværelse til noget konkret og med det uendelige mener et symbol for at vor opfatning av tid, rum eller mængde har grænser.

Men dermed er metoden for undersøkelsen anvist. Den maa være psykologisk, det vil si med en psykologisk analyse maa man ta fat. I dette punkt kan der reises alvorlige indvendinger mot fremgangsmaaten hos Phalén. Det er f. eks. en bent frem opkonstruert gaate som føres frem i samme avhandling s. 128 fg., der det paastaäes at den subjektivistiske lære gjør forestillingen om et objekt til en blot og bar illusion, og at paa den maaten træet i fornemmelsen selv blir en fornemmelse. Det realproblem Ph. sigter til, vil ikke løses ved abstrakte overveielser, men ved analyse av hvorledes indtrykkene kommer istand, hvorledes tankens billeder blir bygget op og blir bevaret ved at faa sit navn. Det er et problem om hukommelsen, om den utfyldende rolle som reproducerte forestillinger overtar overfor sansningsmomentene, og om navnenes betydning i tankeutformningens og tankebevaringens husholdning.

Foruten i mindre avhandlinger (se navnlig Psyke 1914: Till frågan om de psykiska företeelsernas allmänna struktur) har Phalén særlig utredet sine filosofiske synsmaater i et meget bredt anlagt verk: Zur Bestimmung des Begriffes des Psychischen, i Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Uppsala bd. 16, Uppsala 1914. Man maa ikke av titelen la sig lede til at tro at undersøkelsen retter sig paa de reale grænsefænomener mellem bevissthetslivet og den saakaldte natur. Indholdet i verket er av utpræget logisk art — er en diskussion væsentlig av de principielle syn paa spørsmaalet hos nyere psykologer, særlig hos Wundt, Lotze, Brentano, Husserl, Busse, Sahlin, Rehmke, Pfänder, Mach, Kofifka, James og Høffding, desuten under drøftningen av det ubevisst psykiske ogsaa Leibniz, Ebbinghaus, Dürr, Edv. von Hartmann og Herbertz.

Paa mange punkter er kritiken rammende. Med rette peker Phalén f. eks. s. 114 ff. paa den vanskelighet, som ligger i at tænke sig at foreteelsen i hjernen som saadan repræsenterer det umiddelbare, det individuelt psykiske, naar den samme kjendsgjerning opfattes samstundes som en funktion inden den fysiologiske kausalsammenhæng. En selvmotsigelse trænger man imidlertid ikke at finde i dette, uten saalænge man aapent eller stjaalent holder paa tanken om de bevisste processer som i grunden kjedet i hverandre ved en ekstralogisk sambinding utenom den1918. No. i.

fysiologiske. Det er intet iveien for at tænke sig en fysiologisk mekanisme som bærer av det individuelt psykiske, idet man opfatter selve det særegne i vedkommende bevissthets foreteelser som et indicium paa noget likeledes særeget i den fysiologiske energiomsætning. Ph. synes, om jeg forstaar ham ret, i grunden ikke fremmed for denne opfatning av forholdet; han uttaler s. 140 sin tilslutning til Dürr, som lærer en partiel monisme: Det som har psykiske bestemmelser, maa ogsaa ha fysiske; mens derimot det som har fysiske, ikke nødvendig maa ha psykiske. Det principielle standpunkt hos Ph. (se s. 145) ligner paa Stumpfs, Leib und Seele. Der Entwickelungsgedanke in der gegenwärtigen Philosophie. Teorien nærmer sig den paralellistiske, men hævder en noget fravikende synsmaate i et punkt. Det psykiske blir ikke opfattet som en selvstændig række, og det blir som noget absolut rumløst unddrat helt fra det mekaniske; det sjælelige blir indskrænket til bare at være forhaanden som moment i visse aar-saker og virkninger1. Blir imidlertid denne tankegang virkelig gjennemført, saa synes den at maatte løpe ut i den moderne psykofysiske, som nylig er blit utviklet av Koftka, hvem Phalén gjengir og polemiserer imot s. 229 ff. Naar Ph. her. (se navnlig s. 232 ff.) forekaster den moderne psykologi at ifølge dens standpunkt subjekt og akt logisk blir slaat sammen, og han mot dette indvender at paa den maaten kommer relationsled til at falde sammen med relationsbestemthet, saa overser han, at den teori han kjæmper mot, netop ikke ser paa bevisstheten under synspunkt av en relation mellem objekt og subjekt som faste størrelser. For det videnskabelige syn frembyr bevisstheten sig som en aktualitet, en mere eller mindre kompleks virkelighet, som

fuldbyrder sig som noget hvis form og indhold, hvis grænser og kvaliteter alt tilhope er git i og med selve oplevelsen.

Inden rammen av bostrømsk tænkning var det rum for fremskredne synsmaater om de enkelte filosofiske emner. I saa maate adskiller den svenske spekulation sig til sin fordel fra den norsk-danske hegelianisme, som var gjennemgaaende reaktionær i alle teoretiske grundspørsmaal. Bo-ströms statsretslige konservatisme blir hos somme av hans yngre tilhængere avløst av politisk radikalisme. I sit syn paa kirkelæren var Boström liberal. Det er nok at minde om den harmfulde kamp han førte mot hel-vedeslæren. L. M. Åberg (docent i Upsala, † 1895) skrev, ut fra et bostrømsk spekulativt utgangspunkt et arbeide over moralens almindelige del, Filosofisk sedelära, Upsala 1893, deri han paa en karakterfuld maate drøfter etiske grundspørsmaal uten positivt forhold til religiøs aaben-baringslære.

1 Sammenlign om dette punkt min avh. i Zeitschr. f. Philosophie u. philos. Kritik 1916, bd. 162 s. 156 ff., Gibt es irgend eine andere Wirklichkeit als die mechanische?IO

Av svenske bidrag til religionsfilosofien kan i denne sammenhæng endnu nævnes det av P. K. Svensson, docent i Lund. Hans religionsfilosofi, hvorav iste del utkom i Lund 1904, gir ikke noget indblik i hans almindelige filosofiske standpunkt. Det har bl. a. et avsnit om de lover som kommer tilsyne i den religiøse utvikling. Ved siden av den lov Tiele opfører om menneskeaandens enhet, gjør Svensson gjældende den lov, at den religiøse utvikling indebærer et fremskridt fra en mere ydre egoistisk til en mere indre etisk opfatning av det guddommelige og dets betydning for mennesket, og at denne utvikling indebærer et fremskridt fra partiku-laritet til universalitet. Saa træffende som denne iagttagelse er, rent saklig set, saa kan man tvile om vi her har at gjøre med en apriorisk lov, en grundsætning som skulde kunne deduceres av religionens væsen. Det dreier sig vel snarere om en refleksvirkning paa det religiøse principliv fra den almindelige moralske og kulturelis»- bevissthet inden menneske-kredser som fører sit liv under utviklingens og fremskridtets tegn.

Et litet arbeide over et utpræget dialektisk emne er det av Axel Emmelin, Enhets- och mångfaldsproblemet inom metafysiken. Avhandlingen gir en dyptsøkende diskussion av spørsmaal som for en større del er laant fra oldtidens og mellemalderens tankeverden, men som heller ikke er utenfor vor tids horisont. Det har lykkes forfatteren at vise hvorledes enhets- og mangfolds-spørsmaalet ikke bare falder indenfor det rent metafysiske omraade, men ogsaa kan ligge under naar man drøfter kundskaps-teoretiske og psykologiske emner. Et særskilt avsnit er viet gjendrivelsen av synsmaaterne hos Boström og hans elever. Sit eget grundstandpunkt former E. logisk paa følgende maate: Vi kan ikke tænke paa det mangfoldige uten at ha oppe i vort medvit det bestemt enkle, og tanken paa det uendelige har, naar den er fremme hos os, sin grænse i det konkret enkelte. Uten det vilde tanken slaa over i det tomme, bli et intet. Det grundlæggende er subjektet, idet det i sig indeslutter baade enhet og mangfold, med enheten som det primære. — Alt i alt sitter man efter læsningen av det slags undersøkelser tilbake med en smule tvil. Man spør sig selv, hvad som nu egentlig er vundet ved en slik dialektisk paavisning av hvor uløselig et problem er, og av hvorledes dette problem, med dets antinomier, kan føres over fra ett tankeomraade paa et andet.

Fra oldtidens filosofi har Adolf Wallerius hentet emnet for sit skrift Platon mot Protagoras och sensualismen, Goteborg 1902. I hovedsaken lægger han i sit ogsaa filologisk rosværdige arbeide skriftet Theætet hos Plato til grund for undersøkelsen; avhandlingen sætter sig særlig til maal at rede ut Platos standpunkt til den subjektivistiske teori hos sofistene (smlgn. Protagoras' lære om at mennesket er maalestokken for alle ting).1918. No. i.

Men ogsaa tænkningen hos andre grækere, især hos Heraklit, eleaterne, Demokrit, Aristipp, Antisthenes, blir

stillet i forhold til Platos filosofi.

En eiendommelig eftervirkning av bostremianismen synes man at kunne skimte i følgende: Yngre forfattere føler nye problemer strømme ind paa tanken, spørsmaal som konvergerer mot bevisstheten og dens liv, eller med andre ord, spørsmaal som fører ind i psykologien. Men paa dette omraade kan man hos flere svenske filosofer iagtta en viss skyhet overfor emnet; de gaar likesom ikke gjerne like løs paa realiteten i saken; i valg av opgaver synes man endnu at kunne spore den gamle mothug mot empirien. De dvæler helst ved slike foreteelser som ikke lar de psykofysiologiske eller eksperimentelle momenter gjøre sig gjældende. Eller de fører drøftningen over paa et rent almindelig omraade, som en strid om principper, ikke som en undersøkning av konkrete enkeltheter. Eller det de har at si om psykologiske emner, gaar i hovedsaken ut paa kritiske forbehold og indvendinger overfor det som er ydet ved arbeider, utført efter nyere empiriske metoder1.

Til de filosoferende psykologer av denne type synes Edv. Petrini, docent i Upsala, at høre. I Burmans festskrift s. 203 ff. staar en undersøkelse fra hans haand om Det tråkiga. Han har rigtig iagttat det nære forhold mellem denne indre oplevelse, det tråkiga, kjedelige paa den ene side og paa den andre siden fornemmelsen av at den personlige virksomhets-tendens ikke sker fyldest. Avhandlingen fører frem (se s. 225 ff.) flere veltrufne eksempler, og gir prøver paa typer av interesser hos flere ulike personer, deres individualitet og utviklingsstandpunkt. For at utrede begrepet det tråkiga, som brukes om indbyrdes noksaa ulike stemningstilstander, gir han først en analyse av begrepet følelse. Petrini opfatter følelsen som bevissthetsuttrykket for jeget som enhet, samt for den be-stemthet jeget faar gjennem forholdet til sine funktioner. Jegfølelsen — den allmänna jagkänslan — blir hos ham omtrent ensbetydende med jeg-bevisstheten. Mot dette maa indvendes: Begrepene jeg og følelse kan med fuldt saa megen ret bestemmes i deres indbyrdes forhold paa omvendt maate. Det er ikke bare saa, at følelsen lar jeget træ frem for vor bevissthet, men det raar ogsaa en virkning av omvendt art. Hvad et individ kommer til at føie ved sine oplevelser, det avhænger av hvordan hans »jeg« er konstruert, d. v. s. det avhænger av den mere partielle eller

1 Denne refleksion har man anledning til at gjøre ved flere av de filosofer som allerede er omtalt. Under dette synspunkt kommer f. eks. Phaléns avh.: Zur Bestimmung des Begriflfs des Psychischen, i Skrifter utg. av K. Hum. Vetenskapssamfundet i Upsala bd. 16, 1914.

mere totale størrelse som i de forskjellige øieblikker repræsenterer det kontinuerlige i hans handlende, dømmende og tænkende bevissthet.

I større sammenhæng har Petrini behandlet samme emne i en avhandling i Upsala univers, årsskrift 1900: Om känslolagar. Kritiska forstudier till känslopsykologien. Første del drøfter de forskjellige teorier om følelses-lover. Anden del diskuterer den metodologiske værdi i at føre op saadanne lover, og ender med at peke paa ulikheten mellem de mekaniske lover i naturvidenskapen og de organiske lover som gjør sig gjældende i folkepsykologien. Avhandlingen byr paa ikke faa interessante egne iagttagelser, gjennemgaaende fra omraadet for det høiere sjælsliv, særlig kanske i avsnittet om följdlagen s. 64 ff. Men de grundbegreper P. gaar ut fra, vil ikke altid kunne bli tat for god av en strengere psykologi. Saaledes naar han s. 38 sier: Känslan är intet annat än jaget självt såsom total enhet. Eller naar han s. 142 for at forklare lysten til at finde aarsakssammen-hæng nøier sig med at henvise til det faktum, att vi jämte föreställnings-förmåga också ega förstånd. Hvad er »forstanden« andet end en særegen funktionsmaate for forestillingsevnen?

Arbeidet er i hovedsaken et djervt forsøk paa at vise hvor resultatløst det stræv er blit som gaar ut paa at føre op lover for sjælslivets virksomhet og særlig for følelsernes liv ved hjælp av metoder laant fra natur-videnskapene. P. forlanger at det her arbeides efter helt adskilte principper. Blandt empirikere som han kritiserer, staar fremmest Fechner og A. Lehmann. Men polemikken har ikke sjelden faat feil adresse. Paastander som gjælder sansningserfaringer, og som blir undersøkt eksperimentelt (av Lehmann), vil P. f. eks. imøtegaa ved at henvise til foreteelser inden det mere sammensatte, saakaldte høiere aandsliv. En f.iexüßaGLç eig üXXo yévog Naar P. i det hele saa strengt avviser erfaringspsykologenes metodiske forsøk paa at finde visse lover for følelseslivet, saa

skyter han maalet forbi. For disse »lover« er ikke ment som andet end som sammenfatninger av troværdige iagttagelser om regelmæssigheter i sjælslivets manifestationer.

Som naturlig er, kan man særlig hos de ældre tænkere studere den indre kontinuitet i den svenske idealismes historie og denne idealismes utslag i metafysiske standpunkter. Et navn som under denne synsvinkel staar i forgrunden, er den netop avdøde Vitalis Norström, professor i Goteborg. Som filosof er han blit opfostret i national svensk spekulation. Hans dissertation av 1885, Om undersokningen af den gifna Verklighetens Form, er ren boströmianisme: Livet er selvbevisstheten. Utviklingen førte imidlertid med sig at N. har opgit de enkelte konkrete skolestand-punkter. I Religion och Tanke, Stockholm 1912, erklærer han (s. 197), at1918. No. i.

virkeligheten er en tanke som ikke er nogen tanke. Den som kunde finde denne sætning mindre oplysende, bør mindes, at enkelte teoretikere har en naturlig trang til expressis verbis at faa frem hvad for fordommer de har fridd sig fra. Han uttaler da ogsaa likefrem (saaledes allerede tydelig i en avhandling i 1898) at boströmianismen kommer tilkort som verdensforklaring. Metafysikens dager er talt. Imidlertid — helt fremmed for systemet er N. endnu ikke. Ikke litet er blit. tilbake av det gamle elevforhold til boströmianismen. Og det av saadant som stikker dypt. Det blir synlig i det man kunde kalde hans filosofiske temperament, og i metoden. Især dokumenterer sig det slegtskap det her tales om, naar N. skal gjøre rede for virkeligheten. N. lægger vegt paa det historiske moment i virkeligheten, til forskjel fra det matematisk-logiske. Det historiske moment er repræsentert ved at bevisstheten, med dens grundstørrelser, følelse og vilje, har faat plads i tilværet og fundet form i bevisste væseners liv, i deres gjerninger, eller med andre ord i morallivet. En saadan tankegang har indre slegtskap til filosofien hos Kant og navnlig hos Fichte, som jo tilla den praktiske fornuft høieste rang. Selve tilværelsens idé opfattes av N. ut fra en lignende værdsætning. Naturens væsen ligger nærmest i at være »det personliga och historiska lifvets utansida, hvilket öfver-vägande betyder gestaltbart material för fornuftig handling« (Dogmatism i Burmans festskrift s. 96). Teoretisk set kan dette ikke sies at være et mere lykkelig valg av synsvinkel for naturopfatningen, end om man vilde si at forsynet hadde sørget for, at marken var dækket med brudstener forat menneskene ikke skulde sakne material til at bygge sine kirker. — Som tilfældet var med de norske hegelianere, blir hos N. problemene i stor utstrækning maalt med en etisk-teologisk værdimaalestok. Fremstillingen tar i nogen grad farve av at N.s synsmaater gjennemgaaende kommer som tildels populært skrevne indlæg i en strid; den faar paa den maaten ofte et visst retorisk anstrøk; utviklingen i N.s skrifter tar mindre sigte paa at analysere frem nye positive tanker end paa at kaste saadanne synsmaater ikoll som N. holder for at være fordærvelige. Emner av denne art finder N. i visse tidsfænomener og aandsrørelser, som han har angrepet i flere populære arbeider (smlgn. særlig Ellen Keys tredje rike, Radikalismen ännu en gång och Masskultur, Den religiösa kunskapen osv.). I motsætning til tidens radikalisme hævder N. et i sin grund konservativt troende standpunkt (smlgn : I hvilken mening är Jesus vår frälsare? foredrag ved Rydbergfesten 1902).

Men N. har ogsaa git sin polemik en mere videnskabelig metodisk form og rettet den mot teoretisk utviklede standpunkter inden tidens filosofi. Hans opposition gjælder dels en retning inden sedelæren, dels nyereIO

tankeretninger om grundlaget for menneskelig kundskap. I sin undersøkelse: Grunddragen af H. Spencers sedelära, kritisk framställnihg i Upsala universitets årsskrift 1889, tar han til gjenmæle mot den engelske empirisme. N. anerkjender hos Spencer, at han med saadan vegt har fremholdt hvorledes det sedelige er i god samstemmighet med naturen og derfor i sin grund staar i harmoni med livsglæden; men han finder en principiel svakhet i at Spencer ikke med sin teori gir plads for et fast begrep om det rette i dets rene, over al sanselighet opløftede form. N. tar utgangspunkt i den kristne etik og søker at godtgjøre, at en naturalistisk og relativistisk morallære kommer teoretisk tilkort naar det skal bli gjort rede for viljens forhold til de ytterste pligtkrav.

Fremfor alt har Norström gjentagende kommet med indlæg mot den moderne empirisme i kundskapslæren, idet han kjæmper mot det han kalder naturvidenskapens overgrep. Disse undersøkelser av N. lærer os at kjende kjernen i hans filosofi: en spekulativ apriorisme. I sterkt polemisk form fremsætter han sine tanker om det metafysiske grundspørsmaal i sin avhandling: Naturkunskapens själfbesinning 1907, delvis reproducert i tysk form i en avhandling i Archiv f. system. Philosophie bd. 13 u. 14, 1907 og 1908, Naives und wissenschaftliches Weltbild. Med særlig adresse til Mach anfører N. her som en instans mot en naturalistisk verdensopfatning den kjendsgjerning, at metafysiske forestillinger faktisk er forhaanden i bevisstheten, forestillinger av en saadan art at de vanskelig lar sig utlede av den rene natur1. Den skarpe grænse som N. (1. c. bd. 13 s. 508 ff.) trækker mellem de abstrakte metafysiske tankeprodukter og de i erfaringen begrundede indtryk, hviler paa en saadan adskilling mellem subjekt og objekt som lar objektet tape sit naturlige ophav i en subjektsopfatning, og subjektet bli et objekt, artsforskjellig fra de andre objekter. Artikelen gir i det hele det spekulative grundsyn i gjennemført form. Et erfarings-filosofisk forsøk paa genetisk at oprulle menneskets bevissthetsindhold vil naturlig maatte vises bort a limine der som den overbevisning raar, at subjektvæsenet mens man tænker gjør sig gjældende som en substansiel enhet. Om en saadan overbevisning er holdbar eller ikke, det maa først og fremst søkes bragt paa det rene. Eller med andre ord: Ens standpunkt til problemet blir tilsidst opgjort efter ens psykologiske grundsyn.

I psykologien glir betragtningen hos N. iblandt umiskjendelig ut i spekulative spor. N. bygger, dersom jeg opfatter hans fremstilling i Dog-

1 Minder jo unegtelig litt om den kjendte dogmatiker-argumentation, i Goethes Faust: Ich lasse mich nicht irre schrein, Nicht durch Kritik noch Zweifel, Der Teufel muss doch etwas sein; Wie gäb's denn sonst auch Teufel?

matism (Burmans festskrift s. 80) ret, virkelighetens begrep op paa 3 faktorer: subjekt, objekt og opfatningsformen. En tænkning i fuld overensstemmelse med modern psykologisk opfatning vil her maatte gjøre en reduktion. Den vil konstatere subjektvirksomheten som et förste hovedindhold i virkelighetens verdensmagasin; fremdeles drevet av subjektets erfaringer vil den logisk slutte at denne subjektvirksomhet motsvares av et tilvær i en objektiv verden, en verden som subjektvirksomheten opløser i fremtonings-systemer; men det som blev nævnt som det 3dje, opfatningsformen, vil ikke komme op som et selvstændig system inden virkeligheten. Det man mener med deslike former, vil maatte finde sin naturlige plads som logiske konkretioner av subjektvirksomheten.

I overveielser om sjælens væsen vil helt naturlig momenter kunne komme til at træ ind som ikke er rent psykologiske. For mange teoretikere vil en religiøs refleksion bøie tanken om saken i en bestemt retning. Og dette vil i særlig grad være tilfælde der som filosofien principielt er ført ind under en praktisk synsvinkel. N.s tænkning er av den type. Hans filosofi har sit underlag i en bestemt religiøs tro, se hans Religion och Tanke 1912. Tilsidst vil, efter N.s opfatning, ethvert teoretisk spørsmaal med principiel bærevidde hente sin avgjørelse fra det praktiske liv. Klarest er denne synsmaate blit utformet i hans avhandling Dogmatism. Her kommer tilsyne hos N. en viss bøining henimot en pragmatisk tankegang. At erfaringen blir omstøpt til en logisk sammenhæng, det forklarer N. ved at vort tænkende arbeide sker ut fra en idé om fornuft og fuldkommenhet, en idé som stiger op av følelsens og viljens kilde1. I dette punkt nærmer N. sig Bergson. Standpunktet er sterkt i slegt med det hos James (1. c. s. 88). Den ytterste konsekvens av denne tankegang viser sig naar man skal bestemme nødvendigheten, et begrep som er den uundværlige forutsætning for at bygge op en kundskapsteori. Nødvendigheten vil N. ha utledet (1. c. s. 103) ikke av en logisk bevissthet hos subjektet, men av et moralsk-religiøst syn paa livet. Denne deduktion bringer nødvendigheten historisk set i et for den noksaa fremmed selskap av begrepsstørrelser. For moralen har altid ignorert nødvendigheten, og religionen har spottet den. Mens den selv historisk har været med paa at korrigere moralen og undergrave religionen. Den bostrømske personlighetsfilosofi aabenbarer sig paa en ny maate hos Norström, idet han indordner kundskapsværdierne under principper fra det

praktiske liv,

1 Sammenlign i denne forbindelse ogsaa N.s undersøkelse inden den klassiske filosofis historie: Till Platos idélära. Kritiska studier. Göteborgs Högskolas årsskrift bind 5, 1899. Arbeidet er for en væsentlig del et motlæg mot Zellers opfatning av hvorledes den personlige fornuft forholder sig til idéverdenen og til det godes idé.IO

slik som dette blir opfattet av menneskevæsenet. Vetenskapen har, sier N. i Tankelinier s. 526 fg., endast då et mått, en fortgång, en mening, när den stallar sig i detta lifs tjänst, hämtande sina yttersta principer och af-görelser derifrån. Her maa ordet avgjørelse synes vaagsomt. Et avgjør som fortjener samtykke, kan alene være et som kommer fra forstaaelses-fuldt hold. Men naar har man sikkerhet for at et saadant foreligger? Livet blir først forstaat ved at bli tolket. Og tolkningen, med den kan det være saa ymse. I det aandsliv som faktisk og praktisk raar blandt menneskene, er den, for en tænkers syn, for en stor del et produkt av forvildede følelser og av en misvokset fantasi.

Paa en plads for sig staar en flok svenske filosofer som nok har faat sit første grundlag fra den bostrømske tænkning, men som paa bestemte punkter arbeider ut fra helt andre principper, og som ogsaa med sine bidrag til sit lands videnskap hører til en anden type av tænkere. En viss kongenialitet med den ældre nationale idealisme blir igjen. De avviser positivismen i enhver form og kjæmper mot de mere radikale utslag av et naturvidenskabelig syn paa sjæle- og tilværelses-læren. Det som skiller dem ut fra bostrømianismen og dens epigoner i strengere mening, er deres psykologi. Paa det psykologiske omraade sker en avgjort tilnærming til dem moderne videnskap. Ikke just saa, at det fra det hold er kommet til noget medarbeiderskap av større betydning inden den positive psykologiske granskning, specielt ikke efter de eksperimentelle metoder; — en bostrømsk træning vil vanskelig føre nogen til positive ydelser i saadan retning. Men de vegtige fremskridt inden den empiriske granskning har hos dem sat merkbare spor, og gjentagende diskuterer de i tidsmæssig form nyere problemer, især saadanne som vedrører mere principielle sider av sjælslivet. Til denne type av filosofer hører Efraim Liljeqvist, R. Geijer og Fr. von Schéele.

Efraim Liljeqvist, professor i Lund, har skrevet en indledning til psykologien (Göteborgs Högskolas årsskrift bd. 5 1899). Arbeidet er fremgaat av forelæsninger og har faat sin form av denne kjendsgjerning. Forf. staar her endnu delvis paa den gamle grund. Han finder at bo-strømianeren Sahlin gir de retteste synsmaatnr. De emner som blir diskutert mest indgaaende, ligger nær ind paa kundskapsteoretiske spørsmaal og har gjennemgaaende mere karakter av begrepsanalyser end de fører ind i psykologiske realproblemer. I forordet taler han med en viss misnøie om tidsaandens veneration for saakaldt »empirisk psykologi«, selv om han indrømmer at denne uten tvil har sin høist berettigede kjerne. Bedre anledning til at lære L.s kapacitet at kjende faar man gjennem en kritisk psykologisk undersøkelse fra samme aar:1918. No. i.

Om specifika Sinnesenergier, Studier till psykofysikens teori och historia. Skriftet fører ham bl. a. ind paa det principielle spørsmaal om bevissthetens væsen, dens forhold til den mekaniske verden Med hensyn til det specielle problem fremhæver L. de mange mulige relationsforhold som her kunde være med i spillet, variationene i irritamentets art, og i dets evne til at sætte nerveorganerne i den for tilfældet fordrede tilstand, eller variationer i maaten sanseorganet er avstemt paa for de paavirkninger det gjælder. Historisk finder man at saken vanlig former sig i følgende alternativer: Enten en medfødt sanseenergi. Eller teorien om, at individet har faat opleve at et oprindelig indifferent nervegrundlag har tilpasset sig til adækvate irritamenter. L. selv hævder muligheten av et formidlende standpunkt i denne kontrovers: At det er forhaanden hos det opfattende subjekt en viss morfologisk særbeskaffenhet (det specifiske!), men at denne ikke er blit sjælelig fuldbyrdet uten gjennem en specifisk paavirkning i tilsvarende retning.

I et ældre arbeide fra 1894, Om Francis Bacons filosofi med sär-skild hänsyn till det etiska problemet, faar L. tilføre til at drøfte principielle spørsmaal i historisk form 1. Han skildrer paa en skjønsom maate denne karakteristiske personifikation av brytningen mellem gammel tænkning og ny problemopfatning. L. gir en omhyggelig reproduktion av Bacons lærdommer, som navnlig i etiken viser hvorledes Bacon endnu er sterkt bundet til antikken, men paa samme tid har tendenser av utpræget moderne aand, noget som især røber sig i den plads han gir det psykologiske synspunkt.

Det omraade som L. med sin tænkning synes mest føie sig hjemme i, er principspørsmaal inden den praktiske filosofi, især i den form de har faat i diskussionen hos Meinong, Ehrenfels, Brentano, Höfler og H. Schwarz. Om dem handler L.s verk av 1904: Meinongs almänna värdeteori, Göte-borgs Högskolas årsskrift bd. 10. L. undersøker her grænsene mellem værdibegrep og psykologisk objektindhold, diskuterer følelseskomponenten ved forestilling og værdidom, analyserer begreper som eksistensialfølelse og værdsætning og fremhæver vigtigheten av den psykologiske basis for værdikjendsgjerningen; før den er utredet, kan man ikke opføre nogen værditeori i moderne mening. Trods megen kritik i enkeltheter uttrykker L.s verk tilslutning til Meinong. Værdien er at holde for det avgjørende begrep inden den praktiske filosofi. Man maa bare, mener L., gi begrepet

1 En anden prøve paa sin evne til historisk karakteristik har L. git i sin studie Antik och Modern Sofistik, en studie i filosofiens historia (åt minnet af Chr.- J. Boström), Göteborgs Högskolas årsskrift bd. 2, 1896. Her behandler han i et par avsnit ogsaa forskjellige fænomener i tiden efter den antike sofistik.IO

værdi en mere omfattende teoretisk anvendelse, utstrække det ogsaa til omraadet for rets- og religionsfilosofi. (Smlgn. ogsaa L.s avh. Om skepti^ cismens betydelse för den filosofiska utvecklingen. Göt. Högsk. årsskr. bd. 5, 1899.) Dersom L. forfølger det spor videre, vil han uomgjængelig føres ind i nyere psykologiske analyser. Den sande nøkkel til at forstaa værdiproblemet ligger i et sjælelig grundbegrep som heter behov; dette gir støtet til at det i sjælen vokser op saadanne begrepsstørrelser som interessen og andre dermed korrelate begreper. Dem blir det næste opgave at studere.

Paa produktionen hos Reinhold Geijer, professor i Upsala, kan man formelig studere hvorledes den trinvise løsgjøring kan fuldbyrde sig fra ren dialektisk tænkning til en viss forbindelse med tidens fremskridende positive videnskabelighet. Et skuespil deri et av filosofiens sterkeste livs-instinkter aabenbarer sig. Et karakteristisk dokument er i denne henseende R. Geijers i flere punkter træffende kritik av hegelianismen hos den norske filosof Monrad i en avhandling fra aar 1883, Hegelianismen och positivismen, Lunds universitets årsskrift bd. 18. Geijer tar anstøt av den formentlige panteisme hos Hegel; det bostrømske islet i grundtænkningen trær frem i den ivrige argumentering for en virkelig teistisk personlighets-filosofi. Denne synsvinkel, som forøvrig ikke i større mon behersker avhandlingen efter dens totalanlæg, maa forekomme en nutids læser noget fremmed. Som et bud paa friere og mere frugtbare tænkemetoder virker derimot polemikken mot den deduktive metode i den hegelske skole. G. finder det er paa tide at filosofien opgir den høitflyvende idé, at en tænkning som »staar midt i det absolute«, skulde forklare den empiriske forskning og dens resultat. Han uttaler ved den anledning (s. 13) at al filosofisk forskning har at søke sit utgangspunkt i erfaringen. —

R. Geijer har gjennem sin lærervirksomhet og sine skrifter været med paa at aapne veien i Sverige for den nye videnskabelige aand inden filosofien1. Personlig blev han ført ind paa mere empiriske emner gjennem studiet av Lotze Det kommer især tilsyne i hans smaa avhandlinger om rumproblemet. Han offentliggjorde i 1880 i Ny svensk tidsskrift en avhandling, Herman Lotzes lära om rummet, senere i 1892 utgit med nogen tilføjelser paa tysk i Skandinavisches Archiv Bd. 1. Artikelen drøfter principielle vanskeligheter ved spørsmaalet om rummets virkelighet

1 I tidsskriftet „Psyke" 1911 h. 1, 2 og 3 har han nylig med ikke ringe lærdom git et oversyn over de forskjellige arbeidsomraader og metodiske synspunkter for den psykologiske videnskap. Smlgn. i Burmans festskrift s. 280

ff. avhandlingen: Skiida psykologiska grundåskådningar. Et föreläsningsskema. Videre av R. Geijer en avh. Om själen, „Psyke" 1911, h. 4 ff.1918. No. i.

og slutter sig i hovedsaken til Lotzes idealistiske opfatning. Undersøkelsen er forøvrig i det væsentlige logisk anlagt. Og nogen psykologisk værdi kan ikke tillægges den.

Ett er princippet for granskningen, noget andet er utgangspunktet for synsmaatene i etiske og metafysiske principspørsmaal. Man kan hos Geijer, der det blir tale om problemer av sidstnævnte art, spore en avgjort heldning til apriorisme. Saaledes i hans undersøkelse om samvittighetens begrep. I sammenhæng med nogen sommerkursforelæsninger, utgit i 1905 under titelen: Om samvetet, har G. i tidsskriftet »Psyke« 1909, bd. 4 i en artikel: Samvetets psykologi sammenfattet sine tanker om dette emne. I samvittigheten øiner han et i menneskeaandens inderste dyp liggende eller derav utviklet princip for etiske livsværdier. G. avviser muligheten av at utlede begrepet empirisk, og mener vi her staar overfor et uopløselig idealanlæg, som er individet medfødt. Den etiske grundfølelse som samvittigheten tjener, forutsætter en frihetsbevissthet og en følelse av at noget er ubetinget værdifuldt eller absolut fortræffelig. Egen er metoden, som man — ifølge G. — har at følge for at indvinde begrepet. Man skrider fra samvittighetsdommen til samvittighetsfølelsen. Men selve denne dom, saasnart den har et indhold, eier emotionale elementer. Og hvad anden metode gives det da end den, at faa visse følelseselementer frem ved analyse? Gjør man imidlertid det, saa kommer noget andet ut av det end et apriorisk begrep. Man faar et produkt av personlighetens indre utviklingshistorie.

Mens Geijers forhold til psykologien endnu i det væsentlige indskrænker sig til at han behandler principielle sider av den, møter vi hos Franz von Schéele en produktion gaaende ut paa en realundersøkelse av sjælslivets enkeltproblemer. I aaret 1894 og følgende aar utgav han som docent ved Upsala univ. verket: Det mänskliga själslifvet, den første mere utførlige fremstilling paa svensk av sjælelæren. De indledende ord viser, om end ikke nogen større værdsætning, saa dog ingen uvillig holdning overfor det eksperimentelle arbeide som nu hadde begyndt sit seiers-tog inden den videnskabelige samtid, v. Schéele eier forstaaelse for de levende fremskridt og gaar ogsaa ind paa de psykologiske forhold som oplyser sjælslivets virkemaate empirisk. I sin grundopfatning av sjælens væsen er v. Schéele endnu avgjort spiritualist, i motsætning til det typiske standpunkt hos dem som gir det naturvidenskabelige studium av sjæls-fænomenene raaderum. Et fortjenstfuldt bidrag til sit lands filosofiske literatur, har v. Schéele ydet i sine Filosofiska studier, Första samlingen, Stockholm 1899, en sammenstilling av flere mindre undersøkelser. Ved siden av en orienterende avhandling om Mills induktive metoder fortjenerIO

her særlig at fremhæves de klare uttalelser om princippene for frugtbart filosofisk tankearbeide. Noget av en national reform-tendens kommer tilorde i skriftet, v. Schéele er sig ifølge forordet bevisst at hans opfatning av filosofien — efter grundretningen — stemmer overens med de mest gjængse inden den udenlandske videnskap, men at den ikke staar heit i pris i hans eget land. Han vil imidlertid slaa et slag for det nye syn. Naar han skal bestemme erfaringskriteriet, saa tilkjender han som god psykolog sansningslivet væsentlig vegt og kommer med motlæg mot rationalisme og mysticisme. Tydelig utvikler han sig i retning bort fra synsmaater som han endnu delvis godkjendte i sit skrift om det mänsk-liga själslifvet. Bent ut forkastelig finder han den boströmske lære om förnuftiga känslor. Mere sandhet ligger i Ehrenfels' og Meinongs rekonstruktion av værdibegrepene. Filosofien har ikke til opgave at levere en absolut kundskap utenom og ovenom den empiriske sandhetsgransk-ning. Dens væsen kan uttrykkes derhen, at den er den universelle real-videnskap.

5. Nogen individuelle tænkertyper og kritikere.

Blandt svenske filosofer i nyere tid fæster blikket sig ved nogen mænd som det ikke er let at indordne under bestemte nutidsretninger. I den personlige tænkning de utvikler, er det litet eller intet som minder om den

traditionelle filosofi i Sverige.

En interessant individualitet inden kredsen av de filosofiske lærerskikkelser i landet er Hans Larsson, prof. i Lund. Somme filosofer fører an som tænkere og lærere ved at ta merkbar del i tidens konkrete granskerarbeide eller i den rent fagmæssige principdiskussion. Andre skal prises for den evne de har til at lægge visse sider av problemene, visse foreteelser inden aandslivet under klart tankelys.. Filosofien har ikke bare størrelser av typen Kant, men ogsaa av typen Plato, hvis lærdommer er svøpt i kunst. Hans Larsson er en svensk fremtoning nærmest kanske av sidstnævnte slags. I den psykologiske diskussion har han tat del med et par arbeider. I sin Lärobok i psykologi på empirisk grund, 1896, fulgte han endnu den ældre beskrivende fremstilling av sjæls-evnene. Men i utgavene av 1910 og 1912 har han lagt det hele om og git en stofbehandling efter nutidens metoder. Et forsøk paa at klare et hovedproblem inden psykologien har L. git i en avhandling i Lunds univ. årsskrift bd. 5 1899, Gränsen mellan sensation och emotion.

her særlig at fremhæves de klare uttalelser om princippene for frugtbart filosofisk tankearbeide. Noget av en national reform-tendens kommer tilorde i skriftet, v. Schéele er sig ifølge forordet bevisst at hans opfatning av filosofien — efter grundretningen — stemmer overens med de mest gjængse inden den udenlandske videnskap, men at den ikke staar heit i pris i hans eget land. Han vil imidlertid slaa et slag for det nye syn. Naar han skal bestemme erfaringskriteriet, saa tilkjender han som god psykolog sansningslivet væsentlig vegt og kommer med motlæg mot rationalisme og mysticisme. Tydelig utvikler han sig i retning bort fra synsmaater som han endnu delvis godkjendte i sit skrift om det mänsk-liga själslifvet. Bent ut forkastelig finder han den boströmske lære om förnuftiga känslor. Mere sandhet ligger i Ehrenfels' og Meinongs rekonstruktion av værdibegrepene. Filosofien har ikke til opgave at levere en absolut kundskap utenom og ovenom den empiriske sandhetsgransk-ning. Dens væsen kan uttrykkes derhen, at den er den universelle real-videnskap.

5. Nogen individuelle tænkertyper og kritikere.

Blandt svenske filosofer i nyere tid fæster blikket sig ved nogen mænd som det ikke er let at indordne under bestemte nutidsretninger. I den personlige tænkning de utvikler, er det litet eller intet som minder om den traditionelle filosofi i Sverige.

En interessant individualitet inden kredsen av de filosofiske lærerskikkelser i landet er Hans Larsson, prof. i Lund. Somme filosofer fører an som tænkere og lærere ved at ta merkbar del i tidens konkrete granskerarbeide eller i den rent fagmæssige principdiskussion. Andre skal prises for den evne de har til at lægge visse sider av problemene, visse foreteelser inden aandslivet under klart tankelys.. Filosofien har ikke bare størrelser av typen Kant, men ogsaa av typen Plato, hvis lærdommer er svøpt i kunst. Hans Larsson er en svensk fremtoning nærmest kanske av sidstnævnte slags. I den psykologiske diskussion har han tat del med et par arbeider. I sin Lärobok i psykologi på empirisk grund, 1896, fulgte han endnu den ældre beskrivende fremstilling av sjæls-evnene. Men i utgavene av 1910 og 1912 har han lagt det hele om og git en stofbehandling efter nutidens metoder. Et forsøk paa at klare et hovedproblem inden psykologien har L. git i en avhandling i Lunds univ. årsskrift bd. 5 1899, Gränsen mellan sensation och emotion.

Han gjør her rede for den opfatning problemet har faat hos psykologer og filosofer fra Kants tid til nu, og hævder sin egen opfatning overfor Lehmann, Lange, James og andre. Undersøkelsen fører tilsidst utover det psykologiske, idet følelsen blir indordnet i det kantiske transscendentale jeg. — Det eiendommelige ved Larssons filosofiske personlighet kommer til mere fuld aabenbaring paa omraader utenfor det fagpsykologiske. I 1913 har han offentliggjort en studie over Platons filosofi, deri han har indflettet talrike Platontekster i svensk oversættelse, Platon och vår tid, tillika en introduktion i de filosofiska grundproblemen. Larsson er utpræget akademisk i sin

tænkeart. Hans filosofiske fantasi har en dragning henimot rørelserne i det dype indre liv, og han har en egen evne til i problemdiskussionen at finde det individuelle stemningspræg, det man kunde kalde den personlige note. L. har med fin opfatning karakterisert den menneskelige personlighet i tilstander av kunstnerisk og intellektuel elevation. Før Bergson slog til lyd for »intuitionen«, har L. inddraget begrepet i drøftelsen av metoderne for opfatningen. I almenfattelig form har han i en række mindre arbeider levert tankefulde billeder og analysert mangt et problem som naturlig kan melde sig for et menneske med dannelse og aandsinteresser. Særlig kan nævnes: Intuition, 2. oplag 1904, Poesiens logik, 2. oplag 1908, Om bildning och själfstudier 1908, Ideer och makter 1908, Studier och meditationer 1908, Reflexioner för dagen 1911, Viljans frihet, 3. opi. 1914, Filosofien och politiken 1915: smaa stemningsfulde karakteristikker, kritikker og utsyn av blandet historisk, litterær-æstetisk, pædagogisk indhold.

Til kunstfilosofien og dens historie er ydet et kritisk bidrag av docent i Lund Albert Nilsson, Guyaus estetik, en kritisk studie, Lund 1909. N. analyserer her hos Guyau opfatningen av det skjønne. Han gjennemgaar forskjellige teoretiske synsmaater hos G. og tar særlig i øiesyn de normer som ligger til grund for G.s kunstvurdering; N. uthæver som forklarende moment i G.s filosofi den metafysiske mening som begrepet liv har hos ham, en egenhet som lar ham nærme sig til vitalisternes standpunkt. I motsætning til Kant og Schopenhauer, som lærer at den æstetiske lyst er uinteressert, paastaar G. at det netop raar en inderlig sammenhæng mellem kunsten og livsinstinktene; dermed blir det formaalstjenlige eller nyttige en integrerende del av kunstværdien og et suggestivt element for kunstfølelsen. Guyau miskjender forskjellen paa æstetiske og praktiske, æstetiske og etiske værdier. Det er imidlertid lykkes ham, som selv hadde et utpræget artistisk lynne, paa den maaten at utforme en karakterfuld opfatning av kunstens idé. Hovedegenskapen hos den geniale kunstner saa han i sympati og sociabilitet. I den sterke fremhæving av den socialeIO

side av kunsten, dens sambindende evne, møtes G. med Tolstoi; en videre paralellisering med Nietzsche gir N. tilføre til yderligere at stille Guyaus tanker i kritisk lys. Avhandlingen er ikke meget dyptgaaende i den principielle utredning av det psykologiske eller filosofiske grundlag for kunsten, men at gi noget i den retning har neppe ligget indenfor forfatterens plan. Det er en orienterende studie over en speciel kunstteoretisk forekomst. Og forsaavidt løser forfatteren sin opgave godt. Træffende viser han de ubestemte, ikke gjennemarbeidede punkter i æstetikken hos G., og fremhæver herunder med rette som en hovedsvakhet hos denne franske filosof og digter at han med sin teori egentlig alene har tænkt paa en enkelt kunstform: litteraturen.

En god prøve paa baade kritik og forstaaelse overfor en av den filosofiske tænknings mest betydningsfulde foreteelser foreligger i en studie av S. Wagner. Som docent i Lund offentliggjorde han en undersøkelse: John Stuart Mills logiska system och dess kunskapsteoretiska förutsättnin-gar, i Lunds univ. årsskrift bd. 16 og 18 1879—82. W. leder opmerk-somheten bort fra den rent formelle, metafysisk farvede logik hen paa den som blev utviklet av Ueberweg og andre, senere av Wundt, og som sætter en paralellitet mellem formene for det tilværende og det tænkte; den logik som tar sit utgangspunkt i de givne psykologiske bevissthetsforhold og søker at utrede de subjektive grunder for normkarakteren hos de logiske grundsætninger. W. gjengir Stuart Mills grundtanker og gjennemgaar kritisk hans forsøk paa at utlede de matematiske og almindelig logiske tankelover av erfaringen; Mills kritik av deduktionen kan ikke staa ved magt, men induktionsmetoderne, slik som de blir utviklet hos den engelske filosof, er et storverk i tænkningens historie. Saa væsentlige fortjenester som Mill har av erfaringslogikken, saa har han dog ikke formaadd at gi logikken som helhet en anden grundvold end den som blev lagt allerede av Aristoteles. Mills psykologiske konstruktion av logikken brister ved kausalloven. Mill kan ikke undvære den for sin teoretiske skildring av kundskapslivet, straks han kommer utenfor omraadet for den umiddelbare sansning. Men med sit psykologiske utgangspunkt magter han ikke at gi aarsaksloven en logisk adækvat tolkning.

De problemer som drøftes inden den systematiske filosofi i vor samtid, især emner indenfor psykologien og

kundskapslæren, er blit meget indgaaende behandlet av en frugtbar filosofisk forfatter i Sverige, Allen Van-nerus i Stockholm. Uten at ha git sig personlig av med matematisk-natur-videnskabelig granskning eller at ha tat nogen selvstændig del i tidens eksperimentalpsykologiske arbeide har han gjort sig grundig kjendt med den naturvidenskabelige kundskaps almindelige resultater og med de me-1918. No. i. FILOSOFIEN I NORDEN. IS

toder som raar for den psykologiske videnskap i vore dager. Et agtværdig vidnesbyrd om dette har han levert i sit verk: Den empiriska naturuppfatningen, Stockholm 1913 1. V. uttaler sig sterkt overbevist om at filosofien i hans land trænger til at gjenfødes. (Se Till det andliga lif-vets filosofi, Stockholm 1910. Forord.) Det trænges i filosofien en stor matematiker. Det filosofiske system som Boström bød paa i sin saakaldte absoluta idealism, maa nu regnes for virkningsløst. Selv indtar Vannerus et noget eklektisk standpunkt med avgjort sympati for moderne tænkesæt og metode, mens han i enkeltheter kan nærme sig synsmaater hos tilhængere av den spekulative filosofi. Han polemiserer mot »en psykologi uten sjæl«. I en avh. Zur Kritik des Seelenbegriffs, Archiv für system. Philos. 1895 Neue Folge bd. 1 s. 362 ff", optrær V. mot Wundts aktua-litetslære. Han hævder (smlgn. Till det andliga lifvets filosofi 1910 s. 39 ff.) at et selvstændig substans-element er bærer av individets aktuelle sjæls- og personlighetsliv, og han fører frem en egen hypotese for at forklare at mangfoldigheten i bevisstheten er omsluttet av en enhet. Han antar det gives et lokalisationspunkt for denne sjælelige enhet, nemlig i et bestemt associationscentrum i hjernebarken (panderegionen?). Dog saaledes at dette punkt ogsaa i tilfælde kan flyttes over og enheten realiseres først gjennem samvirke med de andre centralfelter. Det spørres hvad hjælp det er i en saadan geometrisk bestemthet for bevisstheten, al den stund bevisstheten selv ikke er blit mere logisk fiksert som begrep. Det problem som her egentlig ligger bak — det om forholdet mellem det sjælelige og det legemlige, gaar dog paa noget dypere end at peke ut et usikkert centralsted i cortex for de sjælelige funktioner.

De systematiske og kundskapsteoretiske interesser har overtaket i V.s filosofi. I skriftet Kunskapslära, Stockholm 1905 utvikler han tanker som han allerede fremsatte i sin doktoravhandling fra 1890, Om Erfarenheten. Ett kunskapsteoretisk studieforsøk. Med flid og omsyn blir her bl. a. de kategorier drøftet som har noget at si for kundskapslæren. Den ytre erfarings og den psykologiske erfarings grundbegreper, tilsidst de transscen-dentale kategorier blir undergit en analyse i moderne aand. Vannerus fremhæver som væsentlig kjendemerke for bevisstheten at den har en viss konstans: Han har dermed faat et frugtbart utgangspunkt for at opklare forholdet mellem logisk lovmæssighet og den sjælelige realitet som tankerørelsen fuldbyrdes i. W. James har git sin psykologiske samtid slagordet om the stream of thought, Bergson har virket tankevækkende

1 I sine grundlinjer er dermed tegnet op det standpunkt V. tar til spørsmaalet om tilværet og dets art. I sit verk av 1914, Metafysik, uttaler han sig for en pluralistisk opfatning som paa hvert punkt søker sit kundskapsgrundlag i naturvidenskabelig oplysning.IO

anathoin aall.

H.-F. Kl.

med sin antydning av sjælslivets væsen i læren om la durée. Men det er ikke mere end billig at man minder om, at paralelle værdier med fuldt saa megen metodisk styrke er blit gjort gjældende av filosofer som mere upaaagtet i sin arbeidsvinkel søker at fere sjælslivets gaate nærmere sin losning.

Et friskt pust fra den europæiske verden, der moderne tanker brytes, slaar en imøte i John Landquists forfatterskap. I et par publikationer: Filosofiska essayer 1906, og Essayer, ny samling 1913 har han med kundskaper og med smak diskutert mere fremtrædende foreteelser paa religionens, etikkens, litteraturens, kunstens og naturopfatningens omraade. L.s mest metodiske arbeide er en undersøkelse av psykologisk-etisk art, Viljan, Stockholm 1908. Forf. vilde kanske kunnet trænge dypere ind i sit problem, dersom han ikke (s. 58 fg.) hadde undslaat sig for at prøve et opgjør om hvorledes en indre rørelse (bevægeimpulsen) gaar over til legemlig gjerning. Et norsk arbeide av O. Gjerdsjø, Determinismen og dens konsekvenser særlig i etisk og religiøs henseende, Kristiania 1907, fører i det hele tanken igjennem med større logisk fuldstændighed Men ogsaa Landquist gaar i flere punkter dypt under overflaten. Han fremhæver at viljen er ikke bare en følelse av virksomhet, men selv en virksomhet, en sjælelig aktivitet, hvis karakter trær frem i beslutningen. Rammende er

ogsaa hans kritik over indeterminismen s. 83 ff.; med sikker opfatning av det logiske realforhold slaar han saakaldt absolut og relativ indeterminisme psykologisk sammen. L. røber god iagttagerevne overfor de mange indre rørelser hos mennesket, og overfor de situationer der viljen staar sin prøve; han gjengir dem med liv og farver. Fremstillingen i den nævnte avhandling er i en usedvanlig grad mættet med konkrete træk fra den menneskelige virkelighet; paa samme tid faar de vigtigste bidrag om emnet i den filosofiske litteratur skyldig omtale. — L.s eget standpunkt til viljesproblemet er forøvrig ikke deterministisk. Han prøver en løsning ved at indføre en Bergsonsk opfatning av jeget. I lignende aand som dette arbeide gaar en undersøkelse i Psyke I, 1906, Om tänkandet med känslan.

Bak karakteristikken merker man i det som Landquist skriver, en høi idealisme, en brændhug for fremskridt, i pakt med det ædleste inden den filosofi som ikke bare er filosofi av navn. Iblandt minder hans varme, dypt humane tankeutviklinger om foredraget hos Victor Rydberg, som forøvrig med sin klassiske alsidige dannelse og sin eiendommelig følelsesfulde individualitet indtar en plads for sig i Sveriges historie. 1918. No. i.

6. Det moderne omslag. Psykologer og erfaringsfilosofer i nutidens Sverige.

Det maa i filosofiens historie skjelnes mellem to ting. Det gives en staaende diskussion om endnu uløste filosofiske problemer. Her bølger tanken att og fram, og mangen gang kan ældre indlæg ha logisk rang fremfor yngre. Men ved siden av dette kan man tale om skapende arbeider, om saadant verk som lægger ny grundvold for filosofien, det være sig paa metodens, paa logikkens, kundskapsteoriens, sjælevidenskapens eller andre omraader. For hver gang historien byr paa en stordaad av rang, lærer tænkningen at søke sine emner mere i dybden, synsmaaterne for den granskende aand vinder i vidde og høide, metoden for at naa frem til kundskap blir mere sikker, mere fuldkommen. Nye fundamenteringer av den art som det her sigtes til, blev eksempelvis lagt med atomikerne, sofisterne, Sokrates, Aristoteles, Galilæi, Descartes, Hobbes, Locke, Hume, Kant, Comte, Herbert Spencer.

Men helt siden Aristoteles' dager har filosofien ikke oplevet en saa dyptgaaende omdannelse som i den nyere tid. Omraadet er denne gang fremfor alt psykologien. Og det bærende princip for fremskridtet er den frugtbare forbindelse mellem aandsstudium og naturvidenskap. For en del er omslaget hitført ved nye erobringer inden omraadet for fysiologien, særlig sansefysiologien og hjernefysiologien, efter avgjørende studier av Joh. Müller, Weber, Helmholtz, Claude Bernard, Broca, Fritsch og Hitzig. Men det egentlige gjennembrud i de sidste aartier av 19. aarh. kom fra en anden kant. Det indtraadte, da G. Fechner fremsatte sin nye lære om psykofysikken, og W. Wundt, G. E. Müller, C. Stumpf, Plateau, Delboeuf m. fl. utarbeidet denne lære til et system av metoder for eksperimentalpsykologi og sammen med en skare medarbeidere og elever viste hvorledes de mangfoldigste sider av sjælslivet lot sig studere ved hjælp av saadanne metoder. To ting har utvirket at den fysiologiske og eksperimenterende psykologi uimotsigelig har faat rangpladsen i tidens filosofiske bevissthet. Det ene er den hittil uante eksakthet som den har kunnet arbeide med, og som i flere punkter gjør den til et sidestykke til naturvidenskapene. Det andre er den evne den har til at tilpasses til de ulike opgaver for bevissthetslivet. Metoderne arbeider sig frem paa det ene stykke efter det andet av videnskapenes vidstrakte mark, og de resultater man naar til paa den maaten, finder anvendelse paa felter man paa forhaand vilde tro var lukket for granskning av den art. Ikke bare de normale bevissthetsfænomener, men ogsaa psykopatiske foreteelser, biolo-IO

gien, pædagogikken, jurisprudensen, retsmedicinen, sprogfilosofien, statsøkonomien, religionsvidenskapen, ja liketil astronomien er omraader som berøres av den nyere eksperimentelle og empiriske psykologi. Dels saa, at spørs-maalene studeres efter dens metoder, dels saaledes, at de just gjennem dens arbeider vundne nyere

indsigter om sjælslivets forhold kommer vedkommende videnskaper væsentlig tilgode.

Intet land med fremskridende aandsutvikling kan derfor stænge sig ute fra denne nye videnskabelige bevægelse; og i de land der fremskridtet sker uhindret, blir portene slaat op baade helt og fort. I Sverige er det en voksende forstaaelse for hvor vigtig og rigtig det nye grundsyn paa psykologien er. — Hver ny sak har først og fremst nogen foregangsmænd at takke for den fremgang den faar. Nedenfor skal det bli git en skildring av foregangsmændene paa dette omraade og det de har ydet.

Et moderne syn paa metoden for at drøfte spørsmaal indenfor psykologien og livsfilosofien utviklet J. Bager Sjögren, i nogen tid docent i Lund. I sit arbeide Sanndrömmarne och deras vetenskapliga forklaring, Stockholm 1895 gir han et forstandig motlæg mot drømmeovertro og søker at føre gaatefulde foreteelser paa drømmelivets omraade tilbake paa saadant som en kjender fra før om sjælslivets natur. B. S. har ogsaa skrevet et arbeide Herbert Spencer och utvecklingsfilosofien I, Lund 1893, en oplysende fremskridtsvenlig fremstilling av evolutionstanken med dens anvendbarhet i biologien, sprogpsykologien, retsvidenskapen og nationaløkonomien.

Axel Herrlin, prof. i Lund, har med sine studier omspændt flere vigtige omraader av filosofien. Hans utviklingsgang som tænker er præget av hans alvorlige forsæt at fuldkommengjøre synsvinklene for kritisk granskning. Mere og mere har han fordypet sig i naturvidenskapens discipliner, Hans studier paa grænseomraadet for fysiologi og sjælevidenskap har resultert i flere undersøkelser som ogsaa er kommet den medicinske granskning tilgode. Her er at nævne hans arbeider: Snille och själssjukdom, tilegnet Bror Gadelius, Lund 1903, Tillräknelighet och själssjukdom; Själs-lifvets underjordiska värld, utvidet og utgit paa dansk 1905 under titelen Sjælelivets ubevidste verden. I dem alle utvikler H. lærerike principielle synspunkter i helt moderne aand. Grænseomraadene for ubevisst-bevisst liv, for fænomener inden viljelivet og moralfølelsen blir her analysert indgaaende efter empiriske metoder.

Vigtig er Herrlins opgjør med den — spekulative filosofi. Her kan særlig nævnes hans Filosofi och Fackvetenskap, Lund 1905. Begrepet filosofi blir forfulgt nedigjennem tidene; særskilt blir utviklingslinjen inden Sverige tegnet op. H. sporer op det historiske grundlag for den svenske1918. No. i.

filosofien i norden.

IS

spekulation, som blev indledet av B. Höijer og senere over Geijer, Bi-berg, Grubbe naadde frem til Boström og hans elever. Med bostrømi-anismen kom den skjæbnesvangre kløft mellem filosofien og naturviden-skapen. Til skade for den fremskridende granskning blev det reist en mur mellem rationel og empirisk filosofi. Tænkningen fik formen av en skematismus inden etikken og den religiøse metafysik. Den endte med at bli nogen dialektiske utviklinger om attributter og prædikater, som egentlig ikke er andet end logiske omarrangeringer av visse abstrakter som sproget har utrustet med enhets-form ved at gi dem navn. Herrlin venter sig et nyt opsving for aandslivet ved at man fordyper sig i metodisk kundskap om det empiriske sjælsliv og om den virkelighet som dette sjælsliv er avhængig av. Til støtte for en undervisning og granskning i denne retning har H. nu faat et eget eksperimentelt laboratorium knyttet til universitetet i Lund.

Detfor videnskapen reelle fremskridt i et land kan maales paa den vyrdnad som strævet med den vet at tiltvinge sig. Men blandt de videnskabelige fremskridts-fænomener for filosofien indtar som allerede nævnt fremstøtet inden psykologien en udmerket plads. Studiet av sjælslivet faar imidlertid nu nogen av sine væsentligste bidrag fra medicinsk hold. Ogsaa i Sverige er rike tilskyndinger til at opfatte bevissthetslivet videnskabelig utgaat fra fysiologer og psykiatere.

Somme av disse granskere skal nævnes her, uten at listen over dem paa nogen maate gjør krav paa at være fuldstændig. Stor fortjeneste har Hjalmar Oehrwall, professor i fysiologi i Upsala, ilagt sig ved sit arbeide for at bevissthetsforeteelserne blir studert efter strenge naturvidenskabelige metoder. Undersøkelser av ham og av Thunberg (prof. i fysiologi i Lund) paa sansningslivets omraade hører til de videnskabelige præstationer som blir indtegnet i den videnskabelige verdensproduktion. Det samme kan siges om Gullstrand, professor i oftalmologi i

Upsala; G. har bl. a. forfattet et hovedavsnit i nyeste utgave av von Helmholtz's Handbuch der physiologischen Optik (se 3. Aufl. I, s. 226 ff.). Et monumentalt arbeide, med interesse for psykologien saagodtsom for samfundsfilosofien, er det av psykiateren Herman Lundborg, docent i psykiatri i Upsala, forfatter av det store verk Medicinisch-biologische Familienforschungen (to bind, tekst og atlas). Verket forfølger i tid bakover indtil 200 aar livshistorien for mere end to tusen individer av en familie, og peker paa hvorledes visse sygdomsanlæg og, i nær sammenhæng med dem, social usseldom og karakterfeil gaar igjen fra slegt til slegt. Poul Bjerre i Stockholm har ydet selvstændige psykoanalytiske studier. I sine Studier i själsläkarekonst, Stockholm 1914 gir han en kritisk fremstilling av Wetterstrands og Nancyskolens virksomhet og fremhæver at vor tid kræver metoder med solid forhold til den medicinske psykologi. Han har ogsaa om lignende emner Vid.-Selsk. Skrifter. II. H.-F. Kl. 1918. No. 1. 45°

skrevet et par avhandlinger i »Psyke«, nemlig Psykoanalysen som vetenskap och terapi, »Psyke« bd. 6, 1911, og Hypnosens väsen, sammesteds 1913 bilaga nr. 3, sammenlign Ztschr. f. Psychotherapie Bd. 6 Heft 1. Endelig blir at nævne Bror Gadelius, prof. i psykiatri i Stockholm, Om besatthet och talande med tungomål, i Verdandis småskrifter, fremdeles Om minnes-villor, Tro och öfvertro i gångna tider, 2 deler, Stockholm 1912, et kulturhistorisk verk, men ogsaa med psykologisk, religionsfilosofisk karakter; iste kapitel i skriftet gir en undersøkelse av Det hemlighetsfullas psykologi. I »Psyke« bd. 3, 1908 drøfter han det vanskelige problem Om medvetna och »undermedvetna« psykiska processer; han viser her at processer med følger for sjælslivet repræsenterer et dobbelt system, som vanskelig lar sig føre sammen under et enhetspunkt. Den empiriske aarsak til den omhandlede differens maa sandsynlig søkes i ulike spændings- og motstands-forhold i nevronerne. Spørsmaalet fører ind i jegproblemet. For jeg-bevisstheten antar Br. G. et tredobbelt grundlag. Væsentlig er en fornemmelse av kraft; en anden faktor er git med virkninger i hukommelsen, og endelig kommer til virkningen av saadanne sanseerfaringer som gjør at vi objektiverer utenverdenen.

Naar talen er om det som naturvidenskapsmænd har ydet i Sverige av bidrag til den ene eller anden gren av filosofien, saa fortjener en berømt forsker at nævnes blandt de fremste, Svante Arrhenius, professor i fysikalsk kemi i Stockholm, grundlæggeren av den moderne teori om elektrolytenes dissociation. Blandt sine vidtstrakte studier har Arrhenius ogsaa optat emner med væsentlig interesse for filosofien som en lære om verdensanskuelsen, og han har utviklet nye synspunkter om kosmogonien. Det er her flere arbeider som kunde nævnes. Det hvormed han har naadd videst ut med sine tanker, er vel Världarnas utveckling, oversat til tysk under titlen Das Werden der Welten, Leipzig 1908. Han gir her tilbedste en mægtig og i mange punkter selvstændig lære om verdens fysikalske forhold og de sandsynlige vilkaar for dens tilstander. Ved sin teori om straaletrykket har han indført i verdens kosmiske historie en faktor som kan holde tyngdekraften stangen. Massedelene ikke bare samles, men bredes ogsaa ut i rummet . . . det er hvad hans teori sigter paa at forklare. Et særeget træk i hans »naturfilosofi« er læren om panspermien; han er en tilhænger av den opfatning, at livet er evig, og at livscellerne (ved straaletryk) er vandret om fra station til station i rummet og saaledes er kommet ogsaa til vor klode[1].

[1] I en avh. i Arkiv för matematik, astronomi och fysik bd. 5 1909. Zur Frage nach der Unendlichkeit der Welt, søker Arrhenius i overensstemmelse med oldtidsfilosoferne Anaximander og Demokrit at gjøre det sandsynlig at materien er fordelt over hele universet omtrent paa lag som i de nærmeste omgivelser for vor klode. 1918. No. i.

7. Svenske eksperimentalpsykologer.

Den opgave at indarbeide de nyere, særlig psykologiske indsigter i landets filosofiske undervisning og litterære produktion vil naturlig fortrinsvis tilfalde dem som helt vier sig det filosofiske specialstudium, eller som driver

faget ex professo. I det arbeide som blir gjort paa dette punkt, har i Sverige, bortset fra Herrlin og andre fer nævnte, hittil særlig fire mænd tat del med selvstændige bidrag til den eksperimentalpsykologiske videnskap: S. Alrutz, Malte Jacobsson, B. Hammer og G. A. Jaeder-holm.

Sydney Alrutz, docent i Upsala, har som psykolog utfoldet et i europæisk mening strengt videnskabelig arbeide. Ved at grundlægge et psykologisk tidsskrift har han for norden skapt et organ for granskning paa et hittil noksaa forsømt omraade. Hans egne arbeider bærer et helt moderne præg og vidner om en selvstændig maate at ta problemene paa. Under-søkelserne, som for det meste blir offentliggjort i hans eget tidsskrift, men derfra ogsaa flittig overføres til utenlandske fagskrifter, gaar for en stor del paa sansepsykologien og vedrører især farve- og hudfornemmelserne, for en del handler de om suggestionsvirkninger, om hypnotiske og andre foreteelser, kjendt under navn av telepati og clairvoyance; stundom gjør ogsaa A. en avstikker til historien (smlgn. Till taskspelarkonstens psykologi, »Psyke« 3, 1912). Flere av disse avhandlinger forfølger utpræget metodologiske maal og har interesse ogsaa for den kundskapsteoretiske diskussion. Fænomener med tildels ikke ringe bærevidde for bevissthets-livets teori, men som gjerne har været overlatt til behandling av ukritiske okkultister, blir hos Alrutz gransket med metodisk alvor. Som fremtrædende eksempel kan nævnes hans avh. i Burmans festskrift Ett bidrag till frågan om sambandet mellan psykiska och kroppsliga processer. Den suggestiva vesikationen; samt i »Psyke«s Monografiserie II, 1, 1913 det høist merkelige skrift: Till Nervsystemets dynamik. Smlgn. foruten min anmeldelse av denne publikation i Ztschr. f. Psych. 1913, bd. 67 s. 294 ff. ogsaa Alrutz' foredrag Zur Dynamik des Nervensystems, med efterfølgende diskussion paa 6. Kongress für experim. Psychologie in Göttingen 1914. Bericht I, s. 22 ff., II, s. 147 fg. 2. del av verket er kommet ut i 1916.

En filosof med en avgjort utvikling i retning av moderne tænke-metoder er Malte Jacobsson, docent i Goteborg. Fra aar 1900 foreligger et verk av ham, Pragmatismen, särskild i dess förhållande till kriticismen. Jacobsson ser i pragmatismen en filosofisk motstrømning mot intellektua-62 H.-F. Kl.

lismen. Han roser retningen for at ha paavist hvor nøie forbindelsen er mellem vort tankeliv og vort hele menneske; paa samme tid fremhæver han sterkt ensidigheten i denne bevægelse, som mener sig saa raskt at kunne løse alle vanskeligheter for tankens metafysik og historie. J. kritiserer den pragmatiske paastand, at sandt er det som er nyttig, det som har gode følger. Det lar sig ikke bortræsonnere at virkeligheten i sig indeslutter noget nødvendig, altsaa er noget uberoende av viljen, av subjektiviteten. »Icke det som tillfredsställer alla behov er verkligt, utan det som faller under kausalkategorien«, s. 65 fg. I et andet arbeide, Henri Bergsons intuitionsfilosofi, offentliggjort i Skrifter tillägnade P. S. Eklund, Lund 1911, s. 439 ff-, viser Jacobsson at selve det grundlæggende begrep hos Bergson, intuitionen, egentlig er bare en potenseret intellektualitet. Begrepet tyndes ut til at bli en viss jegbevissthet, en opfatning av selvet som et levende noget, med et ubestemt indhold. Nogen selvstændig menneskelig kundskapsevne skjuler sig i hvert fald ikke i intuitionen. Kundskapsteoretisk staar overhodet al indre under samme vilkaar som den ytre erfaring. Begge er for opfatningen fænomener, med kausalforhold av indbyrdes beslegtet art. Vi trænger ikke at konstruere frem en ny psykologisk mekanisme utenom den hittil kjendte, som man har drøftet under navn av associationslover og i sammenhæng med opmerksomhetens og følelseslivets psykologi.

Denne avhandling om Bergson er en dygtig og lærerik prøve paa fuldt moderne kritik; den synes, sammenlignet med J.s første arbeide, det om pragmatismen, at vise os en forfatter i betydningsfuld utvikling. Ikke saa at forstaa, at ikke ogsaa undersøkelsen av pragmatismen og dens forhold til kriticismen har sine fortrin. Forfatteren har, for bare at nævne ett eksempel, øie for overdrivelsen ogsaa inden den nykritiske, ekstrem intellektualistiske leir. Træffende er det kritiserende referat av den nykantianske synsmaate s. 118: Man vil gjerne la materialet komme gjennem sanseorganet og møtes av kategorier indenfra jeget — »så har kanske i någon mon också Kant tänkt«. Men nærmere set er J. her endnu ikke helt fri for en bevissthetsmetafysik i Kantisk aand, og saalænge det endnu er rester tilbake av den, avskjærer man sig muligheten av at løse de problemer som pragmatismen har rørt ved. Naar han f. eks. paastaar (Pragmatismen s. 47): Begrepet filister er uberoende av om filister nogensinde eksisterte, saa maa denne maate at løse det logiske realindhold fra det psykologiske tilb'ivingsvilkaar paa bli skjæbnesvanger. Et aldrig eksisterende filisterbegrep, et filisterbegrep som ikke blev motsvaret av et historisk

eksisterende noget, vilde ha like tomt et indhold som om vokablet filister blev læst den bakre vei. Ingen vilde faa nogen tanke ut av det1918. No. i.

uten kanske en filosofisk efterkommer til den mellemalderske forfatter av avhandlingen De nihilo et tenebris. At filister er et begrep med en mening, har ingen anden grund end at »filistre«, hel- eller halvfilistre, har aabenbaret sig, være sig som en engangs eller en mangfoldig realitet, enten med en likefrem historisk konkretion eller med en konkretion som det ikke er saa liketil at identificere, og som en derfor maa nøie sig med at antyde gjennem navnesymbolikken.

En studie fra 1916 viser os M. J. som medarbeider i tidens granskninger over konkrete spørsmaal inden psykologien. I Zeitschr. f. Psychologie Bd. 22 Heft i u. 2 har han offentliggjort en paa indgaaende studier hvilende eksperimentel undersøkelse om de processer, som skulde avgjøre hvordan vi erkjender optiske figurer. Han er nærmest stemt for at søke forklaring i rent fysiologiske forhold og se betingelserne opfyldt ved en central utstraaling fra synsnervepaavirkningens side. Han kan dog neppe siges at ha gjendrevet dem som i likhet med Jaensch hævder en væsentlig rolle for andre centrale faktorer, specielt for opmerksomheten. Det er overhodet god grund til for den her studerte bevissthetsakt at søke en bredere associativ basis. En naturlig anledning til at kunne bli ført ind paa det slags overveielser vilde forfatteren ha fundet, hadde han ikke saa helt holdt utenfor betragtning en diskussion som har optat psykologerne endel i den senere tid. Jeg sigter til hvad der er ydet dels som kritik av, dels som utfyldning til det kjendte Ranschburgske fænomen om opfatningen av like indtryk (sammenlign hos M. J. 1. c. s. 71 fg. og min under samarbeide med Fr. Schumann utførte eksperimentelle undersøkelse: Zur Frage der Hemmung bei der Auffassung gleicher Reize, Ztschr. f. Psych. bd. 47, 1908).

Med særlig sigte paa pædagogiske problemer har Bertil Hammer, prof. i pædagogik i Upsala, levert enkeltvis bidrag til psykologien. Om utsigtene for den eksperimentelle metode til at virke reformerende eller endog revolutionerende paa det pædagogiske arbeidsomraade uttrykker B. H. sig meget • tvilende i et arbeide fra aar 1909: Experimentell och intuitiv pedagogik. Men det utelukker ikke at hans egne studier for en væsentlig del efter indhold som metode bærer præget av just den eksperimentelle psykologi. Støttet paa introspektiv selviagttagelse har B. H. levert en kritisk undersøkelse av opmerksomhetens problem: Bidrag till uppmärk-samhetens psykologi, Upsala univ. årsskrift 1908 (sammenlign i »Psyke« samme aar en artikel: Uppmärksamhetens problem inom den nyare psykologien). Forfatteren kjæmper mot ethvert forsøk paa at blande dette begrep sammen med andre sjælsfunktioner som perception, idéassociation, vilje. Opmerksomheten blir karakterisert som en evne knyttet til vor for-IO

nemmelseskraft, nemlig den evne at samle og indrette sig paa en viss opgave, paa at løse et problem, svare paa et spørsmaal. — De eksperimentelle studier hos B. H. har bevæget sig paa det nævnte eller tilgrænsende omraader: iagttagelsens, opmerksomhetens og øvelsens psykologi. Ztschr. f. Psychologie indeholder for aaret 1905 en avhandling av ham: Zur experimentellen Kritik der Theorie der Aufmerksamkeitsschwankungen. I »Psyke« 4, 1909 har han i en avh. Experimentella studier rörande olika arbetsmetoders öfningsvärde, støttet paa endel egne eksperimenter, drøftet det spørsmaal, om man ved indøvning til en færdighet staar sig bedst paa at utføre faa forsøk med særlig flid eller gaa fort i vei og saaledes faa et større tal med gjentagelser. »Psyke«s Monografiserie 1, 1909 indeholder under titelen Iakttagelseförmågan, dess utveckling och uppfostran et bidrag til studiet av et meget betydningsfuldt punkt inden det menneskelige be-vissthetsliv og dets historie. H. byr paa endel egne iagttagelser, men især den kritiske del er værdifuld. Den indeholder en væsentlig korrektur av visse punkter i W. Sterns kjendte avhandling: Die Aussage als geistige Leistung und als Verhörsprodukt. Avhandlingen har faat en vending i retning av det pædagogiske ved det, at Hammer drøfter hvorledes iagttagerevnen kan bli opdrat. I eksperimentene var forsøksanordningen truffet slik, at opmerksomheten især var rettet paa at drive forsøkselevens vilje og interesse op til det høieste. Og B. H. viser at just dette psykologiske utgangspunkt er

skikket til at resultere i væsentlige fremskridt for evnen til at iagtta. Sammenlign ogsaa Hj. Forsberg, Undersökningar rörande skolbarns intressen, Psyke 5—6, 1910—111.

Undersøkelser som disse hører med til det videnskabelige materiale som kaster lys over vilkaarene for det menneskelige aandsliv, ja som tjener til, paa givne punkter, at fremme og bedre disse vilkaar. Dermed retfærdiggjør de sin plads her i denne sammenhæng, der det gjælder om at skildre filosofien som videnskaben om aandslivets teori.

Samme synspunkt maa ogsaa gjøres gjældende overfor et arbeide omtalt av R. Geijer i hans oversigt i Psyke 5, 1910 over svensk psykologisk og pedagogisk litteratur, nemlig en eksperimentel undersøkelse av lektor E. Sahlin: Hemmens bildningsgrad och barnens intelligensutveck-ling. Ifølge referatet hos Geijer skal forfatteren i hovedsaken ha fulgt

1 Betydeligere, om end metodisk ikke ulastelig, er en enquéte-studie av G. Brandell, Skolbarns intressen, Stockholm 1913 (smlgn. ogsaa artiklen i Zeitschr. f. angew. Psychologie, Beiheft 10, Das Interesse der Schulkinder an den Unterrichtsfächern, og Skolbarns historiska intressen, i svensk Arkiv för pedagogik 1913). Forsøkspersonene er litt faa, og det er ikke frit for, at man paa svarene hos barna kan merke de føler læreren „staar over" dem. Men indstrødd finder man flere oplysninger som fortjener at bli paaagtet.

forsøksmetoden hos W. Stern, men ogsaa ha indført nogen forbedringer av den.

En betydelig repræsentant for den moderne strømning inden psykologien er G. A. Jaederholm, docent i Lund. Her møter os en prisværdig forbindelse av grundig videnskabelig fordannelse, utpræget sans for logisk sammenhæng og trang til at nytte de nye metoder for at naa frem til mere centrale spørsmaal for bevissthetslivet og til de mere vegtige fænomener inden aandshistorien.

I en utførlig avh. i »Psyke« 1912 Till teorien för föreställningsför-loppet mønstrer J. de fremskridt som er gjort inden forestillingenes og tænkningens psykologi, og føier egne iagttagelser til. Associationspsykologien er blit utvidet ved stadig nye momenter som er blit ført ind i regnestykket: Wundts apperceptionslære, iagttagelser om virkninger av perseverationen, om den rolle som tilfalder betydningsintensionen eller maalforestillingen, iagttagelse av konstellationen, komplekstilstanden og dens betydning for bevisstheten. Det kritiske oversyn slutter med en selvstændig undersøkelse om tankelivet som det former sig i drømme, især med henblik paa den virkning som øves av de saakaldte latente drømmetanker.

Et gunstig billede av svensk psykologi og det den har drevet det til, faar man gjennem Jaederholms to binds verk fra 1914 Undersökningar öfver intelligensmätningarnas teori och praxis. Sammenlign min anmeldelse i Zeitschr. f. Psychologie bd. 70 hefte 5 og 6 s. 463 ff, og til orientering over emnet min artikel Om begavelse, i Festskrift til William Nygaard 1913. Dette arbeide av J. er vel det vegtigste bidrag som hittil er ydet til de spørsmaal som særlig Binet og Spearman har gjort saa aktuelle, nemlig om begavelsen og metoden for at maale de ulike aands-trin. I nærv. sammenhæng kan det sees bort fra det flittige arbeide som er nedlagt i den matematiske del av disse studier, og fra den omhyggelige kritik over forgjængeres behandling av emnet1. For dem som fæster sig ved det specielle problem, det Binetske spørsmaal om at bestemme aands-trinnene, vil verkets hovedinteresse ligge i de bidrag J. gir til at fuld-kommengjøre maalemetoden for sja^sevnerne; et bidrag som J. støtter paa talrike egne eksperimenter, og som resulterer i en ny testplan med ikke

1 Tildels under samarbeide med fysiologen Ewald og matematikeren Pearson har J. offentliggjort flere studier av nervefysiologisk, tonepsykologisk og matematisk-statistisk indhold. Se Archiv für Anatomie 1905 og Pflügers Archiv for 1906, 07, 08: fremdeles K. Pearson og G. A. Jaederholm, Mendelism and the problem of mental defect II. On the continuity of mental defect, London 1914, en efter den Binet-Simonske metode utført eksperimentel undersøkelse av ca. et halvt tusen barn. Arbeidet indeholder en værdifuld matematisk gjennemført studie over værdiernes spredning ved overgangen fra lav til høi begavelse.

faa forbedringer av planen hos Binet-Simon, Bobertag o. a. Men set under en rent teoretisk synsvinkel har verket interesse paa et andet omraade. Og det skal fremhæves her. Resultatene av egne og andres undersøkelser, som J. underkaster en kritisk prøve, fører ham til principielle synsmaater som gaar paa selve det konstitutionelle i den menneskelige bevissthet. J. drar følelseslivet ind i begavelsesspørsmaalet, et punkt deri han møtes med den norske psykolog T. Parr, Følelsesbetoningens intellektuelle egenværdi, Kristiania 1912. Intelligensen er evnen til at danne associationer. P^ærdigheten i at associere styrkes ved øving. Men da kommer intelligensgraden i et nyt pædagogisk lys. Den blir en vigtig faktor ved enhver moralegenskap som blir paavirket av øving, og — den kan fremmes i sin vekst ved systematisk pleie. Hvorledes det staar med aandsevnerne, det blir prøvet ved hjælp av saakaldte tests, og J. utvikler med styrke, at man av de skole-tests som vanlig blir brukt, maa sondre ut som prøvemidler en særegen gruppe av egentlige intelligens-tests. Resultatet av de prøver som er blit gjort med disse, peker i avgjort retning av samstemmighet (korrelation) mellem dem. Det er neppe nogen grund til at kløve intelligensen op, la den være sammensat av indbyrdes noksaa uavhængige del-funktioner som f. eks. analyse og syntese, evne til at løse distinktions- og kombinationsopgaver. Utfaldet av intelligens-tests som er blit utført, og ydelser av den logiske hukommelse løper temmelig paralelt. Disse oplysninger forbinder J. med nogen vigtige begrepsanalyser. Han fører domsforeteelsen tilbake paa reaktiverte forestillinger og holder op-merksomheten for en størrelse som helt enkelt uttrykker hvor sterkt reproduktionsmotivet er. Det er derfor ingen grund til at mene at det gives særegne uavhængige variabler for dømmeevnen eller opmerk-somheten. Elementarpsykologisk gives det bare én evne. Overalt der intelligensen er virksom, findes det en fælles faktor, som er aarsak til de relativt høie positive korrelationer. Hvad er det for en faktor? Evnen til at faa og aktivere almenforestillinger. Den forklarer de fleste av de fundne korrelationer. Til den kommer en faktor av rent fysiologisk natur. Man kan finde en paafaldende høi korrelation mellem resultatet av intelligens-tests og evnen til at utføre koordinerte bevægelser. Den teoretiske slutning vi har at utdra, er derfor at det gives en central koordination mellem saavel psykiske som fysiologiske foreteelser, og den forklarende faktor vi søker, vil være det vi kalder associationsdannelse. De ulike saakaldte begavelsestyper skulde efter dette være at opfatte som arbeidsvarianter for forestillingsaktiveringen. Det har ingen større vanskelighet at se arbeidsvarianter for forestillingsaktiveringen i saadanne psykologiske størrelser som (logisk) hukommelse, fantasi, syntese, analyse o 1.1918. No. i.

Og naar J. har sat det differentierende hovedpunkt i evnen til at tilpasse aktivitet — fysisk eller logisk aktivitet — til den opfattede situation, saa er han inde paa et principielt syn som kanske forklarer et grundvilkaar for hele bevissthetslivet. Her kan mindes om C. v. Monakows lære om den psykologiske rolle som tilfalder bevægelsens mekanisme, samt til tanker jeg har sekt at gjøre gjældende i en avh. i Zeitschr. f. Psych. bd. 66, 1913, Ein neues Gedächtnisgesetz ?

J.s arbeidsmaate illustrerer et princip som gaar ut paa at forbinde resultatet av de eksperimentelle studier i psykologien med et syntetisk arbeide for at rede ut de mere almindelige, saakaldte høiere sider av bevissthetslivet og aandsvirksomheten. At en bevægelse i den retning har faat saadan magt, er bevis paa hvor dypt den overbevisning fæstnes, at det i særlig grad er fra den empiriske, med naturvidenskapen fortrolige granskning av sjælslivet man kan vente sig meget for fremtiden. IOO

II. FILOSOFIEN I FINLAND1. 1. Ældre historie.

I visse henseender kan man sammenligne Finlands historie i forhold til Sverige med De forenede Staters i forhold

til England. I den aandelige produktion er det i begge tilfælder sterke forbindelseslinjer mellem de to sammenlignede folk, og ikke mindst virksom er den sproglige sammenhæng. Det historisk ældre samfund i disse tilfælder inden de sammenlignede omraader, det svenske og det engelske, har laant til det forholdsvis yngre flere av sine institutioner og sine metoder. Dermed er, for en ikke ringe del, de kanaler blit bygget som aandsdannelsen er kommet til at strømme igjennem hos dattersamfundet (et uttryk som forøvrig passer bedre paa Amerika end paa Finland). Paa samme tid har det aandelige liv under omplantningen paa ny grund faat tildels andre vilkaar; overleveringen, baade med dens gagnlige og dens tyngende virkning, gjør sig ikke saa sterkt gjældende. Det kan derfor ikke overraske, at de eiendommelige aands-produkter som er paralelle i »modersamfund« og »dattersamfund«, vanlig kommer til mere anselig utfoldelse i det første, mens omvendt nye frugtbare synsmaater just i det sidste kan iblandt ha lettere for at faa raaderum.

I Finland, som har været svensk fra Erik den helliges dager (midten av 12. aarh.) og til 1809, har det fra ældste tid været et sterkt utviklet og rikt tanke- og kulturliv. Man kan paa dets aandshistorie saa at si avlæse de aandelige rørelser i Europa allerede fra mellemalderen av. Dets lærde

1 Under fremstillingen av den finske filosofis historie har jeg, foruten læsning av de specielle arbeider, kunnet støtte mig paa endel oplysninger av docent Rolf Lagerborg og paa en avhandling av Wolrad Eigenbrodt, Die Philosophie in Finland, Archiv für system. Philosophie, bd. 16, 2—3 s. 277 ff., 399 ff. Dog saaledes at karakteristikken av personer og verker i de fleste tilfælder, og da særlig for den nyere tids vedkommende, helt er fremgaat av egne studier og staar for egen regning. Det finske universitet, som fra først av hadde sit sæte i Åbo, blev i 1827, efter den store brand, flyttet til Helsingfors. Om „Filosofins studium vid Abo universitet" har Thiodolf Rein (prof. i filosofi i Helsingfors fra 1868 —1900) git en fremstilling i 80. bind av Skrifter utg. af Svenska literatursällskapet i Finland. Ogsaa en kort oversigt over samme emne indtil aaret 1894 har samme forfatter git i en anden publikation. Se Finland i 19. seklet, Stockholm, Hugo Geber, 1894, artikelen Filosofin s. 228 ff.

historie og dermed dets filosofi tar sin begyndelse med grundlægningen av Åbo omkring aar 1280. Landet gjorde de aandelige kriser med som gik over Europa; data i dets lærde utvikling er humanismen, Melanchthons reform av universitetsundervisningen, den protestantiske skolastik og oplysningstidens rørelser. Fra 1640 av fik disse bevægelser et naturlig videnskabelig midtpunkt, idet katedralskolen i Åbo blev dannet om til et universitet. Stridigheter om Cartesianske lærdommer, motsætningen mellem Cartesius og Locke, men særlig Leibniz' filosofi, slik som den blev fremstillet av Wolff, gir i hovedsaken emnerne for tænkningen i universitetets ældste tid. Oplysningen trænger igjennem, idet Bacon, Locke, delvis ogsaa Bayle blev dyrket i Åbo. Efter midten av 18. aarh. kan det merkes at franske tænkere, Montesquieu, Rousseau, Voltaire finder øre i finske kredser. En selvstændig tænkerpersonlighet danner avslutningen paa oplysningens tidsalder, G. J. Hartman, † 1809. Det ytterste princip er for ham bevisstheten. Og inden denne igjen fremhæver han selvvirksomheten, viljen som den aandelige kilde, derfra al kraft strømmer ut. Omkring aarhundredskiftet spores livlige rørelser inden den filosofiske leir. Unge finlændere overførte fra sine studier i Upsala den kritiske filosofi til Åbo. Principielle synspunkter hos Kant blir drøftet og vinder paa fiere hold samtykke, dog vanlig med forbehold overfor Kants religiøse rationalisme. Efterhaanden finder den tyske idealisme indgang i Finland som i Sverige. Men mens det som vinder gjenklang i Sverige, er idéer hos Fichte, Schelling og aandsfæller av dem, saa optar Finland, likesom Norge, fortrinsvis Hegels filosofi. Det som kunde synes at vidne om andet. — Israel Hwassers († 1860) saakaldte biologiske system — en enhets-filosofi i Schellingsk aand, blev bare som en forbigaaende episode. Hegel blev indført av Johan Jacob Tengström, † 1832. Dennes elev, hegelianer av venstre linje, var Johan W. Snellman, † 1881, en frugtbar forfatter og fremragende personlighet. I 1841 gav han ut i Tübingen et ogsaa i Tyskland anset arbeide: Versuch einer spekulativen Entwickelung der Idee der Persönlichkeit. Desuten hovedverket Läran om staten. Nationalaanden er grundlaget for statslivet. Verket har hat stor betydning for Finlands indre politiske

historie. Finland gir i det hele et av de tydeligste eksempler paa hvilken ledende magt filosofien kan bli for et folks historiske aandsliv; f. eks. paa omraadet for dets politiske rørelser. Saaledes med voksende tydelighet i tiden efter oplysningsfilosofen Henrik Gabriel Porthan, † 1804, en av alle finner æret personlighet.

En merkelig virksomhet som lærer og frisindet samfundsteoretiker utfoldet Thiodolf Rein, docent fra 1863, senere professor ved det finske universitet. Han gjennemgik den naturlige utvikling bort fra apriorisk tænk-H.-F. Kl.

ning i hegelsk aand i retning av en mere realvidenskabelig opfatning av bevissthetslivet. Hans synsmaater er noget i slegt med Lotzes og har en særlig polemisk spidse mot positivismen. Det hegelske grundsyn gaar igjen i den strenge fremhæving av motsætningene, og i at han saa sterkt gjennem-ferer den opfatning, at aanden er et metafysisk selvstændig væsen. Ved siden av en omfattende historisk undersøkelse, Filosofiens studium ved Åbo Akademi, har han efterlatt et (ufuldført) arbeide: Försök till en framställ-ning af psykologin I, II 1876, 1891.

Med Rein rivaliserte som lærer ved det finske universitet den jødisk fødte filosof Wilh. Bolin (i nogen tid prof. i filosofi i Helsingfors). Han fik i toneangivende kredser i sit hjemland megen motbør for de spinozisk-deterministiske synsmaater han utviklet i et arbeide fra 1868, Undersokning af läran om viljans frihet. Det er en radikal fribaaren aand, som virket rensende ved sin kritik og sine djerve tanker; han har utgit monografier over Ludwig Feuerbach, Sein Wirken und seine Zeitgenossen 1891, Spinoza 1894, Pierre Bayle 1905. De statsfilosofiske teorier i nyere tid har han fremstillet i sit hovedverk i to bind: Europas statslif och filoso-fins politiska läror 1868—71.

Et blik paa filosofiens historie i Finland gir os billedet av en utvikling som nok blev gjennembrud paa somme punkter av kritiske tverstrøm-ninger, men som i det store og hele, paralelt med den filosofiske tænknings historie i Sverige, følger i sporene efter den tyske idealisme med dens mere eller mindre spekulative eller realistiske utfyldninger og rettelser. De traditionelt spekulative grundsyn blev ikke bare dyrket av dem som indehadde de filosofiske lærestoler, men fandt ogsaa tilhold inden pædagogikken, som allerede tidlig (fra aar 1852) var repræsentert ved en egen professur ved universitetet, og som blev drevet først i hegelsk retning, senere i herbartsk og nykantiansk (saaledes hos Waldemar Ruin, den nuværende professor i pædagogik)

2. Nyere, empirisk filosofi.

Med alt dette sker en forandring da det store omslag kom med indføringen av eksakte naturvidenskabelige metoder for studiet av bevissthetslivet. Det vidner fordelagtig om styrken i den finske videnskabelighed at Helsingfors blev et av de første universiteter utenom Tyskland der de nye fremskridt vandt jordbund og satte frugt.

En av de personligheter som i sit land brøt vei for frihet i tænkning og videnskabelig metode i studiet av sjælslivet, var Hjalmar Neiglick, død H.-F. Kl.

ning i hegelsk aand i retning av en mere realvidenskabelig opfatning av bevissthetslivet. Hans synsmaater er noget i slegt med Lotzes og har en særlig polemisk spidse mot positivismen. Det hegelske grundsyn gaar igjen i den strenge fremhæving av motsætningene, og i at han saa sterkt gjennem-ferer den opfatning, at aanden er et metafysisk selvstændig væsen. Ved siden av en omfattende historisk undersøkelse, Filosofiens studium ved Åbo Akademi, har han efterlatt et (ufuldført) arbeide: Försök till en framställ-ning af psykologin I, II 1876, 1891.

Med Rein rivaliserte som lærer ved det finske universitet den jødisk fødte filosof Wilh. Bolin (i nogen tid prof. i filosofi i Helsingfors). Han fik i toneangivende kredser i sit hjemland megen motbør for de spinozisk-deterministiske synsmaater han utviklet i et arbeide fra 1868, Undersokning af läran om viljans frihet. Det er en radikal fribaaren aand, som virket rensende ved sin kritik og sine djerve tanker; han har utgit monografier over Ludwig Feuerbach, Sein Wirken und seine Zeitgenossen 1891, Spinoza 1894, Pierre Bayle 1905. De statsfilosofiske teorier i nyere tid har han fremstillet i sit hovedverk i to bind: Europas statslif och filoso-fins politiska läror 1868—71.

Et blik paa filosofiens historie i Finland gir os billedet av en utvikling som nok blev gjennembrud paa somme

punkter av kritiske tverstrøm-ninger, men som i det store og hele, paralelt med den filosofiske tænknings historie i Sverige, følger i sporene efter den tyske idealisme med dens mere eller mindre spekulative eller realistiske utfyldninger og rettelser. De traditionelt spekulative grundsyn blev ikke bare dyrket av dem som indehadde de filosofiske lærestoler, men fandt ogsaa tilhold inden pædagogikken, som allerede tidlig (fra aar 1852) var repræsentert ved en egen professur ved universitetet, og som blev drevet først i hegelsk retning, senere i herbartsk og nykantiansk (saaledes hos Waldemar Ruin, den nuværende professor i pædagogik)

2. Nyere, empirisk filosofi.

Med alt dette sker en forandring da det store omslag kom med indføringen av eksakte naturvidenskabelige metoder for studiet av bevissthetslivet. Det vidner fordelagtig om styrken i den finske videnskabelighed at Helsingfors blev et av de første universiteter utenom Tyskland der de nye fremskridt vandt jordbund og satte frugt.

En av de personligheter som i sit land brøt vei for frihet i tænkning og videnskabelig metode i studiet av sjælslivet, var Hjalmar Neiglick, død1918. No. i.

helt ung 1889 som tilforordnet professor ved det finske universitet. Paa et vigtig omraade i sjælevidenskapen har han arbeidet blandt de første. I Wundts Philosophische Studien bd. 4 1888 offentliggjorde han en avhandling Zur Psychophysik des Lichtsinnes. N. viser ved eksperimenter at ved alle forsøk med at sammenligne lysintensiteter vil indflydelse fra kontrasten indgaa i virkningen. Av hans resultater utleder Wundt selv i en sterkt rosende efterskrift til avhandlingen et nyt problem, nemlig det, om den i Webers lov uttrykte regelmæssighet for fornemmelsesstørrelserne skulde være undergit periodiske avvik. Undersøkelsen faar en ikke ringe principiel bærevidde, enten man nu opfatter dens betydning saaledes som Wundt, eller man holder paa den mening som N. selv fremsætter: nemlig at det, naar én sammenligner fornemmelser, finder sted en krydsning av to relationsmomenter — den Weberske lov paa den ene side, kontrastloven paa den andre.

Den videnskabelige aand som var indledet saa smukt gjennem disse strengt empiriske studier av den unge finske filosof, har siden fundet fast fotfæste ved Helsingfors' universitet, der den filosofiske undervisning og produktion har et avgjort internationalt præg og repræsenteres av granskere hvis tanker vinder opmerksomhet ogsaa utenom deres fædreland.

Endnu samme aar som Neiglicks avhandling kom, blev det utgit et arbeide i samme aand som det nys omtalte, nemlig av A. Grotenfelt, i 1889 docent og fra 1905 professor i filosofi ved Helsingfors' universitet: Das Webersche Gesetz und die psychische Relativität, Helsingfors 1888. Fechner hadde offentliggjort sine epokegjørende studier over metoder som gjør forholdet mellem naturpaavirkning og bevissthetsforeteelser til gjenstand for kvantitativ maaling (den Weber-Fechnerske lov). En hovedopgave blev den at prøve grænserne for det omraade der denne lov skulde kunne gjælde, og at tolke videnskabelig den regelmæssighet man har iagttat. Gr. gjør i sin avhandling det første forsøk paa at gi en fuldstændig psykologisk tydning paa grundlag av forholdshypotesen. Undersøkelsen er blit almindelig anerkjendt som et klart tænkt og kyndig utført indlæg om et spørsmaal med fundamental betydning for sjælevidenskapen. I motsætning til den fysiologiske tydning, slik som den særlig blir hævdet av G. E. Müller, forsvarer G. den psykologiske og finder navnlig at Wundts standpunkt, naar det blir mere konsekvent gjennemført, maa løpe ut i en forholdshypotese slik som Gr. utvikler den.

I sine øvrige arbeider er Grotenfelt traadt frem som historiker (smlgn. et verk paa finsk om den nyere filosofis historie) og specielt som en historiefilosof med flere arbeider av metodisk og principielt indhold. I de dommer han hævder, staar han her nær saadanne mænd som R. Eucken,IOO

E. Bernheim og H. Rickert. I Die Wertschätzung in der Geschichte, eine kritische Untersuchung, Leipzig 1903, drøfter han den almindelige opgave og metode for den historiske videnskap. Historien fører videre end til kundskap om foreteelser som engang er indtraadt. Et problem er det, om det gives sociologiske og historiske lover. Hvor langt gjælder det krav, at historien skal indeholde værdsætninger? Visse relative værdi-maalestokker maa til. Den historiske objektivitet er bare ett ideal for denne videnskap; ved siden av det staar det krav, at man skal skille det betydningsfulde ut av massen. I en anden publikation: Die Maafästäbe der geschichtlichen Wertschätzung, extrait des Comptes rendus du Iléme Con-grés intern, de Philosophie, Geneve 1904, viser Gr., hvorledes følelser og instinkter gjør sig gjældende allerede ved det utvalg som historikeren foretar. Den fundamentale motsætning er den mellem en hedonistisk (smlgn. engelsk-utilitarisk) og en idealistisk synsmaate Gr. polemiserer mot den ensidig hedonistiske opfatning, idet han viser til de faktisk virksomme idealer, de forbilleder et folk ærer i sine helter. Særlig vigtig er det at bli klar over at den idealistiske historieopfatning har bestemte real-indhold oppe for tanken og ikke bare gaar paa et abstrakt fuldkommen-hetsmaal, kultur osv. — Hvad er saa det indre direktiv for menneskene under deres værdisøkning? Gr. mener, at her en umiddelbar intuition hjælper til at utpeke for dem hvad for idealer det maa tilkjendes størst værdi. Men — maa man spørre — hvad gir saa denne intuition psykologisk de retningsværdier som her forutsættes? Paa dette gir Gr. ikke noget tilfredsstillende svar. Imidlertid rører han i realiteten ved problemet i en ny avhandling, Geschichtliche Wertmaaföstäbe in der Geschichtsphilo-sophie bei Historikern und im Volksbewufksein, Leipzig 1905. Som vigtigste praktiske grundsætning ved den historiske værdiutmaaling frembyr sig det krav, at kulturen skal bli inderliggjort. Oplysning og kulturutvikling maa trænge ned til grunden hos folkene. Gr. opfatter utviklingen som om den gaar i retning av voksende tilnærming mellem de forskjellige folkekredser, og antar derfor ogsaa fast gjældende politiske idealer (1. c. s. 166). Folkene utvikles til høiere intelligens, høiere sedelighet, større menneskevenlighet og til at sætte sig mere aandelige maal. Gr.s slegtsfilosofi er utpræget idealistisk. Studerer man gangen i menneskehistorien, saa øiner man at det er forhaanden én retning i slegtsinten-sionen. Folkesamvitet, som søker en stedse større inderliggjøring i motiv-livet, peker hen paa tilstedevær av en psykologisk utviklingsverdi, nemlig en trang hos normalmennesket til altid mere at fuldkommengjøre viljeslivet. — Fra et særlig psykologisk synspunkt tar Gr. op sit filosofihistoriske emne i en avhandling i »Psyke« bd. 1, 1906, De moderne rasteo-1918. No. i.

rierna i psykologisk belysning. Med klart omsyn blir her de momenter veiet som pleier at bli ført naar man taler om typiske raceeiendomme-ligheter. Et kritisk syn paa forholdene viser, at historiske kulturfaktorer griper ind og gir grundpræget til det sjælelig-aandelige totalbillede som et folk frembyr. Saadant advarer imot for raske folkepsykologiske slutninger. For om vi finder faktiske forskjeller mellem de ulike nationer, saa er det ikke sagt forklaringen paa dem ligger i rent psykiske anlægsdrifter.

Ved siden av Grotenfelt virker i Helsingfors Edward Westermark som docent fra 1890, fra 1906 som professor i praktisk filosofi. W., som tillike er professor ved Londons universitet, der han aarlig i nogen maaneder holder endel forelæsninger, har vundet sig et verdenskjendt navn som sociologisk gransker. Hans studier i socialantropologi, i rets- og moralhistorie er tildels grundlæggende og har sat frugter i arbeider med almindelig betydning ogsaa for moralpsykologien. Foruten The history of human marriage, London 1891, har han forfattet The origin and development of the Moral Ideas, to bind, London 1906 og 1908. Han har her samlet et omfattende etnologisk-historisk materiale og, særlig med støtte i rike iagttagelser fra et ophold i Marokko, kastet lys over principielle og psykologiske spørsmaal inden den praktiske filosofi. W. undersøker de oprindeligste moralske begreper og trækker en skarp skillelinje mellem primitivt følelsesliv og det moralske dømmesæt, slik som det er utviklet hos et moderne oplyst menneske. Først naar man bruker historiske, etnologiske kjendsgjerninger som ledetraad, kan man analysere frem de forskjellige former for opførsel som regnes for moralsk eller umoralsk inden menneskeheten. Den moralske dom har til slut sit ophav i en følelse enten av mishag eller av samtykke. Granskningen har i det enkelte at faa rede paa naturen i de rørelser som vækker en dom i den ene eller andre av

disse retninger. Den moralske dom vil da efter sit indhold te sig som logisk fæstnede uttryk for menneskelig trang til at øve gjengjæld, gjengjælde med løn eller med hevn, altid saaledes at utviklingen i tænkemaaten sker under indflydelse av samfundsbevisstheten.

Elever av Westermark skriver om emner inden religionens og sociologiens historie, men faar herunder ogsaa høve til at ta op mangt et filosofisk og folkepsykologisk spørsmaal og studere det just fra den mest frugtbare empiriske side. Her kan nævnes Gunnar Landtmann, The primary cause of social inequality, i Vetenskapssocietetens Forhandlingar, Helsingfors 1909, og R. Karsten, The origin of worship, 1905.

Paa udmerket maate har professor i æstetik og nyere litteratur Yrjö Hirn gjort de nyere kundskaper om sjælslivet frugtbar for studiet av grundspørsmaal inden læren om kunsten og om det skjønne. Hirn er enIOO ANATHON AALL.

H.-F. Ki.

principgransker og gaar modig løs paa de tankeopgaver som æstetisk oplevelse og æstetisk virksomhet stiller. Sine synsmaater har han særlig utviklet i Forstudier till en konstfilosofi paa psykologisk grundval, Helsingfors 1896. Videre i Konstens ursprung, En studie öfver den estetiska värksamhetens psykologiska och sociologiska orsaker, Stockholm 1902 (en noget utvidet utgave paa svensk av et i 1900 utgit. engelsk arbeide The Origins of Art). Endelig Det estetiska lifvet, Stockholm 19131. Disse verker hænger efter sine indhold i hverandre. I Konstens ursprung er Forstudier optat som særegne kapitler, og i samme verk kommer likeledes de principielt mest betydningsfulde synsmaater i Det estetiska lifvet tilorde. Intet hindrer os derfor fra at ta de 3 nævnte skrifter under ett. Videnskabelig set har arbeidsmaaten hos Hirn flere fortrin. Hensynet til en elegant fremstilling træр helt i skyggen overfor kravet paa bindende logik og historisk dokumentation. De forhold fra menneskeeksistensen som han vil karakterisere, søker han at oplyse ved skjønsomt utvalgte etnologiske data. Problemdiskussionen blir ført med saadan samvittighetsfuld sanddruhet, at læseren likefrem lider med forfatteren mens han møiefuldt søker efter løsningen. Like saa varsom han er med sine paastander, like klar er han i metoden. H. slaar med engang fast at det gamle grundlag for kunstteorien er svigtende. Kunsten kan ikke utledes av nogen principper fast-slaat ut fra en bestemt filosofisk metafysik. Kunsten som teoretisk gjenstand er helt rykket ind under en biologisk og sociologisk synsvinkel; fremfor alt er den psykologiske maalestok blit avgjørende, og kunst og skjønhetslære er blit et emne for den psykologiske erfaringsvidenskap efter det epokegjørende arbeide av Fechner 1876, Vorschule der Aesthetik. Hirn selv utvikler en tankegang i slegt med den hos Fechner — en grad mere modern videnskabelig end hos Taine og Ruskin. Han har drat sig til nytte resultatene av de nyeste eksperimentalpsykologiske og sansepsykologiske granskninger, og navnlig av de studier som er gjort av A. Lehmann, Féré og andre over følelseslivet og dets psykologiske ytringer; særskilt finder han for sine teoretiske opfatninger frugtbare tilknytningspunkter i paavisningen hos disse psykologer av hvorledes tilstander av lyst blir efterfulgt av tilbøielighet til øket aktivitet, mens omvendt hemning av funktionene har nær sammenhæng med indre oplevelser av ulyst.

1 Av andre arbeider kan nævnes Pueblofolkens konstlif, Helsingfors 1901. Gir et anskuelig billede av kunsten hos naturfolk. Desuten i 1909: Det heliga skrinet. Studier i den katolska kyrkans poesi och kunst. H. har her valgt ut for sine granskninger et mønstertilfælde av den kunst som er forbundet med religion. Opfatningen er underbygget med grundig lærdom og synsmaaterne erhvervet gjennem studier utført efter de mest fremskredne metoder. Sammenlign ogsaa av samme forfatter: Barnlek. Några kapitel om visor, danser och smaateatrar, Sth. 19x6.1918. No. i.

Med sigte paa det psykologiske aarsaksforhold holder H. fast paa en vigtig skilnad, nemlig den mellem subjektive drifter og objektivt verk. Forklares skal kunstnerdriften, det som faar kunstneren til at skape sit verk, og forklares skal det at publikum nyter dette verk. Det iste punkt fører til spørsmaalet om hvad som har avfødt de

ulike kunstformer. H. diskuterer de forskjellige forklaringer: Driften til at efterligne og til at behage — i begge ser han litet virksomme motiver —; videre trangen til sansepræget meddelelse, erotisk bedaaring, stimulering til arbeide og krig, magisk virkelyst. Men alle disse begreper peker direkte til menneskelivet med dets positive vilkaar. Allerede i dette forhold ligger en gjendriving av den teoretiske fordom, at kunstytringen skulde være fjern fra alt sidehensyn til det nyttige og skulde ha sit ophav i en »uinteressert« virksomhet. Kunstvirksomheten har delvis sammenhæng med driften til at leke, og leke-driften er, som Groos har vist, et utslag av naturlige drifter hos de levende, drifter som ligger til grund for den praktiske eksistens. Sterke baand forener derfor kunsten (og leken) med sysselsætninger fremstaat av livets alvorlige behov. Efter sin almindelige tendens stræver kunstneren med sit verk imidlertid øiensynlig bort fra livets umiddelbare nødvendighet. Sammenhængen mellem kunsten og livet maa derfor søkes gjennem en dypere analyse. De almindelige vilkaar for kunstvirksomheten søker H. idet han fremhæver, at kunstverket har sit formaal, ikke i en praktisk eller teoretisk, men i det man kunde kalde en poetisk virkning. Og denne opnaaes ved de følelser som blir vakt. Graden av kunstverdi ligger i det varige og almene ved denne følelseseffeKt. H. ser paa kunstnydelsen som en legemliggjøring av menneskelige ønsker og begjær; i dem avspeiler sig de længtende følelser hos individene, og i utførelsen av verket eller fremstillingen av den kunstneriske handling røber sig en tro paa at viljen kan gi vedkommende ønskemaal en haandgripelig virkeliggjøring. Et væsentlig psykologisk moment er trangen til at meddele sig. Det sociale moment trær virksomt til og understøtter de individuelle følelsesmotiver. Det er i det hele umulig at løse kunstens og skjønhetens problem adskilt fra det almindelige problem om det sociale liv. En naturlig uttryksdrift hos mennesket blir støttet og utvidet i sine virkninger ved efterlignings-driften og ved visse sympatiske fornemmelser, visse dragninger til at sugge-stionere tilskuere eller tilhørere. Alt dette driver individet til at producere sig. Særlig overbevisende er hos H. paavisningen av den utfriende virkning det har for sindet at ha faat git sin tyngende stemning en fast form, saa det emotionale indhold kan bli en gjenstand for anskuelse og for intellektuel opfatning, og saaledes at den samme oplevelse kan overføres paa andre.

De nærmeste motiver for kunstvirksomheten kan være rent enkle behov av at tilfredsstille et lystbegjær og fri sig fra det som byr imot. Men meget snart blir utløst sammen med disse motiver ogsaa en hel del andre sjælelige dispositioner som gaar ut paa at binde lysten fastere til bevisstheten, øke den og dype den ut, samt likeledes omvendt at mangfoldiggjøre de avvergende bevægelser mot truende ulyst; en metode som fører til at man søker at dra flere og flere av sine medmennesker ind i sine sindsrørelser. Det merkes allerede paa de lavere trin for kunsten, da naar kunstneren sigter bare paa de nærmeste omgivelser. Men særlig gjør disse motiver sig tydelig gjældende der som livet har faat høiere former og kunstneren producerer sig for en idealt opfattet, ikke tilfældig skare av tilskuere eller tilhørere.

Hirns studier er skikket til at føre æstetikkens grundproblem nærmere dets teoretiske løsning. Hans arbeider er sterkest i de partier som har kunsten i dens elementære form, skjønhetssansen i dens primitive ytringer til gjenstand; gjennem talrike iagttagelser røber han god forstaaelse for menneskets fantasiliv i den tid og i de kredser der man gjør sig spiritualistiske forestillinger om stoffet og materialistiske forestillinger om sjælen. Den teori forfatteren utvikler, skulde jeg være tilbøielig til at holde for væsentlig ret; den burde bare kanske utfyldes psykologisk i et par punkter. Det kunde hævdes en større elementær virkekraft for visse momenter som er optat i bestemte kunstformer, momenter som medfører hos utøveren og vækker hos tilskueren direkte lystoplevelse; saadant som rytmisk bevægelse, farveharmoniske, musikalske og logisk-apperceptive oplevelser. For det andre savner jeg en værdsætning av den rolle som erindringen spiller for kunstverkers tilbliving. Den platonsk-aristoteliske efterligningsteori er naturlig for trang, men indeholder, ret opfattet, en træffende henvisning til det emotionale hukommelsesliv. Mindet om at ha hat glæde av visse oplevelser, visse former, visse bevægelser, driver fantasien hos individet til at producere i lignende retning. Resultatet er et kunstverk, med en originalitet

betinget ved individets evne til at utføre selvstændige associationer over et givet emne.

Blandt de yngre finske filosofer har Henning Söderhjelm traadt frem med endel publikationer særlig paa psykologiens omraade. Det betydeligste arbeide er et selvstændig bidrag til granskningen av følelseslivet. Instinkterna och det mänskliga känslolivet, 1913. Forfatteren, som staar i ei visst elevforhold til Alfred Lehmann i Kjøbenhavn, har her behandlet et noksaa uigjennemsigtig emne i evolutionistisk aand, og de studier han har gjort, fortjener at bli paaagtet. Metodisk rigtig har han tydd til instinktlivet som naturlig utgangspunkt for at floke op spørsmaalene om følelserne.1918. No. i.

Han skildrer begrepet instinkt og søker at lægge frem hvad det har til indhold; det fører til en væsentlig reduktion av de vanlig opregnede hovedformer; dernæst viser han hvorledes disse instinktforekomster ter sig i det psykiske liv. Paa det grundlag kan saa forholdet mellem instinkter og de menneskelige hugrørsler i det hele undersøkes, og S. gir en karakteristik baade av de instinktive affekter og av de mere sammensatte følelser. Det blir i denne sammenhæng gjort klart hvorledes omraadet for de primære, rent instinktive rørelser i sindet undergaar en fuldkommengjøring, tildels en forvandling under utviklingen av efterligningsevnen eller sympatioplevelsen og under paavirkning fra tankelivet og av den voksende selvfølelse.

I »Psyke« 1915 har S. offentliggjort en eksperimentel studie, Känsla och föreställningförlopp. Undersøkelsen sigter paa eksperimentelt at kaste streiflys over den indvirkning følelsen har paa gangen i forestillingene. Til de iagttagelser man gjør, og til det tilhæng av forestillinger som følger med iagttagelsen, kan knytte sig en følelse, uten at denne følelse gir fore-stillingsforløpet noget retningsmotiv; mens indvirkningen av følelsen er meget sterk, naar det dreier sig om en sindsrørelse som hænger i under iagttagelsen fra før, og som ikke har sammenhæng med denne iagttagelse eller dens ledsagende forestillingskompleks. Flere av de resultater forsøks-lederen kan fremlægge, peker paa hvor meget »indstillingen« har at si, og paa indflydelsen av det forfatteren kalder bakgrundsstemningen. — I en anden liten avhandling i »Psyke« samme aar, Några försök rørande dikt-läsning, analyserer S. forestillingslivet hos dem som læser digter, — og søker at vise i hvad grad og under hvad for vilkaar de i sin fantasi følger digtningen tro i sporet eller lar tanken svive om og vandre egne veier.

Av andre filosofiske forfattere i Finland kan nævnes J. V. Snellman, som bl. a. i »Mind« har skrevet endel logiske undersøkelser. Av K. R. Bro-therus foreligger en filosofisk studie, Im. Kants Philosophie der Geschichte, Helsingfors 1905. En plads for sig indtar Valfred Vasenius. Han er tilhænger av utviklingslæren og iøvrig karakterisert ved sin sterke personlige opfatning av verdensbilledet. Dette blir allerede synbart i hans dissertation fra aar 1900, Världsbild och Poesi. Som hovedverdier i tilværet fremholder han individualiteten i dens levende enhet og vekselvirkningen med omgivelserne. Han diskuterer den mekanistisk-energetiske verdensforklaring. Med støtte særlig i en analyse av Runebergs poesi søker han at vise hvorledes den æstetiske inspiration, slik som den f. eks kan kulminere i poesien, uttrykker en høieste form av virkeligheten, idet den baade er et utslag av individuel energi og den høieste form for sammenhæng i tilværet. Fra et videnskabelig synspunkt maa her indvendes atIOO

H.-F. Ki.

mekanikken nødvendig maa være like forskjellig fra poesien som natur fra tanke. Vi har her to systematisk uforenelige utgangspunkter for den virkelighet som vi dels oplever, dels selv repræsenterer. At saa er, vil altid føles med smerte av dem som ikke finder ro uten i tanken paa en universel enhet Smlgn. av Vasenius skriftet Väg till harmoni, Helsingfors 1908.

Foruten av de nævnte mænd blir det filosofiske liv i Finland ført videre bl. a. av to yngre docenter ved Helsingfors' universitet. Zacharias Castrén (docent i praktisk filosofi) har offentliggjort to mindre avhandlinger skrevet paa finsk, om religionsfilosofiens begrep og metode, 1899 °S I9°3• hævder i samme aand som Grotenfelt

og Eucken liberale

moderne synsmaater. Religionsfilosofien skal være uavhængig av metafysikken. Den kilde som troslivet flyter av, er personlige livserfaringer, ikke spekulation.

I Rolf Lagerborg har det unge Finland en filosofisk individualitet med en utpræget æstetisk livsopfatning og med avgjort dragning henimot liberale synsmaater i spørsmaal inden religions- og moralfilosofien. Hans produktion hviler paa empirisk psykologisk utdannelse, men omspænder ogsaa emner fra filosofiens historie. Den uvanlige filosofiske karakter og utvikling hos Lagerborg avspeiler sig i de stridigheter som har gaat forut for hans tilknytning til universitetet, der han nu er virksom som docent. L. debuterte med en avhandling om etiske grundspørsmaal: Moralens väsen, 1900. Skriftet blev omarbeidet og utgit paa fransk under titlen La morale publique, Paris 1903. De tanker han her utvikler i moderne aand, skaffet ham den franske doktortitel. En videre bearbeidelse av samme emne er avhandlingen La nature de la morale I—II i Revue internationale de socio-logie 1903.

I de arbeider som følger, vender L. sig til problemer fra et andet omraade, idet han aar 1905 paa tysk gav ut en undersøkelse: Das Gefühls-problem, Studien zum peripherischen Mechanismus des Bewusstseinslebens, smlgn. Ober die spezifischen Ursachen der Unlust- und Lustgefühle, Skand. Archiv fur Physiologie bd. 18, 1906, og en avhandling Zur Abgrenzung des Gefühlsproblems, Helsingfors 1907. De indre bevægelser som man har sammenfattet under navnet følelse, og opfattet som om de repræsen-terte et kvalitativt særeget element i sjælen, forsøker L. at forstaa som av samme art som sanseoplevelserne. Med dette verk rykker L. ind i kredsen av nogen mænd som i nyere tid har fremført meget radikale teoretiske synsmaater om følelseslivet. Det kan henvises til indlæg av James, Lange, Stumpf, Parr, Størring. L. retter opmerksomheten paa de periferiske reaktioner og viser til hvorledes disse virker tilbake paa centralorganet1918. No. i.

og paa den maate faar psykisk betydning. Det gives to typer av følelser 1) Legems- eller almenfølelser. De melder os om legemlige tilstander og blir let opfattet som helhetsindtryk vi faar fra foreteelser i den periferiske organisme. 2) Ideelle følelser, deriblandt sindsrørelser eller affekter. De er karakterisert ved at de melder sig heftig (saaledes lidenskapene, f. eks. kjærlighet), eller ved at de varer en god stund (stemninger, beklemmelse (otte), lette, voning, keidsemd, interesse, strævende begjær), eller ved at de er litet utpræget i sin art. Opmerksomhet og følelse glir over i hverandre. Allerede det viser til at følelsen — ganske som opmerksomheten — har sit grundlag i periferiske processer. — Til begge disse klasser hører lyst og ulyst eller det vi kalder følelse i snævrere mening. Ogsaa lyst — ulyst synes ha legemlig ophav ; de er kanske bare en særegen art av almenfølelser. De mest indgripende former av ulystfornemmelser: sult, tørst, træthet, søvnighet, skiller sig psykisk bare i det punkt fra de mere viscerale fornemmelser, at de er mere udifferensiert og ubestemt lokalisert. Mens legemsfølelserne har sit direkte ophav i allehaande sansepaa-virkninger og skifter med de funktioner som i øieblikket har overtaket, blir de ideelle følelser indledet av forestillinger eller av fornemmelser fra de saakaldte høiere sanser (syn og hørsel). Stundom lar legemlige og ideelle følelser sig ikke holde ut fra hverandre. Eksempler: tilstander da man er i godt lag, munter, motig, alvorlig. L. vender sig polemisk mot A. Lehmann, som lægger stor vegt paa forestillingselementene, og som mener at følelsen har en primær, fra sansningen forskjellig karakter. Selv diskuterer Lagerborg indgaaende de fysiologiske momenter som har saa meget at si for saken. For at forklare aarsaken viser han hen paa ernærings-processer i organismen, særlig paa den indre ernæringsvirksomhet i vævene. Men mot dette maa indvendes: De periferiske reflekser som opstaar, og de fornemmelsesprodukter som følger med, maa selv ha en aarsak. Og hvilken erfaring vil Lagerborg støtte sig paa naar han skal bestemme denne aarsak? Iagttar man den faktiske sammenhæng med disse psykologiske foreteelser og rækkefølgen for dem, saa finder man — som Lehmann med grund har fremhævet — at de organiske reflekser først opstaar der som et fuldbevisst følelsesindtryk er vakt i forveien. Det som følger efter maa man ikke bruke som kausal forklaring til det som maa ha gaat i forveien.

Følelsesproblemet fører naturlig over i spørsmaalet om viljens psykologi. Om viljen har L. offentliggjort en særegen avhandling i tidsskriftet Psyke II, 1907: Viljan och dess skötsel.

En prøve paa sin evne til historisk skildring har Lagerborg nylig git i skriftet: Den platonska kärleken, Stockholm 1914. Han forfølger be-IOO anathon aall.

H.-F. Ki.

grepet Eros i alle dets psykologiske, etiske og aandshistoriske faser og karakteriserer træffende Platos indifferens overfor kjærligheten til det andet kjøn, et træk som forøvrig maa forstaaes i sammenhæng med en almindelig egenhet ved følelseslivet hos datidens grækere. »Staten« holder L. for et ungdomsverk av Plato. I avsnittet om kilderne for mystikkens foreteelser, der det særskilte punkt om askesen blir undersøkt, er vel paralel-lene ikke alle saa oplysende som forfatteren forestiller sig. Sikkert er her forhaanden en bredere bakgrund i orientalske og græske fænomener end den man faar frem ved at føre op overfor hverandre Plato og foreteelser inden kristenheten. I fremstillingen av hvorledes den platonske kjærlig-hetsidé er blit ophygget trinvis, har L. gjennemført selvstændige syns-maater. De originale lærdommer Plato utvikler med saadan lidenskap just i dette punkt er opfattet i forbindelse med de tidshistoriske græske forutsætninger; det eiendommelige ved dem blir sat i sammenhæng med historiske paralelforeteelser paa følelseslivets omraade og analysert ut fra den psykologiske bevissthet hos et moderne menneske. Undersøkelser av den art er fortjenstfulde. Naar vi ut fra de moralidealer og livsgrundsætninger som raader for det nulevende menneske, vender øiet bakover i historien, saa vil begjæret efter utredninger som disse naturlig melde sig. Vi vil fornemme en trang til at se livsopfatninger og kulturrørelser, tanker og idealer i hin fjerne tid løftet fra sin umiddelbare historiske grund op i lyset av almindelig menneskelig værdsætning. Her staar endnu meget tilbake at gjøre 1. Opgaven kan bare løses da, naar historikeren selv møter til sit arbeide med et rikt, aandelig levendegjort temperament. Først da brytes lyset fra de rent historiske fakta i en personlighet paa saadan maate at det kommer et fuldt menneskelig billede ut av de nakne data.

1 Det er ikke meget godt at si om Gomperz' arbeide, Die Lebensauffassung der griechi-schen Philosophen und das Ideal der inneren Freiheit. Anmeldt av mig i Vierteljahrs-schrift für Philosophie bd. 30, 1906 s. 117 ff. I flere punkter er L. Schmidts Die Ethik der alten Griechen, to bind 1882, endnu uovertruffen. 1918. No. i.

III. DEN DANSKE FILOSOFI. 1. Sammenlignende karakteristik.

Den filosofiske tænknings historie i Danmark og i Norge frembyr et helt andet billede end det som kommer frem naar man studerer forholdene i Sverige. Eiendommelig for de svenske filosofer er det strengt gjennemførte helhetssyn. Det er noget utpræget akademisk ved den troskap de viser mot logikken og dens krav til tankekonstruktionen. Et standpunkt blir først filosofisk naar det er et nødvendig led i et system. Slik er den svenske opfatning, og efter den vil opgaven naturlig forme sig for den som har at skildre gangen for den svenske filosofi helt ned til nyeste tid. Det er historien om hvorledes en spekulation av en særegen type spiret frem, blev utbygget og avrundet, fandt fastere og fastere former, hævdet sig overfor motsigelse i hjemland eller fremmedland og paatrykket hele den akademiske undervisning sit stempel, indtil systemet tok til at brotne og nu er paa vei til at vike pladsen for helt nye metoder. I Danmark ser det historiske billede anderledes ut. De filosofiske lærdommer og de filosofiske personligheter lar sig ikke karakterisere i forhold til nogenslags national filosofi som spiret frem, blomstret og avblomstret, slik tilfældet har været i Sverige. Likevel kan man øine en viss gang i den historiske bevægelse. Men navnlig er det mulig at faa frem et billede med tydelig relief fordi den danske — tildels den danske og norske — filosofi paa et par punkter har resultert i tankeprodukter med international betydning. Det er dem den historiske interesse vil samle sig om. De bidrag som ydes av de enkelte tænkere just til disse hovedemner for landets filosofihistorie, uttrykker naturlig ikke paa langt nær alt det disse mænd har kommet med. Men et synspunkt maa man gjennemføre for enhver skildring som skal gi et virkelig billede, og jeg har valgt dette: For den ældre tid vil fremstillingen væsentlig dvæle ved det som er karakteristisk i forhold til den senere utvikling, d. v. s. til utviklingen av de for denIOO

dansk-norske[1] filosofihistorie vigtige emner[2]. En mere alsidig omtale vil derimot de nyere filosofer faa. Vi staar med dem oppe i den filosofi som nu er landets, og det er jo vort fremste maal at tegne det filosofiske liv i norden slik som det nu er.

Den filosofi som blev fostret i Danmark, kan siges at være særkjendt ved nogen grundtræk som drar sig gjennem det meste av den.

Den hælder avgjort til empirien. Metafysiske grundsyn har danske filosofer overtat endr og daa, slik som tænkere i alle land. Men de har ikke blit borte i spekulationen, og eget for dansk tænkemaate er — som allerede Høffding har uttalt — den kritiske trang til at fri sig fra fordomsfulde systemer. Holberg hadde som professor at foredra metafysik. Men han bekjender (Moralske tanker I. Epigr. ioi) at han »liden fremgang derudi haver kunnet gjøre«, og hans tiltrædelsestale lød — efter det han selv siger —1 »mere som en liktale end som en lovtale over metafysikken«. Treschow viser sig meget tilbakeholden overfor tidens romantiske tankekonstruktioner; specielt hos Schelling kritiserer han den uvidenskabelige metode at ta fat med principper uten først at ha undersøkt om de er at holde for god. Da Hegels skolastiske begrepsmetafysik tok til at bre sig ogsaa paa dansk grund, møtte den om kort en principiel motsigelse fra Poul Møller, og nogen av de mest velrettede filosofiske motlæg mot hele den dialektiske skinvisdom hos hegelianerne har været levert av den danske tænker Søren Kierkegaard. Medicineren F. G. Howitz opponerer mot hele det metafysiske tankespind, som bare gjør ugagn inden videnskapen; han vil ha erfaringen som metodisk princip, og viser til at det ikke laa for det danske lynne at gi sig over i ørkesløse fantasterier. Ikke længe efter finder han i flere punkter en aandsfælle i den unge Dreier. G. Brandes forfølger den dualistiske metafysik til i dens mørke smuthuller. Kromann fører med sit lysende arbeide »Vor naturerkjendelse« den danske opfatning av tilværet ind i sunde teoretiske baner. Høffding gir med sin

1 Norge og Danmark har den skjæbne stundom at dele æren av at eie visse store mænd. Ogsaa somme filosofer hører baade til det ene og det andre lands historie. Det er derfor ikke til at undgaa at et og andet navn her føres frem to ganger. Da det videnskabelige liv i Danmark hadde sit faste centrum (nemlig i Kjøbenhavn) endnu før Norge eide noget akademisk tilholdspunkt indenlands, og da de mænd det blir tale om (Holberg, Treschow, P. Møller) utfoldet sin gjerning med størst vegt i Danmark, saa passer det bedst (rent bortset fra den rækkefølge som landene figurerer i i denne fremstilling) at de blir skildret først under synsvinkel av danske filosofer.

2 Tidligere er det skrevet om dette emne av H. Høffding, Danske Filosofer, Kjøbenhavn 1909. Jeg viser fremdeles til min fremstilling av Filosofien i Danmark og Norge i Ueberweg-Oesterreichs Grundriss der Geschichte der Philosophie, 11. utg. samt til min skildring i Festskrift ved Kristiania univ. hundredaars jubilæum 1911 II, 381 ff., artikelen Filosofi, og min avhandling Psykologiens historie i Norge, et kapitel av den norske videnskaps historie. Videnskapsselskapets Skrifter, II. Hist.-filos. klasse 1911 nr. 3.1918. No. i.

alsidige produktion en hittil ukjendt tryg grund for det akademiske tankeliv. Alfred Lehmann fører med myndig haand ind empiriske arbeidsmetoder og luker uten skaansel bort fra tankegrunden alle misvekster av arten overtro og troldom; mens Anton Thomsen paa kundskapsteoriens og religionsfilosofiens omraade konsekvent har hævdet den kritiske erfaringsmetodes grundsætninger.

Et hovedemne for dansk tænkning er teoretisk livsanskuelse. Man kunde indvende at saa er det vel overalt, at her altsaa ikke foreligger noget særeget for Danmark. Filosofien har jo til maal at indarbeide vor almindelige kundskap i en principiel opfatning av verden, og da staar spørsmaalet om livsanskuelsen like ved døren. Likefuldt er det al grund til i dette punkt at tale om en eiendommelighet ved produktionen i Danmark. Saken er, at danske filosofer tidlig og i stort tal med sin oplysnings-drift og sine kritiske synsmaater direkte vendte sig mot saadanne dogmatiske lærdommer som uten hjemmel i videnskabelig tænkning hadde faat indgang blandt folket

og i det offentlige. Danske filosofer og kritikere har støtt været i kamp med teologerne. Jeg minder om L. Holberg, H. C. Ørsted, Fr. Dreier, S. Kierkegaard, H. Brøchner, G. Brandes, H. Høffding, Ejnar Buch, Anton Thomsen.

Det var ikke til at undgaa, at tænkningen selv tok farve av den gjenstand den syslet med. Især i ældre tid er det noksaa typisk for filosofiske arbeider at de bevæger sig paa et teologisk plan. Navnlig blir diskussionen trukket ned paa et ufilosofisk nivaa av Grundtvig, hvis reaktion mot oplysningstidens principper er et utslag av menighetens trang til at sikre sig massive symboler. Et opgjør paa virkelig filosofiske præmisser er derimot det som knytter sig til Søren Kierkegaards navn. Med sin lidenskap og sin dialektiske dannelse gjorde han Danmark til skuepladsen for en av de mest merkelige episoder i historien om religiøse personligheter. Endda vi i Danmark ikke træffer paa den hang til religiøse grublerier eller til en saadan følelsesfuld mystik som f. eks. i Sverige (den hellige Brigittas, Svedenborgs, og Boströms land), saa byr den danske tænkning dog ogsaa i religionsfilosofisk henseende paa mçrkelige foreteelser. Det mest dyptfølte stridsindlæg for helt personlig religiøsitet inden den kristne verden og det for nærværende kanske bedst orienterende videnskabelige verk om religionsfilosofi stammer fra danske. Jeg sigter til Søren Kierkegaard og H. Høffding.

De 4 land som man gjerne tar sammen under navnet Skandinavien : Sverige, Finland, Norge og Danmark, har været i ulike grad mottagelig for paavirkning av fremmed tænkning. Mottageligheten for de filosofiske rørelser utenlands er mest aapenbar i Danmark. Tur efter tur dukkerIOO

verdens nyskapte tankeretninger op i danske omgivelser, mest like efter at de var kommet frem i hjemlandet. Eftervirkningen av Locke og Bayle spores straks i iste halvdel av 18. aarh. Kant faar snart sine tilhængere og sine motstandere i Danmark. Endnu mens Schellings filosofi holder paa at modnes, blusser den op i Kjøbenhavn og gir der et nyt pust til aandslivet. Schleiermacher og Trendelenburg blir virkningsfulde læremestre. Fichtes idéer om ret og ståt blir tilgodegjort av den nye danske retsfilosofi. Hegel repræsenteres av ikke faa mænd med fremtrædende plads i det danske aandssamfund, og stridens bølger gaar høit om visdommen i hans dialektik. Positivismen og evolutionslæren, Stuart Mills induk-tionslogik, nyere engelske og franske filosofers moralteoretiske og sansepsykologiske synsmaater faar sine talsmænd. Og et par aar efter at den eksperimentelle psykologi har etablert sig for første gang i en tysk universitetsby (Leipzig med Wundt) faar Kjøbenhavn (med A. Lehmann) sit eget psykofysiske laboratorium. Historisk set kommer paavirkningen for størstedelen fra Tyskland. Men den sammenhængende indflydelse fra det land blir gjennembrutt gang paa gang, idet Danmark faar tanketilskyndinger fra Frankrike og England. Det er mest radikale synsmaater som kommer fra det hold; hver gang virker de merkbart fornyende paa aandslivet. Engelske tankemetoder spiller en avgjørende rolle ved det opdragende storverk som Holberg øvet i norden. Franske og engelske moralfilosofer har præget Sneedorff og Gamborg. Treschow har rettét paa den romantiske tankegang i samtiden ut fra synsmaater han hadde tilegnet sig gjennem at studere franske og især engelske empirikere. F. G. Howitz førte fransk og engelsk metode op mot tysk papirvisdom og overrasket sin samtid med de nye fysiologisk-empiriske grunder for sit syn paa spørsmaal i psykologien og etikken. Fr. Dreier traadte op bent imot de konventionelle opfatninger som talsmand for franske og engelske tankeretninger og voldte stort røre ved at føre materialistiske og socialistiske spørsmaal ind i diskussionen; J. P. Jacobsen indførte Darwin gjennem oversættelser og avhandlinger, og G. Brandes oversatte Stuart Mill, og da Høffding skred til at føre den akademiske undervisning i mere moderne spor, fandt han sit utgangspunkt i fransk og engelsk tænkning.

2. Ludvig Holberg; grundlægningen av den dansknorske individualisme.

I den danske filosofi tilfalder første plads nordmanden Ludvig Holberg † 1754. I Danmarks historie hører han ikke bare hjemme som den store komediedigter; han har utviklet det danske sprog til et nationalt uttryks- IOO

verdens nyskapte tankeretninger op i danske omgivelser, mest like efter at de var kommet frem i hjemlandet. Eftervirkningen av Locke og Bayle spores straks i iste halvdel av 18. aarh. Kant faar snart sine tilhængere og sine motstandere i Danmark. Endnu mens Schellings filosofi holder paa at modnes, blusser den op i Kjøbenhavn og gir der et nyt pust til aandslivet. Schleiermacher og Trendelenburg blir virkningsfulde læremestre. Fichtes idéer om ret og ståt blir tilgodegjort av den nye danske retsfilosofi. Hegel repræsenteres av ikke faa mænd med fremtrædende plads i det danske aandssamfund, og stridens bølger gaar høit om visdommen i hans dialektik. Positivismen og evolutionslæren, Stuart Mills induk-tionslogik, nyere engelske og franske filosofers moralteoretiske og sansepsykologiske synsmaater faar sine talsmænd. Og et par aar efter at den eksperimentelle psykologi har etablert sig for første gang i en tysk universitetsby (Leipzig med Wundt) faar Kjøbenhavn (med A. Lehmann) sit eget psykofysiske laboratorium. Historisk set kommer paavirkningen for størstedelen fra Tyskland. Men den sammenhængende indflydelse fra det land blir gjennembrutt gang paa gang, idet Danmark faar tanketilskyndinger fra Frankrike og England. Det er mest radikale synsmaater som kommer fra det hold; hver gang virker de merkbart fornyende paa aandslivet. Engelske tankemetoder spiller en avgjørende rolle ved det opdragende storverk som Holberg øvet i norden. Franske og engelske moralfilosofer har præget Sneedorff og Gamborg. Treschow har rettét paa den romantiske tankegang i samtiden ut fra synsmaater han hadde tilegnet sig gjennem at studere franske og især engelske empirikere. F. G. Howitz førte fransk og engelsk metode op mot tysk papirvisdom og overrasket sin samtid med de nye fysiologisk-empiriske grunder for sit syn paa spørsmaal i psykologien og etikken. Fr. Dreier traadte op bent imot de konventionelle opfatninger som talsmand for franske og engelske tankeretninger og voldte stort røre ved at føre materialistiske og socialistiske spørsmaal ind i diskussionen; J. P. Jacobsen indførte Darwin gjennem oversættelser og avhandlinger, og G. Brandes oversatte Stuart Mill, og da Høffding skred til at føre den akademiske undervisning i mere moderne spor, fandt han sit utgangspunkt i fransk og engelsk tænkning.

2. Ludvig Holberg; grundlægningen av den dansknorske individualisme.

I den danske filosofi tilfalder første plads nordmanden Ludvig Holberg † 1754. I Danmarks historie hører han ikke bare hjemme som den store komediedigter; han har utviklet det danske sprog til et nationalt uttryks-

middel for dets aandsliv; og mere til: han har bevisst forfulgt det maal at bete paa hjemlige mangler ved at tilføre dette aandsliv nyt indhold. Paa flere maater. Gjennem en omfattende historisk produktion og gjennem sin filosofi. Det han har utrettet som filosof, kommer i det vanlige omdømme ikke op mot hans øvrige meriter. Man har i høiden nogen lovord over hans djerve og originale praktiske livsvisdom. I virkeligheten indtar denne professor, som tok fat ved universitetet i Kjøbenhavn som lærer i metafysik, en vigtig plads ogsaa i den dansk-norske filosofis historie.

Ludvig Holberg har fremfor nogen anden lært de norske og danske at tænke personlig. Det er egentlig först han som har løftet disse nordiske folk op av mellemalderen og til en bevissthet slik som den høver for et moderne menneske. Hans egne meninger trær kanske klarest frem i det han har skrevet som pædagog og moralist1. Vi lærer ham at kjende fra den side fornemmelig i hans epigrammer og epistler. I dem indiater han sig nærsagt paa alle emner, ofte i skjemt, men dog saa, at det som regel ikke er til at ta feil av hvad han mener. En skal lete efter en mere alsidig tænkning end i disse prøver Holberg gir paa sin evne som essayist. — En filosof maa kjende til den visdom som andre er kommet med, og han skal ha eget at by paa. Vi finder hos Holberg begge deler. Han baade drar sig til nytte en omfattende historisk læsning, og han fører frem selvstændige tanker. Blandt sine lærere tæller han metafysikere, gamle og unge, psykologer (dem han forøvrig ikke har studert særlig grundig) og retsfilosofer. Det er i hovedsaken de græske filosofer, Descartes, Leibniz, Spinoza og Wolff, Newton og Hobbes (som moralfilosof), andre engelske moralfilosofer, Locke og Bayle, Pufendorf o. fl. a. — Vigtigere end tillært

kundskap var for ham grubleriet over problemene. Som komediedigter var han uavbrutt stedt overfor dem, og den maate han løser dem paa, uttrykker hans livsfilosofi. Den kunstneriske form maatte naturligvis paa sit vis virke indskrænkende. Hans livsfilosofi kunde alene gjøre sig gjældende gjennem de motsætninger som hensynet til dramaet tillot at bruke. Mere frit kunde Holberg røre sig naar han ræsonnerte systematisk, og da fik jo ogsaa tanken andre emner at hvæsse sig paa. Utenom sine folkelige komedier drøfter Holberg spørsmaal som verdensbilledet, religionens grund, troens værdier, læren om det onde, metoden for at erkjende sandheten, sjælslivets naturlige grundlag. Det er imidlertid tvilløst at Holberg som filosof har lært av Holberg som digter. Vi har et eksempel til paa

1 Sammenlign hans ytring i Moralske Tanker, Forberedelse: Man ser av mine skrifter — — — at jeg haver søgt at moralisere paa forskjellige maader. Om det moraliserende grunddrag i Holbergs digtning se Olaf Skavlan, Holberg som komedieforfatter, 1872 s. 64 fif.IOO

dette hos en nordmand. Ibsens filosofi er direkte vokset frem av hans tankemættede digtersyner. For Holberg maatte de dramatiske emner han laante fra virkeligheten, komme til at folge ham i tanken, ogsaa naar han i logisk form skulde gjøre sig rede for sit teoretiske syn paa livet og dets mangehaande spørsmaal.

Et første møtepunkt hadde den dramatiske og logiske tænkning i den oplyste fribaarne mands dom om al den unatur, alle de fordommer og al den aandelige misvekst han var vidne til i tiden. I Holbergs maate at ta paa disse ting paa har vi sikkert at se eftervirkninger av den aandelige opfostring han fik i ungdoms aar i Englandl. De frie livsformer, den djerve virkelighetssans hos det engelske folk øvet en egen tiltrækning paa ham. En filosof skal efter H.s mening utmerke sig ved at gjøre fuldt alvor av det som er hvert menneskes første sak i aandelige spørsmaal, nemlig ransake uten skrømt, tænke uten fordom. Jeg holder for, sier Holberg i sine Moralske Tanker (Forberedelse), at det fornemmeligen er en philosophi pligt at examinere antagne meninger om de ere vel grundede eller ey. I en meget forstaaelsesfuld omtale Holberg som gammel mand gir av det arbeide av Lamettries som vakte slikt opstyr, L'homme machine, indrømmer han, Ep. 467, at hundrede vildfarelser reyse sig af antagne definitioner og argumenter a priori. Imot dette hævder han, at den lærdom som grunder sig paa erfarenhet, er den sikreste rettesnor.

Her har vi uttalt hans metodiske grundsyn. Til det som bestemmer Holbergs plads i filosofiens historie for hans land, hører dette, at han med saa stor styrke fremholder dette princip. Han har lært av Bacon, Locke og andre englændere2, og vender stadig tilbake til denne kundskapsteore-tiske regel. Han vil (Epist. 31; 329) at man skal grunde sine paastander om sjælslivet og dets forhold, ikke paa forstanden, men paa vidnesbyrd av erfaringen. Imellem rækker han, med sine krav til metoden, op til helt moderne høide. I Moralske Tanker I, Epigr. 101, der han bl. a. minder om Newtons bramfrie væssn, uttaler han: Jeg vilde at alle philosophi skulde entholde sig fra de spørsmaal om aandernes egenskab og sjælenes skikkelse, deres virkning, hvorledes de subsistere . . . Jeg vilde at

1 Man skal vanskelig kunne sætte indflydelsen paa Holberg fra dette hold for høit. I Oxford lærte den endnu ikke 25-aarige mand fellows og principals at kjende som ifølge den for engelske colleges raadende plan maatte lede studier og undervisning efter filosofiske metoder, og som drøftet enhver foreteelse paa aandslivets omraade efter faste akademiske principper.

2 Etsteds, der han taler om medlemmer av Carl II's videnskabelige selskap (Epist. 361), sier H.: „Disse tage sig for at oplyse filosofien, som tilforn mestendels havde været grundet paa gisninger, ved experimenter, og intet at antage uden efter foregaaende prøve og ikke at binde sig til forfædrenes meninger."

de derimod allene dømme a posteriori, det er, efter sjælens virkninger, saa lærede vi i det ringeste noget lidet visst i steden for utalligt uvisst. Erfaringsvidnesbyrdet sker gjennem vore sanser. Med stor styrke hævder Holberg dette sandhetskriterium. Uten det vilde al kundskap om virkeligheten være stængt ute. Det vilde ikke for

aanden bli anden raad end at tvile paa alt sammen. Epist. 18. Moralske Tanker I, Epigr. 5. Hvis jeg ikke maa tro almindelig syn og sandser; hvis jeg maa negte at see det jeg seer og høre det som jeg og alle hører, saa stadfæstes derved en fuldkommen pyrrhonismus og ingen vished bliver mere i verden.

Man har grund til at lægge merke til den historiske kjendsgjerning, at den første dansk-norske filosof av rang efter sit standpunkt var empirist helt fra overflaten og tilbunds.

Holberg har leilighetsvis tat standpunkt til flere av de specielle stridspunkter som i hans tid optok filosoferne, men kan neppe siges om saadanne emner at ha kommet med noget som er værdt at tale videre om. Men som moralteoretiker fortjener han at mindes. Hans syn paa moralen er det samme som senere er typisk for de saakaldte oplysningsfilosofer. Det foresvæver ham et idealbillede av en sandhetssøkende sjæl og en personlighet med sund menneskelighet, godt avbalansert i sit sind. Holberg gjør det klassiske ord urjdev ayav til sit. Ikke nogen overdrivelse! En skal hverken gaa for langt eller for kort. Som hos alle tænkere i hin tid trær det religiøse grundlag for livsopfatningen sterkt frem hos Holberg. Men dog saaledes at han ogsaa i dette punkt har sin særegne farve som tænker. I sin moralske katekismus gav han plads ikke bare for de gjængse lærdommer om gud og udødelighet, men tillike for det kritiske princip om fornuftig erkjendelse ogsaa av religiøse emner, og om toleranse som etisk grundkrav

Endnu staar imidlertid til rest at skildre det punkt der Holberg som tænker har naadd sin største eiendommelighet og gjort en stordaad som en aandens høvding i norden. Det blir nødvendig at dryge litt ved denne sak.

Blandt de forskjellige utgangspunkter for en filosofisk livsopfatning er den saakaldte individualisme et av de mest særprægede. Da individualismen har faat en udmerket plads i filosofihistorien i norden, vil det være paa sin plads at slaa fast hvad vi mener med begrepet.

Et individuum er egentlig det som ikke kan deles, altsaa hver ting

1 Se Epist. 46 om de 6 moralske regler, „som af alle, end ogsaa af bønder-børn, kan læres paa en dag". Den 4de regel man kunde gi ungdommen er, intet at tro, uden det er gjort bevisligt, og at forkaste alt, hvad som strider mod menneskets almindelige sandser.

som ikke mere kan leses op i deler, men som er sig selv helt og fuldt som sidste enhet. I tankernes historie har ordet faat en speciel bruk. Med det individuelle mener vi noget som vedgaar først og fremst mennesket; individualismen gaar paa menneskelige forhold. Den er navnet paa synsmaater om mennesket, dets natur og tankeliv, dets sjælelige og etiske tilvær. Det dreier sig atter om det gamle spørsmaal. Hvad er grundlaget for tanken, for aanden, og for dens historie? Hvordan skal mennesket leve sit liv? Helt enstydig er begrepet jo ikke. En form er den logiske individualisme. Nominalismen i mellemalderen var en slik retning. En lære om tankerealiteter, om den virkelighet som skjulte sig i ordene. Den negtet at det ståk noget virkelig bak de saakaldte almenbegreper. Det gives ikke noget saadant som dyr. Det som er til, er denne hest og hin med, denne hund, kat, kraake, myg og alle de andre enkeltindivider som flyr om, og som en kan tælle sammen. — Med denne synsmaate rører retningen ved et problem som endnu lever i kundskapslæren: Enkelthet eller samlinger? Individer eller kollektiver? ... Vi møter disse begreper naar vi ransaker grundformene for tilværet, slik som det skal opfattes. Hvad har vor bevissthet for elementer at arbeide med? Med indbyrdes løsrevne tankeindivider? Eller med samprodukter, fællessubstanser? Blandt individualisterne i norden gaar Treschow ind paa dette problem i en merkelig undersøkelse.

Paa omraadet for mennesket og vurderingen av menneskelivet møter individualismen os i en særegen opfatning av historien. Det gives en individualistisk historieskrivning. Verdenstildragelserne er for den nærmest en del hændelser omkring store aander og deres verk. (Smlgn. det som kommer straks nedenfor om Holberg som historiker). Imidlertid er dette nærmest et symptom paa et mere almindelig teoretisk grundsyn hos vedkommende forfatter. Individualismen som en aandsretning av rang er en opfatning av hvad som skulde være to og taatt, væsen og værdi i personlighetens og aandens verden; den er derhos en eiendommelig lære om principet og maalet for den menneskelige livsføring. I alle sine former hævder den enkeltpersonligheten som det avgjørende.

Det kan tales om en psykologisk og om en etisk individualisme.

I sin psykologiske form gir den svar paa det spørsmaal: Hvad er egentlig virkelighet inden aandsverdenen? Hvad har reel værdi i de skiftende slegter? Og standpunktet uttaler: Det er individet, de enkelte individer. Bevissthetens verden er de indre rørelser hos det enkelte menneske; den som vil lære denne verden at kjende i sandhet, maa studere de skiftende indhold i disse bevægelser og vilkaarene for denne omskiftning.

Men standpunktet kan ogsaa formes inden den etiske metafysik og bli en teori om værdinormer. Hvad har ret paa størst hensyn? Somt av det som gjøres er til det gode, andet til det onde. Hvad kan her hævdes som avgjørende princip? Det kunde jo tænkes paa mangt. Visse overleverte hellige bud og lover. Slike som tilmed kanske gjælder for at være av overmenneskelig ophav. Eller samfundets, statens vilje? Eller slegtens bedste? Individualismen paastaar: Intet av disse svar duger. Det som faar avgjøre spørsmaalet, er ene og alene personlighetens tarv, det som er til glæde og gagn for enkeltindividet, enten saaledes at hvert enkeltindivid her veier like meget, eller saaledes at nogen utsøkte personligheter har rangen. Alene enkeltpersonligheten skaper de værdier i verden som er værd at nævne. Av det følger at verden er til for den enkeltes skyld. — Disse to former hænger nøie sammen, den etiske individualisme med den psykologisk beskrivende. Grundtoet i personligheten, dens realværdi faar avgjørende vegt naar vi spør om ret og skil, om synd og skyld i det som gjøres a v og i det som gjøres m e d et individ.

Saa meget for at holde klart op for tanken hvad som menes med individualismen, som har sat saa sterke spor i nordens liv.

Aandslivets historie kan man sammenligne med en bred strøm. Denne strøm har hat sit hovedleie noget söndenfor der som nordens folk bor. I landene omkring Middelhavet og opover hos de mægtige germanskromanske folkestammer ved Atlanteren og Nordsjøen. Men ogsaa norden sender nu og da ut en klar og kraftig aare. I særlig grad slaar dette til om vi tænker paa filosofien. De store videnskabelige og spekulative tankesystemer i verden, de har sin rot i land söndenfor vore bredder. Men paa visse omraader har norden ydet sit selvstændige tilskud; til saadanne omraader hører først og fremst individualismen. To nordgermanske folk, det norske og det danske, har fostret et par av de sterkeste talsmænd for den individualistiske filosofi. Her bryter den lære mægtig frem, at alene et sjælsliv med personlig præg har noget værd; at den enkelte aands indsigt, den rike personlighets overbevisning er en skat uten like, en magt som intet kan maale sig med. Saaledes talte Kierkegaard og Ibsen; i det tankespor førte endnu før dem Treschow ind, mens klare og kloke ord av Holberg allerede gaar i samme leiden.

Spør man efter, hvad som vel kan ha gjort det naturlig at just norden har kommet til at yde noget for denne tankeretning, saa kan et og andet fortjene at nævnes i denne sammenhæng. 1 Norge som i Danmark lever individet sit liv uten altfor stort tryk fra staten. Dermed er en mulig hindring for individualismen lukket ute. Institutionene, overleveringen, massen, alt det som er upersonlig i det offentlige, øver et følelig pres. De nor-

diske statssamfund tynges ikke av altfor vældige militære sorger. Riks-tanken lægger ikke slike baand paa dem som paa de politiske stormagter. Saa har det i hvert fald været til nu. Forfatningen og den politiske nivellering av stændene borger for fuld ytringsfrihet. De gjennemsigtige forhold gjør problemene mere enkle og fører menneskepersonen frem i fuld belysning. I Danmark var det nationale liv frodig og gav rike tilskyndinger til at føre en egen aandsutvikling længere frem. I Norge var det ungdom og grotid. Det litterære og filosofiske liv var her ungt, alt op-manet landets børn til at skape nyt aandsliv. Baade det ene og det andre virker fremmende for en tankeretning som individualismen.

Individualisten taler til os allerede gjennem Holbergs digtning. Hans komedier er dokumenter over hvorledes en fri aand reagerte mot raadende tvang og konventionel dumhet. 1 skikker, i officielle bestemmelser, i vedtægter og fordommer blandt høi og lav, paa slot og i drengestue. Det kan være nok at minde om verker av Holberg som Peder Paars, Niels Klim, Jean de France, Gert Westfaler, Jeppe paa Bjerget, Barselstuen, Jacob von Thyboe, Den Stundesløse, Mascarade, Den Vægelsindede, Erasmus Montanus. De gir alle paa en maate et individualismens drama, der hver av de agerende optrær med sin særhaatt. Paa den ene siden har vi folk som sitter inde med den offentlige menings og konventionens befæstninger. Paa den andre den spillevende enkeltpersonlighet, som skiftevis krymper sig under mishandlingen fra folkeklumpens side eller svarer paa den ynkelige masselogik med snev og spot. Som mønstertype kan man nævne Erasmus Montanus, kjøbenhavnerstudenten, som ikke greide at berge sin akademiske visdom gjennem den sjøgang som blev reist av den hjemlige vankundighet. Det vilde her være let at dra paraleller med et verk av en anden individualistisk samfundssatiriker i Norden . . . Jeg sigter naturlig til Henrik Ibsen, forfatteren av »En Folkefiende«1.

Skal i menneskelivet de individuelle evner rettelig gjøre utslaget, saa maa ikke kjønnet sætte noget avgjørende skille mellem individene og deres ret som aandsvæsener. Et individualistisk grundsyn maa motsætte sig at personlighetslivet i nogensomhelst form blir underkuet. Med andre ord: Kvindens aandelige og sociale frigjøring er en naturlig post paa programmet hos en konsekvent gjennemtænkt individualisme, og det er logisk i sin orden at reformen har fremtrædende talsmænd netop inden denne leir.

1 Sammenligningen kunde strækkes ut ogsaa til andre skikkelser hos de 2 norske forfattere. Hjalmar Ekdal er en modernisert Jacob von Thyboe, og Peder Paars kunde minde os om sider hos en anden Per, som Ibsen har foreviget. Mere for vort synspunkt har imidlertid likheten mellem Holberg og Ibsen at si paa et andet omraade, det som blir skildret like nedenfor i teksten.

Interessant er det da at se hvorledes Holberg her møtes med Ibsen. Ingen har vel ordet bedre for kvindens aandelige frigjøring end forfatteren av »Et Dukkehjem«. Men det indlæg Holberg kommer med for samme sak, fortjener heller ikke ringe pris. Han er i dette stykke ikke bare førstemand i Norden, men denne norske ungkarl er med sin idealistiske kvindefilosofi en av foregangsmændene inden slegtshistorien1. Hans standpunkt er, som han selv siger ensteds, helt enkelt git med hans grundsyn paa alt menneskelig: det er synd at holde evner tilbake der de kunde komme frem. Sine tanker om saken utvikler han i digtet Niels Klim og, 20 aar i forveien, i Zille Hansdatters Gynaicologia eller forsvarsskrift for kvindekjønnet. Han hævder samme ret til utvikling, til magt og indflydelse for kvinder som for mænd i kraft av et naturlig princip.

Det er naturens bud, ei stand, ei titel, navne

at efterse, men vælge ud hvad verden bedst kan gavne.

Hans syn paa kvindepersonlighetens vel og hans tanker om hendes frigjøring kommer frem ogsaa i hans historiske arbeider. I den heltehistorie han gav ut, tok han to kvindelige skikkelser med. Han fremholder i de indledende ord, at enhver er med rette kaldet til at overta det hverv som vedkommende er skikket for, uten at alder, kjøn og stand maa være nogen hindring. Ikke nok med dette. Fra Holbergs pen er kommet et særeget skrift: Heltinders eller navnkundige damers sammenlignende historier. At det store ved de kvinder han nævner, ofte ikke er altfor imponerende, er efter Holbergs mening ikke kvindekjønnets skyld; det maa forklares av forholdenes misgunst. En egte individualistisk maate at dømme paa. Man har at trække fra alt det tilfældige og ytre, det som skriver sig fra de hemmende magter i menneskelivet; saa kommer frem den kjerne som ligger inderst inde, og den skal under bedre kaar gi frugter med mere tvilløs værdi.

Heltehistorien hos Holberg hviler direkte paa en individualistisk vur-deringsmaate. Historien er efter hans opfatning et produkt av sterke viljer og bestemt av de fremragende personligheter. Ogsaa i den almindelige Danmarks historie kommer denne hans forkjærlighet for den sterke

1 Jeg holder for at Holberg her som paa saa mange andre punkter har faat tilskynding fra England, der han jo fra aar 1706 av opholdt sig i to aar. Paa den tid var det i England stor strid om kvindens aandelige emancipation, og sterke røster løftet sig for at man i undervisningen skulde ta hende mere som jevnbyrdig med manden. Det avgjørende indlæg kom fra Daniel Defoe med hans skrift fra 1697 Essay upon projects, deri han bl. a. foreslaar et særeget academy for women.

individualitet synbart fremx. Holberg har en stille beundring for skikkelser som var skutt for glug i officiel dansk historieopfatning, slike som Korfitz Ulfeldt, Eleonora Kristine, Griffenfeldt. De stikker av fra den almindelige type. Det vinder ham for dem. — Ogsaa hans tanker om den sterke statsmagt lar sig forene med det her skildrede almindelige grundsyn. Han har en næsten Nietzschesk age for den fødte herskernatur. Den som vet at sætte sin vilje igjennem, han har med det i Holbergs øine retfærdiggjort at han tar magtens tøiler. Ut fra denne tankegang kan Holberg endog finde sig av med slike rædselsgjerninger som det Stockholmske blodbad og Sullas præskriptioner. Blandt politiske størrelser har han lovord for Fredrik 2 i Preussen og Kristjern 2, men fremfor alt for Peter Tsar, som med slik kraft grundla det russiske vælde. I sin Kirkehistorie kommer H. under omtalen av Luthers person med de rent revolutionære ord: Visse ting som gjøres mot reglerne, have behaget gud selv. I det hele er Holbergs Kirkehistorie noksaa lærerik paa den maaten. Han kritiserer frit flere av den ortodokse kirkes koryfæer, mænd som Athanasius, Cyprian; med en viss sympati nævner han keiser Julian, sier det var en mand med »fortræffelige kvaliteter«. Vi maa mindes hvorledes en anden norsk individualist har fundet et sympatisk emne i denne sidste hedenske stormand paa keisertronen, i verket Keiser og Galilæer. — Alt det som smaker av fanatisk uvilje mot individuel frihet i livet, vækker mothug hos Holberg. Livsidealet for asketer og munker er ham en styggedom. Han blir harm i hu saa tidt han kommer ind paa det punkt. Om kjætterne taler han mildt. Det er bent frem et litterært særsyn at se de ulike religiøse lærefremtoninger tidene nedigjennem bli skildret saa taalsomt som hos Holberg. I disse milde dommer over kjætterne kan han ikke berge sig for at ta en stille revanche for samtidens teologiske censur. løvrig er hans liberalitet grundet paa en dyptgaaende personlig opfatning. Han agter det som er personlig følt og individuelt tænkt. Kirkevedtak derimot og andre frugter av mængdens raadlægninger gir han ikke meget for. Her gjør hans psykologiske sporesans sig gjældende. Det aandelige kommer først frem i det som er differensiert. Men saadant lærer man ikke at kjende der menneskene samraades i flok. Først naar de er ene med sig selv, gir de svar som det gaar an at regne med. Blandt Holbergs epigrammer staar ogsaa dette (81):

1 Se herom Sigurd Høst: Om Holbergs historiske skrifter 1913 s. 103 fg. Francis Bull har i sit skrift Ludvig Holberg som historiker 1913 s. 147 ff. pekt paa visse træk i Holbergs historiske fremstillingsmetode som gaar i den her nævnte retning: Den betydning han tillægger entusiasmen som drivfjær, og de indre motiver han søker at opdage hos enkelte saadanne skikkelser som har gjort storverk i historien.

Sper du fler, lad hver i enrum sig erklære, Spør du et samlet raad, ett svar du kun vil faa.

Hvert spørsmaal rettet til en person er et vidnemaal om tillid til hans sanddruhet. Det avgjørende ideal for en individualist er det subjektivt sande. Dermed er regelen git baade for hvad han søker, hvad han flyr, og hvad han holder paa. Ensteds sier Holberg om sig selv (i 3dje lev-netsbeløp), at han likesom de engelske kommer aapent frem med hvadsomhelst som rører sig i hans indre, og drikker av alle kilder hvadsomhelst som bevæger ham mest ved sin karakter av sandhet.

Ingen vet imidlertid en for alle ganger hvor sandheten ligger. Standpunkter maa mang en gang vælges som paa prøve, og man maa ikke være rædd for at forandre dem. I 1744 skriver Holberg (Mor. Tanker I, Epigr. 158): Og

holder jeg fore, at enhver fornuftig mand bør ikke have uden provisoriske meninger, hvormed han altid bør holde en port aaben for lærvillighed og undervisning og consequenter for sandhed. Som S. Høst, fra hvem jeg har citatet, 1. c. s. i8t fg. har fremhævet, har Holberg ogsaa i flere vigtige punkter paa sine ældre dager skiftet syn. Han møtes i dette stykke med andre foregangsmænd inden individualismen, som har ytret nøie samme livsregel. Kierkegaard gaar saa vidt som at stemple det at binde sig paa et op- og avgjort system som en uredelighet, og fra Nietzsche har vi det kjendte ord: Vi vilde ikke la os brænde for vore meninger, men maaske for den ting at ha lov til at ha dem og — forandre dem 1.

Noget som har virket med til at utvikle hos Holberg sansen for selvprøving og for alsidighet i dømmesættet er hans ihærdige studium av Pierre Bayle, en lærer han (Epigr. 34) finder uovertruffen i kraft og dybde. Bayle var kritiker. Han gav ikke meget for den saakaldte medfødte fornuft som sandhetskilde. Det fornuften rækker, indskrænker sig væsentlig til at opfatte motsigelser. Forfatteren av Dictionnaire historique et critique har selv brukt fornuften flittig i slikt øiemed, og ingen har vel vakt mere opstyr med sin kritik over de overleverte meninger, især de religiøse, end denne skeptiker fra tidsskiftet mellem 17. og 18. aarh. — En skeptiker hvæsser sine piler mot alt som gjør krav paa at være objektivt git. Men det objektive er for en væsentlig del et masseprodukt, dokumentert gjennem historiske vidnesbyrd, støttet av medholdet hos de mange. Sin naturlige motvegt har den »objektive« lære just i enkelt-

1 Sammenlign om dette punkt min artikel Ibsen og Nietzsche i „Samtiden" 1906 hefte 3, s. 155 ff.IOO

personlighetens overbevisning. Eller med andre ord: Skepticismen er en foreteelse av samme aand som individualismen. To strømninger som jevnlig blander vand sammen.

Skepticismen er en lære om tvilen, dens ret og rang som vilkaar for forstandslivet. Holberg uttaler sig sterkt om tvilens betydning for menneskelig aandsliv. Sjælen maa øves op i den kunst at tvile. Alene paa den maaten kan den menneskelige individualitet frit hævde sig. Særlig forarges han over den uskik at stoppe det unge sind med formentlig religiøse almensandheter eller teologiske dogmer. Han kræver, at barn skal gjøres til mennesker før de blir kristne. Det er slet ikke første opgave at faa frem en massiv tro. Holberg sier (Moral. Tanker I, Epigr. 5): Man maa først lære at tvile førend man maa lære at tro. — Indre brytninger maa ha gaat forut, skal det komme frem en virkelig overbevisning. Paa den maaten alene blir det som en tænker, virkelig noget med værdi for aanden. Men Holberg har øinet at menneskene som regel vinder sine standpunkter for en billigere pris. Særlig naar det er tale om religiøse meninger og deres psykologiske grundlag, er hulheten hos de fleste mennesker aabenbar, og som den aandsaristokrat han er gir han dem ogsaa sit skudsmaal. Allerede hører man som en sagte tone fra det instrument som en anden individualist i samme land hundrede aar efter skulde behandle med slik fuldkommenhet. I Moralske Tanker II, Epigr. 85 heter det: De fleste mennesker er opblæste av en tro, som de aldrig have eksamineret, og som de ingen rede kand gjøre for end af fødselen og education.

Individualismen kan, som før nævnt, være en teori om rette værdinorm, eller en opfatning av aandslivets fremtoningsform. Som normteori uttaler den en opfatning om hvor tyngdepunktet bør ligge i striden om menneskeeksistens og aandsliv. Holbergs tanker i dette punkt har vi git prøver paa i det som staar foran. Som beskrivende teori uttrykker individualismen først og fremst den kjendsgjerning, at faktisk utfolder sjæls-livet sig alt efter den indre rytme i den enkelte personlighet. Det findes hos Holberg træffende træk til skildringen av individualismen ogsaa i sidstnævnte mening. Han iagttar bl. a. mangen individuel fagte i det som gaar og gjælder for objektiv visdom.

Nidkjærhet og iver skifter med legemets tilstand. Ti der findes mange som med største iver deklamere mod feil og laster naar de er fastende, men efter maaltid have aldeles intet at sige paa verden. Mangen dommer fælder mildere sentens om eftermiddagen end om formiddagen, og mangen straffeprædiken grunder sig heller paa en husfortræd end paa en hellig iver for kristendommen. En gammel siger, at verden ældes og

tager af, og iagttager ikke, at han selv ældes. (Moralske Tanker, Epigr. I 82 og III 97).

Det eiendommelige i menneskepersonligheten ser en individualist ikke bare i tankelivet, men fuldt saa meget i viljen, og Holberg har aapent syn for selvstyredriften. Av natur er mennesket et stykke av en anarkist. Enhver ønsker at forme tingene efter sit eget hode. Begjæret kan ikke stanses av en fremmed lov. Lysten bare vokser med motstanden. Han sier (Moralske Tanker, Epigr. IV 20): Et menneske er som en løbsk hest. Jo mere man holder den i tømme, jo mere faar den lyst til at løbe. Det blir i de enkelte tilfælder et løp i meget ulike retning. Ut fra indtryk som Holberg har samlet under reiser i mange land og ved studier i mange bøker, taler han om menneskenes sælsomme og indbyrdes stridige inklinationer. »Det som koster ikkun et ord og et vink udi et land, kand med sverd og ild ikke udrettes udi et andet« (Moralske Tanker, Epigr. III 38).

Men Holberg nøier sig ikke med bare at konstatere hvordan menneskene faktisk tar det; han indiater sig ogsaa paa den principielle side av spørsmaalet og drøfter problemet om skyld og fortjeneste. Han hævder som moralpsykologisk grundregel, at man skal søke at faa rede paa de indre kræfter, som var med i spillet hvergang et menneske gjorde saa eller saa. Først naar man vet hvad for bevæggrunder som var fremme i bevisstheten, hvad for lidenskaper som satte sindet i oprør, først da har man en maalestok naar man skal rose eller laste en for noget. Med rette uttaler Høffding, Danske Filosofer s. 12, idet han henviser til denne individualisering av moralen: Problemet om den enkelte træder her for første gang op i dansk tænkning.

Den som agter det menneskelige i hver enkelpersonlighet, vil være var med at foreskrive samme moralmaal eller skjæbneideal for alle. Holberg sier i Moralske Tanker, Epigr. I 109: Naar enhver faar hvad ham lyster, saa faar han og hvad som er bedst[1].

Individets frihetstrang møter imidlertid hindringer, fra ståt, kirke og skole. Holberg har mange klageord over det han fik føie i saa maate, og hans liv gir flere underlige eksempler paa hvorledes en selvstændig mand hadde at vri og vende sig for at slippe nogenlunde helskindet fra sine plageaander. Særlig omtale fortjener den kritik Holberg har ytret over

1 Dette er fuldtoner paa individualismens instrument. Samme tænkemaate kommer til orde hos flere av retningens ledende aander: Her skal mindes om Henrik Ibsen, som lar pastor Rosmer si om den stakkels Ulrik Brendel: Ulrik Brendel har i alle fald hat mot til at leve livet efter eget hode. Jeg s3'nes ikke det er saa litet endda.

Og Nietzsche i et ungdomsbrev: Men la os da i hvert fald ha den glæde at kunne gjøre den dumhet som vi selv har lyst paa. Ein allgemeines Recept, wie jedem Men-schen zu helfen, giebt es nicht. Se „Samtiden"!, c. s. 295 fg.IOO

skolen, hvorledes dens gjerning er, og hvorledes den burde være. Han harmes over skolens tvang. Den gir sig til at skjære alle menneskepersoner over én kam. Mens princippet burde være, at enhver skulde ha ret til at seke de maal som hans evner peker ut, og som hans hug staar til. Holberg er med sine tanker i dette punkt langt forut for sin tid og kommer, ut fra et individualistisk grundsyn, med merkelige reformkrav. Den nuværende ordning er aandelig magtmisbruk. Det offentlige gaar frem i blinde og gjør ugagn saa det er en gru. Holberg foreslaar at det skal nedsættes en prøvekommission, som skal ta sig fore at undersøke hvert barn før skolen overtar det. I et av sine epigrammer[1] skildrer han hvor rikt nuancert menneskenaturen er, og hvor litet det blir tat hensyn til dette naar det gjælder at vælge livsgjerning for den unge.

Saa rik naturen er, ensformighet den hader,

I tusind farvers pragt den veksler paa vor jord.

En monne den til kunst og en til bog bestemme.

En har det i sin haand, en anden i sin fod.

En gav den styrke, kraft, en anden hurtigt nemme,

En gav den rævens list, en anden løvens mod.

Naturens hellig lov, den krænker vi som daaren!

I tilknytning til dette sit epigramfrembrud kommer Holberg i »Moralske Tanker« med sit projekt.

Udi skolerne foresættes alle et maal, og en og den samme vei vises alle, hvilket foraarsager den store ulighed som findes hos disciple, . . . da de dog alle kunde være lige gode, hvis enhver blev sat paa sin rette og naturlige post.

Af alle stiftelser udi et land kunde ingen imagineres av større nytte end et collegium af skjønsomme mænd, hvis forretning skulde være at examinere unge menneskers kapacitet og efterse, hvorudi deres styrke bestaar, og til hvilke studier, embeder og forretninger de have mest naturlig bekvemhed .... Dette kunde gjøres ved at foresætte ungdommen adskillige prøver og at kontinuere dermed indtil man blev forvisset om, hvorudi enhvers styrke og svaghed bestod (Holberg henviser til at de gamle persere skulde eiet en lignende indretning). Nu derimod bortdrives den bedste ungdoms tid med at lære de ting, som man siden skal forglemme.

1 Efter Jens Justesens oversættelse.1918. No. 1.

Under det energiske arbeide for at hævde menneskerettighetene allerede for barnet har Holberg her kommet til at anticipere nogen av de mest prisværdige metoder inden den pædagogiske psykologi i vore dager. Jeg sigter til den Taylorske bevægelse med den saakaldte scientific management og overhoved strævet med at gi vocational guidance i Amerika, men fremfor alt til de saakaldte intelligensprøver, som særlig er blit utviklet til fuldkommenhet av franskmanden Binet, og som kan kaldes for det förste vellykkede forsøk paa at faa det individualistiske ideal gjort frugtbart inden skolens enemerker. I grunden er disse skoleprøver som nu søkes brukt rundt om i kulturlandene, ikkeandet end Holbergs plan utarbeidet som videnskabelig metode.

I Holbergs karakteristik vil kanske det mest fremtrædende træk være at sætte just i det pædagogiskel. Han er først og fremst opdrager. Selv har han visst om at han i det punkt øvet en stordaad. Han sier om sig selv at han »havde omstopt disse rigers almue som i en anden form«. Det skedde fra hans side med plan. Han har følt det som om han hadde et kald i tjeneste for den norsk-danske folkeindividualitet. Kjernen i hans yrke er at han har git aandslivet tilskyndinger, veiledet sine læsere, saa de vandt et oversyn man ikke hadde anet dertillands. Det skal være vanskelig at nævne nogen folkelærer som med større virkning har gjenindsat den sunde menneskeforstand i dens rettigheter. For det

1 Det kan være spørsmaal om ikke Holberg har spillet den historiske rolle at ha vakt avgjørende reformtanker hos Basedow og saaledes til en grad været skyld i en av de mest virkningsfulde bevægelser i pædagogikkens historie. Det som har sat mig paa disse tanker, er læsningen av Einar Sigmunds skrift Filantropinismens indflydelse paa den lærde skole i Norge omkring aar 1800, Kristiania 1916. Sigmund har selv overset problemet Holberg i denne forbindelse i sin ellers omhyggelig utførte studie, ja han synes efter hele sin noget overdrevne opfatning av filantropinismens historiske rolle litet tilbøielig til at skulle slippe ind nogen tanke paa Holbergs betydning for skolens modernisering inden de nordiske land, end si inden en saa vid geografisk omkreds som den der antydes med fænomenet filantropinisme. (Smlgn. den flygtige omtale av forholdet Sneedorflf-Basedow 1. c. s. 66). Stillingen er den: Like efter Holbergs død 1754 er Basedow aarevis som lærer ved det av Holberg understøttede akademi i Sorø sammen med Sneedorff, som var professor der i rets- og statslære til 1761. Ifølge egne utsagn har Sneedorff sat sig det bevisste maal at fortsætte Holbergs verk og utvikle det videre. En slet ikke

ringe del av dette verk var netop viet pædagogiske idealer, som med sin reformatoriske, ja man kunde si revolutionerende karakter har talrike berøringspunkter med dem hos Locke og med dem som senere blev forkyndt saa lidenskabelig av Basedow. Allerede de prøver paa Holbergs synsmaater om skole og opdragelse som er git ovenfor, tør være oplysende. Teorier og metoder som de der nævnte gaar ikke sporløst forbi hos dem som engang læser dem. Vi har ogsaa uttrykkelige vidnesbyrd om at netop Holbergs moralske skrifter, deri han bl. a. hadde utviklet sine pædagogiske tanker, var meget paaagtet. Saaledes kan Francis Bull, Fra Holberg til Nordal Brun, 1916 s. 55 oplyse at blandt de 9 mest læste bøker i det 18. aarh.s Norge er 7 av Holberg. Av disse 7 repræsenterer bare Niels Klim digtningen hos Holberg. .Det er først og fremst hans historiske skrifter, dernæst hans moralfilosofi . . . som har vundet slik utbredelse i Norge". Se ogsaa Bull 1. c. s. 50 fg., 121 fg.

norsk-danske norden blev han en Voltaire, bare med mere lune, med mindre lidenskap end en finder hos den store franske talsmand for den frie tanke. Grunddraget i Holbergs filosofiske personlighet er den kritiske tænkning, en tænkning som stiller sig bent frem tvilende overfor forhaand s-dommer, det dreie sig nu om metafysiske lærdommer eller om teologiske dogmer. I dette kunde en saa central personlighet som Holberg var det i sit lands historie, ikke undgaa at sætte merker efter sig. En viss indflydelse paa det teoretiske liv i de nordiske hjemland har det muligens ogsaa hat at han saa sterkt fremholdt erfaringen som læremester og saa ivrig forkyndte troværdigheten i vidnesbyrdet hos sansene. Endelig har filosofihistorien at trække op en fin linje, som fører fra Holberg til den individualisme som senere blev et saa merkelig element i det dansk-norske aandsliv.

3. Andre oplysningsfilosofer. Diskussionen om Kant.

Utviklingstanken.

Av de lærere som førte tænkningen i Danmark videre, fortjener særlig at mindes Jens Schielderup Sneedorff † 1764, i sit lands historie særlig kjendt for sit arbeide for liberale principper i det offentlige styre. Ogsaa Sneedorff" har sterke tilskyndinger fra engelsk og fransk filosofi. Tydelig kommer frem hos ham nogen av de samme idealer som hos Holberg: arbeide for at utvikle dansk aandsliv paa dansk maal og princippet om at ta erfaring paa raad i de spørsmaal som livet og samfundsforholdene lægger ind paa en. Sammenlign fremfor alt skriftet Den borgerlige Regering, 1757 l.

Flere ting tyder paa at i hine dager de dannede i norden vaakent fulgte med i utviklingen for de liberale idéer, især der de rørte ved det praktiske liv. De reformsyn paa offentlig ret og paa borgernes forhold til staten som brøt verdenshistorisk igjennem i den franske revolution, hvilte tilsidst paa teoretiske grundopfatninger utviklet av filosofiske hoder. Og disse idéer har gjenklang hos førende aander i norden. Allerede Holberg og Sneedorff gaar ind paa Montesquieus tanker om samfundsstyret. I Norge fik de revolutionære idéer fra Frankrike historisk skikkelse i det politiske frigjøringsverk som blev grundlagt av Eidsvoldsmændene2. I

1 I dette skrift forekommer principielle uttalelser som denne (s. 69): Frihet har altid den virkning, at den gjør folk mere fornuftig og mere virksom. En god regjering indskrænker ikke uten meget vigtige aarsaker den naturlige frihet, endog i saadanne ting som i henseende til staten ikke er ganske likegyldige.

2 J. E. Sars, Historisk Indledning til Grundloven, 1882 s. 165 ff.

norsk-danske norden blev han en Voltaire, bare med mere lune, med mindre lidenskap end en finder hos den store franske talsmand for den frie tanke. Grunddraget i Holbergs filosofiske personlighet er den kritiske tænkning, en tænkning som stiller sig bent frem tvilende overfor forhaand s-dommer, det dreie sig nu om metafysiske lærdommer eller om teologiske dogmer. I dette kunde en saa central personlighet som Holberg var det i sit lands historie, ikke undgaa at sætte merker efter sig. En viss indflydelse paa det teoretiske liv i de

nordiske hjemland har det muligens ogsaa hat at han saa sterkt fremholdt erfaringen som læremester og saa ivrig forkyndte troværdigheten i vidnesbyrdet hos sansene. Endelig har filosofihistorien at trække op en fin linje, som fører fra Holberg til den individualisme som senere blev et saa merkelig element i det dansk-norske aandsliv.

3. Andre oplysningsfilosofer. Diskussionen om Kant.

Utviklingstanken.

Av de lærere som førte tænkningen i Danmark videre, fortjener særlig at mindes Jens Schielderup Sneedorff † 1764, i sit lands historie særlig kjendt for sit arbeide for liberale principper i det offentlige styre. Ogsaa Sneedorff" har sterke tilskyndinger fra engelsk og fransk filosofi. Tydelig kommer frem hos ham nogen av de samme idealer som hos Holberg: arbeide for at utvikle dansk aandsliv paa dansk maal og princippet om at ta erfaring paa raad i de spørsmaal som livet og samfundsforholdene lægger ind paa en. Sammenlign fremfor alt skriftet Den borgerlige Regering, 1757 l.

Flere ting tyder paa at i hine dager de dannede i norden vaakent fulgte med i utviklingen for de liberale idéer, især der de rørte ved det praktiske liv. De reformsyn paa offentlig ret og paa borgernes forhold til staten som brøt verdenshistorisk igjennem i den franske revolution, hvilte tilsidst paa teoretiske grundopfatninger utviklet av filosofiske hoder. Og disse idéer har gjenklang hos førende aander i norden. Allerede Holberg og Sneedorff gaar ind paa Montesquieus tanker om samfundsstyret. I Norge fik de revolutionære idéer fra Frankrike historisk skikkelse i det politiske frigjøringsverk som blev grundlagt av Eidsvoldsmændene2. I

1 I dette skrift forekommer principielle uttalelser som denne (s. 69): Frihet har altid den virkning, at den gjør folk mere fornuftig og mere virksom. En god regjering indskrænker ikke uten meget vigtige aarsaker den naturlige frihet, endog i saadanne ting som i henseende til staten ikke er ganske likegyldige.

2 J. E. Sars, Historisk Indledning til Grundloven, 1882 s. 165 ff.

Danmark, som ikke hadde nogen saadan besøkelsestid, indskrænket bevægelsen sig til endel tiltak, som det paa grund av tidenes ugunst ikke var større mon i. Men spændingen var der i sindene, og den blev omsat i indre rørelser paa aandslivets omraade, der kræfter blev utløst som hittil hadde været bundne.

Sneedorff er, med sit arbeide for større retfærd overfor særlig bondestanden, en av foregangsmændene i Danmarks politiske historie. Hans agitation paa dette punkt hænger sammen med den vegt han tillægger erfaringene fra det praktiske liv1, og desuten med en principiel opfatning av den enkelte personlighets værdi2. Vi har her — som Høffding allerede fremhæver (Danske Filosofer s. 18 fg.) — en fortsættelse av samme individualistiske tankegang som den Holberg hadde git et saa personlig uttryk for. Sneedorff er selv ikke litet optat av tanken paa det som Holberg med sin virksomhet som dansk forfatter har utrettet for landet. Berøringen i det her nævnte punkt vil ikke være tilfældig. Allerede kan man paa dansk grund skimte utviklingen av en bestemt teoretisk aandsretning.

Det Sneedorffske ideal om erfaringen som metode for kundskapslæren hadde en altfor spæd støtte i tidens videnskabelige opdragelse til at kunne hævde sig med større styrke overfor den metode som fra umindelige tider raadet grunden, og som var deduktiv. Endnu arbeidet man med problemene mest paa samme maaten som i den gamle metafysiske tid. Den almindelige tænkemaate fik et træffende uttryk hos den filosoferende matematiker Jens Kraft † 1765, som i flere skrifter utviklet synsmaater i samme aand som Chr. Wolff, den kjendte tyske talsmand for Leibnizsk filosofi. I lignende retning som Kraft virket Fredrik Christian Eilschow † 1750. Disse mænd har skjænket Danmark de ældste systematiske avhandlinger i filosofi paa morsmaalet og i dem fremstillet en lære om livet, om gud og om de almindelige tilværelsesproblemer, paa den maaten at bestemmelserne simpelthen utledes av fornuften efter den logiske regel som er git med motsigelsesprincippet. Slik blev det ved det danske universitet indtil aar-

1 Se Den patriotiske tilskuer i. bind, 1761 s. 393 ff., deri S. taler sterke ord mot alt principrytteri og alle fordommer. „Jo mere filosof han er, des flere muligheter indser han . . . des langsommere burde han være til at si, at noget er umulig". Han henviser til at „denne erfarenhet med en liten teori gjør menneskene en større og vissere nytte end en stor teori uten denne erfarenhet".

2 1. c. s. 412 ff. Den mindste filosofiske kundskap, ja den mindste eftertanke er nok til at overbevise os derom, at de enkelte ting er alene de virkelige, og at det som vi kalder arter og slags er kuns begreper som vi utdrager av tingene. — Det som her i verden kaldes det almindelige bedste, er ofte en kimære; en glimrende tilstand, en stats utvortes anseelse og magt, som gjør det hele folk mere agtet av andre uten at gjøre de fleste enkelte personer og familier mere lyksalig . . . Artens vedlikeholdelse alene kan ikke være (guds) hensigt.IOO

H.-F. Ki.

hundredet gik ut. Borge Riisbrigh † 1809, professor i filosofi i Kjøbenhavn helt fra 60-aarene i 18. aarh. og til 1803, var endnu en lærer av denne type. Paa samme tid kommer — om end mindre merkbart — en grundtendens i dansk filosofi til orde ogsaa i denne den dogmatiserende filosofis tidsalder. Riisbrigh skrev som gammel mand et arbeide om den nye filosofi som med saa megen bram trængte sig frem til avløsning av den ældre visdom, og han hævder her at et verk som Kants, for at opfylde de filosofiske løfter det gav, ogsaa vilde ha at gjøre rede for den fornuftkundskap som har sin rot i erfaring. — Den engelske moralfilosofi dannet, med sine metoder, en sund motvegt mot den teologiske morallære, som utledet sedelighetens principper av transcendentale religiøse forestillinger. Prof. i moralfilosofi i Kjøbenhavn Anders Gamborg hævdet helt til utgangen av 18. aarh. frie humane synsmaater med lignende psykologisk grundgiving som Hutcheson og Adam Smith

Paa Holbergs tid og fremefter i de menneskealdrer som fulgte paa, hadde diskussionen i filosofi endnu ikke faat noget systematisk midtpunkt, og ingen tankehøvding gav det teoretiske liv noget ensartet grundpræg. Hver gren av den filosofiske granskning hadde saa at si sit logiske ledemotiv, sine metodiske forutsætninger for sig. Side om side gaar f. eks. hos Holberg tankelinjer som en mere kritisk tidsalder maa finde uforenelige: En temmelig mellemaldersk metafysik i opfatning av fænomenene i sjælslivet, rationalistiske tvistigheter med deisterne om guds-og troslæren, Lockesk empirisme i spørsmaal om grundlaget for menneskets kundskap, og en apriorisk naturretslære som tilkjendte mennesket en medfødt retssans. Det var ikke let at si hvor alt dette skulde bære hen. Hele stillingen blev en anden da Kant mot slutten av 18. aarh. sendte sine kritiske verker ut paa det filosofiske verdensmarked, og kom end hans romantiske efterfølgere til at gi diskussionen en væsentlig ny bøining, saa var dog med Kant det arbeide utført som sidenefter gav de principielle stridsemner inden filosofien et fast brændpunkt. Kant blev ført til sin kritik ved at se, hvor vaklende den saakaldte fornuftkundskap blev efterat Hume hadde rokket ved aarsakslæren, og omvendt hvor litet Humes aarsakskritik gjorde rede for den faktisk stedfindende sanseopfatning, for forstandig tænkning, principfast handling, æstetisk dømmemaate og genial aandsvirksomhet.

Det første forsøk i norden paa en videnskabelig drøftning av Kants filosofi kom fra Niels Treschow. Kants Kritik der reinen Vernunft hører til de verker i historien som for lange tider omskapte hele denne gren av menneskelig tankevirksomhet. Men neppe var det kommet ut før Treschow i aaret 1787—88 som rektor i Helsingør skrev om den Kantiske filosofi iigi8 No. i.

maanedsskriftet »Minerva«, og de indlæg om samme emne som denne norske filosof i 1796—97 utgav paa tysk efter forelæsninger holdt i Kristiania i en improvisert akademisk høresal, vandt paaagting baade inden-og utenlands.

Niels Treschow gaar gjennem en detaljert undersøkelse ind paa Kants filosofiske grundsyn i sin helhet Hans forhold til den nye opgave som var stillet filosofien gjennem Kant, har for saavidt nogen likhet med det hos

dansken Niels Schou † 1830. Schou gir, i tilslutning til G. E. Schultze i Tyskland, en kritik over det Kantiske Ding an sich og tilbakeviser hele det kundskapsteoretiske skema hos Kant med dets dualistiske skille mellem subjektsiden og objektsiden i tilværelsen. Men naar man ser bort fra disse to mænd1, saa er det — som Høffding fremhæver (Danske Filosofer s. 27) — i Danmark nærmest alene moralteorien og religionsfilosofien hos Kant som vække interesse. Lignende er forholdet i Sverige. Den svenske filosofi reagerte særskilt paa Kants radikale kritik over religionsfilosofien og dens rationalistiske forutsætninger.

En fremragende tilhænger fik Kants filosofi i den store retslærde Anders Sandøe Ørsted, som i en avhandling i 1798, Om sammenhængen mellem dyds- og retslærens princip, søkte at utrede i Kantisk aand grundsætningene for etikken og retsfilosofien. Ut fra samme standpunkt skrev han i Philosophisk Repertorium 1797—98 et indlæg i den teologiske strid som den gang stod paa mellem »bibelpartiet« og »fornuftpartiet«. En aand som mottok nye tilskyndinger fra Kant til sine fantasifulde grublerier om etisk-religiøse spørsmaal, var digteren Jens Baggesen, som i sine stunder mente han egentlig hadde sit livskald i filosofien. løvrig har Kants opfatning av princippene for retten og grundlaget for moralen virket med ved den nationale reisning som karakteriserte det offentlige liv ogsaa i Danmark i anden halvdel av 18. aarh., og som sigtet paa større frihet for borgerlig og aandelig liv. Det skal her nævnes, at det teoretiske arbeide som var indledet av filosofen Jens Sneedorff og av Tyge Rothe, blev fortsat av kantianeren Michael Gottlieb Birckner † 1798, forfatteren av skriftet: Om trykkefriheden og dens love.

Paa samme tid som Kants filosofi seierrikt trænger frem og paa flere punkter samler diskussionen om sig i Danmark, utvikler somme danske filosofer en tænkning i helt forskjellige baner og kommer herunder i skarp motsigelse til det Kantiske system. F. G. Howitz, som det skal bli nær-

1 Endnu en dansk filosof, Chr. Hornemann, synes at ha villet gaa ind paa Kants filosofi

i dens hele systematiske bærevidde; men den unge mand fik bare saavidt tat fat paa at gjennemgaa Kants fornuftkritik i nogen forelæsninger (cfr. Efterladte Skrifter 1795)» saa døde han 1793.92

mere tale om længere frem, kritiserer kvast den metode hos Kant, at komme med logiske utredninger der opgaven i virkeligheten er psykologisk at fordype sig i emnet. Videre har Tyge Rothe † 1795 vendt sig mot Kants systematiske kritik over muligheten av at faa sand kundskap om oversanselige ting. Rothe, som lænet sig til følelsesfilosofien hos Herder og Jacobi, repræsenterer i Danmark en viss naiv troende optimisme. Noget som fortjener at fremhæves hos ham, er hans naturopfatning. Den gaar ut paa at spiren til en relativ fuldkommengjøring er forhaanden som anlæg ved ethvert trin i de levende væseners række. Han mener, som sin lærer schweizeren Bonnet, at utviklingen stanses i sine overganger ved artene, som fra først til sidst er sterkt avgrænset overfor hverandre. Man merke sig denne for den danske filosofi eiendommelige tanke paa utviklingen som et problem om grundforhold ved tilværelsen i det hele. I mere gjen-nemtænkt form kommer samme træk frem hos en anden noget yngre dansk filosof, Johannes Boye † 1830, som likeledes kom med motlæg mot den formalistiske fornuftfilosofi hos Kant.

Hos Boye overraskes vi ved, endnu før 18. aarh. er omme, at finde en klart uttalt utviklings filosof i. Den er uten det biologiske bevis-tilfang som først kunde gi opfatningen historisk vegt, men indeholder dog baade de logiske grundlinjer som utkræves for at forme en saadan universal lære ut, og udmerker sig ved specielt at fremhæve en bestemt hjælpehypotese, som har meget at si for læren som gjennemført teori, nemlig hypotesen om hvor vigtig livskampen er for den naturlige utvikling. Det er i skriftet »Statens Ven«, som utkom i Kjøbenhavn 1792 ff., i andet bind, at Boye fremstiller sine eiendommelige tanker om dette emne. Han søker her at vise hvorledes det nuværende menneskevæsen er et utviklingsprodukt; først efterhaanden har »mennesket reist sig fra et næsegrust dyreliv«. Svingpunktet sætter Boye ved erhvervet av taleevnen. Overgangen fra natur til ståt er den: Fra et maalløst dyr blev mennesket mælende, fik ved mæle fornuft. Boyes tanker om den rolle som princippet om strid, om overtaket og om magt har for livets historie, er saa merkelig at de fortjener at nævnes ordret:

Den sterkeres ret har fra verdens ophav gjældt og gjælder overalt endnu. — I planternes rike . . . bestaar alt ved overmagt. Vold er i dette rike den sjæl der bevarer liv og orden. Ogsaa i dyreriket hersker samme sterkeres ret. Den sterkere art fortrænger den svakere, og selv i samme art maa den svake vike for den sterke naar av dem kun én kan leve paa pladsen. Økonomien i dyreriket er ikke andet end overmagts bestand ved svakhet. Naturen lar ved styrkeprøve det svake og uduelige fortrænges . . . Derved blir legemsverdenen, i hvilken det aandelige til-

syne er av ingen værd, likesom renset og bevaret for det uduelige. Man finder paa denne skueplads kun lutter arbeidsføre selvstændige skabninger, der skræmmer det dovne og vanføre bort. Naturen opdrager helter for igjen at frembringe helter. Dens ståt gaar aldrig under. — Ja selv blandt menneskene stod naturens ret aller først i næven. — Denne naturens lov — som Boye kalder den — er det først som opdrager menneskene til storhet. Naturen opdrager sine børn strengt, men det sker for at fremstille helter. Ved strid og arbeide hjælpes mennesket frem til det det er. Ved strid og arbeide skal det bevares fornuftig. Strid og vold bevarer likeledes aandeverdenen[1]. Ogsaa sin moralske karakter naar mennesket ifølge Boye i kraft av samme .virksomme princip. Først gjennem historisk utvikling naar mennesket frem til ædlere motiver, saa det føier sig som del i et fælles hele, og tanken paa samfund vokser ut over den snævre tanke paa sig selv.

4. Romantikken i Danmark. Utviklingsfilosofi og individualisme.

a. Den tyske romantik. Steffens. Olufsen.

I den historiske gang for den filosofiske tænkning sætter romantikken et skille i Danmark som andensteds i Europa. Lægger man en videnskabelig maalestok paa denne retning fra iste tredjedel av 19. aarh., saa maa den siges at repræsentere et tilbakeskridt. Forfatteren av fornuftkritikkerne hadde git en tankevækkende tilspidsning til det sidste spørsmaal i kundskapslæren, det spørsmaal, om vor subjektive opfatning gir os greie paa verden som den virkelig er, eller inden hvilke grænser en saadan paastand kan hævdes. Nu blev problemet tilsløret i en systematiserende metafysik, som hadde rede paa alt, bare ikke paa sine egne forutsætninger. Og en tilsvarende forringelse i arbejdsmetoderne kan man konstatere nærsagt over hele leiren. Den djerve sandhetssøkning, de sunde instinkter i livsvurderingen maatte jamnt vike pladsen for et æstetiserende føleri, som ikke naadde sine standpunkter gjennem videnskabelig opfatning, men som søkte at omdanne erfaringens kjendsgjerninger efter mønstre skapt av en drømmende hjerne. Efter sin tendens gik romantikken ut paa at sætte historien ind i den plads som oplysningstiden hadde hævdet til gunst for analysen. Den vilde skape vilkaar for en fantasi

1 Jeg citerer efter 2det oplag 1797. Se s. 39 ff., 83 ff, 89 — 96, 115 ff.

1918. No. 1.

FILOSOFIEN I NORDEN.

93

syne er av ingen værd, likesom renset og bevaret for det uduelige. Man finder paa denne skueplads kun lutter arbeidsføre selvstændige skabninger, der skræmmer det dovne og vanføre bort. Naturen opdrager helter for igjen at frembringe helter. Dens ståt gaar aldrig under. — Ja selv blandt menneskene stod naturens ret aller først i næven. — Denne naturens lov — som Boye kalder den — er det først som opdrager menneskene til storhet. Naturen opdrager sine børn strengt, men det sker for at fremstille helter. Ved strid og arbeide hjælpes mennesket frem til det det er. Ved strid og arbeide skal det bevares fornuftig. Strid og vold bevarer likeledes aandeverdenen1. Ogsaa sin moralske karakter naar mennesket ifølge Boye i kraft av samme .virksomme princip. Først gjennem historisk utvikling naar mennesket frem til ædlere motiver, saa det føier sig som del i et fælles hele, og tanken paa samfund vokser ut over den snævre tanke paa sig selv.

4. Romantikken i Danmark. Utviklingsfilosofi og individualisme.

a. Den tyske romantik. Steffens. Olufsen.

I den historiske gang for den filosofiske tænkning sætter romantikken et skille i Danmark som andensteds i Europa. Lægger man en videnskabelig maalestok paa denne retning fra iste tredjedel av 19. aarh., saa maa den siges at repræsentere et tilbakeskridt. Forfatteren av fornuftkritikkerne hadde git en tankevækkende tilspidsning til det sidste spørsmaal i kundskapslæren, det spørsmaal, om vor subjektive opfatning gir os greie paa verden som den virkelig er, eller inden hvilke grænser en saadan paastand kan hævdes. Nu blev problemet tilsløret i en systematiserende metafysik, som hadde rede paa alt, bare ikke paa sine egne forutsætninger. Og en tilsvarende forringelse i arbejdsmetoderne kan man konstatere nærsagt over hele leiren. Den djerve sandhetssøkning, de sunde instinkter i livsvurderingen maatte jamnt vike pladsen for et æstetiserende føleri, som ikke naadde sine standpunkter gjennem videnskabelig opfatning, men som søkte at omdanne erfaringens kjendsgjerninger efter mønstre skapt av en drømmende hjerne. Efter sin tendens gik romantikken ut paa at sætte historien ind i den plads som oplysningstiden hadde hævdet til gunst for analysen. Den vilde skape vilkaar for en fantasi

1 Jeg citerer efter 2det oplag 1797. Se s. 39 ff., 83 ff, 89 — 96, 115 ff.IOO

som søkte helheten, og gav derfor billig kjøp paa enkeltheten. Den vilde trænge tilbunds i naturens liv og kom til at viske ut grænserne for dette begrep til begge sider, grænsen mot de størrelser som ikke har noget liv, og grænsen mot det eviges begrep, der livet glir ut i det absolute og ubestemmelige. — Grundfeilen hos romantikken er, at den forsmaadde at arbeide med det middel som granskningen siden Galileis, Keplers og Hobbes' dager hadde brukt og utviklet til altid større fuldkommenhet, et middel hvis navn var den mekaniske naturforklaring, og som søkte at gjøre rede for forandringen med tingene gjennem bevægelser opstaat ved støt eller tiltrækning.

Romantikken viser som aandsbevægelse i Danmark samme grundtræk som den hadde i det tyske hjemland. Den skrøpelige teoretiske grundvold for retningen gjorde, at flere av de mænd som fra først av følte sig hendrat til den, senere fik skjærpe sin tankekraft paa at frigjøre sig fra dens indflydelse; fremfor alt gir Danmark et historisk eksempel paa dens grundsvakhet gjennem den saakaldte Grundtvigske bevægelse. Var den akademiske romantik hos en Schelling fremmed overfor empirisk natur-kundskap, saa møter vi hos Grundtvig en direkte uvilje mot metodisk videnskabelig tænkning. Noget enhver med lethet vil overbevise sig om som læser gjennem dokumentene for utviklingsgangen hos denne teologiske digterpersonlighet og for den strid som fik navn efter denne mand.

Det vilde imidlertid være en overfladisk opfatning, som ikke hadde andet end negativt at si om romantikken og den episode som den indledet i det danske aandsliv. Den søkte med sine teorier at naa frem der hvor den anende aand merket at traadene løp sammen i mørkt virvar. Den løftet halvglemte spørsmaal op for tanken og virket saaledes gjenfødende paa flere hold; mænd som gik ind paa dens refleksioner, vaaknet til bevisstheten om opgaver som kunde gi deres kræfter store maal. Grundtvigs herlige anlæg for poesi og historie fik som en indviing ved de tændende foredrag av Steffens. Oehlenschläger oplevde fra samme hold en gjennemgribende vækkelse til ny digterdaad. Schellings filosofi — fremdeles gjennem tolkning hos Steffens — fik et historisk betydningsfuldt ut-, slag i H. C. Ørsteds naturvidenskap. Fichte paavirket A. S. Ørsted; Fichte stod i personlig forhold til ham baade som ven og som tænker. Ogsaa Grundtvig har faat sterke impulser fra Fichte. Høffding fremhæver (Danske Filosofer s. 58) som hovedpunkter i dette paavirkningsforhold Fichtes lære om at filosofien maa ta utgangspunkt i en personlig indre overbevisning og bli en viljens sak; fremdeles at Fichte saa avgjort gav det mundtlige ord forrang fremfor det skriftlige, og den vegt han gav fædrelandstanken. Ogsaa Hegels filosofi har i Danmark baaret selvstændig1918. No. i.

og tildels merkelig frugt i æstetisk og teologisk produktion hos mænd som J L. Heiberg og Martensen.

Fremfor alt vil man ved en filosofihistorisk vurdering av romantikken maatte overveie dette: For somme vigtige spørsmaal var tiden inde til at vove nye og frugtbare løsninger, og da tidens fylde kom, saa ydet romantikken det som det her gjaldt om, eller den satte fremragende mænd paa sporet, saa løsningen blev forberedt. For Danmarks vedkommende er det grund til at dvæle ved denne kjendsgjerning. Just under paavirkning av den tyske romantik eller under de brytninger som diskussionen med romantikken fremkaldte, utviklet den danske filosofi de to fænomener som har gjort mest av sig i dens historie, helt til den nyeste tid har lært de nordiske filosofer at rette opmerksomheten ogsaa mot andre vigtige opgaver. Jeg sigter til individualismen og til en eiendommelig lære om utviklingen, en lære som nordiske mænd har paa sin maate tænkt ut et halvt hundredaar forut for den verdenshistoriske evolutionslære i England.

Fremstillingen i det følgende vil et godt stykke fremover i hovedsaken komme til at koncentrere sig om de to her nævnte fænomener.

Den idéhistoriske utvikling for individualismen og — ofte i sammenhæng med den — utviklingslæren følger en dobbelt linje. En linje med sit utgangspunkt forut for romantikken hos mænd som Holberg, Sneedorff, Rothe og Boye; og en som hadde sit ophav i Steffens' filosofiske forkyndelse. Den sidste linje er uten tvil den sterkeste. Men trolig er det en kontinuitet forhaanden, ogsaa naar man gaar tilbake til de ældre filosofer som repræsenterer iste linje; en kontinuitet, ikke bare om man ser paa den logiske sammenhæng i saken, men ogsaa om man mener den mulige realhistoriske forbindelse fra tænker til tænker[1].

Om kildeforholdene for utviklingstanken i den danske historie er noget særlig at lægge til. Romantikken har her aabenbart været en avgjørende faktor; ja den eiendommelige enhetslære som var det systematiske hovedpunkt hos romantikken, er vel at holde for primus motor til den danske evolutionsfilosofi. Men ved siden av dette kan tydelig pekes paa en indflydelse særlig fra engelsk-fransk biologisk videnskap. Atter er en krydsning av to tankelinjer den sandsynlige forklaring for det som kom ut av det i den danske filosofihistorie. Det kan i Danmark nævnes et bestemt

1 Det synes rimelig at tro at Holberg har virket paa Sneedorff, og at begges individualisme ikke har gaat sporløst hen over Treschow, fremdeles at diskussionen om utviklingen hos Rothe og isaer hos Boye har virket med til at gjøre dette problem aktuelt hos Treschow. Man har vel gjort da som nu . . . læst sine forgjængeres verker eftersom man hadde stunder til det.

datum da romantikken dukket op. Den kom fra Tyskland med Henrik Steffens, som omtrent ved aarhundredeskiftet besøkte Kjøbenhavn, der han hadde studert i ungdomsaar. Han holdt her om vinteren 1802—03 de berømte forelæsninger av natur- og aandsfilosofisk indhold (smlgn. hans Indledning til filosofiske Forelæsninger, 1803).

Nordmanden Steffens, død som professor i filosofi i Berlin aar 1845, hadde søkt næring for sin aand ved universiteter i Tyskland, der han knyttet personlig forbindelse med flere av de mest fremstaaende tænkere. Han virker som en ildfuld tilhænger av den filosofi som var fremstillet av hans ven Schelling, og som just nu brøt ind i diskussionen med den seirende magt ethvert nyt verdenssyn av rang eier over sindene. Den Schellingske lære var i hovedsaken en aandfuld filosofi over emnet naturen. Naturen er fremgaat av aanden. Det tilværende er et slags kosmologisk aand, et væsen, ubrødelig identisk med sig selv gjennem alle sine verdenshistoriske eller jordhistoriske faser. Den uorganiske og den organiske natur er forenet ved et fælles baand. Livsprincippet er tilstede ogsaa i den uorganiske verden; det ter sig bare særlig koncentrert i den organiske natur, som har sit særmerke i evnen til sensibilitet. Efter sin art er tilværet aktivt, med sin kjerne i viljen. De forskjellige enheter i verden danner en potensrække, og hver foreteelse har en bestemt størrelsestilstand eller potens. Rækken antyder for iagttageren en utvikling, og Schelling mener det er en ulike fuldkommenhet hos alt som bor paa jorden. Høieste trin i utviklingen er repræsentert av mennesket. Det historisk merkelige ved denne spekulation er den

mægtige enhetstanke. Slik som den blir ophøiet til universalt forklaringsprincip, kan den minde om utviklingslæren hos Darwin. Darwins evolutionslære er imidlertid som videnskabelig foreteelse en rent biologisk hypotese. Schelling byr paa en altomfattende filosofisk verdensopfatning av teleologisk art. Den indeslutter i sig baade stof- og aandeverden, baade det synlige og det usynlige. Det er saaledes her en noksaa dyp forskjel tilstede. Ja det maa medgives at tar man begrepet utvikling i dets vanlige mening, en i tiden leddelt foreteelse, saa lærer romantikken ikke nogen utvikling. Tidsforskjellen er for den filosofiske helhetsopfatning det rene skin. Men en ting er den videnskabelige art i en retning, noget andet de tankespirer, de motiver som kan vokse frem av dens skjød. Tar man de sidste med i karakteristikken, saa faar vi ut merkelige møtepunkter mellem den Schellingske tilværelses-filosofi og Darwins teori om livsformenes utviklingshistorie en halvhundred aar senere.

I sine Kjøbenhavnerforedrag forkyndte Steffens den verdensomspændende lære hos Schelling med enkeltheter han selv hadde fremdrat som1918. No. i.

geolog og naturhistoriker, og med individualistiske utsyner for egen regning. Det sidste skal særlig fremhæves.

I de ord av Steffens der han taler om det individuelles plads i verdenshusholdningen, er det noget av den energi som særkjender en original tilværelsesopfatning i dens første tilsynekomst, og som særlig fortjener at bli lagt merke til her som vi forfølger et idéhistorisk spor. I sin 4de forelæsning (s. 61, 65) uttaler han at individualisation er et kjendemerke paa høiere trin av livsformer. En saadan individualisation er allerede i emning i den bevisstløse natur; men til fuld aabenbaring kommer den først i menneskepersonlighetens indre. Der den ter sig frit, har naturen naadd sit høieste. Just det individualiserende skaper det rike indhold og fører til den største fuldkommenhet. Det trin som mest indeslutter naturens uendelighet i sig, er det mest individuelle1. Steffens har med denne lære git den filosoferende naturopfatning et eget sigtepunkt. Bare det individuelle har interesse for videnskapen 2.

Det her meddelte træk er audsynt ved Steffens' filosofiske personlighet. Som Høffding har vist, er den aandelige paavirkning som Steffens øvet paa sin ven Schleiermacher, særlig at søke i dette princip.

Ikke mindst interessant hos Steffens er den maate individualiseringsprincippet hos ham blev forenet med utviklingstanken paa.

I sine Kjøbenhavnerforelæsninger (Indledning s. 65) refererer han til sine Beitrage zur inneren Naturgeschichte der Erde 1 Teil og sier han vil anstille nogen betragtninger over dyrerækken for at vise, hvorlunde selv den utvortes form og dyrenes liv aabenbarer en kontinuitet i den hele række og viser til en urtypus som synes at ligge til grund for alle dyriske former. Faktisk ordner Steffens i sin naturskildring de enkelte former efter deres formentlige fuldkommenhet, en fuldkommenhet han i samhøve med sit grundsyn bestemmer efter princippet om en voksende differensiering i vedkommende levevæseners bygning. De tanker han gjør sig om de nærmere forhold, fremgaar av uttalelser som de paa s. 81 i hans Indledning. Han nævner her at naturforskere mente, endda alt synes at tale imot deres paastand, at der var en gradvis overgang fra en form til en anden. Han henviser til Donati og Bonnet m. fl., som trodde at alle dyrene dannet ved gradvis overgangen likelinjet række. Steffens selv kalder det for et mistak, men ser i denne tanke en aning om den »gjennem hele organisationen gaaende progressive dannelse«, som er hans og Schellings

1 Beitrage zur inneren Naturgeschichte der Erde, 1801 s. 273, citert efter Høffding, Den nyere filosofis historie II, s. 193.

2 Grundzüge der philosophischen Naturwissenschaft, Berlin 1806 s. 36.

lære, og han spor (1. c. s. 82): Gaar ikke en dannende kraft forbindende gjennem alle gestalter?

Den danske filosofis historie fik i episoden med Steffens en tap som den kom til at svinge videre fremover paa.

Et par aartier efter at Steffens hadde holdt sine vækkende foredrag, kom det ut et litet arbeide som har krav paa sin plads blandt de nævneværdige tankeydelser før evolutionslæren brøt frem i sin videnskabelig fuld-baarne form i England. Det er en avhandling av den danske professor i statsøkonomi Chr. Olufsen, i Det skandinaviske Literaturselskabs Skrifter 18. bind, Kjøbenhavn 1822, med titelen: Om menneskets rolle i den fysiske verden. Selve de vendinger hvori Olufsen fremstiller sine individualistiske og evolutionistiske tanker, røber umiskjendelig, at han ikke bare har lært av nye hypoteser som var blit fremsat fra andet hold, men ogsaa specielt av den Schelling-Steffenske natur- og tilværelsesfilosofi.

Han mener (1. c. s. 63 fg.) at det er tilstede i verden en ikke nærmere forklarlig livskraft, som ytrer sig i »naturens gradvise uddannelse«. Naturen frembringer først det enkelte og gaar derfra over til det sammensatte. Hver ny art er et nyt trin hvorpaa livskraften har sat sig for at frembringe fuldkomnere væsener (s. 78). Under skildringen av de forskjellige trin i stofverdenen tar Olufsen fat med det geologiske problem og diskuterer overgangen fra mineralriket til dyreriket. Livskraften ytrer sig i avlende og dannende potenser, i de lavere, ufuldkomnere klasser syner den sig i organiske former av animalitet og vegetabilitet; organet er resultatet av den virkning livskraften øver. Animaliteten har sit første naturomraade i vandet. Efter sin form var de første levevæsener vandd}'r (s. 18 fg.). Jo flere og jo mere mangeartede slags organer der forener sig til et systematisk helt, des sterkere har livskraften ytret sig. Det kan pekes paa en førstehaands ytring av livskraften, et maal den forfølger — den har en tendens til individualisering (s. 20). Ved den nye jordperiode var den organiske verden ikke længer indskrænket til det urene hav. Paa det tørre land var den nye skueplads aapnet hvor luften tilbød de organiske skabninger et rent æterisk medium. Her kunde livskraften ta et høiere sving; den kunde virke efter finere betingelser end forhen i det ensformige mudrede ocean. Følgen blev en klasse ædlere organismer med flere finere organer, hævede til størst mulige individualitet og løsning fra massen (s. 42). Der frembringes individualiserte former eller sammensatte organismer, hvis række ender med det mest organiserte væsen: mennesket (s. 68).

Det er en ikke liten opgave Olufsen har tat paa sig med dette forsøk paa at gi en universalhistorie for livets verden. Han har støtte i adskil-1918. No. i.

lige forarbeider, men fører særlig paa ett punkt — som det synes — et selvstændig uttænkt forklaringsmoment ind. Han nævner en lov, som volder i verden en undergang og fornyelse i evig rytme ut fra vilkaar som naturlig hviler i tingene selv. Den danske filosof har her ut fra spekulative forutsætninger formulert en regel svarende til den darwinske om natural selection, likesom hans landsmand Boye paa en maate anticiperte regelen om kampen for tilværelsen som drivkraft i utviklingshistorien, et moment som ogsaa O. paa sit vis fletter ind i tankegangen. Den begyndende levende natur, sier Olufsen (s. 23 fg.), idet han viser til geologiske grundforhold, indesluttet allerede spiren til sin egen tilintetgjørelse og antydet den store naturlov, at frembringelse er betinget ved undergang. Men det er kun produktet der dør, princippet vedblir, og selv produktets residuum tilbyr et middel til en ny og høiere virksomhet. Vi ser undergang følge umiddelbart paa tilværelse. Men selv i denne strid imellem livet og døden ser vi livskraften stedse seirende (s. 66). O. anvender sin almindelige naturlov baade paa plante- og dyrerikets historie. Nærmere bestemt er denne naturlov artenes forandring ved ut-artning til en lavere art eller ved forædling til høiere art, mens — som O. fremhæver — artene ved begge forandringer forsvinder eller utdør (s. 63). Han henter et argument fra metafysikken og søker (s. 27 fg.) at godtgjøre hvorledes hans opfatning ingenlunde er en kimærisk konstruktion, men stemmer med fornuften; »Ligesom et begreb udspringer af et andet; som flere begreber samlede udgjør en enhed, der igjen tjener til basis for et nyt begreb, saaledes udspringer naturtingene (objektive begreber) af hinanden; deres produkter (høiere enheder) bliver enkelte faktorer til nye produkter«. Er denne analogi fra logikkens omraade ikke altfor overbevisende i den foreliggende naturfilosofiske

sammenhæng, saa kan O. med større vegt henvise til empirien. Og han føier sig da ogsaa tryg ved tanken paa, at den forestilling det her er tale om, ikke bare er sand fra det filosofiske standpunkt, men tillike reel fra det empiriske standpunkt. Han fremhæver som en forklarende naturiagttagelse den staaende kamp mellem indbyrdes motstræbende, ja fiendtlige livstyper, som kuer og ned-kjæmper hverandre. Denne kamp hitfører balance i naturens husholdning •og forbereder dermed jordbunden for de nye enheter som avløser de ældre og ringere. I naturen var en tilsigtet motsætning forhaanden mellem plante- og dyreriket. Denne opholder naturen ved at la en ny motsætning opstaa i dyreriket selv, nemlig mellem de planteætende dyr og rovdyrene. Naar først visse dyr var borte, fik de planter ro som tjente dem til næring. Disse formerte sig derover saa sterkt at de fortrængte en stor mængde andre planter. Av disse levde forhen mangfoldige dyr, som nuIOO

maatte forgaa; rovdyrene selv kunde tilsidst ingen underholdning finde og maatte omkomme (s. 70 fg.).

Slik som dette evolutionistiske argument blir fort frem, faar man indtryk av at forfatteren har det fra eget hode: og staar det end noksaa isolert og indflettet i en liten avhandling, der hele problemet bare er behandlet skitserende, saa er det en hæder for dansk filosofi at ha likesom i en anelse anticipert et hovedled i en av den biologiske videnskaps mest frugtbare hypoteser. Hos O. tjener alle disse forestillinger som momenter i en helhetslære som har sin grundtanke i en verdenshistorisk utvikling henimot den høieste fuldkommenhet. Han lærer: Saavel i jordklodens sukcessive utdannelse til sin nuværende tilstand — et skridt til en anden og høiere — som i den dermed i uadskillelig forbindelse staaende organiske natur er en i alt, det store som i det lille, gjennemgripende hensigt tydelig. .... naturens stræben viser sig at være det aandeliges gradvise fremkomst av det materielle, at forædle materien til aand og at omfatte alt under en eneste idé (s. 63 fg.). Eller som O. uttrykker en lignende tanke paa et andet sted (s. 68 fg.): Paralel med den organiske progression i den dyriske række løber intelligensen i en gradvis utvikling. . . . Det synes altsaa som om intelligensens intensitet beror paa organisationens avstand fra sit utspring.

b. Niels Treschow.

Ved den tid Olufsen skrev, hadde den danske filosofi netop paa de idéomraader det her dreier sig om, oplevd en væsentlig utvikling. Olufsen har faat impulser ikke bare fra Steffens, men sikkert ogsaa fra en anden norskfødt filosof, som i det hele har grepet dypt ind i historien for det teoretiske aandsliv i Danmark. Ved denne mand vil det være nødvendig at dvæle en stund.

Da Steffens hadde holdt sine forelæsninger, blev en professorstilling i filosofi ledig ved Kjøbenhavns universitet. Steffens hadde sigte paa den, men blev forsmaadd av det danske universitetsstyre, som isteden utnævnte Niels Treschow, dengang allerede en moden mand, som hadde grundet sit ry som filosof ved tankevegtige studier. Hos ham finder vi igjen begge de hovedpunkter som særmerket filosofien hos Steffens, og trods i det at Treschow i det store og hele som tænker gik ut fra andre forutsætninger, saa er det trolig hos ham tilstede en viss real sammenhæng med læren hos Steffens.

Niels Treschow var født aar 1751. Han virket i længere tid som lærer og rektor ved lærde skoler i Norge og Danmark. Fra 1803 av var1918. No. i.

han i 10 aar professor i filosofi ved universitetet i Kjøbenhavn. Derfra kom han i samme egenskap til Kristiania som den mest repræsentative av dette nye universitets lærere († 1833). Til sin gjerning som lærer for ungdommen var han utrustet gjennem flersidige grundige studier. Han var teolog og klassisk filolog. I naturvidenskabelig utdannelse var han blit vanskjøttet, noget han selv i modnere alder klager over. Men ved flittig læsning søkte han at ta igjen det han laa efter i, saa godt han kunde. Nu, nogen gransker i ordets strengere

mening blev han aldrig; men hans store anlæg for tænkning hjalp ham ogsaa paa naturvidenskapens omraade frem til værdifulde opfatninger, som mangen mand med større detaljkund-skaper ikke hadde øie for. Han var i det hele en utpræget livlig aand, som følte trang til med sin tanke at gaa ind paa alle de store spørsmaal tiden la det nær at overveie. I flere stykker er han i det hele en typisk repræsentant for oplysningstiden og dens intellektuelle idealitet. Om det vidner de mange emner han rørte ved i sine forelæsninger, og tallet av de skrifter han forfattet1. Skulde man kritisere noget hos ham, saa er det, at han ikke koncentrerte sig saaledes om utvalgte problemer at han kom til at gi dem en uttømmende behandling. Det vidner om frugtbar grobund at træ skyter op tæt ved træ i skogmarken; men vil man ha ordentlig vekst i den enkelte plante, saa faar man ofre de naboplanter som kliner sig altfor nær til den og stjæler lys og næring fra den.

Den filosofiske utdannelse hos Treschow er mere alsidig end hos nogen av hans samtidige i norden. Han har lært av tyske rationalister og romantikere, Leibniz, Wolff, Baumgarten, Crusius m. fl., — Schelling og navnlig Herder; men ogsaa franske og engelske filosofer har han studert indgaaende: Bayle, Locke, Reid, Home, Ferguson, Hutcheson, Hume. Des-uten har han for sine teoretiske synsmaater fundet veiledning hos flere statsretslærere, nationaløkonomer og retsfilosofer, Malthus, Ricardo, Adam Smith, Savigny, Grotius, Pufendorf.

Utgangspunktet for at forstaa Treschows filosofi maa som hos alle filosofer i hin tid søkes i hans metafysik. Der han skal gjøre systematisk rede for sine opfatninger, vender han støtt tilbake til metafysiske spørsmaal.

1 Om Treschow, hans filosofi og dens betydning har jeg skrevet flere avhandlinger, som den nærværende fremstilling støtter sig til. Se de tidligere citerte avhandlinger i Universitetets festskrift og i Videnskapsselskapet 1911 (Psykologiens historie i Norge). Se videre i tidsskriftet „Naturen" decemberheftet 1911, en avhandling: Niels Treschow, hans lære om utviklingen og om menneskeslegtens ophav. Desuten i „Vore Høvdinger" 1912 ff. 6te hefte artikelen Niels Treschow. Sammenlign ogsaa foruten Høffding, Danske Filosofer s. 37 ff., 89 ff. M. Monrad i Illustreret Nyhedsblad 1861, no. 37 ff. og W. Dons, Niels Treschow og hans filosofiske System i Nyt norsk Tidsskrift 4. bd. 1878. Endelig skal her henvises til Olaf Skavlan, Henrik Wergeland, utgaven fra 1892,5 120 ffIOO

Grundemnerne er her git med græske filosofers tanker om hvordan verden er bygget op; fremdeles med spekulationer om forholdet mellem sanse- og idéverdenen. Han havner med sit syn paa denne sak i læren hos Leibniz og optar den tyske filosofs teori om monaderne, dette system av trinvis ordnede sidste enheter i tilværet, et system som baade lar hver ting gjælde for sig og paa samme tid forener dem som delaabenbaringer av samme væsentlig aandelige grundhaatt. Treschow er som metafysiker tilhænger av identitetslæren. Sin høieste spidse naar tilværet i en sidste real enhet. Intet maal, ingen grad, ingen forholdsbestemmelse passer paa den. Den er guddommen. Treschows metafysik er religiøs i grundfarven.

I dette punkt er omtrent det samme at si om ham som om de fleste filosofer paa hin tid, hverken mere eller mindre, hverken lovord eller laste-ord. Men iøvrig er det ikke karakteristisk for Treschow, at han traakker efter der han har spor av andre at holde sig til, eller at han som filosof tar imot parolen fra andre. Han er i norden den første djerve talsmand for determinismen og utvikler med klarhet og styrke at ogsaa viljelivets foreteelse maa ordnes ind under aarsaksloven. Overfor den ortodokse kristendom hævder han frihet og sund kritik i tænkningen1. Som retsfilosof har han høist radikale meninger om begrepet eiendom. I sit verk om Lovgivningsprincipier (3 bind) utvikler han under avsnittet om handelen en socialistisk tænkemaate. Han er første norske talsmand for den idé, at staten skulde overta produktionen av varerne og regulere handelsomsætningen; han kritiserer den individualistiske handelsret og viser hvor mislig den handelsmoral er, som hylder den fri konkurrence uten at staten tar overtilsynet med produktionsvilkaar og prisen. Staten bør selv i saa Stor maalestok som mulig være driftsherre. Især bør samfundet gjennemføre en socialisering av næringslivet. Midt under Napoleonskampene, da verden synes uten naade i krigsskjæbnens vold, løfter Treschow sin røst som troende tilhænger av tanken paa en kommende verdensfred. Det skandinaviske Literaturselskabs Skrifter 1807

iste bind indeholder s. 413 ff. en avhandling av ham: Nogle betragtninger over de spørgsmaal: Er en almindelig og evig fred ønskelig? Er den ogsaa mulig? T. bekjender sig til fredsmoralen og tror paa verdensfreden som en mulighet. Han viser til den faste bevægelse henimot universalitet i lovgivningen, til sam-strævet overalt i ordningen av de menneskelige livsforhold, den indbyrdes tilnærming i statsretslig og kulturbestemt tankegang, og til den voksende tendens hos folkene til at skape større politiske magtforbund. I »Lovgiv-

1 Jeg minder om den strid som utspandt sig i Norge om T.s skrift Kristendommens aand 1828, smlgn. Evangeliet efter Johannes 1829.1918. No. 1.

ningsprincipier«, som han offentliggjorde paa sine gamle dager, holder han fast paa samme opfatning. Han venter at det skal bli laget et almindelig statsforbund med mellemfolkelige organer for at skille trætten og sikre freden mellem folkene, for »hvad der i sandhet er ønskværdig, vil dog engang ske.«

Synsmaater som disse vækker ikke indtryk av en mand som gaar ut fra aprioriske givne regler og dogmatiske fordommer, men snarere om en som er lydhør overfor livets tale og overfor virkelighetens faktiske tilstander. Og dette indtryk blir grundig stadfæstet ved talrike vidnesbyrd fra Treschows skrifter. I sine verker retter T. gjentagende direkte kritik mot spekulationen og dens overgrep indenfor filosofien. Han vender sig mot begrepsmytologien hos romantikerne og klandrer Schelling for at han tar fat med principper uten at ha undersøkt om de ogsaa er rigtige, han kritiserer Hegel og Schopenhauer. Selv priser han sterkt Locke for hans granskningsmetode, og har det end mang en gang bristet for T. med at gjennemføre denne metode, saa er hans medhold her baade oprigtig og dyptgaaende. Tysklands filosofer, sier han — med hentydning til Leibniz' indflydelse paa den1 — har gemenligen heller villet fare vild med deres store landsmand end følge den fremmedes sikre spor, paa hvilken briterne derimot ei alene selv er kommet sandheten meget nærmere og har gjort betydelig fremgang i kundskap om den menneskelige natur, men endog tidt er bleven deri de andres lærere. Standpunktet er hos Treschow avgjort empirisk; særlig naar han kommer ind paa sjæls-livets foreteelser, uttaler han sig med fynd som erfaringsfilosof. Han ser et sandhetsmerke i det vidnesbyrd sansene avlægger. Det synspunkt hævder han overfor Kants lære om det ufattelige Ding an sich2. Ere alle sanser enige, eller i det mindste de fleste, lægger den indvortes ogsaa sin stemme til de udvortes sansers, saa bør vi neppe tvile om de tings rigtighed, der ved saa mange vidners udsagn bestyrkes. Aabenbart har vi her at gjøre med en aandsfælle til Holberg, som pukker paa erfaringen og henviser mennesket til hjælpen fra sansene. Paralel er hos Treschow metoden for historiens filosofi, et emne han har viet megen opmerksomhet. Hans fremgangsmaate er her helt motsat den apriorisme som f. eks. Hegel var talsmand for. Han lægger — som han selv sier i sit skrift »Elementer til historiens filosofi« — større vegt paa de utvortes omstændig-heter der har medvirket til menneskets utdannelse, end den sande filosofi efter manges mening kan tillate.

1 Forelæsninger over den Kantiske filosofi s. 178 fg.

2 Sammesteds s. 98.IOO ANATHON AALL.

H.-F. Ki.

Hvor grundfæstet T. er i sit standpunkt som erfaringsfilosof, lægger han fremfor alt i dagen i sit forhold til den foreteelse i samtiden som ellers tok magten fra de fleste filosofer i hin tid; jeg sigter til Kants kundskaps-teoretiske verk. Ifølge ord i T.s filosofiske testamente i 1832 holdt han hele den av Kant reiste bevægelse for i grunden et misgrep, fordi den gik bent imot erfaringsfilosofien, som særlig englænderne hadde grundlagt1. Mot Kant skrev T. meget tidlig, allerede i tiden mellem Kants 2 hovedverker, de berømte kritikker over den rene og praktiske fornuft. T. hævder med rette at Kants forsøk paa a priori at konstruere frem nogen »opfatningsformer« ikke løser det kundskapsteoretiske spørsmaal. Straks man skal forklare den bruk som baade faktisk gjøres, og som logisk ifølge teorien kræves av disse former, blir man vist tilbake paa »stoffet«, d. v. s. paa indhold som alene er git gjennem erfaring. Læren hos Kant om et bevissthetsapparat med faste former, sanse- og tankeformer fører nødvendig til en uniformering av det menneskelige sjælsliv. T. tar til gjenmæle mot dette og kritiserer hos

Kant at hans sjælebillede er for skematisk. Det levende midtpunkt i menneskevæsenet kommer ikke til sin ret. Logisk vil særlig et krav melde sig for en individualistisk opfatning av sjælslivet, nemlig det krav, at det maa gives en enhet i personligheten, noget centralt som kan danne likevegtspunktet i sjælen. T. sætter dette punkt meget træffende i en biologisk drift, i den drift enhver har til at hævde sig. I dette mener han at alle menneskelige evner har sit ophav, baade evnen til at tænke og til at føie. Fremfor alt evnen til at føie, for den er det mest umiddelbare uttryk for den menneskelige virkelighet. Naar verden skyller ind over menneskeindividet dette mylder av indtryk, saa svarer individet — ikke med en tanke, som Kant lærer — men, som Tetens rigtigere har pegt paa, med en følelse av lyst eller ulyst. Men dermed er princippet om den individuelle mangfoldighet slaat fast. Følelserne skifter. Hvad en føier, det er subjektivt og helt ulike for de forskjellige mennesker. Saa maa det være ifølge sjælens indre organisation. For det personlige begjær som driver enhver, det er man alene om at fornemme. T. har rigtig opfattet at følelsen hos mennesket ikke bare har førstefødselsretten, men i hvert personlig tilfælde saa at si er enbaaren.

1 Om Gud, Idée- og Sandseverdenen III, s. 1788".: Erfaringsfilosoferne, den hele engelske og franske skole (som fulgte Lockes eksempel og arbeidet videre paa den af ham fremsatte opgave), ja af tyskerne Tetens .... havde endog bragt det saa vidt, at kun lidet var tilbage at gjøre for noksom at befæste den grundvold paa hvilken al videnskab beror, og dette verk kunde have kommet sin fuldendelse meget nær, dersom ikke Kant ved nyheden af sin plan havde forledet de bedste hoveder til at opgive det lykkelig begyndte, hvilket derover efterhaanden maatte forfalde og nu maa anlægges paany.

Naar det filosofiske spørsmaal er ført helt frem til problemet om det centrale i menneskepersonligheten, saa melder sig en vanskelighet: Personligheten har to sider. Teorien har at ta hensyn til dem begge, til sjæl og legeme. Da nu en individualistisk tankegang for enhver pris holder fast paa enheten, saa er det naturlige standpunkt overfor det metafysiske problem som det her røres ved, git. Individualismen er paa forhaand ugunstig stemt for dualismen, som kløver det som skulde staa sammen. De store individualister har da ogsaa været erklærte motstandere til dualismen. I den grad at somme av dem er blit skyldt for den skjære materialisme. Slik staar saken hos Nietzsche og hos Tolstoi, og i den retning gaar Treschows tanker om forholdet mellem legeme og aand.

Treschow gav i 1812 ut et skrift: Om den menneskelige natur i almindelighed, især dens aandelige side. Paa lange tider det eneste verk i norden som virkelig fortjener navn av en lærebok i psykologi. Med sit principielle utgangspunkt i erfaringen og sin rigdom paa iagttagelser, sin klare, skarpsindige drøftelse av sjælslivets fænomener er det inden den nordiske litteratur et sidestykke til Th. Hobbes' fundamentale arbeide inden den engelske psykologi: The Elements of Law natural and politic I1. Vistnok er mennesket, sier T. her, et sammensat væsen, men ikke paa den maaten som man mener, at det er sammensat av sjælen paa den ene side, legemet paa den anden. Treschows lære er denne (1. c. s. 11, 15 smlgn. 79 ff.): Sjæl og legeme, begge er motsatte sider av det samme: saavidt det nemlig baade kan være gjenstand for den indvortes og den utvortes sans. T. deler syn med Spinoza. Det er samme objekt vi har i sjæl og legeme, bare den ene gang noget utvortes opfattet, den andre gang en Selviagttagelse hos bevisstheten om eget indhold.

Man kalder dette standpunkt for i d e n t i t e t s 1 æ r e. Og det er rette navnet paa Treschows filosofi. Ikke bare der han drøfter menneskets væsen, men i det metafysiske grundspørsmaal overhodet En fast indre sammenhæng raar i hele tilværet. — Med dette standpunkt skal ikke mangfoldigheten bli negtet. Tingene i tilværet skiller sig ut fra hverandre like godt for det. I sin videre tænkning om denne sak ræsonnerer T. som en elev av Leibniz. Leibniz er sterkt optat av overalt at fremhæve de individuelle forskjeller. Just fra ham har vi nogen av de mest dypsindige spekulative bidrag til individualismens teori. Ethvert nummer i tilværet er anderledes end de andre, og avspeiler verden paa en ny maate. Leibniz har for at uttrykke denne lære præget et eget begrep: monaden. Monaden gir den metafysiske spekulation et velkomment symbol for troen paa indi-

1 Se utgaven av F. Tönnies 1889. Anton Thomsen har oversat skriftet til dansk.

vidualitetens selvstændighet. Treschow tar det begrep op i sin filosofi. Alt som er til, er bygget op paa nogen sidste selvstændige enheter, mo-naderne. Imellem dem, slik som de følger paa hverandre, er det en ordning i trin og grader, idet de aandelige karakterpræg er ulike fuldstændig forhaanden. Det gives saaledes i verdensindholdet en utvikling mot større fuldkommenhet. Leibniz, som Treschow laante saa meget fra, har her et møtepunkt med Steffens, som ved den tid det her er tale om, hadde foredraget sin individualistiske tilværelsesopfatning og sine utviklingsfanta-sier med saa stor applomb for danske tilhørere, og sikkert saaledes at det heller ikke var gaat Treschows øre forbi. Det er imidlertid her den forskjel, at mens utvikling for den Leibniz-Schellingske opfatning bare var et tankebillede filosofen brukte for at tolke verden slik den tok sig ut for en tilskuer, saa var det for Treschow en verdenshistorisk kjendsgjerning som skulde forklares genetisk.

Utvikling forutsætter noget som blir, og noget som ændres. Paa bunden ligger det spørsmaal:

Hvad er selvstændig og blir, hvad forandrer sig?

Det svar som Treschow gir, er en tankedaad av rang og gir ham plads blandt dem' hvis idéer fortjener at mindes baade i nordens og i slegtens historie i det hele. Enkelthetene er det faste punkt i tilværelsens strøm. Det virkelige blir synbart i det individuelle og har sin høieste form i menneskepersonligheten. — Med en idéovergang som er typisk for individualismen, glir problemet om tilværet tilsidst over i spørsmaalet om det som har største værdi. Ogsaa det søker T. at løse.

Det første forsøk paa at greie problemet gjør T. i en avhandling i Det kgl. danske videnskabernes selskab for 1807, trykt i selskapets Skrifter i Kjøbenhavn 1810. Et dokument i historien om aandslivet i Norden. Den har til overskrift: Gives der noget begreb eller nogen idé om ens-lige ting? Direkte blir her det individualistiske problem holdt frem som en nøtt at knække for tanken. Spørsmaalet blir merkelig nok tat op fra den rent logiske side; det er en ære for vort teoretiske aandsliv, at det dyptliggende problem i første omgang søkes oplyst gjennem en analyse av nogen grundbegreper som tanken møter paa sin alfarvei. Den logiske opgave som blir drøftet, er en paralel til det gamle diskussionsemne i mellemalderen: nominalisme eller realisme1. Men rammen, som fra først av var rent kundskapsteoretisk, blir snart gjort videre. Nye undersøkelser paa jordhistoriens og biologiens omraade kom til. Nominalismen rettet

1 Se om dette punkt Prantl, Geschichte der Logik im Abendlande, 1855 ff. II 35, ff. III, 343 ff. Smlgn. E. Cassirer, Das Erkenntnissproblem, 1911 I, 245 fg. II, 55 ff.1918. No. i.

kritikken mot den lære, at det skjulte sig en realitet i det almindelige, i slegtsbegrepene. Det virkelige, paastod den, ligger i det særegne, det konkrete, det individuelle. Treschow gaar dypere; han opfatter problemet i samhøve med spørsmaal som den fremskridende videnskap hadde gjort aktuel, særlig spørsmaalet om overgangen mellem de typiske former i naturverdenen. Han spør: Er det bare slegt og art man kan tillægge noget væsen, hvordan er det i saa maate med individet? Det som virkelig er, om det maa vi kunne forme en tanke, indholdet til det maa vi kunne ta sammen i et begrep. Men begrepet er en bestemt enhet. Har individet karakteren av en enhet, har det en grundform? Hvordan staar saken, nøiere set, med individets motsætning, slegtsbegrepet? Erfaringen viser os at for det er grænserne alt andet end faste. Slegtene, artene har flytende grænser. Ogsaa menneskeslegten: »Det lader sig tænke, at de förste dyr kan have været i en tilstand, hvori det kan have været vanskelig at bestemme, om formen skulde forestille mennesket eller et fornuftigt dyr.« Slegtsbegrepet mangler altsaa just konstans. D e t er derimot ikke tilfælde med individet, det »enslige objekt«. Sandt nok, det er ikke saa greit at gjøre rede for forholdet; men vanskeligheten er egentlig en logisk eller en sprogpsykologisk. Vi har ondt for at definere det individuelle, for at fastsætte dets kjendemerker; men tingen er ikke avgjort med sproget. Erfaringen faar være dommer i saken. Og hvordan erfaringens dom falder ut, er tvilløst. Vi oplever den enslige ting som noget fast, noget i sig avsluttet. Individualbegrepet maa derfor til-kjendes objektiv gyldighet eller realitet, ja mere: just i

denne enkelte realitet aabenbarer naturen sit formaal. »Det besynderlige eller individuelle er ikke middel og redskab for det almindelige, men øiemedet i sig selv«.

Saaledes former sig, kort sammenfattet, Treschows individualistiske refleksioner. Dette avsnit i hans filosofi staar nu videre logisk i sammenhæng med et andet og ikke mindre vigtig i hans lære om tilværet.

Overalt der individualismen optrær som en livsopfatning, er den parret med principielle overlæg om hvorledes mennesket naar sine høieste værdier. Hos alle mere fremragende individualister i nyere tid — med undtagelse av Stirner — hos Holberg, Kierkegaard, Stuart Mill, Ibsen, Nietzsche, Tolstoi kan det merkes at den grundtanke ligger under det hele ræsonnement: at menneskepersonligheten skal skride frem mot stedse større fuldkommenhet, aanden ta stadig ædlere form. Princippet kommer klart frem ogsaa hos Treschow. Et talende bevis er dette. Den netop citerte avhandling hadde foruten den allerede meddelte overskrift: Gives der noget begreb eller nogen idé om enslige ting, en undertitel. Den lød saaledes: Besvaret med hensyn til menneskeverd og menneskevel. Det har gaatIOO

vor filosof som det gjerne pleier gaa menneskene: Man hores ut for at spørre i naturens eller logikkens navn, men tanken stiler paa det som er lod og skjæbne for mennesket.

Tilværelsen for mennesket som individ er særkjendt ved et evig excelsior! Paa samme maate er tilværelsen for mennesket som art høidepunktet i en opadskridende verdensproces. Treschows individualisme blir fra en side set et systematisk led i hans teori om utviklingen, eller har utviklingen til forutsætning Det hele formet sig til en lære som nu gjælder for en av slegtens teoretiske landvindinger, og som blev foredraget i norden tidligere end noget andet sted. Den lære, at mennesket biologisk set maa hænge sammen med de andre former for organisk liv, og at dets ophav naturhistorisk maa søkes i et bestemt led i dyrenes række.

Paa en underlig maate arbeider hos Treschow spekulation sammen med empiriske argumenter fra naturstudiet; de sidste med avgjort overvegt, likesom det var dem som naturlig alene kunde føre evolutionstanken frem til seier. Romantikkens usikre fantasiutkast, paa grundlag av apriorisk fortolkning, blev avløst av en bevismetode som laante magt fra induktivt vundne kundskaper: Utviklingen det var tale om, var ikke som hos Schelling og Steffens et slags intuitionsprodukt hos en aandfuld tilskuer til mangfoldigheten i verden, nei, begrepet blev tat i ordets historiske mening; utviklingen blev altsaa opfattet som en i tid fuldbyrdet omskiftning fra form til form gjennem artsoverganger i plante- og dyreriket2.

Med ikke ringe flid har Treschow holdt omsyn over de mere alminde-l'ge resultater paa naturvidenskapens omraade. Han fandt her adskillig som pekte i retning av en universel utvikling i verden. Treschow gaar ind paa dette i sine »Elementer til historiens filosofi«, et verk som for disse avsnits vedkommende, ifølge forordet, maa være arbeidet færdig paa samme tid omtrent som avhandlingen i videnskabsselskapet, altsaa 1807. Han minder om de skiftende tilstander hos fostret før det blir fuldbaarent, og refererer de geologiske nyfund som viser stadig høiere utviklingsformer for organismer i de yngre jordlag; fra alle hold kommer vidnesbyrd om at det med slegtene sker en ustanselig forandring og en voksende forædling. At artene skulde være noget helt stabilt, er ikke mulig. De artsformer vi nu ser, kunde ikke passe for livsvilkaarene i tidligere jordperioder.

Alt liv har sin rot i havet; i dets skjød maa man søke ophavet til

1 I sine „Elementer til historiens filosofi", deri Treschow hjemfører utviklingstanken særlig paa mennesket, uttaler han, med henvisning til Leibniz, s. 28: Ethvert individ har dog en egen grundform, der rimeligvis hos flere aldrig er den samme.

2 Smlgn. for det som kommer straks nedenfor, min fremstilling av samme emne i den ovenciterte avhandling i „Naturen" 1911 s. 382.1918. No. i.

formene, som stadig er blit mere og mere fuldkomne, indtil mennesket stod der. Zoologisk set maa til grund for mennesket ligge en lavere form end den nuværende mennesketype. T. gisser paa at den sandsynlige stammeform skulde være sjøkoen, trichechus manatus (et noksaa eventyrlig paafund!); men ogsaa likheten med somme apearter kunde sætte en paa egne tanker, det nærmeste slegtskap har vel menneskene at søke hos dem. T. gjør det tankeeksperiment at knytte det rare sjødyr og apen sammen med et evolutionshistorisk baand for paa den maate at uttømme den forklarende avstamningsmulighet for mennesket. »Alle landdyr er efter min mening utsprunget av sjødyr efter at de først, som nogen av slegten phoca, har været et slags amfibier. . . . Rimeligvis maa menneskets stamfædre engang som landdyr ha været til, førend de iførte sig den hele menneskets skikkelse, de nu bærer, og i denne tilstand være kommen apernes slegt meget nærmere.«

I sit filosofiske testamente, skrevet omtrent 25 aar senere: Om Gud, Idee- og Sandseverdenen II s. 373 gjentar han sin avstamningslære og sier undskyldende med omsyn til hypotesen om sjøkoen som protoform for mennesket ... at det her kunde bli tale om flere, uvisst hvor mange mellemled ... »I urtiden var formodentlig intet dyr noget mere (nemlig end et bløddyr), mens alle gjemtes i havets af sol og luft befrugtede moderskjød.« Spørges derimot om menneskets umiddelbare herkomst fra noget lavere dyr, saa gives der apearter, saasom Pongo og Orangutan, »der gives maaske ogsaa noget andet dyr, om hvilket man kunde formode, at mennesket af et saadant kan nedstamme.« Det er ogsaa tænkelig at ikke mennesket, men et »halvmenneske« kan være fremstaat av en slik apeform, eller — en anden mulighet: »de vilde skud av denne stamme« kan være blit saa forædlet, at det ikke mere findes nogen eksemplarer av den form det spørges efter.

Denne lære av Treschow er ikke netop efter sit indhold særlig filosofisk, men den rinder av en filosofisk trang til et helhetssyn og er paa det inderligste vævet ind i ægte filosofiske refleksioner. Spør man efter kilderne til denne lære av en norsk tænker, saa blir det tale om forskjellige, filosofiske og naturvidenskabelige om hverandre. Det er rimelig at tro at Steffens har saa at si »puffet paa«. I sit eget redegjør for den nye lære griper T. tilbake til forgjængere i antikken. Empedokles og Lukrets hadde utsaadd tanker om en fremskridende utvikling fra ringere til høiere livsformer. Forestillinger i den retning hadde paa Treschows tid faat aktualitet gjennem Bonnet, som hadde skildret hvorledes kimerne til alt organisk liv var fremstaat av slammet. Til dette kom omtrent ved aarhundredeskiftet en række undersøkelser om geologiske lag-

dannelser og zoologiske perioder av franske, tyske, engelske naturforskere, Buffon, Cuvier, Brongniart, Sternberg m. fl. Treschow taler om dem alle, derimot ikke om Lamarck, som han ikke har kjendt. Isaer har Treschow fæstet opmerksomheten ved et verk som fremfor alle andre nytter utviklingstanken til forklaring av naturen, nemlig Zoonomia or the laws of organic life (iste utgave London 1794) av Erasmus Darwin, Charles Darwins farfar. Gjennem en række kjendsgjerninger han drar frem som naturkyndig, soker Er. Darwin at vise at hele tilværet er sambundet ved en fælles enhet. Livet kunde i sine laveste former være frem-staat ved selvavl, skillemuren mellem planter og dyr og mellem de ulike arter og ordener av dyr kan ikke opretholdes. Heller ikke mennesket staar som naturvæsen paa en isolert grund. Hos flere dyr kan vi iagtta at de tænker og føler som vi. Kanske maa ogsaa mennesket som alle andre former for organisk liv ha sammenhæng med den fælles livsstamme. I hvert fald viser naturens liv gjennem sine mange former en gradvis fuld-kommengjøring, et slags paralel til de fremskridt mennesket kan fuldbyrde paa sig selv. Det sker i verden omskiftninger og nydannelse efter faste lover. Vi kan studere dem i fostertilstandene og i de forsteninger av planter og dyr som træffes i sedimentære jordlag. Paa tilsvarende maate forholder sig rytmen i energien for de enkelte levevæsener. Organer som ikke blir brukt, visner hen, mens organer som individet drevet av de naturlige livsvilkaar arbeider flittig med, blir sterke og fuldkomne. Det som individet har vundet ved en slik tilpasning, blir senere ført over paa avkommet gjennem arv.

Her er, som man ser ved förste øiekast, paraleller i mængde. Paa vigtige punkter har den engelske forgjængers

verk fortrin fremfor det norske. E. Darwin fører flere synspunkter frem som trænger sig ind paa tanken, skal det være tale om en almengjældende naturforklaring, synspunkter som saknes helt eller delvis hos Treschow (spørsmaalet om plantelivet, om selvavl, tilpasning, arveoverføring). Sammenlignet med evolutionslæren i dens fuldbaarne form hos Charles Darwin, Wallace og Herbert Spencer er naturlig svakhetene hos Treschow endnu flere og alvorligere; ikke mindst avstikkende er det at hos ham feiler argumentet om livskampen og dens rolle for artens grundlægning og opretholdning; et moment som derimot dansken Olufsen som nævnt er inde paa. Det som med engang maatte gjøre Treschows bidrag videnskabelig set ringere, er at han sakner det lærde apparat av selvstændig naturkund-skap. Men logisk og principielt har han opfattet og gjennemtænkt problemet tilbunds; han er derhos, saavidt sees, den første ikke alene i norden, men i verden som i positiv form har fremsat descendenslæren i den me-1918. No. i.

ning, at mennesket har sit ophav i en dyreorganisme, i et sjødyr eller en ape, kanske i en nu utdødd apelignende mellemform. I dette som i flere punkter som hænger sammen med det, er Treschow original, og han er sig bevisst at føre nyt frem. Han æsker sine motstandere til at gi svar paa de og de punkter, hvis de vil gjendrive ham1. Det synes efter dette at være god grund til at tale om en nordisk prædarwinisme.

Et metafysisk grundtræk i Treschows lære er det at det i selve stoffet hviler en indre drift til dannelse. Utviklingen blir dermed tænkt i tjeneste hos et høiere verdensprincip. Hos mennesket gir denne drift sig tilkjende i rent aandelige tilskyndinger som det sporer i sit indre. Menneskenaturen eier en særegen perfektibilitet. Personligheten naar allstødt voksende høider. Paa dette punkt tar Treschows tænkning farve av hans individualistiske overbevisning. Hans opfatning av »menneskeværd og menneskevel« gaar ut paa at kvintessensen i utviklingen, meningen med aandshistorien skal søkes hos de bedste inden slegtens midte. De fuldkomneste individers og nationers fremgang, sier Treschow i sit skrift: Historiens filosofi (s. 53), maa betragtes som artens egen, og blandt de forskjellige kræfter eller deler som hører til den menneskelige natur, maa vor opmerksomhet især fæste sig paa det ædlere slags. Saadanne ord uttaler den ytterste visdom i individualismens teori. Det levende har sin høieste form i fornuftvæsenene, aandens liv blir tilværelsens mening. Men det aandens liv er det menneskets kald at føre til største høide. Den filosofiske tænkning laaner her ny spændkraft fra poesifyldte drømmer. Sit mægtigste uttryk har den individualistiske livsopfatning i dette punkt fundet hos Nietzsche, i læren om overmennesket. Treschow har draget en lignende slutning av den utviklingslov som for ham uttrykte tilværelsens mening. I en avhandling i Det danske videnskabernes selskabs Skrifter bd. 5 1807 —08 s. 99 ff.: Om menneskeslegtens utarting, drøfter han spørsmaalet om menneskets mulige fuldkommenhet har sine grænser. Han mener at man kan iagtta en fysisk utartning; »det menneskelige kjøn maa i sin nuværende tilstand ophøre«, og T. er tilbøielig til at tro at det nuværende menneske vil avløses av en fuldkomnere type; at »sjælen efter at have nedbrudt sin forrige bolig vil være istand til at opføre en anden for sin høiere stand mere passende« (1. c. s. 118 fg.).

Det var Treschows skjæbne at vie et litet folk sine evner, at lægge sin gjerning i at veilede norske og danske i filosofisk tænkning. Han rak ikke med sine originale idéer frem til den store verden utenom, i Europa til det videnskabelige stortorv, der tankerne faar sine værdier tilmaalt efter

1 Se Elementer til historiens filosofi s. 103, s. 81.IOO

virkningen for hele menneskeslegten. Men i norden virket han som en teoretiker av guds naade, som en vækkende aand. I Norge indskrænket hans mundtlige lærervirksomhet sig til nogen faa forelæsninger. Allerede 1814, aare! efter at han hadde kommet til det nygrundede universitet i Kristiania, gik han som statsraad, senere som universitetets prokansler over i administrativ virksomhet. Men hans skrifter har virket ogsaa i hans fødeland,

og han har i Norge i hvert fald virket til at inspirere den mest nationale digteraand til hans mest dyptfølte filosofiske kunstverk1. I Danmark skaffet hans io-aarige akademiske virksomhet ved Kjøbenhavns universitet ham anledning til at saa ut mangt et tankefrø; og det er sterke vidnesbyrd om at man paaskjønnet ham som en lærer med aand og karakter. Naar man i Norge og Danmark skal ta op inventaret over den nationale eiendom i aandshistorien, skal si hvad man har at fare med, saa repræsenterer Treschow en av de værdier som fortjener at nævnes. For den energi han viste i at hævde erfaringsprincippet; for at ha været foregangsmand som utviklingsfilosof; men kanske fremfor alt for en liten perle av et aandsprodukt han har skjænket i sin avhandling: Gives der noget begreb eller nogen idé om enslige ting? Et visst drag henimot individualisering har vi konstatert i dansk tænkning ogsaa før. (Allerede Høffding peker paa dette i sit skrift »Danske Filosofer«.) Men Treschow gir i dette lille arbeide individualismen for første gang et logisk metafysisk underlag. Dette tankeprodukt straalet med sine virkninger ut til mange sider og til fjerne maal; hos en A. S. Ørsted, hos en Sibbern og Poul Møller merker vi paavisningen; gjennem de to sidste naadde Treschows individualisme til en 3dje danske, Søren Kierkegaard, den største av dem alle, og gav saaledes en sterk aand tilføre til en utladning uten sidestykke i retningens verdenshistorie. Den eiendommelige livsopfatning fik her en saa sublim, lidenskabelig tolkning at den gjennemrystet sindene i norden og gjennem en slegtsalder satte et visst præg paa den aandelige rørelse i Danmark og Norge. Den samme individualistiske livsteori kom — fremdeles gjennem Kierkegaard som mellemmand — til at vække sterke tanker tillive hos den største kunstner og mægtigste digteraand i norden, hos Henrik Ibsen.

Hadde allerede Treschow en snev av den romantik som han ikke vilde godkjende principielt, saa skulde de tyske filosofer som i fremste linje repræsenterer den romantiske filosofi: Fichte, Schelling, Hegel, vinde ikke ringe anklang hos andre foregangsmænd i Danmark. Gjennem flere aartier bestemte forholdet til denne skoleretning tros- og stridsemnerne inden landet.

1 Om dette punkt nærmere nedenfor i avsnittet om Filosofien i Norge.1918. No. i.

c. Brødrene Ørsted. Naturfilosofi og retsfilosofi.

Et navn som i denne sammenhæng staar i forgrunden, er Hans Christian Ørsted † 1851. Som sin bror blev han i unge aar fanget av den nyopdukkende kriticisme og drøfter i en avhandling om Naturfilosofiens første grunde (trykt i Filosofisk Repertorium 1798) Kants teoretiske lære om naturvidenskapen. Han slutter sig i alt væsentlig til de metodiske grundsætninger hos Kant og tar uttrykkelig avstand fra Schelling, som med sin naturfilosofi blander sammen aprioriske paastander med sætninger av formentlig empirisk indhold. Saa kom han, fra begyndelsen av 19. aarh. og et halvt hundredaar fremefter, til ut fra noget andre utgangspunkter at utfolde sin for fædrelandet saa storvigtige virksomhet. Hans verk var efter sit realgrundlag naturvidenskapsmandens. Paa flere maater laa det ham paa hjerte at skaffe videnskapen og da særlig naturvidenskapen indflydelse paa livet i hans hjemland. Men ved siden av dette maa det fremhæves at Ørsted var en teoretisk personlighet i stor stil. Hans eksperimentelle naturgranskning blev støtt ledsaget av utredninger om hvorledes de principielle livs- og verdensspørsmaal maatte opfattes. Paa en storslagen maate kommer dette tilsyne i hans verk »Aanden i Naturen«, utgit 1850. I det verket, som han mente maatte hitføre et omslag i verdensanskuelsen, søker han at gjennemføre en kosmologisk enhetslære, idet han ut fra en videnskabelig naturopfatning angriper religiøs overtro og dens miskjending av lovmæssigheten i naturen 1.

Den aand som hans skrifter fra hele denne tid er utarbeidet i, er ikke længer Kants, den er romantikkens. Han er ikke fri for ved leilighet at indlate sig paa underlige funderinger over paraleller eller analogier blandt naturforeteelserne, slik som Schelling og Steffens yndet at gjøre det, og han tror som de, at de lover som uttrykker naturens idé, er efter sin grund-haatt identiske med de bevægelser der ytrer sig i aanden og dens verden av tanker. Den grundvirkelighet Ørsted saaledes blev staaende ved, og som han i hovedsaken opfatter under synspunkt av energiytringer, har sin høieste form i guddommen, navnet paa den evige, alverden gjennemtræn-

gende fornuft. Ørsteds filosofi hadde sit slutningsmaal i en ny verdensanskuelse med avgjort religiøs farve.

Saa sandt det er at denne romantiske lære om enheten i naturen og om det indbyrdes slegtskap mellem naturkræftene er et svigtende grundlag

1 Se navnlig avsnittene: Overtro og vantro i deres forhold til naturvidenskaben, samt: Hele tilværelsen et fornuftrige.

for naturkundskapen, saa er det ikke dermed retfærdiggjort, historisk helt at bryte staven over den. Det er grund til at mindes at den her nævnte teoretiske forutsætning som arbeidshypotese just i tilfældet Ørsted feiret skjønne triumfer. Ut fra dette principielle syn har han anet sammenhængen mellem lys og elektricitet og dermed anticipert en av den nyere fysiks mest følgevigtige indsigter. Og han har, ledet av samme trang til at studere naturfællesskapet, utført de eksperimentelle forsøk som endte med hans opdagelse om den elektriske strøms indvirkning paa magnetnaalen, en videnskabelig iagttagelse som har ført til vor kundskap om identiteten mellem elektricitet og magnetisme1.

Indflydelse fra Kant, men ogsaa fra Fichte, fra Schleiermacher og fra Treschow foreligger hos Anders Sandøe Ørsted † 1860. Denne den yngre av de to brødre Ørsted gjorde ikke ringere indsats i det danske aandsliv end naturvidenskapsmanden H. Chr. 0. Den nationale danske retsviden-skap blev grundlagt av ham, og ogsaa i Norge har det teoretiske retsliv i den grundlæggende tid for nu 100 aar siden og fremefter gjort sterke laan fra ham i avgjørende synspunkter2. Saa meget mere interesse har det at lære den filosofiske side av hans utvikling og hans personlighet at kjende. Som allerede nævnt ovenfor, gav A. S. Ørsted i et ungdomsarbeide en fremstilling av filosofien hos Kant, særlig av hans praktiske filosofi. Standpunktet overfor Kant er i denne tid avgjort tilhængerens, og den elevation og principfasthet i tænkningen som udmerker den store tyske filosof, gav Ørsteds personlighet et stempel for livet. Ogsaa Fichte, som blev hans personlige ven, paavirket ham, men dog paa et mere av-grænset omraade. Det dreier sig særlig om det selvstændige grundlag Fichte gav retsfilosofien overfor etikken. Med kritik vendte A. S. Ørsted sig mot romantikken som tankeretning og mot de spekulative baner som filosofien slog ind paa med Schelling og Hegel.

Den opgave det tilfaldt A. S. Ørsted som dommer og autoritet i teoretiske spørsmaal om retslivet i hjemlandet, utviklet hos ham et aapent syn for den rike mangfoldighet som livet byr paa. Saaledes undgik han faren

1 Om H. Chr. Ørsteds avhængighet av Kant, ogsaa i naturvidenskapen, særlig i kosmo-fysikken; om det plausible grundlag for hans rent dynamiske naturopfatning; om hans videnskabelige fremsyn og navnlig om det planmæssige i hans arbeidsmetoder, se en avhandling av C. Christiansen, H. C. Ørsted som naturfilosof, trykt i Oversigt over det kgl. danske videnskabernes selsk s forhandlinger 1903, no. 4, s. 473 ff. Av Ørsteds arbeider fortjener i denne sammenhæng særlig at fremhæves hans studie fra 1812 An-sicht der chemischen Naturgesetze.

2 „Det er paa ham den norske retsskole hviler", Fr. Stang i artikelen Retsvidenskapen,. Det kgl. Frederiks univ. festskrift 1911 II. s. 67 fg. Se Ofrsaa samme forf. Norsk formueret 1911 I, s. 124 ff. Om A. S. Ørsted som retslærd se videre C. Goos, A. S. Ørsteds betydning for moral- og retsfilosofien samt strafferetsvidenskaben 1904, 1906.

for at bli fangen i skematisk skolevisdom, eller hildet i teoretiske almensætninger. Tildels har han støttet sig paa Schleiermacher, hvis Grundlinien einer Kritik der bisherigen Sittenlehre, Berlin 1803, han diskuterer. Schleiermacher gjorde jo netop et vigtig steg utover Kant og dennes abstrakte pligtlære; han rykket individet som

moralsubjekt i forgrunden og lot pligten forme sig forskjellig efter pligtsubjektets egenart. Det er værdt at lægge merke til at det aar da Schleiermacher utgav dette sit skrift om etikken, 1803, netop faldt sammen med Steffens' foredrag i Kjøbenhavn, og Schleiermacher er, som før fremhævet, i sin individualisme aabenbart blit paavirket av Steffens. Paa dobbelt vis peker de idéhistoriske forhold saaledes her igjen tilbake til denne ildfulde talsmand for individualismen. Imidlertid har indflydelsen fra Schleiermacher og Steffens været overstraalet av den indvirkning som A. S. Ørsted stod under fra en anden side, nemlig fra den danske filosofiske tradition.

Likesom skemaet er ufrugtbart, saaledes er efter A. S. Ørsteds opfatning de psykologiske forutsætninger som ligger til grund for den gjængse rationalistiske moral- og retslære, falske. Ret og moral faar vi ikke kund-skap om gjennem ren fornuft, men først gjennem den lære vore erfaringer om menneskelivet gir os 1. Den tankegang Ørsted paa denne maate kom til, førte ham ind paa nye teoretiske baner, bent mot den traditionelle naturret og bort fra det grundlag for moral og ret som var git av Kant og Fichte. I retsfilosofiske avhandlinger trykt i »Eunomia« I utvikler han sit syn paa hvorledes retslivet skulde ordnes i samhøve med princippene for den fremskredne moralbevissthet hos menneskene. Han venter sig en mere fuldkommen retsfilosofi som virkning av mere alsidig planlagte studier i Montesquieus og Benthams aand; han tar ordet for en sammenlignende retslære, og har dermed forutseende pekt paa en disciplin som har faat en anset plads i det moderne retsstudium, nemlig den sammenlignende jurisprudens (Post, Dargun, Kohler m. m. a). Det empiriske synspunkt som Ørsted paa den maaten tilkjendte en saa væsentlig metodologisk betydning for retskyndigheten, gjør han ogsaa gjældende i tilfælder der det dreier sig om konkrete retsværdier. Begrepet eiendom blir ingen apriorisk retsværdi, men faar sit indhold regulert av princippet om det almene bedste, og hvad det almene bedste er, kan alene bestemmes a posteriori2.

1 Om dette punkt se nærmere Høffding, Danske Filosofer s. 76 fg. Smlgn. Fr. Stang 1. c. s. 129.

2 Eunomia I, s. 11 ff. i avhandlingen av 1801 Om regjeringens ret til at ophæve eller forandre stiftelser som private mænd have oprettet. Samme lære om en bare relativ eiendomsret gaar igjen hos Treschow i hans Lovgivningsprincipier, som er forfattet efier Ørsteds avhandling om dette emne. Begge gaar med denne opfatning av eiendomsretten tilbake paa en teori hos Fichte. Ørsteds lære paa delte punkt blev direkte epokegjørende for retsopfatningen i norden. Smlgn. forøvrig Goos 1. c. s. 205 ff.IOO

Det filosofihistorisk mest betydningsfulde fra A. S. Ørsteds haand er hans etiske avhandling fra 1811: Om grænserne mellem theori og praxis i sædelæren, trykt i Eunomia I s. 94 ff".

Sjelden skal man finde et mere klartænkt uttryk for den sandhet, at vore logiske bestemmelser bare hinkende kan følge efter vore faktiske bevissthetstilstander, og at vor praktiske eksistens er altfor nuancert i sin mangfoldighet til at den vil gaa ind under absolut fastsatte regler eller harmonere med et for alle tilfælder opført moralsk mønster. Ørsted fører problemet helt tilbake paa forholdene som de er bestemt av naturen selv. Den individualisme han utvikler, faar dermed en øket karakter av almengyldighed Han gjør opmerksom paa de objekter som ligger ved grænsen inden de forskjellige omraader ogsaa indenfor naturverdenen Virkeligheten lar sig ikke opløse i begreper. Fornuftkraften, som har adspredt sig i en utallig mængde enkelte individer, kan, som Ørsted sier med ord laant fra romantikkens uttrykssæt, ikkun derved fremstille sig i sin totalitet, at enhver utvikler den ham tildelte lod av fornuftkraften til den høieste grad av fuldkommenhet. Det er ikke engang mulig at henføre vor egen eller nogen anden bestemt, ved iagttagelse givet, individualitet til et begrep; ti enhver individualitet indeholder en uendelighet. Hvor længe jeg end blir ved at føie kjendemerke til kjendemerke, har jeg endnu intet individ; ti om alle disse kjendemerker lar det sig tænke at de findes hos flere; men det er umulig at én kan ha den andens hele individualitet. — Saaledes sætter individualiteten en uoverstigelig grænse for vor fornufts stræben efter, saavel i naturens som i frihetens enemerker, at gjennemskue sammenhængen mellem enheten og mangfoldigheten, 1. c. s. 104 fg. Den menneskelige individualitet som 0. taler om, har han opfattet som et skarpt av-grænset filosofisk begrep. Det som det er opgaven at faa paa det rene, er ikke den fænomenale

individualitet, men »grundformen for vor fornuftige individualitet«.

Her merker man uten møie som et ekko av Treschow, og Ørsted viser da ogsaa (1. c. s. 99) uttrykkelig til Treschow, »en av fædrelandets grundigste tænkere«, og roser ham for i avhandlingen fra 1807: »Gives der noget begrep« . . . etc. at ha med indsigt utviklet individualitetens væsen og med kraft uttalt dens rettigheter. Med særlig styrke hadde jo Treschow, som før paapekt, fremhævet selvstændigheten hos enkeltvæsenene og gjort opmerksom paa hvorledes grænserne mellem artene er flytende. Det individuelle blev i denne avhandling skildret som grundtoet i virkeligheten, almenbegrepene blev stemplet nærmest som logiske sammenfatninger. Ørsted gjør samme principielle synsmaate gjældende paa det begrepsomraade som særlig optar ham, etikkens. Der gives altsaa — saa-1918. No. i.

ledes slutter han ut fra standpunktet (s. 99) — foruten den almindelige etik en særegen for hvert enkelt individ. Ja individet maa for at ha etisk holdning selv agte sin egen natureiendommelighet. Dersom den sagtmodige vil paata sig den djerves og denne hins rolle, kan de begge være visse paa at tale og handle forgjæves (s 101).

Men den individualistiske moral blir den nødvendige av endnu en vigtig grund. Ikke bare opkløvingen i individuelle subjekter er til hinder for at man kan opløse etikkens opgave i faste typisk gjældende former, men stoffet for menneskelig virksomhet gjør at menneskets pligter ikke lar sig anvise ved bestemte begreper (s. 111). De begreper og formler som moralteorien magter at levere, er ei tilstrækkelige til at løse alle de opgaver som livets mangfoldige forviklinger fører med sig (s. 136). Man har neppe tilstrækkelig veiledning i regelen: Det større gode bør foretrækkes for det mindre; . . . hvad er større gode til bestemt tid og sted? (s. 112). Retspligtenes materie er ikke fuldstændig git av fornuften. Ørsted viser paa en flerhet av retsbud som ikke lar sig utlede av noget fornuftbegrep; det samme er at si om rettergangsordenen. Den bestaar av former hvis eksistens vel er nødvendig, men hvis bestemte indhold ingenlunde lar sig utlede av fornuftbegreper (s. 130). Vigtig er det derfor, at vi sammenholder sedelighetens grundidé med hvad granskning og erfaring lærer os om den menneskelige natur i almii)delighet. Det blir tilslut i disse saker spørsmaal om sedelig takt. Det kedelige liv er ikke blot videnskap, men ogsaa kunst (s. 137). Og denne kunst er ikke saa rent let at øve. Ofte vil vi, hvor sedelige opfordringer av motsat slags moter, være i uvisshet om hvad der bør vælges. Kant, Fichte og engelske etikere har ikke ret, naar de paastaar at samvittigheten i sidste instans altid gir os fuldvisse dommer om pligten. Vor sedelige takt er heller ikke tilstrækkelig til at avhjælpe ufuldstændigheten i vort sedelige skjøn (s. 138 fg., 144). Det forløsende er, at det er baade nødvendig og sedelig krævet at en vaager sig til at træffe et valg og gjøre noget.

Den logiske slutning av disse forhold blir den, at det er en avstand mellem teori og praksis i etikken. Ørsted viser (s. 145) til et grundtræk i vor natur, »der avskyr at indknibe det hele menneskeliv og dets bevægelser under staaende, al eiendommelig og fri behandling av de os møtende forhold udelukkende formler«, og han minder om, at mennesket er et væsen hvis bestemmelse er en »evig fremskridende udvikling, ikke en fast besiddelse«.

Ord som disse vidner baade om menneskekundskap og om human følelse. Vi har her et vakkert bevis paa, hvor frugtbar for tankelivet denil8 anathon aall. H.-F. Kl.

individualisme kunde bli som var forkyndt i Danmark av mænd sotn Holberg og Steffens, og som Treschow hadde git rang av et systematisk hovedpunkt i den filosofiske livsopfatning.

5. Naturvidenskabelig tænkning og kritik av system-filosofien. Howitz og P. M. Møller.

Med alle sine fremskridtsvenlige idéer bevæget de hjemlige tænkere i Danmark sig dog principielt og metodisk i baner, opstukket av god gammel tradition. De historiske forhold paa hin tid var saadan: Den danske filosofi hadde nok sit særegne præg og hævdet paa et par punkter (individualismen, utviklingslæren) sin selvstændighet paa en interessant maate, men i hovedsaken fulgte tænkningen dog den linje som var trukket op av tyske metafysikere. Veien fra Tyskland var kort, og det land fostret just i hin tid filosofiske lærerpersonligheter. De avgjorde for en væsentlig del spørsmaalsstillingen ogsaa i Danmark. Da stod en ung dansk lærd frem som sang

efter helt andre noter. Hans liv blev kort, hans gjerning formet sig historisk nærmest som en episode. Men han rak dog med nogen radikale idéer at skake op den filosoferende verden i Danmark. Det er den medicinske professor Franz Gothard Howitz (1789—1826). Han talte et djervt ord mot den apriorisme som raadet grunden, sokte at faa sit land bort fra romantikken og skaffe indgang for en tænkning som helt var grundet paa erfaring. Istedenfor hos tyskerne sokte Howitz støtte hos den noget ældre filosofi i Frankrike og England og hos Spinoza Det dualistiske skille mellem aand og materie, som ståk saa sterkt av i den kantiske metafysik, staar for H. som en skjæbnesvanger teoretisk vildfarelse. I dette spørsmaal slutter han sig til identitetsopfatningen hos Spinoza og hos Treschow, til hvis lære om forholdet mellem sjæl og legeme han uttrykkelig viser2. Howitz har ogsaa et andet møtepunkt med Treschow, nemlig i sin deterministiske lære om viljen. I den opfatning, at det ikke i tilværet i det hele og saaledes heller ikke paa de menneskelige handlingers omraade gaves nogen frihet fra kausalitet, stod de to karakterfulde filosofer længe alene i norden.

Det var i 1824 at Howitz, tilskyndet ved en retssak, offentliggjorde en avhandling: Om afsindighed og tilregnelse, et bidrag til psykologien

1 Se Fr. G. Howitz, Determinismen eller Hume imod Kant 1824, Fortale: I de tre sidste decennier har vi, skiftende filosofi tned Tyskland, som man skifter moder med Paris, gjennemgaat den kantiske, den fichteske, den naturfilosofiske og den mystisk-kristelige metamorfose.

2 Ovenciterte skrift s. 80. il8 anathon aall. H.-F. Kl.

individualisme kunde bli som var forkyndt i Danmark av mænd sotn Holberg og Steffens, og som Treschow hadde git rang av et systematisk hovedpunkt i den filosofiske livsopfatning.

5. Naturvidenskabelig tænkning og kritik av system-filosofien. Howitz og P. M. Møller.

Med alle sine fremskridtsvenlige idéer bevæget de hjemlige tænkere i Danmark sig dog principielt og metodisk i baner, opstukket av god gammel tradition. De historiske forhold paa hin tid var saadan: Den danske filosofi hadde nok sit særegne præg og hævdet paa et par punkter (individualismen, utviklingslæren) sin selvstændighet paa en interessant maate, men i hovedsaken fulgte tænkningen dog den linje som var trukket op av tyske metafysikere. Veien fra Tyskland var kort, og det land fostret just i hin tid filosofiske lærerpersonligheter. De avgjorde for en væsentlig del spørsmaalsstillingen ogsaa i Danmark. Da stod en ung dansk lærd frem som sang
efter helt andre noter. Hans liv blev kort, hans gjerning formet sig historisk nærmest som en episode. Men han rak dog med nogen radikale idéer at skake op den filosoferende verden i Danmark. Det er den medicinske professor Franz Gothard Howitz (1789—1826). Han talte et djervt ord mot den apriorisme som raadet grunden, sokte at faa sit land bort fra romantikken og skaffe indgang for en tænkning som helt var grundet paa erfaring. Istedenfor hos tyskerne sokte Howitz støtte hos den noget ældre filosofi i Frankrike og England og hos Spinoza Det dualistiske skille mellem aand og materie, som ståk saa sterkt av i den kantiske metafysik, staar for H. som en skjæbnesvanger teoretisk vildfarelse. I dette spørsmaal slutter han sig til identitetsopfatningen hos Spinoza og hos Treschow, til hvis lære om forholdet mellem sjæl og legeme han uttrykkelig viser2. Howitz har ogsaa et andet møtepunkt med Treschow, nemlig i sin deterministiske lære om viljen. I den opfatning, at det ikke i tilværet i det hele og saaledes heller ikke paa de menneskelige handlingers omraade gaves nogen frihet fra kausalitet, stod de to karakterfulde filosofer længe alene i norden.

Det var i 1824 at Howitz, tilskyndet ved en retssak, offentliggjorde en avhandling: Om afsindighed og tilregnelse, et bidrag til psykologien

1 Se Fr. G. Howitz, Determinismen eller Hume imod Kant 1824, Fortale: I de tre sidste decennier har vi, skiftende filosofi tned Tyskland, som man skifter moder med Paris, gjennemgaat den kantiske, den fichteske, den naturfilosofiske og den mystisk-kristelige metamorfose.

2 Ovenciterte skrift s. 80.1918. No. i.

filosofien i norden.

og retslæren. Den vakte sterkt røre. Flere danske filosofer og teologer tok del i striden. A. S. Ørsted, Münster, Martensen, Sibbern, J. L. Heiberg. Nyt indlæg kom endnu samme aar fra Howitz: Determinismen eller Hume imod Kant. Et filosofisk forsvar for avhandlingen om afsindighed og tilregnelse. Striden endte med Howitz' Ultimatum 1825 og hans død aaret efter.

I tilslutning til Spinoza og Hume lærte Howitz at bevissthetslivet er strengt determinert. Begreper som skyld og tilregnelighet blir her for første gang paa dansk grund undergit en moderne undersøkelse. Howitz kræver at avgjøret om tilregnelighet ikke skal bli truffet efter den spekulative tænknings kriterier, men paa grundlag av iagttagelser, og han selv byr paa meget forstandige analyser av det psykologiske emne. Han retter en kvass kritik mot frihetsbegrepet hos Kant. I det hele mot fornuftfilosofien. Den har fuldstændig miskjendt følelseslivet (i motsætning til Hume, Hutcheson og andre engelske), er blind for dets fine forskjeller og opfatter ikke dets faste lover. Disse fundamentale feil har ført til den vanlige helt upsykologiske tolkning av viljesakten.

Fra indholdets side er Howitz' indlæg en medicinsk dannet psykiaters fornuftige ord om sindslidelser, om sjælstilstander i likevegt og ute av likevegt. Her har vi, anvendt paa et omraade for sig, igjen i dansk filosofi den vigtige begrepsanalyse som Treschow hadde fuldført logisk, og som A. S. Ørsted hadde hævdet indenfor etikkens verden. Mangfoldigheten, sier H., lar sig ikke sammenfatte i strengt avgrænsede klassebegreper. Det er overalt umerkelige overganger tilstede mellem artene. Det ene naturrike skyter sine grænser over i det andre; mellem planter og dyr er det overgangsformer. Den indviklede natur hos sjælslivet gjør at det her først ret vil føre til urimelighet istedenfor med grader at operere med faste størrelser, slik som frihet, ufrihet, tilregnelighet, utilregnelighed normaltilstand og avsind. Howitz negtet at det skedde tilfældene i livet ret saalænge man holdt sig til en summarisk juridisk opfatning av dem, og saalænge man brukte en for alle ganger fastsatte begreper der forholdene arter sig individuelt forskjellig. Heller ikke ved at rykke frem med religionens bud har man løst knuten. Moralen har logisk som historisk sine egne præmisser. »Ett er at finde et baand imellem moralen og religionen, et andet aldeles at ville utlede den av religionen«1. Howitz har tildels talt hen over hodene paa sine samtidige2. Flere av de synspunkter

1 Determinismen eller Hume imod Kant s. 158.

2 Mest indgaaende har han utviklet sine tanker i det ovenfor citerte skrift: Determinismen etc., som han indleder med en oversættelse av David Humes avh. om frihet og nød. vendighet Howitz' „Ultimatum", som er rettet mot særlig Ørsteds angrep, bare præci-I20

han hævdet, vilde ikke nu stote paa nogen motsigelse, ialfald ikke motsigelse av den art at de kan friste en gransker med videnskabsmandens selvbevissthet til at ta til gjenmæle. Helt moderne er Howitz fremfor alt i ett stykke. Han tar sit utgangspunkt i det sikkert givne, uten at la sig forstyrre av det faktum, at dette nærmest spiller paa rent elementær, halvt fysiologisk, halvt sjælelig grund. Han er opmerksom paa at de mere rent aandelige bevissthetskjendsgjerninger først blir naadd ad logisk vei og saaledes som alle tankeprodukter staar i fare for at hvile paa feilslutninger. Howitz har gjort praktisk bruk av Holbergs raad om at se at holde sig til erfaringen og dømme a posteriori, »saa lærede vi i det ringeste noget lidet vist i steden for utalligt uvist«. >

I idéernes verden indtar det enkelte individ sin historiske plads ikke efter det standpunkt han kan ha hyldet længst, men efter det forhold han har indtat — længe eller kort — til de sterke, de karakteristiske tanker som tiden har fostret. Ut fra dette synspunkt blir den danske filosof Poul Martin Møller (født 1794 † 1838) at behandle her; at han er yngre av aar end Sibbern, at hans akademiske gjerning for den større del av hans korte liv var præget av spekulativ tænkning, kommer ikke op mot den kjendsgjerning, at han — om end i noget usikre linjer — tegner op en individualistisk verdensopfatning, en daad som ikke er uten en viss historisk sammenhæng med de teoretiske grundsyn hos Kierkegaard, og som netop derfor gir Poul Møller en agtværdig plads i den

danske filosofi. Sin indvielse i filosofien fik han gjennem den danske mand som blev Treschows efterfølger i Kjøbenhavn, Fr. Chr. Sibbern. Med anbefaling av sin lærer blev han lector, siden professor i filosofi i Kristiania 1826; senere fra 1830 til 1838, da han døde, prof. i Kjøbenhavn. Den filosofi som i hin tid fanget de fleste tænkere ind, var Hegels, og saaledes kom det helt naturlig, at ogsaa Poul Møller ydet sin tribut til retningen mens han søkte efter en systematisk sammenhæng mellem tankerne om tilværet. Poul Møller gik dypt nok ned i spekulationen til at føie levende hvor det brast for den. Med det rike menneskelige syn som var naturlig for en digter-personlighet av.hans art, maatte han opfatte at det at tænke rent almindelig over et emne er daarlig vederlag for at lære emnet at kjende gjennem personlig erfaring. Men herfra er skridtet kort til samme erkjendelse som

serer paa enkelte punkter det han har sagt tidligere. Idet Howitz bl. a. avviser beskyldningen for „materialisme", lar han falde flg. merkelige ord — de stemmer med erfaringer som falder ogsaa i andres lod stundimellem (s. 25) : Det ligger i termino-gien om disse ting en tvetydighet, der paa engang tjener til at dække det urimelige i hans (d. e. Ørsteds) anskuelser og at gjøre hans motstanders paastander hadelige ved at omplantes i denne terminologi.1918. No. i.

den hos Treschow og A. S. Ørsted, at den virkelighet som har nogen realværdi, aabenbarer sig gjennem den individuelle fremtoning. Da nu individene er mangfoldigheten i dens personlige form, saa er hermed principielt overgangen gjort fra den spekulative systemtænkning med dens rent logiske almenbetragtninger og til en fordypning i de kvalitative forhold i den subjektive verden. Og vi faar hos denne Holbergske digterfilosof de eiendommelige utfald mot den affekterte vedhængen ved systemet og de manende ord om den personlige sandhet. — Særlig i hans lære om sandhetens begrep kommer frem en original og sterk filosofisk opfatning. Individualiteten har ifølge Poul Møller sin realværdi begrænset til det som er subjektiv selvstændig:

»Utsigelsen, fremstillingen av en tanke har egentlig kun da sandhed, naar tanken i samme øieblik frembringes. Siden er der allerede mimik deri« 1.

Poul Møller fik ikke gi sine nye synsmaater nogen saadan skikkelse at de fæstnet sig. Men hans tanker vandt gjenklang hos Søren Kierkegaard. Det fortjener i denne sammenhæng at mindes at forholdet mellem elev og lærer hadde en viss inderlighet. Det gik frem og tilbake mellem dem ord som lar ane at noget stort er paa vei til at gro op av den aandelige jordbund i Danmark.

6. Søren Kierkegaard f. 1813 ‡ 1855.

a. Almindelig karakteristik.

Søren Kierkegaard2 er et av de mest eiendommelige mennesker og en av de mest originale tænkere som Danmark har fostret. Ut fra en forpint sjæls

1 Poul Møller, citert efter Høffding, Danske Filosofer s. 12^

2 Av verker om Søren Kierkegaard fremhæver jeg: Georg Brandes, Søren Kierkegaard, En kritisk fremstilling i grundrids, 1877. H. Høffding, Søren Kierkegaard som filosof, 1892. Smlgn. ogsaa Danske Filosofer s. 147 ff Fremdeles P. A. Heiberg, Søren Kierkegaard i barndom og ungdom, 1895. Chr. Schrempf, Søren Kierkegaard. Ein un-freier Pionier der Freiheit, indeholder foruten endel betragtninger som synes mig litet oplysende, mest bare uttog av Kierkegaards skrifter. Om Søren Kierkegaards ungd 'm har V. Amundsen offentliggjort en omhyggelig undersøkelse i Festskrift udg. av Kjøbenhavns univ. 1912.

Kierkegaards skrifter foreligger nu i en samlet utgave: Søren Kierkegaards Samlede Væiker udgivne af A. B. Drachmann, J. L. Heiberg og II. O. Lange, 1901 — 1906, 14 bind. Utgaven suppleres av et andet samlerverk: Søren Kierkegaards Papirer, udgivne af P. A. Heiberg og V. Kuhr; av de bind som hittil er kommet ut, har jeg ved den tid jeg gjorde mine excerpter, bare kunnet bruke de 4 første, som handler om tiden fra 1831—44. For resten har jeg brukt publikationene av H. P. Barfod og av H. Gottsched: Af Søren Kierkegaards Efterladte

den hos Treschow og A. S. Ørsted, at den virkelighet som har nogen realværdi, aabenbarer sig gjennem den individuelle fremtoning. Da nu individene er mangfoldigheten i dens personlige form, saa er hermed principielt overgangen gjort fra den spekulative systemtænkning med dens rent logiske almenbetragtninger og til en fordypning i de kvalitative forhold i den subjektive verden. Og vi faar hos denne Holbergske digterfilosof de eiendommelige utfald mot den affekterte vedhængen ved systemet og de manende ord om den personlige sandhet. — Særlig i hans lære om sandhetens begrep kommer frem en original og sterk filosofisk opfatning. Individualiteten har ifølge Poul Møller sin realværdi begrænset til det som er subjektiv selvstændig:

»Utsigelsen, fremstillingen av en tanke har egentlig kun da sandhed, naar tanken i samme øieblik frembringes. Siden er der allerede mimik deri« 1.

Poul Møller fik ikke gi sine nye synsmaater nogen saadan skikkelse at de fæstnet sig. Men hans tanker vandt gjenklang hos Søren Kierkegaard. Det fortjener i denne sammenhæng at mindes at forholdet mellem elev og lærer hadde en viss inderlighet. Det gik frem og tilbake mellem dem ord som lar ane at noget stort er paa vei til at gro op av den aandelige jordbund i Danmark.

6. Søren Kierkegaard f. 1813 ‡ 1855.

a. Almindelig karakteristik.

Søren Kierkegaard2 er et av de mest eiendommelige mennesker og en av de mest originale tænkere som Danmark har fostret. Ut fra en forpint sjæls

1 Poul Møller, citert efter Høffding, Danske Filosofer s. 12^

2 Av verker om Søren Kierkegaard fremhæver jeg: Georg Brandes, Søren Kierkegaard, En kritisk fremstilling i grundrids, 1877. H. Høffding, Søren Kierkegaard som filosof, 1892. Smlgn. ogsaa Danske Filosofer s. 147 ff Fremdeles P. A. Heiberg, Søren Kierkegaard i barndom og ungdom, 1895. Chr. Schrempf, Søren Kierkegaard. Ein un-freier Pionier der Freiheit, indeholder foruten endel betragtninger som synes mig litet oplysende, mest bare uttog av Kierkegaards skrifter. Om Søren Kierkegaards ungd 'm har V. Amundsen offentliggjort en omhyggelig undersøkelse i Festskrift udg. av Kjøbenhavns univ. 1912.

Kierkegaards skrifter foreligger nu i en samlet utgave: Søren Kierkegaards Samlede Væiker udgivne af A. B. Drachmann, J. L. Heiberg og II. O. Lange, 1901 — 1906, 14 bind. Utgaven suppleres av et andet samlerverk: Søren Kierkegaards Papirer, udgivne af P. A. Heiberg og V. Kuhr; av de bind som hittil er kommet ut, har jeg ved den tid jeg gjorde mine excerpter, bare kunnet bruke de 4 første, som handler om tiden fra 1831—44. For resten har jeg brukt publikationene av H. P. Barfod og av H. Gottsched: Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer, 1869 — 81.Il8

selvransakning har han hentet toner til en sælsom filosofi, en livsfilosofi som har lydt for menneskeslegten som et naadeløst dies iræ dies illa; paa samme tid har han hat en speciel rolle inden den danske tænknings historie. I sit land kom han ved sin kritik over hegelsk doktrinarisme til at bane veien for en tænkemetode som var mere kritisk og mere tilpasset til den virkelighet som mennesket oplever. For hele den grublende menneskehet har han hat et tænkerkald, idet han, mere gripende end nogen anden, har forkyndt den bundløse rigdom i det subjektive liv og den uendelige værdi ved den menneskelige enkeltpersonlighet. Blandt individualistene indtar han plads som retningens teologiske apostel.

Forøvrig tilhører han verdenshistorien med sin egenartede personlighet ikke mindre end med sine tanker. En

særegen opgave ved Søren Kierkegaard-studiet er at holde øie med begge deler, vise hvorledes personlighet og tanker virksomt griper over i hverandre. Tanker han hadde git rum i sit hjerte, styrte hans liv, og ut fra den eksistens han førte, sprang tanker frem, egne Kierkegaardstanker. De har tilsidst alle en fælles bakgrund. Han er et eksempel paa et menneske hvis indre er stemt efter en enkelt note. Denne note fulgte ham til hans dødsstund. Den blev hans omtrent fra fødselen av, og blev bestemt ved den kjendsgjerning, at han var opvokset i et hjem der menneskelivet ikke gjaldt for andet end en prøvetid med den mulighet at kunne frelses over i en hinsidig verden.

Søren Kierkegaard frembyr med sin personlighet ikke ringe likhet med en anden stor individualist, Friedrich Nietzsche. Allerede i det ytre er det flere slaaende paraleller. Man tænke paa deres herkomst, deres livsvilkaar, forhold til samfundet og til familieliv. Begge kom de fra hjem som var sterkt præget i retning av det teologiske. Nietzsches far var prest og Søren Kierkegaards far, Michael Pedersen Kierkegaard, holdt sig med forkjærlighet til prester og postiller. Begge disse mænd var ugift, begge hadde faat ulivssaar i det erotiske. De hadde begge nært forhold til videnskapen, men var ikke knyttet til universitetsgjer-ningen, Kierkegaard slet ikke og Nietzsche ikke mere end en kort tid. Begge kom i vældig strid med tidsaanden. Og det revolutionære hos dem ligger paa omraadet for motsætningene: menneskelig — guddommelig eller det konventionelle og det absolut ideale. Men mens Nietzsche ophøiet menneskeidealet til høieste guddommelige potens, kunde Kierkegaard ikke ydmyge mennesket nok in majorem dei gloriam. Her skiller altsaa veiene sig for de to. Forskjellen mellem dem kommer desuten kanske særlig frem i det, at Nietzsche, som tilhørte et stort verdensfolk, reagerte mot politiske, kunstneriske og moralske strømninger med mere almen bærevidde, mens

Søren Kierkegaard, som var borger av et litet, politisk magtløst samfund, slet sig op i en strid han forte paa en trang kampplads.

Hvor skulde man søke nøklen til denne tænkerpersonlighet? For at forstaa individualismen slik som den blev tolket av denne ensomme filosof, og ikke mindre for at forstaa selve individet Søren Kierkegaard, det han blev og det han gjorde, bør man holde sig for øie:

1. Det var en viss abnormitet i hans medfødte utrustning for livet, den var synlig og tedde sig rent legemlig. En for alle ganger satte dette den følsomme mand i et særeget forhold til den almindelige menneskelige tilværelse[1].

2. Hans opdragelse med dens karakter av unatur og usans, hans indre og ytre oplevelser i forholdet til det andet kjøn har git hans følelsesliv en egen patos, dels av overspændthet, dels av høistemt idealisme.

3. Hans produktion har faat et eget præg av den kjendsgjerning, at han var uberørt av naturvidenskapen og hadde en ensidig klassisk-filolo-gisk utdannelse[2].

4. Herkomst og omgang gjorde at hele livsproblemet for ham blev et spørsmaal indenfor religionen, en sak at bestemme ved hjælp av kategorier inden den kristelige teologi.

b. Filosofens personlighet og utviklingsgang.

Fra første stund var S. K. sjælelig som legemlig prædisponert til en særstilling som menneske. Hans legeme led av skavanker som røvet ham tilliden til at kunne leve et liv i fuldt normalt samkvem med andre, hans fysiske vanmagt gjorde skaar i den naturlige glæde ved livet[3]. En for-

1 Georg Brandes tror at forklaringen til det eiendommelige hos S. K., foruten i bestemte personlige tilskikkelser, ligger i to lidenskaper han har hat: en overvættes pietet og en grænseløs foragt (nemlig for andre mennesker og deres meninger). Høffding søker nøklen til fænomenet Kierkegaard i hans tungsind. Jeg holder begge disse forklaringer for urigtige, og især Høffdings for rent forfeilet. K.s natur var, efter vidnesbyrd av hans samtidige, ikke tungsindighet. Og det tungsind som kom over ham, det deler vi mennesker alle med ham naar livet tar tilstrækkelig haardt paa os. Opgaven er hos K. bl. a at forklare tungsindet. Det selv forklarer intet.

2 Om hvor tidlig den klassiske undervisning fik overtak over S. K.s produktive fantasi, har vi et vidnesbyrd av hans skolekamerat H. P. Holst, citert hos Amundsen 1. c. s. 55. At det fra unge aar hos K. ogsaa er tegn paa æstetisk følelse for naturen og stemninger for at fordype sig i den, at han til sin examen philologico-philosophicum ogsaa underkastet sig prøven i fysik og matematik, beviser litet. Amundsen 1. e. s 79, nr.

3 Strødd om blandt S. K.s optegnelser staar en mængde utsagn som gjør det tvilløst, at han følte det som om hans legemlige brøst og skavanker en for alle gang hadde gjort ham til et stedbarn i slegten. De kvaler K. av den grund gjennemgik, er ikke uten slegtskap med dem hos hans samtidige, den italienske digter og filosof I.eopardi † 1837. Hos denne pessimistiske tænker og kunstner maa den bitre, haabløse livsopfatning forIl8

H.-F. Kl.

kjert opdragelse, en knugende paavirkning fra farens side fuldførte mis-verket og indgjød i hans sind en fiendsk stemning overfor al naturlig verdslighet. Hans hele hug blev paa den maaten vendt indad, og alle hans tanker fik en dragning henimot den isolerte verden som rummedes i hans egen sjæl og dens fornemmelser. Det som naturen og opdragelsen i hjemmet hadde lagt grundvolden til, blev end yderligere fuldstændiggjort ved det som fulgte paa. I Kierkegaards liv som voksen har særlig tre momenter været avgjørende: Hans teologisk-filosofiske utvikling, hans erotiske oplevelse og hans sammenstøt med kirken og pressen i Danmark.

Det fag K. valgte for sine universitetsstudier som ungt menneske, var teologien. Den var særlig i hin tid nøie knyttet til filosofien. Tilsammen gav dette hans tanke emner i retning av teologisk religionsfilosofi; de studier han gjorde utenom dette, i litteratur og æstetik, er ikke nævneværdige. Forøvrig er han nærmest en type paa en boklærd, bare at han til sine stunder tar revanche ved at la fantasien gjøre streiftog i slike land som blev fremmed for hans liv. Det er en filosoferende sekterer vi har for os, en fjerdedel digter, tre fjerdedel lægprædikant av den høiere type. Hans personlige forhold til realitetenes verden er ikke anderledes end hos en mellemaldersk klosterbror. Det skal vanskelig, saa langt ned som til hans tid, findes en mand med Kierkegaards aandsdimensioner saa helt indlullet i den dannelse hvis sprog er latin, hvis mønstre er laant fra antikken, hvis problemer er teologiske. Han er helt igjennem uberørt av naturvidenskapen. Det virker meget avstikkende, prøver man paa at værdsætte hans synsmaater efter en maalestok som kan gjælde for vor tid. Som bevis paa hans rent metodiske trangsyn paa dette omraade er det nok at minde om nogen ord i hans Efterladte Papirer fra aaret 1846, der han kalder det for hykleri naar naturvidenskapen siges at føre til gud. Ved en anden leilighet uttaler han: Naturforskeren bruker mikroskopet likesom lapser bruker lorgnetten — kun brukes mikroskopet mot gud. Ord som overhoved alene er tænkelige hos saadanne som aldrig har hat et mikroskop i sin haand1.

en væsentlig del tilskrives personlige lidelser han gjennemgik fordi han var syk, uskjøn, og paa grund av legemlig vanførhet utestængt fra at gjøre de erobringer som hans hjerte stundet mot. Paa dette punkt gaar Emil Rasmussen ind i sit skrift G'aeomo Leopardi som menneske, digter og tænker, 1900 s. 104 ff. En interessant monografi, som bl. a. trækker en paralel mellem L og hans tyske aandsfrænde Schopenhauer, med hvem jo ogsaa S. K. har visse træk tilfælles som filosof. Forøvrig er Rasmussens veik om Leopardi mere en skildring av den indre utvikling hos en stor og dyp personlighet end den gir en kritisk vurdering av L.s filosofi. For at finde nøklen til Leo-pardis opfatning av naturen — et punkt sorn er meget centralt i hans verdensanskuelse — har man at søke tilbake til hans græske, specielt stoiske forbilleder, noget R. overser s. 231 fg.

1 Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer 1844 — 46, utgit av H. P. Barfod s. 739, 743.1918. No. i.

Det staar ikke til at negte at Kierkegaard som religionsfilosof hylder tildels noksaa kompromitterende synsmaater. Han har endnu den mytologiske opfatning av guddommen som et væsen med et ondt øie til disse kranglevorne mennesker for deres paatrængende nysgjerrighet overfor hemmeligheter som gud vilde ha likesom privat, for sig selv. Det er alt i alt i den teologiske spekulation hos Kierkegaard ikke litet av aandelig ugræs. Han

gaar med paa læren om de evige helvedesstraffer; hans tanker om gud har i det hele et drag av grumhet, som kan være forstaaelig nok i en antik semitisk religion, men som vækker etisk motfelelse i en humanere tidsalder. Uten at stakke tar han op tanken paa gud som den der forhærder mennesket, og han tar ikke anstøt av den trangeste utvælgnings-tanke.

Det kunde være interessant i det enkelte tilfælde at faa rede paa hvor meget hos et menneske — ogsaa hos en tænker — virkelig repræsenterer en personlig vundet fri overbevisning, og hvor meget vedkommende har tat paa tro, fordi det nu engang — historisk eller systematisk — hører med i en sammenhæng som han har godtat med sin hug fordi det er saa at si et appendiks, et fast tilhæng til en logik som har magt over ens sind Den som knytter livsforbindelse med en person, optar som regel vedkommendes slegtninger med i et mere intimt forhold Den som blir tilhænger av en religion, slipper flere dogmer ind i sin tro end han kanske mente fra først av. Den som sverger til sandheten i en bok, vil stundom overta forsvaret for underlige paastander, som vilde vakt hans tvil, stod de ikke der jamsides med det som er kjernen i boken. Kierkegaard trodde paa en bok: paa bibelen, og uten motstand har han godtat det som stod paa dens blader. Hans stemningsliv assimilerte sig fuldt og sterkt med den eiendommelige gudsdyrkende patos som taler gjennem bibelordet. Han likte at prædike og yndet at forfatte religiøse traktater. I den ene time paa dagen kunde han skrive Forførerens dagbok. I den andre skrev han Opbyggelige betragtninger.

Imidlertid han var jo ingen bok, men et menneske — især i sine fantasier. Og saaledes hændte det ham noget rent menneskelig, som skulde faa avgjørende følger for vor filosof; det blev henspillet paa dette ovenfor som det andre hovedmoment der bestemte hans liv. Han hadde sin kjær-lighetsoplevelse. Han elsket. Blev gjenelsket. Og brøt med sin brud.

1 Det konservative drag i S. K.s natur har særlig G. Brandes træffende understreket. Sammenlign ogsaa det vidnesbyrd K.s yngre samtidige Hans Brøchner gir ham: Kierkegaard var opdraget i strengt konservative anskuelser, og siden førte hele hans livsretning ham til en avgjort uvilje mot enhver stræben efter forandring i det ydre. Hans Brøchner og Chr. Molbech. En brevvexling udg. af H Høffding, 1902 s. 187.Il8

I denne historie, slik som den kom til at gaa, fik alt sin plads og virket efter sin art: hans naturlige selvopfatning, hans individualistiske instinkter, hans principielle tro om livets maal og mening. Grunden til at Kierkegaard løste dette livsforhold, har sin interesse baade for spørsmaalet om hans livsopfatning og om filosofens personlige utvikling. Det skedde vel i hovedsaken fordi en tanke fik overtaket, en tvil om han virkelig kunde forsvare at knytte en kvindeeksistens til sin egen. Han blev pint av en overbevisning om skrøpeligheten i sin sjælelig-legemlige konstitution. Et ungdomsminde som gnog paa hans sind, tok motet fra hamog saa kom katastrofen. Dette punkt i den danske filosofs liv er paa egen maate blit et document humain; her kan særlig pekes paa et fænomen der sporene av denne livstildragelse er tydelig paa nordisk grund. Henrik Ibsen hører til de mænd som har fordypet sig i Søren Kierkegaard. I »Brand« luer endnu gløden fra den religiøse lidenskap hos den danske kirkestormer. En gjenklang fra episoden i Søren Kierkegaards liv turde merkes i forholdet Agnes — Brand. Men mere end dette fortjener i denne sammenhæng noget andet fra Ibsen at fremhæves. »Kjærlighedens Komedie« er intet mindre end en dramatisering av en væsentlig side ved Søren Kierkegaards erotiske situation. Bare saa, at den rolle som svarer til Kierkegaards, nemlig Falks, blir noget omklædt efter komediens krav, mens andre figurer i stykket: Straamand, Guldstad, repræsenterer en løsning i omvendt retning av den Kierkegaardske.

Filosofiens lære ligger ikke bare i logiske avhandlinger — isaafald vilde dette avsnit ikke kunne forsvare sin plads — nei den kan være tilhyllet i digtningens form, og den kan ytre sig i et menneskelivs historie. Filosofiens historie har endel av sine rotter i filosofernes historie. Og her staar vi ved et saadant tilfælde. Det Kierkegaard oplevde i denne sak, har hat den største betydning for hans verk. Da jeg forlot hende, valgte jeg døden, sier han selv. Men, lægger han til, netop derfor har jeg kunnet arbeide saa enormt. Oplevelsen blev en hovedaarsak til hans lidenskabelige produktion. Han sætter selv sit aandelige verk under denne synsvinkel. I likefremme ord

uttaler S. K. det til hendes senere mand. Av sorg over at maatte gjøre hende ulykkelig blev jeg forfatter, av sorg over at maatte gjøre hende ulykkelig har jeg som forfatter elsket næsten overmenneskelige anstrengelser og i sandhetens tjeneste søkt farer som alle flyr2.

1 Jeg har allerede da jeg i min ungdom for første gang læste S. K., om dette punkt hat den mening, at forklaringen var at søke i den retning som P. A. Heiberg i 1912 har utviklet i sit lille skrift En Episode i Søren Kierkegaards ungdomsliv. Kierkegaardsstudier udgivne af P. A. Heiberg og V. Kuhr, I.

2 Se H. P. Barfod, Af Søren Kierkegaards Efterladte Papirer 1847 s- 53- Kierkegaardske Papirer. Forlovelsen, ed. R. Meyer, 1904 s. 122.1918. No. i.

I de mange refleksioner hos Søren Kierkegaard over motivene for at bryte med sin elskede kommer ofte igjen ytringer av mishaap om at kunne føre sin eiendommelige aandelige art frelst gjennem en saadan forbindelse. Ingen tvil om, at dette skridt av ham for en del var et offer han gjorde for sit individualistiske livssyn. Det dype grundtræk i hans filosofiske tænkning motsvares av en egen opfatning hos ham om meningen med hans eksistens.

Sin fuldending fik denne Kierkegaards personlige individualisme under paavirkning av yderligere erfaringer. De oplevelser det her dreier sig om, repræsenterer det 3dje avgjørende moment i hans liv: Hans sammenstøt med kirken og pressen i Danmark. Dermed fik de tanker han hadde fremsat i en tidligere tid, ny tilspidsning; hans virksomhet som forfatter antok større patos og naadde de ytterste principielle høider.

c. Hans litterære produktion.

Søren Kierkegaard har tidlig hat trangen til at ytre sig som forfatter. Sit første arbeide rykket han i marken med allerede i 1838, endnu før han hadde faat embedseksamen; saa blev det nogen pause, men da han vel hadde faat dissertationen fra haande, kom det stadig nyt fra ham, slag i slag. Da livet tok til for alvor at gaa ham imot, fik denne skriveliden-skap rent overhaand. Han søkte likesom Nietzsche en avhjælp, en trøst for sit sind i en ustanselig produktion. Som Nietzsche fik han føie at det blev i længden en kostbar fornøielse. Da han hadde offentliggjort sit sidste indlæg i den strid han var kommet op i, saa var sidste rest av hans private formue brukt op.

Det første betydeligere arbeide er avhandlingen for magistergraden i 1841, Om begrebet ironi, med stadig hensyn til Sokrates. Igjen er det her en merkelig likhet mellem Kierkegaard og Nietzsche. Begge tar sit utgangspunkt i studiet av aandslivet i Hellas. Begge er helt igjennem græsk-klassisk i sin litterære fantasi. I Kierkegaards studie om Ironi er det glimt av de grundtanker som utgjør hans filosofiske daad i historien. Han skildrer den pris mennesket maa betale for at faa del i sandheten. »Derfor hører det mot til al erkjendelse, og kun den der har mot til at ofre livet, frelser livet«1. Han har en idiosynkratisk uvilje mot at mængden skulde komme til at blande sig op i det intime i ens personlige liv. Han taler etsteds i sin dissertation om kjærlighetslivet og priser som motmidler mot nærgaaenhet saadanne forholdsmaater som han selv i sit liv skulde

1 Søren Kierkegaards Samlede værker bd. 13 s. 121.Il8

gjøre saa meget væsen av: hemmelighetskræmmeri, forstillelse og mystifikation av enhver art

Som forfatter brot Kierkegaard igjennem med sit geniale verk Enten — Eller. Hans produktion strækker sig i hovedsaken over en 10 — 12 aar: Fra 1843—46, efterfulgt av et par aars hvilepause, derpaa fra 1849 til 1855 en ny kulmination Forfattervirksomheten kan paa den maaten passende deles i to perioder. Den første fra aarene 1843—46 kan man gi til overskrift livsanskuelsernes filosofi. I denne tid skrev han: Enten — Eller 1. og 2. del;

Frygt og bæven; Gjentagelse; Begrebet angst; Forord; Filosofiske smuler; Stadier paa livets vei; 18 opbyggelige taler; i 1845 indleverte han manuskriptet til Afsluttende uvidenskabelig efterskrift1. Det saa ut som det skulde bli med dette, og hans syn blev rettet mot geistlig virksomhet. — Saa kom Korsar-optrinnet, det overfald han som filosof og person er gjenstand for i den danske vittighetspresse. I Kierkegaards forhold til læserne fører dette til et omslag, likesom det har sat de dypeste merker i hans livsfølelse og i hans dom om menneskene. Det tegnet i førstningen til at skulle kunne gaa hen uten følger av mere ydre paatagelig art. K. nøide sig med at skrive et par arbeider deri han spakferdig utvikler sine egne stille tanker mest som religiøs forkynder. Det er Kjærlighedens gjerninger og Opbyggelige taler i forskjellig aand; Kristelige taler. Han omsætter som god kristen egen motgang i religiøse betragtninger om forhaanelse og ydmygelser, det kristne martyrium. Imidlertid — brodden sat. Om kort skulde saaret ta til at bløde 2.

Det kommer en ny forfatterperiode, den anden — fra aarene 1849 — 55. Man kan gi den til overskrift: Polemisk kristendomsfilo-sofi. Til den hører: Indøvelse i krktendom; Sygdommen til døden; Synspunktet for min forfattervirksomhet, en brochure deri han ser bakover paa sin gjerning; Bladartikler og flyveskrifter, den saakaldte Øiebliks-strid. S. K. hadde været en skive for pressens ondskap. Bak pressen øinet han en anden og ny magt: den masse som heter publikum, det onde samfund med dets aandsfiendske instinkter. Med samfundet igjen har kirken

1 Det meste utgav han under pseudonymer, men han løfter selv sløret — som iøvrig var noksaa gjennemsigtig — i sin „Efterskrift".

2 Intet har faat Kierkegaard til at krympe sig mere under livets smerte end den haan og forfølgning som skrev sig fra disse Korsar-overfald. Ikke mindst led han under latterliggjørelsen av hans ydre. Det smat ut av ham — i nogen av de sidste ord han har kommet med — at her paa dette punkt laa ophavet til de værste prøvelser. I Efterl. papirer fra i. septbr. 1855 har han skrevet: Hvad der blev min ulykke — langt fra dog at jeg beklager mig derover — At jeg var ædel nok mot de andre til frivillig at utsætte mig for Corsaren, og at jeg høimodigen spenderet mit liv paa biskop Mynster. H. Gottsched, Af S. K.s Efierladte Papirer 1854—55 s- 528-1918. No. i.

sluttet pagt, og efterhaanden vaakner Kierkegaard til klarhet over, at han ikke horer hjemme i de kirkeliges leir. Det hele endte i en kamp paa liv og død mot kirke og geistlighet. Striden kom til utbrud efter biskop Mynsters død i 1854 og var fra først av en feide om det rette eftermæle for denne danske geistlige. I hele denne periode er Kierkegaards forfatterskap en variation over individualismens grundemne: Den enkelte. Netop som han hadde faat skrevet fra sig og striden holdt paa at bli en :• paa stedet marsj, døde han, sjælelig og legemlig ødelagt av møde og motgang.

Kierkegaard er et av de mennesker, om hvem det er helt klart at de har følt sit liv under et særskilt høiere ansvar, bestemt for en særegen opgave i slegten. Vi taler i slike tilfælder om et kald. Ordet brukes i særegen betydning ogsaa av K. selv. Og han fortjener det skudsmaal at ha været tro mot sit kald. Han blev den religiøse individualist som han var -— til det sidste. Det han hadde forkyndt livet langt, tok han med sig ind i dødsstunden

Hvad var det Søren Kierkegaard forkyndte? Det følgende skal gi en karakteristik av hans utvikling og ydelser som forfatter og tænker.

d. Kierkegaards historiske stilling som forfatter og tænker.

Det er vigtig at mindes at denne danske tænker tillike er en forfatter av rang; at han ikke bare er teoretiker, men ogsaa kunstner. Kierkegaard er en digter. Det er ikke rene tilfældet at kunstneranlæg, digtergave saa ofte er tilstede just hos individualistiske filosofer. Holberg, Nietzsche, Tolstoj det er alle lysende navn inden den skjønne litteratur. Og Ibsen er jo en digter med filosofiske kunstnermaal. At saken staar saa, kan ha to aarsaker. Individualismen skaper stemning for at digte, og digteren blir en talsmand for individualisme. Søren Kierkegaard var baade filosof og kunstner, han var teolog og digter paa samme tid. Det gives ord av ham som viser at han selv

har følt det vanskelige ved denne dobbelthet. I optegnelser endnu fra studenterdagene staar følgende utbrud: Det er det

1 40 dager før sin død lot han ved optagelsen paa hospitalet føre ind i journalen: At hans død er nødvendig for den sak han har anvendt hele sin aandskraft paa at løse, hvorfor han ene har virket, og hvorpaa han mener at han kun er beregnet. Nu lar han sig ikke mere rikke. Han negter at ta imot broren, biskoppen, som litt før, noksaa unødig hadde vidnet for offentligheten hvor uenig han var med Søren K. Og da hans ven presten Boesen en dag under et sykebesøk gjør et forsøk paa at omvende ham fra hans standpunkt, prøver at „bygge bro", som han sier, da reiste S. K. sig og viste ham av med de ord: Vig bak mig Satan! P. A. Heiberg, En episode av S. K.s ungdomsliv s. 26.

sørgelige med mig at mit liv, mine sjælstilstander bestandig gaar efter to deklinationer, hvorved ikke blot endelserne blir forskjellige, men hele ordet forandres[1].

Kunsten har han brukt i et bestemt metodisk øiemed. Det er ham om at gjøre at faa sit erend frem paa rette maate. I det hele veier maaten at meddele sig paa tungt for ham. Forskjellen i livet, sier han selv, er ikke hvad der siges, men hvorledes. Den evige docering som er i bruk menneskene imellem, er det værste misgrep Altid paany fremhæver han hvor forkjert det er likesom at brette ut resultatet, istedenfor bare at sætte en paa glid. Han kræver at man er kysk i omgangen med sjæler, diskret naar man gaar i gang med at forkynde. Kierkegaard møtes her med Ibsen, som jo paa dette punkt har skapt en helt ny dramatisk teknik[2]. Dette træk passer godt ind i arbeidsmaaten for en individualist. Det individuelle, baade hos en selv og hos andre, tar først fat der som al dressur, al mekanisk tillæring, al suggestiv magtbruk ophører. — Hos Søren Kierkegaard var denne egenhet end yderligere styrket ved det inderlige aandelige forhold som han følte sig i til Sokrates. Hans dissertation er bygget over et sokratisk emne, som vedgaar meddelelsens kunst, ironien. Og han prøver med flid at utvikle den sokratiske evne videre som han mente at ha faat som medfødt gave: Noget sokratisk har jeg, det kan man si. Indirekte meddelelse var min naturbestemmelse[3].

Skal imidlertid K. ytre sig om hvad han vilde med sin forfattergjer-ning, saa er det ikke kunsten han nævner, det er ham om at gjøre at snu moralisten frem. Hans tanke var, som han oplyser i Synspunktet for min forfattervirksomhet, saa hurtig som mulig at uttømme det digteriske — og saa ut paa en landsens prestegaard. Jeg følte mig fremmed ved hele digterfrembringelsen, men jeg kunde ikke anderledes[4].

De sidste ord forklarer hvordan det hang sammen. K. var for en væsentlig del ogsaa digter med en frugtbar og vild fantasi, og digterstrømmen flyter hos ham paralelt med den religiøse produktion. Hans forsøk paa f. eks. at faa klemt skildringen av forføreren ind under en streng religiøs vinkel virker anstrengt. Læseren vil ikke av sig selv komme til

1 Søren Kierkegaards Papirer, udg. av P. A. Heiberg og V. Kuhr, 2. bd. s. 136, opt. fra aar 1839.

2 Ogsaa Ibsen kan jo paa en maate siges at være en forkynder. Mang en gang er det helt aabenbart i hans digtninger at han forfølger moralske maal. Tænk f. eks. paa Samfundets støtter, Gjengangere, En Folkefiende, Vildanden o. fl. a. Men det er han-meget om at gjøre at skjule hensigten bak det slør som kunsten række ham.

3 P. A. Heiberg, Søren Kierkegaard i barndom og ungdom 1895, s. 57 fg.

4 Samlede Værker bd. 13 s. 570, smlgn. 532.

at folge disse sider saa fulde av lidenskap og livsbegjær for at destillere ut av det hele en præken til skræk og advarsel.

I den grad er Kierkegaard digter, at hans tanker ikke tar den systematiske form som er den naturlige for fremføringen av teoretiske syns-maater. Hans filosofi maa hentes frem av mang en ufilosofisk sammenhæng og er skjult i mangehaande forklædninger. Snart bærer han sit grundsyn frem causerende, snart maa man analysere tankeindholdet ut av situationer han har konstruert for øiemedet. Han gir sine idéer slik som de opstaar i hans sjæl. Denne sjæl er en digters. Den er fuld av stemninger som er vækket ved visse konkrete indtryk og fantasibilleder. Like-lidt som senere hans aandsfælle Nietzsche har han møiet sig med at frigjøre logikken av dette svøp. Den magt over tanken som han likevel kan naa, ligger i den psykologiske indfatning som han evner at gi sine syns-maater. Som et talende eksempel paa dette kan nævnes fremstillingen av det 3dje stadium i »Stadier paa livets vei«. Det standpunkt som fremfor alt ligger ham paa hjerte — det saakaldte religiøse stadium — bryter frem som dagboksbetragtninger over en given erotisk situation (Skyldig? Ikke — skyldig? En lidelseshistorie. Psykologisk experiment af Frater Taciturnus).

Kierkegaard har for en væsentlig del været digter, og det han skrev, skyldes faktisk i høiere grad end han selv senere vil vedkjende sig, hans digtertrang. Men i bunden av hans sjæl var noget andet end digtning hovedsaken for ham: en verdensopfatning, en livsfilosofi med religiøst grundpræg.

e. Plads i tidens filosofi-historiske utvikling.

Til en grad er Kierkegaards filosofi betinget av den tænkning som var fremme i hin tid. Ogsaa S. K. er paavirket av sin filosofiske samtid, paa somme punkter endog noksaa dypt. Det er udelukkende tyske og nogen danske tænkere som har hat betydning for ham: Hegel, Schelling, Trendelenburg, Schleiermacher, Feuerbach og av danske Poul Møller og Sibbern er hovedmændene.

I metoden trær det sterkt frem at Kierkegaard i sine læreaar har utdannet sin tænkning efter hegelsk mønster. Studerer man K. som led i den danske filosofis historie, saa har hans opgjør med Hegel stor vegt. Den første berøring med Hegel[1] naadde saa dypt ind til hans aandelige

1 Utpræget hegelianiserende er tankeutviklingen i det første han førte frem for offentligheten: Angrepet paa H. C. Andersen i 1838, fra indholdets side en aandsaristokrats utfald mot spidsborgerlig berømthet, smlgn. Værker bd. 13 s. 53 ff. Man sammenligne hermed den unge Nietzsches angrep paa David Strauss.Il8

personlighet at den blev skjæbnesvanger for hans forfatterskap, endog ute i den tid da han tok striden op mot selve det hegelske grundsyn. Hegel tar sit utgangspunkt i begreper som han utleder av den tænkende fornuft. Slike begreper »sætter sig« absolut. Med samme sætte-nødven-dighet kommer K. til det religionsfilosofiske utgangspunkt: kristendommen som det absolute. I Indøvelse i kristendom[1] blir denne religion sat som det absolute. Helt likefrem, uten videre logisk eller historisk begrunding. Hvorefter K. fortsætter: Gud vil heller ingen menneskelig næsvishet vite av at sige betræffende hvorfor og hvorfor kristendommen er kommet ind i verden: Den er og den skal være det absolute. — I psykologien kan det, saavidt jeg ser, ikke spores paavirkning av andre end antikke begrepsfilo-sofer — og Karl Rosenkranz, som i sin lære om sjælen var ren hegelianer[2].

Endnu ute i 40-aarene, efterat Kierkegaard hadde sendt sit »Enten — Eller« ut i verden, kan Hostrup i sin komedie vise paa dette forhold, som har sin rot i hans akademiske læreutvikling. I »Gjenboerne« henspiller han paa Enten — Eller og gjør sig lystig over en student (Søren Torp) som snakker ivei dialektisk å la Kierkegaard, paa samme maate som man pleiet høre det fra hegelsk leir. Imidlertid tok Kierkegaards dialektik om ikke længe avgjort retningen bent imot Hegels metafysik. I den utvikling K. gjennemgik i saa maate, har sikkert ogsaa paavirkning fra andet hold sin del. Da han efter den rystende personlige oplevelse om høsten 1841 (løsningen av forlovelsen) søkte trøst i filosofien og for et fjerdingaar bodde i Berlin, saa hørte han Sch ell ing. Denne tyske romantiker strævet med at faa et grundsyn som, mere end hegelianismen, lar det evig flytende indhold i livet komme til sin ret. Det vinder K.s samtykke. I det som han senere skriver, merker man at han er noget berørt av Schelling. Det blev især synlig i Kierkegaards skrift: Begrebet Angest. Mest har K. efter eget vidnesbyrd fundet

for sig hos Hegels motstander Trendelenburg ; T. tar for sin opfatning av tilværet utgangspunkt i den objektivt givne bevægelse mellem tingene; tanken blir da ikke som for Hegel det aprio-

1 Samlede Værker bd. 12 s. 59.

2 K. taler i skriftet Begrebet Angest, Samlede Værker bd. 4 s. 413 fg. om Rosenkranz" Psychologie. Han roser den som dygtig og raader til at læse den; forfatteren udmerker sig ved sin sunde sans og sin humane interesse for menneskelivet. Dog spotter K. over hans sværmeriske overtro paa et tomt skema. Det hindrer ikke K. i at søke støtte i R.s begrepsdistinktioner, for at rede ut forholdet mellem selvbevissthet og fø-lelse med deres enhet i gemyt. Jeg har læst gjennem denne reproduktion av hegelsk psykologi (3. utg. 1863). K. vilde lært mere om sjælen ved at læse Treschow end ved at følge denne bok, som fortæller at mennesket blir melankoliker i mandsalderen, at negeren er „die unmittelbare Subjectivität", og at det karakteristiske for amerikaneren er hans „selbstische Verschlossenheit". Skriftet som helhet er — bortset fra dets kuriositeter, nærmest en samling logiske betragtninger over sproglige uttryk for sjælelige bevægelser og sjælelige eller ikkesjælelige emner.

risk givne væsensgrundlag, men en virksomhet som kommer til efterpaa og gjør sit ordnende arbeide med det objektivt givne. — Saa forskjellig holdning som K. indtok i de positive trosspørsmaal, saa møtes han dog med den tyske religionspsykolog Feuerbach i det punkt, at religionens værdier helt var at søke paa omraadet for det subjektive liv. Ogsaa Schopenhauer kan nævnes i forbindelse med Kierkegaard. Han nærmer sig Schopenhauer særlig i sin dom om kvinden og er i sine senere leveaar noget optat av den pessimistiske tysker, men om nogen avhængighet kan det her ikke være tale. Forøvrig nævner K. ved leilighet sin tilslutning til nogen teologiserende filosofer i Tyskland, mænd som Schleiermacher, Baader og Hamann; men den indre vekst hos K. har sikkert fuldbyrdet sig uavhængig av dem. Mere bret maa man lægge paa sammenhængen mellem K. og to filosofiske aandsfæller i hans eget land, begge K.s lærere i hans ungdom. De tænker begge anderledes end Hegel og bøier som Kierkegaard tænkningen i retning av det subjektive. Den ene av disse mænd er Sibbern; av aar betydelig ældre virket S. en god stund ut over K.s levetid og skal behandles længer fremme. Likesom Treschow forkastet han løse spekulationer og vendte synet mot virkeligheten. Saa mangfoldig som tilværet er, kan man alene forstaa det ved at søke at opfatte det ut fra skiftende utgangspunkter1. Hvormeget disse standpunkter kan ha betydd for Kierkegaard under hans første oplæring i filosofisk tænkning, er ikke godt at si, men det fortjener at mindes at Poul Møller hadde faat sin tænkeropdragelse hos Sibbern, og overfor Poul Møller, som er den andre av de to ovennævnte danske forgjængere til K., stod K. direkte mottagende. Det var her et meget nært personlig forhold. Søren K. hadde stadig samtaler med sin lærer, og sit skrift: Begrebet Angest helliget han til Poul Møller »i beundring og savn«. Poul Møllers overgang fra hegelianisme til en filosofi med sit grundlag mere i personlighetsvurdering end i logik har virket kritisk rensende og tilskyndende paa dansk tænkning. I hans

1 I senere skrifter gjør Sibbern et lignende princip gjældende ogsaa religionsfilosofisk. Forutsælningene for det indre liv er saa blandet. Man forstaar det bare naar man tar hensyn til subjektiviteten. Til slut forkynder S. at subjektiviteten er sandheten. Høffding hævder i Danske Filosofer s. 108 at Sibbern er kommet til sit standpunkt ad egen vei. Men forholdet turde i virkeligheten være et andet. Da S. offentliggjorde sine universitetsprogrammer 1846 og 47, forelaa allerede de opsigtvækkende skrifter av Kierkegaard helt til Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift. I denne produktion ligger tændstof nok for en subjektivisme og en religiøs individualisme slik som den er antydet i de nævnte univ.programmer, og slik som den særlig trær frem i Sibberns filosofiske fremtidsbillede (fra aarene 1858 — 72): Meddelelser av indholdet av et skrift fra aaret 2135. Jeg antar her en efterklang av Kierkegaards livs præken. Altsaa et tilfælde da en lærer har lært av sin elev. Saadant har skedd. Og saadant vil komme til at ske.

efterladte skrifter er et utkast til en avhandling: Om affektation. Her vender han sig overhoved mot ethvert forsøk paa at konstruere noget tankesystem som skulde være avsluttet i sig. Tanken er — som alt andet hos mennesket — bundet til størrelser bestemt ved rum og tid. Og den sandhet man vil finde, har ingen anden realitet end den at

være en tanke-daad av vedkommende subjekt. Sandheten hører derfor som noget virkelig til det subjektive livs fænomener. Den er virkelighet bare i den stund den blir skapt. Alene det selvvirkende gir et sandt indhold til en livsytring. Men spirer til noget selvstændig ligger hos enhver; skaden er bare den, at man lar det viskes bort i livets løp; man blir ledet vild av det evige hensyn til de andre.

f. Angrep paa Hegels filosofi. K.s lære om bevægelsen, erindring,

gjentagelse.

Ut fra tilskyndinger fra de mænd som her er nævnt, men fremfor alt drevet av det kald som K. følte alt sterkere i sit indre, utviklet han sine filosofiske tanker om menneskene, gud, om forholdet mellem dem og om de lærdommer man hittil hadde sat frem for at forklare livets og tilværelsens spørsmaal. Et hovedtræk i K.s filosofiske personlighet er hans motsætning til hegelianismen. Hans kritik av denne skole førte ham ind i kamp med Johan Ludvig Heiberg, og særlig med teologen Martensen, som brukte den hegelske spekulation til at faa en logisk mening ind i de kirkelige trosparagrafer. Det motstøt som K. rettet mot denne form av tysk spekulation, virket avgjørende i hans land. Han har en væsentlig fortjeneste av, at Danmark saa forholdsvis snart kom fri av en aandsretning som har sat saa mange visne skud andensteds, der den fik raade grunden.

Hegel gjorde logikken til grundvidenskapen. Alt i tilværet fik egentlig samme grundart. For begrepet sletter ut i tanken det som er særeget ved emnet. I logikken gaar det som i matematikken. Det hefter ikke noget kvalitativt ved størrelserne. I aandens væsen blir alt løftet op i samme plan, og de mest motsatte emner faar samme overflate; støt og motstøt lignes ut i en resultant, som tanken sparer op til videre abstraktioner. For en moderne bevissthet er det ikke let at fatte hvorledes noget sind kan slaa sig til ro med den dogmatiske tro, at ting og tolkning skulde være identisk, at sakens realitet skulde falde sammen med dens repræsentation i tanken. Kierkegaard saa feilen og gjorde den til gjenstand for en rammende kritik: Hvorledes kan man for alvor mene at faa tilværelsen i dens mangfoldighet frem ved at føre op nogen navn og saa glatte dem ut under

tankepersen? Dersom det tænkte var virkelighet, sier K. i »Afsluttende Efterskrift«, saa vilde altsaa det saa fuldkomment som mulig uttænkte, naar jeg endnu ikke hadde handlet, det vilde være handlingen1. Den hegelske spekulation har et hovedpunkt i teorien om den høiere enhet, deri de mest motstaaende emner tilsidst blev sammenfattet. Ved denne lære om en mediation, om formidlingen, blev brodden tat av al motsætning. Kierkegaard retter sin skarpeste spot mot dette produkt av hegelsk dialektik. Hvorfra tar man sig den ret at indføre en logisk forbindelse der som det givne er objektive realiteter? Kontakten mellem enkelthetene i virkeligheten blir ikke bestemt av logikken, den blir overtat av et begrep av en helt anden type, bevægelsen. Bevægelsen i det sjælelige og det legemlige er det store faktum. Den staar — som K. særlig utvikler i »Frygt og Bæven«, bak de evig nye størrelser, de skiftende tilstander. Det gjælde nu forandringer i det indre livs, viljens og begjærets verden, eller det gjælde omraadet for objektive tildragelser. Men i et logisk system har bevægelsen intet at gjøre. K. gaar ind paa denne motsætning »i Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift«2. Det sande forhold mellem det logiske og den subjektive virkelighet er et ganske andet end det Hegel paastaar. Virkeligheten opleves subjektivt. Subjektivt set, altsaa for den virkelighet som opleves, har det alene værdien av en hypotese, dette at noget just skal forme sig logisk. Og logikken er omvendt helt likegyldig ^for det spørsmaal, om noget er virkelig eller ikke. Man maa derfor ikke slippe ind i et logisk system nogen bestemmelse som ikke er uavhængig av begrepet eksistens. Men bevægelsen er en bestemmelse som forutsætter begrepet eksistens. Den slutning som man maa dra av dette, motsier grundlæren hos Hegel. Og K. drar denne slutning: Et logisk system kan det gives, men ikke noget tilværelsens system. Bevægelsen maatte nemlig bli tat med op i tilværelsessystemet. Men for det at kunne maa den være omme, maa være saa at si opslukt i sin virkning, men det blir den aldrig. Enhver tilværelsestænkning som skal være uttømmende, forutsætter noget færdig, noget avsluttet. Men til det punkt kommer den aldrig som selv eksisterer. Livet maa forstaaes baklænds; men derover glemmer man den andre sætning, at det maa leves forlænds3. Al forstaaelse kommer først

1 Samlede Værker bd. 7 s. 293.

2 Samlede Værker bd. 7 s. 254 fg. Dersom det ikke var forbeholdt vor tid at lade rent være at existere, var det utænkeligt, at en saadan visdom som den hegelske kunde være blevet anseet for den høieste.

3 S. K.s Papirer, udg. av P. A. Heiberg og V. Kuhr, 4de bd. s. 61, optegnelse fra 1843. Man gjenkjender fra vor tid refleksionen hos H. Bergson, dennegang brukt som argument mot determinismens opfatning av menneskets gjerninger som et regnestykke med tids- og stedsbestemte størrelser. Smlgn. bl. a. Essai sur les données immédiates de la conscience. 15 éd. s. 134 fg.Il8

efterpaa og repræsenterer i høiden et utsnit av tilværelsen. Hovedforut-sætningen for en hegelsk verdensfilosofi brister paa denne maaten. Tilværelsen maa være avsluttet i det evige førend systemet slutter sig av. Mens K. saaledes gir det helt op at opfatte tilværelsens sum, tror han til gjengjæld at ha forstaat dens mening. Meningen med tilværet er indeholdt i den bevægelse som sker i det indre livs verden. Bevægelsen faar da navn av handling, menneskelig gjerning. K. har her en let berøring med Schopenhauer, som gjør viljen til tilværelsens princip, og videre med Nietzsche, som fandt verdensgaaten løst i læren om vilje til magt. Paa dette punkt i sin metafysik utfolder K. stor skarpsindighet som psykologisk iagttager; fremfor alt har han øvet den sokratiske kunst at granske i sin egen sjæl. Han opdager en menneskelig skrøpelighet som plyndrer livet for en stor del av dets rigdom. Refleksion rykker ind i pladsen for oplevelsen. Det som skulde være sak, omsætter individet i tanke. Paa den maaten kommer man egentlig til at bli staaende utenfor virkeligheten og dens bevægelser. Ens følelsesliv glir ut av livsstrømmen, og følgen er at man egentlig narrer sig selv for livet. Refleksionen griper emnet op, det emne som skulde være virkelighet, ikke bare tanke. Og tilværelsen hules ut. K. oplevde dette under sin egen forelskelse. Noget som sikkert var med paa at gjøre det livsforhold umulig som han hadde indledet med de ærligste hensigter. Virkeligheten blegner i den stund det gaar erindring i saken. Han klager over hvad han led under denne erindrings, syke. Selv i det mest ømme livsforhold meldte den sig. Det som fyldte hans sind, var ikke hvad han gav og mottok under det levende personlige samvær, det var bare det som blev myntet ut i erindringens form1. K. skildrer her et svakhetssymptom i den nyere tids individualistiske sjæleliv. Naar det som sker med et menneske, ikke blir andet end emner for erindringen, saa gaar man noksaa tomhændet fra det hele. Et visst tilskud kommer det jo paa den maaten til tilværelsen, men bare for en enkelt side, den rent æstetiske side av den. Hovedsaken er at ved at la oplevelserne avsætte sig i stemninger smutter realiteten saa at si mellem fingrene paa en. Man gaar tom ut av livet.

Er det ikke noget motmiddel mot denne fare? K. kjender ett. Han utleder det av grundstørrelsen i virkeligheten, fra bevægelsens princip. Midlet for at frelses fra erindringens vold er gjentagelsen, et grund-begrep i K.s filosofiske ordbok. K. har skrevet en særegen studie om begrepet gjentagelse i aaret 1843. Han kalder den et forsøk i den eks-

1 Se den let maskerte selvskildring i avsnittet om det den unge mand fortrolig aabenbarer i skriftet Gjentagelse. Samlede Værker bd. 3 s. 175 ff. Smlgn. Arne Løchen, Søren Kierkegaard, i Digtning og Videnskab 1913, s. 63 ff.1918. No. i.

perimenterende psykologi og tillægger begrepet særdeles megen vegt. Vi fores først ordentlig ind i virkeligheten derved, at sjælen vandrer om igjen de samme veier, berøres paa samme maate. Idet vi fatter og selv fremmer det gjentagne, stadfæster vi tilværelsen. Viljen kommer med i spillet. At være villig med paa gjentagelse er en prøve paa mot1. Den nyere sjælevidenskap er opmerksom paa hvor vigtig dette begrep er. Ved at et menneske flere ganger kommer op i det samme, blir det for ham skapt en bestemt aandelig situation, en situation som vi betegner

ved at si at noget er kjendt. Det er nu at merke at först paa kjendte omraader kan personligheten røre sig frit og utfolde sin magt. Först der emnerne er kjendt, faar tankeassociationene en større aandelig rikdom, og viljen faar den platform som den kan utfolde sit væsen paa.

Gjentagelsen blir et centralt begrep inden etikken, den teoretiske lære om menneskets holdning til livets opgaver og tilskikkelser, om personlighetens indre praktiske liv. Det etiske grundsyn fik hos ham, eftersom hans tanke klarnet, i hovedsaken en form som man kunde kalde Det Kierkegaardske skema. Det gaar ut paa følgende:

Det gives 3 grundformer for menneskets maate at ta tilværelsen paa. Man kan ta den æstetisk, morajsk eller religiøst.

K. kalder disse grundformer for stadier. Ordet stadium maa lede tanken hen paa en utvikling. Og noget i den retning kan man jo ogsaa faa ut av K.s opfatning, dersom man lar subjektet være et abstrakt menneske; veien til fuldkommenhet gjennemgaar da logisk denne løftning fra trin til trin. Slik som »stadierne« aabenbarer sig ifølge K.s virkelighets-skildring, har de imidlertid ikke noget av utviklingsprincippet ved sig. De er isolerte former av livsopfatningen.

Emnet blir behandlet i Uvidenskabelig Efterskrift, og desuten med særlig kunst i de to hovedverker i hans digtning: Enten — Eller og Stadier paa livets vei. I det sidstnævnte verk gir han et helt præludium av motiver fra den moderne tankeutveksling. Paa en maate som er blit grundlæggende for den etiske diskussion, har han her især formulert den æstetiske livsopfatning2. Den filosofi K. utvikler om dette emne, har faat sit mest fuldtonende uttryk i Enten — Eller.

1 Samlede Værker bd. 3 s. 774. Den der blot vil haabe, han er feig, den der blot vil erindre, han er vellystig, men den der vil gjentagelsen, han er en mand.

2 Samme metodologiske grundsyn, men psykologisk et andet skema finder vi hos Friedrich Nietzsche. Med sin lære om værdier „jenseits von gut und böse" løste N. den æstetiske værdsætning helt fra tanken paa den moralske og religiøse opfatning.Il8

g. Enten — Eller.

Enten — Eller er i egentligste mening det verk S. K. har gjort som forfatter; han blev paa gaten i Kjøbenhavn kaldt med det navn, og fremmede kjender ham først og fremst som forfatter av det skrift.

Denne bok, som kom ut 1843, er den danske litteraturs største filosofiske kunstverk; fra indholdets side et tankefyldt digt over emnet: livs-grundsætninger. Det skildrer indsatsen i tilværelsen og peker paa de mulige løsninger. Det gjør mere. Det lægger livet i individets egen haand. Ingen fremmed hjælp frelser nogen. Personligheten maa selv ta sit løft. Ens skjæbne falder ut efter det princip man godtar. Dette princip kan ha et positivt, det kan ha et negativt fortegn: Enten. Eller.

Det var et verk med karakter. Dobbelt sterkt maatte det føles slik som aandslivet i K.s samtid var orientert. Romantikken, som dengang raadde grunden, forkyndte overalt kontinuiteten. Den talte om indre slegt-skap og sammenhæng, om identiteter og indbyrdes forbindelse. En litet oplysende logisk maner at løse livsproblemer paa! Hvad hjælper det at faa høre at A = B, al den stund en endnu ikke ret vet noget hverken om A eller B? Det første man faar vite noget om dem, saa er det jo netop særegenheten som sier os noget. K.s originale fortjeneste er at ha pekt paa dette. Han har træffende kaldt sit standpunkt for kvalitativ dialektik. Det han førte frem for tanken, var motsætningen mellem gjenstandene for vor opfatning, mellem standpunktene i livet. Dermed skjøt han fremfor alt bresche i den hegelske spekulation, som slakket paa spændingen i tilværet og kortet tankens horisonter ved like med det samme at rykke frem med den forsonende enhet.

Litterært set vil læseren naturlig komme til at opholde sig ved 2 emner i boken: Don Juanstemninger

(refleksioner og følelser knyttet til det Mozartske musikstykke)1 og forførerens dagbok, skildringer med et henførende lidenskabelig crescendo. Begge disse emner er utarbeidet til mosaik i et kunstverk, baaret av en stor teoretisk tanke, grundtemaet i »Enten — Eller«.

Et menneske kan rette sin personlighet ind paa det ene eller det andre maal i livet. Alt efter det faar virkeligheten sit indhold for ham. Man kan la alle sine følelser dreie sig om at ha glæde og lyst i verden og av de andre og sætte al sin id til saadant. Følgerne vil ikke la vente

1 Om dette punkt se de interessante oplysninger hos G. Brandes, Søren Kierkegaard s. 85 fg.

paa sig. En evig uro jager et saadant menneske fra sted til sted; ingen hvilepunkter finder han for sin personlighet. Ypperlig skildret i avsnittet om vekseldriften. En nagende følelse følger i sporet og spilder glæden, nemlig kjedsomheten. Mot den gives det bare et botemiddel: at skifte driftsmetoderne. Men heller ikke dette hjælper helt. Ved denne evige omskiftning løser man sig selv ut av virkeligheten. Man kommer ikke i noget personlig forhold til sine medmennesker. Man erfarer aldrig en sammenhæng. En saadan æstetikers eksistens blir bare en sum av øieblikket egentlig leve gjør man ikke paa den maaten. For livet er av væsen kontinuitet. Livets egenart ligger for K. som for Bergson i at intet er rent øieblik, bevisst eksistens er tid i sammenhængende enhet.

Helt utenfor livet sætter æstetikeren sig paa ett omraade: Der det spørres om den ytre samfundseksistens. K. kjender ogsaa denne del av livet, selv om den ikke ligger særlig tilrette for hans opmerksomhed Det gives opgaver i samfundet, og det er, utenom den individuelle eksistens hos æstetikeren, menneskelige livsforhold i egteskap og i ståt. Med disse refleksioner er undersøkelsen flyttet over til det etiske stadium.

Etikken har ordet i anden del av »Enten — Eller«. K. naar ikke her med sin fantasi og tankekraft slike høider som i iste del. Like fuldt maa en tro ham, at det var den etiske del av dobbeltverket som særlig laa ham paa hjerte. Det sier allerede ikke litet at han skrev anden del först. Mangt vidner ogsaa om, at han har opfattet baade fint og dypt hvad menneskepersonligheten vinder ved at ta positiv del i de konkrete opgaver for mennesket i samfund med andre. Han studerer forholdet særlig for egteskapets vedkommende, idet han lar den etiske livsopfatning bli tolket av en lykkelig egtemand, assessoren. Den gifte har med overlæg overtat sin rolle i moralens verden. Dermed har han tat sin del av tidens alvorlige yrke1. Han er ikke øieblikkets barn. »Den der etisk vælger sig selv, han har sig selv som sin opgave, ikke som en mulighet, ikke som et leketøi for sin vilkaarlighets spil. Etisk kan han kun vælge sig selv naar han vælger sig selv i kontinuitet«. Træffende har K. i Afsluttende Efterskrift2 karakterisert Enten — Eller under synsvinkel av denne hovedtanke: iste del er fantasi-eksistens i æstetisk lidenskap, derfor paradoks og strandende paa tiden; den er i sit maksimum fortvilelse; i 2den del etisk: »Tiden er tagen den etisk eksisterende til indtægt . . . kontinuerlighetens etiske seier«2.

1 Assessoren er et dydsmønster, som til stadighet gaar med oplagt borgersamvittighet.

Nu og da minder han fjernt om Helmer i „Et Dukkehjem" hos Ibsen.

2 Samlede Værker bd. 7 s. 213 fg.

Om egteskap og om andre borgerlige livsforhold kom K. til at tale i en anden toneart fra den tid han polemiserte mot den kirkelige samfundsmoral 1. Kierkegaards teoretiske moralsyn lider alt i alt set under denne svakhet: Det etiske holder ikke. Det hviler hos ham paa usikker grund. Det æstetiske er forsaavidt bedre faren. For det standpunkt er logisk avsluttet i sig. Den som holder sig stett til et æstetisk livssyn, kan ikke forvirres i sin dømme- og handlemaate. Men den etiske principverden har en farlig konkurrent, nemlig i det religiøse. K. utviklet sig til at se en motsætning mellem etisk og religiøst grundsyn. Herav visse egne lærdommer og visse

uklarheter i K.s filosofi. Efter skemaet skulde det jo være forhaanden i menneskeeksistensen 3 stadier; det principielle synspunkt peker imidlertid i retning av to. Hvad er saa Enten? Hvad Eller? Oprindelig synes dilemmaet at ha været repræsentert av en æstetisk livs-opfatning og en etisk, mens det som førte utover det etiske, blev tænkt som egentlig skjult i det. Men eftersom K. tænkte igjennem livsgaaterne, har han følt trang til at føre op endnu et 3dje synspunkt: det religiøse. Snart blir dette det alt overveiende. Det etiske forsvinder, blir opslukt av det religiøse2. Hvis man derfor ser paa den sidste tilspidsning i K.s filosofi, saa betyr hans enten — eller: æstetisk eller religiøs, verdslig eller kristelig. — Dette er ikke den eneste gang at utviklingen hos en tænker har ført til, at han sprænger den ramme han selv har laget; men det er jo sjelden det kommer saa tydelig frem som her.

h. Religionsfilosofi.

K. tror at menneskets bestemmelse er at komme over i det religiøse stadium. Hvad han ikke syntes han fik tydelig nok frem i »Enten — Eller« og i »Stadier paa livets vei«, det indhentet han i andre skrifter, i opbyggelige betragtninger, i religiøse taler. To opbyggelige taler er skrevet paa samme tid som han holdt paa med sit »Enten — Eller«3. Det gjælder om for mennesket at bli frelst ut av den æstetiske tilværelse, som bare er et skinliv. Hvordan tænker K. sig denne frelsende gjerning fuldbyrdet? Hvad har den for psykologiske og reale forutsætninger? I svaret paa dette spørsmaal ligger Kierkegaards religionsfilosofi. Den aabenbarer sig i en eiendommelig lære med visse avgjørende hovedbegreper: Særlig blir her at nævne saadant som hans teori om springet, hans lære

1 Øieblikket no. 7. Samlede Værker bd. 14 s. 254, 264 ff.

2 Uten at det religiøse faar nogen større positiv rigdom ved dette tilskud. Religionen har det hos K. som Faraos 7 magre kjør; de sluker de andre, men blir ikke fetere.

3 Om min forfattervirksomhed, 1851, Samlede væiker bd. 13 s. 496.1918. No. i.

om paradokset, om begrepet angst, om subjektiviteten som sandheten, om den enkelte.

Det enkelte menneske deler kaar med slegten. Denne har historisk oplevd noget som har fordærvet spillet for den, syndefaldet nemlig; komme i samfund med sit ophav, med guddommen, kan mennesket efter dette ikke ved likefrem naturlige fremskridt. Det maa ske et spring; K. mener i det hele at metoden for at vinde værdifulde standpunkter eller personlig fuldkommengjøring er diskontinuerlig. Saken fuldbyrdes gjennem braavendinger, særlig betydning har springet1 som religiøs metode; K. tænker sig »springet« som en naadeakt av gud, som flytter synderen over i naadens rike.

Ført over paa religiøs grund faar mennesket med helt andre størrelser at gjøre end dem som etikken fører frem; ja de etiske og religiøse maal kan staa i indbyrdes motstrid. K. gir i slike tilfælder det religiøse forrangen og taler det uhyggelige ord om en suspension av det etiske2. Det etiske er de grundsætninger som tanken har utledet av livets lovbestemte erfaringer. Men det fører ingen direkte linje fra den menneskelige tanke til den religiøse sandhet. Forstanden skjænker ikke idealene til menneskesjælen, allermindst gir den grundlaget for de religiøse idealer. Det religiøse liv er et forhold fra person til person, fra menneske til gud, og intellekten tjener her ikke til noget; det hele er et forhold av tro. Troen er noget helt andet end det at ha tilegnet sig visse meninger. Dypt og overbevisende fremholder K. dette i sit skrift: Indøvelse i kristendom, deri han utvikler den kunst som heter den indirekte meddelelse. En kommer ingen vei med at docere. »Al doceren av kristendommen er . . det ukristeligste av alle kjætterier«3.

Imot den intellektualistiske opfatning, slik som den i K.s samtid bl. a. kom tilorde i teologiske læreskrifter av en Martensen, stillet han sin lære om paradokset.

1 Til de øverste principper kommer man ifølge K. ikke gjennem logiske bevisgrunder; viljen avgjør saken, idet

man vælger et utgangspunkt. Ordet „spring" i denne prægnante mening findes hos Lessing, som K. beundrer sterkt. Se Afsl. Efterskr. Samlede Værker bd. 7 s. 78 ff. Men om det her er nogen direkte forbindelse, er uvisst. K. bruker ordet allerede i „Frygt og Bæven", som er skrevet før han syntes kjende vedkommende verk hos Lessing, og den betydning K. gir begrepet for religionsfilosofien, er original.

2 Standpunktet blir utført helt til det moralsk absurde i Frygt og Bæven, smlgn. den kjendte eksemplifikation som K. gir gjennem bruk av den bibelske fortælling om Abraham, som var færdig til at ofre sin søn Isak.

3 Samlede Værker bd. 12 s. 61, 124. ff. Smlgn. Af S. K.s Eftl. Papirer 1854 — 55 ed. Gottsched s. 96.Il8

Begrepet er fremgaat av hans dialektiske tænkemetode i det hele, og han bruker det med forkjærlighet. Er en ting noget uvanlig, noget for sig, straks staar dette ord til tjeneste. Det passer paa logiske størrelser paa tildragelser, men ogsaa paa personer og deres færd. K. sier om en apostels liv at det er paradoksalt — dialektisk. Dette er en svært fri bruk av ordet. Et paradoks betyr en paastand med et indhold som motsiges av tanken. Naar paradokset likefuldt godkjendes endog som logisk berettiget, saa kan dette naturlig bare ske, idet den tænkning som blir motsagt, ikke er fuldstændig, eller fordi dette indhold alene gjælder inden visse konventionelt antagne grænser. I hin tids tænkemetode hadde særlig Hegel skaffet det indpas. Paradokset kom i kurs sammen med læren om tingen og dens motsætning som skulde gaa op i den høiere enhet. For K. er det likefrem et fortrin at noget for tanken er paradoksalt. Det betydde for ham1 en melding fra en høiere verden end den fornuften magtet. Han kalder paradokset for en tankens lidenskap. Standpunktet uttrykker selv et paradoks og gaar bent mot det logiske. At K. kunde ræsonnere saaledes, hænger sammen med hans syn paa erkjendelse og videnskap i det hele. Han tænker væsentlig dualistisk, ser principielt en motstrid mellem sandheten, det evige paa den ene side, erfaringen, den forstandsmæssig naturlige erkjendelse paa den andre. At noget ved en sak er utænkelig, gir den en særegen værdi for et religiøst stemt sind2. Under sin strid med de rationaliserende teologer, særlig med Martensen, gaar K. endnu videre og diskrediterer forstanden i det hele. Forstanden, sier han i Filosofiske Smuler (Saml. Værker bd. 4 s. 215) vil sin egen undergang. K. er ikke mere end intuitionsfilosoferne opmerksom paa at den som hylder et saadant paradoks, aapner veien for mange vetløse indskydelser blandt menneskene.

Trods disse utskeielser bunder læren hos K. i en dyp, om end ensidig opfatning av religionens væsen. At tanken ender ved et paradoks, gir livet den høieste grad av spænding. Menneskets kaar gjør nu at proportionalt med spændingen vokser lidelsen. K. skildrer den i »Syg-

1 Filosofiske Smuler, kap. 3, Det absolute Paradox, Samlede Værker bd. 4 s. 204 ff. Paradokset er tankens lidenskap, og den tænker som er uten paradokset, han er lik den

elsker der er uten lidenskap: en maatelig patron.

3 Kierkegaard har flere utfald mot sandsynligheten: Den er den troende saa litet kjær at han frygter den mest av alt. Afsl. Eft. Samlede Værker bd. 7 s. 196. Sammenlign ogsaa Stadier paa livets vei, Saml. Værker bd. 6 s. 106. Mener vi med tro ikke bare en ren stemningstilstand hos den troende, altsaa et emotionelt faktum, men et indhold som objektiveres for den tænkende bevissthet, saa er begrepet bygget netop efter sandsyn-lighetens skema, enten saa indholdet er verdslig eller religiøst, rent intellektuelt eller personlig. Jeg har søkt at vise dette i en avhandling, Glaube, i Videnskapsselskapets Skrifter II Hist.-filos. kl. 1901, no. 6.1918. No. i.

dommen til døden«. Hvad for prøver mennesket her personlig maa gjen-nemgaa, utvikler han varmt i: Indøvelse i kristendom. En teori som denne om det religiøse paradoks gir just gjennem de intellektuelle ofre som den forutsætter, det personlige gudsforhold en styrke uavhængig av tankelivet og dets splid, uhindret av de baand som hører forgjængelig-heten til. Følelseslivet kan da frit klynge sig til de mest ophøiede idealer, synet rettes paa

de evige maal. Somme av de sterkeste opblusninger av religiøst liv har derfor ogsaa historisk hat en teoretisk bakgrund, lik den hos K.[1]

Den religiøse konsekvens av læren om paradokset er mystik. Dette: som menneske at være forraadt av fornuften, driver individet i guds armer. Til gud kommer man saaledes i sjælens yderste nød. Den stilling mennesket er stedt i, ynder K. at skildre i billedet om et menneske ute paa de 70 000 favnes dyp. Han taler ofte om det martyrium at tro mot forstanden, den livsfare at ligge paa de 70 000 favne vand og først der finde gud[2].

Et menneske stedt i en saadan vaande er ikke god for at berge sig selv, hovedstykket i frelsesmystikken er en naadesgjerning utført av guddommen. Men denne naade blir vist et personlig væsen som under oplevelsen sporer egne kræfters virksomhet i sit indre. K. fører her en egen størrelse ind i det religionsfilosofiske sjælemaleri: begrepet angst.

Selve begrepet synes dukket op for ham i tilslutning til den bruk Schelling gjorde av ordet. Hos Schelling er vi her midt oppe i en digterisk filosoferende naturmytologi. Han henspiller paa en viss stemning hos gud under skapervirksomheten, taler om en melankoli som er utbredt over naturen. Den Schellingske skole ymter stadig noget om en angst som skal røbe sig i den livløse natur[3].

K., som særlig fremhæver fornemmelsen av svimmelhet som betingelse for denne affekt, har aabenbart tænkt sig angstinstinktet hos mennesket som et specielt føleorgan for aanden. Naar angst falder paa mennesket, underholder man sig med »hin store ukjendte som er skjæbnen«[4].

1 Hvad særlig den energi angaar som det kierkegaardske religionsideal naadde, med dets paradoksale likegladhet om alt forstandig overlæg, alt maatehold i livets anliggender, saa er det nok at minde om den efterklang det et par aartier efter fik i Ibsens Brand.

2 Afsl. Efters. Saml. Værker bd. 7 s. 195. Sammenlign Stadier paa livets vei, Saml. Værker bd. 6 s 414. Aandseksistens, især den religiøse, er ikke let; den troende ligger bestandig paa dypet, har 70 000 favne vand under sig . . . indtil det sidste øieblik ligger han paa 70 000 favne vands dyp.

3 Begrepet Angest, Saml. Værker bd. 4 s. 329 fg. En besynderlighet hos K. (1. c. 4 s. 313) er den paastand, at det ikke findes noget saadant som angst hos dyr. K. har kjendt dyrene daarlig.

4 1. c. s. 370.Il8

Slik som K. trodde paa den bibelske aabenbaring, maatte han forbinde sin lære om angsten med historien om menneskets fald. Sat paa prøve av guddommen blev menneskesjælen grepet av denne følelse; i uskyldstilstanden føler man muligheten av at gjøre det urigtige. Det svimlet for mennesket. Det blev sat i en drømmetilstand, følte angst og tok det skjæbnesvangre skridt. Mennesket faldt.

Det teologiske ræsonnement hos K. har den systematiske betydning at flytte det bibelske problem fra en rent historisk over til en væsentlig psykologisk grund. I angsten røber sig selvopholdsdriften. Den religiøse skjæbne det er tale om for mennesket, faar ved denne tolkning av K. en subjektivistisk bakgrund.

i. Den Kierkegaardske individualisme.

Kierkegaards subjektivisme har git sig uttryk i flere meget vidtgaaende dommer. Al personlig værdsætning maa ske paa det grundlag. Godt og sandt, de to begreper faar sit indhold ved at være en virkelighet for en menneskesjæl. Subjektiviteten er sandheten. Godt blir noget først i og med at en personlighet kommer i forhold til saken. Men det sker for hvert personlig tilfælde paa en ny maate. Det gode lar sig slet ikke definere. Det gode er friheten, sier K.[1] Det er altsaa bare et indhold for subjektiviteten. Og sandheten har ingen anden mening end at være et personlig standpunkt for en overbevisningsdygtig sjæl[2].

Overfor det subjektive staar som motsætning det man kalder det objektive. Det objektive kommer frem i to

former. Det møter os paa det omraade vi med et fælles navn kalder naturen. Og det foreligger i den sum av kjendsgjerninger vi kalder historien. Et træk særeget for to av de mest fremstaaende talsmænd for individualismen i nyere tid: Kierkegaard og Nietzsche, er deres holdning til disse to begreper: historien og naturen. De er likegyldige overfor dem, ja røber likefrem uvilje mot dem. Hvad særlig historien angaar, saa er forholdet ret paafaldende. En av de 4 saakaldte Unzeitgemässe Betrachtungen, som Nietzsche aapner sin kulturkamp med, har titlen: Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben. Han kjæmper her lidenskabelig mot den mening, at slegten hadde nogen gagn av at stelle med det som var skedd tidligere inden

1 Begrebet Angest, Samlede Værker bd. 4 s. 379 fg.

2 Afsluttende Efterskr., Samlede Værker bd. 7 s. 166, smlgn. 168. Naar blot dette forholds hvorledes er i sandhet, saa er individet i sandhet, selv om det saaledes forholdt sig til usandheten. Smlgn. „Begrebet Angest" 1. c. s. 405. Sandheten er kun for den enkelte, idet han selv frembringer den i handling.

dens midte, eller at et menneske overhodet kunde lære noget av historisk kundskap. Akkurat samme dom fælder K. en menneskealder før Nietzsche. Noget rent konstitutionelt ved hans personlighet synes hindre ham fra at gi historien nogen større plads i sit tankeliv Men til det kommer et rent principielt syn hos ham, et nyt vidnesbyrd om hans subjektivistiske værdsætningsmaate. Historien er en videnskap som gaar ut paa simpelthen at føre os visse kjendsgjerninger for øie. Men K. negter at det at gjøre sig kjendt med visse fakta paa nogensomhelst maate kan utvikle menneskeaanden[2]. Sjælen fører, saaledes ræsonnerer K. i Filosofiske Smuler, sit liv ikke paa grundlag av det simpelthen objektive, men paa grundlag av en forestilling om det nødvendige. Psykologisk fører dette til at ikke det faktiske, men det mulige blir et værdifuldt begrep for sjælen. Det mulige gjør man sig imidlertid nærværende alene ved at gjøre sig samtidig med en sak, noget som er helt andet end at anskue saken historisk. Men det kan reises endnu en indvending: Selve forut-sætningen for at historien skulde ha nogen værdi for aanden, er en falsk forestilling, nemlig den, at det i frihetens rike er rum for nogen nødvendighet[3]. Ogsaa etisk er det forkastelig at gi sig hen til historisk betragtning. Man kommer bare til at lægge bret paa det ytre resultat, paa massevirkningen istedenfor at agte paa det personlige liv.

Dette syn hos K. faar en særegen betydning inden religionens enemerker. Religionen var for ham et forhold inden kristendommen. Men hans kritik gjælder principielt al religiøsitet. Hvad kan det nytte et menneske for evigheten om hans hjerne mættes med dette eller hint træk fra overleveringen? Kan det faktiske som saadant mætte hans sjæl? Aabenbart staar saken saa, at det historiske stof i raa form[4] ikke kan, religiøst set, bli assimilert av personligheten.

1 Han assimilerer ikke andet av den end det han kan bruke for eget aandsliv. Men dermed gaar emnet i hukommelsen over til at bli hans — ikke historiens. En optegnelse fra aaret 1842 — 43 oplyser hvorfor han har saa liten sans for historie: Den overveiende utvikling i hans aand hadde berøvet ham sansen for den empiriske virkelighet, S. K.s Papirer bd. 4 s. 112. Smlgn. Af S. K.s Eft. Pap. 1844 — 46 ed. H. P. Barfod s. 750. Om Kierkegaards mangel paa historisk interesse og historisk sans se ogsaa A. B. Drachmann, Udvalgte avhandlinger 1911 s. 191.

2 Ak herregud, hvad er historien! Historien er en proces, sjelden, sjelden, sjelden anbringes der en lille draape idé. Af S. K.s Eft. Pap. 1854 — 55 s. 162.

3 Filosofiske Smuler. Saml. Værker bd. 4 s. 235 ff., 241.

4 For at eksemplificere dette paa det religionsteoretiske stof i kristendommen: Dette at Jesus helbredet syke, trøstet nogen mennesker i deres nød og sorg; at skriftlærde og prester i Jødeland drev det til at Jesus blev forfulgt som en folkeforfører; at en romersk landshøvding fældte dødsdommen over ham og lot den fuldbyrde, det kan som simple fakta ikke opbygge nogen menneskesjæl. Religiøst kommer det for mennesket

Kierkegaard vender sig ofte med skarpe ord mot den vane hos prester og andre, at de priste det som noget saa misundelsesværdig at ha været en samtidig av Jesus. Som om det hjalp noget at faa syn for sagn i sporsmaalet om nogen fakta. Uten avslag viser han mennesket hen til den indre verden, til den proces som saa at si sker inden ens egne sjæle-celler. Der holder livet tilhuse. Der alene faar sandheten nogen virkelighet. Eller som hans grundtanke lyder i sidste ord av Enten — Eller[1]: Kun den sandhet som opbygger, er sandhet for dig.

j. Teorien om den enkelte.

Sandheten kan paa den maaten faa et noksaa mangfoldig utseende. For den ene holder tidt det for opbyggelig som den andre anser for vrakgods. Ikke desto mindre staar princippet for K. fast. Hvad som er sandt og godt og attraaværdig, blir ikke bestemt ved det de mange lærer, eller overhodet ved det som andre sier, men er i bund og grund en sak til avgjørelse for den enkelte.

K. har slaat ned i dette begrep. Det er, som han sier, hans kategori. Han skriver i 1847[2]: »Den enkelte« er den kategori gjennem hvilken i religiøs henseende tiden, historien, slegten skal.

Om jeg skulde forlange en indskrift paa min grav, jeg forlanger ingen anden end »hin enkelte«. Med denne kategori »den enkelte« tok jeg, i sin tid, da alt herhjemme var system og system, polemisk sigte paa systemet : nu nævnes systemet aldrig mere.

Forøvrig trængte K. ikke at vente til gravskriften kom; i levende live gik han iblandt under det navn. Naturlig opdager han at begrepet har sin egen dialektik, som han sier, og kan være dobbelttydig[3]. Den enkelte kan betyde den eneste av alle og kan betyde enhver. Det K. lærer, gir os ordet i begge meninger. Hans filosofi gjælder menneskeheten, altsaa enhver, men han vil isolere hvert menneske som enkelt-

først da noget ut av alle disse oplysninger, naar det ut av stoffet taler en aand ti) dette menneskes følelser og vilje, en aand som vidner om magten i sindets høihet, renhet, kjærlighet og evighetshaap.

1 Sammenlign ordene i Afsluttende Efterskr., Samlede Værker bd. 7 s. 168: Dersom en . . . med den sande forestilling om gud i viden . . . beder, men beder i usandhet. . . og naar en . . . beder med uendelighetens hele lidenskap, skjønt hans øie hviler paa en avguds billede, hvor er saa mest sandhet? Den ene beder i sandhet til gud, skjønt han tilbeder en avgud; den anden beder i usandhet til den sande gud og tilbeder derfor i sandhet en avgud.

2 I K.s Efterl. Pap. 1847 ed. H. P. Barfod s. 242.

3 Af S. K.s Efterl. Pap. 1847 s. 247, Synsp. for min Forfattervirksomhed, Saml. Værker bd. 13 s. 600 fg., 604.1918. No. i.

individ. Og da dette just er det nye, det særegne i hans livsanskuelse, saa er den sidste betydning hos ham den overveiende.

Det ord K. her hadde at si, hadde aldrig tilforn lydt saa sterkt. Men historisk set skal det fremhæves at han med sin individualistiske teori ikke er helt nyskaper. Det fører, som alt før paapekt, i den danske filosofi en like linje fra K. optil Treschow og hans lære om »det besynderlige«. Ja sporene kan følges endnu længer bakover.

Den enkelte dukker tidlig op i synsringen for vor tænker. Allerede i dissertationen under drøftningen av begrepet ironi dæmrer samme forestilling. Han priser den utvei for individet at bruke forstillelse og mystifikation for at stænge mængden ute naar den røber begjærlighet efter at blande sig ind i personlighetslivets rørelser. I forordet

til To opbyggelige taler 1844 bruker han ordet hin enkelte for förste gang (se Forord Saml. Værker bd. 4 s. 73). Og i Afsluttende Efterskrift tjener det som et klart filosofisk grundbegrep; han holder det op særlig mot hegelianernes lære om det almene og absolute, et begrep som for K.s tanke ikke har noget indhold, det maatte da være som bestemmelse om guddommen. Eksistens er bestandig det enkelte; det abstrakte eksisterer ikke[1]. Men rent bortset fra den metafysiske overveielse faar begrepet støtte fra flere hold. Psykologiske iagttagelser fører nødvendig til den enkeltes idé; etiske overlægninger gir begrepet særegen vegt, og ny styrke faar det naar man drøfter det religiøse livsproblem.

Med flere individualistiske teoretikere — ogsaa danske — hævder K. det at være den enkelte som et slags særegenskap for mennesket. I »Sygdommen til døden«[2] sier han: Mennesket udmerker sig ikke blot ved de fortrin som almindelig nævnes, fra andre dyrearter, men kvalitativt derved, at individet, den enkelte, er mere end arten. K. fører saa denne tanke videre derhen, at det betyr at den enkelte er synder; men han fremhæver ogsaa at i dette at være den enkelte hviler muligheten for at fuldkommengjøres.

Læren om den enkelte blev fuldbaaren hos K. under hans sidste strid, men i grunden var standpunktet forberedt længe i forveien. Hans sind skaffet sig luft for gammel kval. Saarene fra Korsarangrepet var ikke lægt. Nu vaaknet de onde minder op igjen, alt det han hadde lidt av spot og mishandling, han den ensomme mand. En patos, slik som den

1 Samlede Værker bd. 7 s. 285.

2 Sygdommen til døden. Samlede Værker bd. 11 s. 230. Smlgn. Afsl. Eft. 1. c. 299. I dyreverdenen forholder likefrem det enkelte dyr sig som eksemplar til arten, participerer uten videre i artens utvikling.

kan tone frem- hos et enkelt menneske med saaret stolthet, gir hans ord en egen personlig bakgrund og forhøier virkningen i hans utbrud.

Tidens tanker gik i anden retning. K. tar ikke feil av dens svakhet. Han ser dens mangel paa karakter, dens kloke tilpasning til forholdene for at slippe igjennem uten større fare. Som flere individualister, som Ibsen og Nietzsche, gir han sin samtids mennesker det skudsmaal, at de søker at snike sig bort fra de egte menneskelige storprøver, ja fra enhver alvorlig dyst, og han ser i dette et bevis paa den almindelige usseldom. Kravet paa at leve livet personlig er gaat av kurs. Tiden er uten lidenskap. I optegnelser fra 1841 sier han: Lidenskap, det er dog hovedsaken, det er den egentlige kraftmaaler for menneskene. Derfor er vor tid saa ussel, fordi den ingen lidenskaper har l.

Det er nogen av de samme toner som vi senere møter hos Nietzsche. Nietzsche længes efter den tid da forbryderne var sterke, lidenskapen flammende og »die blonde Bestie« lot høre fra sig.

Livet blir flatt, menneskene veike, deres gjerninger uten nogen magt. Tiden har en hang til at nivellere. Man er klok, vet at undgaa faren, bøier av i tide. At en mand staar eller falder paa sin gjerning, gaar av bruk. . . . »Ingen henrives av det gode i stor bedrift. Ingen overiles av det onde i himmelraapende synd«[2].

Dog jo, K. kjender en undtagelse: Den store ensomme, og med en inderlighet uten sidestykke har han tegnet individet av denne type, med dets dragning henimot det evige, med dets uslukkelige begjær efter det ophøiede. Det sande menneske hos Kierkegaard rangerer filosofisk væsentlig høiere end overmennesket hos Nietzsche. Overmennesket forut-sætter de mange andre, for i samlag med dem at hævde sig som over dem; men K.s aandsmenneske er en ensom mand som har faat øie paa en kostelig perle og nu gaar hen og sælger alt det han har for at faa den. Forøvrig møtes de to individualister punkt for punkt paa dette

1 S. K.s Papirer bd. 3 s. 74. Han føler sig selv smittet av tidens sott. Smlgn. utbruddet i optegnelser av K. fra 1840, 1. c. s. 90, gjentat i Enten — Eller I, Samlede Værker bd. i s. 7 fg.: Jeg har mot til at tvile, jeg tror om alt, jeg har mot til at kjæmpe, jeg tror mot alt; men jeg har ikke mot til at erkjende noget, ikke mot til at besidde, til at

eie noget . . . Jeg klager over at det ikke er i livet som i romaner, hvor man har haardhjertede fædre at stride med, jomfrubur at sprænge, klostrets mure at storme imot. Jeg har kun de bleke blodløse, seiglivede natlige skikkelser at stride med som jeg selv gir liv og tilvær. Med dette hjertesuk hos Kierkegaard kan man sammen-holde den selvbekjendelse Ibsen gir i digtet Lysrædd . . . Og fattes mig nattens for-verk, Jeg vet ei min arme raad. Ja øver jeg engang et storverk, Saa blir det en mørkets daad.

2 En literær anmeldelse. Saml. Værker bd. 8 s. 73. Hermed er at sammenligne hos Ibsen skikkelser som bisp Nikolaus og hertug Skule samt flere replikker i „Kongs-emnerne".1918. No. i.

idéomraade. Det er hos K. nogen av de samme ord som de kjendte Nietzsche lot falde om das Herdentier, om flokkemennesket, dets moral og maal. Aandsmennesket, sier K.1, rangerer som aandsmenneske i forhold til hvor sterkt han kan utholde isolation, mens vi mennesker bestandig trænger til »de andre«, flokken, dør, fortviler om vi ikke er betrygget ved at være i flokken, av samme mening som flokken osv.

Under den her nævnte synsvinkel kommer et hovedpunkt fra Kierkegaards personlige liv til at faa nogen forklaring. Han har tvilet om en mand av aandstypen kan indgaa en varig forbindelse med en av det andet kjøn2. Likesom man i dette uten møie sporer en form av den specifik mandlige individualisme, saa er det karakteristisk for K. at i hans refleksioner ikke slipper ind nogen tanke paa »den andre« eller »de andre«. Menneskeeksistensen i samfund og samlag veier i det store og hele ikke noget for ham. De andre store individualister utvikler sit standpunkt saaledes, at traader fører over fra den enkelte til menneskeheten; de ofrer en tanke paa den ting, at slegten, samfundet vinder paa det naar individet faar tilbørlig raaderum. I denne aand har Nietzsche utviklet sin lære om overmennesket, Tolstoi sine reformplaner og Ibsen har bygget En Folkefiende over den idé. Men Kierkegaard staar i dette punkt for sig. For ham er enkelsjælen ikke bare den høieste, den er nærsagt den eneste værdi. Vivat individuum, pereat mundus! Bare én filosof naar op til en lignende atomistisk individualisme, Max Stirner. K. gir sin lære en religiøs underbygning, Stirner holder religion for hjernespind. Det ene har et evig jeg at frelse, den anden har et jordisk jeg at hævde; men i det punkt møtes de, at ingen værdi gjælder noget uten den tar sigte paa den enkelte jeg-personlighet.

1 Øieblikket no. 5. Saml. Værker bd. 14 s. 196.

2 Af S. K.s Efterl. Pap. 1854—55 ed. Gottsched s. 46 fg. smlgn. 88 fg. Kvinden kan ikke gjøre for det, men hun er bestemt til at ydmyge manden og ubetydeliggjøre ham. Tidligere optegnelse: Som oftest vælger en pike i bund og grund at ødelægge et menneske, og da er hun høimodig nok til at trøste ham med sit favnetak og en børneflok. S. K.s Pap. bd. 4 s. 253. — Ægteskapet er en løgn . . . denne fortsatte lyven er for manden ytterst degraderende. Med kvinden er det en anden sak, hun er en gang for alle født virtuos i at lyve o. s. v. . . . (Efterat manden er godt og vel gift): Fra nu av kan idéen skyte en hvit pind efter manden, enhver høiere uendelig stræben likeledes, ja om vor Herre og hans engler vilde søke at røre manden, det hjælper ikke, mutters egoisme er en saa uhyre magt at hun kan holde ham fast. K. tror ikke at dette kan bli anderledes ved nogen reform i kvindens opdragelse eller livsvilkaar. Vist er det ogsaa — sier en optegnelse hos ham — at kvindernes emancipation ... er djævelens opfindelse (Af S. K.s Eft. Papirer fra 1849 s. 257). K. har i sit eget kjærlighetsforhold været mandfolkelig forfærdet over hver tone som ikke var stemt efter hans eget aandelige instrument. Smlgn. hans makeløse utbrud i optegnelser fra 1843: Naar jeg tænker paa at der virkelig gik nogen tid hen, inden det egentlig gjorde indtryk paa hende at jeg engang om uken læste Mynsters prækener for hende! (S. K.s Pap. bd. 4 s. 54).

Den ensomhet K. priser, faaes ikke for billig pris. Et tragisk vilkaar for at sikre sig den blir nævnt av flere individualister. En faar bryte med mange personlige forhold; venner vil gaa tabt. At ha venner er ikke noget for den som har et kald. »Vil et menneske det høieste, med enhver opofrelse, saa finder han ingen ven«1. Isolationen er fuldstændig. I malende ord har K. skildret tilstanden. Forlatt av alle, uten noget fast holdepunkt, med

himmelens hvælving over sig, med vandenes avgrund under sig, slik skal individet bestaa sjæleprøven. »Paa 70000 favne vands dyp, mange, mange mil fra al menneskelig hjælp at være glad: ja det er stort«2.

Til en saadan kommer kaldet, og det blir noget stort, det som er menneskets egentlige sak. Fremfor alt kommer det religiøse da frem i alt sit alvor. K. skjelner mellem de store maal og de skinidealer som somme har det travelt med; han spotter over den staahei som enkelte landsmænd, f. eks. Grundtvig, vakte i Danmark for at faa frem nogen mindre radikale rettelser i det ytre arrangement med troen og kirkelivet. Det tyktes ham bare som en storm i et glas vand. Han ser hos menneskene deres til-bøielighet til at nøie sig med det halvgode; deres strid staar for ham ikke som en kamp for principper, men som et stræv for visse lettelser3. De rotter sig sammen om nogen smaa forandringer, som ikke har nogen konsekvenser for det indre liv, og holder dermed sig selv og slegten for nar. I nogen bemerkninger han kommer med i aaret 1851—52, og som han overskriver: Dømmer selv. Til selvprøvelse. Samtiden anbefalet, staar bl. a.: »Fuskerier i at reformere er fordærveligere end det mest fordærvede bestaaende .... O, av al karakterløshet den rædsomste: at ville løgnagtigen luske sig til at se ut som en reformator eller at ville reformere ved litt parti-sammenhold, ved ballotation osv. osv.«4.

Det er imidlertid ikke saa let at løfte verden ut av dens hængsler. Motstanden skal snart merkes. Den kommer helt naturlig. Om den enkelte vil emancipere sig fra mængden, saa tænker ikke mængden paa at

1 Af S. K.s Eft. Pap. 1847 s. 45. Jeg minder om talrike ytringer i samme retning hos Ibsen og om N.s bitre ord og erfaringer om venskap.

2 Stadier paa livets vei. Samlede Værker bd. 6 s. 437.

3 Allerede fra aar 1838 har K. forstaat dette. S. K.s Papirer bd. 2 s. 256. „Mennesket gjør aldrig næsten bruk av de friheter det har, saaledes f. eks. av tænkefriheten; istedet derfor fordrer man til vederlag ytringsfriheten.

4 Saml. Værker bd. 12 s. 479. Paraleller hos andre individualister ligger i dagen. Tol-stoi holdt sig av samme grund borte fra den politiske smaafegtning i sit land. Nietzsche bevæger sig i samme tanker, bruker tildels samme ord. Se min artikel i „Samtiden" for 1906 s. 296. Hos Ibsen kommer samme træk tilsyne i digtning og i brev. Smlgn. i digtet Til min ven revolutionstaleren: Jeg gaar ikke med paa at flytte brikker, slaa spillet overende!1918. No. i.

gjøre likesaa med den enkelte. Den opgir ikke det tak den har paa enhver slegtsfælle. Tvertom, den gjør sit nærvær følelig paa mange maater. Den merker nemlig kontrasten og veirer en fare. K.s skrifter vrimler av ord som viser at han har opfattet situationen, og ikke undlatt at anvende reglen paa sin egen person 1.

Kaldet til liv i ensomhet gjælder i overordentlig grad en bestemt type mennesker, geniet. K. spiller ofte hen paa den skjæbne som forestaar et genialt menneske. I 1850 sier han om det: »Han kan ikke komme til at løpe med i flokken. . .; i isolation maa han være hvis han skal være det store; og frit at holde sig selv i isolation formaar intet menneske; han maa tvinges hvis det skal have alvor«2. Tvangen er en indre og saa sterk at aanden vinder seier, om saa tilværelsen ryster under brytningen med motstanden fra de andre menneskers side. »Genier — saa lyder et ord av K. i »Øieblikket«3 — er som tordenveir; de gaar mot vinden, forfærder menneskene, renser luften. Det bestaaende har opfundet adskillige tordenavledere. Og det lykkes. Javist lykkes det; det lykkes at gjøre det næste tordenveir desto alvorligere.« De er lovgivere i aandens verden; paa et eller andet avgjørende punkt omformer de livssynet. K. sier i en optegnelse fra 18494: »Ethvert geni er en revision av et eller flere principielle spørsmaal i tilværelsen. Med særlig tanke paa den revision som slegten hadde at opleve paa religionens, d. v. s. den kristne religions omraade, retter K. sit angrep paa nogen betydningsfulde faktorer i den menneskelige tilværelse.

Et hovedstøt retter han mot en størrelse som heter mængden.

K.s optegnelser indeholder de sterkeste utfald mot det begrep. Fra 18475: »Mængden« er egentlig det jeg har tat mit polemiske sigte paa. K. sier han har lært det av Sokrates. I optegnelser fra 1854—55°: I

1 Prof. Rasmus Nielsen, som halvt var en K.-tilhænger mens K. levde, og særlig talte som en aandsfælle av ham

efter K.s død, sa, ifølge optegnelse av K. fra aar 1854 — 55 (af S. K.s Eft. Pap. 1854 — 55 s. 54): „Dersom samtiden anet i hvilken grad De er den overlegen, og hvorledes De gjennemskuer den, saa slog den Dem ihjel". I Synsp. for min forf.virksomhet sier K. med rene ord (Saml. Værker bd. 13 s. 566): „Meget langt tilbake i min erindring gaar den tanke, at der i hver generation er et par eller tre som blir ofret paa de andre; brugt til i frygtelige lidelser at opdage hvad der kommer de andre tilgode; saaledes forstod jeg tungsindig mig selv, at jeg var utset dertil".

2 Af S. K.s Efterl. Pap. 1850 ed. Gottsched s. 298.

3 Øieblikket 6. Saml. Værker bd. 14 s. 219. Hvor sterk motgang et geni maa være fattet paa at døie, uttrykker K. i Begrebet Angest, Saml. Værker bd. 4 s. 370, i de ord: I en viss forstand forstaar end ikke gud i himlene geniet.

4 Af S. K.s Eft. Pap. 1849 s. 318.

5 Af S. K.s Eft. Pap. 1847 ed. H. P. Barfod s. 24.

6 Af S. K.s Eft. Pap. 1854-55 ed. H. Gottsched s. 375.152

»aand« er ett menneske mere end 10, 10 mere end ioo osv.; tallet trækker fra; ett menneske er den høieste magt. I en anden optegnelse fra 1855 uttrykte K. tanken i følgende billedlige form: »Der gives insekter som verger sig mot deres forfølgere ved at reise støvet: Saaledes har »mennesket« det instinktivt at verge sig mot idé, aand ved at reise tallet« 1.

Der aandsretningene i mennesketilværelsen tørner mot hverandre, er mængden repræsentert ved et begrep som individualismens talsmænd den ene efter den andre øser sin vredes skaaler over. Og S. K. først av alle. Det er majoriteten.

I Tvende etisk-religiøse smaa avhandlinger (fra 1849)2 ytrer K.: Sokratisk allerede og endnu mere efter kristendommens lære er sandheten i minoriteten, netop »de mange« kriteriet paa usandhet.« Samme synsmaate kommer tilorde i optegnelser fra 18503, dennegang saaledes at K. ogsaa gir sine grunder: »Sandheten er altid i minoriteten, og minoriteten er altid sterkere end majoriteten, fordi minoriteten ordentligvis dannes av dem der dog virkelig har en mening, medens majoritetens styrke er illusorisk, dannet av det slæng der ingen mening har — og som derfor i næste øieblik (hvor det viser sig at minoriteten var den sterkeste) antager dennes mening, der nu blir majoriteten d. e. blir vrøvl ved at ha hele slænget og numerus paa sin side, medens sandheten igjen er i en ny minoritet. En lignende utfordring slynget av en individualistisk sjæl i ansigtet paa det brutale masse-styre finder vi igjen hos Ibsen og Nietzsche4. Det er aands-aristokratens oprør mot den almindelige fremgangsmaate i livet: At dumme og simple mennesker skal lage lover og sætte op vilkaar for alle, for sig selv og for minoriteten, den minoritet som i grunden alene vet hvad aandsliv er.

K. har krympet sig under dette syn. Han øiner ikke anden frelse fra uføret end den, at den enkelte faar helt raaderum. Den enkelte maa ryste av sig mængden i enhver form. Men da kommer han til at leve paa krigsfot med et mægtig begrep: staten.

k. Angrep paa staten og statens prester.

Staten er arnestedet for det moralske fordærv blandt menneskene. K. dvæler især ved hvorledes den ødelægger religionen ved sit system av løn og forfremmelser.

1 L. c. s. 561. Eller som samme tanke varieres i en anden optegnelse fra samme tid, 1. c.

s. 27. „Den enkelte" er aandsbestemmelsen av det at være menneske; mængde, numerus er dyrebestemmelsen av det at være menneske.

3 Samlede Værker bd. iis. 89.

3 Af S. K.s Eft. Pap. 1850 s. 339.

4 Se „Samtiden" 1. c. s. 297 fg.

Han søker ogsaa at motivere sit standpunkt utviklingshistorisk. »Men-neskeslegtens opdragelsesproces er en individualisationens proces. Derfor maa slegten først hugges i stykker i tre stænder — men saa tilsidst saa gaar det løs paa at hugge dette uhyre abstraktum i stykker: folket ved hjælp av den »enkelte« . . . Dog vil verdenshistorien ha lang tid for sig inden den ret kommer til den enkelte. Først maa statene hugges i mindre stykker, jo mere utvikling jo mindre ståt. Skal alle være med i regjeringen, maa staten være meget lille«1.

Her brytes K. med tanker som egentlig sigter paa et rent anarkistisk ideal. K.s kritik over staten bunder i hans mistvil om at noget godt kan vindes for menneskene ad upersonlig vei. Saaledes naar han angriper hegelianismen2 som et fortvilet forsøk paa at gjøre staten til sidste instans i det etiske. Det er, sier han, et forsøk paa at endeliggjøre individene, en uetisk flugt fra individualismens kategori over i generationens.

Med skjærende haan behandler han det paafund av staten at ville »protegere« det guddommelige. Resultatet av statens indblanding blir bent frem det motsatte av alt som heter religion og moral. Humbug og bestikkelse, andet kommer ikke ut av det. En parodi paa menneskelig aandsliv. »For alt, frels kristendommen fra staten«3, utbryter han.

Her staar K. ved det som for ham er hovedsaken. Med alt sit stræv hadde han tilsidst et maal: det religiøse, spørsmaalet om kristendommen og dens sandhet. Det han her fandt ut, regnet han som sin egentlige daad. Han er som ingen anden kristentroens forkynder en talsmand for den religiøse individualisme. Ikke i den mening, at han lar enhver bli salig ved sin tro; — for i sin tro paa kristendommen som den absolute, av gud aabenbarte religion kan K. hamle op med de mest bigotte ortodokse —; men saaledes at hele værdien i kristendommen for ham gik op i at den enkelte gjorde den til sin personlige sak. I »Synspunktet for min forfattervirksomhet« sier han i de indledende ord: »Hele min for-fattervirksomhet forholder sig til kristendommen, til det problem: at bli kristen med direkte og indirekte polemisk sigte paa det uhyre sansebedrag: kristenheten, eller at i et land saadan alle er saadan kristne. Det er da særlig inden religionen at hans filosofi om den enkelte faar denne glød-temperatur, og da religionen er lik kristendommen, saa blev hans dom den: »Den enkelte«, med den kategori staar og falder kristendommens sak, uten denne kategori har panteismen ubetinget seiret4.

1 Af S. K.s Eft. Pap. 1848 s. 16 fg.

3 Samlede Værker bd. 7 s. 438.

3 Øieblikket no. 4. Samlede Værker bd. 14 s. 171.

4 Samlede Værker bd. 13 s. 519, 604, 608.H.-F. Kl.

Som den enkelte ikke i religionen kan søke nogen reel støtte hos »de andçe«, saaledes kan han ikke lette sjælebyrden ved at dele sit sind og gi rum for andre hensyn paa siden av det religiøse. Dette er kanske den mest betydningsfulde lærdom som er knyttet til navnet Kierkegaard. Tanker og liv, filosofi og personlig gjerning griper her over i hverandre; de vidner ihop. Det var ikke mulig andet end at et saadant vidnemaal maatte faa polemisk form. Længe gik han med det i det stille; som om han væsentlig hadde sagt fra med sit »Enten — Eller«. Uttrykt med et billede han selv bruker: Lik floden Guadalquiber dukker han under, for først langt om længe at komme synlig frem igjen. Hele 10 aar gaar, saa skaffer uroen sig utbrud i ham, og skredet løsner. En liktale over en biskop var den ytre foranledning for K. Nu ser han det grant: Religion, slik som den er efter hans overbevisning, kan ikke forlikes med det som kristendom gik og gjaldt for i den kirkelige forkyndelse. Saa grep K. til vaaben og rettet sine uhørt hvasse angrep paa kirke og alt som heter officiel kristendom. Det stridspunkt han kastet ind, gjaldt bruken av ordet sandhetsvidne, et ord som K. ikke fandt det tilladelig at bruke om den avdøde biskop. Med grund fremhæver Høffding1 at det 'ord hadde en særegen religiøs følelsesværdi for

Kierkegaard, som hadde brukt det til personlig selvkritik. Han fralægger sig selv saa stor en ære som at kunne kaldes et vidne for sandheten. Men han mener rigtignok at ha tæften av hvad som er usandhet. »Jeg tør ikke kalde mig kristen, men redelighet vil jeg, og til den ende vil jeg vove«2.

Sandhetsvidnet er först hvad han er, ved forsagelse og lidelse. Men at ville, efter største maalestok, ta alle goder og fordeler, og saa tillike være sandhetsvidne, derom maatte man kristelig nøiagtig si: det var satan til sandhetsvidne3.

K.s sidste strid fik en dramatisk karakter. Han sendte ut flyveskrifter med den paaskrift: Dette skal siges, saa være det da sagt! og han retter et oprop til sit folk om at bryte med kirken.

Fra kirken kommer nemlig hele forfalskningen i det religiøse. Mens religion i sandhet er en sak for det indre menneske, saa gjør kirken det hele om til en slags maskindrift. Allerede i en optegnelse fra aaret 1851 skriver K.: Luther opslog 95 teses paa kirkedøren. Nu kunde man indrykke en eneste tesis: Kristendommen er ikke til4.

1 Søren Kierkegaard som filosof s. 134.

3 Bladartikler 1854 — 55. S. K.s Saml. Værker bd. 14 s. 55.

3 Bladartikler fra 1854 — 55. Samlede Værker bd. 14 s. 17.

4 Af K.s Efterl. Papirer 1851—53 s. 54, smlgn. fra aar 1855 samme ord. Saml. Værker bd. 14 s. 45.1918. No. i.

Skylden ligger hos dem som har tat ledelsen i det religiøse, hos prestene.

K. har længe hat et skjævt øie til dem. Nu overøser han dem med angrep og spot, stundom løper det hele ut i rene skjeldsord. Han tordner mot standen og levebrødet. Det prestene sverger paa (presteeden!), stemmer mang en gang ikke med deres overbevisning. Det økonomiske hensyn hilder deres syn og fordærver deres karakter.

Det kierkegaardske optrin er et eget nordisk avsnit av individualismens historie. Læren om enkeltpersonligheten tørner sammen med den institution som har tat styre over det religiøse liv i samfundet. Et sammen-støt mellem to høie magter. Det løste sig ut lyn, som lyste langt ut over horizonten i norden. K. gav slagordene. Han satte slike ord i omløp som dem om at leke kristendom, om kristendom paa kongelig bestalling og kristendom uten kongelig bestalling. Han rettet synet mot religionen som en sak for personligheten og vakte hos sine læsere mindet om at de var protestanter. Han holdt dem for øie det den kristne forkyndelse var ifølge sin grundlæggende mening, og det tidens prester hadde gjort den tilI den offentlige diskussion, i brytninger hos religiøse personligheter i Danmark og Norge merket man en lang stund at emner som de her nævnte optok sindene.

1. Kierkegaards opfatning av kristendommen.

Hvad er det saa K. vil?

Han reiser i sine Bladartikler fra 1854—55 det spørsmaal: Hvad skal gjøres? Og han svarer: »Der skal først og fremst . . . gjøres en ende paa hele den officielle velmente usandhet, der — velment — fremkogler og opretholder det skin, at det er kristendom man forkynder, det nye testamentes kristendom«2. Det ord vender nu stadig tilbake i hans ræsonnement, at kristendom i egentlig mening gives det ikke. For denne massekristendom har ikke noget med religion at gjøre. Allerede i 1850 i »Indøvelse i kristendom« 3 sier K.: Kristenheten har avskaffet kristendommen

1 Et saa energisk angrep paa den samfundsinstitution som heter kirken, har man, saavidt sees, først omtrent et halvt aarhundrede senere oplevd i Norge i den forfattervirk-somhet som blev utfoldet av Axel Andersen, forf. av skriftet Nadveren i de par første aarhundreder efter Christus, 1898. Sammenlign her forordet i hans skrift: Spaadom og opfyldelse? I. Kirkens lære, som den . . . paatvinges barna og derigjennem folket,. . . staar ubetinget tilbake for den anvisning for livsførelse som Jesus fra Nazaret og før ham de store profeter, har git. — „Kirken"

— det er fienden — først og fremst som fiende av sand oplysning.

2 S. K.s samlede Værker bd. 14 s. 39.

3 S. K.s Samlede Værker bd. 12 s. 34.

uten ret selv at vite det. Følgen er, at skal der gjøres noget, maa man forsøke igjen at indføre kristendommen i kristenheten.

Hvordan ser denne kristendom ut?

Mere og mere eksklusivt lærer K. at den er en sak helt og holdent for den enkelte. Et standpunkt som lar mennesket bare tænke paa én ting: at frelse sin sjæl fra den evige fortapelse. Man søker at naa det himmelske maal under bundløs angst, i en slags fortvilelse, lidende og forfulgt av en ond verden og en gudløs slegt. Vil du sørge for dig selv, saa pas paa at du kommer til at lide for sandhet!1

Det er en kjerne av dyp religiøsitet i dette, saaledes uten naade at la den enkelte ta ansvar for sit personlige liv. Men den høieste idealitet kan den kierkegaardske religion ikke siges at repræsentere. Hvor blir det av følelserne for de andre? Likesom Søren K. selv lider av en kronisk gudsskræk, saaledes har den kierkegaardske troende ikke tanke for andet end sin egen dødsrædde sjæl. Her og der stikker egoismen noksaa grelt frem. Med kjendelig tilslutning gjengir K. etsteds2 en muhammedansk legende. Adam sier: O, herre, redd kun min sjæl. Jeg bekymrer mig hverken om Eva eller om Abel. Standpunktet kunde kaldes for religiøs atomisme. Det lar slegtsfølelsen utilfreds, og lar vor verdensbevissthet være stum og tom.

Kierkegaard søker paa de religiøse forhaabningers omraade at fast-slaa det nødvendige forhold mellem værdier og prisen. Da værdien er den størst tænkelige, saa blir prisen sat svimlende heit. Man prutter ikke om de evige goder. Han har fremdeles lært, at naar de dype vande røres i menneskets sjæl, saa er det liten hjælp i at fly til en institution. For saavidt har han kanske uttalt det dypeste protestantiske ord siden Luther i Worms satte den personlige samvittighet op mot pavemagt og koncilievedtak.

Men hvad vil K. selv ha istedenfor den religiøsitet han revser? Det religiøse menneske av den kierkegaardske type lever i en slags kronisk sjælekrampe. Og utover den tilstand kommer det ikke. Det er borte fra alt naturlig liv, borte fra al praktisk aandelig gjerning. Og hvorfor? For at miste sig selv i daadløse betragtninger, i kontemplation. For at grumse op i metafysikken, ta stilling til spørsmaal som de om hvordan lidelsen kan overvindes og skyld sones. K.s samtidige, Schopenhauer, gir i et væsentlig stykke en paralel. Tilsidst er K. selv opmerksom paa det. Mot

1 Øieblikket no. 8. Samlede Værker bd. 14 s. 299 fg., 309.

2 Af S. K.s Efterl. Pap. 1844 — 46 s. 171. Det minder jo betænkelig om den kjendte bøn om at frelses fra ildsvaade, til skytshelgenen Florian: Schon meinem Haus, zünd andere an!

den bundløse melankoli hos disse to mænd vil slegten reagere ut fra sin instinktive livstrang. Feilen hos dem ligger i den maalestok de bruker. Den rette maalestok for livets idealer laanes ikke fra de lidelser som skal bæres, men fra den gjerning som skal gjøres. Men det som blir gjort av kjærlighet til upraktiske idealer, kalder man en ekstravagans og den bær utenfor de historiske faktorer som fører det levende liv fremover. En ekstravagans blir ogsaa rette navn for denne kraftydelse i religionshistorien. I én henseende har motparten set rigtigere end Kierkegaard. Vel passer ikke begrepene i den nyetestamentlige religion mere paa det nyere saakaldte kristenliv1. Men det er livet selv skyld i. Livet forer til utvikling. Og nyt kommer frem, ogsaa religiøst nyt av en saadan art at man har mere passende navn for det end begrepet for fu s kn in g, som den strenge K. vil bruke paa foreteelsen. K. overser én ting, Selv den enkelte er ikke bare et religiøst væsen, slængt ute paa 70 000 favnes dyp. Han er

tillike menneske i rent almindelig mening. Det samme er de andre »enkelte«. Og de har baand som forener dem. De vil i mange stykker ha samme behov, hver for sig og i samlag; visse fælles aandens og kulturens behov. Dette vil sætte sit præg paa mangt hos dem, ogsaa paa deres religiøse tænke- og levesæt. Med eller uten kristennavn vil personligheten være et produkt av flere kræfter som virker sammen. En kraft mere eller mindre rent religiøs, andre kræfter igjen med sit ophav i den almindelige humane utvikling, i verdslig kunst og videnskap, i borgerfølelse og samfundsbevissthet.

Det som kommer ut paa den maaten, kan man jo med grund kalde et noksaa verdslig blandingsprodukt. Men det gives andre navn for det som passer bedre. Det religiøse menneske, ogsaa det kristne, er kulturpræget, og han er det tildels i sin mest fuldkomne aandseiendommelighet. Det baader da litet at protestere, idet man henviser til det nye testamentes kristendom. Rent bortset "fra at religiøsiteten i de forskjellige nyetestamentlige skrifter selv er alt andet end ensartet, saa gjælder det her fremfor alt: Denne form for religiøsitet er forbi. Som K. selv sier: Den nyetestamentlige kristendom er ikke til. Han har rigtig indset at de vigtigste kultur- og samfundsbegreper: ståt, moral, ret og kunst har helt eller delvis et grundlag utenfor kristendommen. — Og som den nyetestamentlige kristendom ikke er, saaledes kan den heller ikke føres ind igjen. Det er like-saa umulig for slegten at gjøre det tilbaketog, som det er at vende tilbake til den gamle papyrusskrivning, til bueskytning, haandvæving og

1 En kjendsgjerning som paa opsigtvækkende maate allerede var blit gjort gjældende

i de Wolfenbüttelske Fragmenter i 18de aarh.Il8 anathon aall. H.-F. Kl.

diligenceposten. De sterke, rene principper i evangeliet hos Jesus trækker endnu sit dype spor i slegtenes følelser og viljeliv. Men anderledes er det med de mangehaande tanker, ordninger og troesformer som hadde raademagt over sindene i den første kristne menighet, og som er dypt vævet ind i deres religiøsitet. Man prøve bare at skrue tanken tilbake i de gamle former, den religiøse fantasi hos et nutidsmenneske vil steile! Den vil ikke bøies ind i jødeproblemet om Moseloven skal gjælde. Grækerne har helt anden aktualitet for os, naar det spørres om idealer for aanden og dens liv. Vi priser ikke enfoldigheten i motsætning til visdommen. Den visdom som er, gjør os ikke andre sorger end den, at det er — saa altfor litet av den[1]. Et nutidens menneske kan ikke, slik som de sværmeriske tilhængere av kristendommen i de første aartier, fortape sig i spørsmaalet om det tusenaarige rike og om Kristi snare gjenkomst. Eller om hvorledes haandspaalægning skulde gjøre en syk frisk; eller om hvorledes et troens ord skulde reise en død op av graven. Han spekulerer ikke paa at drive djævler ut og øver sig ikke i »at tale med tunger«.

Svundne tider, hensovede metoder! Heller ikke K. har kunnet faa en lyd av de gamle toner til virkelig at gjøre sig gjældende. I grunden er Søren Kierkegaard historisk set en anakronisme.

Har han monstro virkelig tænkt tilbakeføringskravet tilende? Var han klar over hvad slags menneskeliv han egentlig gjorde sig til talsmand for?

Det kommer mot slutten av K.s liv frem nogen merkelige uttryk for kritik . . . Var det en vaaknende frigjøring, bare avbrutt ved at døden kom saa fort paa ham? Han var ellers den hele tid i sit ræsonnement gjennem ortodoks. Nu er det ikke frit for at han drar noget paa det med et og andet i læren. Han snerter visse punkter i bibel og overlevering. Han tar kritisk fat paa skikken med at døpe de smaa, likesom han angriper konfirmation og vielse[2]. Massehvervingen av kristne paa pinsedagen finder han litt forhastet[3]. Visse kristelige lærdommer vækker tvil hos ham; han rokker ved nogen religiøse dogmer, tildels noksaa centrale. Han kan saaledes ikke noget med forsoningsdogmet. Det drar op-merksomheten bort fra det store forbillede. Ikke litet har K. at utsætte paa de store veiledere inden kirken; han kritiserer Luther og protestantismen, ja

1 Smlgn. mit skrift Der Logos II 1899, forord s. X fg.

2 Øieblikket no. 7. Samlede Værker bd. 14 s. 245 ff. Cfr. allerede i Afsluttende Efterskrift. Samlede Værker bd. 7 s. 514, 523. Endnu holder han jo paa barnedaaben som en „mulighetenes anticipation".

3 Øieblikket no. 5, 1. c. s. 193.1918. No. i.

han pirker endog en smule ved Paulus. I en optegnelse fra 1854 staar hos ham[1]: Protestantismen er aldeles uholdbar. Den er en revolution, avstedkommet ved at proklamere »apostelen« (Paulus) paa mesterens (Kristi) bekostning.

Har ikke K. følt at det hele maatte springe paa det, at det gamle kristenkrav var for svimlende stort? Det maa vække til eftertanke hvad han sier om sig selv. Ikke en eneste av os, sier han i sine Bladartikler i 1855[2], er i karakter av det nye testamentes kristendom. Jeg er kun en digter. Og senerehen i en bladartikel[3], med utilhyllet aapenhet: Jeg vil redelighet. Er det da dette slegten eller samtiden vil, vil den ærlig, redelig, uforbeholdent, aapent, likefrem gjøre oprør mot kristendommen, si til gud: »Vi kan, vi vil ikke bøie os under denne magt« — men vel at merke det gjøres ærlig, redelig, uforbeholdent, aapent, likefrem: nu vel, hvor besynderlig det kunde synes, jeg er med; ti redelighet vil jeg. Og overalt hvor der er redelighet, kan jeg gaa med . . .

Her har læserne hos K. ondt for at være med. Det var dog kristendom K. vilde slaa et slag for. Og vi faar vel tro han har været saa at si personlig tilhænger av sit eget standpunkt. Han gir vel i disse ord nærmest en prøve paa »paradoksal dialektik«[4].

m. Kritik av standpunktet hos Kierkegaard.

Avsluttende dom.

Helt gjennemtænkt er K.s standpunkt ikke bare en anakronisme. Det er en selvmotsigelse. Menneskene kan ikke ta et saadant standpunkt uten at skjære over den traad som binder dem til livet. Med denne sak hænger det hos K. sammen paa følgende maate:

En svakhet i ræsonnementet i mang en livsfilosofi er den, at det tales som om menneskeheten var repræsentert av mænd alene. De maal som føres op, er slike som bare ligger tilrette for individer av mandkjøn. Hos K. kommer denne egenhet sterkt frem. Ja han er noget av en kvindeforagter og er mot

1 Af S. K.s Efterl. Papirer 1854 — 55 s. 311.

2 Bladartikler 1854 — 55. S. K.s Samlede Værker bd. 14 s. 42.

3 1. c. s. 54.

4 I en fin analyse av det logiske grundlag for Kierkegaards religiøse synsmaater har A. B. Drachmann søkt at vise, at K.s opfatning av kristendommen er betinget av er> grundanskuelse som ikke stammer fra kristendommen, men som han har fra Sokrates, og som han selv betegner som hedenskap. Se A. B. Dr., Hedenskab og Christendom hos S. Kierkegaard, Udvalgte Afhandlinger 1911 s. 124 ff. Men denne opfatning synes mig at hvile paa en forveksling av sak og personlig ytringsmaate. Sandt nok, K. konstruerer sin tilslutning til religionen efter metoder han har lært bl. a. av Sokrates og grækerne; men indholdet i hans religion er en Kristusbekjenders og en bibeltroendes.

familieliv[1]. Kanske ligger her individualismens mest saarbare punkt. K. forkaster barneavl, holder det for ansvarsløst at formere slegten[2]. Han møtes i dette punkt med andre talsmænd for individualismen. Nietzsche har ord i den retning, og hos Tolstoi blir den samme lære forkyndt med lidenskap. Tolstoi angriper selve forplantningsdriften. Den skyller urene bølger over den moralske personlighet. K. tænkte ikke saaledes i den tid han skrev Enten — Eller; men i den sidste stridsperiode kjender han refleksionen, den staar da frem hos ham med en bestemt religiøs motivering[3]. Det som imidlertid gjør utslaget, er (smlgn. ord i »Øieblikket« no. 6) K.s pessimistiske syn paa tilværelsen for menneskene. Ingen kan forsvare at skjænke jorden flere ulykkesbarn.

Hans individualisme topper sig her til et skingrende paradoks. Filosofien om tilværelsen gaar ut paa at ødelægge den. Individet fælder — av religion — dødsdom over slegten. — Det er trolig at Søren Kierkegaards egen skjæbne tar en skjult hevn gjennem at drive ham ind i dette paradoks. Livet hadde latt ham føie ensomhet, nød og kulde paa mere end én maate. Det har gjort sit til at bestemme temperaturen i hans filosofi. Michael Pedersen Kierkegaard gik en dag som liten gut paa heden i Ringkjøbing op paa en høi og forbandet tilværelsen og den gud som hadde git ham den. En hundred aar efter kløv hans søn op paa en høide i Danmark og knyttet næven mot himlen. Det var denne gang ikke gud truselen gjaldt, det var slegten, som guds skabning. Han holdt det for en forbandelse at leve.

Men det er noget forklaret over Søren K., der han plantet sig med sin trods. Hans ringeagt for slegten har ophøiede aarsaker; hans klage over livet gjælder de laake kaar som blev budt dem som vilde være menneske i aand og sandhet. Saar over livets skuffelser søker sindet op mot det høieste. Excelsior! Søren Kierkegaard er en legemliggjøring av den menneskelige længsel efter det evige. Slik som han var, maatte han føie

1 Det vil være mere end et tilfælde at saamange individualister har rettet saa sterke hugg mot egteskapet og hat saa haarde ord om mandens forhold til kvinden. K. sier hun drar manden bort fra aandelig eksistens og ind i et væv av løgn og familieegoisme. Han kalder emancipationen for djævelens opfindelse. Nietzsche kan ikke finde ord sterke nok mot kvinde og kvindesak. Ibsen har jo uttalt et mægtig ord av forstaaelse for kvindens individuelle personlighet, men har dog (Kjærlighedens komedie!) svunget satirens svøpe over kvinderollen i spørsmaalet personlig liv og individuel gjerning for manden. Endelig har vi at minde om strenge uttalelser av Tolstoi, som selv mot sit

; livs aften ikke vidste anden raad end at bryte ut av hjem og egteskap.

2 Se hans ord i Øieblikket no. 7. Samlede Værker bd. 14 s. 265.

3 Øieblikket no. 7. Samlede Værker bd. 14 s. 254. Oprigtig talt, jeg fatter ikke hvorledes det er faldt et menneske ind at ville forene det at være kristen med at være gift.

sig fremmed inden slegten. Han blev da ogsaa kort i dens midte. Saa kom forløsningen fra det timelige; men ikke før han fik sagt det han hadde paa hjerte. Kierkegaards skrifter og K.s liv er en av de merkeligste prækener som noget individ har git menneskeheten.

n. Kierkegaards indflydelse som filosof og forfatter.

I levende live stod Kierkegaard alene. Ogsaa i sin filosofi. Han hadde ikke egentlig elever; derimot nok tilhængere, men de steg ikke frem som saadanne. En var der jo, men K. hadde liten glæde av ham. Efter hele sin type horer K. til de aander som sætter mere merke paa sine læseres grundstemning og livsfølelse end paa deres logik. Med denne indskrænkning maa det siges at han har øvet ikke ringe indflydelse paa den germanske verden. Den danske filosof Hans Brøchner sier like efter S. K.s død: Der er ingen hvis personlighet i den grad har indvirket vækkende og tilskyndende paa mig; han føler sig i dyp taknemlighetsgjæld til K. for den personlige velvilje han har mott ham med, og for den beroligende og forsonende indflydelse K. har ovet paa ham i saa mangen stundl. Hos digteren J. P. Jacobsen er paavirkningen ikke til at miskjende. Samme aand som hos K. taler til os gjennem denne stolte digtning, deri enslige, intens følende menneskesjæler tar det op mot alt som heter mængde og konveniens, og deri mennesket saa tidt vemodsfuldt lar livet bølge forbi vinduene uten selv at stige ned i det. En kierkegaardsk tone kjendes igjen i de melankolske selvrefleksioner hos Welhaven. Om Henrik Ibsen og hans forhold til K. skal det bli tale senere under avsnittet om filosofien i Norge; Søren Kierkegaards person, den strid han reiste, de tanker han forkyndte, hører med til forutsætningene for Henrik Ibsens verker som digter og filosof. Alexander Kielland var sterkt optat av S. K.s kritik over det officielle hykleri og over den upersonlige religiøsitet i kirken. Samme indflydelse har K. øvet paa et andet bysbarn av Stavanger: S. K. har været med paa at gi Sigbjørn Obstfelders digternatur dens stempel; i de helt unge aar, da ofte linjerne for altid blir trukket op for

følelsesliv og tankeidealer, skal ikke meget kunne gripe mere dypt ind i sindet end kjendskapet til Kierkegaards martyrliv og Enten — Eller-filosofien. For Sigbjørn Obstfelder var Kierkegaards skjæbne og Kierkegaards tanker gjenstand for en næsten religiøs opmerk-somhet og beundring allerede i skoledagene2. Det var ikke frit for, at

1 Se Hans Brøchner og Chr. Molbech. En brevvexling s. 174, smlgn. 187 fg.

3 Det er minder fra samvær med S. O. jeg her støtter mig til.

han stemte sit liv efter det instrument han fandt hos denne ensomme danske tænker og drømmer. Den som gjør sig fortrolig med Obstfelders digtning, saa sælsom i sin stilfærdige paradoksi, saa bundløs tungsindig, vil let opdage aandsfællesskapet med K. (Digte, Korset, To noveletter, En prests dagbog). Tildels med Obstfelder som mellemmand kommer ogsaa andre yngre norske digtere under samme indflydelse. Særlig turde her kanske være at nævne Thomas Krag.

Spor av K. kan man uten vanskelighet finde ogsaa hos Selma Lager-löf i de høibaarne, underlige skjæbner hun skildrer. Hendes landsmand A. Strindberg har været sterkt præget av samme danske aands-heros. I Tjensteqvinnans son1 fortæller han selv hvorledes forfatteren av Enten — Eller kom til at »ingå i hans lif och verka afgörande på hans sinnesförfattning och hans arbete«.

Men K.s indflydelse gaar vidt utover norden. Somme av hans skrifter er blit oversat paa en hel del sprog; han selv indtar som religiøs skikkelse og som psykologisk iagttager en plads blandt menneskehetens betydeligere personligheter. Særlig flittig er han blit studert av tyske, som fra aar 1909 av eier hans Gesammelte Werke. Den specifik nordiske form for religiøsitet virker rigtignok i Tyskland mere fremmed, og individualismen hos K. er i tyskernes bevissthet blit overdøvet av det som en mand inden deres egen midte snart efter kom til at yde, en ikke ringere kunstner og en mere universel aand, Fr. Nietzsche.

Et historisk elevforhold til K. indtar hans noget ældre landsmand Rasmus Nielsen f. 1809 † som prof. i filosofi i Kjøbenhavn 18842. Han var av utdannelse teolog, og hans tænkning var paa samme maate som hos andre toneangivende mænd i Danmark i hin tid orientert i retning av hegelsk spekulation, væsentlig i det øiemed at gi teologien et logisk underlag. Hans iste akademiske arbeide er karakterisert av samarbeide med Martensen. Likesom sin tankefælle stræver han efter at gi den hegelske dialektik en selvstændig vending. Særlig kritiserer begge, at Hegel lar to begreper gli over i hverandre som, hver av dem, i tilværelsesfilosofien maa repræsentere særegne utgangspunkter, nemlig begrepene viden og magt. Men omslaget kom. R. N. blev overbevist om at K. saa ret; hele religionens væsen satte han da i et indre personlig forhold. Elevforholdet var utpræget i aarene 1848—50, da K. og R. N. hadde regelmæssig personlig omgang med hverandre. I denne tid vender begge sig

1 2, s. 202 ff.

2 For dette avsnit — som for saa mangt andet i foreliggende arbeide — har jeg hat megen hjælp i H. Høffdings Danske Filosofer, se side 184 ff. H.s opfatning av forholdet mellem R. Nielsen og K. er dog væsentlig forskjellig fra den som fremstilles her.

polemisk mot Martensen og angriper hans spekulativt utarbeidede religiøse læresystem.

Saa nu syntes det at bli sørget for at K.s filosofi skulde faa et selvstændig historisk løp. Imidlertid var R. Nielsen et naturel grundforskjellig fra S. K. Problemene var for ham emner for rent intellektuelle overlægninger, ikke tilskyndinger til dypere forandringer i personlighetslivet. K. led samme pine som Nietzsche med sine saakaldte elever.

Hele den Rasmus-Nielsenske episode har større likhet med en strid mellem teologer om konfessionelle skrupler end den har nogen historisk interesse for tænkningen. At en filosofi maatte gjøre rede for sine videnskabelige forutsætninger for at kunne bli godtat, var noget K. hadde hævdet. Samme grundsætning hadde ogsaa R. N. paa programmet. Men med utførelsen av princippet stod det hos ham ilde til. I det hele er han et typisk billede paa den forvirring som kan raade hos en mand, som bryter med en spekulativ tænknings realgrundsætninger, men som hver gang han skal prøve sig frem paa tankeveien, hænger fast ved de gamle metoder. Han fik, under vegten av Kierkegaards argumentation, sterke indtryk av motsætningen mellem de forskjellige begreper; men hans opgave gik ut paa at rydde den bort, saa den dialektiske enhet kom frelst gjennem prøven. Denne ørkesløse harmonisering blir litt mildnet ved at han har syn for den irrationelle rest, det »antilogiske« som dog blir tilbake i den systematiske hel-hetsopfatning. Men denne rest er ikke meget generende. Mysteriet i tilværelsen gir ogsaa rum for miraklet, og den form av realitet som R. N. tilkjender miraklet, gjør ikke hans tanke klarere. Det mirakuløse skal ikke være at søke i en naturvirkelighet slik som den aabenbarer sig utvortes, men i det som R. N. kalder aandsvirkelighet. Han glemmer, at in§fen aandsforeteelse blir virkelighet for historien uten den tar konkret form og aabenbarer sig »i kjød og blod«. Og netop paa det historiske, det naturvirkelige sigter jo overleveringen ved at stemple tildragelsen som mirakel. I sammenligning med denne utflugt for at komme fra et enten — eller er det en vederkvægelse at gjøre kjendskap med Søren K.s massive tro paa paradokset1. — R. N.s tænkesæt er dualistisk. Netop et verk av ham: Grundideernes logik (i to bind 1864—66), gav signalet til den kjendte danske strid om et ensartet eller tvifeldt verdensprincip. Hans dualisme er imidlertid, under trykket av hans apologetiske interesser, blit sterkt avbleket. Aandsfællesskapet med K. gik ikke større dypt og forflygtiget sig mere og mere med aarene. Særlig i verket: Om Aands-

1 For begge blev det avgjørende at de ikke stod i noget positivt forhold til naturviden-skapen. Men til forskjel fra R. N. gir K. vederlag ved en rik psykologisk iagttagerevne.Il8

dannelse fra 1877 har han tydelig lagt for dagen hvorledes han skilte sig ut fra den kierkegaardske opfatning av det religiøse liv og dets eksistens-vilkaar1.

K. og R. N. var i det hele for grundforskjellige til at samhavet kunde stikke videre dypt. Rent personlig set førte ogsaa berøringen mellem dem til dissonanser. K. var en idéernes mand i al uskyld, og han negtet at la sig indvikle i den akademiske fegtning som for R. N. syntes være nærpaa hele saken. Tilmed hadde K. et pinlig indtryk av, at R. N. møiet sig med at skjule den paavirkning han hadde mottat fra K., hvis sterke tanker han gjorde laan av. I optegnelser fra 1849 gaar K. selv ind paa dette punkt2. I sin akademiske undervisning gjennemgik R. N. senere, efter K.s død, stundom skrifter av ham. De strenge kierkegaardske principper blev av R. N. glat lagt tilrette til en teori om hvorledes tanke og tro kunde faa hver sit i en religiøs verdensanskuelse, uten at videnskapens krav derfor blev sat tilside. Han øvet endel indflydelse som lærer, men den døde snart hen. I tænkningens historie har han neppe videre adkomst til at bli nævnt uten for det faafængte forsøk han gjorde paa at mynte de kierkegaardske paradokser ut til lærdommer i et filosofisk system.

7. En filosofisk overgangsskikkelse. Sibbern.

Med Fr. Chr. Sibbern, født 1785, død 1872, griper vi, paa en maate, i tid bakenfor de sidste 3 danske filosofer som er skildret: Poul Møller, Kierkegaard og Rasmus Nielsen. I sin første akademiske lærerperiode var han romantiker. Men saaledes blev det ikke længe med ham. Hans lærvillighet overfor den fremskridende videnskap hindret ham fra at stivne i doktrinær systemdyrkning. Han er personlig et talende uttryk for den overgang som historisk er blit fuldført fra spekulativ filosofi til en verdens-opfatning bygget paa kundskap og erfaring, fra romantik til den eksakte videnskaps tidsalder. Dog vil en nyere tid ha ondt ved at kjendes ved ham. Naar man læser det han skriver, er det ikke let at frigjøre sig for et indtryk av, hvor meget skolatikken kunde føre tonen i filosofiske undersøkelser endnu efterat den var feiet ut av de videnskabelige arbeidsomraader. Sibbern tolker tilværelsen ved hjælp av vitalistiske synsmaater. Høffding roser ham som psykolog (1. c. s. 99). Men synderlig

værdifulde ting skal det være vanskelig at finde, i hvert fald i den lærebok han utgav i psyko-

1 Se 4de og 5te forelæsning s. 52 ff.

2 Af S. K.s Eft. Pap. 1849, s. 383 ff. Il8

dannelse fra 1877 har han tydelig lagt for dagen hvorledes han skilte sig ut fra den kierkegaardske opfatning av det religiøse liv og dets eksistens-vilkaar1.

K. og R. N. var i det hele for grundforskjellige til at samhavet kunde stikke videre dypt. Rent personlig set førte ogsaa berøringen mellem dem til dissonanser. K. var en idéernes mand i al uskyld, og han negtet at la sig indvikle i den akademiske fegtning som for R. N. syntes være nærpaa hele saken. Tilmed hadde K. et pinlig indtryk av, at R. N. møiet sig med at skjule den paavirkning han hadde mottat fra K., hvis sterke tanker han gjorde laan av. I optegnelser fra 1849 gaar K. selv ind paa dette punkt2. I sin akademiske undervisning gjennemgik R. N. senere, efter K.s død, stundom skrifter av ham. De strenge kierkegaardske principper blev av R. N. glat lagt tilrette til en teori om hvorledes tanke og tro kunde faa hver sit i en religiøs verdensanskuelse, uten at videnskapens krav derfor blev sat tilside. Han øvet endel indflydelse som lærer, men den døde snart hen. I tænkningens historie har han neppe videre adkomst til at bli nævnt uten for det faafængte forsøk han gjorde paa at mynte de kierkegaardske paradokser ut til lærdommer i et filosofisk system.

7. En filosofisk overgangsskikkelse. Sibbern.

Med Fr. Chr. Sibbern, født 1785, død 1872, griper vi, paa en maate, i tid bakenfor de sidste 3 danske filosofer som er skildret: Poul Møller, Kierkegaard og Rasmus Nielsen. I sin første akademiske lærerperiode var han romantiker. Men saaledes blev det ikke længe med ham. Hans lærvillighet overfor den fremskridende videnskap hindret ham fra at stivne i doktrinær systemdyrkning. Han er personlig et talende uttryk for den overgang som historisk er blit fuldført fra spekulativ filosofi til en verdens-opfatning bygget paa kundskap og erfaring, fra romantik til den eksakte videnskaps tidsalder. Dog vil en nyere tid ha ondt ved at kjendes ved ham. Naar man læser det han skriver, er det ikke let at frigjøre sig for et indtryk av, hvor meget skolatikken kunde føre tonen i filosofiske undersøkelser endnu efterat den var feiet ut av de videnskabelige arbeidsomraader. Sibbern tolker tilværelsen ved hjælp av vitalistiske synsmaater. Høffding roser ham som psykolog (1. c. s. 99). Men synderlig værdifulde ting skal det være vanskelig at finde, i hvert fald i den lærebok han utgav i psyko-

1 Se 4de og 5te forelæsning s. 52 ff.

2 Af S. K.s Eft. Pap. 1849, s. 383 ff.1918. No. i.

logienI den indledende del gir han rigtignok endel biologiske synspunkter tilbedste og fremhæver hvorledes bevissthetslivet faar sine vilkaar bestemt ved objektive grundforhold. Men hele behandlingen av sjælslivets problemer har mere formen av en logisk tænkning att og fram over emner av psykologisk art, end forf. kan siges virkelig at gaa ind paa bestemte enkeltheter for at gjøre sig op en videnskabelig grundet mening om saken. Paa den anden side spores hos ham gagnlig virkning av god dansk tradition: Hensynet til den dialektiske sammenhæng faar ikke helt kjøve sansen for konkret virkelighet og for en kritik i empirisk aand; de synsmaater han hævder inden metafysikken, har gjennemgaaende karakteren av sund og frugtbar tænkning. Tilværet har et bestemt mangfoldig indhold. Vil man forstaa verden, maa man ikke bruke en ensidig maalestok, men ta skiftende utgangspunkter. Sibbern ser paa livet som en proces der resulterer i altid nye former. I sjælslivet træffer vi en tilstand som er rikt sammensat og frembyr et broget billede, idet den utvikling som finder sted, kan ske saa fra ett, saa afr et andet anlæg, »sporadisk«, som S. uttrykker sig. Det store spørsmaal blir da det om den harmoni som i det enkelte tilfælde blir skaffet tilveie mellem de ulike, sporadisk forekommende anlæg. S. har, han og, en lære om utviklingen og fortsætter her i det spor som hans forgjænger paa lærestolen i Kjøbenhavn, Treschow, hadde

trukket op.

Filosofen vil møte de forskjellige stridens omraader inden menneskenes aandsverden med en trang til at vinde klarhet over de principielle sider ved spørsmaalene. Under denne synsvinkel set fortjener S. en viss opmerksomhed Det er nok ikke frit for, at han med en viss patos fremhæver slike sandheter som hver kritisk tænkende forlængst har paa det rene. Men de maal han forfølger, er saadanne som sømmer sig for en aandsfri personlighet. Paa sine gamle dager stod han frem med kritiske indvendinger mot kristendommen slik som den hadde tedd sig i kirkens historie. I sammenhæng med dette skal nævnes de radikale utslag som S.s sociale følelser fik. Saaledes i flere skrifter, særlig i det merkelige: Meddelelser af Indholdet af et Skrift fra Aaret 2135. I begge punkter er det tilstede en slaaende paralel med Treschow, som kom med djerve indlæg som talsmand for religiøs toleranse og for statssocialistiske idéer inden handelsret og statsret2.

1 Se hans Psychologie indledet ved almindelig biologie. 3. udg. Kbhvn. 1856

2 Se Treschows Lovgivnings-Principier i 3 bind samt hans Om Gud, Idee- og Sandsever-denen. Smlgn. ogsaa i 100-aarsfestskriftet for Kristiania universitet 1911 min artikkel Filosofien s. 395 fg.Il8 anathon aall. H.-F. Kl.

Med sin sans for det konkrete og sit princip om erfaringen som vis-domskilden maatte Sibbern komme i motsætning til Hegel, og S. angriper da ogsaa den store tyske lærer, fordi han byttet det mangfoldig skiftende indhold i erfaringen om med en rent logisk konstruktion. Sibberns egen tanke om en utvikling naar sit høidepunkt i det syn han har for det individuelle som aabenbaring av tilværelsens væsentlige værdi. I senere skrifter hævder han et lignende princip ogsaa religionsfilosofisk. Forutsætningene for det indre liv er saa blandet. Man forstaar det først naar man lar subjektiviteten komme til sin ret. Subjektiviteten er sandheten. Tilsidst uttrykker Sibbern sit standpunkt i det ord. Vistnok en efterklang efter S. K.s livspræken. Læreren har lært av sin fordums elev. Med sin evolutionstænkning og sit syn paa individets betydning i verdenshusholdningen indtar Sibbern sin plads i den kjæde av nordiske tænkere hvis navn er Holberg, Sneedorff, Steffens, Treschow, Boye, Olufsen, A. S. Ørsted, Søren Kierkegaard, Poul Møller.

8. Den danske hegelianisme.

Historien om den danske hegelianisme minder om den nære forbindelse mellem Danmark og Tyskland som er git med de geografiske forhold og fæstnet ved etnologiske og politiske kjendsgjerninger. Tankegnister fra Berlin maatte ha let for at fænge i Kjøbenhavn. Samkvemmet mellem folkene utviklet sig med naturlig lethet. Det maa derfor ikke undre en altfor meget at den første danske talsmand for hegelianismen ikke alene stod i personlig forhold til Hegel, men ogsaa i et punkt, nemlig paa æstetikkens omraade, kom til at gi hans filosofi en utformning i systemets aand endnu før Hegel selv hadde uttalt sig om emnet. Den mand det her er tale om, er digteren Johan Ludvig Heiberg (i791 —1860).

Elevforholdet til Hegel grunder sig hos Heiberg paa hans overbevisning om her at ha fundet en universalløsning for de væsentlige spørsmaal som optok en fantasifuld kunstner og teoretiker. Hegel prøvde at gi den romantiske tænkning en fast logisk form. Til det øiemed gjennemførte han en dialektisk behandling av de enheter tanken arbeider med. Filosofisk førte dette til at alle begreper blev passet ind i en ensartet helhetsopfatning. Ingen motsætning blev staaende. En størrelse kunde staa i aldrig saa sterkt motsætningsforhold til en anden, til slut fløt dog begge sammen i en høiere enhet. I den vældige ontologiske proces saa Hegel en ytring av det absolute, øinet han selve guddomsidéen. Tilværelsen blev, ifølge grundtanken hos ham, opfattet spiritualistisk. Den kunde forstaaes logisk, fordi den av væsen er aandelig. Il8 anathon aall. H.-F. Kl.

Med sin sans for det konkrete og sit princip om erfaringen som vis-domskilden maatte Sibbern komme i motsætning til Hegel, og S. angriper da ogsaa den store tyske lærer, fordi han byttet det mangfoldig skiftende indhold i erfaringen om med en rent logisk konstruktion. Sibberns egen tanke om en utvikling naar sit høidepunkt i det syn han har for det individuelle som aabenbaring av tilværelsens væsentlige værdi. I senere skrifter hævder han et lignende princip ogsaa religionsfilosofisk. Forutsætningene for det indre liv er saa blandet. Man forstaar det først naar man lar subjektiviteten komme til sin ret. Subjektiviteten er sandheten. Tilsidst

uttrykker Sibbern sit standpunkt i det ord. Vistnok en efterklang efter S. K.s livspræken. Læreren har lært av sin fordums elev. Med sin evolutionstænkning og sit syn paa individets betydning i verdenshusholdningen indtar Sibbern sin plads i den kjæde av nordiske tænkere hvis navn er Holberg, Sneedorff, Steffens, Treschow, Boye, Olufsen, A. S. Ørsted, Søren Kierkegaard, Poul Møller.

8. Den danske hegelianisme.

Historien om den danske hegelianisme minder om den nære forbindelse mellem Danmark og Tyskland som er git med de geografiske forhold og fæstnet ved etnologiske og politiske kjendsgjerninger. Tankegnister fra Berlin maatte ha let for at fænge i Kjøbenhavn. Samkvemmet mellem folkene utviklet sig med naturlig lethet. Det maa derfor ikke undre en altfor meget at den første danske talsmand for hegelianismen ikke alene stod i personlig forhold til Hegel, men ogsaa i et punkt, nemlig paa æstetikkens omraade, kom til at gi hans filosofi en utformning i systemets aand endnu før Hegel selv hadde uttalt sig om emnet. Den mand det her er tale om, er digteren Johan Ludvig Heiberg (i791 —1860).

Elevforholdet til Hegel grunder sig hos Heiberg paa hans overbevisning om her at ha fundet en universalløsning for de væsentlige spørsmaal som optok en fantasifuld kunstner og teoretiker. Hegel prøvde at gi den romantiske tænkning en fast logisk form. Til det øiemed gjennemførte han en dialektisk behandling av de enheter tanken arbeider med. Filosofisk førte dette til at alle begreper blev passet ind i en ensartet helhetsopfatning. Ingen motsætning blev staaende. En størrelse kunde staa i aldrig saa sterkt motsætningsforhold til en anden, til slut fløt dog begge sammen i en høiere enhet. I den vældige ontologiske proces saa Hegel en ytring av det absolute, øinet han selve guddomsidéen. Tilværelsen blev, ifølge grundtanken hos ham, opfattet spiritualistisk. Den kunde forstaaes logisk, fordi den av væsen er aandelig.1918. No. i.

I Heibergs filosofiske refleksioner spiller det en fremtrædende rolle, at filosofien har at finde en systematisk ordning for alle de emner som tanken optar. Med rette fandt han at Hegels spekulation her ydet god haandsrækning. Heibergs produktion vedrører flere emner inden filosofien. Han har med hegelsk dialektik utviklet sin opfatning av det logiske system. I en avhandling: Bidrag til det synliges filosofi kommer han med flere fine iagttagelser om særegenheter ved synets psykologi1. I sine kunstteoretiske studier2 søker han at gi en systematisering av kunstartene, væsentlig en dialektisk drøftning av det logiske forhold mellem dem.

Heiberg hadde interesse ogsaa for religionsfilosofi og teologisk metafysik, og drøftet i en særegen undersøkelse3 treenighetslæren efter samme hegelske metode. Her fandt han imidlertid en efterfølger som han gjerne overlot ordet til, nemlig Hans Lassen Martensen, universitetslærer i Kjøbenhavn, senere biskop i Sjælland (1808—1884). M. var en betydelig teolog; sluttet sig i de yngre aar varmt til romantikken og til spekulationen, slik som den var utviklet av Hegel. Hans forelæsninger over kristelige emner skildret indledningsvis filosofien og filosofiens historie efter hegelsk metode og fik stor tilslutning. Hans teologiske forfattervirksomhet, som gaar ut paa at bygge bro mellem dogmatisk kirketro og logisk tænke-maate, er helt og holdent en frugt av hegelsk dialektik. I det specielle spørsmaal om grundlaget for den religiøse erkjendelse tar han dog et andet standpunkt end Hegel, idet han fører ind som realmoment en formentlig bevissthet hos det skapte om at ha sin kundskapskilde i gud.

Heiberg og Martensen kom begge med sine utpræget hegelske syns-maater i levende motsætning til mænd som Kierkegaard, Sibbern, Poul Møller o. a. Den strid som opstod, blev — som alt før nævnt — ikke uten betydning for den filosofiske utviklingsgang i Danmark.

9. Brytninger mellem gammel tro og nye synsmaater.

Gjentagne ganger er i den danske filosofi den jevne utvikling i det historisk optrukne spor blit brutt av episoder, deri en særmerket tænkning er kommet til uttryk i sterk strid med opfatninger som ellers var gjængs og hadde vundet en viss akademisk anseelse. Eksempler har vi ikke bare i Howitz og S. Kierkegaard, men ogsaa hos Carl Lange, fremdeles i den

1 Se Johan Ludv. Heiberg, Prosaiske Skrifter 2det bind 1861 s. 113 ff., s. 353 ff.

2 Om Vaudevillen som dramatisk Kunstart, fra aar 1826. Om Malerkunsten i dens forhold til de andre skjønne Kunster, fra aar 1838.

3 Recension over hr. Dr. Rothes Treenigheds- og Forsoningslære, Perseus nr. 1, 1837.

I Heibergs filosofiske refleksioner spiller det en fremtrædende rolle, at filosofien har at finde en systematisk ordning for alle de emner som tanken optar. Med rette fandt han at Hegels spekulation her ydet god haandsrækning. Heibergs produktion vedrører flere emner inden filosofien. Han har med hegelsk dialektik utviklet sin opfatning av det logiske system. I en avhandling: Bidrag til det synliges filosofi kommer han med flere fine iagttagelser om særegenheter ved synets psykologi1. I sine kunstteoretiske studier2 søker han at gi en systematisering av kunstartene, væsentlig en dialektisk drøftning av det logiske forhold mellem dem.

Heiberg hadde interesse ogsaa for religionsfilosofi og teologisk metafysik, og drøftet i en særegen undersøkelse3 treenighetslæren efter samme hegelske metode. Her fandt han imidlertid en efterfølger som han gjerne overlot ordet til, nemlig Hans Lassen Martensen, universitetslærer i Kjøbenhavn, senere biskop i Sjælland (1808—1884). M. var en betydelig teolog; sluttet sig i de yngre aar varmt til romantikken og til spekulationen, slik som den var utviklet av Hegel. Hans forelæsninger over kristelige emner skildret indledningsvis filosofien og filosofiens historie efter hegelsk metode og fik stor tilslutning. Hans teologiske forfattervirksomhet, som gaar ut paa at bygge bro mellem dogmatisk kirketro og logisk tænke-maate, er helt og holdent en frugt av hegelsk dialektik. I det specielle spørsmaal om grundlaget for den religiøse erkjendelse tar han dog et andet standpunkt end Hegel, idet han fører ind som realmoment en formentlig bevissthet hos det skapte om at ha sin kundskapskilde i gud.

Heiberg og Martensen kom begge med sine utpræget hegelske syns-maater i levende motsætning til mænd som Kierkegaard, Sibbern, Poul Møller o. a. Den strid som opstod, blev — som alt før nævnt — ikke uten betydning for den filosofiske utviklingsgang i Danmark.

9. Brytninger mellem gammel tro og nye synsmaater.

Gjentagne ganger er i den danske filosofi den jevne utvikling i det historisk optrukne spor blit brutt av episoder, deri en særmerket tænkning er kommet til uttryk i sterk strid med opfatninger som ellers var gjængs og hadde vundet en viss akademisk anseelse. Eksempler har vi ikke bare i Howitz og S. Kierkegaard, men ogsaa hos Carl Lange, fremdeles i den

1 Se Johan Ludv. Heiberg, Prosaiske Skrifter 2det bind 1861 s. 113 ff., s. 353 ff.

2 Om Vaudevillen som dramatisk Kunstart, fra aar 1826. Om Malerkunsten i dens forhold til de andre skjønne Kunster, fra aar 1838.

3 Recension over hr. Dr. Rothes Treenigheds- og Forsoningslære, Perseus nr. 1, 1837.

lærerike strid mellem A. Lehmann og H. Høffding om gjenkjendelse og reproduktion, i Anton Thomsens religionsfilosofi og i produktionen hos en yngre samtidig av S. K., en medicinsk student som døde i ung alder, Frederik Dreier (1827—1853). Om ham i de næste ord.

Tidsaanden, som var helt gjennemtrængt av romantik, fik her den mest radikale motsigelse. Dreier har tildels drat frem nye problemer, tildels tat stridspunktene i samtiden op fra en hittil forsømt side. Avgjørende er hans forhold til naturvidenskapen. Fra den venter han en fornying av aandslivet. Hans synsmaater er revolutionære, og de blev ført ut til de ytterste principper. D. tar striden op, ikke bare mot nedarvet overtro, men ogsaa mot de metafysiske fordommer i det filosofiske grundsyn og mot al den mystik som søkte tilhold bak abstrakte tankesystemer. Selv

støttet han sig til franske socialister, Bentham og Stuart Mill, Carl Vogt, Holbach, Condorcet, Karl Marx og Engels. Sine hovedmotstandere fandt han i et fænomen av teoretisk og et av social natur: teologien og kapitalen. Det falder et særeget lys over hans virksomhet ut fra den kjendsgjerning, at han var overbevist om en indre sammenhæng mellem fremskridt i videnskap og forbedringer av samfundsforholdene.

Sine tanker la han frem i nogen tildels anonymt utgivne smaaskrifter[1]. De lærer os at kjende en begeistret idéforkjæmper, for hvem arbeidet for reformer var religion. I at forkaste teologien som videnskap fandt han støtte hos S. Kierkegaard. Ellers er hans hele tænkerperson-lighet støpt i en helt anden form end tilfældet var med denne troende teolog, hvis fantasi og følelse stod naturvirkeligheten saa fjern. Til den hegelske filosofi danner hans tænkemaate den sterkeste motsætning, hvad der ikke utelukket at han blandt sine aandsfæller regnet mænd inden denne skoles venstre fløi (Stirner, Feuerbach).

Den ildhug som fyldte hans sjæl, maatte drive ham til at føie sig i motsætning til saadant som nok paa sit vis var fremskridtsvenlig, men som ikke brot helt overtvers med de gamle synsmaater. Han fandt begreps-mystik og dualisme hos mænd som H. C. Ørsted og Sibbern. Fremfor alt saa Dreier faren i den dogmatiske religiøsitet. Træffende viser han hvordan al tænkning i religios-dogmatisk aand er av væsen apologetisk. I pladsen for den kræver han en kritisk metode. Han selv kom ved kritisk tænkning til en saadan opfatning av tilværet som var gjennemført naturalistisk-

1 Det skrift av ham som fremfor alle har filosofisk interesse (ifølge Høffding, D. Filos, s. 176): Aandetroen og den frie tænkning, har jeg desværre ikke kunnet faa fat paa. Om indholdet har jeg kunnet danne mig et billede fra det ovenciterte skrift av Høffding og fra det utførlige referat i C. E. Jensen og F. I. Borgbjerg, Socialdemokratiets aarhundrede 2det bd. Kjøbenhavn 1904, 2det kap.: Fr. Dreier og hans samtid s. 107—116.1918. No. i.

monistisk. Han saa en vildfarelse i enhver lære som skilte mellem stof og kraft. Paa intet hold moter man noget virkende eller virkelig uten det er »stof«, stof utenfor os og indeni os. Imellem de forskjellige former for det levende stof repræsenterer utviklingen et enende baand. Dreier er, som sin ven og kontubernal, Rudolf Varberg, en tilhænger av samme biologiske lære om avstamningen som den Treschow hadde sat frem. Det bor gjøres til gjenstand for almindelig undervisning at menneskeformen er utviklet av dyreformen[1]. I sin lære om sjælelivet er han sensualist, hans opfatning av bevissthetsforeteelserne er psykofysiologisk. Sjælen er en virksomhet i hjernen, tankelivet en eftervirkning av sansningen og av forbindelsen mellem dens rester; det vi kalder følelser, er for en stor del tanker, eller det er indre fornemmelser i vore organer, opstaat ved assimilative vasomotoriske og sekretoriske tilganger i vort legeme. Dreiers hvasse utfald mot alt som drog i retning av metafysik eller spekulation, kan minde om positivismen. Ut fra hans naturalistiske grundopfatning vil man maatte forstaa Dreiers angrep paa poesien. For det første kom det som et motlæg mot den magt over sindene som Heiberg hadde usurpert med sin formkultus, men dernæst maa det fremhæves at han særlig tar den formentlig historiske virkning hos poesien i øiesyn. Den var for det aandelig lavtstaaende menneske et middel for virkelighetsopfatning, men et meget skrøpelig middel, idet den paa alle punkter nøiet sig med det omtrentlige, det fantastisk uttænkte. Den nyere poesi reproducerer de gamle emner og lider derfor av samme svakhet. Den fører bort fra en solid intellektuel opdragelse.

Idet Dreier fører ind princippet om god og frugtbar opdragelse, rører han ved det som for ham betydde de høieste værdier. Han er som aandelig personlighet av typen: reformator. Saa utprægede anlæg han hadde for teoretisk tænkning, og saa omfattende hans studier var — i naturviden-skap, sprog, filosofi, samfundsteori o. a. m. — tilhører han dog i hovedsaken de praktiske aandsretningers historie i sit land. Denne »den første danske socialist«, som man har kaldt ham, fik sin ilddaab i februarrevolutionen. Samme aar kom hans to socialteoretiske smaaskrifter ut: Folkenes Fremtid og Fremtidens Folkeopdragelse. Hans ihærdige forsøk paa at samle om sig alle fremskridtsvenner i landet hadde ikke nogen varigere følger, men hans skrifter staar som mønsterprøver paa en karakterfuld opfatning av menneskelivet og samfundsspørsmaal inden den danske litteratur. Tankeutviklingene

hos ham lyser av sund kritik, og hvad man end kan

1 Se Fremtidens Folkeopdragelse. Foreløbige Antydninger af en Socialist. Kjøbenhavn 1848 s. 30.Il8

ha at si paa ensidigheten hos ham, saa indgyder han agtelse ved sin vidtskuende aand og sin varme tro paa retfærdighet og paa oplysningens magt.

Hans maal er selvregjering for folket. Men det er ham klart, at for at ta styret i egen haand maa folket ha lært bedre end det hittil har været tilfælde. Dreier kræver klart gjennemført en opdragelse efter de principper som kan utledes av en eksakt videnskabelig erkjendelse om naturen og livet. Den reform i oplysning som det blev tale om, vil ikke la sig gjennemføre med én gang. Det maa varig og alsidig hjælp til for at fremme det som Dreier kalder »samlivskunst«. Han tegner op et billede av en fælles opdragelse i større avdelinger bestemt efter alder og kjøn. Kvinderne maa gjøres fri, deres liv og gjerning maa bli mere konform med fornuftige sociale grundsætninger. I Fremtidens Folkeopdragelse gir D. en flængende kritik av de konventionelle metoder for opdragelsen. Overalt øiner han virkningen av at falske principper har faat raademagt over samfundslivet. En særlig stor skade er voldt ved at konkurransen er blit ophøiet til drivfjær for menneskelig virksomhet. »Vi kjender en anden, nemlig interessen for selve virksomheten, glæden ved arbeidet«1.

De idealer som foresvæver ham, har han skildret i et skrift om fremtidens samfund — Folkenes Fremtid kalder han det. Uten skaansel an-griper han her alt det som staar hindrende i veien for en tilnærming mellem de ulike samfundslag og folkegrupper, og med idealistens varme tro paa fremskridtet peker han paa det som synes love at følelsen av enhet mellem menneskene skal vokse. Han taler om den historiske inddeling av menneskene i »folk« og viser, hvor meget uholdbart det er i de enheter man konstruerer for at faa frem illusionen om et folks »mission«, om et fælleseie i dets historie. Han ironiserer over den løierlige grille at ofre sit liv for politiske luner som gaar ut paa at bevare fædrelandet ubeskaaret. Det er bare vilkaarlig magt som reiser de politiske grænse-skjel mellem menneskene; holder man sig til de naturlige forhold, saa er overgangene mellem de forskjellige grupper av mennesker like haand-gripelig som de er mellem de forskjellige livsformer inden biologien. D. peker paa det mægtige foreningsmiddel som foreligger i den voksende samfærdsel mellem de forskjellige folk, og forutsier bl. a. i denne forbindelse — altsaa i et skrift fra 1848 — en luftskibsfart. Han spaar ogsaa at de »urimelige hindringer for samfærdselen, f. eks. tolden, indføds- og borgerretsbestemmelserne, skal faa deres bekomst«2. I ordlag som minder

1 Fremtidens Folkeopdragelse s. 38.

2 L. c. s. 38, 44.1918. No. i. filosofien i norden. IoI

om Treschow, utvikler Dreier de grunder som taler for at fore næringsdriften over i nye spor; han polemiserer mot en individualistisk handelsret med dens begunstigelse av privatkapitalen, og vil at samfundet selv ved passende indretninger (offentlige varehuser, kreditforeninger osv.) skal holde tilsyn med reguleringen av vareomsætningen.

Det maa ske en omvæltning med statsidéen. D. forutser hvordan en saadan kan komme. Det sker naar individene i samfundet vet at gjøre sine krav gjældende paa helt anden maate end hittil; som bedste metode for at hitføre avgjørende bedring skildrer han et utviklet repræsentations-system og et gjennemført kommunalstyre med forbindelse mellem kommunerne og de større samfundsgrupper. — En egenhet hos Dreier, som foruten medicin, statsøkonomi og filosofi ogsaa ivrig studerte sprog, er den, at han indfletter et sprogfilosofisk kapitel i sin samfundslære. Hans sproghistoriske ideal er en tilnærming mellem de forskjellige talemaal, under det at disse skiller sig av med al den dødvegt som endnu holdes oppe av nationale skingrunder.

Interessant hos denne socialistiske tænker er den vegt han lægger paa individualiteten — et minde om hvilket land han med sin livshistorie horer til. Han har sterkt oie for, hvor vigtig det er at individet faar gunstige vilkaar

til at utfolde sig frit. »Enhver forøgelse av det ene menneskes værdi, enhver fremmelse av dets udvikling er en forøgelse af hele livets værdi, ogsaa for alle andre.«

Med Hans Brøchner, født 1820, død som prof. i filosofi i Kjøbenhavn 1875, §l'r fremstillingen av den danske filosofis historie igjen over i det akademiske spor. Br. er en av dem som for livet bar merke av at ha lært dialektisk tænkning av Hegel. Hans utvikling som radikal teolog forte til at han avgjort sluttet sig til skolens venstre linje. Med Strauss og Feuerbach kom han dermed i religionsfilosofien til et motsat standpunkt av Hegels. Hans strid med den kristne teologi er paa dansk grund et supplement til den kamp mot kirken som var blit fort av Søren Kierkegaard, en mand som Br. stod i et visst personlig forhold til, saa forskjellig som han var fra K. i opfatningen av sin opgave som tænker. Brøchner tok op en selvstændig gjerning i sit hjemland ved sine indlæg for fri tænkning. Sit mest personlige livsverk har han gjort paa det omraade. I Danmark utspandt sig i 60-aarene en heftig strid om forholdet mellem tro og viden. I denne tok Br. del med et eget arbeide: Om Tro og Viden, 1868; han forkaster enhver dualistisk skjelning mellem de to begreper og vender sig med kritik baade mot Martensen og mot Søren Kierkegaard og R. Nielsen. De synsmaater han selv hylder, har han fremsat i et religionsfilosofisk skrift fra aar 1869, Om det Religiøse i detsIl8

Enhed med det Humane. Det historiske grundlag for tro som søkes av de positive religioner, er svigtende, men tilbake blir staaende for mennesket en personlig tro paa en verdensutvikling som sker med indre nødvendighet, og som tanken alene kan gi sin adækvate tydning. Det er for tanken naturlig at mene, at en upersonlig guddom som et ensartet princip drar sig gjennem alt som er virkelig i natur og i historie. I denne metafysiske grundopfatning nærmer Br. sig til Spinoza, som han ogsaa har behandlet i en speciel monografi (1857). Brøchner er med sin gjennemført logiske tankegang, sin dype sans for det humane en utpræget akademisk skikkelse. Som forfatter har han forøvrig særlig ydet fortjenstfulde arbeider i filosofiens historie.

Inden samme ring av religionsfilosofiske brytninger hører Poul S. V. Heegaard hjemme, f. 1835, d. som professor i Kjøbenhavn 1884. Hans første arbeide, Indledning til den rationelle Ethik (1866), er ment som et forsøk paa at bygge op en etisk videnskap uavhængig av religionen. Men utførelsen er i hovedsaken en dialektisk undersøkelse av de meninger som etikkens historie oplyser om. Heegaard, som i sit livssyn gjennemgik gjentagne forandringer, vendte sig snart fra den hegelske spekulation, som han var blit indviet i av R. Nielsen, og støttet sig nu mere paa Kant og Lotze. Hans: Om Opdragelse, i to deler (1882, fjerde oplag 1893) indeholder i iste del nogen psykologiske og etiske avsnit. Kjendt er hans indlæg mot fordomsfuldhet og dømmesyke i det lille skrift Om Intolerance, især i Henseende til religiøs Overbevisning, 1878. Her drøfter han bl. a. betingelserne for aandslivet, diskuterer forholdet mellem personlighet og samfund og behandler begrepene overbevisning og autoritet. Nogen større dybde naar han ikke med sin tænkning, men i dagens strid tilfaldt det dette arbeide en viss rolle.

10. Nutids tænkning og moderne filosofisk arbeide

i Danmark.

a. De førende mænd. Høffdings filosofi.

De mænd hvis tanker og virksomhet er blit fremstillet i det foregaaende, kan man ta sammen under en fælles synsvinkel. Saa forskjellige de kan være, gaar de historisk ind under samme karakteristik. Man læser dem for at lære at kjende noget som engang var, noget som engang blev tænkt eller ment, ikke for at orientere sig over problemer som optar en nu. I høiden hos denne og hin støter man paa synsmaater som endnu Il8

anathon aall.

H.-F. Kl.

Enhed med det Humane. Det historiske grundlag for tro som søkes av de positive religioner, er svigtende, men

tilbake blir staaende for mennesket en personlig tro paa en verdensutvikling som sker med indre nødvendighet, og som tanken alene kan gi sin adækvate tydning. Det er for tanken naturlig at mene, at en upersonlig guddom som et ensartet princip drar sig gjennem alt som er virkelig i natur og i historie. I denne metafysiske grundopfatning nærmer Br. sig til Spinoza, som han ogsaa har behandlet i en speciel monografi (1857). Brøchner er med sin gjennemført logiske tankegang, sin dype sans for det humane en utpræget akademisk skikkelse. Som forfatter har han forøvrig særlig ydet fortjenstfulde arbeider i filosofiens historie.

Inden samme ring av religionsfilosofiske brytninger hører Poul S. V. Heegaard hjemme, f. 1835, d. som professor i Kjøbenhavn 1884. Hans første arbeide, Indledning til den rationelle Ethik (1866), er ment som et forsøk paa at bygge op en etisk videnskap uavhængig av religionen. Men utførelsen er i hovedsaken en dialektisk undersøkelse av de meninger som etikkens historie oplyser om. Heegaard, som i sit livssyn gjennemgik gjentagne forandringer, vendte sig snart fra den hegelske spekulation, som han var blit indviet i av R. Nielsen, og støttet sig nu mere paa Kant og Lotze. Hans: Om Opdragelse, i to deler (1882, fjerde oplag 1893) indeholder i iste del nogen psykologiske og etiske avsnit. Kjendt er hans indlæg mot fordomsfuldhet og dømmesyke i det lille skrift Om Intolerance, især i Henseende til religiøs Overbevisning, 1878. Her drøfter han bl. a. betingelserne for aandslivet, diskuterer forholdet mellem personlighet og samfund og behandler begrepene overbevisning og autoritet. Nogen større dybde naar han ikke med sin tænkning, men i dagens strid tilfaldt det dette arbeide en viss rolle.

10. Nutids tænkning og moderne filosofisk arbeide

i Danmark.

a. De førende mænd. Høffdings filosofi.

De mænd hvis tanker og virksomhet er blit fremstillet i det foregaaende, kan man ta sammen under en fælles synsvinkel. Saa forskjellige de kan være, gaar de historisk ind under samme karakteristik. Man læser dem for at lære at kjende noget som engang var, noget som engang blev tænkt eller ment, ikke for at orientere sig over problemer som optar en nu. I høiden hos denne og hin støter man paa synsmaater som endnu1918. No. i.

gjælder; men ogsaa disse undtagelser er kjendemerket av at tilhøre tankesituationer som nu er overvundet. Et nyt trin i den utvikling som her studeres, kommer frem, naar en tænkning i vor tids aand blir saa metodisk gjennemført at den faar noget væsentlig at si for den almindelige bevissthet Men dette blir først tilfælde i Danmark omkring aar 1880. I de aar naar en aandsbølge fra England, Frankrike og Tyskland frem til Danmark; mænd som har lært av europæisk kritik, av erfaringsmetodene og av naturvidenskapen, lægger an nye maalestokker og fører navnlig den akademiske tænkning over i andre baner end før. Paa denne nygrund-lægning av filosofien i Danmark har flere arbeidet og dermed beseglet skjæbnen for den ældre metafysik som endnu hang i i undervisning og diskussion. Høffding aapner veien for studiet av engelsk-fransk erfarings-filosofi. Kroman møtte op med et selvstændig dansk indlæg for naturvidenskabelig verdenserkjendelse, Alfred Lehmann grundlægger et eksakt psykologisk granskningsarbeide i Danmark, mens Georg Brandes sørger for den kritiske utluftning paa den scene som aandslivet skulde spilles paa. Paa samme tid er kontinuiteten i dansk tænkning blit bevaret kanske særlig gjennem Høffding som historiker og systematiker.

Som vækkende herold for den nye tids strømning indtar Georg M. C. Brandes, f. 1842, efter 1902 prof. i Kjøbenhavn, erç førerplads i aands-livets historie i Danmark. I 1866 aapnet han sit kritiske felttog med et skrift, Dualismen i vor nyeste filosofi; det former sig væsentlig som et angrep paa Rasmus Nielsens lære om videnskap og bibeltro. Snart efter møiet han sig med at gjøre sine landsmænd kjendt med Stuart Mill, som han oversatte 1869 og 72. Det var ham om at gjøre at faa de gamle autoriteter byttet om med saadanne som tjente oplysning og fremskridt; Brandes' virksomhet, som tændte sindene i hans hjemland i brand, tilhører i hovedsaken kunstkritikken og litteraturhistorien. Han har tilskyndet digtere i norden til at vie sine kunstneriske evner til

behandlingen av tidens problemer. Den maate han forkyndte almeneuropæiske tanker paa, har spillet en vigtig rolle for Henrik Ibsen i hans overgang fra nationalnorsk til verdensdigter1. Søren Kierkegaard er egentlig først blit en helt levende personlighet inden det danske galleri av store landsmænd efter skildringen hos Brandes. Det er fremdeles ham, som først fuldt opfattet hvad Nietzsche hadde for et genialt ord at si sin tid2. Naar engang individualismens

1 Se om dette punkt mit skrift Henrik Ibsen als Dichter und Denker, Halle a/S 1906 s. 73 ff.

2 Av Brandes' skrifter skal her særlig nævnes Emigrantlitteraturen 1872, Romantiken i i Tyskland 1874, Naturalismen i England 1875, Søren Kierkegaard 1877, Den romantiske Skole i Frankrig 1882, Det moderne Gjennembruds Mænd 1883.I20

historie skal skrives, vil Georg Brandes maatte mindes baade som stridsmand og som tegner.

Samtidig med at Georg Brandes traadte frem med sit program om et nyt aandsliv i norden, falder Harald Høffdings merkelige filosofiske virksomhet. Ingen filosof i norden har med sine arbeider vundet saa almindelig indgang blandt nordiske læsere eller som lærer gjort sig lydd paa saa mange av filosofiens omraader som H. Ogsaa i den internationale tænknings historie hører hans navn med. I somme punkter av psykologien har han virket tilskyndende med originale fremlæg (læren om bekjendthetskvaliteten). I etikken blir synsmaater hos ham drøftet. Hans ndividualistiske syn for relativiteten i normværdien for morallovene er utgangspunkt for frugtbare diskussioner. I filosofiens historie, der likesom hans psykologi er blit meget brukt som lærebok i fremmede land, har han vist paa sammenhængen mellem filosofi og de eksakte videnskaper og i sin karakteristik baade latt tankens hovedrepræsentanter gjøre sig gjældende efter sin egenart og tillike latt det levende fremskridt for tanken komme tydelig frem. Hans studier paa omraadet for logik og kundskapslæren fører paa frugtbar maate ind i diskussionen om de psykologiske forutsæt-ninger for tankearbeidet, og hans religionsfilosofi er — saa usikker som al systematiserende tænkning paa dette omraade nødvendig vil bli — kanske det mest modne verk som er skrevet om emnet, idet det fører til utsyn over en opfatning som aldrig blir avsluttet, men stedse vokser ut til nye værdsætninger.

I Danmark betegner Høffdings lærervirksomhet den avgjørende overgang fra den mellemeuropæiske romantik til empirien. Noget direkte brud med fortiden skedde dog ikke med ham. Høffdings aand har faat europæisk slipning, men den danske tradition fornegter sig ikke hos ham; han fremhæver selv sammenhængen med enkelte forgjængere, særlig med Sibbern og Brøchner, og at den kritiske retning og princippet om erfaringen i Danmark allerede var hævdet av mænd som Holberg og Treschow m. fl, har Høffding uttrykkelig henvist til. Som ung teolog blev han ifølge eget utsagn draget ind i filosofiske grublerier gjennem at studere S. Kierkegaard. Naar imidlertid bortsees fra at begge har været endel paavirket av Trendelenburg, saa er det ikke let at opdage berøringer mellem den drømmende, kunstnerisk anlagte Kierkegaard, som viet sit liv til en lidenskabelig kamp for troen, og Høffdings harmoniske, kjølig avveiende personlighet.

Harald Høffding1 er født 1843, begyndte sin akademiske løpebane i

1 Her og der har jeg i det følgende holdt mig til en karakteristik av Høffding som jeg tidligere har skrevet i en artikel i „Aftenposten" og i Fr. Ueberweg, Grundriss der Geschichte der Philosophie 4. T. irte Aufl. 1916.1918. No. i.

1870 med en dissertation over det antikke viljesbegrep, blev i 1876 docent, og virket fra 1883 som prof. i filosofi i Kjøbenhavn, indtil han gik av i 1915. Den tyske filosofi maa i 70-aarene siges at ha hat en lavstand. Med rigtig instinkt om hvor lærdom var at hente søkte Høffding for sin utdannelse til Paris. Det var i hin tid i Frankrike og

England man fandt tænkere av dimensioner. I Paris studerte H. Comtes positivisme og var sysselsat med Mill og Spencer. Det har git hans tænkning en avgjort dragning til det empiriske og rettet hans opmerksomhet hen mot et omraade som i en kommende tid særlig skulde opta ham, nemlig grænsen mellem naturerkjendelse og aandsvidenskap. Det skulde snart vise sig paa Høffdings forfatterskap hvor meget han hadde tilegnet sig fra fransk-engelsk hold. Som tillæg til den noget intellektualistiske opfatning av problemene hos associations- og evolutionsfilosoferne kom senere hos Høffding betoningen av hvad instinktet hadde at si1. Høffding har med sin interesse for det ubevisste underlag for sjælslivet et visst slegtskap med James. Slik som han bygger fremstillingen av sjælelivet op systematisk, røber han fremdeles virkningen av at han har gaat i skole hos Spinoza og Kant.

Høffding har selv, som det synes, arbeidet under en sterk følelse av at ha en speciel pædagogisk opgave at løse som tænker. Med det samhøver godt anlægget i hans produktion. Det er, naar man ser bort fra endel historiske monografier, særlig lærebøker han har skrevet. Sit verk som akademisk lærer i norden — og ogsaa utenfor den — grundla Høffding med sin Psykologi i Omrids, som utkom i 1882, efter at han i aarevis hadde arbeidet paa den. Boken er blit oversat til mange sprog og foreligger paa dansk i 6 oplag. Den er blit almindelig læsning for tankedan-nede mennesker i norden og har sikkert virket sit til at lede det aandelige liv, ikke mindst det litterære, i frugtbart spor. Det er første gang at det blir alvor av at overføre til norden den engelske psykologi med dens metode: at drøfte enkelthetene i sjælslivet erfaringsmæssig. Den er blit en merkepæl i den danske filosofis utvikling. Efter at dette verk er lagt frem i dagen, er det blit forstaat i norden, at den som ikke har gaat i erfaringens og for en væsentlig del den empiriske naturgransknings skole, gjør bedst i at holde sin mening om menneskets sjælsliv for sig selv.

En videnskabelig fremstilling av sjælslivet i vore dager vil for en række av punkter være bygget paa eksperimentelle undersøkelser. Høffdings verk har her ikke noget selvstændig at by2. Likevel har det i flere

1 Se H.s avhandling Begrebet Villie i „Psyke" I, 1906.

2 Til gjengjæld kommer det historiske moment sterkt frem i H.s utredninger av psykologiske problemer. I 1916 kom H.s Den store Humor. En psykologisk Studie. Et grundstandpunkt eller om man vil et typisk sindelag i spørsmaalet: livsfilosofi blir herIl8

henseender de fortrin som særkjender en moderne lærebok i psykologi. En paavirkning fra Kant kan man spore i, at H. drøfter den betydning syntesen har som en hovedkjendsgjerning paa alle omraader for bevisst liv. Stor vegt lægger han paa opfatningen av forskjeller, paa det umiddelbare vekselforhold mellem iagttagelserne (cfr. den saakaldte forholdslov). H. ser i dette grundformen for det samme som paa høiere trin av bevisst-hetslivet heter at sammenligne og dømme. I avsnittet om gjenkjendelsen faar H. anledning til at utvikle sin lære om bekjendthetskvaliteten. Han mener at denne kvalitative oplevelse kan være nærværende som selvstændig koefficient ved den bevisste forestilling1. Ved sin analyse av problemet om gjenkjending har H. aapnet veien for den videnskabelige granskning av spørsmaalet om hvad reproducerte indtryksrester har at si for bevissthetslivet. Om forholdet mellem legeme og sjæl har H. lange diskussioner. Han slutter sig til identitetsteorien som den bedste arbeidshypotese. Man har hittil set paa fornemmelserne som noget elementært, noget i likhet med atomene; men muligens er de et sammensat produkt, og det primære grundlag for sjælelige tildragelser er kanske en foreteelse som ligger under bevissthetens terskel.

I etikken har H. karakterfuldt søkt at gjennemføre en rent psykolo-gisk-historisk synsmaate. Saaledes allerede i skriftet: Om Grundlaget for den humane Ethik, Kjøbenhavn 1876. Høffding tar i sit hovedverk: Etik, de etiske principper og deres anvendelse paa de vigtigste livsforhold 1887, bestemt avstand fra enhver teologisk eller metafysisk begrundelse av sedelæren. Hans standpunkt er det s5mme som hos de engelske moralfilosofer, der utleder livsreglene av livserfaringene (D. Hume og H. Sidgwick). I første del undersøker H. forutsætningene og

grænserne for den etiske værdsætning, men fremhæver at man har at skjelne mellem paa den ene siden det principielle værdsætningsmotiv — uttrykt i det teoretiske grundlag for moraldommen — og paa den anden det faktisk for hvert tilfælde raadende handlingsmotiv. H. fremhæver den logiske forskjel mellem indhold og grundlag for de sedelige grundsætninger. Det psykologiske grundlag for de etiske følelser er sympatien. Det objektive indhold i moralen blir bestemt ved velfærdsprincippet. Dette begrep — velfærden — blir analysert, idet det blir særlig tat hensyn til det problem, om en øket kultur ogsaa fører til fremme av velfærden og derfor kan

studert fra helt nye sider og set i sammenhæng med de store tankers og vigtige livs-opfatningers historie.

1 Sammenlign om dette punkt H.s strid med Alfred Lehmann i skriftet Psykologiske Undersøgelser 1889, og en tysk fremstilling av s. spørsmaal i avh. om Wiedererkennen, Association u. psychische Activität. Vierteljahrsschr. f. wiss. Ph. 13, 1889 og 14, 1890.1918. No. i.

gjælde som ideal for moralen. H. svarer med et betinget ja. Ethvert skridt som fremmer kulturen, maa man gi sit moralske samtykke, naar man er sikker paa at man paa denne nye vei vinder en ny harmoni, en ny tilfredsstillelse med fastere grundlag og rikere indhold end fordum. Den objektive etik falder i individual- og social-etik. Den andre del av H.s verk, om de etiske principper og hvordan de brukes i de praktiske forhold i livet, har i ikke ringe grad paavirket tænkemaaten i Danmark. I den individuelle etik utvikler H. sin mening om hoveddyden, som han kalder retfærdigheten, og som han bestemmer dels som selvhævdelse dels som selvhengivelse. Den ytterste grænse for den etiske vurdering blir sat paa eiendommelig maate ved det reale jeg eller, som det ogsaa kaldes, samvittigheten. Ut fra den faar den sedelige karakter i gjerningen sin subjektive note. Det gives et individuelt, for hvert tilfælde særskilt bestemt grundlag for de formaal som den enkelte sætter sig, og som tjener til at avgjøre hvordan han skal stille sig til de etiske spørsmaal. Dette grundlag maa forstaaes psykologisk, men det slutter i sig et uvilkaarlig valg, som ikke kan begrundes etisk; ogsaa arvede aandelige dispositioner har herunder et visst spillerum. Som allerbedst maa gjælde en saa oplyst samvittighet som mulig, men teoretisk gaar moralsubjektene i dette punkt hver sine veier. Derfor blir sporsmaalet om hvorvidt de og de morallover gjælder, avhængig av bestemte vilkaar, som kan være eller ikke være tilstede hos subjektet. De ulike aandelige evner og drifter gjør at de forskjellige individer fra første stund staar ulikt overfor de samme moralkrav. H. paaviser dette nærmere i The Law of Relativity in Ethics, Intern. Journal of Ethics 18901. Han mener det gives et slags personlig ligning for maaten hos enhver personlighet at faa den likevegt til som skal være mellem individuelle og socialetiske formaal-.

I filosofiens historie er hovedverket av Høffding hans Den nyere filosofis historie, kommet ut paa dansk 1894—95' oversat til flere sprog og meget brukt som lærebok bl. a. i Tyskland og England. Det blir her lagt stor vegt paa fremstillingen av sammenhængen mellem filosofi og de eksakte videnskaper. De enkelte personligheter har tildels skapt tanker ut av egen frugtbare aand, tildels er det som de yder, at kalde for en bearbeidelse av emner som var git videnskabelig, socialt eller historisk; det ene som det andre blir i H.s skildring fattet ind i rammen av filosofiske

1 At gaa nærmere ind paa dette principielle spørsmaal er her for mig saa meget mere overflødig, som en lignende synsmaate ligger til grund for en bok jeg har skrevet: Macht und Pflicht. Eine natur- und rechtsphilosophische Untersuchung. Leipzig 1902.

2 Dette punkt er nærmere utviklet i Ethische Principienlehre, Züricher Reden, Bern 1896.

hovedmotiver. Som saadanne hovedmotiver for den menneskelige tænkning ferer H. op 1. erkjendelsesproblemet, 2. det kosmologiske problem, 3. problemet om den etisk-religiøse værdsætning, 4. bevissthetsproblemet1. En fortsættelse av hovedverket er: Moderne Filosofer 1904. H. skjelner mellem tre retninger og paa tilsvarende maate mellem tre grupper av tænkere i tiden: 1. Den systematiske retning. Til den horer mænd som vil utvikle en sammenhængende verdensanskuelse: Wundt, Bradley, Ardigö, Fouillée. 2. Den erkjendelsesteoretisk-biologiske: tænkningen blir holdt for en speciel art av livet. Naturforskere som Maxwell, Hertz. Mach, Ostwald, Avenarius. 3. Vurderingsfilosofi; repræsentert gjennem flere forskjellige principper. Guyau, Nietzsche, Eucken, James.

Omfattende studier har H. gjort paa omraadet for logik og kund-skapslæren. Hans Formal logik fra 1884 og i helt omarbeidet form fra 1907 fremstiller tankevidenskapen i lignende aand som Leibniz og Jevons (identitets- og indholdslogik). H. fremhæver imidlertid særlig de psykologiske forutsætninger for tankearbeidet. En særskilt undersøkelse av ham gaar paa Det psykologiske grundlag for logiske domme (Danske Vidensk. Selsk. Skr. 6. række, hist. og filos. avd. IV, 6, Kjøbenh. 1889). De logiske kategorier har han studert i en specialavhandling Om kategorier, i Oversigt over danske Vidsk.s selsk.s forh. 1908 no. 1. Til dette kommer hans undersøkelse om hovedspørsmaalene i metafysik og kundskaps'æren i skriftet Filosofiske problemer, universitetsprogram, Kjøbenh. 1902. Med bruk av en inddeling fra sin filosofihistorie gjør H. her et forsøk paa at fatte hele bevægelsen inden den filosofiske — ogsaa den religiøse — tænkning i formen kontinuitet, diskontinuitet. Comte og Stuart Mill ind-skjærper diskontinuiteten (forskjeller i tid, grad, sted, kvalitet, individualitet) mellem de ulike grupper av foreteelser; realismen i den nyere tid støtter sig paa utviklingshypotesen og gjør kontinuiteten gjældende. Ved det psykologiske problem fremhæver H. viljesbegrepet, som han holder for ett med den sjælelige aktivitet. Endda viljen ikke er gjenstand for direkte selviagttagelse, saa er den dog et element. Naar man skiller mellem subjekt og objekt, overser man let hvorledes de to begreper i virkeligheten

1 Blandt andre bidrag til filosofiens historie av Høffding skal nævnes hans mindre lærebok for studenter: Kort oversigt over den nyere filosofis historie, flere oplag; fremdeles enkeltfremstillinger over filosofien i Tyskland efter Hegel 1872, og over den engelske filosofi i vor tid 1874; Kontinuiteten i Kants filosofiske udviklingsgang 1893; Rousseaus Einfluss auf die definitive Form der Kantischen Ethik (Kantstudien II); flere monografier: over Spinoza (liv og lære) 1877, Spinoza's Ethica, analyse og karakteristik. (D. kgl. d. Vidensk. Selsk. Skrifter 1918); over Søren Kierkegaard 1892, over Rousseau 1896 (begge sidstnævnte verker ogsaa optat i Frommanns Klassiker), over Charles Darwin 1889; over Henri Bergson's filosofi 19x4. Skriftet Danske filosofer har allerede oftere været nævnt i nærv. fremstilling.

betinger hverandre. Et objektivt bestemt subjekt blir fert frem i motsætning til et subjektivt bestemt objekt. Det uløselige ved det kosmologiske spørsmaal skriver sig muligens derfra, at vi ikke faar øie paa en grundegen-skap ved tilværelsen, en egenskap som kanske skjuler i sig baade aand og materie. Overfor en overdreven agnosticisme er det paa sin plads at minde om at tilværet ialfald til en viss grad lar sig opfatte av os. I 1910 kom det logisk kundskapsteoretiske hovedverk av H. ut: Den menneskelige tanke, dens former og dens opgaver. Paa dette arbeide kan man studere de egenskaper som særkjender H. som filosofisk personlighet: Hans op-dagerblik overfor skjulte problemer, hans evne til at ordne de særskilte punkter i et emne ind under større filosofiske sammenhænger, hans rolig overveiende kritik, men ogsaa hvorledes det brister for ham i analysen av saadanne psykologiske spørsmaal der det positive fremskridtsarbeide er en sak for en eksperimentelt opøvet granskning1. Forut for hoveddelen (tænkningens væsentlige opgaver) er ført ind to avhandlinger om tænkningens kjendsgjerning (psykologi) og dens historie. Tænkningens historiske bevægelse blir karakterisert gjennem at utviklingen inddeles i 3 stadier: i. aandetro (animisme), 2. akademisk spekulation (platonisme) og 3. erfaringsvisdom (positivisme). Til den historiske del slutter sig som et værdig sidestykke avsnittet i verkets 3dje del, om tankeformene. Frugtbart er det synspunkt H. hævder under behandlingen av kategorien analogi. Paa dette omraade har han tildels skjænket den filosofiske tænkning nye diskussionsemner. Særlig maa nævnes undersøkelsen om kategorien række (ordning), om de forskjellige lovmæssigheter for det indbyrdes forhold

mellem tankeleddene. H. forer frem nye formler og lægger, ved eksempler han drar frem, klart lys over det han kalder konvertible og symmetriske rækker.

Men paa somme punkter maa det reises nogen indvendinger ut fra et strengt psykologisk synspunkt. Psykologien vil ha at ta et skridt utover Høffding. Han dublerer her og der paa en uklar maate sjælen og dens funktioner. Saaledes uttaler H. etsteds (s. 17) at vor erkjendelse bestaar i en bevisst eller ubevisst analogi med vort eget væsen. — Mot det er at indvende at vor erkjendelse maa vi vel se at forstaa som direkte fremstaat av vort sanse-, følelses-, drifts- og hukommelsesliv. Over bruken av begrepet analogi i denne forbindelse falder da skyggen av ældre tiders metafysik. I vore sansningsoplevelser er jo kjernen et særeget indhold, fremkaldt ved umiddelbar paavirkning. Men er dette saa,

1 Det følgende er i det væsentlige en gjengiving av en anmeldelse, som jeg kort efter at verket kom ut, skrev i „Morgenbladet".H.-F. Kl.

da blir det ikke træffende med H. at si at fornemmelsen er en skjelnen. Den er ikke nogen skjelnen, den ledsages av skjelnen. Videre: Vi gjør i bevisstheten forskjel paa to ting. Paa den ene siden tænkning, eftertanke, paa den andre sansningsoplevelser med ledsagende reproduktioner (det H. kalder anskuelse). Men to ulike systemer av psykiske størrelser foreligger her ikke. Ræsonnementet hos H. forutsætter to skilte omraader: det uvilkaarlige sjælsliv, som gir emnerne, og eftertanken, som tar fat paa disse emner. Det gives her sterke broer, sterkere end H. opfatter dem. I selve det uvilkaarlige sjælsliv er det, psykologisk set, samme art reproduktioner tilstede som ved eftertanken. Det reale i hele forskjellen kan karakteriseres som ulike grader, ulike omfang, ulike retning for op-merksomheten. For at gjennemføre enheten faar bevisstheten væsentlig hjælp fra en kant: Fra den fortætningskunst som hviler i sproget, en kunst som individet tilegner sig ifølge den medfødte trang til at gaa sparsomt frem med bruken av sjælelig energi. — Videnskapen om tænkningen staar her overfor en ny opgave. Flere forskere har allerede arbeidet med alvor paa at løse den. H. skjænker særlig Bergson opmerksomhet. Men mere dypt og fremfor alt mere nøiagtig i analysen gaar psykologer av Marbes, Külpes og Schumanns skole og andre. Jeg nævner Watt, Messer, Bühler, Alfred Lehmann, Dürr, Ach og Koffka, Grünbaum, Rangette, Ziehe, Marbe, Külpe og Schumann.

Fortjenstfuld er Høffdings skildring av de forskjellige veier som ligger tilrette for tanken mellem dens ytterpunkter: kaos og identitet. Tilslut gir verket i avsnittet om verdensanskuelse og vurderingsdommer utsyn over tankens høieste synteser og sterkest følte virksomheter. I sin verdensanskuelse søker H. at følge de linjer som antydes av den eksakte videnskap, men ikke for at stanse ved tankens flåter; synet forlænges til de dybder der tilværelsen gaar videre end vor logik. Standpunktet hos H. er særkjendt ved to hovedtræk. I læren om tilværet lar han det historiske moment komme til sin ret, og i livslæren, ved det etisk-religiøse spørsmaal, fremhæver han de individuelle typer som særlig vigtige. Baade naar det gjælder kundskapens former, og naar det dreier sig om værdisansningen, ender H. saaledes med at lægge saken i den menneskelige personlighets egen haand.

Et hovedpunkt i H.s erkjendelseslære er den sandhet som allerede Kierkegaard uttalte med slik vegt, nemlig at vor kundskap er i vekst. Men overfor videnskapen staar et begrep av en anden art: Troen. Den kræver størrelser av en viss konstans og klynger sig til værdier som ikke maa svigte. Mesterlig har H. utviklet dette i sin Religionsfilosofi, som kom ut 1901. Eucken er langt mindre rik paa analyser, og den iøvrig1918. No. r. filosofien i norden.

tankevækkende undersøkelse av James, Varieties of religious experience lider under den feil, i flere punkter at sætte den normale aandstype hos religiøse eksistenser paa like linje med slike foreteelser, der man aabenbart har at gjøre med aandelig vanføre eller med individer hvis sind er helt ute av likevegt1. Til forskjel herfra forfølger H. rene tankelinjer og maaler de ulike foreteelser med historisk maalestok og med en almindelig idé om den fornuftige menneskelige personlighet. Religionsfilosofien definerer han ikke som en tænkning der springer ut av religion og støtter sig paa religion, men som en tænkning der har bestemte saakaldte religiøse emner til indhold. Gjenstanden ser han under et tredobbelt synspunkt og skjelner paa tilsvarende maate mellem 3 former av

religionsfilosofi : i. Den kundskapsteoretiske. Den søker at opfatte verden religiøst; oprindelig var den rettet paa en fuldstændig verdensforklaring; senere indskrænket den sig til at forklare den rest, som blir tilbake naar videnskapen om naturen og livet har fuldført sit undersøkningsarbeide; da man ad den vei bare kommer til negative resultater, saa fører den kundskapsteoretiske religionsfilosofi til det spørsmaal, hvad betydning de religiøse forestillinger har overhodet. 2. Den psykologiske. Religionen har ikke noget med at forklare, men bare med at værdsætte tilværelsen; dens væsen er uttrykt i troen paa værdiernes bestaaen2. 3. Den etiske. Filosofisk lyder spørsmaalet her bare: Hvad har det for værdi at tro paa at værdierne blir staaende? Av psykologi, historie og etik faar man den visdom, at bare saadanne religiøse symboler og tros-indhold kan staa ved magt som ikke strider imot den moderne bevissthet om virkeligheten. Principielt ligger det spørsmaal til grund for religionsfilosofien: Gives det nogen sammenhæng mellem værdierne i verden og tilværelsens kræfter og lover? Troen holder sig til en grundlov som er analog loven om energiens konstans, og som sier at værdikapitalen ikke blir ringere fra stadium til stadium, snarere økes, i hvert fald bestaar kontinuerlig. Tilværelsen blir saaledes ikke noget i sig avsluttet, men en proces som skrider frem under forandringer uten stans. Saavel for erkjendelsen som for værdsætningen av verden aapner sig paa den maaten et uendelig perspektiv. End om »det guddommelige« var netop denne lov om forandringen! Forestillingen om at alle kræfter og alle værdier kontinuerer,

1 De berøringspunkter H. likevel har med metoden hos James (bruk av den psykol. er-faringsmetode, anvendelse av selvbiografier etc.), fremhæver han selv i sit skrift Om nogle religionsfilosofiske arbeider fra den nyeste tid. Univ.program 1903.

2 Mot dette synspunkt se Kristian B. R. Aars, Religion og Værditro, bidrag til læren om værdierne, Kristiania Videnskapsselsk.s Skr. II. Hist.-filos. kl. 1915 no. 1.anathon aall.

er for mennesket en idé som maa tjene ham som praktisk og teoretisk maalestok, selv om den ikke kan bli formulert til et videnskabelig avsluttet begrep

b. Kundskapsteoretisk og moralfilosofisk tænkning.

1 opgjøret med den ældre romantiske filosofi og dens eftervirkninger i Danmark er kanske det mest selvstændige, metodisk gjennemtænkte indlæg kommet fra Kristian Kroman, f. 1846, professor i Kjøbenhavn fra 1884, nemlig i hans skrift fra 1883: Vor naturerkjendelse. Bidrag til en mathematikens og fysikens theori. Det drøfter principielle spørsmaal av grundlæggende betydning for filosofisk tænkning og videnskabelig opfatning i det hele; og flere av de synsmaater Kr. utvikler, maa nu siges at være hyldet av de fleste som bruker en kritisk maalestok paa disse problemer. Da verket har spillet en viss rolle i den nordiske tænknings historie, skal jeg her gaa litt nøiere ind paa det. Forfatteren gir en noksaa pragmatisk forklaring av hvordan erkjendelsen er opstaat. De psykologiske grundevner blir dog ikke undersøkt genetisk. Kr. følger i Kants spor og tar dem i øiesyn som selvstændig virkende størrelser, dog uten at samstemme i den gamle lære om elementære forstandsevner. Et metodisk frugtbart synspunkt sikrer han sig straks ved at slaa fast hvor stor betydning symboler, f. eks. de matematiske, har for erkjendelsen. Dermed undgaar tænkeren med engang faren for at blande sammen det logiske grundlag for erfaringsemner og det for rene tankeemner. — Naar man gransker efter veier og vilkaar for erkjendelsen, støter man paa et metodisk hovedstykke: aarsakssætningen. At den maa gjælde, er et postulat som tænkningen holder paa ut fra en slags selvopholdstrang; det er hos mennesket en bevissthet tilstede om at uten den kan man ikke erkjende

1 I Danmark har det været arbeidet ikke litet i religionsfilosofien. Det er nok at minde om Søren Kierkegaard, Brøchner, Høffding og Anton Thomsen. Et verk som fortjener særlig omtale, er det av F. C. Krarup: Religionsfilosofi. En bog om det religiøse livs væsen og ret 1905. Forfatteren hævder at det i menneskets bevissthet maa være plads for religionen og specielt for den kristne religion, idet denne uttrykker en væsentlig del av vort indre forhold til værdierne. Tankegangen hos Kr. hviler kundskapsteoretisk paa Kants kriticisme. Den hele undersøkelse faar, set under et videnskabelig synspunkt, en forringet værdi ved et par grundfeil. Rammen for det sammenlignede materiale er ikke gjort saa vid som den burde være. Og de begreper forfatteren bruker, er ikke opfattet i samhøve med den nyere tids fremskredne analyse. Skriftet er heller ikke frit for endel

naturvidenskabelige naiveteter. Man læse f. eks. betragtningen s. 333 ff. om underets teoretiske mulighet. S. 62 sier forfatteren at vor selvbevissthet kun kan forklares ut fra vor følelse og ikke ut fra forestillingslivet. Forklares kan den hverken ut fra det ene eller det andre. Det vi alene kan, er at konstatere tilstedevær av et saadant begrep som selvbevissthet, samt at slaa fast at det faar sit indhold fra forestillinger og følelser.1918. No. i.

noget. Aarsakssætningen blir saaledes menneskeaandens begrepsmæssig første hypotese. Hvad indeholder saa vor kundskap for slags viden ? Kroman fremhæver den metodiske betydning som tilkommer tankeeksperimentet. Han gjennemfører meget strengt inddelingen mellem empirisk og apriorisk videnskap og anviser hver av dem sit særskilte indhold. Apriorisk viden-skap arbeider med selvskapte objekter, empirisk videnskap gaar paa forefundne virkelige objekter. Problemet om grundlaget for vor erkjendelse blir dernæst tat op, og spørsmaalet om hvorledes vi kommer til rette paastander a priori, søkes løst paa selvstændig maate. Hverken Kant eller empirismen blir godkjendt. Kr. tror ikke paa at menneskeaanden sitter inde med et oprindelig utstyr av medfødte begreper, »embryonale sætninger«, som skulde gjælde a priori. Og heller ikke kan han medgi at gyldigheten i alle paastander støtter sig paa den evige stadfæstning fra erfaringens side. Det vanskelige spørsmaal om apriorisk erkjendelse blir undersøkt paa matematikken som mønstervidenskap. Dermed er spørsmaalet ført over paa logisk omraade. Kr. fremhæver at de matematiske operationer kan kaldes for syntetiske, eftersom utgangspunktet for tanken skifter. Som saa ofte ellers er hos matematikerne et forarbeide av induktiv art gaat forut for de deduktive tankeutviklinger. De geometriske læresætninger vindes frem av definitioner og aksiomer ved hjælp av identitetssæt-ningen og ved at man samtidig gjør bruk av et anskuelseselement. Vi danner billeder, f. eks. rumbilleder, og vi vurderer dem. Ved billeddannelsen er vor anskuelsesevne virksom. Heri ligger det egentlig produktive element; ved vurderingen gjør identitetssætningen sig gjældende som det kontrollerende element. Kroman gjendriver paastanden hos Kant, at matematikkens eksistens beviser at rummet er en medfødt subjektiv opfatte-form. Som med geometrien er det med aritmetikken. Heller ikke den kommer i vei uten at ha gjort bruk av erfaringen. Al tænkning er en tænkning »med anskuelse«. Man kan i det hele ikke vite noget uten at søke hjælp i erfaringen. Det gjælder bare om at opfatte begrepet erfaring ret. Erfaring er ikke det samme som ren sansning. Det er et aandelig erhverv vi har gjort ved at iagtta vore sansninger. Men til dette iagttagelsesindhold kan det tænkende menneske staa paa to maater, og Kr. samler videnskapene under to grupper. Det gives realvidenskap og saakaldte aprioriske viden-skaper. Vanskeligheten ligger i at opfatte arten av de sidste ret. De er: logik, matematik og mekanik. Hver av disse discipliner utgjør et system av almengyldige og almene vissheter; vot rumfantasi og vor vurdereevne gjør tankeydelsen mulig. Men det avgjørende er at det her bare dreier sig om selvskapte objekter, bestemt ved uttømmende definitioner. Ingen av disse videnskaper lærer mig til gjengjæld det mindste om virkeligheten.Il8

De er ikke realvidenskaper, men kunde med et fælles navn kaldes idealeller formalvidenskaper.

Kroman, som har tat fremstaaende del i arbeidet for den danske skoles utvikling i mere modern realvidenskabelig retning, har ogsaa behandlet etikken i sin Alm. Etik 1904 iste del, deri han slutter sig noksaa nært til det principielle syn hos Kant og vender sig mot determinisme og empirisk individualisme. Desuten har Kr. — noget summarisk — produ-cert sig som psykolog i sin lærebok: Kortfattet Tænke- og Sjælelære 1882. Han diskuterer her især spørsmaal som grænser til metafysikken, som de om forholdet mellem sjæl og legeme. Paa det punkt falder hans opfatning sammen med Lotzes; han tror paa en sjælesubstans og hylder læren om vekselvirkningen. Kr. lægger megen vegt paa Jegbevisstheten. Jeget er som begrep ikke blit til ved sansevirksomhet, men er ved bruk av aarsakssætningen utledet umiddelbart av den tænkende bevissthet. Uten tvil har Kroman som tænker sin styrke i kundskapslæren.

Mere utpræget end hos Kroman er slegtskapet til den tyske kriticisme synlig hos Claudius Wilkens, f. 1844, fra 1897 prof. i Kjøbenhavn. I 1875 kom hans Erkjendelsens problem, et forsøg paa positiv kriticisme. Hovedsynet paa spørsmaalet om grundlaget tor vor viden er det samme som hos Kant, men W. vil paa ett punkt føre ind en korrektur. Relationen i tilværelsen kan erkjendes i sin sandhet, da de tanker som fremstaar, og som uttrykker symboler paa tingene, gjengir disse relationer i absolut sandhet. Saa velgrundet denne indvending er mot den kantiske dualisme mellem tingene i deres tilsyneladelser og erkjendelsens former, saa betyr standpunktet bare et halvt skridt ut av det spekulative tankeuføre. Bak den av W. drøftede motsætning reiser sig et nyt problem, det nyere empiriokritiske spørsmaal, som alene uttrykker vanskeligheten for vor tids teoretiske bevissthet: De tilværelsesrelationer som ifølge kantianismen skal erkjendes, finder ikke en stadfæstning i erkjendelsen, de er ikke »ting« som »stadfæstes«. Deres hele virkelighet ligger i at visse av deres fore-teelsesmaater lar sig sammenfatte paa bestemt vis i en opfattende bevissthet. Farven blaa er ikke en ting (en ting som saa stadfæstes av erkjendelsen), men i tilværelsen er det — saa maa vi slutte av vore erfaringer — forhaanden energier som, naar de naar frem til et reagerende øie og en perciperende hjerne, regelmæssig har en virkning som vi efter arten bestemmer ved prædikatet blaa — Et andet skrift av W., Samfunds-legemets grundlove, et grundrids af sociologien 1881, indeholder, foruten etiske og kulturhistoriske diskussioner, ogsaa folkepsykologiske avsnit om utviklingen for aandsidéerne. I sin Æsthetik i omrids 1888 gir han en fremstilling av hovedformene for den æstetiske virkning.I85

Paa etikkens omraade har flere danske forfattere gjort nye studier. I første række blir her at nævne C. N. Starcke, professor i Kjøbenhavn fra 1916. Foruten en monografi over L. Feuerbach 1883 har han i 1890 skrevet om Skepticismen som led i de aandelige bevægelser siden reformationen. Hans hovedverker er Den primitive Familie 1886, deri han anvender en sammenlignende historisk metode; videre — efterat han i aaret 1889 hadde offentliggjort en undersøkelse om etikkens teoretiske grundlag, skriftet Samvittighedslivet, en fremstilling af principerne for menneskeligt samfundsliv 18971. St. paaviser vekselforholdet mellem samfundsliv og etisk sanktion. Han finder Høffdings og den moderne etiks psykologiske bestemmelser av samvittighetsbegrepet for individualistisk og vil i motsætning dertil hævde et objektivt normbegrep. Samvittigheten er (1. c. s. 21) i sit slags en like saa eiendommelig følelse som f. eks. den æstetiske smak er i sit. Denne følelse er psykologisk fremgaat av menneskets vilkaar som et væsen der lever sammen med andre og bare under visse betingelser kan sikre sig samholdet og erhverve agtelse. Under de erfaringer menneskene gjør i dette punkt, vokser frem et etisk avgjørende begrep: autoritet. Hvad forfatteren i disse forøvrig fortjenstfulde studier ikke gjør tilfredsstillende rede for, er den betydning det maa ha for det principielle spørsmaal, at autoritetsbudet varierer saa sterkt efter tid og sted og — at de som merker samvittighetens røst, ved leilighet selv reflekterer over denne variabilitet. (Smlgn. Paul Rée, Die Entstehung des Gewissens 1885.)

En dyptgaaende teoretisk dansk undersøkelse av moralen blev i 1897 offentliggjort av N. H. Bang, Begrepet Moral, Analyse og Kritik. B. diskuterer hvad som menes med begrepet moralsk om en gjerning, en opførsel; han blir staaende ved at moralsk handlen er pligtmæssig handlen. Moralens indhold er almenhetens, samfundets nødvendige fordringer til de enkelte, grundbetingelserne for dets eksistens og velfærd. Dette B.s standpunkt blir bare mulig ved at man abstraherer fra det selvutvidningsmoment som — efter den rigtige almindelige opfatning — er indeholdt i moral-begrepet. Ligningen moral = pligt blir først da rigtig, naar man føier endnu en størrelse x til paa høire side av likhetstegnet2. B. gjennemgaar det formelle moralbegrep hos forskjellige moralfilosofer. Han uttrykker sin væsentlige tilslutning til Starcke og — med endel forbehold — til Kroman, men angriper hos Høffding at hans synsmaater ikke lar

1 I 1916 forfattet St. en lærebok i psykologi til bruk for studentene. Den reaktion som tilsynekomsten av dette skrift vakte, vidner om at man i Danmark ikke taaler avslag i de metodiske krav til videnskapen cm sjælslivet.

2 Jeg kan om dette punkt henvise til synsmaater jeg har utviklet i skriftet Macht und Pflicht s. 72 ff., 108 ff.Il8 anathon aall.

H.-F. Kl.

de etiske dommer gjælde som almengyldige. Ifølge Høffding, hvis etiske studier (i Etik og Etiske Undersøgelser) B. dvæler utførlig ved, blir den etiske lov individets egen lov til sig selv, bestemt alene av individets fulde tilfredsstillelse som sidste maal for dets handlinger. B. hævder derimot, at den ideelle moral er git med de positive fordringer som samfundet har ret til at føre op. Moralen vil ikke direkte skape lykke for hver enkelt, men bare fastsætte visse vigtige grundbetingelser for at lykke kan bli naadd. Samfundet gir disse grundbetingelser formen av bestemte fordringer. De har hos B. sterk likhet med retskrav, og han hævder polemisk overfor Goos (Alm. Retslære) at retten er en del av moralen. Det blir derfor hos B. en noksaa sterk motsætning mellem frihet og moral, og da han sætter friheten høiest, kan han tilsidst formulere sit grundsyn i det paradoks 1. c. s. 190: Jo fuldkomnere samfund, des mindre moral, i det fuldkomne samfund er moralen forsvunden.

Som alle moderne moralfilosofer søker B. naturlig at gi sin teoretiske opfatning det nødvendige psykologiske grundlag. Overfor individualismen hævder han, at mennesket vet at visse gjerninger kan samfundet med rette kræve av samfundets individer, og at disse gjerninger har almengyldige grunder for sig. B. sætter sig til maal at finde: Hvorfra stammer denne bevissthet? Og hvorvidt er den gjældende? Om første spørsmaal har B. mange gode ting at si, men har ikke greiet det andre. Og tilbake blir det problem: Hvad kan moralteorien føre op som avgjørende kriterium, naar det samfundet kræver, og det individet vil, staar i motstrid til hverandre?

c. Dansk retsfilosofi.

I nær sammenhæng med moralvidenskapen staar retsfilosofien. Den danske tradition er paa dette omraade blit vedlikeholdt, og litteraturen i landet eier ikke faa bidrag til løsningen av de principielle spørsmaal som knytter sig til begreper som ret, samfund og offentlig magtutøving. C. Goos, f. 1835, er her repræsentert ved et par større arbeider. 1875 kom fra ham Den danske strafferet, iste del, Indledning til den danske strafferet. Goos fæster særlig opmerksomheten ved dansk ret. Det er frugtbart for en almindelig undersøkelse av retsproblemene at spørsmaalet om det principielle blir kontrollert paa det faktisk bestaaende. Han finder at straffens begrep efter dansk ret maa bestemmes saaledes, at den rummer flere formaal i haandhævelsen av lydighetspligten, gjengjældelse, avvergning av ubestemte fremtidige retsbrudd. Goos kan ikke tilkjende praksis retsdan-nende kraft; han konstaterer dog (1. c. s. 108, 179 fg.) at domstolene er1918. No. i.

med paa at skape ret, men kritiserer den avvikning fra nutidens statsrets-grundsætninger som ligger skjult i dette. Skriftet byr bl. a. paa en analyse av analogien som moment i retsteori og retspraksis. Det blir paa-pekt hvorledes anvendelsen av retsgrundsætningene influeres av spørsmaal om tid, om sted og subjekt. Her rører forfatteren ved emner som efter sin art hører hjemme i den almindelige retsfilosofi Utførlig utvikler Goos sine principielle synsmaater som retsteoretiker i sine Forelæsninger over den almindelige retslære, 2 deler, 1889—91. Den almindelige del drøfter retsidéen og grundsætningene for retsordenen; derpaa følger en fremstilling av retten i de forskjellige forhold for samliv og samfund. Han definerer retsidéen som idéen om en utvortes betrygget ordning av visse menneskelige livsforhold, overensstemmende med den betydning det enkelte forhold har som bestanddel av de tilstander denne sedelige, frie frem-gangsvenlige linje begjærer. I anden del behandles retten i de borgerlige samfundsforhold og i de politiske samfundsforhold; retsbrudd og retshaand-hævelse; særlig gaar han utførlig ind paa den straffende retshaandhævelse. Straffen maa (1. c. s. 622 fg.), for at svare til sin idé, føre til en ubetinget, men bestemt lidelse paa grund av forbrydelsen. Idet tugt — med rette — er føiet til det gamle princip om gjengjældelse, er et fremskridt i den menneskelige retsbevissthet kommet til uttryk; her melder sig det problem, om det er etisk berettiget at sætte tilregnelige personer i en særstilling fordi retsformaalene skal haandhæves. Det faktisk avgjørende er her retsordenens krav paa at hævdes med magt. Like overfor vanskeligheter som reiser sig for nyere moralbevissthet, ved de ytterste problemer om menneskelig evne og menneskelig skjæbne, indskrænker Goos sig til at fastholde, at saadant som viljesfrihet, tilregnelighet, skyld o. 1. er etiske postulater som det civiliserte retssamfund maa haandhæve av livsinteresse.

Paa samme omraade er det ogsaa blit offentliggjort studier av Viggo Bentzon, prof. i civilret i Kjøbenhavn. I

hans Almindelig retslære av 1904 søker han indledningsvis at utrede de videnskabelige retsproblemer i deres forhold til filosofiske grundbegreper. At forfatteren har holdt sig godt å jour med nyere filosofisk tænkning, kommer klart frem i en avhandling fra 1914: Skøn og regel. Han paapeker her sterkt den væsentlige rolle som tilkommer skjønnet i ordningen av retsspørsmaal. I skriftet blir et vigtig filosofisk emne inden retsvidenskapen drøftet under synsvinklen av tendens-motsætningen mellem regelmæssighet kontra individualisme, en motsætning som B. finder væsentlig motsvarer den som særlig Høffding i nyere tid har behandlet under navnet kontinuitet — diskontinuitet.

Retsfilosofiske problemer er videre blit behandlet av Carl Torp, prof. i strafferet i Kjøbenhavn; særlig blir at nævne hans skrift Den danskeIl8 anathon aall.

H.-F. Kl.

strafferets almindelige del 1905. Forf. gaar i indledningen ind paa spors-maalet om straffens begrep og formaal, om tidsforholdets betydning for at straffedommene skal være virksomme osv. En principiel diskussion knytter sig til de forskjellige straffeteorier og til begrepet forbrydelse. Retsbruddet medfører ansvar naar det er tilstede forbrydersk sindelag. T. kommer ogsaa ind paa aarsaksproblemet, nytte- og nodvendighetsmotivet, spors-maalet om tilregnelighet, begrepene forsæt og viljeHan slutter sig til den moderne anskuelse, at straffen maa individualiseres, og forkaster gjen-gjældelseslæren. Straffen er et middel til at motarbeide kriminaliteten i samfundet, og værdien av de ulike straffeteorier maa bestemmes under hensyn til hvor virksomt de fremmer dette formaal. Formaalet blir overfor de forskjellige forbrydere naadd ad høist forskjellig vei. For somme passer tugt (forbedringsmetoder), andre maa skræmmes fra ugjerningen, atter andre maa gjøres uskadelige, idet hverken tugt eller skræmming biter paa dem. I motsætning til Goos hævder Torp ogsaa præventionshensynet som teoretisk begrundet.

Ved Kjøbenhavns universitet er retsfilosofien repræsentert ved en særegen lærestol. Nuværende professor i faget er Vinding Kruse, forf. av: Arbeidets og kapitalens organisationer, retslig bedømt, I del (1913). Synspunkter for retsutviklingen i industriens hovedlande. Gir væsentlig en historisk systematisk fremstilling av positive retsinstinkter og deres principielle betydning.

Meget karakterfuldt utprægede synsmaater i retsfilosofien er biit utviklet av den danske læge Severin Christensen. Han fremhæver (se Livs-filosofiske Omrids 1914) at filosofien efter sin idé ikke er specialvidenskap, men vurdering. Selv studerer han indgaaende omraadet for moral og ret. I opfatningen av moralens objektive grundlag møtes han med N. H. Bang; utgangspunktet er et faststaaende pligtbegrep, idet pligt bestemmes som det den enkelte skylder at rette sig efter, fordi det almene vel kræver det. Det rets- og statsbegrep Chr. arbeider med, er utpræget statisk, mens den kjendsgjerning ikke kommer til at veie synderlig, at retsorga-nismen alene kan værdsættes ret ved en historisk opfatning. Med stor kraft og originalitet fremfører Chr. sine idéer, som avviker sterkt fra den almindelige lære om rettens principper og maal i samfundet. I sin: Naturlig ret paa grundlag av ækvivalent kompensation 1907 peker han paa de naturlover som menneskelig samfund hviler paa. Det etiske begrep som bærer det hele, er retfærdigheten, suum cuique. Begrepets indhold

1 Hele dette avsnit av retsfilosofien har T. gjort til gjenstand for en særegen mere indgaaende undersøkelse i et arbeide fra 1900, De subjektive strafbarhedsbetingelser.1918. No. r.

utleder han — under stadig jevnføring med den filosofihistoriske litteratur — av de erfaringer slegten har gjort i sine historisk givne varige forhold; dermed skaffer han sig, i motsætning til sofistene og Rée et fast principielt grundlag for begrepet. Ført ut i det praktiske former ret-færdighetsprincippet sig til at bli et krav paa kompensation Dette krav kan bli gjennemført med gjensidig samtykke mellem menneskene eller med vold og magt. S. Christensens verk er et djervt teoretisk indlæg for en individualistisk lære om retten. En grundfeil ved den nyere strafferet ligger i selve opfatningen av objektet for retskrænkelsen. Forbrydelsen kommer til at staa der

som noget rettet mot staten, ogsaa naar det virkelige forhold aabenbart er det, at den gaar ut over den enkelte, og at derfor den enkelte skulde ha vederlag for lidt skade eller tilføiet tort. — Utførlig har Chr. begrundet og utviklet sit grundsyn i et senere skrift fra 1911, Retsstaten, en fremstilling av det offentlige livs etik. Her forkynder han mistillid mot alt regjereri. Den offentlige reaktion mot lovbrudd har at indskrænke sig til at skaffe en kompensation som blir retfærdig tilmaalt, og som kommer rette vedkommende tilgode. Et uetisk overgrep sier forf., 1. c. s. 40, foreligger overalt hvor en enkelt persons eller flet es vilje virker ved tvangsforanstaltninger overfor mig eller mit, forutsat at jeg hverken selv har godkjendt denne tvang eller ved forutgaaende opførsel har git den ret grund til at virke. Forfatteren gaar i sit verk ind paa spors-maalet om den saakaldte indre retsbeskyttelse, viser til sit ækvivalensprincip og kritiserer strafferetspraksisen, som den nu blir utøvet. Han drøfter ogsaa de offentlige forhold der tjener som vern for retsomraadet utadtil, diskuterer princippene for utenriksstyre og vernepligt m. m.; i et slutningsavsnit uttaler han sine tanker om sociale og kulturspørsmaal. Om S. Christensens produktion er at si at retsproblemet hos ham blir lovlig sterkt forenklet. Hele det kompleks av principielle spørsmaal f. eks. som faktisk knytter sig til lovbryteren som samfunds- og retssubjekt, blir sat ut av betragtning. Hans kompensationstanke lar retfærdighetsprincippet for meget ta sigte paa krænkelsen som mekanisk kjendsgjerning, mens det psykologiske moment blandt mennesker i deres samliv blir overset. Paa den anden side er denne videreutformning av den retsfilosofiske individualisme hos en W. v. Humboldt og Stuart Mill et nyt interessant eksempel paa hvorledes moderne brytninger inden den fremskridende menneskehet atter og atter finder sin specielle selvstændige form i Danmark.Il8 anathon aall.

H.-F. Kl.

d. Radikalt krav paa eksakte arbeidsmetoder i filosofien.

Anton Thomsen.

I den danske filosofis historie hænder det gjentagende, at fremstaaende personligheter er blit revet bort av døden just som deres verk gav rike løfter, eller ialfald er blit kaldt bort fra livets skueplads, fer de helt fik føre sin utvikling frem til det punkt som man efter tiltaket fra dem maatte imøtese med spænding. Man tænke paa Chr. Hornemann, Poul Møller, Søren Kierkegaard, Howitz, Dreier, Ejnar Buch. Anton Thomsen, f. 1877, prof. i Kjøbenhavn 1915, død samme aar, efter saavidt at ha tat fat paa sin lærergjerning, hadde en saadan skjæbne; og hans folk har grund til at la hans navn staa med sørgerand i historien. Mangt et haab gik i graven med denne mand med den lyse intelligens, det troskyldige kampsind, den varme brændhug for sandhetens og fremskridtets sak. I det korte liv, rikt paa motstand, overlæsset med arbeid, rak han ikke at faa større verker fra haanden uten paa det filosofihistoriske omraade1; men i disse har han flettet ind partier, som lærer os at kjende en tænker der hadde vegtige ord at si ogsaa paa kundskapsteoriens og religionsfilosofiens omraade. I 1905 kom hans store undersøkelse ut: Hegel, udviklingen af hans filosofi til 1806. Han har her sat sig det maal at skildre de historiske forutsætninger for de bærende tanker i systemet samt peke paa de reale filosofiske grundsyn som i sin tid løftet denne filosofi i høiden. Arbeidet, deri forf. bl. a. for sin fremstilling kan gjøre bruk av nogen hittil utrykte manuskripter, hævder sin rang som et værdig sidestykke til Karl Rosenkranz' og Rudolph Hayms verker om Hegel og hans filosofi. Th. skildrer hos den unge Hegel vekselvirkningen mellem personlig individualitet og de aandelige kræfter i tiden, til begge faktorer i samvirke skaper systemet. Utviklingen som fører til denne systemdannelse, blir fremstillet indtil aar 1806. Th. holder den hegelske tænknings dager for talte og ser i Englands ny-hegelianisme et gagnløst bakstræv. Paa samme tid er det ham om at gjøre at opfatte hvad som var betydelig i det system som er blit fældet av en tid med bedre skjøn paa reale tankeværdier. I 1911 utgav Thomsen i anledning av 200-aarsdagen for Humes fødsel iste bind av et stort anlagt verk over denne engelske filosof (ogsaa

1 I Studier fra sprog- og oldtidsforskning nr. 55 Khvn. 1902 har A. Th. offentliggjort en smuk liten historisk filol. studie: Orthia. Han viser gjennem dette græske eksempel, hvorledes et begrep som fra først av gik paa et kultusfænomen, kan gjenfindes i en skik med et helt ikke-religiøst indhold. Avhandlingen byr paa flere religionspsykolo-giske iagttagelser om forholdet mellem spekulation og kultus.1918. No. i.

offentliggjort paa tysk under titlen: David Hume, sein Leben und seine Philosophie) Foruten problemene som Hume rører ved, kan man ogsaa tale om noget man kunde kalde Humeproblemet, d. e. hvorledes Hume bedst skal forstaaes; spørsmaalet om hans plads i historien, om de filosofiske tanker hos Hume. Thomsens arbeide er under denne synsvinkel meget lærerikt; hans radikale opfatninger kan ikke altid overtyde en kritisk læser; men det er ikke umulig han tilsidst har ret med sit grundsyn paa Hume. Humes betydning sætter man gjerne særlig i kundskapslæren, viser fremfor alt til den analyse han har git av aarsaksproblemet; mere som en bisak nævnes hans fortjenester av etik og religionsvidenskap. Thomsen mener tyngdepunktet i Humes ydelser maa søkes paa andet sted. Humes kund-skapsteoretiske tanker er ikke originale og ikke gjennemarbeidet med konsekvens. en kjendsgjerning som delvis hænger sammen med hans mangelfulde utdannelse i matematik og naturvidenskap. Humes storhet hænger sammen med at han var oplysningsfilosof. I indirekte form har han været med paa at kjæmpe mot de mægtigste illusioner og fordommer hos menneskeheten, idet han kritisk har opløst visse grundbegreper i religionen og i den høiere metafysik. Thomsen feirer i Hume fremfor alt grundlæggeren av religionsvidenskapen. De selvstændigste ydelser av denne tænker er Natural History of Religion og Dialogues on natural Religion2. Den avgjørende paavisning av at dette skulde være saa, er Th. blit os skyldig. Det iste bind, som alene foreligger, behandler, efter nogen indledende ord, 1) liv og verker samt 2) kundskapsteori og psykologi. Th. fremhæver — vel noget overdrevent — at Hume har for vane i religionsteoretiske spørsmaal at leke gjemsel med læseren. I 1750 forfattet Hume sin kritiske religionsfilosofi, Dialogues. Thomsen mener nu at ogsaa det andre religionsfilosofiske hovedverket av Hume, Natural History of Religion, er forfattet paa hin tid (aar 1751). At begge skrifter blir utgit først senere, sætter Th. i forbindelse med den kjendsgjerning, at Hume dengang søkte en akademisk lærestol i Glasgow. Mulig er det jo, at vi her har forklaringen til at det blev utsat noget med at offentliggjøre Dialogues; men at han skulde ha laget en religionsfilosofisk doublette med den tanke, for en stund nærmest bare at ha det han skrev for sig selv, er lite rimelig netop hos Hume, som med saadan nervøs opmerksomhet tænkte paa den skjæbne hans produktion skulde faa hos publikum. Saa det er vel rimeligst — mot Thomsens hypotese — at anta, at Natural

1 Det følgende er væsentlig en gjengiving av en anmeldelse jeg har skrevet om dette arbeide av Th. i Zeitschr. f. Philosophie u. philos. Kritik 1913 bind 150 s. 154 ff.

2 Sammenlign en avhandling av Anton Thomsen over Humes Natural Hislory of Religion i The Monist 1909.

H.-F. Kl.

Hist. of Rel. blev forfattet like før Hume gav det ut (aar 1757). — I anden bok av dette Humebind gjengir Th. hovedbegrepene og de teoretiske grundtanker hos H. Her spores omhyggelig efter de kilder Hume har brukt, de forgjængere han har hat. Aabenbart er jo avhængighetsforholdet til Locke og Berkeley. Selvstændige studier har Th. gjort særlig om den indflydelse som Bacon og fremfor alt Hobbes har hat paa Hume. Ikke bare det, at associationslæren er præformert hos Hobbes, men denne har allerede en meget rammende kritik av substansbeprepet, og om følelseslivet er det ikke Rousseau, men atter Hobbes som for første gang er kommet med videnskabelige iagttagelser. — I de undersøkelser av logisk systematisk art som Thomsen lar ledsage sine historiske studier over Hume, lærer man en kritisk gransk'er at kjende med avgjort moderne syn paa problemene. Visse stridspunkter, navnlig inden psykologien, avgjør han noget for summarisk; men meget velgrundet er Th.s krav paa at det ogsaa ved den filosofihistoriske karakteristik maa brukes strengt analyserte begreper, enten nu disse begreper gaar paa et psykologisk eller et systematisk logisk indhold.

Thomsen holdt sig, ved siden av historien og kundskapsteorien, med forkjærlighet til saadanne emner som hører religionsfilosofi og etik til. Ogsaa i boken om Hegel sky ver han spørsmaalet om det logiske grundlag for hans

dialektiske system til side og samler hovedinteressen om det etiske og religiøse problem hos den tyske filosof. Thomsen har ogsaa offentliggjort en meget original studie over emnet, Religion og religionsvidenskab 1911, et problemskrift som lyser av videnskabelig begeistring, og deri forfatteren lægger for dagen baade konsekvens i tænkning og ikke ringe kjendskap til det religionshistoriske stof som særlig har betydning for de religiøse principspørsmaal. Arbeidet er en filosofs meget temperamentfulde indlæg for fornuftens sak ogsaa paa det omraade der den menneskelige følelse reiser nogen av de sterkeste hindringer mot den frie tanke 1.

1 Til samme filosofiske kreds som Anton Thomsen synes den unge tidlig bortgangne Cai Viale at ha hørt; det foreligger fra hans haand bare et litet arbeide, Et fragment om den moderne opfattelse av naturerkendelsen, utgit efter forfatterens død av H. Høffding og Anton Thomsen 1906. Avhandlingen er en undersøkelse paa nogen faa sider over I. B. Stallos The concepts and theories of modern physics. Viale, som gjør indtryk av at ha været en interessant og særpræget filosofisk karakter, gjør her bl. a. opmerksom paa den rolle som raadende etisk og psykologisk metafysik har laant fra sproget.

e. Filosofihistoriske arbeider.

I filosofiens historie foreligger flere danske arbeider fra den nyere tid. Eduard Larsen gav i 1891 ut et skrift om Thomas Hobbes' Filosofi, en meget omhyggelig utført studie, som paa en heldig maate utfylder studier av Ferd. Tönnies; særlig fortjener forf. ros for sit forsøk paa at trænge ind i den systematiske tænkemaate hos Hobbes. Den unge, tidlig døde Knud Ipsen offentliggjorde i 1891 en monografi over Diderot, hans liv og hans gjerning. En noget naiv opfatning av de samtidige aandelige rørelser paa filosofiens omraade i Danmark, med en skrupuløs gjengiving av de hjemlige motsætninger foreligger i hans avhandling i Finsk Tidskrift för vitterhet, vetenskap osv. bind 28, 1890, Den danska filosofin under senaste årtionde, ogsaa trykt i Philosophische Monatshefte 27 bd. 1891. Christian Winsløw har skrevet en undersøkelse om Stuart Mills Ethik (utgit postumt 1909). Et nyt arbeide, Etiken og evolutionslæren, er lagt frem i 1915 av Andreas Hansen. Oscar Hansen offentliggjorde i 1892 Undersøgelser vedrørende Grundlaget for Kants Erkendelsesteori; av samme forfatter er kommet ut et verk om Opdragelsen 1898, et sidestykke til det av S. Heegaard over samme emne, og en Udviklingslære 1902 (populært fremstillet). Av Victor Kuhr, fra aar 1918 prof. i filosofi, kom i 1912 ut et omhyggelig utført arbeide: Det pædagogiske System i Comenius' Didactica magna; 2det kap., som fremstiller de pædagogiske tanker, indeholder en jevnføring med nyere psykologi. Kuhr har des-uten levert flere bidrag til studiet paa omraadet for den pædagogiske psykologi. Som medutgiver (sammen med P. A. Heiberg) ved den nye utgave av S. Kierkegaards Papirer har han med sit notemateriale til teksten ydet filosofihistorisk hjælp til Kierkegaardsstudiet: I et litet skrift fra aar 1915 — Modsigelsens Grundsætning, Kierkegaard-studier II — har han meget nøie undersøkt historisk og kritisk et punkt i logikken som Kierkegaard har git en eiendommelig behandling. Professor i Reykjavik, August Bjarnason skrev i 1911 en studie over Jean-Marie Guyau. Det er en kritisk behandling av denne franske tænker, som støttet paa den nyere videnskap søker at bygge op et positivt grundlag for menneskets selvopfatning og for dets selvutvikling til en fri og rik personlighet med anlæg for og attraa efter kunst, moral og religion. Det kritiske synspunkt er ikke gjennemført med videre styrke. Arbeidet gaar mere ut paa at peke paa hul i bevisføringen end paa logisk at veie de positive synsmaater hos Guyau. Men det ufuldkomne i G.s moralfilosofi kommer godt frem hos Bj. Han trækker ogsaa her en sammenligning mellem Guyau og Nietzsche, som han forøvrig

dømmer om med ringeagt. De religionsfilosofiske avsnit i Bj.s skrift ud-merker sig ved en fantasifuld mystik.

Værdifulde bidrag er fra danske forskeres side ydet til studiet av den græske filosofis historie. A. B. Drachiuann streifer i sin avhandling om Kristendommens oprindelse (Verdenskulturen bd. 2 1906 s. 423 ff.) ogsaa den hellenistiske filosofi optil de første aartier i 2det aarh. efter Kr. Ogsaa i sin avh. i Festskrift til Vilhelm Thomsen, 1897, Skyld og Nemesis hos Æschylus, kommer D. ind paa filosofiske træk i græsk aandsliv (Nemesisteorien, retfærdighetstanken). En fremragende kjender av den klassiske tid er J. L. Heiberg, utgiver av de /græske

matematikere og i sin mandige kamp for aandsfrihet en egte repræsentant for den intellektuelle kultur som han sysler med i sin granskning. Av hans publikationer i Studier fra sprog- og oldtidsforskning fortjener at nævnes avhandlingen Eros, en culturhistorisk skitse 1894. H. tegner her Erostanken fra dens rent sensualistiske ophav, fremdeles i den skikkelse den fik hos Plato som det aandelige begjær efter at erkjende sandhetens og skjønhetens idealer og endelig som et yndlingsemne i den alexandrinske kjærlighetspoesi. I sin undersøkelse om Attiske gravmæler 1895 slaar H. fast, at der i den attiske folketro endnu i det 5te og 4de aarh. er intet som haabet om et gjensyn kunde knytte sig til. I en avhandling fra 1913: Sokrates' udvikling, gir han et levende billede av Sokrates' menneskelige personlighet, og ridser op i tydelige linjer hvorledes hans filosofi utviklet sig fra den oprindelige berøring med den ioniske naturfilosofi (Anaxagoras), indtil han ut fra sin egen tænkerpersonlighet øste kraften til den etisk-dialektiske filosofi som er hans vismandsverk. Efter min opfatning er Sokrates' forhold til sofisterne et endnu inderligere end det kommer frem hos H., som forøvrig just virker overbevisende ved det lys av radikalisme han lar falde over Sokrates' historiske personlighet1. I motsætning til folketroen med dens kultus ogj ydre væsen har Sokrates ifølge skildringen hos H. fulgt egne veier, ledet av fornuftig tænkning, og gjort ungdommens sind fremmed for politik og for sedvaner som man ellers alment holdt fast ved inden det demokratiske borgersamfund. »Sokrates blev derfor med rette følt som en farlig mand for det bestaaende, for ståt og kirke.« Dette »med rette« hos Heiberg er uovertræffelig i sin objektivitet og sin — ironi. Mere omfattende undersøkelser over et emne fra samme omraade offentliggjør H. i Verdenskulturen, der han (bd. 2 1906, s. 127 ff.) i artikkelen Græsk kultur ogsaa gir filosofien en særskilt behandling og indfører den som en histo-

1 Sammenlign min avh. Sokrates — Gegner oder Anhänger der Sophistik? Philosoph. Abhandlungen, Max Heinze zum 70 Geburtstage gewidmet 1906.

risk aabenbaring av den gamle kultur i Hellas. Særlig oplysende er skildringen s. 286 ff. av det lærdomsliv, den almindelige videnskabelighet og litterære virksomhet som danner bakgrunden for den græske, særlig den sengræske filosofi. — Heibergs karakter som rank bannerfører under ordskiftet i hans hjemland træр særlig klart frem i et par mindre arbeider han har offentliggjort i Religionshistoriske smaaskrifter. I 1912 utkom (som nr. 9 i rækken av disse smaaskrifter): Den hellige Porphyrius biskop av Gaza, et tidsbillede fra hedenskabets sidste dage. Man faar av dette tids-maleri et levende indtryk av de moralsk svake sider ved overgangstiden mellem græsk dannelse og kirkelig væsen: En krass blanding av gude-lighet og griskhet efter penger eller magt, en grænseløs overtro og fanatisme, synlig i den offentlige og private færd hos de ledende kirkestyrere. Gjennem det fine middel av en litterær aposiopese vækker dette skrift det slumrende minde om en tidligere slegtsalder som hadde brukt andre aandelige omgangsformer, men som nu var viet til undergang. Med fuld personlig røst uttaler H. sit kritiske syn paa det religions- og filosofihistoriske problem i det andre lille arbeide han har offentliggjort i samme samling (nr. 3 i rækken): Religion og moral 1911. Titelen er forsaavidt mindre træffende som det religionshistoriske stof omtrent udelukkende er laant fra Grækenland (iøvrig under stadig jevnføring med de religiøse forestillinger inden kristendommen). Heiberg viser sig her at være ikke bare kjender av den klassiske verden og dens filosofihistorie, men ogsaa kritisk religionsfilosof, selv om det maa siges at hans egenskaper som systematisk tænker blir mindre synlig end egenskapen som en historiker med et utpræget kritisk instinkt. Med skarpt blik øiner H. i religionen de historiske, intellektuelle og livsvurderende momenter som er indeholdt i dens forskrifter og symboler, mens det mere følelsesfulde eller mystiske element mindre gjør sig gjældende i den kritiske værdsætning som forf. underlægger begrepet religion. Han avviser a limine den paastand, at moralen historisk skulde ha religionen som grundlag, og slaar fast at den moral som livet i kulturverdenen den dag idag er bygget paa, faktisk for en væsentlig del er grækernes verk. Det principielle spørsmaal søker H. at utrede idet han bruker utviklingen hos grækerne som ledetraad, stadig under jevnføring med den jødisk-kristne religionsbevægelse. Gangen i utviklingen, ligger i retning av monoteisme. Hos jøderne skedde den ad de historiske erfaringers vei, hos grækerne gjennem tænkning, idet deres aandelige førere særlig utdypet det etiske i gudetroen. Spør man efter ophavet til religion og kultur, saa kommer man til at stanse ved ret låve drifter, saa at

si ved natsiden i den menneskelige bevissthet. Følelsen av avhængighet, en knugende fornemmelse av angst og en raadløs tilflugt til kloke mænd (medi-196

cinmænd, prester), som kan skaffe hjælp ved sine metoder, løse gaaderne ved sine teorier, det er hovedtræk i religionens grundlag. De homeriske guder kjender litet til moral. Men det viser sig dog snart i Grækenland spirer til en etisk utvikling av religionen. H fremhæver i denne sammenhæng den rensende og kultiverende indflydelse som oraklet i Delfi øvet paa religiøst liv og seder, særlig paa den thrakiske Dionysoskult, som trængte ind blandt grækerne. Presteskapet i Delfi har styrket retsordenen og den moralske bevissthet i Grækenland. Men dette kan ikke gjælde som eksempel paa en almindelig historisk regel. Det vanlige er at vi her har to skilte fremgangslinjer. Moralen utvikler sig i samme tempo som de grundopfatninger der gir menneskenes liv dets aandsindhold, mens religionen er konservativ og av væsen reaktionær. H. vender sig nu med sin kritik til de historiske folkesamfund som har særlig interesse for nutidsmennesket; han lar herunder skarpt lys falde paa de umoralske elementer i den skriftmæssige kristentro og i kirkens historie. Kristendommens moral var oprindelig verdensfiendsk og summarisk; den supplerte sig med eller vek pladsen for en etik av helt anden art og med andet ophav, den græske. En skildring av den græske etiks tilbliving, kamp og vekselvirkning med den græske religion fuldstændiggjør billedet i dette karakterfulde skrift. — Et grundig filosofihistorisk verk er Hans Ræders Platons philosophische Entwickelung 1905 (tysk utgave av et dansk prisskrift). Paa grundlag av omhyggelig utførte studier søker forf. at bestemme rette plads for de enkelte dialoger hos Platon, hvorunder baade det filosofiske og det kronologiske synspunkt er gjort gjældende. Man maa lægge bret paa den senere fase ikke mindre end paa den første i Platons filosofi, og man maa ha rede paa forbindelsen mellem tankerne under deres utvikling. Under denne synsvinkel skildrer R. klart og overbevisende grundidéerne hos Plato. Man ser for sig en individualitet som søker forstaaende at trænge frem til de ytterste faste lover for tilværelse og kundskap, og som alt imens tar op stadig nye synspunkter, men altid saa, at man kjender igjen den samme aand, evig rettet paa de høieste maal for menneskelig tanke.

Et originalarbeide paa et omraade inden oldtidsgranskningen som endnu er blit litet opdyrket, er Valdemar Knudsens Den gamle hellenske lægekunst 1911. Undersøkelsen, der fra indholdets side bl. a. er en rehabilitering av Hippokrates kontra Galen, yder agtværdige bidrag ogsaa til den gamle filosofis historie, og er et udmerket eksempel paa hvor mange veier der — ogsaa historisk set — fører fra medicinen over til filosofien. I et længere avsnit: De store naturfilosofer (s. 85 ff.) gjennemgaar han omhyggelig den ældste metodiske tænkning over grundbegrepene for naturen, saavel under et fysikalsk som et biologisk synspunkt. — Videre har1918. No. i. filosofien i norden. 7

W. Norwin offentliggjort en meget grundig studie over et emne fra den græske filosofis historie, nemlig Olympiodoros fra Alexandria og hans kommentar til Platons Phaidon (studier i den græske filosofis historie) 1915. Forfatteren har sat sig til maal med sine studier at trænge dypere ind i nyplatonismen, særlig slik som den kom frem i den alexandrinske skole. Metoden er for en overveiende del en filologisk litterær tekstanalyse, men N. kommer under sin behandling av Plato og hans kommentatorer ind paa flere principielle spørsmaal for sansning og erkjendelse. Han drøfter metafysiske problemer i den gammelgræske tænknings historie og fremhæver de momenter som fortjener at anerkjendes ogsaa om man bruker en moderne maalestok. Han viser hvorledes græsk tænkning og videnskap i hedensk aand helt ned i det 6te aarh. kunde bestaa i Alexandrien, der det endnu var rester av en platonisk skole. — I samme aar som dette arbeide av Norwin offentliggjorde Poul Helms skriftet: Nyplatoniske lærdomme om sjælen, psykologiske studier over Plotin.

f. Det naturvidenskabelige, fysiologiske og biologiske synspunkt.

Evolutionsfilosofi.

Noget efter midten av forrige aarh. oplevde kulturverdenen to aandelige nybrud som skulde faa de mest vidtrækkende følger for den almindelige tænkemaate og ikke mindst for det filosofiske liv i landene. Det ene kom fra biologien. Det var evolutionslæren; kort efter dens første avgjørende fremkomst skedde de store fremsteg i fysiologien, hjerne- og sansefysiologien, og i sammenhæng med dette kom opdagelsen av de nye

metoder som skulde revolutionere hele studiet av sjælslivet, de psy ko-fysiske og 1 det hele eksperimentalpsykologiske metoder. Tilskyndinger fra dette dobbelte hold gav filosofien en ny vending i land efter land. Og i Danmark tidligere end i andre land i norden. De historiske vidnesbyrd om dette har allerede delvis været nævnt; de kommer tilsyne i hele den filosofi i Danmark som repræsenterer den nye art tænkning til forskjel fra den tidligere romantik og dens spiritualistiske efterhøst. Men ved siden av dette kan det pekes paa mere specielle foreteelser. — Et direkte symptom paa den nye bevægelse er den prisavhandling som Karl Gjellerup offentliggjorde i 1881, Arvelighed og Moral. Efter historisk at ha gjort rede for arvelighetstanken og efter, særlig støttet paa engelske forfattere, at ha gjengit det systematiske indhold i den nye biologiske og psykologiske litteratur, tar forfatteren i skriftets andre del fat paa den principielle side av saken og utvikler hvad for konsekvenser en gjennemført arvelighetslære maa ha for spørsmaalet om moral og aandsliv;198

specielt hævder han et strengt deterministisk standpunkt i problemet om menneskets vilje. Gjellerups skrift har ikke en naturvidenskapsmand til forfatter, og det er ikke i og for sig betydelig. I en række av punkter er det som han sier, blit rettet ved senere undersøkelser; men hans arbeide tjente da det utkom, til i hans hjemland at rette opmerksomheten paa en livsopfatning med vidtrækkende betydning for det almindelige aandsliv.

Paa fuldt videnskabelig omraade bevæger vi os med det næste arbeid, et dansk verk av vidtrækkende international betydning. Det er et bidrag til den fysiologiske psykologi og er forfattet av Carl Lange, prof. i medicin i Kjøbenhavn, f. 1834 † 1900. I 1885 offentliggjorde han et skrift: Om Sindsbevægelser. Et stort avsnit av de sjælelige foreteelser, hele systemet av følelser og affekter blir her konsekvent ført tilbake paa rent fysiologiske forhold. Lange tar til forklaring av følelseslivets fænomener sit utgangspunkt i de forandringer som sker i bevægeapparatet og i blodkarrenes tilstand hos den menneskelige organisme, idet de sidste snart vider sig ut, snart snævrer sig sammen. De forskjellige emotionelle rørelser blir utledet av de forstyrrelser i karrenes innervation som kan iagttages da, naar individet er i den særegne sindstilstand. De vasomotoriske forstyrrelser er de eneste oprindelige symptomer. Mulig at disse forstyrrelser ogsaa forekommer i de indre organer, særlig i centralnervesystemet. Under alle omstændigheter er det efter L.s opfatning (1. c. s. 86) vort vasomotoriske system vi kan takke for hele den emotionelle side av vort aandsliv, for vor glæde og vore lidelser, vore lykkelige og ulykkelige timer. Den rent sensualistiske teori om følelsens grundlag har foruten James denne danske fysiolog til ophavsmand; den blev motsagt og i væsentlige punkter gjendrevet ogsaa fra dansk side (motlæg av A. Lehmann og Høffding), men den uttaler en dyp opfatning av den psykofysiologiske enhet i per-sonlighetslivet, og har virket fremmende paa den videnskabelige forstaaelse av sjælslivets mekanisme.

Fra samme haand foreligger et andet arbeide, som vel ikke har hat saa stor virkning, men som byr paa psykologiske synspunkter av ikke ringere originalitet, nemlig Bidrag til nydelsernes fysiologi, som grundlag for en rationel æstetik, K.havn 1899. Saa aapent i dagen som feilene ved dette arbeide ligger, skal det ikke glemmes at det paa enkelte punkter byr en førsterangs analyse av det naturlige grundlag for en vigtig del av sjælslivet. Ogsaa dette skrift udmerker sig ved at et frugtbart synspunkt er gjennemført med logisk klarhet og konsekvens. L. peker paa at nydelsen er betinget av processer i vor organisme; altsaa, sier han, er den et fysiologisk fænomen. Dette postulat har forf. imidlertid selv ut fra sit standpunkt vanskelig for at holde fast paa, for han bestemmer straks efter1918. No. i.

filosofien i norden.

9

nydelsen — litt summarisk forresten — som en stemning man stræber at opnaa. En stemning er ikke nogen ren fysiologisk størrelse. Opgaven blir, ifølge det valgte utgangspunkt, den at finde hvad for paavirkninger fører med sig saadanne vasomotoriske forandringer som fornemmes paa tiltalende maate, hvad for nogen ikke. En slik til det ytterste gjennemført

0

fysiologisk vurderingsmetode av rørelserne i sjælen kan ikke løpe av uten aabenbare feilgrep. L. kan ikke

frikjendes for i sin sensualistiske teoris tjeneste at ha kommet til at snu op og ned paa det naturlige energiforhold mellem de ofte sammensatte momenter som en affekt kan hvile paa. Det er sandt at vrede, sorg o. 1. for subjektets følelse kan ha en tilsætning av nydelse, men at nydelse skulde være den psykologiske grundart ved deslike indre oplevelser, er nyt, ja utrolig nyt. Lange er opmerksom paa (s. 37) at det er forskjel paa de enkelte affekters rolle som nydelses-vækkere, men er tilbøielig til at tro, at grunden til dette nærmest er at søke i visse biomstændigheter som ledsager dem. Saken staar vel omvendt, skulde en mene. Tilfældige biomstændigheter kan skipie den ulystfølelse som er den normale stemningstilstand under vrede, sorg og lignende.

Den andre halvdel av Langes avhandling er viet kunsten. Han definerer som kunst (d. e. kunstfrembringelse) hvert menneskeverk som har sit ophav i et bevisst stræv efter at faa frem en nydelse gjennem øiet eller øret. Denne definition er lovlig trang. Det følger med kunsten en henførelse, en suggestiv dragning til værdier som ligger forankret i de mest aandeliggjorte sider av personligheten, men disse sider dækkes ikke av de ytre optiske eller akustiske sansningseffekter, aller mindst naar disse > — som hos Lange — skal indskrænke sig til at det er voldt nogen forandringer i karinnervationen. I enkeltheter indbyr L. med sine paastander ikke litet til kritik. Han tillægger det for stor vegt at kunstneren er sig et formaal bevisst. Et digtergeni kan f. eks. yde kunst ret og slet ved uten anstrængelse at la de ord faa form, som kommer over ham som av sig selv under en stemning han er blit overvældet av. Naar L. fremdeles mener, at beundre gjør man alene det man forstaar, saa kunde man kanske med ikke mindre ret paastaa det motsatte. Ved omtalen av arkitekturen (s. 153) blir spørsmaalet om den kunstneriske virkning med urette rent løst fra bevisstheten om bygningens praktiske idé. Avsnittet om farvedekorationen indeholder bl. a. den feil, at den forskjellige æstetiske værdi ved de enkelte farvekvaliteter blir miskjendt; heller ikke scenekunsten kommer godt fra det[1]. For at opnaa kunstvirkning staar det ifølge L. tre psyko-

1 Ved kritikken over fru Heibergs teori om illusionen som vigtigste begrep ved scenekunsten (s. 137 fg. sammenlign 216 ff.) overser L. den eiendommelige psykologiske opgave just ved denne art av kunst. Det gjælder jo her ved denne specielle kunstform

logiske midler til raadighet: Avveksling, sympati og beundring. Kritisk er til det at si: Der er flere midler. Eller begrepet sympati maa opløses, saa man naar frem til de specielle anlæg i sjælen som søker at utfolde sig gjennem kunsten. Om disse anlæg lærer man forholdsvis litet av dette verk av L., hvis hovedfortjeneste kanske særlig er den at ha rettet op-merksomheten hos psykologerne paa nogen hittil forsømte problemer.

C. Lange staar ikke alene som eksempel paa, hvorledes man inden den almindelige videnskaps — og ikke mindst inden naturvidenskapens — leir følger psykologien og filosofien med opmerksomhet og kritik, der den gjør streiftog indenfor realvidenskapens enemerker[1]. Kort K. Kortsen gav i 1916 ut en studie, De psykiske spaltninger. Emnet gir forf. tilføre til omhyggelig og forstaaelsesfuldt at ta for sig forskjellige forhold ved det sykelige bevissthetsliv med dets utprægede hang til ekscentriske stemninger. Knud Pontoppidan, prof. i retsmedicin og hygiene ved K.hvns univ. offentliggjorde 1892—93 2 bd. Psykiatriske forelæsninger og studier. De er rike paa iagttagelser av fænomener inden det abnorme og sykelige aandsliv og byr paa en alsidig karakteristik av tilstanden for bevissthets-fænomenene under de forskjellige former av svækkelse. Skildringen er malende, de stadige utsyn over hvorledes de individuelle karaktertræk kommer frem paa bakgrund av de normale aandsforeteelser i det menneskelige samliv er paa samme tid fængslende og lærerik. Samme forfatter har i Tidskrift för Lagstiftning 1882 I publicert en avhandling Om tilregnelighedens grader (sammenl. ogsaa en avh. i Ugeskrift for retsvæsen februar 1880). Han peker her paa hvorledes viljesraadigheten hos et individ kan

at faa tilskuerens opmerksomhet vendt bort fra det i det ytre virkende stof (den optrædende kunstner N. N., som er og blir N. N. baade før, under og efter opførelsen) og bare agte paa det av den digtende kunstner skapte emne, det dramatiske produkt. Kunsten blir større jo mere skuespilleren qua N. N. er ute av spillet. Et saadant metodisk quid pro quo ved selve præstationen, en saadan gjennemført maskering har vi ikke at gjøre med paa noget andet kunstomraade end scenekunstens. L. overser den forskyving som det hele her er lagt an paa, men som ved andre

kunstydelser kan være helt ute av spillet.

1 En sprogpsykologisk essay er undersøkelsen av professor i engelsk ved K.havns universitet, Otto Jespersen: Den psykologiske grund til nogle metriske fænomener, trykt i Oversigt over det kgl. Danske Vidensk.selsk.s forh. 1900 no. 6. Avhandlingen er et interessant bidrag til kundskap om psykologiens rolle ved metrikken. Forf. peker paa hvorledes der ved den femfotete jambe, ret som det er, sker brudd paa versemaalet, „skift", som J. kalder det. Hvad skyldes det at deslike ujevnheter ikke merkes anstøtelige for vor rytmiske sans, mens omvendt en jambe i et trokæisk vers volder sterkt opstyr? J. søker til forklaring utgangspunkt i den almindelige regel om veksling mellem sterkere og svakere fremsagte stavelser i dagligtalen. Vi har overalt bare med relative styrkegrader at gjøre. Virkningen av pausen i forbindelse med trykfordelingen gjør, at uoverensstemmelsen mellem det som ventes og det som kommer, blir forholdsvis ringe.1918. No. i.

være underkastet forøkning og formindskning under den personlige livsgang. Man har mellemtilstander, og paa dem skulde da spørsmaalet om den ufuldstændige tilregnelighet finde sin anvendelse. Men det er daarlig hjælp i denne utvei for at komme ut av de vanskeligheter, som skapes ved at det er saa litet skarpe grænser mellem sygdom og sundhet i sjælelivet. Opgaven maa ligge i samvittighetsfuldt at gi agt paa overgangene og de specielle vilkaar for dem. At konstruere et begrep som ufuldstændig tilregnelighet er allerede rent logisk et misgrep, likesom det er ugjørlig for lægevidenskapen at gi nogen gradmaaler for en inddeling av tilregnelig-heten1.

I. Lykke forfattet i aaret 1897 et skrift: Bidrag til læren om Moral Insanity. Han skildrer denne form av ræsonnerende sindssygdommer, som endnu paa hans tid var noksaa litet opklaret, paa grundlag av selvstændig iagttagne tilfælder. L. opfatter svakheten som konstitutionel og betinget ved arv; han forklarer den som symptom paa at individet er defekt anlagt fra fødselen av. Idet de egoistiske følelser blir næret og utviklet paa bekostning av de ædlere og høiere, drives et saadant individ til alskens bizarre eller umoralske gjerninger.

Et medicinsk indlæg i den moderne strid om retsmedicinen er det av C. H. Würtzen, Studier over den personlige tilregnelighet i psykologisk og strafferetslig henseende 1901. Han har her med indsigt nyttet litteraturen om emnet og drøfter indgaaende forskjellige former for sjælelig degeneration og konstitutionelle brøst i moralen. Spørsmaalet om formindsket tilregnelighet blir tat op til behandling, forfatteren er for at man holder paa det begrep, som faar en speciel anvendelse der det er tale om degenerative tilstander, affekter osv.

Et meget energisk ord om et av tidens stridsemner er nylig blit uttalt av professor i Kb.havn W. Johannsen, kjendt for sine studier over

1 Spørsmaal av ikke ringe interesse for psykologien blir ogsaa berørt av den danske fysiolog C. Krarup, som bl. a. har offentliggjort et meget selvstændig gjennemtænkt foredrag, holdt ved de skandinaviske naturforskeres møte Khvn. 1892: Om den hypnotiske søvns fysiologi samt om hvorvidt hypnosen maa betragtes som en patologisk tilstand. Krarup fremsætter en hypotese som søker forklaringen i organismens cirkula-tionsforhold. Ved den hypnotiske søvn er det væsentlig, at den kortikale substans fungerer mindre intensivt, mens derimot centralpartierne for de automatiske funktioner og de koordinerte bevægelser har øket aktionsevne. Kr. retter opmerksomheten paa forandringer som sker med blodfordelingen i hjernen, naar individet er i denne tilstand. Det maa antages at vertebralarterierne blir utvidet, saa de fører mere arterielt blod til vedkommende hjernefelt, og at de indre karotider blir indsnævret; han peker i denne forbindelse paa hvorledes viljen til egen tankevirksomhet notorisk virker omvendt i retning av at utvide karrene ved de indre karotider. — Kr. mener at hypnosen kommer under synsvinklen av en patologisk tilstand, og sammenligner den med somnambulisme og kloroformnarkose.202

plantefysiologi og forfatter av Elemente der exakten Erblichkeitslehre. I 1914 utredet han med overbevisende kraft sit principielle syn paa de metoder som man arbeider efter inden bestemte filosofiske kredser, der man

sysler med emner fra naturvidenskapen. Det er i avhandlingen: Falske analogier, med henblik paa likhed, slegtskab, arv, tradition og utvikling. Skriftet indeholder, anvendt paa det omraade der J. er fagmand, en kundskapsteoretisk undersøkelse over nyere paastander i den biologiske principstrid. J. gir her bl. a. en skjærende kritik over Henri Bergson og hans lære om élan vital.

I noget anden retning gaar de bidrag, som F. Halberg har ydet til saadanne spørsmaal der filosofien og psykologien berører sig med den nyere naturkundskap. H. har skrevet flere avhandlinger, om stemningen, om den kristelige etik og darwinismen (psykologisk undersøkelse) o. 1. I 1907 gav han ut skriftet: Om det abnorme. En psykologisk undersøgelse af evolutionismens konsekvenser i metafysisk henseende. H. holder fast paa at vort bevissthetsliv altid erfaringsmæssig stiller sig overfor det absolutte eller aandelige i motsætning til naturen som det relative og til tilværelsen bundne. Det absolutte kommer frem i menneskets stemningsliv, et begrep som forfatteren tillægger en viss psykologisk egenværdi. Han peker paa. at den evolutionistiske lære om kvalitetsvalget som avgjørende for utviklingen har forsømt at ta hensyn til det problem som knytter sig til det abnorme. Den tillempningskamp som sker fordi menneskelig abnormitet griper ind i spillet, kan ha saadanne frugter for slegten, som absolut set maa takseres høiere end det som har sin rot i det normale. H. blander her abnorm sammen med det som er atypisk, og hans arbeide kan til trods for dets tildels ret fine iagttagelser ikke siges at gi noget klart utbytte. Den sak han drøfter, faar først metafysisk bærevidde naar man opfatter spørsmaalet som problemet om det individuelles betydning i slegtsutviklingen. Men med det problem er vi kommet utenfor det rent biologiske og dermed utenfor »evolutionismens konsekvenser«.

g. Dansk eksperimentalpsykologi. Eksakt granskning av sjælelivet.

Alfred Lehmann.

Studiet av sjælslivet efter nyere, helt eksakte grundsætninget og med særlig bruk av eksperimentelle og matematiske metoder er i Danmark grundlagt av Alfred Lehmann, den første repræsentant for eksperimentalpsykologien i norden og en av de første som tok fat paa denne gren av videnskapen overhodet; Lehmann hadde polyteknisk utdannelse, studerte i aarene 85—86 psykofysik hos Wundt, til hvis psykol. tidsskrift han ydet1918. No. i.

bidrag blandt de første, og grundet i Kjøbenhavn sit psykofysiske laboratorium, som senere blev overtat av universitetet, der han fra 1890 virket som docent, fra 1910 som professor. Hans verker lar sig sammenfatte i to grupper. Det er 1) Arbeider om abnormt sjæleliv og til belysning av overtroen i dens forskjellige former. I 1890 kom hans studie over: Hypnosen og de dermed beslægtede normale tilstande. Mellem sjælelivet hos den hypnotiserte og det normale sjæleliv er det bare grads-, ikke kvalitetsforskjeller; det blir derfor overflødig at tro at nye kræfter er medvirkende under hypnosen. I en avhandling han under samarbeide med prof. F. C. C. Hansen gav ut i 1895 i Wundts Phil. Stud. bd. 11, Ueber unwillkürliches Flüstern, viser han hvorledes saakaldte telepatiske foreteelser kan ha sin forklaring i en uvilkaarlig hvisken. I aarene 1893—96 kom et utførlig verk ut: Overtro og Trolddom (tysk utg. 1898, 2den utg. 1908), det betydeligste videnskabelige arbeide som foreligger over dette emne. iste halvdel av verket gir en historisk fremstilling av de hovedformer som overtroen har hat til forskjellige tider og hos forskjellige folkeslag. Sidste halvdel viser hvorledes de overtroiske anskuelser for det meste er opstaat og blir vedlikeholdt ved iagttagelsesfeil, drømmer, abnorme og patologiske sjælelige tilstander osv. Til dette verk slutter sig en speciel undersøkelse: Grafologien, et bidrag til belysning av moderne overtro 1899. Den metode som blir brukt av grafologer, fører bare til resultater ved gisning; slik som kunsten drives, kan de ikke siges at arbeide med paa den vanskelige opgave, virkelig at granske videnskabelig efter sammenhængen mellem karakter og skrifteiendommeligheter.

Ved siden av denne gruppe med systematiske og historiske bidrag til kritik staar den andre gruppe: Eksperimentalpsykologiske arbeider. Hans dissertation fra 1884 hadde titlen Farvernes elementære æstetik1. Den

polykrome ornamentik i de forskjellige tider vidner om, at det gives bestemte lover for baade farvetone, mætningsgrad og rumforhold for de farver som gir brukbare kombinationer. Farvekontrasten maa være ringe, hvis den æstetiske virkning gaar ut paa en harmonisk kombination. Middelstore intervaller kan brukes. Denne studie av Lehmann er et forsøk paa, inden farveindtrykkenes omraade at gjennemføre Fechners principielle opfatning om de fysiske betingelser for at det skal fremstaa et skjønhets-indtryk. Om gjenkjendelsens psykologi har Lehmann under en historisk kjendt strid med Høffding utviklet sine anskuelser i et par avhandlinger. I Wundts Philos. Stud. 5te bind 1889 °g 7^e bind 1892 skrev han Ueber

1 En fængslende liten undersøkelse av et emne hentet fra det almenmenneskelige livs-omraade er A. Lehmanns avh. Om stemninger i naturen, i Oversigt over det kgl. danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger 1913 No. 5.204

Wiedererkennen. Gjenkjendelsen i alle dens former hviler paa reprodu-certe forestillinger; heller ikke den saakaldte umiddelbare gjenkjendelse er nogen slägs mystisk kvalitet, men hviler paa reproduktioner, om end mest saadanne som ikke overskrider bevissthetens tærskel. — L.s Lehrbuch der psychologischen Methodik, Leipzig 1906 fremstiller meget indgaaende interpolationsregningen i dens betydning for psykologien og gir derhos et oversyn over de eksperimentalpsykologiske metoder som hittil har vist sig være brukbare. — En almenfattelig lærebok i den pædagogiske psykologi offentliggjorde L. i 1913 under titelen: Den individuelle sjælelige utvikling. Skriftet indeholder ikke litet selvstændig stof, særlig om øvelsens psykologi, om følelseslivet og jeg-begrepet med dets skiftende omfang og indhold. Som hovedverkene av Lehmann er at betragte de 3 som nu skal nævnes : Hovedlovene for det menneskelige følelsesliv 1892, samme aar ogsaa utgit paa tysk. Boken er en monografi over følelseslivet og indeholder dels en indgaaende kritik av den James-Langeske teori, dels de første forsøk paa at bestemme de legemlige ytringer for sindsbevægelserne eksperimentelt. Dette eksperimentale arbeide blev tat op igjen og utført i langt videre utstrækning i: Die körperlichen Äusserungen psychischer Zustände i—3 Teil, Leipzig 1899—1905. iste del gir plethysmografiske undersøkelser og behandler de legemlige forandringer under forskjellige bevissthetstilstander. I de følgende deler sætter forf. sig den opgave at forklare hvorfor bevissthetsytringer av de forskjellige typer ledsages av netop de og de organiske forandringer. Han paaviser (se II, s. 192 fif.) den direkte og sterkt varierende indflydelse som bevissthetstilstanden har paa muskel-arbeidet. Den styrke som bevissthetsforeteelserne naar, staar i lovmæssig avhængighet til energiomsætning i det centrale organ som de er bundet til. L. sammenfatter den indflydelse som samtidige og paa hinanden følgende processer i hjernen øver gjensidig paa hverandre i to psykodynamiske lover, hemnings- og baningsloven. Hemninger og baninger som utgaar fra de arbeidende centrer, indvirker paa centrene for de vegetative funktioner. De organiske forandringer som fremkaldes paa den maaten, viser sig at være hensigtsmæssige, idet de regulerer hjernens blodforsyning under de forskjellige sindstilstander. Hele opfatningen av sjælslivet er hos Lehmann behersket av en videnskabelig overbevisning om en ubrutt kontinuitet, en psykofysisk enhet i alle de manifestationer som kommer indenfor iagttagningsomraadet. Allerede i dette verk III, s. 513 uttaler han: Likesom en elektrisk gnist er en nødvendig følge av givne elektri-citetsmængders og motstandens spænding mellem konduktorene, saaledes er ogsaa enhver psykisk foreteelse en nødvendig ytring av den givne tilstand i centralorganet. Grundtanken har L. holdt fast ved under arbeidet1918. No. i.

i laboratoriet med enkeltproblemene. Som maal har foresvævet ham at gi en samlet fremstilling av sjælelivet ut fra en central hypotese. Den maate som L. søker at løse det psykofysiske hovedproblem paa, karakteriserer ham som en arvtager efter Fechner. Han har lært av de feilsyn som mesteren gjorde sig skyldig i, og opstiller en korrigert Fechnersk maale-formel. I sit ovennævnte verk 3dje del viser han hvordan den blir stadfæstet av de eksperimentelle maalinger. Efter mange aars forarbeider kunde L. lægge frem resultatene av de eksperimenter

som han bygger sin psykofysiske lære paa . . . den saakaldte psykodynamiske teori, først paa kongressen for eksperimentel psykologi i Berlin i 1912, der han holdt et foredrag: Ueber den Stoffwechsel während geistiger Arbeit1; dernæst med alsidig dokumentation og begrundelse for sine teoretiske synsmaater i sit psykologiske hovedverk Grundzüge der Psychophysiologie 1912. Støttet paa eksperimenter, som viser at organismens kulsyreproduktion vokser, stofskiftet altsaa økes rent kvantitativt ved aandelig arbeide 2, fremsætter Lehmann følgende teori: Sjælslivet er et system av energiytringer i en form som fremstaar ved at den kemiske energi i centralnervesystemet undergaar en forvandling. L. taler her om en bestemt energi, en saakaldt P-energi, som ikke er identisk med nogen anden av de hittil kjendte energier. Teorien anvendes paa psykiske virksomheter ikke bare indenfor sanseomraadet, men ogsaa ved de finere, mere sammensatte bevissthetsmanifestationer, op-merksomhet, forbindende og sammenlignende tænkning osv. Det maa for-

1 Referat av foredrag med efterfølgende diskussion i Bericht über den V. Congress für

experim. Psychologie herausgeg. von Fr. Schumann 1912. S. 136 ff.

3 Tildels holder Lehmann sig i dette verk til egne undersøkelser, tildels støtter han sig paa eksperimenter utført av ingeniør F. C. Becker og læge Otto Olsen, som sammen i 1913 i det danske Vidensk. Selsk. Skrifter offentliggjorde en avhandling: Stofskifte ved psykisk arbeide. Opgaven i dette arbeide var, om mulig, at faa de psykologiske forhold ind under synsvinklen av energetiske foreteelser. Forfatterne søker at faa det spørsmaal oplyst, om det er noget forhold mellem størrelsen av den psykiske virksomhet og størrelsen av de energiprocesser som følger med denne virksomhet. Av oversigten, deri forfatterne sammenfatter resultatet av de utførte eksperimenter, hitsættes (med en let formel omskriving): Ved utenadslæren av meningsløse stavelsesrækker forøkes organismens kulsyreutskillelse. Denne forøkelse . . . maa (i hovedsaken) opfattes som uttryk for ... et forøket stofskifte. . . Den overveiende del av denne stofski fteforøkelse maa skyldes de psykofysiologiske processer som betinger associations-arbeidet. Størrelsen av den stofskifteforøkelse som hitrører fra et psykisk arbeide, svinger paralelt med den subjektivt vurderede størrelse av det utførte arbeide. I energetisk henseende vil det psykologiske beprep: opmerksomhetskoncentration være et uttryk for den eiendommelighet, at man vilkaarlig kan løse samme opgave i samme tidsrum med forskjellig energimængde. — Den hemning der finder sted mellem samtidige energitransformationer i hjernen, forløper i hovedtrækkene paa samme maate som tilsvarende hemningsvirkninger ved simple fysiske kraftmaskiner. Samme problem er tat op og ført videre av L. selv i en avh. i D. kgl. danske Vidensk. Selsk.s Skrifter 1918: Stofskifte ved sjælelig virksomhed.16

undre at kjernepunktet i Lehmanns hovedverk ikke er blit ordentlig tat op til diskussion i den fagpsykologiske leir. Det ser ut som om man endnu likesom kvier sig for at gaa ind paa dette spørsmaal, som stiler paa intet mindre end at omlægge hele den hittil raadende opfatning av stridsemnet. (Kanske skyldes tilbakeholdenheten overfor denne hypotese nogendels den omstændighet, at forfatteren har git sine studier en matematisk underbygning som bare faa er istand til at følge med forstaaelse og kritik) Paa en maate som stiller dette verk paa en plads for sig, blir det mekanisk-fysiologiske grundlag for bevissthetslivet indarbeidet i fremstillingen av sjælevidenskapen. I de deler i boken som handler om forholdet mellem sjæl og legeme, diskuterer L. utførlig den energetiske side av sjælsproblemet. Han meddeler resultatet av sine studier om de legemlige ytringer av bevissthetsrørelser og refererer de iagttagelser som er gjort om korrelativiteten mellem kulsyreproduktionen og anspændingen hos det aandelig sysselsatte menneske. De psykofysiologiske foreteelser ledsages av nogen kjendsgjerninger som vedrører blodforsyningen i organismens centraldeler. I hvert tilfælde stræves det for at nevronene bevarer sin ydelsesevne. Det kan ske et større eller mindre slit paa det levende eggehvitestof, biogenene. Den energetiske mekanisme tilpasser sig for det specielle tilfælde. I hjernekarrene sker nogen vasomotoriske forandringer, og hjerteslaget faar øket hastighet. Med det er git en rikeligere tilgang av blod til hjernen, alt eftersom den ydelse det gjælder om, kræver det. Set utenfra er den energi det blir tale om, en

størrelse inden den rent fysiske kausalkjede; den forvandling som sker med den kemiske energi i biogenene, gaar først da ind under en psykisk synsvinkel og faar først da egenskap av noget sjælelig, naar bestemte vilkaar er opfyldt, vilkaar hvis tilstedevær altsaa netop uttrykker forekomst av P-energi.

Jeg har ikke kunnet overbevise mig om at Lehmanns teori indeholder løsningen paa det psykofysiske grundspørsmaal1. Den sandsynligste forklaring turde snarere ligge i retning av hvad man kunde kalde en funktionel identitetslære, som lar det kvalitative i bevisstheten gjælde for en utenfor energi-kategorien faldende realitet; en rigtig vurdering av de forhold som Atwater og andre har pekt paa, taler til fordel for en saadan opfatning. Og de av Becker og Olsen vundne erfaringer som Lehmann

1 I hvad retning løsningen av dette overordentlig vanskelige spørsmaal efter min mening skulde ligge, har jeg utviklet i et foredrag paa det skandinaviske naturforskermøte i 1916, trykt i Zeitschr. f. Philosophie 1917 Bd. 162 H. 2. Gibt es irgendeine andere Wirklichkeit als die mechanische? Sammenlign ogsaa det norske referat av kongressens forhandlinger.1918. No. i.

særlig støtter sig til, indebær ikke nogen nødvendig motsigelse til den. Det er vanskelig at danne sig en forestilling om en ny energikvalitet, slik som den Lehmannske tydning av bevissthetsytringene forutsætter den. Uforklaret lar den de psykologiske vigtige foreteelser som ikke faar noget sjælelig utslag, men dog er summander i de fysiologiske vilkaar for be-vissthetslivet, amorfe sjælevirkninger som man kunde kalde dem. Er ogsaa hos dem tilstede en P-kvalitet, og hvori skulde det kvalitativt særegne ved deslike amorfe energiefTekter i nerverne ligge? — Det maa imidlertid erkjendes at Lehmanns videnskabelige undersøkelser over emnet gaar temmelig uberørt ut av denne tvist om den rette tydning. Han stiler bent paa realiteten i problemet om sjæl og legeme. Vi er vant med taakete ord om en vekselvirkning mellem to størrelser, hvorav bare den ene er kjendt, mens den andre ikke engang blir definert; vi pleier nøie os i psykologien med en ubestemt tale om en relativitetslov o. 1. Sammenlignet med dette betegner Lehmanns indlæg et saa avgjort fremsteg som man sjelden møter det inden sjælevidenskapens historie. Her blir draget frem i dagens lys nøiagtig maalelige kvantitative forhold mellem en række foreteelser av psykisk og mekanisk-fysiologisk art, forhold som viser hvad for nervøse processer eller hvad for samspil av nervøse processer det maa ligge til grund for de sjælelige relativiteter.

L.s Grundzüge der Psychophysiologie er nok stillet under synsvinkel av en bestemt teori, noget som bl. a. kommer frem i den originale metode hos forfatteren at ordne de forskjellige emner paa; men med det er endnu ikke alt sagt. Boken byr paa en rigdom av psykologiske analyser og oplysninger, det meste bygget paa studier i L.s eget laboratorium. Intet nordisk arbeide taaler i denne henseende sammenligning med dette verk, som ogsaa, om man lægger an en international maalestok, er at kalde for et bidrag av rang til den psykologiske granskning. Under avsnittet om psykofysikken, deri L. behandler sanseeffekter og følelser, fremfører han originale synsmaater i farve- og tonepsykologien1 og utvikler en selvstændig teori om det fysiologiske grundlag for den specielle følelsestone. Under psykodynamikken drøfter L. bl. a. det analyserende og forbindende arbeide som jeget foretar med det givne bevissthetsindhold. Sker en koncentration, saa er virkningen en oplevelse av klarhet. En arbeidsmetode av omvendt art gaar i retning av omfatning, utstrækning over et større omraade av emner. Tilsammen gir disse to metoder nøklen til det høiere

1 Helmholtz' resonansteori, som forklarer tonefornemmelsen ved svingninger i basilarmem-branen, har L. fundet stadfæstet ved egne eksperimenter. Se en avh. i det danske Vidsk.s Selsk.s Forh. 1910 No. i, Basilarmembranens Svingninger og Helmholtz' Resonansteori.18 anathon aall.

aandsliv. Opmerksomheten er ikke noget særeget led i sjælemekanismen; paaagtningsmotivene blir bestemt positivt og negativt gjennem den hemmende og banende virksomhet som stammer fra samtidige paavirkninger paa subjektet. I det som en utbredt anskuelse tilskriver en selvstændig opmerksomhetsevne, er det intet som ikke kan ydes av bestemte følelses-betonte forestillinger. Den sidste del av verket handler om sjælelige komplekser.

Gjennem nye eksperimenter lægger L. lys over tidssansen. I rumproblemet saknes paa somme punkter en nærmere indgaaen paa enkeltheter i den optiske rumopfatning. Forf. holder endnu paa Wundts mening, at ogsaa enkeløiet ved at støtte sig paa akkomodationsfornemmelser til en grad kan opfatte dybdeforskjeller. Det turde være en feiltagelse1. Under behandlingen av sindsrørelser i motsætning til de enkle følelser kommer de rike studier som L. har gjort just paa dette omraade, fremstillingen tilgode. Nogen tvil kunde man nære, om de ulike associations-forhold er grund nok til at gjennemføre en deling av de jegkomplekser som gir følelsestypen dens særmerke i de forskjellige tilfælder. Tankevækkende er L.s forsøk paa, ut fra de høiere eller mere sammensatte former for sjælsfunktionene (cfr. begreper som vilje, temperament osv.), at rekonstruere den psykologiske størrelse som heter den individuelle personlighet.

Alfred Lehmanns virksomhet som psykolog har i hans hjemland fundet tilslutning hos elever og medarbeidere. Et motlæg mot hans psykodynamik er skrevet av Herdis Krarup, Die Metaphysiologie Alfred Lehmanns 1907; fra samme haand foreligger nogen meget metodisk gjennemførte studier: Physisch-ophthalmologische Grenzprobleme 1906. En dygtig medarbeider hadde L. i Ejnar Buch, † 1903 i ung alder. I Wundts Phil. Studien bd. 15 1900 offentliggjorde han en avhandling som var utarbeidet paa dansk et par aar i forveien: Ueber die Verschmelzung von Empfindungen. I 1904 kom fra samme forfatter postumt et filosofisk stridsindlæg: Kampen mellem Tro og »Vantro«2. Edgar Rubin har paa grundlag av eksperimentelle iagttagelser fremlagt nogen studier over emnet Syns-oplevede Figurer (I 1915). Hans undersøkelser, som indeholder selvstændige bidrag til gjenkjendelsens, delopfatningens og formoplevelsens

1 Sammenlign min avh. Ueber den Mafistab beim Tiefensehen in Doppelbildern, batho-skopische Unterss. i Zeitschr. f. Psychologie 1908 Bd. 49 S. 113 ff.

2 Standpunktet hos forfatteren fremgaar allerede klart av forordet, som i disse ord uttrykker „al fri forsknings og tænknings grundforutsætning": Om der er nogen gud til, og hvorledes han stiller sig til menneskene, det kan ingen avgjøre; men det maa vi stole paa, at, er han til, saa vil han ikke dømme et menneske for hans tro, ikke lade ham lide nogen straf om han ogsaa har tat feil paa væsentlige punkter, naar blot han av hjertet har stræbt at finde det rette.1918. No. i.

psykologi, har bl. a. ført ham ind paa en ny forstaaelse av begrepet minimum visibile hos Hume, som han behandler i et slutningsavsnit i boken i en historisk ekskurs.

Eksakte undersøkelser over psykologiske forhold med bruk av strenge matematiske metoder er levert av R. H. Pedersen. Sammen med A, Lehmann gav han i 1907 ut den første virkelig paalidelige studie over den rolle som lys, varme og lufttryk paaviselig øver paa vor arbeidsevne, aandelig som legemlig: Das Wetter und unsere Arbeit. Exper. Unterss. ü. d. Einfluss der meteorologischen Faktoren auf die körperliche und seelische Arbeitsfähigkeit. Archiv f. d. gesamte Psychologie 4. bd. indeholder en avh. av samme forf.: Experim. Unters. der visuellen und aku-stischen Erinnerungsbilder angestellt an Schulkindern. Delvis for at lægge lys over et emne av lignende art, men med særlig sigte paa metoden ved deslike undersøkelser har forfatteren offentliggjort et arbeide i 1913: Om individuelle sjælelige forskjelle. Meget omhyggelig drøfter P. her de psykiske maalestokker; den bare selviagttagelse fører ikke til maalet, det maa gjøres metodiske sammenligninger mellem de forskjellige ytringsformer for sjælslivet; og de iagttagelser man har gjort, maa behandles efter regiene for den kvantitative bedømmelse, før de faar gjælde for bevisende. De eksperimenter avhandlingen støtter sig paa, er en del forsøk som blev utført med lærere og lærerinder i folkeskolen samt studerende (av begge kjen) ved K.havns universitet. Undersøkt blev indflydelsen av kjøn og alder paa iagttagelsesresultatene, øvelsens betydning, forholdene med hukommelsen og skjelneevnen, hvad forestillingstypen hadde at si for den individuelle ydelse osv. Av resultatene fortjener at fremhæves: Naar veien staar aapen for en transformation av emnet, naar man kan omsætte en art erindringsbilleder til en anden (f. eks. visuelle til auditive eller omvendt), saa er spørsmaalet om at kunne holde fast paa indtrykkene væsentlig avhængig av opmerksomheten, dens omfang og grad, mens

forestillingstypen er av mere underordnet betydning. Ved utenadslæring av remser viste korrelationskoefficienten at i forhold til opmerksomhetstil-standen under associationsarbeidet spiller de andre medvirkende faktorer en meget ringe rolle for associationsfastheten. For skjelnearbeidet synes forholdene egne. En meget ringe skjelneevne er ugunstig for associationsarbeidet. Men iøvrig fandt R. et visst motsætningsforhold mellem skjelnen og utenadslæring; en fin skjelneevne er som regel forbundet med forholdsvis ringe evne til at lære utenad.

h. Psykologi og filosofi anvendt paa det almindelige aandsliv.

Med den nye videnskabelige grundlægning for psykologien følger ogsaa en væsentlig utvidning av det omraade som man kan søke at opklare med psykologiens lys. Flere danske forfattere har fundet arbeidsmark for sjælegranskningen ogsaa utenom eksperimentalpsykologien. I 1912 utkom saaledes et skrift av pædagogen Axel Dam: Om muligheden af formel opdragelse af de intellektuelle evner. Han reiser det spørsmaal: Gives det en væsensforskjel mellem materiel og formel opdragelse? Falder det noget av for evnerne for arbeidsdygtighet, rent bortset fra det umiddelbare utbytte av at man har tilegnet sig et indhold, opnaadd en bestemt ferdighet? Dam behandler, hvert for sig, 3 emner: hukommelse, iagttagelsesevne og som 3dje fornuft og fantasi. Ogsaa viljen diskuteres under denne synsvinkel. Han antar at viljen styrkes ved øvelse, men mener, at det fortrin ved viljen som det her kan bli tale om, kommer av at følelserne er blit utviklet ved disse øvelser; for viljen er utsprunget av følelser. Efter Dams opfatning maa den nytte som opdragelsen med grund kan ta sigte paa, direkte eller indirekte være knyttet til at indøve betydningsfulde associationer. Han finder ikke godtgjort paa noget punkt at det ved øvelse skapes noget saadant som en formel forbedring av intelligensen. Overalt er det reale ved det psykologiske fremskridt et bestemt forestillingsindhold eller en følelsesdisposition, som er blit utviklet i en viss retning. Dog gjør D. en undtagelse for opmerksomhetslivets vedkommende. I den virkning viljen kan faa for de aandelige fremskridt, har teorien om formel op-øving av aandsevnerne en viss, om end indskrænket sandhet.

Av samme forf. foreligger ogsaa Skole og undervisning 3. utg. 1914 og Opdragelsens hovedopgaver 1914. Sidste verk gaar metodisk ind paa flere moralfilosofiske og psykologiske problemer. Han drøfter de krav moralen kan reise, og de midler man har til at fremme moralske maal; fremdeles behandles evnen til at tilegne sig og selvstændig at gjengi kund-skaper, evnen til tænkning og gjerning; tilsidst i et slutningskapitel de punkter som gir individet dets personlige kulturkarakter.

Dam holder for, at filosofien efter sin sande mening i første linje har at orientere os over spørsmaal som gjør sig gjældende for vor praktiske følelse, eller med andre ord: filosofien er først og fremst vurderings-filosofi. I skriftet Indledning til vurderingsfilosofi 1916 betoner han at den faktiske tilstand inden den tænkende og følende menneskehet gjør det principielt nødvendig at vise stor liberalitet, at anerkjende divergerende synsmaater og saaledes la hensynet til individualiteten komme til sin ret.

I ett punkt vil dog enighet om kriteriet metodisk maatte kunne opnaaes, i hvad retning end vore religiøse, etiske eller livsfilosofiske tanker monne gaa: Vore forestillinger maa i det individuelle tilfælde være karakterisert av indbyrdes overensstemmelse; det maa gaa an at dra logiske slutninger ut fra en, uten med det at komme i motsigelse til en anden av vore forestillinger.

I en studie fra 1913, Handling og iagttagelse, søker C. Krebs paa en i flere punkter original maate at kaste lys over nogen grundspørsmaal som vedrører kundskapslivet. Han drøfter de elementære forhold med sansningen, forholdet mellem vort bevissthetsliv og organismen, fremhæver bevægelsens betydning, analyserer erindringen

og hævder, at. begrepet tid spiller en væsentlig rolle for det psykologiske produkt som vi kalder bevissthet. I den maate hvorpaa opfatningen av ytterverdenen kommer istand, ligger ikke i og for sig nogen kilde til feil. Derimot kan forventningen virke fordærvende paa indtrykket, og K. søker at vise, hvorledes det vi venter, staar i et tilfældig, ikke i noget nødvendig forhold til den sanselige iagttagelsesdom. Træffende peker han paa de brist i ræsonnementet som blir følgen naar man lar al handling fremgaa av lyst — ulyst-kalkyle. En rigtigere forstaaelse av handlingens psykologi faar man ved at være tilbørlig opmerksom paa vanens magt. I vanen indgaar et bevisst-hetsmoment. Det vilde derfor være uret at frakjende vaneakter karakter av fuld menneskelig handling, men lyst — ulystfølelsen er tilbaketrukket; en selvstændig rolle spiller derimot bevægelses- og foretagsomhetsdriften. Dette synspunkt lar først et i denne sammenhæng vigtig begrep: handlekraften, komme til sin ret. Det samme bevæge- eller handlingsmoment er ogsaa væsentlig for forventningen, likesom det har meget at si for iagttagelsen. Forfatteren, som særlig vier stor plads til undersøkelsen av synssansen, trækker en paralel mellem den maate vi lærer at bedømme syns-billeder paa, og den almindelige utvikling av handlinger. Han kritiserer den gjængse opfatning, at erindringen skulde være en slags gjenfremkal-ding av.fortiden, som paa den maate skulde antages at være opbevaret hos subjektet i dets billeder. I motsætning til dette gjør han gjældende, at det er et objektivt tidsmoment nødvendig tilstede i hvert tilfælde naar bevisstheten ytrer sig, og hævder derfor som vigtig for erindringen den omstændighet, at fortiden har direkte indflydelse paa nutiden. K.s avh. er videnskabelig set litt svakt underbygget. Han opererer f. eks. med in-nervationsfornemmelser og gaar noget summarisk ut fra en rent empirisk opfatning av rumsansen. Men den røber i sin almindelighet en forsker som er fortrolig med sit emne, og den fremfører flere synsmaater som fortjener at bli lagt merke til.212 anathon aall. H.-F. Kl.

Flere indlæg i dagens spørsmaal, slik som de kunde melde sig for dansk tænkning og følelse, er levert av N. Teisen. I Kort indlæg i sagen mellem S. Kierkegaard og H. L. Martensen 1884 forsvarer han sindig og fornemt Kierkegaard og paaviser den ideale grundkarakter i hans polemiske optræden. I en avhandling Om viljens frihed 1904 diskuterer han de grunder som i tidens løp er blit gjort gjældende om emnet, og tar sterkt standpunkt for den indeterministiske anskuelse. De avgjørende synspunkter er hos ham mere etiske end logiske.

I et litet arbeide: Den sympatiske forstaaelse, har Gudmundur Finn-bogason i 1911 søkt at hævde en original opfatning av en hovedside ved det menneskelige aandsliv. F. analyserer de ulike former av et forstaaende forhold overfor det sjælsliv vi er vidne til og paavirkes av. Begreper som opfattelse og reaktion, indstilling, suggestion, efterherming blir undersøkt. Vi forstaar umiddelbart andres individualitet, deres maate at være paa, tænke og føie paa, ved at bli som disse andre, og vi blir som de ved at efterligne dem. En forutsætning for at forstaa noget er, at man ikke likegyldig lar tingen gli over, men betragter den i dens individuelle egenhet. Det vækker efterligningstendensen hos os. Særlig betydning faar denne regel naar gjenstanden er opførsel og gjerning hos andre mennesker. Agter man da paa deres holdning, paa deres bevægelser og lydgebærder, saa er det midlet til at »forstaa« dem. En vigtig rolle tilfalder herunder det man pleier kalde indstillingen. Ved at bruke den metodiske forholds-maate som F. skildrer, kommer man saa at si til at opta det fremmede menneskes væsen i sin egen sjæl og sit eget legeme. Ogsaa ved den avbildning av livet som foreligger i digtningen, gjør denne regel sig gjældende; F. ender sin egenartede, litt usikkert funderte, undersøkelse med en analyse av digterens eget sjæleliv i dets forhold til sjælelivet hos personene i digterverket.

En retning for sig inden psykologien er repræsentert av et par mænd som særlig har sat sig til maal at beskrive rørelser og lovmæssigheter i sjælslivet, slik som dette sjælsliv aabenbarer sig under de moderne vilkaar for menneskelig tilværelse. Fortrinsvis tegner de sjælebilledet paa grundlag av en rik eksempelsamling fra konkrete livssituationer. Denne produktion gir et karakteristisk fingerpek paa hvor mange motiver de nye fremskridt inden psykologien kan gjøre levende for bevisstheten i et moderne samfund med utpræget aandsdannelse. Den hele foreteelse har et visst slegtskap med den Bergsonske retning i Frankrike. Grundlæggeren av denne type av filosoferende psykologi er docent L. Feilberg († 1912). Han forfølger i sin produktion for en væsentlig del pædagogiske formaal, vil tilskynde læseren til at opta et personlig arbeide med sig selv. Med dette for øie1918. No. i.

filosofien i norden.

har han saa at si gravet frem av menneskenaturen et oprindelig jeg, slik som personligheten lever sit stille indre liv uhemmet av samfundshensyn eller av vanepræget hos omgivelserne. Feilbergs teoretiske maal er systematisk at bygge op en værdilære, skaaret til efter fysikkens grundbegreper. Han tar det litt let med bruken av analogier, og da han fører dem fra naturvidenskapen, der de alene gjælder i sin eksakte mening, over paa omraadet for aandsfænomenene, saa kan hans psykologi ikke frikjendes for en viss dilettantisme i selve anlægget. Den fantasifulde maate hos F. at konstruere frem de sjælelige situationer paa har paa samme tid noget fængslende og noget forvirrende ved sig. Man har en fornemmelse som naar synet er utsat for lysglans, og det glipper for evnen til at fiksere. Men trods den uro som hviler over fremstillingen, og endda ræsonnementet imellem nærmer sig til en slags passiar med læseren, blir hovedindtrykket, at det gjennem Feilbergs skrifter taler en mand med aapent syn for mange litet paaagtede sider ved den aandelige personlighet. Hans produktion er isprængt en overraskende mængde med eksempler fra mennesketilværelsen, saavelsom fra naturen, med personlige iagttagelser og psykologisk-etiske refleksioner av enhver art. Blandt hans verker kan fremhæves: Om ligeløb og kredsning i sjælelivet, bidrag til en aandelig sundhedslære 1896. Den omhandler som en del av »naturlæren« grundformene for sjælelig bevægelse. Om denne bevægelse forer han frem endel almensætninger. Skriftet Om sjælelig ringhed 1899 er paa en maate en fortsættelse av det forannævnte. I 1905 kom hans Naturlærens ABC, en kort fremstilling av livs-økonomisk levelære. Arbeidet utvikler teoretiske synsmaater om faste bevægelsesretninger i de forandringer som sker i naturen; fra bevægelseslæren gaar han over til værdilæren, en lære om en kraftutfoldelse ledet i rette spor. Feilbergs tanke om en sjælelig naturlære gaar ut paa at dra frem visse avgjørende egenskaper ved det praktiske sjælsliv, slik som det ter sig for en iagttager. Som saadanne egenskaper regner han efter en iøvrig noksaa tilfældig usystematisk maalestok: det ubevisste sjælsliv, fremdeles det han kalder selvhet, varme, oprindelighet og simpelhet.

En filosoferende individualitet av lignende type som Feilberg er C. Lambek 1. Ogsaa i indholdet av det de fremfører, er det nøie slegtskap.

1 En yngre dansk forfatter med utpræget selvstændig syn paa principielle spørsmaal inden det praktiske livs filosofi er J. C. Kall, at dømme efter de tidsskriftartikler han

i 1915 utgav i bokform under titelen Filosofi og religion; de virker som indlæg av en intellektuel entusiast. Forsaavidt det er gjørlig ut av de smaastykker han har offentliggjort, at faa ut en fælles grundtanke, turde det være den, at livet saa at si bestrides ved sine egne midler, se s. 41, 44, 55 og avhandlingen: Livets ret s. 69 ff. Istedenfor positiv religion er rationalistiske grundsætninger bestemt til at tjene som basis for men-214

H.-F. Kl.

L henviser selv til Feilberg som en forgjænger i selviagttagelsespsykologi. Dog blir hos L. ikke slik som hos F. grænsen ofte flytende mellem virkelig objektiv iagttagelse og poetisk stemningsmaleri. I et par aar, 1902 —1904, utgav L. et Tidsskrift for aandskultur og menneskekundskap. Med avhandlinger som drøfter sjælslivet, slik som det fortoner sig for selviagttageren i vor samfundseksistens. Behandlet blir forskjellige punkter i moralens og det dannede menneskes livspsykologi. Slike som: Træk av samtalens kultur; iagttagelsesnydelser; nogle rids av den sjælelige hygiene; hvorledes man skal møte motgang; om ros; forlatthetsfolelser, ensomhet, hvile, ro; Gjentagelsens betydning, Om dovenskap, hvorledes man skal skape sig interesser; Om stemningsbevægelser, antisympatiske følelsesbe-vægelser, et par iagttagelser om vrede; om magt; om dannelsens betydning og fare, osv. I større sammenhæng har L. utviklet sine teorier i et par betydeligere verker. I aarene 1901—06 kom hans Udkast til en sjælelig bevægelseslære. Han fremsætter her som opgave for psykologien at utfylde de resultater som vindes ad eksperimentel vei ved indsigter op-naadd ved almindelig iagttagelse og logisk ræsonnement. De sjælelige foreteelser opfatter han som bevægelsesfænomener og søker paa den maate, ved en saakaldt processuel metode, særlig at dra frem i lyset foreteelser som hittil har været noksaa upaaagtet, og som gaar paa visse aarsaksfor-hold inden sjælelivet. Saaledes forbindelsen mellem fornemmelser og muskelbevægelser, »interessens« eller følelsernes indflydelse paa associa-tionsløpet, stemningsdannelse osv. Lambeks verk lider av

endel metodiske svakheter, lægger man an en strengere maalestok. Det er farlig at »eksperimentere« med tanken paa omraader der en sterkt utviklet videnskap har eksperimentert i ordets realmening. Man kan komme i skade for at uttale et urigtig skjøn om ting som en fagkyndig granskning har kunnet karakterisere gjennem en mere paalidelig dom, eller til at se et problem der som en bestemt løsning er rette svar. Paa den anden side skal det erkjendes, at forfatteren i nærværende tilfælde har gjort mange analyser

neskenes aandsliv. Livet for den enkelte som for samfundet vil i utviklingens medfør komme til at bli regulert efter fornuftprincipper i hele den utstrækning der videnskapen tilkjæmper sig agtelse. Forfatteren gir en meget kritisk omtale (s. 61 fg., s. 85 ff.) av det blandingsgods som er indholdet i den traditionelle moral. Særlig opmerksomhet vier han spørsmaalet om liv uten religion. Med en ikke helt lykkelig synonymisme lar han ateisme ha samme mening som videnskabelig religionsforklaring. Om tanken skal bli staaende ved en gud eller ikke, det spørsmaal ser K. i sammenhæng med problemet om grundlaget for menneskelig kundskap og metoden for erkjendelsen. Avhandlingen, som er skrevet med djervhet og varme, kan karakteriseres som litt usystematisk fremførte indlæg for individuel fri personlig eksistens; forfatterens hovedtanke gaar ut paa at gjennemføre for hele aandslivet saadanne maalestokker som i sandhet kan sees at være hentet fra livet selv.1918. No. i.

og iagttagelser som fortjener at bli lagt merke til. Eksempelvis kan nævnes meget av det som L. utvikler 1. c. I, s. 26 ff. om assimilation; refleksioner over fornemmelsesbevægelsen I, s. 33 ff; hypotesen om det sjælelige energifænomen I, s. 37 ff.; stansningsprocessene I, s. 55 ff; opmerksomhets-utfoldelsen, erindringsopløsninger, opmerksomhetsfald II, s. 13 ff.1. Med rette lægger L. under sin analyse av de sjælelige bevægelsesfænomener vegt paa tydelighetstendensen.

3dje del av Udkast til en sjælelig bevægelseslære kom ut selvstændig med titelen: Om sjæleligt arbeide og sjælelig bygning 1906. I den sjælelige bygning er et grundtræk det L. kalder samtidighet. Med det menes den leddelte sjælefunktion at opfatte forskjeller og opta mere end én for-nemmelseskvalitet om gangen. Han analyserer videre det saakaldte nær-hetsbegrep; undersøker den sjælelige vekst og dens betingelser; vekselvirkningen mellem forestillingene, grundregler for den orden de indtar til hverandre. I avsnittet om sjælelig arbeide skjelner forfatteren mellem saadanne egenheter som har at gjøre med de umiddelbare resultater, og saadanne som hænger sammen med de middelbare; fremhæver den betydning for sjælsarbeidet som gruppedannelser og plan har; følelseskoeffi-cienten; endelig motiver av mere logisk natur, sjælsytringer fremstaat av trang til begrundelse for tanke- eller følelseslivet. Tilsidst en karakteristik av de forhold som gjør at sjælsforeteelserne kommer frem i sin fylde eller omvendt lider skade og blir forringet.

I sin Indledning til kulturens filosofi 1908 tilkjender L. psykologien en avgjørende rolle naar de principielle kulturformaal skal bestemmes. Han byr her paa interessante utviklinger (1. c. s. 61 ff.) over historiske forandringer i værdiforestillingen hos mennesket i de ulike tidsaldre. Et

1 Under fremstillingen av dette punkt anfører L. eksempelvis følgende: En sproglærer som underviser av pekuniære grunder, faar en betydelig arv eller tilbud om en ny stilling, som han foretrækker. Paa faa dager har han da glemt en hærskare av gloser, uttryk, metodiske planer som han før hadde paa rede haand. Den omstændighet, at eksamen absolveres, har en herjende indflydelse paa kandidatens kundskaper. I disse tilfælder synes en hel kreds av forestillinger at leve, ikke selvstændig hver for sig, men ut fra en fælles energikilde eller en central forestilling, hvis kraft meddelte sig til dem og ernærte dem. Faar denne centrale forestilling andre forbindelser (energikilden andet utløp), saa er med ett slag en hel koloni av forestillinger dels opløst i deres indbyrdes sammenhæng, dels glemt.

L.s hypotese om en fælles energikilde eller en central forestilling er noget vag,

i samhøve med en tilbøielighet hos ham til at slaa sig tiltaals med en ikke nærmere præcisert aabenbaringsform for det sjælelige forhold. Men det her citerte er et godt eksempel paa en frugtbar iagttagelse, og jeg kan bare

beklage, at denne, likesom Galtons iagttagelse (citert efter Dam, Om muligheden af en formel opdragelse s. 144 fg.), var mig ukjendt da jeg selv tok dette punkt op til eksperimentel undersøkelse. Se min avh. i Zeitschr. f. Psychologie bd. 66 1913 Ein neues Gedächtnißgesetz? Experim. Unters. über die Bedeutung der Reproduktionsperspektive.26

klart syn for den menneskelige personlighets helhetsopgave særkjender det populært skrevne arbeide Personlig kultur 2. utg. 1914.

For metoden i de studier som ligger ham paa hjerte, søker L. at gjøre principielt rede i sit skrift fra 1909: Om psykologiske beviser. Han sætter fingeren paa visse svakheter ved det psykologiske granskingsarbeide, slik det nu drives. Særlig forsømt er de deler av opgaven som fremstaar fordi vi ønsker at hitføre forandringer i sjælslivet (i evner, karakter osv. hos os selv og andre), og derfor maa attraa at kjende de sjælelige aarsaksforhold. Flere psykologiske størrelser behandles nu saaledes, at det som alene er fysiske vilkaar for at de skal dannes, blir tat som utgjorde de en integrerende del av sakindholdet i selve bevissthetstilstanden (eksempler fra tids- og rumopfatningen). Mens i virkeligheten det at konstatere de naturlige vilkaar for indtryk vi har, ikke oplyser noget om de sjælelige tilstander som skal identificeres. Det maa mot Lambek hævdes at den empirisk arbeidende psykologi her aldeles ikke mis-kjender forholdet, selv om den forfølger de psykologiske emner tilbake til den naturvidenskabelige grund de aabenbarer sig paa. Men naturlig vil meningene være delt om hvor meget de ulike arbeidsomraader er værd. For det stof man faar frem ved at iagtta ændringer indenfor det rent sjælelige, kan stilles op en værdimaalestok med mere almindelig interesse. L. utmerker selv bestemte iagttagelsesomraade^* de angir i grundtræk arbeidsfeltet for en psykologi som opererer med selviagttagelser: Tydelig-hetsændringer, fortrængninger, varighetsændringer, følelsesændringer, pla-ceringsændringer, opmerksomhetsfald, nærhetsændringer, utvidelser, sam-tidighetsvekst, speciel energi. L. har ikke uvæsentlige ting paa hjerte. Det uklare blir hvorledes man med disse spredte størrelser skal kunne bygge op en systematisk videnskap om den menneskelige personlighet, som jo faktisk i naturens husholdning ter sig som en psykofysisk enhet.

Den her sidst behandlede fremtoning inden dansk aandsliv er i to henseender symptomatisk for filosofiens stilling i landet. For det første aabenbarer den, hvad for vanskeligheter tanken har at arbeide med naar aandslivets fænomener skal faa den samme videnskabelige underbygning som naturvidenskapens foreteelser, og omvendt naturvidenskapen faa almenvirkning for aandslivets fremtoninger. For det andre peker den paa den kjendsgjerning, at for nærværende hænger nogen av de mest avgjørende opgaver for filosofien sammen med et dypt og alsidig kjendskap til sjælslivet og dermed til menneskepersonligheten, som til alle tider har været midtpunktet for en filosofisk opfatning av tilværelsen.

IV. FILOSOFIEN I NORGE.

1. De første vilkaar og de grundlæggende hovedtræk hos den norske filosofi.

I det historiens aar 1814 tok det norske folk Norge igjen paa odel. Det hadde faktisk levd som en fremmed i eget land. Nu flyttet det ind i hjemmet. Tanker som var modnet i menneskesindet under den franske revolution, indre kræfter som gjæret i det norske folks midte, tilsidst ytre skjæbne, hændelser i verdenspolitikken, alt tilsammen vakte hos nordmændene tillive mindet om at de hadde en gammel ret at kræve. Og den brændhug og offervilje man hævdet husbondsretten med, forkyndte at folkesjælen stod paa høide med folkekravet. La være at selveierpaastanden ikke stod der helt uimotsagt — Norge har saa at si levd i en omtrent hundredaarig proces om saken — saa meget var dog paa det rene, at nordmændene nu igjen kunde ta fat paa at stelle for sig selv. Med egne hænder og efter eget hode. Med én gang blev det travelt paa alle kanter. Det er med et riksfolk som med et individ. Intet fører tanker og følelser, fantasi og vilje mere fuldt og mangfoldig frem, intet gjør personligheten

mere yr av virketrang end det, efter lang tids nød omsider at overta en eiendom som man vet sig at ha med lov og rette. Tilværet faar nyt indhold, tiden faar nye arbeidsmaal. Det blir alvor av historien. Historien for et folk er nu til enhver tid, og i hvert tilfælde et særeget produkt av samvirke mellem idéer som kan være laant mangestedsfra, og hjemlige forhold som folk finder hos sig selv, nyt og gammelt i forening. I hovedsaken er historien for et samfund avhængig av dets materielle og aandelige hjælpekilder, og — ikke mindst — av det arbeide som lægges i at fremme disse hjælpekilder av begge slag. Inden aandslivets omraade er igjen en mere eller mindre betydningsfuld fremtoning den filosofi som blir dyrket.

Det aandelige liv i landene hadde et centrum i universitetene. Dengang i endnu høiere grad end nu. Norge hadde netop saa at si paa aars-2l8

dagen fer den politiske nygrundlægning reist sig et nationalt universitet1. Ved det indtok filosofien en førsterangs plads, repræsentert ved et fakultet for sig (blandt universitetets otte). Det var meningen det skulde være 3 professorer i faget. Saa mange blev det aldrig, og efter den nye fundats, som traadte i kraft i 1824, blev filosofien et akademisk fag blandt flere i et av de 4 (senere 5) fakulteter som repræsenterte universitetet.

Det unge Norge som nu kunde vente at finde metodisk veiledning i videnskap og tænkning, hadde i de første aar ikke de bedste vilkaar. Naar man sætter sig tilbords, faar man ta mot rettene slik de kommer efter tur, men hvad man med føie gjør regning paa, er at servicet skal være komplet og betjeningen være ved haanden i rette stund. De erfaringer man i det punkt skulde gjøre med filosofien i Norge, var imidlertid noksaa mistrøstige. Det feilte baade læremidler og lærerpersonligheter og gik derfor, at se til, ut i ødet. Men det baader litet at klage; la historien selv vidne om det som ventet filosofien, dens skjæbne og vanskjæbne, dens armod og dens nyblomstring eftersom det led paa. I arbeider som det før har været vist hen til (festskriftet for universitetets hundredaars-jubilæum og en avhandling i Kr.a Videnskapsselskap om psykologiens historie i Norge), har jeg særlig behandlet filosofien under synsvinkel av en fremtoning indenfor universitetet. Lange veier sparer jeg mig at gaa, fordi jeg saaledes i flere stykker allerede har utført mit ærind. Det skal imidlertid være sagt med det samme at opgaven denne gang er lagt noget anderledes an, og rammen er blit væsentlig videre. Forsøket paa at naa ned til de inderste historiske røtter har ført til at billedet er blit fyldt ut paa flere punkter. 1 den skildring som staar nedenfor, vil mangt komme ind som er ment at skulle være filosofi, men ikke er det; atter andet vil bli tat med som hverken er ment at være filosofi eller er det. Og det hænger det slik sammen med. Tanken kan løftes op i filosofiske høider ogsaa ved et ræsonnement som hænger noksaa lavt nede, bare retningen bær opover. Det er menneskers vis at kalde ogsaa det for himlen der ligger som skybunker ikke saa særlig høit over vore hoder. Og at det ikke er ret dette, glemmer vi let fordi skyen, naar vi først ser i dens retning, ikke stanser vort blik, men sender det videre forbi op mot den virkelige himmel med dens uendelige blaa. Endelig skal man merke sig at det som ikke vil gjælde for filosofi, som ikke er det og aldrig vil bli det, likefuldt kan være en realfaktor i de aandelige tilganger som fører til filosofi. Filosofiens historie er fuld av momenter som har liten lik-

De første studerende ved universitetet i Kristiania blev indskrevet 5te juli 1813; et halvt aar i forveien var de 6 første lærere for universitetet blit utnævnt, med filosofen Treschow i spidsen.1918. No. i.

skap med filosofien. Det skal stadfæste sig ogsaa naar Norge er skuepladsen for undersøkelsen.

Tar man oversyn over det som er kommet op av filosofisk tænkning i vort land, saa falder det naturlig at inddele utviklingen i 2 hovedperioder, hver paa omtrent halvhundred aar. En ublandet spekulativ periode, da al filosofi var en systematisk tænkning i skolemæssig form; og en realistisk periode, da ogsaa filosofien fik sit præg av den nye livs-opfatning og det nye naturgranskende arbeide. Den første periode rak gjennem sine virkninger langt ut over anden halvdel av 19. aarh.; men ute i 60-aarene — og med voksende styrke i de følgende aar — kom i den teoretiske grundstemning i landet en bøining i ny retning, henimot liberalt syn i livsspørsmaal, empirisk opfatning av kundskapsproblemene. Det hele falder kronologisk sammen med en politisk social strømvending i

folkets midte og sker ikke uten en real sammenhæng med den. En noget anden inddeling vilde man faa, dersom man indskrænket opgaven til at gjælde filosofien slik som den er repræsentert ved det norske universitet. Da kommer billedet til at se slik ut: Vi har en næsten 70-aarig periode for hegelianismen, fra Poul Møller foredrog den heroppe omtrent aar 1830, og til Monrad (1845—1897) sluttet ved universitetet. Denne 70-aarige periode har sin ramme paa den ene side i en forangaaende tidsbolk av en noksaa blandet, men væsentlig spekulativ art; paa den anden side er rammen git med et par decennier da filosofien i hovedsaken er blit dyrket og docert efter erfaringsmetoderne.

I den mangfoldighet av enkeltheter som tilsammentat gir det vi kalder aands- og kulturlivet i et land, vil det prøvende øie altid kunne skimte nogen faktorer som gjør sig gjældende i særlig grad, og som i grunden avgjør hovedtrækkene i folkets aandelige fysiognomi til en given tid. Det er flere kræfter valget kan staa imellem. Den faktor som har overtaket i folkets yrke og tankeliv, i dets fantasi og dets produktive arbeide, kan ligge paa nationaløkonomiens eller paa kunstens omraade, kan høre til viden-skapens eller digtningens verden, eller kan sortere ind under politikkens, den ytre eller den indre politiks begrep. Hvad for en av disse størrelser det i det enkelte tilfælde blir tale om, er historisk betinget.

For Norges vedkommende er, naar man ser paa utviklingen fra de første frihetsaar og fremefter, saken ikke til at ta feil av. I brændpunktet for folkets opmerksomhet staar like fra de første frihetsaar og længe fremefter, to ting: digtning og politik.

At det netop var disse som i hovedsaken slukte den aandelige energi hos folket, hadde historisk sine gode grunder. I digtningen var det en sterk tradition tilstede. I politikken arbeidet man med nye og store maal.220

For at ta fat med digtningen, saa var det saa, at den norske selvfølelse just paa dette omraade hadde skaffet sig luft i en egen meget agtværdig foreteelse inden den nordiske litteraturhistorie: Det norske selskap av 1772, repræsentert ved mænd som J. H. Wessel, C. Fasting, J. Wibe og brødrene Frimann. Selskapet selv holdt sig jo ikke længe oppe; turen fra Kjøbenhavn til Kristiania overstod det ikke. I samme aar som det norske universitet begyndte sin virksomhet, blev det opløst i Danmark, men dets arkivkapital naadde, som man vet, ikke frem dit det nu rettelig hørte hjemme. Imidlertid førte aanden fra selskapet dog paa en maate en tilværelse hos norske mænd, som hadde lært at man kunde øve magt over sindene ved det skrevne ords kunst, og at tanker kunde naa virksomt frem naar de var klædt i vers. Til disse erfaringer fra en produktion, utført av nordmænd med megen hæder1, kom den suggestive glans fra Oehlenschlägers og den danske romantiks virksomhet. Her har vi vel forklaringen til at man i Norge likesom instinktivt grep først og fremst til digtningen som en særlig passende form for tankeproduktionen og som det naturlige organ for den aandelige strid.

At den anden hovedsøile for utviklingen i Norge blev politikken, var git med den naturlige situation. Det skal mindes at man i 1814 ikke bare fuldbyrdet den statsretslige akt at gjøre Norge til et selvstændig rike for sig i norden, men at man samstundes skapte et helt nyt forfatnings-verk, som gav nye livsvilkaar baade indadtil og utadtil. Historien om Norges frihet har sine forutsætninger ikke bare i en konstellation under avviklingen av Napoleonspolitikken, men tillike i dype principielle aands-rørelser inden den europæiske folkeverden i det forutgaaende aarhundrede. Den politiske gjenreisning i Norge har sine røtter i oplysningstidens idéer, slik som disse kom til gjennembrud i den store franske revolution. I det arbeide som det norske folk var kaldet til at utføre videre med sit politiske verk, var dermed fra første stund av kommet et sterkt teoretisk grunddrag. Det skal da ogsaa siges om den norske politik, at man til enhver tid blandt dens ledere har fundet mænd med vaakent syn for de principielle rørelser hos folkene ute i den store verden og med omsorg for at skape et hjemsted for disse idéer i eget fædreland.

Politik og digtning kan neppe siges at være de gunstigste magter til at fremme den syntese av tænkning og videnskap som heter filosofi. Man spør kanske hvad det saa skal være godt for at røre ved disse begreper, her det

jo ikke er opgaven at skildre norsk aandsliv, men at fortælle hi-

1 Nylig har Francis Bull — i sit skrift, Fra Holberg til Nordal Brun 1916. trukket linjerne for den ærefulde norske andel i fælleslitteraturen op og ført dem bakover helt til Holberg og Schøning.1918. No. i.

storien om den norske filosofi. Men saken er, at i et fuldstændig billede skal ogsaa de merke partier fores ind i tegningen; vi maa soke at forstaa hvad som utarmet den »rent filosofiske produktion ved at dra opmerksom-heten bort paa emner av anden art; og vil nogen ikke la dette negative synspunkt gjælde, saa vil han i hvert fald maatte godta den positive bevæggrund til omtale som ligger deri, at just i produktioner paa politikkens og digtningens omraader finder vi nogen av de frøkorn som endnu røber at man bevæget sig i filosofiske refleksioner; netop ifra disse hold utgik nogen traader som i sin tid og paa sit vis skulde gi norsk tænkning dens egne farve, dens retning og maal.

En eiendommelighet ved de norske forhold er den, at digtning og politik, ofte forenet i samme personlighet, blev repræsentert paa et ganske bestemt sted: i studenterverdenen. Den hadde en paafaldende vegt under meningsutvekslingen i det unge norske samfund. Det som skedde i studentersamfundet, stod i det almindelige omdømme som en særlig udmerket del av aandsverket i landet. Studentene selv hævdet sig uten motsigelse som aandens utkaarede i en ellers banausisk verden1. De slog til lyd for de idéer som tok sindene fangen, og i deres midte fik den nationale følelse sin vigsel av ungdommen. Den 17de mai er f. eks. en norsk prydplante vokset frem paa studentersamfundets grund.

Den aandelige daap de studerende fik, var for de flestes vedkommende sterkt teologisk. Man tænkte over problemer som hørte hjemme i religionen, og mottok undervisning i teologi og metafysik. Indtil de første par aartier var omme, studerte mellem halvparten og tredjeparten av de unge teologi. Det studium tok meste kraften. Man hadde iøvrig ikke saa meget at fare med, og det er saaledes ikke at undres paa at Kristiania universitet i hin tid, naar undtages Abel, ikke frembragte noget videre som kan regnes med i den internationale tænkning og videnskabelighet.

Skal man peke ut nogen fra hine dager som typisk norsk student, saa maatte det være Henrik Wergeland, et navn vi straks støter paa naar vi ransaker sporene til den første filosofiske tænkning i Norge. Henrik Wergeland forenet i sin personlighet alle de tre egenskaper som

1 Som symptom paa følemaaten kan tjene nogen ord Treschow retter (paa latin) til studentene i 1913 i den første immatrikuleringstale ved det norske universitet (Norske univ. og skoleannaler iste bd. s. 341 ff.). Efter bl. a. at ha formanet dem til ikke at =ætte sig i gjæld — noget som vilde virke skadelig for de studerendes sindsro — lægger T. dem paa hjerte at de skal elske og agte sine akademiske medborgere, men paa den anden side ikke indbildske hæve sig og sine over medborgerne i den større stât, eller ringeagte dem som halvbarbarer; ti dette er ubillig og tjener til at krænke det menneskelige samfund osv.

Det er bare 100 aar siden disse ord faldt. Om siudenterverdenens rolle i det unge hovedstadsliv se J. E. Sars, Norges politiske historie 1815 — 85. 1904 s. 142 fg.222

netop blev fremhævet. Han var en digter av de sjeldne, politisk høvdingeskikkelse, teolog av utdannelse. Varm og vild, stor og sterk plantet han sig bent i midten hos sit folk, rede til at overta dets samvittighet, til at digte og politisere paa dets vegne, skaffe det dets rette plads paa jorden og lodse det frem til de himmelske havner. I studenterlivet tok han del fra 1825 av, og det gaar ikke mange aarene, saa merkes det i alt som fortjente navn av norsk liv dengang, at det var dukket op en magtfuld personlighet som det unge Norge kunde flokkes om i følgeskap eller fiendskap. Det som ikke mindst slaar en hos denne store norske indfødte, er hans universalisme.

Den har sin grund i filosofisk tænkemaate. Hans filosofiske karakterpræg er imidlertid nærmere set noksaa ensidig og streifer mest bare et par emner. Det har teologien voldt[1]. Forholdet er synlig i Henrik Wergelands første større verk, egentlig det eneste som vi i denne sammenhæng har at holde os til: Skabelsen, Mennesket og Messias, som kom ut i 1830. Det arbeide vor landsmand har lagt ned i dette skrift, som blev fuldendt da han var 22 aar, og som han senere stelte med og rettet paa uten nogensinde at kunne faa det av minde, er al agtelse værd. Med tanke paa hvad en Milton har git i sit Paradise lost, Dante i sin Divina comedia eller Klopstock i sin Messias, vil de norske paa forhaand være gunstig stemt overfor et nationalt verdensepos over saa vældig et emne. Men man gaar skuffet fra det. Som kunstverk staar det ikke til at redde. I det stykke maa Welhaven siges at ha ret i sin kritik, selv om man ikke godtar de pedantiske skjønhetsregler som blir hævdet for anledningen. Slik som Wergeland i dette arbeide dynger op evig nye motiver, skyter ind alskens fantasiindfald, maa taalmotet tryte selv hos den mest godlyndte læser. Alle livets mørke gaater, ja hvert et spørsmaal som tynger paa slegten, vil Wergeland gi plads i digtet. Det er aabenbart: Han har her git sig i kast med et ov-evle. Det han frister paa, er ikke likere end om nogen overtaler en vandringsmand til at ta en bred aa i hop fra sten til sten, og paa samme tid lægger slik last paa mandens skuldrer, at staklen er dømt til at plumpe uti straks han har gjort et byks eller to. Det skal indrømmes Nikolai Wergeland, som tok op forsvaret for sin søn[2], at verket har en plan: men slik som tankerne er overgrodd med mytologiske og apokalyptiske digtninger, forfeiler H. W. sit første maal som kunstner: det at gi læseren nogen glæde av at følge denne plan igjennem

1 Hans ven fra ungdommen L. Kr. Daa kalder det (1 bd. Tidstavler) for en ulykke at han (formodentlig tilskyndet av faren) tok op det teologiske studium, som ikke lot hans aand faa utfolde sig frit efter dens natur.

2 Retfærdig bedømmelse af Henrik Wergelands poesie og karakteer, Christiania 1833 s. 91.

med sin tanke. Naar vi derfor i dette verk av Wergeland har at hilse tilsynekomsten av det første filosofiske digt paa norsk grund, saa maa det med det samme siges at det litterært set er et dødfødt produkt, og det staar ikke andet tilbake end kort at referere de momenter i det, som gjør at det overhodet har krav paa at nævnes i denne sammenhæng. Wergeland byr paa et slags religions- og politisk filosofi. Paa grundlag av symboler med gammel orientalsk ophav, og av historie, laant fra kristendommen, arbeidet han ind i digtet sin brændhug for menneskerettighetene og sin politiske og republikansk farvede idealisme. Det sidste maatte for en individualitet saa utpræget pædagogisk stemt som Wergeland være hovedsaken. Det var ham om at gjøre ut av en væsentlig religiøs fantasi at trække op linjerne for den moralske og politiske historie for menneskeheten. Gjennem symbolske skildringer viser han hvorledes menneskets natur gjennemgaar renselser og løftes op til godhet, renhet og styrke; hvorledes i slegtens liv frihet og aand bryter igjennem al nød og strid frem til seier. Det er alt sammen sterkt tænkt[1], og naar man blir ør i hodet av al den hjælpeløst opdyngede logisk-æstetiske tam-tam i skriftet, saa blir man omvendt ogsaa naturlig smittet av varmen i det som blev præket av denne troende aandens kjæmpe[2].

2. Filosofen Treschow i Norge.

Wergelands tro har et evolutionistisk grundlag, og de tanker om utviklingen som digteren har sat paa noter, har han tvilløst faat gjennem

1 Varmt anerkjendt samme aar verket kom ut, av en beundrende forf. i „Morgenbladet" 1830 nr. 273. At man bak merket G. S. skulde ha at læse prof. Georg Sverdrup, var allerede paa forhaand av indre grunder litet sandsynlig, og er nu utelukket efter det som P. L. Stavnem har lagt frem i festskriftet til Gerhard Gran 1916 s. 102 ff.: En anonym Wergelandsforsvarer.

2 I en tankevækkende undersøkelse i Festskriftet for Gerhard Gran s. 77 ff., Skapinga, Menneskja og det 3die Rike retter Halvdan Koht opmerksomheten paa sammenhængen mellem denne digtning av Wergeland og den hellenske filosofi; særlig tænker han paa nyplatonismen, som jeg forøvrig, i motsætning til E. Zeiler, tror er avgjort ældre end Plotin fra omkring midten av 3dje aarh. efter Kr. Se mit skrift, Der Logos II, 1899 s 393 ff. Det

er tvilløst rette spor Koht her følger. I denne sammenhæng kan det mindes om hvad Wergeland skyldte Treschow, hvis navn prydet titelbladet for dette W.s skrift. I Treschows systematiske tænkning er nyplatonsk som anden gammelhel-lensk filosofi merkbart repræsentert. Men det er spørsmaal om ikke paavirkningen paa Wergeland efter sin art skyldes speciel læsning av kirkehistorie og senjødisk-kristelig teologi, og om ikke nyplatonismen i hans fantasi i dette tilfælde er traadt i skyggen for mere orientalsk prægede halvkristelige retninger som gnosticismen og den strengt dualistiske manikæisme, to historiske grundformer for religionsfilosofien som hver studerende teolog vil maatte nødvendig gjøre kjendskap med. Dersom man fik rede paa hvad Wergeland vel kan ha hørt og læst om disse emner ved universitetet og dets bibliotek!

med sin tanke. Naar vi derfor i dette verk av Wergeland har at hilse tilsynekomsten av det første filosofiske digt paa norsk grund, saa maa det med det samme siges at det litterært set er et dødfødt produkt, og det staar ikke andet tilbake end kort at referere de momenter i det, som gjør at det overhodet har krav paa at nævnes i denne sammenhæng. Wergeland byr paa et slags religions- og politisk filosofi. Paa grundlag av symboler med gammel orientalsk ophav, og av historie, laant fra kristendommen, arbeidet han ind i digtet sin brændhug for menneskerettighetene og sin politiske og republikansk farvede idealisme. Det sidste maatte for en individualitet saa utpræget pædagogisk stemt som Wergeland være hovedsaken. Det var ham om at gjøre ut av en væsentlig religiøs fantasi at trække op linjerne for den moralske og politiske historie for menneskeheten. Gjennem symbolske skildringer viser han hvorledes menneskets natur gjennemgaar renselser og løftes op til godhet, renhet og styrke; hvorledes i slegtens liv frihet og aand bryter igjennem al nød og strid frem til seier. Det er alt sammen sterkt tænkt[1], og naar man blir ør i hodet av al den hjælpeløst opdyngede logisk-æstetiske tam-tam i skriftet, saa blir man omvendt ogsaa naturlig smittet av varmen i det som blev præket av denne troende aandens kjæmpe[2].

2. Filosofen Treschow i Norge.

Wergelands tro har et evolutionistisk grundlag, og de tanker om utviklingen som digteren har sat paa noter, har han tvilløst faat gjennem

1 Varmt anerkjendt samme aar verket kom ut, av en beundrende forf. i „Morgenbladet" 1830 nr. 273. At man bak merket G. S. skulde ha at læse prof. Georg Sverdrup, var allerede paa forhaand av indre grunder litet sandsynlig, og er nu utelukket efter det som P. L. Stavnem har lagt frem i festskriftet til Gerhard Gran 1916 s. 102 ff.: En anonym Wergelandsforsvarer.

2 I en tankevækkende undersøkelse i Festskriftet for Gerhard Gran s. 77 ff., Skapinga, Menneskja og det 3die Rike retter Halvdan Koht opmerksomheten paa sammenhængen mellem denne digtning av Wergeland og den hellenske filosofi; særlig tænker han paa nyplatonismen, som jeg forøvrig, i motsætning til E. Zeiler, tror er avgjort ældre end Plotin fra omkring midten av 3dje aarh. efter Kr. Se mit skrift, Der Logos II, 1899 s 393 ff. Det er tvilløst rette spor Koht her følger. I denne sammenhæng kan det mindes om hvad Wergeland skyldte Treschow, hvis navn prydet titelbladet for dette W.s skrift. I Treschows systematiske tænkning er nyplatonsk som anden gammelhel-lensk filosofi merkbart repræsentert. Men det er spørsmaal om ikke paavirkningen paa Wergeland efter sin art skyldes speciel læsning av kirkehistorie og senjødisk-kristelig teologi, og om ikke nyplatonismen i hans fantasi i dette tilfælde er traadt i skyggen for mere orientalsk prægede halvkristelige retninger som gnosticismen og den strengt dualistiske manikæisme, to historiske grundformer for religionsfilosofien som hver studerende teolog vil maatte nødvendig gjøre kjendskap med. Dersom man fik rede paa hvad Wergeland vel kan ha hørt og læst om disse emner ved universitetet og dets bibliotek!

undervisningen ved universitetet i Kristiania; han har dem fra filosofen Niels Treschow[1].

Niels Treschow er blandt de mænd Wergeland helliget sit filosofiske epos. Ogsaa Steffens, hvem W. kalder for Norges bortblæste laurblad, er tat med blandt de berømte aandshøvdinger han regner op i dedikationen. To norske filosofer, de ypperste repræsentanter for utviklings-tanken og for de individualistiske idealer, er paa den maate blit utpekt som de gode genier for digteren, da han ung og seierssæl skred til sin aandelige gjerning for landet. Av disse hørte Treschow til de veiledere Wergeland personlig møtte, da han som student kom til det norske universitet. Høre ham fik han rigtignok ikke. Treschows saga som akademisk lærer i Norge blev kort. I 1813 underviste han et aars tid i de filosofiske discipliner, men saa blev han avbrutt, kom op i politisk virksomhet; da foreningen med Sverige kom istand, blev han chef for kirke-og skoledepartementet, senere, fra aar 1826 universitetets kansler. I 1823 —24 læste han, under en vakance, over moralfilosofien, hans sidste forelæsningskursus. Som filosofisk lærer har Treschow heroppe bare talt faa ord; han hører for saavidt mere den danske historie til. I denne undersøkelse om filosofien i norden har han derfor ogsaa faat plads i gruppen av danske lærere. I det decennium han virket som professor i Kjøbenhavn, blev de fleste av hans filosofiske hovedverker forfattet, og der var det han kom til at samle en anselig flok interesserte tilhørere om sine tankevækkende foredrag.

Dette vil dog ikke si at Norge skulde ha at gi historisk avkald paa en av sine betydeligere sønner. Det skal mindes at Treschows debut som lærer i filosofi skedde paa norsk grund; nemlig da han som rektor i Kristiania om vinteren 1796—97 holdt sine forelæsninger i B. Ankers boksal over Kants filosofi — et meget originalt og filosofihistorisk ikke upaaagtet forsøk paa en kritik av datidens mest fremstaaende tænker. Ogsaa i Kjøbenhavn holdt Treschow forbindelsen med sine landsmænd levende; han lærte der bl. a. at kjende de norske digtere Wessel, Wibe og J. N. Brun. Hans ry fulgte ham da han kom til sit moderland. Har T. end i Kristianiaperioden efter 1813 ikke virket større gjennem mundtlig foredrag, saa oplevde de norske dog den suggestive virkning av at ha

1 Særlig et træk peker hen paa at Wergelands tænkning ikke er romantik av den Schelling-Steffens'ske type, men staar nær den identitetslære som Treschow utviklet i sin metafysik. Det er den plads Wergeland gir aanden som det der alene løfter naturen op til at faa del i evighetens væsen. En iagttagelse som allerede er gjort av Herluf Møller i hans fængslende monografi om Henrik Wergeland 1915 s. 66 fg.1918. No. i.

i sin midte den personlige repræsentant for en navngjeten filosofi. Og saa hadde man hans skrifter1.

Treschow var flere og seksti da han tok fat igjen i Norge, men han følte sig endnu for ung til at skue tilbake paa sine »samlede verker«. Han skrev fremdeles. Hovedemnerne i denne produktion i Norge i 20-aaret fra 1813 til 1833, da han døde, hører avgjort ind under den praktiske filosofi eller handler om religionen. Bak sig hadde han de værdifulde arbeider fra Danmarkstiden: psykologien (Om den menneskelige natur i almindelighed, især dens aandelige side); den banebrytende undersøkelse fra 1807 om begrepet individ (avh. i Videnskapsselsk.: Gives der noget begreb eller nogen idee om enslige ting?); de tankefulde undersøkelser om historiens filosofi (Elementer til historiens filosofi). Sin biosofiske lære om utviklingen fra de laveste op til de høieste livsformer hadde han allerede fremstillet i grundtræk; sit filosofiske helhetssyn hadde han ogsaa gjort systematisk rede for i flere skrifter (særlig blir at nævne hans bok Om filosofiens natur og dele). Av det som nu — i Norgesperioden — kom til, er særlig nævneværdig et 3-binds verk: Lovgivningsprincipier (1820 og følgende aar), utarbeidet av T. som medlem av lovkomitéen, et skrift som vidner fordelagtig om sin forfatter som en selvstændig, human og fremskridtsvenlig tænker. Treschows sidste arbeide, hans filosofiske testamente: Om Gud, Idee- og Sandseverdenen, 1831—32, sammenfatter i hovedsaken synsmaater han tidligere har utviklet. Et nyt indlæg i det norske aandslivs historie betyr derimot hans skrifter om religiøse og teologiske spørsmaal. Blandt dem har det første skrift rangen: Christendommens aand eller den evangeliske lære, 1828. Den gamle oplysningsfilosof utvikler her en liberal universalistisk tænkemaate, som førte ham op i en kvass strid med tidens ortodokse romantikere, med Wexels og Grundtvigianismen, om bibelen, om Kristi guddom og om djævelen. Sammenstøtet

har bl. a. git Wergeland tilføre til en satirisk hjerteutgydelse om den skinbarlige djævel i en indsendt artikel til »Morgenbladet« nr. 31 for 1829, deri den unge student ikke kan holde tilbake en stille hyldest til »den gamle høitberømte norske filosof, . . . der har tøvet saa længe før han kom ut med sin hjertensmening«. Det er aaret før W. sendte ut sit Skabelsen, Mennesket og Messias.

1 Hans statsretslige og handelsretslige synsmaater blev diskutert ved det norske universitet. Hans evolutionslære og religionsfilosofi vandt en varm beundrer i Jonas Lie. Om A. O. Vinje vites det at han i unge aar studerte filosofien hos Treschow, og vi har Vinjes egne ord for at denne tænker hadde meget at si for hans utvikling i frisindet retning. Se Vetle Vislie, A. O. Vinje, 1890 s. 38, 275 fg. Vid.-Selsk. Skrifter. II. H.-F. Kl. 1918. No. 1. 1536 anathon aall.

Ikke alle sider av Treschows filosofiske personlighet er kommet den norske historie tilgode. Med sin psykologi og med sin lære om den empiriske kundskapsmetode hadde han git den danske tænkning frugtbare tilskyndinger. I Norge er det vanskelig at finde synbare merker efter ham netop i disse retninger. Hans teoretiske lære om individualismen fandt ingen direkte arvtager; først langt ad aare naar den gjennem omveien over Danmark tilbake til Norge som et fjernt ekko av norsk tale. Det av Treschows filosofi som hadde direkte virkning i Norge, synes være hans tanker om statsretslige og statsøkonomiske spørsmaal, hans lære om utviklingen og hans universalistisk-mystiske religionsfilosofi.

3. Det døde tidsrum. Schweigaards kritik over den spekulative filosofi.

Har man allerede ved Treschow den følelse, at det er som om bare en skygge glir hen over den unge norske tanke- og lærdomsverden, saa blir misforholdene i Norge endnu mere iøinefaldende, fordi det ikke kom nogen som kunde hjælpe isteden. De norske studerende er i den iste halvdel av vor hundredaarige akademiske historie simpelthen blit vanrøgtet i filosofien. De har lidt av underernæring. Man kunde med hensyn til den filosofiske situation i landet kalde perioden frem til 60—70-aarene, da man saa smpat emnet paa nye tankeverker, for det døde tidsrum Filosofien er fattig — baade efter bokstaven og aanden, baade i skrift og i tankeindhold, som vor litteratur var det i tiden før Holberg steg frem.

Allerede i den ytre ordning av den akademiske undervisning i den første tid røbet sig de ynkelige vilkaar for faget. Vanstellet kom straks mot slutten av 1814, da Treschow gik fra. Efter den tid stod enten pladsen som lærer i filosofi flere aar fremefter tom, eller man hentet sig en varamand der man kunde faa ham, og av de mange som blev kaldet' var det faa utvalgte. Det var i 2 aar ingen docent i filosofi. I 1816 blev en cand. theol. F. P. J. Dahl konstituert i stillingen, men aaret var ikke omme før han av hensyn til helbreden maatte be sig fri. Saa maatte man ty til professoren i græsk for at foredrage faget. Georg Sverdrup læste over filosofi fra 1817—23. I aaret 1815—16 foredrog teologen S. B. Hersleb logik. Mellem aarene 1824 — 26 var cand. jur. Claus Winter-Hjelm konstituert som docent i filosofi, et fag som han senere slåp, for at undervise i lovkyndighet ved universitetet. Fra førstningen av 1827 fik det norske universitet en lærer i filosofi i den danske lektor, senere prof. P. M. Møller; og da denne, sommeren 1831, byttet stil- 36 anathon aall.

Ikke alle sider av Treschows filosofiske personlighet er kommet den norske historie tilgode. Med sin psykologi og med sin lære om den empiriske kundskapsmetode hadde han git den danske tænkning frugtbare tilskyndinger. I Norge er det vanskelig at finde synbare merker efter ham netop i disse retninger. Hans teoretiske lære om individualismen fandt ingen direkte arvtager; først langt ad aare naar den gjennem omveien over Danmark tilbake til Norge som et fjernt ekko av norsk tale. Det av Treschows filosofi som hadde direkte virkning i Norge, synes være hans tanker om statsretslige og statsøkonomiske spørsmaal, hans lære om utviklingen og hans universalistisk-mystiske religionsfilosofi.

3. Det døde tidsrum. Schweigaards kritik over den spekulative filosofi.

Har man allerede ved Treschow den følelse, at det er som om bare en skygge glir hen over den unge norske tanke- og lærdomsverden, saa blir misforholdene i Norge endnu mere iøinefaldende, fordi det ikke kom nogen som kunde hjælpe isteden. De norske studerende er i den iste halvdel av vor hundredaarige akademiske historie

simpelthen blit vanrøgtet i filosofien. De har lidt av underernæring. Man kunde med hensyn til den filosofiske situation i landet kalde perioden frem til 60—70-aarene, da man saa smpat emnet paa nye tankeverker, for det døde tidsrum Filosofien er fattig — baade efter bokstaven og aanden, baade i skrift og i tankeindhold, som vor litteratur var det i tiden før Holberg steg frem.

Allerede i den ytre ordning av den akademiske undervisning i den første tid røbet sig de ynkelige vilkaar for faget. Vanstellet kom straks mot slutten av 1814, da Treschow gik fra. Efter den tid stod enten pladsen som lærer i filosofi flere aar fremefter tom, eller man hentet sig en varamand der man kunde faa ham, og av de mange som blev kaldet' var det faa utvalgte. Det var i 2 aar ingen docent i filosofi. I 1816 blev en cand. theol. F. P. J. Dahl konstituert i stillingen, men aaret var ikke omme før han av hensyn til helbreden maatte be sig fri. Saa maatte man ty til professoren i græsk for at foredrage faget. Georg Sverdrup læste over filosofi fra 1817—23. I aaret 1815—16 foredrog teologen S. B. Hersleb logik. Mellem aarene 1824 — 26 var cand. jur. Claus Winter-Hjelm konstituert som docent i filosofi, et fag som han senere slåp, for at undervise i lovkyndighet ved universitetet. Fra førstningen av 1827 fik det norske universitet en lærer i filosofi i den danske lektor, senere prof. P. M. Møller; og da denne, sommeren 1831, byttet stil-1918. No. i.

lingen om med en tilsvarende i Kjøbenhavn, overtok Sverdrup igjen at undervise i de filosofiske discipliner, fra nu av som professor i filosofi, til han tok farvel med universitetet i 1841.

De mange improvisationer med læreransættelsen staar i sterk motstrid til den omhyggelige undersøkelse av kompetencen ved universitetene i andre land, f. eks. i Sverige, Finland og Tyskland, og spaadde ilde for filosofiens fremtid i landet. Men eftersom Sverdrup tok til at ældes, blev man mere fremtænkt, og omkring 40-aarene traf man mere metodiske forholdsregler for at ogsaa filosofien skulde faa sit nøje. Man kundgjorde i 1838 en lektorpost i filosofi som ledig ved universitetet. Den blev i 1840 — i godt samhøve med det maal man maalte aandslivet med i hin periode av vor akademiske historie — besat med en student, teolog og — digter J. S. Welhaven. Dermed hadde man kaldet en fin aand og en fortjent personlighet til universitetet, der han underviste til 1868 († 1873). Det eneste som ikke vil bli klart, er hvad visdom han hadde i filosofien1. Det røber sig forsaavidt et rigtig instinkt hos de studerende i den motbør han fik med det samme han tok ved stillingen2. Man gjorde snart mere for faget. Straks Sverdrup gik av, hadde man omsut for at faa endnu en lektorpost i filosofi ved siden av den for Welhaven. Enden paa saken blev at man i 1845 ansatte den 29-aarige teologiske kandidat M. Monrad. I 1846 blev Welhaven ordinær, i 1851 Monrad ekstraordinær professor i filosofi. Da saa G. V. Lyng i 1858 blev universitetsstipendiat, var undervisningen i filosofi mot slutningen av denne første periode — hvad lærertallet angaar — blit saa fuldstændig som den overhodet til nogen tid har været i Norge.

Altsaa rent ytre set kom apparatet efterhaanden til at funktionere upaaklagelig. Men indholdet i den norske filosofi er saa skrint, at »det døde tidsrum« er et navn som passer paa perioden helt tilendes. For bare at peke paa én ting: Ser man bort fra den kjendsgjerning, at Treschow holdt ved med at skrive her som i Danmark, saa gives det paa norsk ikke et eneste skrift i filosofi3, like til

1 Hans ven A. M. Schweigaard hadde nok passet bedre for stillingen. Welhaven har aldrig offentliggjort to linjer filosofi. Har den tvil som straks kom tilorde om hans kald som filosof, gjort ham motløs? Har det virket med kanske, at hans nære ven Schweigaard baade i brev til ham og i offentlige indlæg saa suverænt avfeiet al spekulativ filosofi som tomt snak? Kundskaper til at gi noget vederlag for de dialektiske systemer i filosofien eide Welhaven vel neppe.

2 „Granskeren" for det aar, nr. 23, taler meget haanende om utnævnelsen; se ogsaa nr. 36 i samme tidsskrift, det næste halvaar. Kritikken gjør ikke indtryk av at være helt rimelig.

3 De smaa kompendier (propædeutik, psykologi, etik) som Monrad gav ut i trykken til bruk for forelæsningene, kan ikke regnes for noget. Om den smule undtagelse det maa228

Monrad i 1859 gav ut sine Tolv forelæsningerover det skjønne. Og dette verk, som skyldte nogen mundtlige foredrag sin tilbliving, blev paa længe det eneste i faget; først mot 70-aarene, da det dæmrer frem en ny aandsperiode i Norge, blev det anderledes. Alt som kan nævnes av filosofisk litteratur i dette halvhundred aar, er rummet i den oplysning, at Treschow blev ved ogsaa i Kristiania at fortsætte en forfattervirksomhet han hadde utfoldet med saa stort held i Kjøbenhavn.

Dette paafaldende øde maa ha sin særegne grund. Og forklaringen ligger noksaa nær. Den som skriver om problemer, maa ha indtryk av at

gjøres med William Sverdrup, se straks nedenfor. — En ung student Kjeld Houen gav i 1837 ut en brochure paa nogen faa sider (anonymt): Kan efter døden en evig gjengjældelse finde sted? Frimodig utvikler han her hvad som taler imot den tro, at det skulde gives noget gjengjæld i en hinsidig tilværelse. Med saadanne litterære støvgran kunde man ikke fylde op i det filosofiske tomrum.

Det mest talende vidnemaal om usseldommen i filosofien er vel git med Oluf Large Brock († 1856), med opnavnet kirkebyggeren eller apostaten. Mere avgjort end han har knapt nogen paa de tider herhjemme stilet mot et filosofisk livsmaal. Men hans personlighet hadde over sig noget av ufrivillig komik, og med den rolle han spilte i samfundet, repræsenterte han, tildels ved egen skyld, en parodi paa et menneskeliv. Han var i leveaar næsten nøie en samtidig av Søren Kierkegaard, og man kunde fristes til at tro at han hadde sat sig i hodet at ville gi et slags Kierkegaard?-rolle i Norge. Liketil i maaten han (pseudonymt og patetisk) præsenterer sig og sine tanker for publikum paa, er det likheter. Efter sin utdannelse var han ment paa at skulle bli prest, men hans livsvirksomhet blev en lærers, og han hadde reformatordrømmer. Filosofi var det sprog han helst talte, og de studier han yndet at drive. Han var en elev av Treschow og Sibbern; i Berlin hørte han Schelling, og det er i hans uttryksmaate en efterklang av Schellings romantiske naturfilosofi. Hans syn paa tilværet er rent dualistisk. Overfor lysets verden staar mørkets og ondskapens rike. Imot det kunde man mobilisere to kræfter: kongemagten og prestemagten, I en historiens filosofi gjør han den opdagelse, at russerne er fremtidsfolket, fordi de vet at holde sig liberalismen fra livet. Aar 1839 gav B. tilbedsteen sprogfilosofisk essay: Grammatik som forstandslære; det er en samling logiske rariteter; det filosofiske utbytte av læsningen skulde ikke økes synderlig ved de snurrepiperier han føide til i et tillæg med overskriften: Genialitet og sammes ytringer. — Aarene gik for B. under kvaler som for en profet ingen vil lye paa. Det kom ingen flok kring hans lærerstol ; pressens mænd, de saakaldte liberale foregangsmænd, trak sig undan. Da b<ast taal-modet hos ham, og det store effektnummer i denne i grunden spakfærdige autoritetstroende mands liv kom. Han skrev sit Antisekosis 1850. Efter titelen skulde skriftet gjøre rede for likevegten i statsstyret. Men det er i hovedsaken et stridsskrift mot den politiske frihetsbevægelse. Nogen større tankedaad repræsenterer det ikke; men det var paa sit vis et modig skridt, som kan nævnes i den norske filosofihistorie, fordi det stiler mot et opgjør paa filosofisk grund. B. negter principielt folkets ret til politisk selvstyre og lovgivningsmagt. Vanstellet herhjemme stikker i en falsk filosofi, nemlig i den egoistiske og barbariske livsanskuelse som vor grundlov er bygget paa. Stortinget er blit en planteskole for de frækkeste laster ; et skøierting var kanske rettere navn paa det end et storting. Man maa korse sig over den fordærvelse som utbrer sig hos en nation fra et saadant djævledyrkelsens brændpunkt. Disse moralske allarmskrik evnet den norske riksmagt ikke at opta humoristisk. En fængselsstraf blev svaret paa dette utbrud av en filosoferende raring. Han endte med at søke ly hos de katolske, de eneste som viste nogen godhet og forstaaelse for denne frihetsrædde stakkel.

det gives læsere som føier tyngden av problemene. Men denne forutsæt-ning var neppe i synderlig grad tilstede i det unge norske samfund. Hadde man ikke faat tilskynding til filosofisk tænkning andensteds, saa var det ikke

meget som skulde friste en til nogen aandsdaad i den retning i Norge, slik som forholdene der var. Livet hos folket maatte i mange punkter gjøre et likefrem ferskt indtryk. Litet hadde man, aandelig set, endnu at fare med. Her var ingen Ørsted, ingen Howitz, Kierkegaard, Grundtvig eller Heiberg. I 1834 kom Welhavens Norges Dæmring, et nødrop over mangel paa god smak og over aandelig tomhet, kulturfattigdom hos folket. I de harmfulde vers findes linjer som med grund kan fremdrages ogsaa her vi søker forklaringen paa den filosofiske ufrugt-barhet.

I Norge har vi lykken paa det rene. Her er et liv som i det vide rum, Og intet klækkelig at kives om Og ingen handling paa den hele scene.

For alvor snart og snart igjen av kede Man spørger dog hinanden av og til, Hvorfor da intet rigtig trives vil I vore aandelige urtebede.

Man har dog følelse for folkets hæder, Man savner stundom dog litt tidsfordriv Og politik er hele vor erstatning.

Bort da med denne jammerlige list At dække under pralende bravader I tomme skrifter eller tomme gader Den norske lunkenhed og statens brist.

Det sørgelige er at den tomme plads i bokskapet for tankevegtige norske skrifter, den plads blev ikke fyldt ut med noget verk av filosofen Welhaven. Det gaar jo ikke godt an likefrem at lægge en mand det til last, at han ikke har virket som forfatter av filosofiske arbeider; men unegtelig falder det et skjær av skjæbneironi over den uforholdsmæssige betydning som Welhavens opgjør med Wergeland fik i norsk aandshistorie. Man skal i folkenes nyere historie lete efter et sidestyke til dette eksempel paa hvorledes et folks opmerksomhet kan gjennem aar bli holdt fangen av en litterær, æstetisk, personlig motsætning mellem to digternaturer.230

Og endda er Welhaven, om end ikke personlig, saa dog indirekte, ved den episode som knytter sig til hans offentlige færd, kanske den av periodens mænd som kom til at bety mest for utviklingen, ogsaa den filosofiske, hertillands. Til den mening vil man, synes jeg, bli ført ved at studere de nationale røtter for vor politiske historie og denne histories skjulte virkning for den senere filosofiske tænkemaate. Om Welhaven som akademisk lærer gaar vidnesbyrdet ut paa at han bandt sine tilhørere ved sin aandfulde veltalenhet, og vidste ved eksempler fra livet og historien at gjøre ogsaa saadanne emner anskuelige som let flyter ut i uklare abstraktioner, men at han ikke evnet at vække nogen spænding overfor problemene eller med logisk magt at føre sine elever til en bestemt utpræget filosofisk opfatning. Han regnet psykologien til erfaringsvidenska-pene, og om han end selv bare gjorde sparsom bruk av erfaringsstoffet, saa fortjener han ros for det kritiske syn han hadde paa den hegelske dialektik og det han kaldte dens »spil med hjælpeverber«. Hos Welhavens person kan merkes en viss æstetisk livsfilosofi. I grunden det eneste av filosofi hos ham som det er værdt at tale om. Den er av væsen romantisk og har aandsslegtskap særlig til den hos J. L. Heiberg i Danmark1. Om de andre filosofer i denne periode er ikke stort at melde. Georg Sverdrup synes* at dømme fra de forelæsninger som er efter ham i manuskript, uten nogen mere individuel tillempning at ha referert det som i den efterkantiske tid blev lært som filosofiske almensandheter efter tysk skjøn2. Hans foredrag hadde ord for at være fængslende, og hans eftermæle gik ut paa at han var upartisk og tolerant som tænker. At han fandt leilighet til at vise Henrik Wergeland sympati paa en tid da omtrent alle flokket sig om at pine denne norske sanger, er et træk som passer godt ind i billedet av den djerve Eidsvoldsmand fra 1814.

De 4 aar Poul M. Møller gjorde sin gjerning i Norge, først som lektor, senere fra 1828 som professor i filosofi, har ikke sat merkbare spor efter sig. De utgjorde den unge mands læreaar og er nærmest karakterisert ved at han som den første indledet i Norge studiet av hegelianismen, en filosofi som han selv senere som dansk lærer fridde sig fra, men som her oppe skulde vinde varig fotfæste.

Poul Møller var kaldt til Norge for at avløse Claus Winter-Hjelm, som i to aar hadde foredraget filosofi ved Kristiania universitet, men i 1826

1 G. Gran har i sit skrift Norsk aandsliv i hundrede aar 1915 s. 61 fg. sammenstillet grundtrækkene i denne filosofi: Krav paa skjønhet i al aandens idræt, en skjønhet som av væsen er harmoni, en nøie overlagt tilpasning

av enkeltheter til helhet osv. Se ogsaa samme forf. Norges Dæmring 1899 s. 50 ff., 105. ff. Og en avh. om Welhavens æstetik av Arne Løchen Nyt Tidsskrift, Ny Række I s. 250 ff.

2 Til karakteristik av Sverdrup se C. W. Schnitler, Eidsvold 1814 s. 254 ff.1918. No. i.

vendte tilbake til sit egentlige fag, jurisprudensen, † 1871. Han var, som det fremgaar av hans haandskrevne forelæsninger, væsentlig metafysiker av den gamle skole, med en heldning til Schellingsk filosofi, uten at det kan sees at han har sluttet sig til et bestemt system. I et offentlig indlæg om religionsfriheten hævdet han en yderst konservativ tænkemaate, nemlig i sin Betænkning og forslag til lov om grænserne for religionsfriheden, 1840. Han pukker paa (s. 15) at han er i overensstemmelse med grundloven naar han vil ha den evangelisk-lutherske religion haandhævet og beskyttet som statens offentlige religion i ordets mest utstrakte mening, saaledes at ingen derfra avvikende trosbekjendelse maa utøves med nogensomhelst offentlighet, og han indskjærper straf og forebyggende handlinger mot proselytmakeri. Filosofien i Norge har ikke altid været en skole i liberal tænkning

Om denne periode i den norske filosofis historie blev det oplyst ovenfor at naar man gjorde en undtagelse med Treschow, saa blev det gjort rent bord, ikke nogen skrev noget i filosofi i Norge. Det som blev ræsonnert, fik ikke litterær form, eller det dreiet sig om saadant smaapluk som ikke kan gjøre krav paa at repræsentere noget. Helt uomtalt bør imidlertid ikke en forfatter bli, særlig fordi hans ene indlæg røber en aand som just i motsætning til Winter-Hjelm hadde lært av filosofien at tænke i fremskridtsvenlig liberal retning. Det er W. F. B. P. Sverdrup, Georg Sverdrups søn, en frisindet teolog, som senere kom til at lide ilde for sin frimodige tale. I 1836 ga han ut en liten piece: Dødsstraffens uretmæssighed, et filosofisk udkast. Under speciel polemik mot A. S. Ørsted kræver forfatteren at individet gjøres gjældende som en fornemmere kategori end staten. Sverdrup slutter sig til Fichtes lære om det rene jeg og utvikler hvorledes jeget er »en i sig tilbakevendende handlen« ; bak baade jeg og handling i begrepenes absolutte form staar guddommen. Dette gir personligheten en nøihet som ikke maa krænkes. Overfor det individuelle, menneskepersonligheten, staar staten, som et ringere fænomen, grundlagt paa et rent endelig forhold, paa en overenskomst mellem menneskene. Den nuværende retspraksis, som holder paa henrettelsen som straffedom, er fornuftstridig. Menneskelivet ligger utenfor strafferettens sfære. Dødsstraffen indeholder en motsigelse i sig selv. — Det er en viss logisk konse-

1 L. Kr. Daa sier i „Granskeren" iste hefie 1840 om denne betænkning: Det give ikke nogen side i skriftet som ikke fra det liberale standpunkt . . . indeholder noget urimelig, og neppe nogen bestemmelse foreslaaes som ikke mere eller mindre vilde indskrænke friheten til at gjøre de aller uskyldigste handlinger. Daa finder i det fremlagte forslag en hær av fordømmelsesdommer. der maa antages at gjælde den hele menneskehet som ikke bekjender sig til den norske kirkes religion, altsaa imot 700 millioner mennesker eller noget nær alle jordklodens beboere.

kvens i tankegangen hos S. Mindre heldig blev hans forsøk fra samme aar paa at skrive en lærebok i logik: en sammenstilling av de snart aar-tusengamle regler om den formelle bruk som gjøres med ordene naar man fører op begreper, ordner dem, dømmer og slutter paa grundlag av dem.

Sverdrups logik hadde den skjæbne at falde i hænderne paa en kritiker som uten motsigelse hadde en førerstilling i det intellektuelle Norge. Det var A. M. Schweigaard, † 1870. Schweigaard er i det norske folks bevissthet den som har grundlagt den nye lovgivningsvirksomhet, har fremmet næringslivet i landet og paa den konservative politiks vegne førte kampen mot det norske demokrati. Men bare at holde sig til disse kjendsgjerninger er ikke at la ham helt komme til sin ret i hans lands historie. Hans utrættelige indlæg for at matematik og levende sprog skulde avløse de gamle sprog i skolen, hans aarvaakne kamp mot overtro og snæversyn, hans djerve hug til al skinlærdom røber en mand som i sit indre følte han hadde et virkelig aandens kald blandt sit folk ogsaa utenom den specielle lovgivnings virksomhet og unionspolitikken 1. I det norske universitets historie er denne mand, som paa samme tid sværmet for Heine og kræver agtelse for autoritetene, en like interessant som indflydelsesrik

akademisk skikkelse, og det er særlig grund til at ta hans forhold til den filosofiske tænkning i øiesyn. Han var just kommet tilbake fra sit toaarige uten-landsophold, for hjemme at ta op sin virksomhet som universitetslærer, saa finder han dette skrift av Sverdrup. Han anmelder det i Den Con-stitutionelle 1836 no. 17—19. Kritikken er knusende. Skal logikkens indhold være noget mere end en vidtløftig perifrase paa en eneste tautologi, saa maa den aller først ta hensyn til det som angaar begrepenes forhold til virkeligheten, f. eks. drøfte spørsmaalet om visshetsgradene. Men til det findes ikke noget spor i Sverdrups skrift, og hele læreboken har derfor nærmest karakteren av et kunstig fabrikat, muliggjort ved at sproget byr en hel hop vendinger og uttryk for samme tanke. Det falder Schweigaard let at rive det hele spindelvæv istykker. Som eksempel paa den ufrugtbare tankemetode i skriftet henviser han til den misbruk det blev gjort av begrepet noget, som repræsenterte dette indholdstomme ord en egen hovedart begrep, en altomfattende størrelse. I motsætning til saadant maa det hævdes: Hvad der ikke nærmer sig en individualisering og frem-trær som fremstilling av noget eiendommelig, blir tomt og intetsigende. Likesom de virkelige værdier i filosofisk tænkning maa individualiseres efter sit indhold, saaledes maa de ha sit ophav i en individuel tænkning. S. slutter sin avhandling med det raad, at enhver helst øser av »egen

1 Sammenlign Ebbe Hertzberg, Professor Schweigaard i hans offentlige virksomhet 1832

— 70. Kristiania 1883, s. 30, 124.1918. No. i.

hjerne« og ikke av »journaler«; for gud har ikke skapt noget individuum saa fattig, at det ikke paa sig selv skulde kunne opleve noget der fortjener at komme for lyset. Det er god grund til at lægge merke til denne lille norske demonstration til gunst for individuelt tankeliv i en tid da spekulativ systemtænkning efter tyske recepter truet med at ta veiret fra allesammen. Schweigaard sier, han kunde tænke sig nogen kunde gjøre det motkast, at det bare er noget individuelt det han kommer med; han hadde jo ikke noget eget system at lægge frem i bytte. Men han kan ikke godkjende et slikt argument, og hiver ind i denne sammenhæng en synsmaate som virker paafaldende. Han viser til, at tankens originalitet tar skade naar den skal formes ut i skrevne verker: »Den der bærer et system i sig, føler mindst drift til at fremstille det, fordi det kun er et egte system medens det lever hos dets besidder, og dør naar det skal lægges i dogmernes baand.« Uvilkaarlig maa man her mindes, at Poul Møller i Danmark netop i tiden fra omtrent 1830 av utviklet sine originale tanker om den affektation som rummedes i al systemlaging, og om sandheten som noget der alene har virkelighet i den stund den fødes i et subjekt. »Ingen livsytring har sandhed uden deri ligger skabende selvvirksomhed. Udsigelsen, fremstillingen af en tanke har egentlig kun da sandhed, naar tanken i samme øieblik frembringes«1. Slegtskapet i synsmaatene gir saa meget mere at tænke paa, fordi Schweigaard som student hadde hørt Poul Møller i Norge og senere under ophold ved Kjøbenhavns universitet hadde ny leilighet til at bli kjendt med sin gamle lærers filosofi.

De avgjørende fremskridt hos et folk i videnskap, kunst, samfunds-historie eller aandsliv i det hele skyldes sterke personligheter i dets midte. Den som vil forstaa hvorledes storverkene i et land er kommet til, skal studere landets høvdinger. Blandt dem synes somme at ha gaat til sin gjerning mere som av et instinkt. Det store som har præget deres sjæl og lagt magt i deres færd, kan ikke siges at ha speilet sig klart av i deres tænkende hjerne. Hos andre derimot følges al deres idræt av principielle selvopgjør i egen tænkning. De sidste er filosofer, hvad de saa ellers ifølge sin gjerning har faat navn efter i historien. Schweigaard hører tvil-løst til de sidste. Denne mand, hvis gjerning gaar efter bestemt utformede teoretiske linjer, kan tilsidst alene forstaaes, naar man tar hensyn til den filosofiske overbevisning som han i unge aar utdannet med saa megen omhu2.

1 Citert efter Høffding, Danske Filosofer, s. 124 fg.

2 Om dette punkt og om Schweigaards filosofi i det hele se mit foredrag i Videnskapssel-skapet 6. oktober 1916: Det historiske og litterære grundlag for filosofien hos A. M. Schweigaard, trykt i Vidensk.selsk.s Skrifter for 1916. Schweigaard har, eftertænksom som han var av natur, allerede tidlig interessert sig for filosofi og brukte en stor del234

Det er flere vidnesbyrd om at Schweigaard baade har sokt tilbunds i filosofisk tænkning og har vundet et fast principielt standpunkt. Han er empiriker og gir, endnu for Stuart Mills System of logic var kommet ut (1843), sin bestemte tilslutning til en gjennemført induktiv metode. I et par avhandlinger har han gjort rede for sine synsmaater1. Fra formens side kommer de frem som motlæg mot den tyske filosofi. Først i Juridisk tidsskrift bd. 23, Kjøbenhavn 1834: Betragtninger over retsvidenskabens nuværende tilstande i Tyskland, aaret efter i La France littéraire i en karakteristik av den tyske filosofi2. Den tyske filosofi staar for S. som den rene utartning. De virkelige forhold i livet blir konstruert efter vilkaarlige dogmatiske tankebilleder, som gives ut for at være alment gjældende. Tyskernes originalitet viser sig i de navn og uttryk de finder op for sandheter som de utgir for hittil uopdaget. Det hele er dømt til at gaa under av mangel paa indre livskræfter. Schweigaard øser sin vredes skaaler over det »kaos av barbari og skolastik, der under navn av filosofi, like fra Kants inkonsekvenser og ulykkelige positive lære, under de forskjelligste former like til den nærværende dag har isolert Tyskland fia andre civiliserte lande!« Ut fra en intuitiv opfatning av de positive krav til arbeidsmetoden kjæmpet Schw. mot de abstrakte konstruktioner som let førte til at opgaven, istedenfor at fanges ind av tankens garn, rent blev borte for en mellem maskerne. Paa omraadet for den almindelige retslære synes i Norge

av sit 2-aarige ophold i ullandet, særlig i Tyskland og Frankrike, til at studere det fag. Særlig to filosofer har hat indflydelse paa ham. Den ene er Poul Møller, hans ungdoms-lærer. Vigtigere endda er hans forhold til den andre, nemlig til Beneke, hans ven og lærer i Berlin. Om ham sier han selv i brev til Welhaven (trykt hos L. M. Aubert, A. M. Schweigaards barndom og ungdom 1883 s. 125 fg.): For mig har han megen interesse, fordi jeg aldrig har truffet nogen med hvem jeg saa fuldkommen stemmer overens i visse videnskabelige grundbetragtninger, som vel ogsaa har været aarsaken til hans høist venskabelige Benehmen mot mig under mit ophold i Berlin. S. har bl. a. gjort direkte laan fra Benekes to skrifter: Lehrbuch der Logik als Kunstlehre des Denkens, Berlin 1832 og fremfor alt: Kant und die philosopliische Aufgabe unserer Zeit fia samme aar. Beneke staar i den tyske filosofis historie som den merkeligste motstander mot hegelianismen og hele den aprioriske fornuftfilosofi. Vi har i Schweigaard en interessant norsk paralel til den tyske aandsbrytning som førte til at man fridde tænkningen ut av Hegels romantiske spekulation. Den danske retslærde, Frantz Dahl, hvis mange kritiske bidrag til retsfilosofien jeg er lei over at ha overset, har, som jeg nu faar vite, allerede i 1903 vist til sandsynligheten av et nært forhold mellem S. og Beneke og understreket at det burde undersøkes nærmere. Se Ugeskrift for reisvæsen 1903, s. 94. Se ogsaa Jens Himmelstrup i „Edda" 1918, 2: Er ungdomsarbeide av A. M. Schweigaard.

1 Schweigaard liker i det hele, naar han diskuterer, at føre stridsspørsmaalet tilbake paa rent principielt filosofiske synsmaater. Se eksempelvis hans polemik mot Vibe i Den Constitutionelle 1837 No. 16, 53 og 54.

2 Foreligger i norsk oversættelse av Arne Løchen i Oskar Jæger og Fredrik Stangs A. M. Schweigaards ungdomsarbeider, Kristiania 1904 s. 239 ff.1918. No. i.

Holbergs sans for det reale i livet, for den konkrete virkelighet at ha vaaknet igjen. I den videnskabelige undervisning i jurisprudens ved universitetet blev rigtignok endnu den saakaldte naturret eller fornuftsret, især efter den Kantiske eller Fichteske form, foredraget av Winter-Hjelm, Steenbuch og U. A. Motzfeldt. Men allerede den unge Fr. Stang, docent, senere lektor ved universitetet omkring 1830, indtar i sine forelæsninger med uvanlig klarhet og konsekvens et nyt principielt standpunkt, kritiserer læren om en apriorisk fornuftsret, beviser det urigtige i dens almenfilosofiske forutsætninger, sætter moralproblemene i en klasse for sig og trækker grænsen for retsvidenskapen op, saa den alene faar sit indhold i den positive ret. Schweigaard kom paa en maate til at fortsætte dette teoretiske frigjøringsverk. Bak hans lysende motlæg mot filosofiens tankeovergrep og ordmisbruk brænder en reformatorsjæl. Han føler i sig kræfter til at omskape det videnskabelige liv som han forefandt da han tok fat paa sin akademiske lærergjerning1. I 1835 holdt han sterkt besøkte forelæsninger om videnskapenes almindelige metode; som et revolutionerende forsøk paa at føre ind en ny videnskabelig aand søker de sit sidestykke i vort universitets historie2.

Saa velgrundet som denne avvisende holdning hos Schweigaard var overfor misvekstene i datidens teoretiske liv, saa kan hans virksomhet ikke faa bare ros Et svakt punkt i hans kritik av Sverdrups lærebok er det at han akcepterer motstanderens teoretiske grundlag ved at forutsætte en motsætning mellem den formale og den reale tænkning. Som om den »formelle logik« overhoved med nogen mening kunde søke nogen gjenstand utenom den reale tankevirksomhet som den tegner op formene for. En slik misopfatning av problemet, som gjaldt forutsætningen rent almindelig og ikke bare det arbeide han kritiserte, voldte at det motlæg S. kom med, tilsidst formet sig til et angrep paa selve logikken; han provocerer sine motstandere — d. e. lærerne i logik i det hele — til at vise, med en eneste anvendelse av hvilkensomhelst av logikkens læresætninger, at den gir en veiledning til tankerigtighet hvor den naturlige tænkning kunde være utsat for at ta feil. Denne motsætning mellem naturlig og formal tænkning er ikke grundet i saken selv. Logikken som videnskap er eksistensberettiget, fordi det er trang til videnskabelig analyse og redegjør tilstede paa hvert punkt der bevisstheten er virksom. Som naturlig gjenstand for

1 Hvor fri Schweigaard allerede tidlig følte sig overfor alle autoriteter, og hvor klart han fra første stund har lagt sin plan om at reformere det videnskabelige liv i Norge, det har vi et godt vidnesbyrd om i Otto Auberts breve s. 5 fg. Se Sofie Aubert Lindbæk, Landflygtige, Kristiania 1910.

2 Smlgn. E. Hertzberg 1. c. s. 13 fg.236

bevisstheten melder sig ogsaa mekanismen for menneskelig tænkning. En egen granskning, som man har git navnet logik, stiler paa at fremstille tænkningens midler og arbeidsmetoder og dermed at fere ind i en tilgrænsende og mere frugtbar videnskap, som undertiden er gaat ind under samme navn, og som ogsaa S. med grund retter opmerksomheten hen paa, nemlig kundskaps- eller erkjendelseslæren, d. e. læren om grundlaget for sand kundskap, om graden av visshet og om den maate man kan opnaa denne delvise eller fuldstændige visshet paa.

Er Schweigaards ensidige syn paa logikkens opgave væsentlig undskyldt ved hans velgrundede angrepsstilling overfor tidens metodiske misgrep, saa maa det ut fra et andet synspunkt reises en alvorligere anke mot hans standpunkt. Han har med sin anvisning paa en blot og bar induktiv behandlingsmetode, med sin mistvil om at det gagnet noget at indlate sig i debat om grundsætninger, kommet til at skade nerven for det teoretiske retsliv i landet. Vistnok er det saa, at de enkelte retsproblemer først og fremst bør opklares ved induktivt samlerarbeide. Men med det er man ikke færdig. Naar øiet har skuet over det haanden har samlet, først da tar det egentlige spørsmaal for mennesket fat. Et spørsmaal om hvad og hvorfor. Og overfor de enkelte retsproblemer staar problemet om ret selv. At vise det bort for tanken er at gi retsvidenskapen for trang horisont. Hverken dette eller mange andre spørsmaal som hører til den almindelige retslære, lar sig ignorere. At ta dem op fører ikke til andet end hypoteser, indvender man. Kan være, men disse hypoteser har sin logiske, etiske og historiske side, og at drøfte disse sider blir en opgave for enhver retsvidenskap som ikke bare sigter paa efter løst skjøn at reproducere den kurante tænkemaate blandt folk og iøvrig at gi regler for dommere eller lære sakførere hvorledes de skal føre sin forretning. Schweigaard var ræd for at retsproblemene skulde gli over fra realspørs-maal av konkret og betinget art til saadanne som man diskuterte med tomme og usikre almenbegreperHan helbredet Norge saa grundig for

1 At Schweigaards eget verk — trods dets fortrin iøvrig — blev ufuldkomment av den forannævnte grund, fremhæver ogsaa Ebbe Hertzberg i artikelen Anton M. Schweigaard

i G. Grans Nordmænd i det 19de aarh. I, s. 328 ff. Schweigaard kom ikke til at gi oversyn over de større sammenhænger, man faar ikke hos ham enkelthetene i lys av de principielle idéer, ikke standpunktene forenet under et samlende større syn. Den helt avvisende holdning Schweigaard indtok til den tyske retsvidenskap, sier Fr. Hagerup, „bevirkede at vort land i over en menneskealder forblev saa godt som uten impulser fra det land der mere og mere blev det anerkjendte brændpunkt for den moderne retsforskning", Nogle ord om den nyere retsvidenskab, i Tidsskrift for retsvidenskap 1888 s. 7. Av prof. Fr. Stang er jeg blit gjort opmerksom paa et

indlæg allerede fra aar 1846 av R. O. (alias Rolf Olsen, senere sorenskriver i Guldalen) i „Morgenbladet" (no. 152 og 158) Om den norske retsvidenskab. R. O. hylder endnu en naturretslig237

den svakhet, at man efter hans tid synes at ha glemt at der gives filosofiske synspunkter ogsaa for denne gren av videnskapen. For ikke at narres av illusoriske synsbilleder har man lukket øinene helt til — baade godt og længe.

Schweigaards protest mot en filosofi som producerte sig i formal logiske arbeider eller i tomme almenbetragtninger, bærer tildels en bestemt adresse. Hans angrep blir gjentagende uttrykkelig rettet mot hegelianismen, som nu satte tydelige spor efter sig ogsaa paa norsk grund, for at holde sig der til aarhundredet randt ut. S. karakteriserer Hegels forsøk paa at objektivere det subjektive og gjøre begrepet til ett med tilværet som en likefrem fortsættelse av sofistikkens og skolastikkens verk. Det er det samme syn, tildels de samme uttryk som kommer frem i skrifter av filosofen Beneke, den unge professor som Schweigaard sluttet sig saa intenst til i Berlin, som førte den haarde strid mot hegelianismen og blev en av grundlæggerne for erfaringsstudiet av sjælslivet Like efter samværet med Beneke er det S. i Paris i sin franske avhandling tar fat paa hegelianismen og ret av hjertens lyst hudfletter den for dens upsykologiske forutsæt-ninger, dens spekulative tilsnikelser. Hegelianismen er skolastisk, en lek med ord, affektation, sier S. med en vending som igjen kan minde om P. Møller. Skolen gir billedet av et rent koteri-system. Det raar i •den hegelske skole en banalitet, en eksklusivitet, en intolerance, en sekt-aand som er uforenelig med en stor og sterk videnskap.

Som vi ser, det var ikke bare artigheter man hilste tilsynekomsten av denne retning i Norge med1. Imidlertid forstod den ogsaa her at befæste stillingen.

tankegang, han vil en retsfilosofi som søker sit utgangspunkt i det absolute og er uav-hængig av den positive lovgivning. Schweigaard, saaledes klager R. O , negter rets-videnskapens filosofiske del; og de andre universitetslærere hylder samme synsmaater; de er alle ikke andet end kopier av Schweigaard. Paa den maate blir jusen herhjemme uten den videnskabelige løftning som ligger i at man godkjender bestemte principper eller ledende almene idéer; og studiet av jurisprudens faar ikke uten grund

i Norge det ord paa sig at være det kjedeligste av alle. R. O. vil at lovgivningen skal behandles ikke bare eksegetisk, men ogsaa kritisk, og en fremskudt plads i undervisningen kræver han for en virkelig lovhistorie og en retsvidenskapens historie.

Med dette er at jevnføre det angrep som Schweigaard og hans fakultet maatte døie paa stortinget i 1851 av Johan Sverdrup og Lerche. Hos Sverdrup gaar endnu igjen reformprincippene fra den store franske tid i det forutgangne aarhundrede. Prokurator Lerche sees derimot at ha gjort det til et specielt klagepunkt, at det ikke ved universitetet blev læst over naturret. Se Halvdan Koht, Johan Sverdrup, 1916, s. 52 fg.

* Et kritisk intermezzo ved universitetet vel en 10 aar efter Schweigaards angrep paa hegelianismen og den spekulative filosofi har jeg omtalt i avh. i Univ. festskrift s. 416. Fysiologen Chr. Boeck hævder under diskussionen om en ny lektorpost i filosofi (for hegelianeren Monrad) i kollegiet at filosoferne, det han har set av dem, nærmest 238

anathon aall.

H.-F. Kl.

4. Monrad og hegelianismen.

Filosofien herhjemme førte ikke nogen frodig tilværelse — det kunde man ikke være blind for. Da saa Georg Sverdrup hadde tjent ut som hjælper i lærernøden, satte man ved universitetet sin hug til en ung teolog som den kommende mand. Nu var den time inde da filosofien kunde faa en systematisk underbygning hertillands. Den mand som skulde faa lag paa filosofien, var M. J. Monrad, og systemet som skulde berge de norske og faa dem ut av dødvandet, var Hegels. Monrad, lektor i 1845, fra 1851 til sin død i 1897 professor i filosofi, var hegelianer livsdagen lang og blev det straks i sin ungdom. Jeg reiste, sier han i sin melding til universitetet i aaret 1845, til utlandet med det »hovedøiemed for det første at fuldende min indøvelse i det hegelske system, hvilket jeg

allerede herhjemme hadde begyndt at studere«1. Denne indøving lykkedes til fuld-kommenhet. Monrad har selv til tider ytret at hans tilslutning til Hegel er fremstaat under tvil og har holdt sig med modifikationer. Men de første ord fra ham om Hegel vidner om tro, ikke om tvilerens tankeskjælv, og det skal være vanskelig at peke paa noget punkt der Monrad virkelig har veket av fra den ortodokse lære i den absolute filosofi. I Filosofisk propædeutik, grundrids (utgaven fra 1882 § 78) sier Monrad: Hegel har ved en fuldstændig dialektisk fremstilling av den absolute idé som den sig gjennem alt aabenbarende almindelige fornuft . . . realisert en sand altomfattende videnskapenes videnskap. — Men der den sande altomfattende videnskapenes videnskap foreligger realisert, kan ingen filosofisk motsigelse gjøre sig lydd.

I sin grund er det hegelske tankesystem filosofien fra Plato og Descartes som gjenopstaar i historien. Det strenge skille som Kant hadde

har bragt røre i naturstudiet, og han negter overhodet, at filosofien har noget værd utenfor de deler av samme der er grundet paa et virkelig studium av virkeligheten. Samme norske mediciner har, saavidt jeg kan dømme, ydet det første arbeide for ved en eksakt metode at fastslaa reaktionstiden for et sanseindtryk. Den positive viden-skaps selvstændighet ytrer sig paa en tiltalende maate som motsætning til den hule spekulation inden hegelsk leir, i de ord som B. avslutter sin undersøkelse med: „Hvordan man end vil betragte det gjoite overslag, vil det ihvertfald henvise til, at ved naturvidenskapenes fremgang vinder mennesket en bestandig tiltagende kundskap om sin'egen tilværelses forhold". Se min avh. Psykologiens historie i Norge s. 50 fg.

1 Om dette punkt se min avhandling Filosofien i det norske univ.s festskrift s. 400. Nedenstaaende fremstilling av Monrad og av de andre universitetslærere i filosofi ned til den nyere tid vil indskrænke sig til en mere almindelig karakteristik. Med hensyn til enkeltheter ved deres filosofiske personlighet og i deres litterære produktion maa jeg henvise til det jeg allerede har skrevet i de to avhandlinger jeg har citert tidligere.

sat mellem tilsynelatelsene og grundvæsenet ved tingene, skulde overvindes, og romantikkens tænkere: Schelling, Fichte og Hegel mente at komme over vanskeligheten ved et slags identitetsfilosofi med avgjort fielding til spiritualismen. Hos Schelling har tilværet sit grundto i aanden. Mens Hegd utviklet mere metoden fra Fichte og rykket tanken, idéen frem i systemets forgrund. Hans filosofi faar med det et særlig slegtskap til den hos Descartes, bare med den vigtige forskjel, at Descartes sluttet fra et tænkende jeg til en jegtilværelse, mens for Hegel tænkningens tilværelse tjente som bevis paa at tilværelsen var tanke. I den logiske maate Hegel gjennemførte denne opfatning paa, laa den konstruktive kraft i hans system, et system opfort saa konsekvent og avrundet saa fuldstændig at det skal søke sin make i slegtens tankehistorie. Hans filosofi har faat navn av den absolute idealisme. Slik som tingene ter sig, har de sin grund i en almindelig idé, er aabenbaringer av den absolute fornuft. Den absolute fornuft saa at si oplever sig selv; under sin objektive utfolding virkeliggjør den en subjektiv tilværelse idet den tegner op sit eget væsen, alt imens den skrider frem gjennem naturens lavere op til aandens høie trin. Og filosofien blev videnskapen om dette absolute eller om fornuften, slik som den trin efter trin kommer til at bli aabenbar. Vi møter paa den maate videnskabelig set fornuften i 3 former, deri den dokumenterer sig: som noget abstrakt, i tænkningen (logikken), som noget tilhyllet, i naturen (naturfilosofi), tilsidst som den høiere enhet av tænkning og natur, i aanden (aandsfilosofi).

Men til systemets karakteiistik maa endnu lægges til at denne lære om den absolute fornuft tillike gjør krav paa selv at være en fornuftens livsytring. Filosofien er fornuftens selvaabenbaring. At vise dette var kunsten i Hegels saakaldte dialektiske metode.

Det var denne filosofi som omtrent uten konkurrance og med bare ringe tillempninger indtok pladsen ved Kristiania universitet og blev indholdet i den akademiske undervisning i faget næsten til aarhundredet gik ut. Til Norge hadde bølgerne fra den tyske hegelianisme naadd frem endnu før dens ophavsmand var død (1831); men systematisk indført i den blev man først da Monrad tok fat. Da rigtignok ogsaa paa eftertrykkelig maate. Han

varetok hegelianismens interesser ved universitetet med nidkjærhet, likesom en tro forvalter har tilsyn med det gods som er betroet ham. Man kunde fristes til at bruke om ham det uttryk, at han bestyrte hegelianismen i Norge. Først og fremst var han i ord og pen en herold for læren. Monrads filosofi gaar i korthet ut paa dette: I sin inderste grund er til-50 H.-F. Kl.

værelsen tanke I naturen og i livet, i de ytre fænomener og historiens verden kommer idéen til aabenbaring, men paa de enkelte omraader i ulike fuldkommenhet. Den høieste jordiske form for idéen har vi i mennesket, som gjennem sit væsen, sin personlighet danner overgangen fra det endelige til det absolute. Mest fuldkomment uttrykker idéens virkelighet sig i vor aand gjennem troen, nemlig gjennem troen paa en personlighet, paa gud. Ut fra en mystisk-panteistisk tankegang lærer M. at det er opgaven for den menneskelige fornuft at la sig gripe av den guddommelige og paa den maate at utpønske det i og for sig fornuftige. Veien er her anvist gjennem de dype mystiske lærdommer i kristendommen.

Monrad møtes med Treschow i det, at begge byr paa en slags filosoferende teologi, en religiøs metafysik, som skal uttrykke tilværelsens maal og mening. Men det er ogsaa eneste likhetspunkt mellem de mest repræsentative tænkere fra iste og 2den periode i filosofiens historie herhjemme, og det er forstaaelig at Monrad i sin omtale av Treschow som filosof (Illustreret Nyhedsblad for 1861) ikke kan gi ham synderlig ros. I metoden for at faa frem lærdommene inden filosofiens enkelte discipliner gik de to filosofer hver til sin kant. Treschow vilde ikke godta anden læremester end erfaringen. Monrad satte apriorisk tænkning i høi-sætet. Mens den første var en utpræget frittænkende og liberalt følende mand, er billedet av Monrads personlighet unegtelig kjendemerket av de mange fordommer han hyldet. Med alt dette opfattet Monrad sig selv som en visdommens yppersteprest og en aandens ridder. Til oplysningens sak næret han paa sit vis uskrømtet kjærlighet. Han blev ikke træt av at lægge sit ord ind i tidens strid herhjemme. Paa mere end ett omraade var han en mand med omfattende dannelse og dyptgaaende kundskaper. Han er en god kjender av klassiciteten og leverer smaa bidrag til studiet av den græske filosofi. Ikke liten opmerksomhet skjænket han kunstfilosofien.

Fra 70-aarene omtrent utfolder han en viss produktivitet. De første bidrag til en filosofisk litteratur i landet kommer, naar vi ser bort fra de par norske arbeider av Treschow, fra Monrads haand. Støtet blev git med en dansk filosofs virksomhet. Første mere betydelige arbeide er — naar man endnu ikke regner de 12 forelæsninger som Monrad gav ut i trykken i 1859 (Om det skjønne) — hans skrift fra 1869: En episode under for-

1 Sammenlign M.s ord i hans filosofiske testament- fra aar 1896, avh. i Vidensk.selskapet: Blik ud i filosofiens fremtid. „Netop tanken, idéen, først og sidst den sande guddommelige tanke ... er tilværelsens sande midtpunkt likesom ogsaa dens utgang og maal."1918. No. i.

handlingene mellem tro og viden, et meget forstandig indlæg i diskussionen efter Rasmus Nielsens forelæsninger i Kristiania i 1867, forelæsninger som aaret efter kom ut i bokform under titelen: Om hindringer og betingelser for det aandelige liv i nutiden. Andre hovedverker av Monrad er: Tankeretninger i den nyere tid 1874, ogsaa kommet ut paa tysk; Udsigt over den høiere logik 1881; det omhyggelig gjennemtænkte Æstetik. Det skjønne og dets forekomst i natur og kunst 2 bd. 1889 fg. Desuten flere avhandlinger med teologisk og religionsfilosofisk indhold.

Dommen over Monrad og hans gjerning som lærer i filosofi er gjennemgaaende ugunstig. Hans værker har ikke vækket noget filosofisk tankeliv, hans undervisning blev uten nogen frugtbar virkning. Almindelig er det at gi just ham skylden for, at filosofien førte en hensygnende tilværelse i Norge paa en tid da den gav aandslivet sterke og frugtbare tilskyndinger utenlands. At det ikke kunde bli anderledes naar hegelianismen blev eneraadende, en retning saa fremmed for realvidenskabelig liv, saa fremmed paa norsk grund, skal vi snart se; men paa nærværende punkt i fremstillingen skal kritikken holde sig til Monrads person. Det er et par iøinefaldende svakheter ved ham som lærer.

Jeg har allerede ved anden leilighet pekt paa hvorledes den hegelske hang til at ordne alle indhold helt enkelt paa logisk linje maatte forkvakle de historiske instinkter. Det er hos Monrad en laak maate at føre ind i virkeligheten paa, dette at la hver motsætning bli eltet av »dialektikken« til den blir et »moment« i den realitet den motsier; at la skedd og uskedd bli jamgodt, fordi det i det ene tilfælde som i det andre logisk lar sig destillere like meget fornuft ut av indholdet opfattet rent som noget for tanken bare. Denne nivelleringstendens, denne mangel paa tidsperspektiv maatte bli skjæbnesvanger for hele retningen. Hegelianismen, som taler om en indre utvikling av begrepene, kom til at bli den argeste motstander av den videnskabelige evolutionslære, da cj^n traadte frem i biologien og inden naturfilosofien i det hele. Allerede Hegel uttalte sig i sine Vorlesungen über die Naturphilosophie imot en »sanselig evolutionslære« som er frugten av en naturopfatning bygget paa iagttagelser.

Monrad førte like til det sidste strid med evolutionslæren. Dette hang sammen med en anden grundsvakhet hos ham. Naturvidenska-p e n e hadde han ikke kjendskap til. Nu er filosofien tanker om, av og for mennesker; menneskene hører til i verden, og verden vender sig til dem gjennem naturen. Ja det er jo naturen som saa at si først gir livet i verden kjøt og blod. Ogsaa naturen hører saaledes med til det filosofen vil maatte rette sin tanke paa. Naturen har til alle tider været emne for filosofien. I de senere tider har den ogsaa været gjenstand for

et videnskabelig granskerarbeide uten sidestykke. Det har ført til et saa vældig og sikkert fundert kundskapsstof at det ikke netop er raadelig paa maafaa at vaage sig med sit ræsonnement indenfor naturvidenskapens enemerker. For den som kompromitterer sig her, gives det ingen naade. Den som har utdannet sin aand filosofisk efter det gamle spekulative mønster, vil i denne sak maatte ta en holdning svarende til situationen. Han maa ved nye studier lære denne videnskap at kjende, baade dens elementære sider og dens metoder, og saaledes om mulig, ut fra sin tænkerpost, prøve at yde sit til de reelle fremskridt som gjøres. Eller han maa vie sine kræfter som tænker til de deler av filosofien, der problemene ikke netop fører ind paa emner som man, sandheten tro, maa vedgaa man ikke skjønner sig paa1. Monrad valgte i hovedsaken det sidste og med sin betydelige kundskapsrigdom kunde han forsvare det i sin almindelighet. Det var nok at gjøre i filosofien ogsaa om han lot de naturvidenskabelige stykker i den ligge brak. Da han i et møte i Videnskapsselskapet i 1885 la frem til trykning et arbeide av S. Thorkelson: Experim. undersøkelser av tidssansen, uttalte han, at man uten forutfattet mening maatte avvente hvad den slags undersøkelser kan føre til.

Personlig hyldet han dog en forutfattet mening, og det en meget ugunstig, om den nyere tids metoder. I sit »Blik ud i filosofiens fremtid« (Vidensk.selsk.s forh. 1896) holder han avregning med de strømninger i tiden han var vidne til, og klager over at selv fagfilosofer »bearbeidet dels fortrinsvis den empiriske psykologi som etslags aandens naturhistorie eller fysik, hvor de endog undertiden fra naturvidenskapen vil laane den eksperimentelle metode«.

Skade, at Monrad ikke har holdt tilbake slike ytringer for hvordan han miskjendte fremskridtsarbeidet inden sit fagomraade. De minder om at hans negative forhold til naturvidenskapen dog ikke blev uten skjæbne-svangre følger for hans virksomhet som filosof i landet og lærer for ungdommen. Det er særlig hos ham psykologien som kom til at lide under forholdet. Det armodslige i hans undervisning er her — som jeg før har vist — skrikende. Hvad for billede faar man ikke av saken, tar man til gjennemsyn det grundrids i psykologi som helt til ut mot enden paa aarhundredet var læreboken i den videnskap for norske studenter!

1 Det gives jo endnu en forholdsmaate. I mismod over at komme tilkort i kundskapen faar man uvilje til den livssterke nye aandsretning og tyr til at mistænkeliggjøre den

i omdømmet hos folk. Man taler f. eks. med en etisk undertone om det teoretiske nysyn som „naturalisme" og lar skinne igjennem at de som arbeider efter strenge erfaringsmetoder, nærer „materialistiske" grundsætninger. Men at opholde sig noget ved denne plebeiiske utvei er det ingen grund til, her det gjælder at skildre rent akademiske

forholdsmetoder. »1918. No. i.

filosofien i norden.

Ikke paa noget punkt kommer en virkelig oplysning. Ingen gang blir sjælslivets faktiske ytringsmaate tat frem og skildret, aldrig forvilder sig i dette magasin for abstrakter et konkret eksempel fra menneskenes naturlige tilværelse. Man aapner som læser sin sjæl for at gi rum til reale kundskaps-værdier. Og hvad kommer i pladsen? Lutter ord. For at gi en prøve paa læreboken: Fornemmelsen skildrer M. som »den konkrete sig-finden-bestemt, altsaa den vaakne tilstands reelle fylde«. Hvad nytter hele fylden, naar man ikke faar vite hvad det blir fyldt op med? Og det vi spor om ved den vaakne tilstand, er netop hvad den »konkrete sig-finden-bestemt« mener for noget. Paa det svarer M. intet.

Sandsynlig har Monrad heller ikke ventet man skulde komme med noget saadant spørsmaal i filosofien. Det var i det hele en uting med al denne spørgen; konservativ til bunden av sin sjæl søkte han støtte i autoriteten og saa med misnøie paa al elsk for det som var nyvorent, det være sig nu paa politikkens, religionens eller den filosofiske tænknings omraade. Gik man ikke der og brydde sig med alskens detaljer, »stængt inde i laboratorier og kabinetter«! Hvad skulde alt dette braak til for? Var ikke det hele oplagt og sandheten git, nu da verdenslogikken var blit aabenbaret gjennem Hegels filosofi? Stadig er omkvædet hos ham selv: Jeg utgir mig ikke for at bringe noget nyt. Videnskapen har sit almengyldige, i dagen liggende indhold og er ikke fra igaar. Verdens-overflaten kom for den filosofiske tænkning paa den maaten til at skrumpe ind til en noksaa trang gaardsplads. Det absolute system, som var hans livs præken, gav en for alle gang rammen for de emner det var værdt at diskutere, og for de tænkere som hadde krav paa opmerksomhet. Hans galleri av historiske tænkere var mest opfyldt med gamle ærværdigheter. Endnu saa sent som i 1896 nævner M. i sin filosofiske propædeutik ikke mænd som Wundt, Spencer, Stuart Mill, Darwin, Comte, ja ikke engang Lotze er kommet med. Derimot har han fundet plads for en henvisning til Chr. Wolffs Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt (!). Et verk forfattet i 1719, 4de oplag 1729. At gaa og stelle om mumier kan gjøre en sløv for det som blomstrer oppe i dagens lys.

5. Hegelianismens og den spekulative tænknings enevælde ved universitetet til aar 1900.

Monrad hadde fra 60-aarene av ved sin side som medarbeider ved universitetet G. V. Lyng, universitetsstipendiat i 1858, fra 1869 Welhavens eftermand som professor i filosofi, † 1884. Han har skrevet nogen mindre 1918. No. i.

filosofien i norden.

Ikke paa noget punkt kommer en virkelig oplysning. Ingen gang blir sjælslivets faktiske ytringsmaate tat frem og skildret, aldrig forvilder sig i dette magasin for abstrakter et konkret eksempel fra menneskenes naturlige tilværelse. Man aapner som læser sin sjæl for at gi rum til reale kundskaps-værdier. Og hvad kommer i pladsen? Lutter ord. For at gi en prøve paa læreboken: Fornemmelsen skildrer M. som »den konkrete sig-finden-bestemt, altsaa den vaakne tilstands reelle fylde«. Hvad nytter hele fylden, naar man ikke faar vite hvad det blir fyldt op med? Og det vi spor om ved den vaakne tilstand, er netop hvad den »konkrete sig-finden-bestemt« mener for noget. Paa det svarer M. intet.

Sandsynlig har Monrad heller ikke ventet man skulde komme med noget saadant spørsmaal i filosofien. Det var i det hele en uting med al denne spørgen; konservativ til bunden av sin sjæl søkte han støtte i autoriteten og saa med misnøie paa al elsk for det som var nyvorent, det være sig nu paa politikkens, religionens eller den filosofiske tænknings omraade. Gik man ikke der og brydde sig med alskens detaljer, »stængt inde i laboratorier og kabinetter«! Hvad skulde alt dette braak til for? Var ikke det hele oplagt og sandheten git, nu da verdenslogikken var blit aabenbaret gjennem Hegels filosofi? Stadig er omkvædet hos ham selv: Jeg utgir mig ikke for at bringe noget nyt. Videnskapen har sit almengyldige, i dagen liggende indhold og er ikke fra igaar. Verdens-overflaten kom for den filosofiske tænkning paa den maaten til at skrumpe ind til en noksaa trang gaardsplads. Det absolute system, som var hans livs præken, gav en for alle gang rammen for de emner det var

værdt at diskutere, og for de tænkere som hadde krav paa opmerksomhet. Hans galleri av historiske tænkere var mest opfyldt med gamle ærværdigheter. Endnu saa sent som i 1896 nævner M. i sin filosofiske propædeutik ikke mænd som Wundt, Spencer, Stuart Mill, Darwin, Comte, ja ikke engang Lotze er kommet med. Derimot har han fundet plads for en henvisning til Chr. Wolffs Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen, auch allen Dingen überhaupt (!). Et verk forfattet i 1719, 4de oplag 1729. At gaa og stelle om mumier kan gjøre en sløv for det som blomstrer oppe i dagens lys.

5. Hegelianismens og den spekulative tænknings enevælde ved universitetet til aar 1900.

Monrad hadde fra 60-aarene av ved sin side som medarbeider ved universitetet G. V. Lyng, universitetsstipendiat i 1858, fra 1869 Welhavens eftermand som professor i filosofi, † 1884. Han har skrevet nogen mindreanathon aall.

H.-F.K1.

avhandlinger over Schelling, Schellings ældre og nyere standpunkt, hans forhold til Hegel osv. (Forh. i Videnskapss. for aarene 1863—65); videnskabelig omtale fortjener ogsaa endel studier i den græske filosofi som han i 1866—69 og 74 offentliggjorde i Videnskapsselskapets skrifter. Som lærer i filosofi gik han helt i samme spor som Monrad og holdt i lag med ham den hegelske fane oppe 1. I stor bredde gjengav Lyng systemet i den absolute filosofi, søkte ut fra hegelske tankevurderinger lys over spørsmaal som var oppe i tiden, og fører, likesom Monrad, sin filosofi i sidste trin op til en slags høiere teologi; den blir en lære om gud eller en »videnskap om guds eksistens«. Dette sker i to verker, Lærebog i den objektive logik (1881) og Grundtankernes system, 3 bind (det sidste utkommet posthumt).

Lyng er en anden natur end hans ældre kollega og skiller sig i flere punkter fra ham. Han har ikke Monrads evne til at gi sine tanker symmetrisk form eller logisk fast avgrænsning; paa den andre side merker man hos ham større stræv efter at komme i kontakt med tiden; flere ting tyder paa, at han har forstaat at nye metoder var i opdrift, og hans virksomhet ved universitetet bær vidnesbyrd om en liberal tænke-maate.

Nærpaa halvhundred aar var gaat siden Hegel var død; i hans hjemland og andre steder hadde man i aartier slaat ind paa nye, mere frugtbare teoretiske baner, og endnu var man i Norge ikke kommet længre end til nogen svake rystninger under overflaten paa det officielle lærdomsliv. Til nogen grad blev det vakt løfter om en mere tidsmæssig problemdiskussion da den unge teolog W. Th. Dons i 1875 blev universitetsstipendiat i filosofi († 1916). I en indberetning i Universitets- og skoleannaler 3dje række no. 12, 1874 gir han et skarpsindig motlæg mot den reaktionære tænkning i Sverige; især staar mystikken hos en Pontus Wikner i mensyn for ham. Kritik til den kant var endnu noget nyt i Norge og rak ikke langt i sin virkning. Dons maatt. opleve, et par aar efter at hans egen forbindelse med universitetet var 'løst, at man fra Norge kaldte Wikner som professor for at foredrage sin spekulative filosofi ved siden av den monradske hegelianisme. Men ogsaa Dons selv faldt ind i koret med sin røst, selv om den iblandt skar igjennem med dissonerende toner. I den ovennævnte avhandling søker han at godtgjøre boström ianismens uret ved

1 Den metafysiske monotoni, som blev skapt ved universitetet da Monrad fik sin hegeliani-serende aandsfælle op ved siden av sig, kunde gjøre kritiske mænd i samtiden utaalmodig. Man læse de kvasse ord i „Dølen" 1867 no. 25 av Vinje, om Lyng som i unorske ordlag utviklet en indholdsløs dialektik og gjorde alskens ordkunster for at retfærdiggjøre treenighetslæren o. 1.1918. No. i.

at stille den i lys av hegelske læresætninger, og med synlig glæde kan han peke paa at ha gjort det dialektiske kunststykke i sin avhandling, at vise at boströmianismen, uten selv at vite om det, adlyder den spekulative logiks lover. I samhøve med Monrads og Lyngs opfatning av filosofien som et slags høiere teologi drøftet han problemet om religion og kundskap i nogen urovækkende forelæsninger han holdt i 1879 over emnet: Hvorvidt kan en sand religiøs livsanskuelse forbindes med den moderne videnskaps resultater? Bedst lærer man Dons'

filosofiske tanke-art at kjende i en fremstilling han har git av positivismen i Nyt norsk tidsskrift iste og 2det bind. Det er ham om at gjøre at man skal opfatte retningen ret. Han fremhæver som dens hovedkjendemerke, at den vil stænge ute al metafysik og indskrænke tankens arbeide til at behandle kjendsgjerninger og iøvrig at vise hvad for sætninger man kan føre frem om forholdet mellem visse iagttagne kjendsgjerninger. Avhandlingen hos Dons har fortjeneste av at gi som et gløtt ut til den videnskabelige verden og dens filosofiske liv utenom Norge. Han er opmerksom paa at flere av de fremtrædende tænkere i nyere tid ogsaa er fagmænd i videnskapen (eksempler i Fechner, Lotze, Wundt), og at de positive videnskaper avslutter sig systematisk med spekulationer (eksempler: teorien hos Laplace, darwinismen, haeckeli-anismen). Auguste Comte og positivismen har git støtet til en gjen-forsoning mellem videnskap og tænkning, det anerkjender Dons uten omsvøp. Læren gir, sier han, et frugtbart utgangspunkt for en virkelig psykologi og for en erkjendelseslære som bygger paa psykologien; den vil kunne fremme opdragelsen, utføre et stort samarbeide mellem videnska-pene og læge de politiske og sociale saar for menneskeheten. Efter dette var det vel intet likere at gjøre end med Dons at gaa over til positivismen? Se det vilde nu være at ta for braat paa saken. Hverken hylder han selv læren, og heller ikke kan hans fremstilling av den siges at hjælpe læseren til en mere reel forstaaelse av det denne retning skjulte i sit skjød. Dertil stod han nu engang med sin tænkning altfor langt borte fra den verden der kravet paa eksakt videnskapelighet er avgjørende1. Dons samstemmer med positivismen i at vise bort tanken paa at »tingen i sig« skulde være nogen virkelig problemgjenstand. Han har indset at det at gjøre noget utænkelig til bakgrund for tilværet, vilde gjøre al empiri umulig. Det maa altsaa, skal man bli klok paa tilværet, en ny

1 Iblandt er Dons med sine forestillinger mere i slegt med Plato end med Darwin eller Auguste Comte. Etsteds sier han (1. c. bd. 2, s. 174 note): Avklædt mytens form turde dog tanken om jorden som en primær organisme indeholde mere sandhet end en geolog

i første øieblik kunde være villig til at indrømme. Jeg skulde tro „en geolog" vil ha andre tanker om begrepet: primær organisme.246

orientering til, en anden en den som Kant søkte. Saa meget er klart. Men den utvei Dons med de tyske og norske hegelianere prøvde at følge, var at komme fra Scylla i Charybdis. Han gjør gjældende mot positivismen at det faktisk blir utført et logisk arbeide. Og i det punkt skal han ikke motsiges. Men Dons gaar videre. Han taler om logikken som noget objektivt. Den objektive logik røber at det gives noget absolut med sin aabenbaringsform i de væsenslover som styrer tanken. At hint absolute . . . selv maa være tanke, det grunder han paa følgende dialektiske betragtning: >Enhver, selv positivisten, tænker kun derved, at han anvender de tanken iboende kategorier paa sin gjenstand«. I den bruk det her gjøres av et kantisk argument, ligger hele den principielle vildfarelse hos hegelianerne skjult. Tar man sig fore at virkelig analysere det menneskelige tankeverktøi, saa kommer det noget andet frem end et slikt objektivt git utstyr, som et subjekt bare bent frem har at ta til fordi det er der (etsteds færdig i hjernen paa ham? Eller kanske, som det sømmer sig det absolute, overalt?). »De tanken iboende kategorier« er sproglig avgrænsede bevissthetsstørrelser, hver av dem blit til ved en naturlig vekst og utfolding av sjælelige erfaringer, av enkle og sammensatte oplevelser1.

Paa en maate kan Monrad siges gjennem sit lange liv og sit styre at ha symbolisert den uforanderlighet som var et grundtræk i hans filosofi. Akademiet i Kristiania saa mangt omskifte i personalet; filosofer kom og gik; men Monrad leiet stadig nye aandsfæller op ad trappen, og de gamle signaler blev staaende paa borgen. Undertiden var det jo for de øvrige universitetslærere noget haardt at gaa paa. Saaledes i 1884, da det, under ledigheten efter Lyng, baade i det filosofiske fakultet og i kollegiet (prof. Getz!) kom til lydelige ytringer av mishag. Man syntes, det snart fik være nok med dette enevælde for en filosofi som var saa helt uten samføling med den øvrige videnskapsverden og dens empiriske metoder.

Det gjaldt dengang spørsmaalet om man, slik som Monrad tilraadet, skulde kalde til Norge en svensk lektor i teologi og filosofi, Karl Pontus Wikner. Han var elev av Boström, hadde nok sagt sig løs fra det rent boströmske standpunkt, men var med rette opfattet som væsentlig spekulativ filosof av tænkemaate, likesom han var det av

utdannelse. Det kom

1 Standpunktet har til slut forekommet Dons selv uholdbart. I en avh. om Niels Treschow og hans filosofiske system, Nyt norsk tidsskrift 4, s. 379 ff., sier han sig paa en maate løs fra sin tidligere opfatning; han mener nu at det bare gives en relativ viten om det absolute. „Det absolute er og blir mysteriernes mysterium". Dog mener han endnu at veien til sand kundskap gaar gjennem den absolute idealisme. Men hvor blir det av det absolute ved en idealisme som bare aabenbarer relativiteter?

ved denne utnævning til en norsk universitetslærerstilling til at veie ikke litet at man paa avgjørende hold hadde særlige lovord for den religiøse tankegang just hos denne kandidat til posten.

I Pontus Wikner († 1888) fik vort universitet en lærer med et fint æstetisk lynne og uvanlige gaver som pædagog. Skrifter av ham med æstetisk og religiøst indhold har tildels fundet ikke faa læsere. Men syk som han var, gik det med ham som med den andre utlænding de norske hadde kaldet til en filosofisk lærerstilling ved universitetet, Poul Møller fra Danmark: Deres fireaarige virksomhet i vort land satte ikke større merker efter sig. Nogen herold for den nye tid var Wikner ikke. Den nuance av spekulation han repræsenterte, til forskjel fra den Monrad-hegelske, blev neppe opfattet noget videre dypt av de norske, som rimelig var, her hans tænkning var helt uten den svensk-boströmske bakgrund. Gangen i hans utvikling er en historie om en tænker som faar bruke sin aands-kraft paa at løse sig punkt for punkt fra de enkelte lærdommer i et system, men som dog altid blir et vidne for aanden i det. Mere og mere kommer det tilsyne at han holdt tid og individualitet for værdier av rang, for begreper med real betydning; men hans tanker om dette emne blir noget overskyet av det teologiske helhetssyn som er hans særinteresse, og deri han ikke evner at føre en videnskabelig opfatning igjennem. I sit lille skrift av 1880: Några drag af kulturens offerväsen drøfter han den konventionelle morals krav paa almengyldighed Den opfatning han hylder, viser at han har skuet dybt ind i livsvilkaarene for de forskjellige menneske-personligheter. Wikners hovedverk er vel Tidsexistensens apologi. Ett stycke relationsteori, utgit efter hans død 1888. Han søker her at arbeide sig frem til et bestemt metafysisk syn, idet han drøfter begreper som tiden, tilværelsen, rummet, virkning, det virkelige, forandring, vilje, frihet. Diskussionen viser os en filosof som nærmer sig realproblemer uten ret at faa tak i dem. Hvor meget mere utsigt var det ikke til at naa et stykke frem i forstaaelse, dersom det ved konkrete bestemmelser blev slaat fast hvad man i hvert tilfælde tænker sig under de enkelte begreper, saa man f. eks. kunde vite hvad som skal menes med tilværelse, til forskjel fra det virkelige.

Wikners død fik den principielle strid om hvordan professoratet i filosofi skulde besættes, igjen til at blusse op. Det dryget 2 aar, saa faldt avgjøret. I 1890 blev J. Mourly Vold professor, † 1907. Hans første arbeider: Prof. R. H. Lotzes ontologi (trykt i Norske univ.- og skoleannaler 3dje række, bd. 16 1880) og en prisavhandling om teleologiens begrep var avgjort hegelsk i sit tankepræg. En avhandling fra 1885 trykt i Vid.-selsk.s forh. drøfter Albert Krauses Darstellung der kantischen Raumtheorie.

Undersøkelsen bevæger sig paa det metafysiske omraade. I erkendelseslæren, som Vold har dyrket med forkjærlighet, nærmer han sig efterhaanden til Kant. Sammenlign Volds undersøkelse fra aar 1888, Spinozas erkjendelsesteori i dens forhold til Spinozas metafysik. Men Vold følte sig til trods for sin spekulative tænkning paa en maate dragen over til motstandernes leir. Ved sin død efterlot han omfangsrike studier (i manuskript) om drømmen1; til bruk for den hadde han støttet sig paa flittige eksperimenter med sovende.

Endnu fandt hegelianismen en yngre repræsentant ved universitetet, nemlig i dr. H. C. Hansen, som i de sidste femaar av 19de aarh. var universitetsstipendiat i filosofi. Han foredrog spekulativ filosofi i Hegels aand og helst om teologisk-metafysiske emner. Fra 1890 skriver sig hans verk: Moral, religion, videnskab. I en avhandling fra 1895, Rummet og sjælen, vender han sig skarpt mot de moderne tankeretninger. Om det han selv har paa hjerte eller i tanke, uttaler han: Hvad nærværende avhandling angaar, saa vil den for dem der er fortrolig med Hegels skrifter, indeholde litet eller intet nyt.

Og saaledes var det.

6. Motslag og kritik.

Mot slutten av aarhundredet var det endelig aabenbart at hegelianismen hadde at opgi sit bo ogsaa ved det norske universitet, der den kunde siges at ha repræsentert den officielle filosofi i over halvhundred aar og var blit foredrat i 70. Det kan paa dette punkt passe at se tilbake paa det verk den har øvet i landet, hvad for værdi det kan tilkjendes den, og hvad for syn paa filosofien den elsket frem hos folket.

Det er ikke mulig andet end at fælde en streng dom i denne sak. En kritiker kan vanskelig komme til andet resultat end det, at hele den norske hegelianisme var en teoretisk misvekst i landet og den gjerning den har utført, et ufrugtbart verk. Saa sporløst som den har glidd hen over vort aandsliv, har den kommet til paa mange hold at vække ringeagt

1 Utgit i 2 bind av O. Klemm i Leipzig under titelen: Ueber den Traum, igxo og 1912. Det er for litet av teknisk arbeide nedlagt i denne undersøkelse til at forf. paa grundlag av det egentlig skulde kunne regnes blandt eksperimen'alpsykologer (anordningen i forsøkene er meget enkel: Et baand knyttet om anklene paa de sovende). Mot den sammenligningsmetode V. anvender, kan det reises væsentlige anker; fremstillingen er ogsaa blit altfor vidtløftig. Likefuldt repræsenterer verket et agtværdig og nyttig bidrag til drømmepsykologien. Se min anmeldelse i „Morgenbladet" for 27de novbr, içiono. 662. Vold har desuten offentliggjort en liten avh. i Allg. Zeitschr. f. Psychiatrie 1900 s. 834 fg. Ueber Hallucinationen, vorzüglich Gesichtshallucinationen.

Undersøkelsen bevæger sig paa det metafysiske omraade. I erkendelseslæren, som Vold har dyrket med forkjærlighet, nærmer han sig efterhaanden til Kant. Sammenlign Volds undersøkelse fra aar 1888, Spinozas erkjendelsesteori i dens forhold til Spinozas metafysik. Men Vold følte sig til trods for sin spekulative tænkning paa en maate dragen over til motstandernes leir. Ved sin død efterlot han omfangsrike studier (i manuskript) om drømmen1; til bruk for den hadde han støttet sig paa flittige eksperimenter med sovende.

Endnu fandt hegelianismen en yngre repræsentant ved universitetet, nemlig i dr. H. C. Hansen, som i de sidste femaar av 19de aarh. var universitetsstipendiat i filosofi. Han foredrog spekulativ filosofi i Hegels aand og helst om teologisk-metafysiske emner. Fra 1890 skriver sig hans verk: Moral, religion, videnskab. I en avhandling fra 1895, Rummet og sjælen, vender han sig skarpt mot de moderne tankeretninger. Om det han selv har paa hjerte eller i tanke, uttaler han: Hvad nærværende avhandling angaar, saa vil den for dem der er fortrolig med Hegels skrifter, indeholde litet eller intet nyt.

Og saaledes var det.

6. Motslag og kritik.

Mot slutten av aarhundredet var det endelig aabenbart at hegelianismen hadde at opgi sit bo ogsaa ved det norske universitet, der den kunde siges at ha repræsentert den officielle filosofi i over halvhundred aar og var blit foredrat i 70. Det kan paa dette punkt passe at se tilbake paa det verk den har øvet i landet, hvad for værdi det kan tilkjendes den, og hvad for syn paa filosofien den elsket frem hos folket.

Det er ikke mulig andet end at fælde en streng dom i denne sak. En kritiker kan vanskelig komme til andet resultat end det, at hele den norske hegelianisme var en teoretisk misvekst i landet og den gjerning den har utført, et ufrugtbart verk. Saa sporløst som den har glidd hen over vort aandsliv, har den kommet til paa mange hold at vække ringeagt

1 Utgit i 2 bind av O. Klemm i Leipzig under titelen: Ueber den Traum, igxo og 1912. Det er for litet av teknisk arbeide nedlagt i denne undersøkelse til at forf. paa grundlag av det egentlig skulde kunne regnes blandt eksperimen'alpsykologer (anordningen i forsøkene er meget enkel: Et baand knyttet om anklene paa de sovende). Mot den sammenligningsmetode V. anvender, kan det reises væsentlige anker; fremstillingen er ogsaa blit altfor vidtløftig. Likefuldt repræsenterer verket et agtværdig og nyttig bidrag til drømmepsykologien. Se min anmeldelse i „Morgenbladet" for 27de novbr, içiono. 662. Vold har desuten offentliggjort en liten avh. i Allg. Zeitschr. f. Psychiatrie 1900 s. 834 fg. Ueber Hallucinationen, vorzüglich Gesichtshallucinationen.

for faget selv: For alvor har man i vort land spurt om den er værdig til at regnes i lag med videnskapene og dyrkes ved universitetene.

Det spørsmaal har særlig meldt sig med eftertryk just paa steder og netop i tider, som er karakterisert ved at den »absolute filosofi« har hat overmagten, og det er vel tillatt, der dette opløsningssymptom blir merkbart, at diagnosticere en dødelig svakhet hos den særskilte filosofiske tankeretning som staar for styretl. Utvider man nemlig tvilen til at gjælde filosofiens rolle i sin almindelighet, saa faar man ikke medhold av historien. Gjør man det tankeeksperiment, at søke ut av menneskesleg-tens historie de udmerkede øieblikker, høide- og vendepunktene i dens liv, saa vil man støtt møte filosofien som en væsentlig, ja ofte som en avgjørende faktor. Det var i første række den som gav hellenismen dens aandelige mission blandt folkene. Gjennem sine filosofer blev Grækenland lærer baade for de folk det erobret, og for det folk det blev erobret av. Da det under indtraadte som heter kristendommens indførelse, saa blev filosofien med paa at grundlægge storverket. Græsk dannede mænd — de kristne apologeter og de alexandrinske kirkefædre — støpte den orientalske tro om i tankeformer laant fra den hellenistiske filosofi; først det gjorde nazaræerens lære til en verdensmagt paa aandslivets omraade. Hele mellemalderens teoretiske liv er græsk filosofi, tillempet efter det kirkelige dogma, og da tankeskatten var brukt op og skolastikken truet med at dysse alt aandsliv i søvn, saa kom frigjøringen ikke mindst med gjenoplivingen av filosofien under renæssancen. Ikke litet av reform-bevægelsene under overgangen fra mellemalderen til den nyere tid er uttrykt i den kjendsgjerning, at man byttet om Aristoteles med Plato som lærer. Den store omveltning paa naturopfatningens og retslivets omraade i 16de og 17de aarh. staar under filosofiens tegn. Galilei og Kepler, Giordano Bruno, Descartes, Newton og Hugo Grotius gav videnskapen nye maal og nye metoder ut fra filosofiske grundsætninger. Den radikale omdannelse som folkene har gjennemgaat i sit sociale grundsyn og sin politiske historie med den franske revolution, blir uforstaaelig medmindre man gaar tilbake til filosofien som det dype kildevæld, til Locke og sensualistene, til Montesquieus teori om statsmagtene, til Vol-

1 Underlig maa det tykkes at selv tilhængere av hegelianismen kan øine bai kerotten og endda holde fast paa systemet. Uttalelser av prof. Lyng (f. eks. i hans anmeldelse av G. Th. Mejdells skrift Tankevirksomhedens love „Dagbladet" 1879 no. 86) viser, at han er opmerksom paa at filosofien, slik som den da blev dyrket i Norge, aldeles foi-feilet den opgave at faa istand et samstræv inden tænkningen, saa de ulike tendenser kunde forme sig til en alsidig virksomhet inden nationens liv. Lyng indrømmer at Hegel knapt læses længer av nutidens filosofer i Tyskland, og han vedgaar at Hegel, særlig paa grund av sin stilling til naturvidenskapen, er gjenstand for almindelig ringeagt.

taires og encyklopædistenes oplysningsfilosofi, til Rousseaus lære om følelseslivets rang og om de umistelige menneskerettigheter. Digtning og politik, kunst og videnskap i romantikkens tidsalder har sammenhæng med en vending inden filosofiske leirer fra kritisk oplysningstendens til historisk konstruktiv tænkemaate. Tilbakeslaget i den naturalistiske kunst og i den individualpsykologiske digtning har ikke mindre som forutsætning en forandring i det livsfilosofiske tænkesæt og i det metodiske sjælestudium hos de moderne. Den politiske opmarsch av arbeiderstanden, som er den store kjendsgjerning paa det sociale og økonomiske livs omraade, er skapt av filosoferende teoretikere særlig i Frankrike og Tyskland. Og spør man hvem som i særlig grad har grundlagt vor tids opfatning av livet, av verdensutviklingen, av sjælen, saa møter vi mangt et filosofihistorisk navn: En Herbert Spencer, Stuart Mill, Wilhelm Wundt o. a.

Det kan efter dette ikke være ret, der det filosofiske liv sygner magtløst hen, at skyte skylden for det paa faget selv, som hadde det ikke noget kald at overta i aandens rike. Rigtignok lærer historien os at et par vilkaar maa være opfyldt, skal filosofien bli noget mere end et slags liebhaberi, eller end en lek med begreper man tumler med ifølge etslags hemmelig forstaaelse mellem laugets mænd. Det ene vilkaar er at filosofien tar for sig ting, rører ved spørsmaal som har realværdi for menneskesindet; filosofien maa, om den skal ha noget at si for menneskene, staa i levende forhold til de mangehaande erfaringer som gir menneske-personligheten dens konkrete indhold under livets gang, med de prøver for tanker og følelser, med de fremskridt og de nederlag som

gir menneskets fantasi sin spændkraft, dets vilje sine maal. Tar man ikke utgangspunkt i slike emner, vil tankestrævet tykkes ørkesløst og det logiske arbeide bli uten rette magt. Man vil bale med tankene uten at føie med sig selv at man bær dem frem dit de skulde. Som naar en skal til at ro, men ikke faar spændtak i baaten for føttene.

Et andet vilkaar er det at det filosofiske ræsonnement gir visshet. Filosofien skal ikke alene vække problemtænkning, men ogsaa føre til problemløsning. Et krav som er vokset sterkt i vor tid, da man paa videnskapens omraade gjør saa mange fremskridt just i kundskapsmetodene. Her kjender det moderne menneske ikke til noget avslag. For at bli lydd maa filosofien vække den overbevisning, at dens sætninger er til at lite paa. Men skal man række frem til det paalitelige, er visse granskningsveier foreskrevne; og der en videnskabelig kultur er naadd, der vil ikke den logiske samvittighet gi kjøp. Den vil ikke ved de ytterste filosofiske spørsmaal gi slip paa de sandhetskriterier som den hævder ved de mere elementære undersøkelser. Uigjenkaldelig er den tid omme, da man kunde1918. No. i.

svare paa et realt filosofisk eller psykologisk problem ved at utstede en veksel paa et dialektisk begrep.

Hermed er i grunden den virkelige forklaring git til at hegelianismen maatte komme tilkort i Norge; den opfylder ikke de vilkaar som nødvendig maa være forhaanden der en filosofi skal utføre et frugtbart verk[1]. Det kan mere i det enkelte pekes paa visse ting som voldte at hegelianismen i Norge maatte faa saa ringe værdi.

Vigtig for enhver tankegang er, hvordan det er fat med det en kunde kalde dens historiske ikjædning. I Tyskland passet Hegel med sin lære om begrepsrealiteten historisk ind i tankesituationen efter Kant. Og noget lignende kan siges om andre land der Kant hadde virket efter. Men i Norge er det ikke synlig uten hos en enkelt mand (Treschow) at nogen har følt trang til at løse just den kantiske knute. Forsaavidt kan man ikke si at hegelianismen kom til at opfylde et dyptfølt savn. Man overtok den da ingen bød noget likere. Men dette maatte fra første stund binde den løst til det norske sind. At dvæle ved faciten i et regnestykke gir først da nogen større tilfredshet, naar man har strævet nogen stund med at løse opgaven.

Til det kom endvidere dette. I Norge var man ikke bare uten en nævneværdig filosofihistorisk fortid, man hadde overhodet ingen rigdom paa videnskabelige eller filosofiske utgangspunkter. En av filosofiens hovedopgaver i landet maatte være at føre nyt til i saa maate. Men til at gjøre noget saadant var hegelianismen efter sit grundto litet skikket. Retningens væsen var den rent logiske konstruktion, med faa konkrete tankeemner. Læg saa til at det abstrakte indhold i dens lære bare daarlig lot sig skille fra det sprog denne lære var blit utformet i (det tyske), og at de norske universitetslærere med sit sterkt danskformede maal-føre hadde litet av hjemlig at bytte tysken om med, og det vil forstaaes at hele denne filosofi maatte virke som noget fjernt og skematisk. Ikke la den reale emner ind paa tanken, og ikke gjorde den dansk-tyske form for ræsonnementet tingen bedre.

Den historiske rolle for hegelianismen her som andetsteds blir avgjørende bestemt ved forholdet til den øvrige videnskabelighet. Filosofisk tænkning og det som ellers uttrykker tidens aandelige høidestillinger, maa

1 I motsætning til det som her er hævdet, staar Monrads redegjør for den filosofiske metode i propædeutikken § 75. Den sande metode er den objektiv-dialektiske, der blot følger begrepets (tingens) egen (immanente) dialektik eller utvikling igjennem dets momenter. Alt er her feil eller faafængt. Filosofien eier ikke bare én sand metode; den maa som al sandhetssøkning skifte metoder; en av metodene er den her unævnte genetiske. Hvad faar man til slut at vite om tingene ved at henvises til at finde hos dem en bloc en egen dialektik?252 anathon aall. H.-F. Kl.

staa i frugtbar vekselvirkning, skal aandslivet være i rette gjænge. Det principielle maa nyttes paa det reale, det almindelig reale i tænkningen maa kunne laane synspunkter fra det principielle. Skjæbnesvanger blir følgerne, staar filosofisk tænkning og videnskabelig liv fremmed eller endog motsigende overfor hverandre. Men med hegelianismen blev det til slut saa ilde i det punkt at man maa søke helt ned til skolastikken for at finde maken. Systemet — et system av logisk-metafysiske formler — var engang for alle skapt færdig av mesteren; hvad var det mere at gjøre, at si eller at se? De norske hegelianere er i en paafaldende grad uten tænkerindividualitet. De

kan minde om troldene paa Hedalsskogen, som hadde alle sammen bare ett øie, de laante av hverandre efter tur. — Det de norske filosofer saa, det skildret de da ogsaa alle paa samme maaten. Det er det samme eviggraa av ord, den samme enstonende laat. For alle tankens vanskeligheter har de de samme remedier, likesom en mirakeldoktor bare har én kur for alle ulemper. Det særskilte problem blev begravet i en sky av betragtninger om helheten; vanskelighetene ved et standpunkt blev borte under den dialektiske manipulation med tingen og dens motsætning, det væsentlige og det uvæsentlige, momentene og til slut den høiere enhet. Misforholdet mellem det den hegelske filosofi foredrog, og det som optok tidens mænd, utviklet sig til den mest skrikende dissonans. Studiet av det organiske liv maatte aapne alles øine for en utvikling uten stans, for en evig bevægelse fra ufærdige spirer til mere indviklede, mere fuldkomne former. Hvor vilde man saa hen med et avsluttet system, som bokførte en fuldendt visdom med spekulativt fastsatte begreper? Det enorme opsving i samfærdselsmidler, den grænseløst økende industrialisme lærte tiden om mangfoldigheten i de brukbare metoder og om erfaringens uuttømmelige muligheter. Hvad autoritet kunde da en filosofi faa som principielt negtet empirien med dens mangfoldige synspunkter enhver ret? Den avvisende holdning hos hegelianismen overfor alt nyt har stængt Norge ute fra aandelige tidsstrømninger som vilde ha kunnet virke vækkende paa tankelivet. Efter Hegel var kommet opblomstringen av associationsfilosofien i England, positivismen, darwinismen, de fysiologiske og eksperimentelle metoder for at studere bevissthetslivet, erfaringsfilosofien ... alt sammen fænomener som længe blev helt eller delvis ukjendt, i hvert fald uten talsmænd inden deres leir som hadde kaldet til at orientere over det filosofiske liv og dets rørelser. En slik holdning maatte til slut hevne sig paa dem som indtok den. Det endte med at tilhængerne av den hegelske spekulation blev helt isolert, og uten sammenhæng med det Norge der de levende kræfter holdt paa at arbeide og at brytes. Var det litet av en saadan samføling mellem filosofi og alminde-

lige aandsrørelser i landet før, saa døde den nu helt bort. Paa ett punkt kommer dette negative forhold særlig klart tilsyne. I Norge har filosofien ved universitetet ikke hat noget forbund med eller noget positivt forhold til nationalfølelsen, til den nationale politik eller til den aandsvekst i det hele som bær farve av folket hjemme Man vil kanske protestere og henvise til Welhaven, som skrev norske romancer mens han var professor i filosofi. Men Welhaven var en digter og kunstskjønner som fik det atpaa-hverv at foredrage eksamenspensumet i filosofiske discipliner. Det er like litet av filosofi i hans digterverk som av politik i hans nationalfølelse.

En fare ved skildringen av ethvert historisk emne er den, at man løser emnet for sterkt fra de omgivelser det naturlig hører hjemme i. Man blænder av mens man fotograferer, og faar dermed et billede som er skarpt i sine omrids, rent i linjene, men til gjengjæld ikke lar os faa objektet med virkelighetens fulde lys. I idéernes og ikke mindst de filosofiske idéers historie er det meget vigtig at synsvinkelen for karakteristikken ikke blir tat for trang. Det individ som tænker, som tænker filosofisk, er sat i et samfund med egne aandsstrømninger, egne politiske, religiøse og sociale rørelser, og hvad følger hans tankearbeide faar, blir tildels bestemt ved den paavirkning han oplever fra disse aandsforeteelsers side, en kjendsgjerning likesaa væsentlig som den omvendte, at ens holdning til disse aandsforeteelser kan være bestemt ved ens filosofiske grundopfatning. Dette synspunkt kan hjælpe os til at opfatte et n}'t træk i den norske filosofis historie og til at forstaa mere om hvorledes frigjøringen fra hegelianismen blev fuldbyrdet. Da i Norge det filosofiske systemskifte omsider kom, var det ikke saameget fordi andre positive opfatninger om filosofiens indhold fik overtaket; dertil hadde angriperne fylket sig for litet. De nye idéer traadte op i det norske aandssamfund bare som rene slængegjester. Nei, det som avgjorde saken, var det faktum, at det blev synbart, hvor magtløs, raadløs, ja maalløs den gamle filosofi var overalt der den blev sat paa prøve. Den maatte minde om en skute som bare fløt paa lasten, og derfor ikke kunde styre sig frem i det farvand den drev omkring i. Et saadant fartøi er dømt til at gaa tilbunds naar det sætter ind med uveir. Hegelianismen døde ut i Norge, fordi den snarere strittet mot end arbeidet med for de idealer og maal som samlet de sterke aandelige og nationale

1 Derimot har vort land nok hat filosofiske digtere. Om det punkt skal det bli tale straks her nedenfor. Det blir isaer Wergeland og Ibsen en maa tænke paa. Men med begge er det sterke forbehold at gjøre paa dette punkt. For Wergeland er ikke det filosoferende moment særlig karakteristisk i hans nationale digterverk (hans Skabelsen Mennesket og Messias indtar en stilling for sig). Og Ibsen er som nordmand saa litet patriotisk særpræget at det er blit en speciel opgave at fri ham for beskyldningen om fædrelandsløst sindelag.254

kræfter i landet. I det som nu kommer, skal det nærmere bli gjort rede for denne paastand.

7. Den liberale nationale politik i Norge og den filosofiske nyorientering i samtiden.

Mellem de merke punkter i historien er de tilfælder da en bestemt teoretisk tænkning gjør den tjeneste at holde mere eller mindre brøstfældige foreteelser og indretninger oppe, saa de ikke synker i grus. Det hegelske tankesystem har i saa henseende ikke litet paa skyldbrettet. Det som var reaktionært i samtiden, fandt en naturlig forbundsfælle i hegelianismen i Norge, der retningen var uten nogen venstre linje og derfor nærmest øvet en galvaniserende virksomhet paa det bestaaende. Det som er, er godt. Slik var tankegangen. Et moment i det gode er tilmed det forkjerte, det som kom paa tvers av god skik og orden. Hvor meget mere trygt forankret i det absolute system maatte det være som bygget samfundet fast, det som gjorde det mulig for menneskene at realisere den objektive aand, sedeligheten! Konservatismen inden hegelianismen fik et meget naturlig uttryk i den politiske tænkemaate hos dens tilhængere. 1 Norge blev dette skjæbnesvangert ikke mindst av én grund. De historiske forhold førte her konservatismen i en viss motsætning til den særlig nationalistiske følelse. Og det fik ikke saa litet at si. Det var i Norge kræfter som bygget op et reformverk med mægtig betydning for landets historie. Motstand blev forberedt mot det politiske og sociale styresæt og livsforhold. Foregangsmændene for det nye system maatte føie sig i motsætnings-, ja i kampstilling ogsaa til den raadende universi-tetsfilosofi, som paa sin maate gav det konservative parti en teoretisk rygrad; de maatte vende synet mot andre strømninger i tænkningens verden. I filosofiens historie i Norge kommer paa den maaten ogsaa den politiske utvikling til at faa noget at si. Her griper imidlertid mange faktorer over i hverandre. Det vilde være et historisk feilsyn at ta den politiske liberalisme og det nationale frigjøringsarbeide for identisk med den fremskridtsvenlige reformbevægelse i sin almindelighet. Og likevel knyttes traadene her paa en maate som gir den politiske historie i Norge en særegen betydning i vor sammenhæng.

Den politiske historie for Norge er for størsteparten av den tid landet har hat et eget videnskabelig liv inden sin midte, nemlig fra aarene 1814 —1905, karakterisert ved foreningen mellem Norge og Sverige. En stor del av det indrepolitiske arbeide har paa en eller anden maate sammen- 254

anathon aall.

H.-F. Kl.

kræfter i landet. I det som nu kommer, skal det nærmere bli gjort rede for denne paastand.

7. Den liberale nationale politik i Norge og den filosofiske nyorientering i samtiden.

Mellem de merke punkter i historien er de tilfælder da en bestemt teoretisk tænkning gjør den tjeneste at holde mere eller mindre brøstfældige foreteelser og indretninger oppe, saa de ikke synker i grus. Det hegelske tankesystem har i saa henseende ikke litet paa skyldbrettet. Det som var reaktionært i samtiden, fandt en naturlig forbundsfælle i hegelianismen i Norge, der retningen var uten nogen venstre linje og derfor nærmest øvet en galvaniserende virksomhet paa det bestaaende. Det som er, er godt. Slik var tankegangen. Et moment i det gode er tilmed det forkjerte, det som kom paa tvers av god skik og orden. Hvor meget mere trygt forankret i det absolute system maatte det være som bygget samfundet fast, det som gjorde det mulig for menneskene at realisere den objektive aand, sedeligheten! Konservatismen inden hegelianismen fik et meget naturlig uttryk i den politiske tænkemaate hos dens tilhængere. 1 Norge blev dette skjæbnesvangert ikke mindst av én grund. De

historiske forhold førte her konservatismen i en viss motsætning til den særlig nationalistiske følelse. Og det fik ikke saa litet at si. Det var i Norge kræfter som bygget op et reformverk med mægtig betydning for landets historie. Motstand blev forberedt mot det politiske og sociale styresæt og livsforhold. Foregangsmændene for det nye system maatte føie sig i motsætnings-, ja i kampstilling ogsaa til den raadende universi-tetsfilosofi, som paa sin maate gav det konservative parti en teoretisk rygrad; de maatte vende synet mot andre strømninger i tænkningens verden. I filosofiens historie i Norge kommer paa den maaten ogsaa den politiske utvikling til at faa noget at si. Her griper imidlertid mange faktorer over i hverandre. Det vilde være et historisk feilsyn at ta den politiske liberalisme og det nationale frigjøringsarbeide for identisk med den fremskridtsvenlige reformbevægelse i sin almindelighet. Og likevel knyttes traadene her paa en maate som gir den politiske historie i Norge en særegen betydning i vor sammenhæng.

Den politiske historie for Norge er for størsteparten av den tid landet har hat et eget videnskabelig liv inden sin midte, nemlig fra aarene 1814 —1905, karakterisert ved foreningen mellem Norge og Sverige. En stor del av det indrepolitiske arbeide har paa en eller anden maate sammen-

hæng med de vilkaar som var git med denne statsretslige kjendsgjerning, likesom unionspolitikken fører an eller ligger bak omtrent ved alle de leiligheter da nationen ytret sin vilje i mere avgjørende vedtak og gjerninger. Den hele tid kan naturlig inddeles i to like lange perioder, og det er væsentlig i den sidste, at de kræfter rører sig som volder forandring i stemningen ogsaa overfor den traditionelle filosofi i landet. Den første periode, som strækker sig fra 1814—1859, kunde man overskrive Fredelige forsøk paa at utvikle unionen videre eller omdanne den1. Det gik nok heller ikke i den første periode altid just uten strid, og særlig i aaret 1836 naadde den politiske motsætning mellem de forenede riker en sterk kulmination; fra det aar kan ogsaa spores større plan i arbeidet hos de to regjeringer for at gjøre hver sit rikes specielle fordringer gjældende; men til helt utformede politiske programmer merker man først noget videre i den anden periode, som man kan gi navn av tiden for de unionspolitiske kamper, og som strækker sig fra 1859 til 1905. I 1859 kommer et tronskifte. Den saakaldte statholdersak blir tat fore, og striden om den tar truende dimensioner. De Anckarsvärd-Dalmanske motioner bringer røre i sindene. Under dette falder fra svensk side ordet om en tvangsrevision som bedste løsning av unionsvanskelighetene. Faa aar efter faar skandinavismen og dermed indirekte i Norge ogsaa den norsk-svenske foreningstanke et grundskud, for ikke at si ulivssaar ved den dansk-tyske krig 1864. Det svenske krav paa en omformning av unionen blir møtt med norske krav paa uavkortet selvstændighet. En unionskomité (den andre i rækken) kom med et fremlæg om forholdsregler for at ta bort vanskelighetene og sveise de to folk sammen til ett rike. Var det gaat, saa vilde Norge ha gjort en egen erfaring om, hvorledes den høiere enhet hos Hegel ser ut som skal »mediere« mellem to motstaaende rikspolitiske størrelser, en større og en mindre. Just denne unionskomité skyldes fremkomsten av et arbeide som i særlig grad har git det norske selv-stændighetsparti dets teoretiske argumenter under den politiske strid. Det er et dobbeltverk av høiesteretsadvokat Bernhard Dunker, Om revisionen av foreningsakten mellem Sverige og Norge 1866 og 1868, den iste del offentliggjort før, den andre del efter at unionskomitéens forslag var lagt frem. Med ugjendrivelig logik viste han, hvorledes det mindre folk vilde faa sin selvstændighet kvalt ved et samrøre slik som unionskomitéen til-

1 Nærmere rede for den opfatning av unionshistorien som er fremstillet her, er gjort av Aall og Gjelsvik Die norwegisch-schwedische Union, ihr Bestehen und ihre Lösung. Ein Beitrag zur allgemeinen Staatslehre auf geschichtlicher Grundlage, Breslau 1912, s. 144 ff. Abhandlungen aus dem Staats- und Verwaltungsrecht herausgegeg. v. Brie u. Fleischmann. 26. Heft.

sigtet det. Nordmændene kunde ikke gaa med paa at utvide det politiske fællesskap med Sverige. Dermed var ogsaa skjæbnen avgjort for dette forsøk paa at faa rikene til at smelte sammen. Erfaringene fra statholderstriden hadde aapnet øinene hos en flerhet av det norske folk for hvad man kunde vente sig av en politisk amalgamisering. Dunkers og senere Bjørnstjerne Bjørnsons advarsler var en tale som tok. Man gik i landet ivei

med at bygge ut det verk som den indre selvstændighet skulde støtte sig paa (utvidning av stemmeretten m. m.). Fra nu av faar den politiske folkebevægelse fastere former og sterkere organisation. Det blir en strengt gjennemført gruppering indenlands i venstre og høire. Paa stortinget i 1868 - 69 styrker det reformvenlige nationalparti sig ved en ny sammenslutning. Det demokratiske bondeparti og den unionsfiendtlige liberale gruppe nærmer sig hverandre — og frem kommer et liberalt demokratisk parti med en fast ledelse. I ly av den reformvilje som denne politiske organisation la for dagen, spiret mangt og meget op som kunde gi haap for frisind og fremskridt i landet. Nu skulde det staa sin prøve hvad norsk fædrelandsfølelse og norske aandsanlæg kunde fostre.

Naturlig kom dette ikke frem først paa dette tidspunkt. Spirene har man at søke længre tilbake i Norges selvstændighetstid. De første aar efter 1814 er karakterisert av en viss usikkerhet i det politiske, mathet i det aandelige liv. Folket hadde sit trygdebrev i grundloven. Men man stod noget famlende i spørsmaalet om hvor langt man skulde gaa i at gjøre bruk av den1. Litterært stod man attrut for sidste tid av den danske union, da nordmænd tok anselig del i den dansk-norske fælleslitteratur. Den økonomiske vanmagt i den tid som fulgte nærmest paa 1814, maatte virke knugende. Til det kom mangel paa politisk øvelse for folket. Man lot taumen bli i de hænder som hadde holdt den før, og sang i troskyld til dens pris som stod i forgrunden i samfundet. I det politiske liv lot man embedsmændene styre, og kongens personlighet blev gjenstand for digteres sanger og stortingsmænds adresser. En senere tid kan ha vanskelig for at forstaa det ene som det andre; de rørende toner i Wergelands hyldest til Carl Johan forundrer os like meget som de mange adresser til samme konge, adresser som skulde uttrykke hvad folket bar paa hjertet. Men folk saa godt som digtere yder sin tribut til tiden. Og længe skulde det ikke dryge før den noget forsagte aand fra førstetiden kommer til at vike. Det blir et omslag i aarene kring 1830. Ytre tildragelser gjør sit til. Julirevolutionen virker om i landene og i Norge med. Seiren over det legitimistiske kongedømme er et slags revanche over bakstrævet, som hadde

1 Sammenlign for det som nu kommer, J. E. Sars, Norges politiske historie 1815 — 85,

tilhold hos romantikken. Sammen med denne seier kom en stormbølge med politiske frihetsidealer, de gamle revolutionsprincipper i ny skikkelse. Hjemme i Norge kommer fra nu av de nationale farver mere kjendelig frem. Ut av den uklare folkelige bakgrund løsgjør sig en kjæmpeskikkelse, Henrik Wergeland. Han blir likesom Norgesfolket i individuel personifikation, den første legemliggjøring av aanden hos dette folk, som tror- sig gildt som det gjæveste, kaldet til at være med paa det største. Og det som hans land endnu har at drages med av halvkultur i seder, av usans i vedtægter, det lider dette fuldblodsgeni paa sin egen utæmmede, mishandlede person. Mens han prydet panden paa det unge Norge med sin digtning og sang seierstrygge kvad ut om sit folks tro og sit folks drømmer.

Hadde den norske nationaltanke fundet sin store profet i Henrik Wergeland, saa kom 40—50-aarene med flere avgjørende nye tilskud til norsk nationalt liv, og en norsk renæssance blev indviet med vegtige bidrag fra flere hold. Nationalitetsfølelsen saa at si fortættet sig i flere lag, det ene lag delvis forbundet med det andre med skjulte traaden Den norske historieskriving blev grundlagt av Keyser og Munch. Kunsten fik utpræget norske talsmænd. Det stod frem en egen norsk eventyrforskning. Delvis overdækket blev det lag som repræsenterte Ivar Aasens verk, det verk som viser at de norske bygdemaal lar sig føre ind under en væsentlig fælles grundform 1. Det gjorde sig først gjældende med nogen større magt efterat den nationale strid var kjæmpet ut paa andre omraader. Hvorom alting er, paa flere punkter kom man snart til at merke at nationale skatter var blit løftet. Det randt op en ny litterær tidsalder, med norsk romancedigtning, sagaroman og nationalhistoriske skuespil i romantisk aand.

Nationalaanden hadde fra disse kilder stof til at livnære sig i de kommende aar. Sandt nok, det var mest digtning,

kunst og politik som laante kraft og maal fi«a det hold, men som vi skal se, er ogsaa filosofien i landet, om end først ad omveier, blit berørt av den aandelige situation som blev skapt paa denne maaten.

I denne grotid faldt revolutionen av 1848. Den vakte i Norge ikke slik bevægelse i sindene som julirevolutionen i 1830; historisk reducerer virkningen herhjemme sig omtrent til de stemninger den vakte hos de to vordende høvdingeskikkelser i vort aandsliv, digterne Ibsen og Bjørnson. Det var andet man tænkte paa herhjemme i hine dager. Tonen blev git av mænd som ikke hadde megen sans for revolutionære tanker. Gerhard

1 Den mest europæisk utdannede tænkerindividualitet blandt tidens norske digtere blev — naar det sees hen til hans ry og anseelse i samtiden — et frivillig offer for den form (folkemaalet) han valgte at offentliggjøre sine nationale, lyriske og livsfilosofiske tanker i. Jeg sigter til Äasmund Olafsen Vinje.

Gran gir i sit skrift Norsk Aandsliv, hundred aar (se side 23 fg., s. 109) et mørkt billede av 50-aarenes og 60-aarenes Norge. Landet gjorde indtryk av et gammelmandssamfund. Den styrende aand var Schweigaard, og den retning han gav folket med dets stræv og tanker, var ikke skikket til at gi sindene nogen ideal løftning. Det er sandt at naar man søker syn for folkets liv og tankemaal i tiden efter Carl Johans og Wergelands død og indtil revanchen for forsmædelsen i statholdersaken kom, saa stanser øiet ikke ved større høider. Men et folk trænger imellem naturlige hvilepauser for at samle sine kræfter til et større tak. Og om Schweigaards verk kan det ved siden av kritikken siges ikke ringe ros. I de kredser som særlig bar aandslivet i Norge, har han vakt sansen for vigtige realværdier. De omraader som bar merker av hans virksomhet, lovgivningen, næringslivet, tildels skolen, blir modernisert paa en maate som danner en velgjørende kontrast til de mange noksaa ørkesløse produkter av akademiske spekulationer og romantisk fantasi. Ikke mindst skal det mindes at Schweigaard har sin del av æren for, at Norge hadde en nogenlunde sterk økonomisk rygrad da det tok til for alvor at realisere sin nationale selvstændighed

Mot slutten av 50-aarene kan man i den almeneuropæiske verden øine en strømning av frisind og folkelighet i den politiske tænkemaate. I Norge motsvares dette av at stortingsvalgene i 59—60 viste et sterkt voksende tal av bonderepræsentanter. Nogen stortingsmænd gjorde ved den tid det hittil uhørte skridt at slutte sig sammen til en politisk klub, »reformforeningen«, med et liberalpolitisk program. Og blev end denne foreteelse snart skræmt ut av livet, saa fik den dog betydning som pekepind for utviklingen. Det drivende i den politiske bevægelse blev i de nærmeste aarene det voksende misnøie med eller uviljen til embedsstanden og den stadig sterkere mothug hos de liberale mot foreningen med Sverige, to retninger som fik stor politisk betydning i aaret 68—69, da det demokratiske bondeparti og den liberale anti-unionelle gruppe av stortingsmænd nærmet sig til hverandre.

Det store skille i den norske politiks historie kom med aar 1860. Episoden med statholdersaken og det som skedde i umiddelbar sammenhæng med den (den paatvungne dannelse av en unionskomité med dens revisionsmandat), førte til en forandring i unionspolitikkens ytre historie. Hadde det tidligere gaat med indlæg og motlæg fra begge riker, saa blev taktikken nu væsentlig bestemt av nordmændene. Gjennemgaaende var det herefteraars dem som tok initiativet. De hadde oplevd at et nationalt norsk ønske om en indre sak (ophævelse av statholderordningen) strandet paa den paastand hos unionsfællen, at han skulde ha et ord med

i laget. Nu blev maalet for de norske at hævde rikets uavkortede suverænitet. Til det formaal blev visse folkelige reformer gjennemført i det indre statsliv, og det blev foretat nogen radikale statshandlinger, som alle uttrykte princippet om folkemagt mot den unionsbundne kongemagt og mot det unionsvenlige og konservative embedsmandsvælde. Jury blev indført. Man vedtok at holde aarlige storting, parlamentarismen blev grundlagt og

ministeransvarlighet gjort gjældende, statsraadene fik adgang til at ta del i stortingsforhandlingene, og stortinget øvet sin straffemyndighet gjennem en riksretsdom (i 1884) over et statsraad som hadde dækket kongemagten i dens kamp mot folkeviljen. Utadtil tok man planmæssig sigte paa at hævde det norske selvstændighetskrav gjennem reformer i de forenede rikers utenrikske styre og repræsentation (konsulatsaken og utenriksministerspørsmaalet). Under alt dette blev folket i en menneskealder opskaket ved politiske stridigheter, mellem dem som vilde la det staa til for enhver pris (venstre), og dem som gjerne vilde berge den norsksvenske forening (høire). Det blev mellem de to parter en brytning uten stans, men helst med tvilløst overtak for venstre. Med unionslandet kom det til en trættende procedyre under høitryk paa begge sider; indtil den endelige aktion kom, og det norske folk fik sin vilje i 1905, da forenings-baandet med Sverige blev skaaret over og nationen vandt den frihet som den attraadde.

Her har vi i korthet indholdet i rikets politiske historie fra den tid Norge hadde vilkaar for at utvikle sin egen filosofi. Det kritiske aar for det begyndende norske frigjøringsarbeide, 1859 (statholdersaksaaret), er det samme som det, da vor litteratur fik sit første filosofiske verk efter Treschows dager, Monrads 12 forelæsninger om det skjønne. Det er ikke heldig for dem som har faat et eller andet pædagogisk kald i sit land, at staa helt utenfor i tider naar folket strider sin haarde kamp for en stor livssak, og helt ilde er det, blir ens rolle i slikt høve den at stritte imot det meste en kan. Sterke vidnesbyrd syntes i Norge at maatte gjøre det klart at her hadde folket at berge store nationale værdier, at bære frem lysende idealer om frihet og ret. Andre lands historie fortæller om at folket i lignende tilfælder har faat en haandsrækning fra filosofiens side. Situationer som den i Norge gir tilføre for tænkere til at utvikle med varme de sterke fremskridts- og frihetsidéer som skulde bære en nations offentlige liv. (Eksempler fra Finland, Tyskland, Frankrike, England, Italien). I Norge overtok filosofien nærmest samme rolle som i eventyret trollet, der kaster alskens hindringer iveien for helten mens han stræver for at naa frem. Monrad vandt et sørgelig ry ved at hævde standpunkter som likefrem saaret fædre-70

landsfølelsen hos de norske. Men rent bortset fra dette, kan den politiske historie for Norge kaste lys over filosofien og dens stilling til folkets liv.

8. Principielle brytninger og deres filosofiske perspektiver.

Arbeidet for at omforme de politiske indretninger og tilstander i national retning hadde i naturlig følge med sig en almindelig sympati med det som rørte sig av nyt i tiden. Ikke bare saa, at man i liberale principper fandt motvegt mot konservatismen i det politiske, men sindene blev i det store og hele stemt i retning av opposition. Og da det i menneskesamfundet utenlands eller indenlands altid er flere saker der gammelt og nyt møtes og brytes, saa var det nok av punkter at øve sin reformtænkning paa.

Dette er ikke saa at forstaa, som om det norske venstre var et ublandet selskap av frisindede mænd. Ernst Sars har paa dette som paa saa mangt et andet punkt tolket minespillet i folkeaasynet ret, naar han i sit Nyt tidsskrift (1885) slaar fast at venstres seier paa det politiske omraade ikke maatte opfattes som enstydig med en seier for friheten og frisindet ogsaa paa andre omraader1. Heller ikke i den norske politiks historie fornegtet den sandhet sig, at den partimerkede liberalisme kan bli 'et skalkenavn for maal som ikke har noget med frisind at gjøre. 1 særlig grad maatte nu som ellers princippene staa sin prøve naar det blev rørt ved religiøse strenger. Georg Brandes tok feil, da han uttalte at fritænkerne i Norge hadde det store liberale parti i ryggen. Det var nok snarere saa, at størsteparten av det liberale parti helst snudde ryggen til fritænkerne naar disse kom med sine ærend. Det som gjorde saken noget usikker, var bare det, at »fritænkeriet« var en noksaa ubestemmelig størrelse. Flere ting tyder dog paa at overfor europæisk fritænkeri var folket grannhørt2.

1 Se fremdeles hos samme forf. Norges polit, historie 1815 — 85, s. 472, der han peker paa at bondepolitik og liberalisme var uensartede begreper, som let kunde komme i motstrid til hverandre. Vil man paa et mønstertilfælde studere hvilke vanskeligheter liberale standpunkter hadde for at trænge igjennem hos

bondeoppositionen, skal man lægge merke til L. Kr. Daas politiske skjæbne.

2 Et merkelig vidnesbyrd om de aandelige forhold i landet i førstningen av anden halvdel av aarhundredet foreligger i en korrespondance fra en japaner som paa sit besøk i Europa ogsaa dvælte en stund i No^ge, og som aabenbart har hat øinene med sig. Korrespondancen findes trykt i Liebleins maanedsskrift »Norden« 1866 bd. 1 s. 83 ff. Det første indtryk synes at ha overrasket ham ved den motsigelse det skjulte i sig. I Norge med dets frie forfatning, med dets politiske liv, grundlagt paa princippene fra den franske revolution, finder han en merkværdig gru overfor alt som ikke passet ind i engang vedtagne livsgrundsætninger og i en konservativ verdensopfatning. Det øgjet 70

landsfølelsen hos de norske. Men rent bortset fra dette, kan den politiske historie for Norge kaste lys over filosofien og dens stilling til folkets liv.

8. Principielle brytninger og deres filosofiske perspektiver.

Arbeidet for at omforme de politiske indretninger og tilstander i national retning hadde i naturlig følge med sig en almindelig sympati med det som rørte sig av nyt i tiden. Ikke bare saa, at man i liberale principper fandt motvegt mot konservatismen i det politiske, men sindene blev i det store og hele stemt i retning av opposition. Og da det i menneskesamfundet utenlands eller indenlands altid er flere saker der gammelt og nyt møtes og brytes, saa var det nok av punkter at øve sin reformtænkning paa.

Dette er ikke saa at forstaa, som om det norske venstre var et ublandet selskap av frisindede mænd. Ernst Sars har paa dette som paa saa mangt et andet punkt tolket minespillet i folkeaasynet ret, naar han i sit Nyt tidsskrift (1885) slaar fast at venstres seier paa det politiske omraade ikke maatte opfattes som enstydig med en seier for friheten og frisindet ogsaa paa andre omraader1. Heller ikke i den norske politiks historie fornegtet den sandhet sig, at den partimerkede liberalisme kan bli 'et skalkenavn for maal som ikke har noget med frisind at gjøre. 1 særlig grad maatte nu som ellers princippene staa sin prøve naar det blev rørt ved religiøse strenger. Georg Brandes tok feil, da han uttalte at fritænkerne i Norge hadde det store liberale parti i ryggen. Det var nok snarere saa, at størsteparten av det liberale parti helst snudde ryggen til fritænkerne naar disse kom med sine ærend. Det som gjorde saken noget usikker, var bare det, at »fritænkeriet« var en noksaa ubestemmelig størrelse. Flere ting tyder dog paa at overfor europæisk fritænkeri var folket grannhørt2.

1 Se fremdeles hos samme forf. Norges polit, historie 1815 — 85, s. 472, der han peker paa at bondepolitik og liberalisme var uensartede begreper, som let kunde komme i motstrid til hverandre. Vil man paa et mønstertilfælde studere hvilke vanskeligheter liberale standpunkter hadde for at trænge igjennem hos bondeoppositionen, skal man lægge merke til L. Kr. Daas politiske skjæbne.

2 Et merkelig vidnesbyrd om de aandelige forhold i landet i førstningen av anden halvdel av aarhundredet foreligger i en korrespondance fra en japaner som paa sit besøk i Europa ogsaa dvælte en stund i No^ge, og som aabenbart har hat øinene med sig. Korrespondancen findes trykt i Liebleins maanedsskrift »Norden« 1866 bd. 1 s. 83 ff. Det første indtryk synes at ha overrasket ham ved den motsigelse det skjulte i sig. I Norge med dets frie forfatning, med dets politiske liv, grundlagt paa princippene fra den franske revolution, finder han en merkværdig gru overfor alt som ikke passet ind i engang vedtagne livsgrundsætninger og i en konservativ verdensopfatning. Det øgjet

1 Norge raadet i 60 —70-aarene den religiøse ortodoksi uten indskrænkning — det spæde islæt av frisind hos grundtvigianerne skulde ikke ændre stort ved saken. Og det blev kjørt med stram taum. En ram luft av pietisme og religiøst formynderi trængte sig ind i alle livsforhold til de inderste kroker. To professorer ved Kristiania

universitet var de veiledende og styrende. Teologen Gisle Johnson var oraklet som avgjorde den rene lære, og medicineren Lochmann sørget strengt for, at ikke fremmede røster blev hørt inden den leir som skulde være forbeholdt troen. Universitetshistorien viser et litet tiltalende skuespil av en akademisk censor, som ængstelig vaaker over, at ikke saadanne slåp til som kunde bringe radikale idéer ind blandt den akademiske ungdom. Et forslag om at Ernst Sars skulde bli professor i historie, fik alvorlig motbør, fordi han gjaldt for fritænker, eller som Lochmann mente »positivist« Og i et skriftlig indlæg i saken uttaler Lochmann: Det er den konservative kristelige, men paa samme tid fremadskridende retning som vi maa takke for, at vort folk har været uberørt av de konsekvenser for stats- og samfundsliv som positivisternes lære i andre land med nødvendighet har fremkaldt2.

Det teologiske trangsyn fandtes imidlertid i flere kredser. Ikke bare hos dem som i overleveringene og autoritetene av enhver art øinet frelsen for samfundet. Den samme maske hørte hjemme ogsaa blandt venstremænd, selv om den ikke klædte dem noget særlig. Tydelig traadte dette frem ved midten av 80-aarene, da stortinget hadde at avgjøre spørs-maalet om digtergage til Alexander Kielland, en sak som gjorde hjertenes tanker aabenbar for mange. I 1885, da spørsmaalet første gang blev lagt frem, indstillet 7 av 8 medlemmer i gage- og pensionskomitéen an-

for nordmændene bare ved tanken paa at skulle ha noget med fransk revolutionær aand eller engelsk fritænkeri at gjøre. Litet er det i landet som lover godt for virkelig aandsfrihet. I journalistikken er tonen ikke fornem; striden føres i pressen uten humanitet, og støtt merkes det at redaktørene er ræd for folkemeningen. Opmerk-somheten hos det religiøst interesserte folk blir systematisk sysselsat med en litetsigende motsætning mellem grundtvigianere og skriftteologer. Imidlertid rykker timen for alvorligere opgjør nærmere. Man læser Renans bok om Jesu liv. Og bak de stridende ortodokse partier — grundtvigianerne og skriftteologene — reiser sig en meget farlig motstander, vantroen, nyrationalismen. — De historiske forutsætninger for den religiøse konservatisme hos det norske folk maatte ventelig gaa en indbygger av en anden verdensdel, et barn av et andet religionssamfund, forbi. Men hvor kold karakteristikken end falder, saa kan det ikke negtes at flere av disse utsagn av den personlig uinteresserte fremmede virker som øiebliksbilleder »tat paa stedet«.

1 Positivismen kommer kanske ikke tydelig frem i Sars' Udsigt over den norske historie, men man kan se den mellem linjerne, paastaar Lochmann, og »den umodne eller uerfarne læser har inddrukket dens gift under en blændende form«.

2 En malende fremstilling av denne sak og i det hele av aandsforholdene i denne periode har G. Gran git i sit foredrag: To stadier i universitetets liv. Se Norsk aandsliv s. 209 ff., 229 ff.2

dragendet til at forkastes, idet de ansaa det »betænkelig om staten skulde understøtte og med sin anerkjendelse stemple en virksomhet som ialfald tildels formenes at staa i motsætning til de inden nationen herskende moralske og religiøse begreper«. Forslaget faldt gang paa gang igjennem i stortinget. De grunder som var blit fremholdt av komitémajoriteten, fik overtaket. Dens synsmaater fandt talsmænd ogsaa inden stortingets liberale parti, og de deltes av venstreregjeringen.

Længer var man ikke kommet inden venstre, end at man lot en av sine egne svi for den kritik han hadde øvet uten frygt, og for den moral han hadde forkyndt uten daddel, bare fordi hans virksomhet paa disse omraader formentes ialfald tildels at staa i strid med den konservative opfatning. Og likevel er denne stemmegiving i stortinget historisk set jevngod med en aandelig misvisning. Den sande ret paa venstrenavnet og en velgrundet tro paa at være bærere av fremtidens venstreprincipper kunde de hævde for sig som gjorde front imot det aandelige bakstræv. Ernst Sars, som saa spørsmaalet om denne digtergage i hele dets principielle betydning, kunde derfor allerede i 1885 slaa paa, at denne seier for ob-skurantismen kunde bli kostbar for dem som vandt den Just inden rækken av venstre modnedes mænd som satte op tankefrihet og aands-fremskridt som avgjørende idealer baade for egen utvikling og for folkets opdragelse. Denne flok av utvalgte var i førstningen kanske ikke ret stor. Dens

debut i det offentlige blev jo et nederlag. Men dens vekst stod under samme historiske lov som al fremskridtets sak, og det kan nu og da spores at selve navnet liberal og venstre førte nye aandsbrødre til den. Et navn kan misbrukes og lede vildt, men det kan ogsaa i bruken av det ligge noget som virker forpligtende. Venstrepartiet var døpt under strid. Og striden var i sin grund en kamp for eller mot autoriteter. Den autoritet som striden tok benest sigte paa, var jo de raadende unionelle og bureaukratiske indretninger; men like med det samme blev kongemagten ved en i Norge helt naturlig association drat ind med i motsæt-ningsforholdet, og det skulde ikke dryge længe før autoriteter paa andre omraader gjorde følge og kom ind under samme spørsmaal; dels fordi det hos individene sker en naturlig tanke- og følelsesoverføring efter loven om analogien, men dels ogsaa fordi den ene autoritet uvilkaarlig søker og gir støtte til den andre. I Norge har det instinktivt dannet sig en viss samføling, en stille forstaaelse mellem politisk konservatisme, kirkelig ortodoksi og systemdannende spekulation. Princippet om tankefrihet og videnskabelig fremskridt blev godtat eller fornegtet alt efter den holdning man

1 Nyt Tidsskrift 1885 s. 331.

indtok til de konkrete stridsemner som var fremme, det være nu emner med stempel fra indland eller utland. Den folkelige fantasi arbeider her efter sin egen logik og forbinder efter et skjøn som ligger i det underbevisste. Man ymtet i hin tid meget om en indre sammenhæng mellem nyere europæiske tidsfænomener, darwinisme, positivisme, naturalisme, fritænkeri paa den ene side, det politiske frigjøringsarbeide paa den andre. I 1883, mens den politiske strid tilspidset sig i riksretsaktionen, rykket endel konservative borgere ut med et oprop til kristendommens venner i vort land. Blandt underskriverne var prof. Gisle Johnson. I kristendommens navn advaret de mot den nationalistiske folkebevægelse; man fandt gudløshet i den ringeagt som blev vist øvrigheten. Paa samme tid tok man ogsaa andre utslag av radikalisme med i skræmmebilledet. Det er tydelig at se av mangt som siges i de 8 smaa piecer som er det litterære uttryk for dette klerikale angstfænomen[1]. I de konservatives leir saa man en og samme aand i naturalistisk livsopfatning og radikal venstrepolitik. Man dannet, for at betegne syntesen, det eiendommelige uttryk: naturalistisk ståt.

Slike foreteelser gir et billede av hvordan den teoretiske tænkning var situert. Man saa i konservative kredser en sammenhæng mellem den radikale selvstændighetskamp og moderne retninger i religion og i almindelig livsfilosofi. Man gjorde i hvert fald sit bedste for at konstruere en slik forbindelse. Og fra hegelsk-filosofisk, fra teologisk saavelsom fra politisk hold blev det ropt: Vagt i gevær[2]! At godta troen blev et argu-

1 I første stykke, Politik og kristendom, heter det (s. 14): Guds ord kræver ikke blot respekt for loven og statsmagtene, det kræver ogsaa respekt for øvrighetspersonene. Saa fortsætter det: Nutidens lære om folkesuverænitet gjør saaledes tilsidst al respekt for loven umulig og er i dypeste grund samfundsopløsende. I det som kommer efter, gjøres stadig sidehugg til „tidens idéer". Det 3dje stykke har tat op til behandling „det forhold hvori den politiske radikalisme staar til kristendommen. Værst er klagemaalene i 2det stykke: Den politiske situation. Her heter det (s. 15): Den forjættede fremtid vil ha løst „de store opgaver" og gjort „de store fremskridt", en ny gud, en ny gudstjeneste, et nyt evangelium, en ny moral. Mellem vantro og revolution er det efter forfatterens mening dyp sammenhæng. „Det er ingen tilfældighet at ogsaa hos os fritænkere, kristusfornegtere og gudsbespottere helst er at finde i den „liberale" leir. Vort nuværende venstreparti synes ikke længer at taale lyset, guds ords lys" osv.

2 Et oplysende dokument i denne sak er det brev prof. Monrad sendte til Jonas Lie, da det rygtedes at digteren i 1881 hadde git tilsagn om at være medarbeider med E. Sars og Skavlan ved Nyt Tidsskrift, noget man i „Morgenblads"-kredser betragtet som „frafald" av en aandsfrænde. Se Erik Lie, Jonas Lies Oplevelser 1908, s. 164 fg. Monrad sier, han har liten forventning om utbyttet av en offentlig diskussion. Og han fortsætter i følgende vendinger: Hvor der er tale om forskjellige etiske, religiøse, æstetiske etc. anskuelser og standpunkter, der kan man endnu diskutere; men hvor man blot vil kaste al etik, religion, æstetik overbord, der er i mine tanker ogsaa al diskussion ikke længer mulig. Og saa staar i sandhet saken. Jeg kan ikke være blind

ment mot kampen for folkesuveræniteten saagodtsom mot de nyere empi-risk-naturvidenskabelige tankestrømninger. Omvendt maatte de som hadde sluppet troen for at gaa i den nye videnskaps skole, bli tilskyndet til at flokke sig om det radikalt-nationale parti i politikken. En horror vaeui pleier drive individene til at ty hen til en klump av partifæller. Faa føler sig stø naar de staar alene. De personligheter som var konservative paa ett, radikale paa et andet omraade, hadde det ensomt tilgagns i hine dager.

Paa en underlig maate har saaledes det politiske element kommet til i Norge at spille sin rolle med i historien om opgjøret med de fremskridts-fiendtlige autoriteter og med den konservative spekulation som repræsen-terte filosofien i landet. Det blev en haard strid at komme igjennem. Et helt systemskifte maatte til. Den som tok op tidens tanker i hine aar, maatte være fattet paa at man tok ham ilde op hvad han sa, eller at hans ord ikke kom inden hørevidde for mange. Det akademiske aandsliv var præget av stagnation. Hvad den hjemlige filosofi gav av sig, blev op i intet. De emner som hang igjen i undervisningen, passet for en stor del paa skrapboden. En hende gang kunde tanken hos en naturkyndig ta sig en maafaa-tur ut i filosofien. Men faa lydde efter1. Eller en hegeli-aner kunde vove sig ut med et ræsonnement om den nyere naturfilosofi, for at frelse de gamle standpunkter. Var indlæg av sidste type den pure doktrinisme, saa var indlæg av første sort for litet systematisk gjennem-arbeidet. Saa det ene kunde kvitte det andet. En frugtbar diskussion blev forøvrig utestængt allerede derved, at tilhængerne av den spekulative filosofi for det meste bare daarlig skjulte sin ærgrelse. Man kjendte ikke den kunst at drøfte stridsspørsmaalene sine ira et studio. Av hegelianerne

for at paa bunden av tidens uklare gjæring ligger nu væsentlig spørsmaalet om religion eller ikke religion — ialfald kristendom eller ikke kristendom — og dette er efter min mening ikke egentlig noget diskussionstema. Her gjælder kun krig paa liv og død, og man faar paa begge sider — i guds eller djævelens navn — fylke sine skarer .... Derfor har det været mig og andre gode mænd en smertelig overraskelse at se Jonas Lie ta plads i tiendernes række, det vil si deres der til syvende og sidst dog vil avsætte vorherre, écraser Finfâme.

Enhver som laaner sit navn og sin pen til det nye tidsskrift, vil uundgaaelig bli antat at ha indskrevet sig i den bekjendte bloksbergske rulle. Rækker man en finger, saa vet man nok hvem der beholder hele haanden.

Denne henvendelse fra en filosof til en digter viser baade hvor hegelianismen øinet faren, og hvorledes den prøvde at verge sig.

1 Endnu saa sent som i 1887, altsaa en menneskealder efter at Darwins Artenes ophav var kommet ut, kunde en norsk naturforsker uttale: Hos os indskrænker sig desværre endnu det kjendskap som de fleste mennesker har til læren dertil, at en Darwin har paastaat at vi mennesker nedstammer fra apekatten, og dermed lar de sig nøie (Olav J. Olsen, Udviklingslærens nuværende standpunkt, Nyt Tidsskrift bd, 6 s. 46 ff.).i9i8. No. i.

føltes det som om de nye synsmaater brot bygdefreden. Om de endda selv hadde hat vederlag at gi for de moderne lærdommer de avviste som rene bussetanker! Men det var hos den hegelske filosofi en skrikende armod paa reale emner. Man vaset sig fast i ord som var tomme for ethvert virkelig indhold. Det skortet paa sand interesse for naturviden-skapen, og det nyttet litet at prøve at skjøte paa med teologisk religiøs metafysik. Enten bevæget man sig i abstrakte ord, som ingen rede gjorde for positive religionsproblemer. Eller det man hadde paa hjerte, var i hovedsaken negativt i forhold til den religiøse tænke- og følemaate i tiden. Saaledes kom hegelianismen punkt for punkt til at støtte intoleransen hos folket, og det som i virkeligheten betydde frugtbare fremskridt, blev holdt for rene vanemner.

Under alt dette gjæret det i sindene. Det blev forsikret, at folkets lykke avhang av at det nye blev holdt borte. Man skulde vite bedre. Mange visste bedre. Det gik tidender om nye værdier, som ventet paa at faa rotfæste

ogsaa i norsk aandsliv1. Tiden var svanger med store opgaver. I hovedsaken er førerne for det aandelige systemskifte utgaat fra to leirer. Den ene er en flok med v i d e n s k a psmæn d og kritikere, den anden de nationale digtere. I det som nu kommer, skal det verk skildres som er gjort paa disse to hold.

9. Kritikere og videnskapsmænd som talsmænd for den nye tænkemaate. Ernst Sars og Nyt Tidsskrift.

Om kritikere er det ikke meget at si. Vort land kjendte endnu ikke større til denne type av medarbeidere i kulturstrævet. Derimot kom en dansk mand til i denne egenskap at utrette ikke litet ogsaa for norsk aandsliv, Georg Brandes. Gjennem sine kritiske studier og litterære karakteristikker har han i særlig grad brutt vei i norden for moderne europæisk tænkemaate. At han, paa grund av fritænkersk syn, først blev negtet akademisk talerstol av universitetskollegiet i Kristiania, sidenefter likevel kom til at holde foredrag for norske studerende, hører med til de episoder som gav fart i debatten om princippene herhjemme.

1 En sammenslutning av radikalt sindede nationale foregangsmænd med A. O. Vinje og Ernst Sars i sin midte er den saakaldte „Døleringen". Fra den utgik flere av de norskdoms- og fridomstiltak som det siden spurtes om i den norske historie. Se den skildring som et medlem av Døleringen, H. E. Berner, har git i en artikel, Fraa Ungdomsaar)', i Syn og Segn x hefte 1917. i9i8. No. i.

føltes det som om de nye synsmaater brot bygdefreden. Om de endda selv hadde hat vederlag at gi for de moderne lærdommer de avviste som rene bussetanker! Men det var hos den hegelske filosofi en skrikende armod paa reale emner. Man vaset sig fast i ord som var tomme for ethvert virkelig indhold. Det skortet paa sand interesse for naturviden-skapen, og det nyttet litet at prøve at skjøte paa med teologisk religiøs metafysik. Enten bevæget man sig i abstrakte ord, som ingen rede gjorde for positive religionsproblemer. Eller det man hadde paa hjerte, var i hovedsaken negativt i forhold til den religiøse tænke- og følemaate i tiden. Saaledes kom hegelianismen punkt for punkt til at støtte intoleransen hos folket, og det som i virkeligheten betydde frugtbare fremskridt, blev holdt for rene vanemner.

Under alt dette gjæret det i sindene. Det blev forsikret, at folkets lykke avhang av at det nye blev holdt borte. Man skulde vite bedre. Mange visste bedre. Det gik tidender om nye værdier, som ventet paa at faa rotfæste
ogsaa i norsk aandsliv1. Tiden var svanger med store opgaver. I hovedsaken er førerne for det aandelige systemskifte utgaat fra to leirer. Den ene er en flok med v i d e n s k a psmæn d og kritikere, den anden de nationale digtere. I det som nu kommer, skal det verk skildres som er gjort paa disse to hold.

9. Kritikere og videnskapsmænd som talsmænd for den nye tænkemaate. Ernst Sars og Nyt Tidsskrift.

Om kritikere er det ikke meget at si. Vort land kjendte endnu ikke større til denne type av medarbeidere i kulturstrævet. Derimot kom en dansk mand til i denne egenskap at utrette ikke litet ogsaa for norsk aandsliv, Georg Brandes. Gjennem sine kritiske studier og litterære karakteristikker har han i særlig grad brutt vei i norden for moderne europæisk tænkemaate. At han, paa grund av fritænkersk syn, først blev negtet akademisk talerstol av universitetskollegiet i Kristiania, sidenefter likevel kom til at holde foredrag for norske studerende, hører med til de episoder som gav fart i debatten om princippene herhjemme.

1 En sammenslutning av radikalt sindede nationale foregangsmænd med A. O. Vinje og Ernst Sars i sin midte er den saakaldte „Døleringen". Fra den utgik flere av de norskdoms- og fridomstiltak som det siden spurtes om i den norske historie. Se den skildring som et medlem av Døleringen, H. E. Berner, har git i en artikel, Fraa Ungdomsaar)', i Syn og Segn x hefte 1917.

H.-F. Kl.

Redningsarbeidet blev ogsaa i Norge støttet av videnskapsmænd og tænkere. Først er her at nævne et par

enkeltstaaende studier i moderne empirisk aand. Paa det 7. skandinaviske naturforskermøte i Kristiania 1856 holdt prof. i fysiologi i Kristiania Christian Boeck et foredrag: Hvorvidt er man istand til at bestemme den tid der utfordres for at utføre visse aandelige funktioner? Denne lille undersøkelse, den første eksperimentalpsykologiske i sit slags gaar ut paa ved hjælp av forsøk og beregninger at slaa fast den tid som rummes i en bevissthetstilgang. Det er flere mangler ved denne norske planlægning av et reaktionseksperiment, men metoden er den samme som nu raader uimotsagt inden psykologien, og vi maa forundres ikke litet ved allerede saa tidlig i Norge at høre en røst forkynde den opfatning, at studiet av sjælslivet maa ta naturviden-skapen i sin tjeneste. Sit principielle syn uttaler Boeck i slutningsordene i sin avhandling: Hvordan man end vil betragte det gjorte overslag, vil det i hvert fald henvise til at ved naturvidenskapenes fremgang vinder mennesket en bestandig tiltagende kundskap om sin egen tilværelses forhold. Med sin anvisning paa den eksperimentalpsykologiske arbeidsmetode var Boeck omtrent et aarti forut for sin tid og en menneskealder eller godt det forut for sine landsmænd. Det gaar et par aartier, saa opviser den norske litteratur et par andre prøver paa moderne arbeide for at trænge ind i problemer reist av den nyere naturopfatning og empiriske granskning. I aaret 1877 kom i Norge en virkelig videnskabelig filosofisk studie efter fattig raad: Tankevirksomhedens love av høiesteretsadvokat G. Th. Mejdell. Her gjør man i flere punkter for første gang i norsk diskussion kjendskap med frugtbare realbegreper og lærerike arbeider inden den filosofiske og psykologiske granskning. M. fremhæver betydningen av skjelneevnen, tror paa en saakaldt viljesfornemmelse (sammenlign den problematiske innervationsfornemmelse). Han gjør en fantasifuld bruk av denne hypotese til at skildre saakaldte adcentriske og decen-triske nerveeffekter. Han kjender Taine, Wundt m. fl. og arbeider efter lignende synspunkter som de nyere av Boole og Jevons i England. Helt sikker i at haandtere det naturvidenskabelige apparat er han ikke; eksempelvis kan nævnes den refleksion han knytter s. 12 til det mørkeadap-terte syn. Men opgaven er opfattet eksakt, tankeutviklingen skarp. Han byr paa en interessant analyse av de indviklede forhold ved sammensatte indtryk. Forf. karakteriserer selv sit arbeide som et forsøk paa at godtgjøre hvorledes man kan faa de forskjellige opgaver ind under almindelige former og saaledes finde almindelige metoder for at løse dem. Det lille

1 Nærmere omtalt i min avh. Psykologiens historie i Norge s. 550 fg.1918. No. i.

skrift præsenterer sig nærmest som en tankefuld fantasi over det arbeide som sjælen fuldfører under strævet med et mangfoldig emne. Med sin metode, som lar opgaven ligge i at fastsætte forholdet mellem givne størrelser (konstanter og variabler), er Mejdell i overensstemmelse med positivismen, som jo alene sigtet paa at beskrive iagttagne lover og maalelige størrelser. I en anmeldelse av dette arbeide (Dagbladet 1879) uttaler Lyng at Mejdell var førstemand til at indføre i vor litteratur den moderne mekanistiske retning i opfatningen av tankelivet, og Lyng erkjender at den kan ka en rolle at spille. Mejdell blev imidlertid ikke videre paaagtet, og han skulde vente en god stund paa eftermænd.

Det omraade der kravet paa en reform i læremaaten maatte paatrænge sig mest umiddelbart, var psykologien. Her maatte medicinerne mest naturlig føie kaldet til at skaffe hjælp mot vanstellet. Og de mest fornuftige bidrag til oplysningen kom da ogsaa ved leilighet fra det hold. Eksempelvis fortjener at omtales en oversigt av G. Armauer Hansen, som i 1880 i »Naturen« offentliggjorde en række artikler: Vore fem sanser. Paa ett punkt eier Norge ogsaa fra hin tid noget som lar sig nævne med hæder som en paralelvirksomhet til det real filosofiske promblemarbeide i den videnskabelige utenverden. Det er den naturfilosofiske daad av professor i matematik C. A. Bjerknes. I flere avhandlinger har han lagt frem for sine landsmænd det syn han hadde paa et naturproblem med ikke ringe filosofisk bærevidde. I 1877 kom ut i Videnskapsselskapets Forhandlinger et arbeide: Om den Newtonske naturopfatning og navnlig hans forhold til spørsmaalet om en fjernvirknings eksistens. Det blir her diskutert om det maa regnes med noget saadant som fjernvirkning, eller om enhver kraftydning har tryk eller støt til forutsætning. Bjerknes er, i overensstemmelse delvis med Descartes, med Euler og andre fysikere i nyere tid, for sidste hypotese. Han slaar træffende fast, at paa forhaand kan saken like litt bli avgjort gjennem metafysiske

betragtninger som ved umiddelbar dom av vore sanser. Det standpunkt han selv tar, kan han støtte paa egne studier inden hydrodynamikken (paavisning av analogi mellem bevægelser i væsker og elektromagnetiske foreteelser). Sine tanker om samme emne og tilliggende emner har han ogsaa fremstillet i almenfattelig form i en række artikler i Nyt norsk tidsskrift iste og følgende bind: Om vore naturanskuelser og deres ufuldstændighet; fremdeles i »Naturen« 1879. I sammenhæng med spørsmaalet om fjernvirkning og tomrummet blir det almindelige problem drøftet om kræfternes natur og væsen, og forf. øiner et endnu større problem bak: Det om friheten, om viljens evne til at gripe ind i kræfternes spil. Man kunde med grund vaage den paastand, at disse studier av Bjerknes paa naturopfatningens268

H.-F. Kl.

omraade repræsenterer det mest værdifulde bidrag til filosofien i Norge i disse aar.

Som herold for moderne naturvidenskabelige synsmaater hadde Bjerknes ved sin side ved det norske universitet professor i zoologi G. O. Sars. I sin undervisning foredrog han evolutionslæren med eftertryk og gjorde med det de unge fortrolig med tidens nyeste teoretiske fremskridt i opfatningen av livsgrundlaget og livssammenhængen.

Noget man saknet, var et organ deri de nye strømninger kunde bli ført frem for den norske læseverden. Et spædt forsøk paa at raade bot paa dette blev gjort av J. Lieblein, som aar 1866 grundla et maanedsskrift »Norden«. Det hadde som program »ved historiens hjælp at stille læseren paa nutidens standpunkt«, og utgiveren ventet paa den maaten at kunne fremme utvikling og fremskridt. Men synderlig nær ind paa tidens problemer blev man ikke ført gjennem læsestoffet i dette tidsskrift, og om kort (aar 1868) stanset utgivelsen av »Norden«.

Tanken blev imidlertid tat op av en anden. Og dennegang med held. Æren for i de kritiske utviklingsaar herhjemme at ha skapt et eget litterært organ for oplysningstanken og fremskridtsidealet tilkommer fremfor alle professor Ernst Sars († 1917),-det nationale frigjøringsverks idealistiske teoretiker og historiske tolker, en mand som staar i fremste række blandt det frie Norges høvdingeskikkelser. Mellem aarene 1877 og 1895 utgav han — rigtignok med aarelange avbrytelser — sammen med en eller flere medredaktører et tidsskrift som paa en karakterfuld maate avhjalp det litterære savn. Først sammen med J. Lieblein Nyt norsk tidsskrift fra 1877—78 (4 bind); saa sammen med Olaf Skavlan Nyt tidsskrift, 6 aarganger, 1882—87, og endelig sammen med Chr. Collin, S. Ibsen, Arne Løchen Nyt tidsskrift, ny række fra 1892—95 (3 aarganger). Man kan studere disse bind som et litterært museum for de motsætninger og problemer som sysselsatte norske sind i disse saa vigtige aartier av vort folks historie1.

Tidsskriftet holdt en egen plads aapen for en »dagbok«. Det lønner sig at stanse litt ved disse dagbokstanker. De gir et klart billede av det kjæmpende og tænkende Norge i disse aar. I den iste dagboksartikel blir programmet utviklet. Tidsskriftet skal staa aapent for diskussion og sprede oplysning uten at bry sig om hvorvidt man liker det paa alle hold.

1 Det blev paa en maate fortsat av S. Ibsen, som i 1898 — 99 gav ut „Ringeren". Av noget lignende aand som »Nyt tidsskrift" er „Samtiden", et tidsskrift for politik, litteratur og samfundsspørsmaal; det blev 1890 utgit av G. Gran sammen med J. Brunch-orst; fra 1892 av er det redigert alene av G. Gran. Jevnlig indeholder det filosofiske opsæt.1918. No. i.

Dagbøkene indeholder i en form tilfældig bestemt av øieblikket, det som herhjemme blev git til orientering i moderne filosofisk tænkning og i de historiske forutsætninger for den (særlig i England og Frankrike). Sars uttaler i forordet til iste bind av Nyt norsk tidsskrift: Utgiverne har følt det, som om man hertillands følger altfor litet med i diskussionen av de mere almene filosofiske spørsmaal der er sat paa dagsordenen i Europas store kultursamfund; man staar altfor meget uberørt av de nyere tankeretninger, der, om de end har tat sit

utgangspunkt i de specielle viden-skaper, allikevel utbrer sig over felter, hvor ethvert menneske der lever et aandelig liv, synes at maatte ha interesser at vareta. Det er ørkesløst at ville prøve at gjennemføre et slags karantæne overfor hvad man behager at sammenfatte under navn av den moderne vantro. S. ironiserer over skrækken for de saakaldte nedbrytende eller opløsende tankeretninger i vor tid; han øiner en ny tid i anmarsj og viser hen til den hyldest som ute i Europa ydes Voltaires minde. Et omslag er kommet efter den romantiske reaktion, som i sin tur avløste revolutionen og dens oplysningsfilosofi. Den spiritualistiske filosofi er atter blit detronisert av den sensualistiske. I samme grad som filosofien er blit mere videnskap, d. v. s. har sluttet sig mere umiddelbart til de positive videnskaper, i samme grad har ogsaa disse antat en mere filosofisk karakter. Kravet paa enhet i den menneskelige aandsverden stilles atter i forgrunden, og der arbeides atter med det aapent uttalte formaal for øie at bringe religion og moral i harmoni med videnskapen; særlig kan fremhæves at historien og biologien er kommet til arbeider med nye utgangspunkter og med objektive metoder. S. utlater sig mot al akkord naar det gjælder grundstandpunkt, og vender sig angripende mot en teologisk verdensopfatning. Blandt de moderne retninger han slaar til lyd for, eller vil man skal studere for at følge med i tidens utvikling, er positivismen og utilitarismen.

Disse ord lærer os at kjende en mand som selv har utdannet sin personlighet filosofisk. Sars kan nok avvise den paastand, at tidsskriftet skulde agitere for en bestemt filosofisk lære (positivismen); hans egen tænkning hadde dog utviklet sig i en bestemt retning, og det netop i den nævnte; hans metodiske syn som videnskapsmand og som tænker var dypt paavirket av studiet av Auguste Comte 1, hans opfatning av proble-mene var præget av utviklingslæren slik som den var blit fremstillet av

1 I de første indlæg av Sars er den principielle tilslutning til positivismen mere aabenbar; senere fremhæver han mere, at det er ham om at gjøre at man skal studere retningen og kjende dens metoder. Det staar for mig som ikke usandsynlig at artiklene av W. Dons om positivismen i Nyt t'dsskrift kan ha gjort sit til at stemme Sars mere kritisk overfor retningen.80 anathon aall.

H.-F. Kl.

Herbert Spencer. Et systematisk indlæg i en filosofisk strid lærer os nærmere at kjende tænkertypen. Det var i 1886 han offentliggjorde i Nyt tidsskrift (5te og 6te bind) en avhandling: Om forholdet mellem religion og moral og om den deterministiske eller evolutionistiske morallære. Problemet var kommet under diskussion i 1886 paa Sagatunmøtet; senere var det kommet til en strid om saken mellem Bjørnstjerne Bjørnson og Christopher Bruun. Sars, som indtar et kritisk standpunkt overfor enhver konfessionel form av religionen, kommer med motlæg mot den paastand fra ortodoks hold, at moralen er fremgaat som noget sekundært og avledet av religionen. Avhandlingen skildrer de forskjellige indbyrdes kjæm-pende retninger: apriorisk morallære og utilisme, determinisme og (den spencerske) evolutionslære. Han taler et ord til gunst for evolutionslæren som den der lot de levedygtige elementer i alle de andre teorier komme til sin ret. Undersøkelsen har mere karakter av en logisk gjennemført historisk vurdering av de foreliggende former end netop av en principiel analyse, men den opfylder fortrinlig det maal den har sat sig: at føre læsere ind i frugtbare tankespor.

Fremfor alt var denne" og andre artikler i tidsskriftet skikket til at rydde op med fordommer og styrke hos de norske tros- og tvilsfriheten. Overfor et punkt gjorde utgiverne dog holdt og iagttok en viss konservativ holdning, under opgiving av den positivistiske metode, som ellers fandt deres tilslutning. Den positive filosofi hævdet almindelige grundsætninger for kundskapslivet ut fra almenresultatene av granskning paa de specielle videnskapers omraade. Herunder blev den naturlig ført til, i den saakaldte sociologi, at dra ogsaa moralhistoriske punkter ind under naturvidenskapens synsfelt. Men her er ikke Sars længer med. Av Dag-bokstrøtanker (Nyt norsk tidsskrift 1) fremgaar at han ikke tænker sig den mulige principielle uenighet med føie utstrakt ogsaa til moralen, ialfald ikke til spørsmaalet om dens normativitet; endda teologer og'filosofer vil komme med ulike grundgiving for den.

Ellers er tankefriheten det emne striden stadig vender tilbake til i disse aarganger. I iste bind tar Sars op saken om Georg Brandes, hvem det akademiske kollegium hadde negtet at holde forelæsninger ved universitetet over Søren

Kierkegaard (mens man derimot hadde tat imot Georg Brandes ved universitetet i Upsala). I den fri videnskaps navn protesterer S. mot det skridt. Han gjør et sterkt aatak paa motivene for en slik negting. Tilskyndet ved denne sak gaar S. ind paa et principielt opgjør med teologene. Han viser at kampen staar mellem tro og tro, ikke mellem tro og »vantro«, og at det ikke er lov at gjøre det hele til en motsætning mellem idealisme og materialisme.1918. No. i.

Sammen med Sars arbeidet flere i tidsskriftet for et lignende maal. Olaf Skavlan skriver »Om den aandelige karantæne«, og peker paa den misbruk det under meningskampen blev gjort med ord som positivisme, darwinisme, naturalisme; Emile Zola blev (1883) introducert for norsk publikum som litterær repræsentant for naturalismen gjennem en biografisk skisse av G. Gran. I tidsskriftet var ogsaa optat (oversatte) avhandlinger av utenlandske granskere, især naturvidenskabelige og religionskritiske arbeider. Princippet om frihet for tanken blev fremfor alt flittig drøftet i sammenhæng med striden om darwinisme og evolutionslæren i det hele, des-uten i sammenhæng med diskussionen om positivismen, som en utbredt mening slog i hartkorn med utviklingslæren, uten at ænse at disse to retninger kunde komme bent i motstrid med hverandre. Den sterkeste opposition oplevde man fra gammelreligiøst hold, og en række indlæg sigter paa at fjerne den miskjending de nye naturvidenskabelige tankeretninger var gjenstand for fra teologenes side, eller de var direkte angrep paa kirkelige synsmaater. Armauer Hansen skrev om Den naturvidenskabelige vantro, Arne Garborg kom med en kritik over Heuchs paa den tid meget læste skrift, Vantroens væsen, og Bjørnstjerne Bjørnson hamret løs paa den teologiske lærebygning i sin magtfulde utgreining i Nyt tidsskrift 6te bd., Om retfærdiggjørelsen. Efter prof. Gisle Johnsons systematiske teologi.

I 70—80-aarene oplevde Norge sine sterkeste aandelige stormer; dønningene gik dengang høit. Senere var det likesom uveiret la sig noget, og man seilte i mere smult farvand. — Med den nye række fra aar 1892 var tidsskrift-foretagendet kommet i sving, og arbeidet for oplysning og moderne tænkemaate kunde føres videre under bedre vilkaar. De aar-ganger som nu kommer, har i mindre polemisk form flere indlæg om filosofiske problemer eller om begreper som er vigtige for filosofien og dens metoder. Sophus Torup tar sig til i en liten avhandling, Materialisme og naturvidenskap, at rense begrepet materialisme og føre det logisk tilbake paa dets rette plads i den videnskabelige diskussion. Ivar Flem fører ind, i sin artikel Kriminalpsykologi, stridsemner av retsfilosofisk indhold, idet han tar hensyn til de synspunkter som Lombroso og andre hadde gjort gjældende til gunst for en mere deterministisk opfatning av forbrydelsen, dens sociale og psykologiske forutsætninger. Endelig har Arne Løchen i flere artikler drøftet moderne filosofiske spørsmaal: En artikel Litt om hypnosen, indeholder bl. a. egne iagttagelser som angaar drømmelivets psykologi og drøfter det sanselige og motoriske grundlag for tanke-og viljeliv. En anden avhandling har som overskrift: Hvor langt rækker det legemlige underlag for de sjælelige virksomheter? 1 artikelen: Natur-272

forskning og fantasi fremhæver han bl. a. den værdi som naturvidenskapen kan ha ved at stille opgaver ogsaa for fantasi og følelsesliv. En avhandling om Poul Møller og Hegels filosofi gir anledning til at karakterisere arten i den filosofi som hadde raadet grunden i Norge, helt til det omslag i tænkemaaten kom som »Nyt tidsskrift« arbeidet for.

10. Digterne og den filosofiske gjenfødning.

Til det her skildrede oplysningsverk sluttet sig det arbeid i samme saks tjeneste som blev fuldbyrdet av landets digtere. Hos digterne kan man i denne sammenhæng skjelne mellem en 3-dobbelt virkning. De kan som personligheter med udmerket indflydelse rent menneskelig ta sin del av reformstrævet og optræ som agitatorer blandt sit folk. De kan gjennem det de skriver, kanske uten selv at vite større om det, øve en kunstnerisk suggestion, en stemning for nye idealer, ogsaa for filosofiske idealer i samtiden. Endelig kan deres verker

likefrem høre til de selvstændige dokumenter for en særegen filosofisk tankegang. Alle større digtere i Norge i disse aandsbrytningenes aar hører efter sin daad hjemme under den ene eller den andre av disse kategorier, og somme av dem gaar ind under mere end én av kategorierne.

Et storverk som agitator for sandhetens, frihetens og fremskridtets sak kom digteren Bjørnstjerne Bjørnson til at gjøre i landet. Fra han var student, traadte han i fuld bredde ind i den norske diskussionsverden, der han hele sin levetid optok en stor del av frontsiden. Alle vidnesbyrd gaar ut paa at Bjørnson i sig har følt kaldet til at være aandelig foregangsmand for sit land. Hans første sysselsættelse med romantisk-histo-riske emner forvirret ham ikke med hensyn til hans digtervilje. Allerede i 1861 sier han selv, den er bare indledningen til noget andet som hele hans væsen vil gaa op i: det borgerlige drama. Hans digtergjerning tar sigte paa livsproblemene. Og digtningen var bare en av de former som denne sterke norske personlighet virket gjennem. Bedst som han arbeidet med at forfølge et emne som kunstner, blev han rent menneskelig overvældet av lidenskapen for sine radikale idéer og vendte sig direkte til sit folk gjennem taler og opsæt i aviser og tidsskrifter. Saa centralt som han stod i norsk aandsliv, blev hans utviklingshistorie fra kirkelig tros-standpunkt til fritænkersk religiøsitet et eksempel paa en rent almindelig indre forvandling som skedde med sindene i hine dager. Eller rettere: Bjørnson var med paa at skape denne forvandling. I striden om troen

forskning og fantasi fremhæver han bl. a. den værdi som naturvidenskapen kan ha ved at stille opgaver ogsaa for fantasi og følelsesliv. En avhandling om Poul Møller og Hegels filosofi gir anledning til at karakterisere arten i den filosofi som hadde raadet grunden i Norge, helt til det omslag i tænkemaaten kom som »Nyt tidsskrift« arbeidet for.

10. Digterne og den filosofiske gjenfødning.

Til det her skildrede oplysningsverk sluttet sig det arbeid i samme saks tjeneste som blev fuldbyrdet av landets digtere. Hos digterne kan man i denne sammenhæng skjelne mellem en 3-dobbelt virkning. De kan som personligheter med udmerket indflydelse rent menneskelig ta sin del av reformstrævet og optræ som agitatorer blandt sit folk. De kan gjennem det de skriver, kanske uten selv at vite større om det, øve en kunstnerisk suggestion, en stemning for nye idealer, ogsaa for filosofiske idealer i samtiden. Endelig kan deres verker likefrem høre til de selvstændige dokumenter for en særegen filosofisk tankegang. Alle større digtere i Norge i disse aandsbrytningenes aar hører efter sin daad hjemme under den ene eller den andre av disse kategorier, og somme av dem gaar ind under mere end én av kategorierne.

Et storverk som agitator for sandhetens, frihetens og fremskridtets sak kom digteren Bjørnstjerne Bjørnson til at gjøre i landet. Fra han var student, traadte han i fuld bredde ind i den norske diskussionsverden, der han hele sin levetid optok en stor del av frontsiden. Alle vidnesbyrd gaar ut paa at Bjørnson i sig har følt kaldet til at være aandelig foregangsmand for sit land. Hans første sysselsættelse med romantisk-histo-riske emner forvirret ham ikke med hensyn til hans digtervilje. Allerede i 1861 sier han selv, den er bare indledningen til noget andet som hele hans væsen vil gaa op i: det borgerlige drama. Hans digtergjerning tar sigte paa livsproblemene. Og digtningen var bare en av de former som denne sterke norske personlighet virket gjennem. Bedst som han arbeidet med at forfølge et emne som kunstner, blev han rent menneskelig overvældet av lidenskapen for sine radikale idéer og vendte sig direkte til sit folk gjennem taler og opsæt i aviser og tidsskrifter. Saa centralt som han stod i norsk aandsliv, blev hans utviklingshistorie fra kirkelig tros-standpunkt til fritænkersk religiøsitet et eksempel paa en rent almindelig indre forvandling som skedde med sindene i hine dager. Eller rettere: Bjørnson var med paa at skape denne forvandling. I striden om troen

herhjemme1 utførte han til fremme av fri tanke og personlig sandhet en pædagogisk gjerning uten sidestykke. Han bar kritikken frem med sin stormandsmyndighet, og sang med sin sterke røst tidens nye idéer ind i ørene paa

folket, fremfor alt paa ungdommen. Eksempelvis kan mindes om hans mægtige foredrag i Studentersamfundet i 1877 om >>at være i sandhet«. I den politiske frihetskamp stod han opreist der som strømmen var stridest, og var længe den som fremfor alle reiste det norske merke. Hans Ja vi elsker blev til i 1859, det aar Norge for alvor tok op sin nationale æreskamp (statholderstriden). Man har i Bj. Bjørnson et høist karakteristisk bevis paa det gjensidige forhold mellem politisk frigjøringsstræv og radikal tænkemaate i livs- og verdensopfatning. Just i den tid han førte sin store kamp for at faa sat riksret over konservative statsraader, i førstningen av 80-aarene, var han sterkt optat av Darwin og Spencer.

Ogsaa Alexander Kielland, Arne Garborg, tildels Jonas Lie har gjennem direkte personlig gjerning skrevet sine navn ind i det norske fremskridtverks historie.

Mindre aapenbar, men derfor ikke mindre betydningsfuld er en anden side av de store norske digteres gjerning. Og her møtes de alle. Naturhistorien fortæller om insekter som, uten at de selv vet om det, overtar en rolle ved plantebefrugtningen. Paa jagt efter honning eller anden næring trænger de ind i støvbladene paa en blomst, kommer til at røre ved støvknoppene, og faar over sig et dryss med støvkorn. Siden flyver de til hunblomsten, graver sig med sin brod og sit støvstrødde hode ind til frugtbladene, og den ladning blomsterstøv de fører, stryker de av sig, saa den naar frem til eggene i frugtknuten. Om dette træk fra plantebiologien kan vi bli mindet, naar vi iagttar den rolle mangen digter spiller som midler til at overføre tankens sædkorn i folkesjælen. Det digterne jager efter og samler paa for sig selv, er ikke netop læresætninger fra filosofiske systemer. Men deres besøk paa blomstermarkene i verden kan faa dem til ubevisst at utføre mangt et filosofisk erend allikevel. Spør man om den levende virkning ved denne tankeoverføring, saa er maaten den sker paa avgjørende; men netop i det stykke eier digterne i sin kunst en særegen magt2. Den gamle filosof Empedokles har uttalt: At række noget med sit syn, og gripe noget med hænderne, det er de to hovedveier som

1 G. Gran, Nordmænd i det 19. aarh. 1914, Bjørnstjerne Bjørnson s. 368 ff.

2 I en avhandling som netop er under trykning i Zeitschrift für paedagogische Psycho-logie har M. L. Reymert under overskriften Ueber Persönlichkeitsideale in der Jugend-zeit, paa grundlag av statistiske undersøkelser av svar indkommet fra over 800 elever ved norske lærerseminarer (mandlige som kvindelige) i alderen fra 18 — 25 aar kunnet slaa fast „at store forfattere og digtere synes ha den største indflydelse paa ungdoms-alderen i karakterdannende retning".

fører til det troende menneskehjerte. Nu er jo ikke alle filosofiske begreper til at faa tak paa efter en slik metode — Empedokles gjør selv en undtagelse for gudsidéens vedkommende —; men det rokker ikke ved regelen, som utvetydig uttaler, at idéerne bæres ut til omfattende virkning først naar de har faat talsmænd som skildrer dem anskuelig, levendegjør dem med sin fantasi, gjør dem straalende ved sin følelses varme: alt sammen digteraandens privilegier. Det kan da ogsaa trygt paastaaes, at det norske folk i hin avgjørende tid fik tilført mere av virkelig livsfilosofi gjennem dem som var digtere av guds naade, end gjennem dem som var filosofer ifølge universitetets kald. I de sidste aartier av forrige aarhundrede er den filosofiske opdragelse for norsk ungdom i hovedsaken ikke skedd gjennem det som blev foredrat herhjemme i akademiske forelæsninger eller gjennem norske fagfilosofer; snarere gjennem tankevækkende kritik man læste hos Brandes, gjennem studie av Høffdings verker og fremfor alt gjennem de principielle synsmaater som vore store digtere hadde assimilert og blev talsmænd for gjennem sine verker. For digterne blev læst av alle, og den aand som man fra officielt hold søkte at holde nede, kunde derfor med grund si: vincam canendo.

Mindst paatagelig er for saavidt indflydelsen hos Jonas Lie. Hans sociale romaner fra 8o-aarene av viser baade at digteren er revet med av strømmen, og de er selv med paa at gi denne strøm styrke her i landet, men det egentlig filosofiske islæt i hans digtning er ikke særlig iøinefaldende. Hjemmenes digter, som han med rette er kaldt, føier

sig i en viss principiel motsætning til den yderliggaaende naturalisme i tiden, og Jonas Lie har ved leilighet gjort kritisk rede for sit grundsyn i dette punkt. Han kjendte Treschows skrifter og fortæller ved leilighet1 at Treschow, »som a priori uttalte alt hvad Darwin senere videnskabelig har oplyst«, var hans religion; men hans digtning kan ikke siges at være særlig præget av denne »Platos ideallære i selvstændig norsk seerutgave«, som han kalder standpunktet, med tilslutning til Rydbergs karakteristik. Derimot er hos Arne Garborg den filosofiske aare klart synbar. Hans sterke kamp for fædrelandets politiske ret og ære og for det gamle folkesprog gaar haand i haand med indlæg for et frit, menneskelig alment syn paa livets spørsmaal, og han reder ut disse syn i en enkel form og med klar logik. Neppe nogen anden norsk forfatter har slik som Garborg vist hvorledes norske nerver reagerer mot europæiske paavirkninger. Ved 8o-aarene staar han i fremste række i ordskiftet om troen. Striden og stemningen herhjemme fandt i ham en tolkning som baade fængsler og retleder, fra han skrev Ein fri-

1 I brev til Bjørnson av 1881; Erik Lie, Jonas Lies Oplevelser s. 173.1918. No. i.

tenkjar og Bondestudentar til Kolbotnbrevene kom ut, med deres sterkt personlige bakgrund. Garborgs »Trætte mænd« i 1891 gir i dagboksform det mest talende og mest betydende billede av omsvinget i følemaaten hos tidens barn fra ensidig naturalistisk til en idealistisk mystisk livsopfatning. I det rystende sjælemaleri i »Fred« 1892 ligger et religionsfilosofisk opgjør med det sjælefortærende trosvælde i somme norske kirkelige bygder. Til det arbeide slutter sig »Den burtkomne faderen«, 1899, og bl. a. flere avhandlende indlæg for sandhetskjærlig fri granskning av den kristne religion og dens historie.

I særlig grad er Alexander Kielland skikket til at gjøre det klart hvor sterkt det filosofiske ferment var i norsk digtergjerning i de tider. Denne digter, som bar saa let en rustning og fegtet med slik lidenskap, var en aandsaristokrat av ren race, og man skal ikke ha fæstet blikket længe ved ham før man bak den litterære iklædning opdager en akademisk personlighet; tilmed en med specielt filosofiske idealer. I sin ungdom hadde han sterkt indtryk av to mænd, som med sin satire over samfund, sin kritik av alt konventionelt uvæsen har sat det dypeste merke paa tidens aander: H. Heine og S. Kierkegaard. løvrig er han en av de nordiske stormænd som blev tilskyndet til sin kunstnerdaad gjennem Georg Brandes. Kielland hadde i 1879 indført sig for læseverdenen gjennem sine »Novelletter«. Like efter tren han frem i fuld skikkelse som en forkjæmper for det nye gjennembrud i aandslivet, i de romaner som fulgte paa, rækken fra Garman og Worse til Fortuna. De oplevelser han hadde under stortingets behandling av Kiellandssaken, er aktstykker i det norske aandslivs historie. Litterært har de ogsaa sat spor i de verker av ham som kom senere, Sne, Sankt-Hansfest, nogen dramaer og tilsidst romanen »Jakob«. I alt merker man at Kielland ikke bare er en kunstner med de fineste fornemmelser, men ogsaa en kritiker, som uræd tok op kampen med den fordomsfuldhet og det hykleri som skjæmmet det aandelige liv i visse norske kredser. Han er med andre ord med sine personlige formaal og sine litterære tendenser en pædagog, noget av en moralfilosof1. Man kan bestemme dette endnu nøiere; han gir selv vink om hvem han i dette punkt har til forbillede. Det er Stuart Mill. I et brev fra 1877 til en søster uttaler han direkte: Moralfilosofien i mit store ideal — Stuart Mills forbillede tror jeg snarere at kunne behandle mit Erfolg; især forekommer opdragelse og undervisningsreformer mig at være yderst nødvendige. Kielland var en tendensdigter, en mand som ikke la skjul paa sin vilje. I

1 For det som staar her, se skildringen hos G. Gran, Norsk aandsliv s. 188 ff. Om hans forhold til Kierkegaard og Heine taler Mathilde Schjøtt i skriftet Alexander L. Kielland, Liv og Værker 1904 s. 25 fg.276

H.-F. Kl.

brev til statsraad Lange i anledning Garman & Worse sier han: Det var just tanken: at rydde tilside litt av alt dette forbandede lavstammede krat, som det officielle hykleri lader gro op om os. Og da »Arbeidsfolk« kom, skrev han i et brev av 8/4 81 til Edv. Brandes: At være en ærlig tilhænger av nyttepoesien er min stolthet — det maa du

endelig slaa fast, hvis du vil skrive noget om mig.

Ogsaa i historien om Bjørnstjerne Bjørnsons digtning og om det tankeliv som hans digterverker har været med paa at fostre i landet, hører det filosofiske element med. Bjørnson kan ikke sees at ha hat noget særlig talent for filosofi. Der det just gjaldt om at lodde emnerne logisk sammen, var han ustø paa haanden, og der den filosofiske dom forutsætter fortrolighet med videnskapen, gjorde han de vanlige feil hos den metodisk uøvede. Men hans sunde sjæl hadde kritisk syn for hvad som maatte være forkjert, og hans geniale intuition gav ham en dyp forstaaelse av kjernetanker i tiden. En egenskap som særlig Chr. Collin har fremhævet hos Bjørnson, maatte ogsaa gjøre ham i høi grad tilgjængelig for tidens frugtbare strømninger: Bjørnsons vidunderlige sympati med livet, den kjærlighet hvormed hans natur aapnet sig for alt som øket følelsen av styrke og fremgang i tilværelsen, og som gjorde grundlaget for den menneskelige eksistens trygt og lykkelig. Med sit første skridt ind i den norske offentlighet, fra midten av 50-aarene, kom Bjørnson op i en nationalistisk produktion, der mange kræfter allerede var virksomme. Hans bondenoveller og sagadramaer var noget for sig. Han skapte en digtning storslagen og malmsterk med norsk grundfarve og la paa den maate saa at si nyt gulv i stuen herhjemme. Men da det led mot midten av 70-aarene, kom han under paavirkning av de almindelige strømninger i tiden, hans aandelige karakter blev utviklet i ny retning, og forholdet til den romantiske bevægelse tar til at løsne1. Hans opfatning av samfunds- og livs-spørsmaalene blir utdypet, paa flere punkter blir de revolutionære. Han blir skaket op ved at læse Strauss og Renan, og han studerer evolutionslæren hos Darwin og Spencer. Med engang følte han sig midt oppe i den europæiske idékamp og forkyndte den i norske toner — for Norge og for verden. I dramaer tar han op spørsmaalet fra det borgerlige nu-tidsliv. Et par aar før Ibsen skrev Samfundets Støtter, reiser Bj. i »En Fallit« kravet paa redelighet og sandhet i livsførslen. I »Det nye system« skildrer han de indre rystninger som voldes, der gammel metode brytes med nye viljer og nye maal. Gjennem indre strid naar individet frem til sin livsfilosofi. Et uovertruffet dramatisk uttryk for en dyp sjælelig kon-

1 Chr. Collin, Bjørnstjerne Bjørnson, hans barndom og ungdom 2. del s. 322.1918. No. i.

flikt har Bj. git 1 Over Ævne 1 1883. En inderlig forstaaelse av menneskets dragning hen mot det høie og evige er her hos digteren parret med et rent naturvidenskabelig syn paa vilkaarene for livet. Det er ham om at gjøre at læseren ikke godtar kritikløst det digteren kan suggerere ham, men føier et solid realistisk grundlag for sin opfatning — en noget prosaisk, men iøvrig fortræffelig filosofi hos en digter. I Over Ævne I gir Bj. anvisning paa medicinsk-kliniske verker (av Charcot og Richer), som kan gi de nervøst-eksalterte optrin i dramaet den naturlige fysiologiske troværdigbet. Imellem er det ikke frit for at denne velmenende veiledning føles som et brud paa den gamle regel for god kunst: ars est celare artem. Saaledes er i »Det flager i byen og paa havnen« anstrengelsen for at holde skildringen tæt op til den reale virkelighet kommet til endel at skade den rent kunstneriske tone i fremstillingen. Men dette træk hører med i metoden, og hensigten med den metode er uklanderlig. Digteren vil føre læserne direkte ind i tidens brændende spørsmaal, spørsmaal som dels maatte paavirke den almindelige stemning overfor livet, dels direkte gik ind paa selve filosofien om livet.

«

11. Henrik Ibsen, en norsk filosof.

a. Utviklingsgang, berøring med filosofien; vekst som digter og tænker.

Var Bjørnson en ovstor nordmand som med sin digtning og sin personlighet lyste langt utover landegrænserne, saa -var Henrik Ibsen et norskfødt geni som med sit verk hører hele slegtens historie til. Kan det paavises noget filosofisk element i hans verk, saa har vi at gjøre med en filosofi som direkte naadde frem til en verdensalmenhet. Det blev sagt ovenfor at digternes forhold til filosofien kan sees under en 3-dobbelt synsvinkel. Digterne kan som mennesker i den kreds de lever i, ta personlig del i diskussionen om stridsemner som er

filosofiske av art, eller som har noget at si for filosofiske grundsyn. Digterne kan være med paa at utbrede visse filosofiske synsmaater indirekte gjennem de principper som er assimilert i deres digtning. Eller de kan skape verker som likefrem er originale dokumenter for filosofiske tankeretninger. Under første synsvinkel gaar intet ind hos Henrik Ibsen — han skiller sig i det punkt fra andre norske digtere. Saa meget mere blir at nævne ser man saken an fra de to andre sider. Og fremfor alt skal én ting fremhæves: Ibsen har været med paa at grundlægge et bestemt filosofisk livssyn. Som talsmand 1918. No. i.

flikt har Bj. git 1 Over Ævne 1 1883. En inderlig forstaaelse av menneskets dragning hen mot det høie og evige er her hos digteren parret med et rent naturvidenskabelig syn paa vilkaarene for livet. Det er ham om at gjøre at læseren ikke godtar kritikløst det digteren kan suggerere ham, men føier et solid realistisk grundlag for sin opfatning — en noget prosaisk, men iøvrig fortræffelig filosofi hos en digter. I Over Ævne I gir Bj. anvisning paa medicinsk-kliniske verker (av Charcot og Richer), som kan gi de nervøst-eksalterte optrin i dramaet den naturlige fysiologiske troværdigbet. Imellem er det ikke frit for at denne velmenende veiledning føles som et brud paa den gamle regel for god kunst: ars est celare artem. Saaledes er i »Det flager i byen og paa havnen« anstrengelsen for at holde skildringen tæt op til den reale virkelighet kommet til endel at skade den rent kunstneriske tone i fremstillingen. Men dette træk hører med i metoden, og hensigten med den metode er uklanderlig. Digteren vil føre læserne direkte ind i tidens brændende spørsmaal, spørsmaal som dels maatte paavirke den almindelige stemning overfor livet, dels direkte gik ind paa selve filosofien om livet.

«

11. Henrik Ibsen, en norsk filosof.

a. Utviklingsgang, berøring med filosofien; vekst som digter og tænker.

Var Bjørnson en ovstor nordmand som med sin digtning og sin personlighet lyste langt utover landegrænserne, saa -var Henrik Ibsen et norskfødt geni som med sit verk hører hele slegtens historie til. Kan det paavises noget filosofisk element i hans verk, saa har vi at gjøre med en filosofi som direkte naadde frem til en verdensalmenhet. Det blev sagt ovenfor at digternes forhold til filosofien kan sees under en 3-dobbelt synsvinkel. Digterne kan som mennesker i den kreds de lever i, ta personlig del i diskussionen om stridsemner som er filosofiske av art, eller som har noget at si for filosofiske grundsyn. Digterne kan være med paa at utbrede visse filosofiske synsmaater indirekte gjennem de principper som er assimilert i deres digtning. Eller de kan skape verker som likefrem er originale dokumenter for filosofiske tankeretninger. Under første synsvinkel gaar intet ind hos Henrik Ibsen — han skiller sig i det punkt fra andre norske digtere. Saa meget mere blir at nævne ser man saken an fra de to andre sider. Og fremfor alt skal én ting fremhæves: Ibsen har været med paa at grundlægge et bestemt filosofisk livssyn. Som talsmand

H.-F. Kl.

for en av slegtens merkeligste tankeretninger, nemlig individualismen. Bærevidden for hans tanker blir ikke ringere fordi om hans tanker alene er blit arbeidet ind i dramaer, der logikken først lyser frem gjennem kunstens slør, og der realindholdet legemliggjør sig i skjæbnekonstruktioner.

For at forstaa Ibsens verk og opfatte motivene hos ham, slik som de tok skikkelse i hans dramaer, er det nødvendig at kjende gangen i hans personlige utvikling. Det er saa meget mere vigtig som hans digtning, ifølge hans eget vidnesbyrd1, er paa det aller inderligste knyttet til det han personlig har gjennemlevd. Det er grund til at ransake digteroplevelserne fra tidlig av og være opmerksom allerede paa de første leveaar. Den fold som i barndommen blir lagt, sier Holberg, er ikke let at utslette. Ibsens barndom og ungdom var haard. Ensom og fattig

som han var, stængt ute fra at ta del i de glæder som livet ellers kan by et menneske i de unge aar, er det forstaaelig at han ikke fik videre samføling med »de andre«, at hans selvfølelse ytret sig i spot og satire, hans tanker søkte til de stille dybder i det personlige liv. Hans ungdomsven, Due, som kan oplyse os om hvorledes Ibsen levde i disse aarene2, har sikkert ret, naar han mener at de umilde kaar i ungdomstiden ikke er blit uten indflydelse paa digterens sjælsliv. Det har vel, som hos S. Kierkegaard, efterlatt et sting i hans sjæl, saaledes at ha været stængt ute fra glædens lyse verden. Det hele menneskeliv faar reflekslys fra ens egne bitre fornemmelser. Denne kjendsgjerning fra Ibsens livshistorie høver godt sammen med en personlig utvikling av en individualitet som ikke slog følge med flokken, men tok sin mon i at hævde at magten, æren og riket tilkommer den enkelte3.

Det første vigtige dokument man kan studere digterens personlighet i, er hans ungdomsdrama »Catilina«. Flere kilder strømmer her sammen hos Ibsen. Den norske digtning stod i disse aartier under romantikkens tegn. Det er allerede hos romantikken et hovedtræk at man koneentrerte opmerksomheten om personlighetens maal og skjæbne i motsætning til samfundet, dets vedtægter og formaal; og specielt hadde Schiller i »Die Räuber« antydet et helteemne av lignende stopning som Catilinaskikkelsen hos den 20-aarige norske digter. Jeg har andetsteds4 pekt paa paraleller mellem »Catilina« og tanker hos Schopenhauer, Nietzsches aandelige

1 Brev til L. Passarge 16. juni 1880: Alt hvad jeg har digtet, hænger paa det nøieste sammen med hvad jeg har gjennemlevet — om end ikke oplevet. Smlgn. Ibsens tale til studentene i 1874.

2 „Aftenposten" 1904, no. 560, 574, 588, 602.

3 Dette punkt har jeg nærmere utviklet i min bok, Henrik Ibsen als Dichter und Denker, Halle a/S 1906, s. 23 ff., 61 ff. Det skal mindes at Ibsens natur ikke var anlagt for resignation. Og det meldes da ogsaa at han følte en bitter misstemning overfor de „tomme hjerner med fulde punger".

4 I en artikel i „Samtiden" 1906, s. 279 ff.: Ibsen og Nietzsche.1918. No. i.

veileder i ungdomsaarene1. Det som har sat Ibsens digterfantasi i bevægelse, er vel fremfor alt den overmenneskelige energi hos den romerske desperado, hans ringeagt for samfundet og dets magtforhold. Stor blir Catilina ved den brændhug som driver ham til at ta alle forhindringer i dristige spring, uten tanke paa hvad som kommer til at ramle2. Ibsen har ikke været mindre utaalmodig end den helt som foretrak døden fremfor huslig lykke uten hæder. Paa alle punkter merker man en personlighet i gang med at bygge op sin verden efter eget hode. Tidlig sværmet han, ifølge vidnesbyrd av Due, for Voltaires deisme. Han var fritænker og revolutionær i sit syn paa samfundet. Februarrevolutionen i 1848 hilste han, apotekerlærlingen, sammen med nogen klubvenner i Grimstad, med ildfulde taler. I Kristiania, der han snart efter drev det til at bli student, traadte han i et visst forhold til den anarkistisk farvede Thraniterrørelse. Hadde han levd i Rusland, saa vilde vel Sibirien blit hans skjæbne, som den blev Dostojevski's. Hans gode kamerat, student Abildgaard, maatte betale sine oprørske teorier med tugthuset. At Ibsen slåp ut av historien uten videre vrøvl, det kan han takke sin gode genius for.

Imidlertid, at Ibsen skulde dukke ned i praktisk agitationsarbeide, var efter hele hans sindsretning utelukket. Han interesserte sig som iagttager for de motstridende principper, og hans gjerning var færdig, naar han hadde faat uttalt sin kritik. Det kommer i 50-aarene en del ting som i særlig grad oplyser hans aandelige fysiognomi og lar os merke den individuelle klangfarve i hans røst. I denne tid følte man i akademiske kredser en sterk skuffelse over at den demokratiske opposition i stortinget svigtet de virkelig frisindede principper. Her har vi vel den sterkeste historiske berøring mellem norsk politik og tænkerutviklingen i tilfældet Ibsen. Ibsen slutter sig til den radikale kreds av mænd som sympatiserte med Heine og med førerne for det unge Tyskland, og som søkte et litterært forbillede i »Korsaren« av Goldschmidt i Danmark3. I 1851 gik han som ung student i lag med Botten-Hansen og digteren Osmund Olafsen Vinje og gav ut en kort stund tidsskriftet Andhrimner, deri han boltrer sig saa det er en lyst, i dristige teorier og politisk satire. Fra Ibsens pen har vi i

1 Schopenhauer som Ibsen fører det menneskelige skjæbnemaal ut mot idéen om en forløsning. Eksistensen selv er en ulykke, livet en skyld. I den tanke møtes de begge smukt med S. Kierkegaard. Bare at Kg. svøper tanken ind i det kristelige dogme om arvesynden.

2 Nietzsche sier (se 1. c. „Samtiden" s. 280): „Hos ethvert overmenneske maa findes et hat, hevn og oprørsfølelse mot alt som er vakkert, og som eksempel nævner han Catilina, præeksistensformen til enhver Cæsar". Catilina har, som det sees, fristet individualister til specialbehandling.

3 Henrik Jæger, Illustr, norsk litteraturhist. bd. 2, s. 528 ff. Om Henrik Ibsens forhold til „Hollænderkredsen" og Botten-Hansen efter 1857, da Ibsen efter Bergensopholdet igjen slog sig ned i Kristiania, se G. Gran, Norsk aandsliv s. 166 ff.90

1851 et opsæt: Handlinger og træk av stortinget, deri han vender sig med bitende haan mot politikerne, deres opfatning av frihet og deres skjeling hen til majoriteten. En ytterligere prøve paa samfundssatire gir Ibsen i »Norma eller en politikers kjærlighed«1. En skulde tro den senere forfatter av »En Folkefiende« alt dengang hadde sine emner paa lager. Man gaar neppe feil om man mener, at i denne tid blev grundvolden lagt til den livslange kamp hos Ibsen mot alt det væsen som sætter schema over realitet, fordel over ret, og som foregjøgler menneskene idealer det ikke er nogen personlig sandhet i.

De brytninger som Ibsen i de unge aar tok mere eller mindre aktiv del i, maatte forme hans individualisme og dermed gi grundpræget til det man kan kalde hans filosofi. Det er naturlig i denne sammenhæng at spørre efter Ibsens forhold i det hele til filosofien. Har han fordypet sig i den paa nogen maate? Har han overhodet nærmere kjendskap til filosofien eller til bestemte filosofer? Noget videre at tale om er det her ikke. Ibsen fulgte i det hele med i tiden, ikke gjennem at læse bøker, men paa anden maate: Avislæsning, samtaler, det var de midler hvormed han skaffet sig kjendskap til tidens rørelser. Som tænkere Ibsen dog særskilt er kommen i berøring med, har man nævnt Hegel og Schopenhauer, den sidste delvis slik som hans filosofi blev repræsentert gjennem Edv. von Hartmanns filosofi. Og det er ogsaa paa en maate rigtig. Men intet tyder paa at han virkelig har gjort sig fortrolig med de tankesystemer som repræsenteres av disse navn. Ibsen har kommet i berøring med hegelianismen. Den var jo uten nogen indskrænkning eneraadende i det norske filosofiske ræsonnement, helt til digteren drog til utlandet og der kom under ny indflydelse (henved 70-aarene). Et svakt islæt av hegelsk dialektik kan spores leilighetsvis i det han skriver — særlig kan det her vises til Keiser og Galilæer2. Men det vilde være faafængt at søke efter nogen større fællesskap mellem digteren og Hegel. Likheten glipper straks man kommer ut over saadant som en viss dualisme i opfatningen av værdierne, en egen mening om forholdet mellem stof og form, imellem natur og begrep. Og da Ibsen kom saa langt som til sine store problemdramaer, fra »Samfundets støtter« av og fremefter, var hans filosofiske tænkning orientert paa helt anden maate. »Keiser og Galilæer«, som kom ut i

1 Henrik Ibsens Efterladte Skrifter utg. av H. Koht og Julius Elias I, s. 76 ff.. 237 ff.

2 Sammenlign ogsaa „Huldrens hjem", Saml. Verker io, s. 333; fremdeles en uttalelse i et brev til G. Brandes 1873 (Breve fra H. I. I, s. 276 fg.), deri Ibsen endnu uttaler sig yderst skeptisk om den Stuart Mill'ske retning. Han forstaar ikke hvorledes nogen kan skrive om filosofi uten at kjende Hegel eller den tyske videnskap overhodet. Her forekommer ogsaa den hegelske betragtning: „Tingene" er jo dog noget ganske andet end alskens urene forekomster og tilfældigheter.1918. No. i. 91

1873, danner i mere end én henseende en merkepæl i historien om Ibsens utvikling, baade den almindelige og den specielt filosofiske. Det er koncipert som et verdenshistorisk drama og uttrykker digterens religionsfilosofi, slik som den former sig under den videre horisont han efterhaanden kom til at øine. Just dette arbeide repræsenterer Ibsens forfatter-virksomhet i dens avgjørende omdannelse. Ringen om hans digteridealer hadde tidlig utvidet sig fra den trangere kreds som var trukket op av

hans nationalromantiske følemaate, og var blit til en storcirkel omkring

.

Norden. Men i 1864 hadde hans skandinavistiske fremlængsler lidt skibbrud. I nogen aar gjenlød hans digtning (»Brand«, »Per Gynt«, »De unges forbund«) av harmen over at Norge og Sverige hadde svigtet Danmarks sak. Men saa kom den store omveltning med den fransk-tyske krig, og nu utviklet Ibsen sig i 70-aarene i Tyskland i retning av verdensborger. Det blev en frigjøring og en utfolding paa mere end ett punkt for den norskfødte og norskprægede digter.

Efter det vældige løft i »Keiser og Galilæer« sker i 4 aar en stans i produktionen. Ibsen lægger sin digtning om efter en ny linje. Med sine dramaer sigter han likefrem paa at dra sociale og etiske spørsmaal frem i lyset; ikke længer saa, at digterens syn paa ret og skjønt alene skinner frem gjennem den satiriske eller patetiske utmåling, slik som i »Kjærlighedens komedie«, »Brand«, »Per Gynt«, »De unges forbund«, men slik at læseren lever sig ind i et problem, og at handlingene i dramaet leder fantasien særlig i retning av den søkte løsning. Nu staar Ibsen frem i fuldt europæisk lys som barn av sin tid. Stykke for stykke tar han slike almenmenneskelige foreteelser under behandling som viser os livet og personligheten mishandlet, fordærvet, ufri. Hans syn paa livet, hans dom om menneskene blir under dette medbestemt av motiver han har assimilert fra den granskende samtid og dens teoretiske indsigter. Tanker laant fra tidens fremskridt i biologi, fysiologi og samfundslære blir arbeidet ind i dramaet. Den bruk digteren gjør av de nye teoretiske grundsætninger, kan ikke altid videnskabelig godkjendes. Skjæbne-gjengjældet vil vel overhodet altid unddra sig videnskabelig bestemmelse, og Ibsens tanker om arvens virkninger har ikke i enkelthetene faat medhold av den naturvidenskabelige granskning. Men for det første ligger det som digteren utvikler om emnet, sandsynlig i rigtig retning, og dernæst har hans synsmaater den egenhet ved sig, at de stiler bent paa livs-avgjørende værdier, de fører derfor menneskene ind i de mest alvorlige overveielser. Han digter sig saaledes til en virkning av enestaaende art. Ibsens digtning gir en velgjørende motsætning til en kunst hvis psykologiske visdom ofte er uttømt med en enkel, raskt hensvindende stemnings-282

effekt, og som ikke magter at løfte problemer som er synderlig meget dypere end det, om hvad for mine Ole satte op da han tapte sit vedde-maal med Hans. Det er tilsammenlagt ikke faa slike emner med teoretisk særhaatt Ibsen gir sig i kast med. Det erm in er in gstan ken skinner ofte igjennem. I »Keiser og Galilæer« er den et hovedmotiv, men allerede »De unges forbund« slaar paa samme streng. Omgivelser, opdragelse, ekstravagante idealpaavirkninger skaper efter Ibsens mening disse sønderrevne naturer, disse holdningsløse karakterer som skjæmmer billedet av menneskeheten (Stensgaard). Arvelighetslæren gjennemsyrer ræsonnementet hos Ibsen i verk paa verk. Av utkastet og optegnelser til »Et Dukkehjem« (skrevet i 78) ser vi1 at evolutionslæren oprindelig var tiltænkt en fremstaaende plads i dramaet. Ibsen er i det hele sterkt optat av Darwinske synsmaater og drister sig til at overføre princippet om arv ogsaa paa omraadet for det subjektive idéliv og moralinstinktene. Han lar det radiere til alle sider i »Gjengangere« 1881. Arv kommer frem rent fysiologisk hos familiens søn (Osvald), moralsk læsset paa Regine, som en byrde med skyld og vanskjæbne; og trindt om i stykket som nogen fordærvede livsgrundsætninger man har overtat uten at spørre sig selv om deres herkomst og deres ret. Hos samme princip søker Ibsen nøkkelen til livsgaaterne og skjæbnegangen for menneskene ogsaa i senere stykker (»Vildanden«, »Rosmersholm«, »Fruen fra havet«). Man kan fremdeles, særlig i de senere verker hos Ibsen, iagtta et visst litterært nedslag av den nyere fysiologisk prægede sjælelære. Foreteelser som hører ind under forskjellige former av nevrose, blir antydet. Dette er et vigtig træk hos ham. Spørsmaalet om Ibsens skildringer skal faa suggestiv magt og bundfældes som livsfilosofi hos læserne, avhænger bl. a. av troværdigheten i det han fører frem. Nu beholdt Ibsen stedse en snev av romantikken. Den forsvinder ikke helt i hans realistiske periode, og den melder sig med fornyet styrke i hans symbolske digtning (fra »Vildanden« av). Men den svækkende virkning det vilde ha for indtrykket, skulde skildringen hos Ibsen staa for læseren som rent romantiske paahit, den blir delvis opveiet, naar sandsynligheten er for at det er noget patologisk ved saken. Vedkommende foreteelse virker da nok ekstraordinært, men faar likefuldt et skjær av virkelig forekommende tilstander hos

menneskene. Under denne synsvinkel kommer adskillig av det som Ibsen fører frem i alle de saakaldte symboldramaer, mest kanske i »Fruen fra havet«, »Hedda Gabler«, »Bygmester Solness« og »Naar vi døde vaagner«. — Alt tilsammentat er det ikke litet Ibsen har prøvd at hente fra videnskapens rustkammer, for at

1 Efterl. Skrifter II, s. 327 ff.1918. No. i.

faa sine tankefostrer rammet ind i livet, slik at menneskene kjendte sig eller sine igjen i skildringen.

b. Paavirkning av Georg Brandes og Søren Kierkegaard.

Ibsens utviklingshistorie har fuldbyrdet sig under indflydelser av forskjellig art, mange ulike faktorer virker sammen om resultatet: Hans lod i ungdommen, senere personlig skjæbne, oplevelser i hjemlandet, verdens-tildragelser, tidens videnskap, ogsaa filosofi, gammel og ny; endelig kommer til en paavirkning fra bestemte personligheter. Særlig to synes at ha grepet ind, avgjørende, den ene gang for digterens utvikling som karakter, den andre gang for hans utvikling som tænker: Søren Kierkegaard og Georg Brandes.

For fremstillingen passer det bedst at ta forholdet til Brandes først i øiesyn 1.

Det var paa forhaand at vente, at det maatte komme noget ut av et møte mellem den store norske digter og den danske kritiker, som har øvet en saa omskapende indflydelse paa det almindelige tænkesæt i hans land. Georg Brandes var av flere grunder skikket til at virke vækkende som faa. Hans sind var ikke blit hængende ved nogen fordommer, hans personlighet var dannet i den nye tids skole; litterær og ogsaa filosofisk læsning hadde git ham et fast og sterkt syn paa værdierne i livet, paa opgaverne for slegtens aander. Fra 1870 av utvikler det sig mellem de to mænd et interessant tankeskifte gjennem brev, og under dette blir Ibsen egget til at kaste sig over problemene. Stedse merkeligere blir brevene fra Ibsen2. Han har læst »Emigrantliteraturen« av Brandes og skriver i april 1872: Farligere bok kunde aldrig faldt i en frugtsommelig digters hænder. Den er av de bøker som sætter et svelgende dyp mellem igaar og idag. Deres bok . . . staar for mig som Kaliforniens guldfelter, da de først forefandtes; man blev millionær paa dem eller gik under i elendighet. Hvad der kommer ut av denne kamp paa kniven mellem to epoker, det vet jeg ikke; alt andet heller end det bestaaende; det er for mig det bestemmende. Uten tvil staar vi med dette brevskifte overfor et tilfælde av sterk suggestion. Digteren vet hvor vidtgaaende tanker Brandes hylder. Det driver hans egen tankeenergi op i et slags paroksysme.

1 Samtne synspunkt som nedenfor har jeg utviklet i min bok om Ibsen s. 73 fl".

2 Se isaer Breve fra Henrik Ibsen I, s. 158, 194, 196 ff. . . . „saa nær hænger De sammen med det, som jeg aandelig ejer, lever paa og digter", s. 219 ff., 222 ff., 228 ff, 233 fg., 249 ff , 255, 288 (fra aar 1873) „De vet godt, at jeg betragter Deres verk som epokegjørende i vor livsbetragtning, og at dette vil bli almindelig erkjendt hjemme" II, s. 22 ff, 99 ff., 112, 122, 133 fg., 164, 175 ff.H.-F. Kl.

Brandes tar maalet høit. Ibsen har ikke kunnet hvile før han har tat det endnu høiere. Her blev gjort store bud og overbud. Den geniale digter sender sin raket endnu længer op i det blaa end kritikeren. Kappestriden gjør at det hos Ibsen frigjør sig nogen av de mest mægtige syns-maater, mest storartede idéer. Hans individualisme antar hartad overjordiske former. Brandes kjæmper mot de ortodokses fanatisme. Ibsen spaar at al religion skal falde. Brandes agiterer for liberal politik, Ibsen vil ha rykket op med roten hvert politisk system. Brandes vil gaa i lag med trofaste aandsfæller for at trodse den dumme mængde. Ibsen priser den enkelte, den partiløse, individet som største magt og høieste værdi i slegten. Det er klimaks paa hvert punkt: Saadant peker psykologisk paa at en sjæl har været æsket paa en særegen maate. Denne brevepisode er et aktstykke i individualismens historie.

Ældre end denne foreteelse i Ibsens utvikling er paavisningen fra Søren Kierkegaard. I Tysklandstiden har Ibsen rigtignok negtet at Kierkegaard har været noget videre for ham 1. Men det er snart gjort at undervurdere virkningen av det man har læst, især naar man siden har vendt sin hug fra det. Due fremhæver i sin omtale av Ibsens ungdom'2 at man i de aar studerte ivrig Søren Kierkegaards bøker: »Enten — Eller«, »Kjærlighedens

Gjerninger« m. fl. Har Ibsen end kanske ikke læst Kg.s Opbyggelige taler, saa vil han som de andre i hin tid (ja vel endnu mere opmerksomt end de fleste) ha læst »Enten — Eller«, og han har kjendt Kg.s skjæbne; den tragiske nyhet om Kg.s død oplevde han som ung mand. Og hvad tilfældet Kg. maatte betyde for Ibsen, er det ikke let at tvile paa. Danmark stod i levende forbindelse med Norge. Naar en saa stor aandsheros som S. Kg. samlet al sin magt til et aatak paa den sterkeste institution i samfundet og tilsidst satte livet til under kampen, maatte det vække eftertanke i norske sind og. Umulig kunde det gaa sporløst forbi en Henrik Ibsen, som mere end nogen anden har holdt utkik efter det som var stort og sterkt og individuelt i livet. En jevnføring av karakteristiske træk hos de to nordiske mænd maa stadfæste vor overbevisning om real sammenhæng. Det er her mangt en kan minde om. Den dypt asketiske opfatning av livsidealene; teorien om spranget ut av endeligheten; prækenen om troskap mot idéen, om intet eller alt; overbevisningen om enkeltpersonlighetens værdighet; den bund-

1 Brev til Peter Hansen fra 1870. Se Breve fra H. I. I, s. 2 12 ff. Det Ibsen avviser, er forresten specielt den mening, at han i „Brand" skal ha „skildret Søren Kierkegaards liv og levnet", og han paastaar i samme forbindelse at han overhodet har læst litet av S. Kg. og forstaat endnu mindre.

2 Aftenposten 1904 No. 588.1918. No. i.

løse ringeagt for mængde og samfund; alt dette læser man ut av Kg.s skrifter. Det er paa begge sider samme egenheter, samme toneart, samme emner! Mere i det enkelte kan man fremhæve:

Det er en viss paralel i livshistorien for Søren Kierkegaard og H. Ibsen i det punkt, at ogsaa Ibsens gjerning som forfatter gang paa gang virket rent alarmerende paa det store publikum og fik mængden til at vende sig mot ham med ophidselse og uvilje. Förste gang var da han gav ut sit satiriske digt »Kjærlighedens komedie«, et verk som han hadde arbeidet paa allerede 1858, tre aar efter Kierkegaards død. Det er fra ungdommens side en utfordring paa vers slynget i aasynet paa samfundet for hvad det gjør elskoven til. I denne høisang om kjærligheten som en individets hemmelighet ulmer aandsmenneskets oprør over den karikatur av et menneskeliv som brygges sammen av familieinteresser, samfundshensyn og kampen for tilværelsen. Uvilkaarlig maa tanken hos læseren føres til kjærlighets-emnet i den dramatiske motsætning mellem de kierkegaardske skikkelser i »Enten — Eller« og »Stadier paa livets vei«, særlig motsætningen mellem forføreren og assessoren. Rigtignok er Falk i Ibsens digt større idealist end Johannes forføreren; mens omvendt assessoren ikke har vundet ved at bytte rolle med pastor Straamand. I kampen mot det aandløse selskap som hyldet den konventionelle moralslendrian, finder Falk ord som høver for den ensomme »Enkelte« i en Kierkegaardsk livssituation:

Se jeg staar forlatt av alle.

Har ingen ven, har krig med hver bekjendt.

Og et andet sted, i mægtig trods:

Jeg eller løgnen — en av os skal vige!

Det som Falk synger om, blir et livets eksperiment i »Brand«. — Det er kjendt at digteren har faat tilskynding til dette verk fra flere hold, men det er særlig sandsynlig at Søren Kierkegaard har været med blandt modellene. Intet av det som Ibsen ellers hadde hørt eller spurt, kunde komme op mot S. Kg.s titaniske kamp mot at gaa paa akkord i troens sak eller at slaa følge med massen der det var spørsmaal om det evige. Oprindelig var »Brand« et epos. Epos er den mest enkle form for meddelelsen. Vi maa slutte, at Ibsen hadde trang til at male noget han bar paa som positive indtryk i sjælen. Brand er en anakoret i norske omgivelser; slik form kan eremitlivet faa i et protestantisk land som har glemt at søke sjælebod i stille kontemplation i et lunt kloster. Hans gudsfrygt er en slags rædsel, grodd op i en ublid natur, hans aasyn blir mere og mere forstemt, indtil han dør fanatikerens død ute i den ensomme

isørken, mens det ord ropes: Dø, dig har ei verden bruk forH, Men dermed er endnu ikke det sagt som er hovedtrækket ved denne digtning. Forfatteren tumler med bibelske og teologiske begreper, religiøse tanker, kristelige dogmer, paa en maate som ikke er til at miskjende. Det er med en viss kjærlighet han dvæler ved prækenen hos Brand. Ibsen bevæger sig i denne postille-atrnosfære med en naturlighet som kan gjenkalde mindet om opbyggelige betragtninger hos Kierkegaard, üg det Ibsen fornemmer overfor det grænseløse ulykkesmenneske han skildrer, er ikke bare medfølelse overfor en sindssvak. Det er agtelse for religiøs høihet og viljesmagt. Et vrængebillede av religiøsitet finder digteren først hos Einar, lægprædikanten. For almindelig skjøn vil det staa saaledes, som om det menneskelige liv mang en gang blir mere fornuftig opfattet av mænd som lægen, prosten, fogden i dramaet. Men Ibsen taaler ikke at læseren blir i den illusion. Han lar disse forsvinde blandt deres egne lavstammede idealer, ingen lyer til deres hverdagslige tale. Naar læseren lægger boken fra sig, saa er det alene Brands ord som klinger efter i ørene. — Ibsen har selv ved leilighet latt ord falde, som røber at han i dypeste grad har været personlig tilstede i denne digtning, deri menneske og gud brytes i ensom kamp2. Senere har han møiet sig med at faa os til at tro, at det bare var tilfældig han utførte emnet religiøst og lot idéen bæres frem av en prest3. Det lyder ikke overbevisende. Verket er i sin kjerne blit til ved religiøs inspiration. Det eiendommelige ved det ligger i et paradoks av nøie samme art som det hos Kierkegaard. Det løser den religiøse eksistens fra alt som heter samfund, lar kristenlivet være en sak for personligheter fridd fra alle endelighetens baand, fra alle jordiske instinkter. Religiøst fanatiske individualister kan bruke verket som salmebok; de vil finde et hav av opbyggelige toner i det. »Brand« er en norsk variation til »Enten — Eller«. Det kan være tvil, om digtet vilde set dagens lys medmindre det første »Enten — Eller« var blit skrevet eller rettere sagt: medmindre forfatteren av det danske »Enten — Eller« hadde stridt sin strid.

I en viss objektiv sammenhæng med »Brand« staar det andet hovedverk deri Ibsen har digtet over et emne for religionen eller religionsfilosofien: »Keiser og Galilæer«, som kom ut i 1873; vi hører at han har været

1 Med en slags forundret skræk taler Nietzsche etsteds om disse nordiske digtninger, som stammer fra en solløs, taaket himmel og fra et hjemland der menneskene plager sig med alskens selvskyldte problemer, problemer som egentlig ikke har noget med menneskelivet at gjøre. Ordene kunde passe hos en moderne efter læsningen av „Brand" Se Ibsen og Nietzsche, „Samtiden" 1. c. 147.

2 Breve fra H. I. I, s. 97 fg., 214.

3 Breve I, s. 187 fg., 191, 207.1918. No. i.

optat av emnet allerede fra 1864 av. Det er, som »Brand«, et drama om viljen, men desuten om den skjæbne som tilfalder de ulike livsopfatninger. Ogsaa her er reminiscenser fra Kierkegaard sandsynlige. Ibsen forer frem i mægtig kontrast de indbyrdes motstridende livsvurderinger, den æstetisklivsglade hellenistiske og den forsagende kristne opfatning. I denne konstruktion kan man øine en eftervirkning av Schopenhauersk filosofi. For Schopenhauer var frelsen fra livets tyranni at søke enten i hengivelse til ren kunstnerisk eksistens, eller i asketisk selvpinsel. Men det er sandsynlig at ogsaa det uforlignelige livsmåler i i »Enten — Eller« har virket efter hos Ibsen. Den forsoning digteren antyder med det 3dje rike, er vel at forstaa som en reminiscens fra Lessing; ogsaa den høiere enhet hos Hegel blir man mindet om ved denne anledning.

Det skal indrømmes at dette punkt er noget usikkert1; nogen positiv sammenhæng med S. Kg. er det fremdeles ikke grund til at søke i hvert tilfælde der Ibsen fører frem en særegen skikkelse, en som med rette Kg.s kategori, »Den enkelte«, kunde brukes paa. Det er allerede i filosofihistorisk henseende interessant nok, kan man peke paa en paralellitet i den individualistiske opfatning av livet og dets formaal. Dog synes endnu et drama at fortjene særlig at nævnes i denne sammenhæng, verket om ekspresten Rosmer 1886. Noget av stemningen fra Kierkegaardstragedien

1 Det kunde pekes paa flere paafaldende sammentræf mellem den danske filosof og den norske digter. Jeg nævner nedenfor nogen, uten at vaage at slutte noget bestemt om sammenhængen. I „Filosofiske Smuler" (S. Kg.s Saml, Værker 4. bd. s. 181) roser Kg. Sokrates fordi han hadde mot og besindighet til at være sig selv nok... en refleksion som uvilkaarlig vække „Per Gynt"-minder hos læseren. Ved skriftet: „Stadier paa livets vei" har Kg., etsteds han taler om den særlingen som gik og hadde fader-uro, tilføiet i margen: Man kunde ogsaa kalde ham: rottefængeren . . . han der førte alle børn bort med sit spil. Se P. A. Heiberg, Kierkegaardstudier. En episode av S Kg.s ungdomsliv igi2 s. 29. Hermed blir at sammenligne rottejomfruen i Ibsens „Lille Eyolf" Saml. Værker 9. s. 193 ff. Ibsen har naturlig ikke kjendt denne notis av Kierkegaard. Men sammentræffet er dog høist underlig. At digte, sier Ibsen, det er at holde dommedag over sig selv. Det fortjener her at mindes, at S. Kierkegaard (i begyndelsen av aar 1849) har skrevet at hvis man vilde utgi hans journaler, saa kan man gjøre det under titelen: Dommerens bok. I „Et Dukkehjem" lar Nora manden gaa uten haap om at det kan bli noget samliv mere mellem dem. Helmer spør hvorfor det skal komme saa vidt. Nora svarer med et ord som nævner noget hun maatte kræve, men som hun ikke tror mere at kunne faa hos ham. Den værdi hun klynger sig til, uttrykker et idealt begjær, paa samme tid som det røber kvinden i hende. Det vidunderlige, det vidunderligste, som hun hadde gaat og ventet paa (hos ham), det var ikke kommet. Samme ord støter man paa som avgjørende motiv i kvindepsykologien hos S. Kg. Han tillægger kvinden det i „Enten — Eller". I Forførerens Dagbog („Enten — Eller" 4de utg. 1878 I, s. 409) staar følgende til hendes karakteristik: Likesom et øie, der ser ut over sig selv, saaledes ser dette (hendes) blik ut over det, der umiddelbart viser sig for det, og ser det vidunderlige. Det er dristig, næsten dumdristig i forventning, men ikke i tillid til sig selv, det er derfor noget drømmende og bedende, ikke stolt og befalende. Hun søker det vidunderlige utenfor sig, hun vil bede, at det maa vise sig, som om det ikke stod i hendes egen magt at fremkalde det.288

synes at være gaat over paa denne skikkelse. Ibsen har her gjentat eksperimentet hos Kierkegaard at slippe et menneske ut paa de 70 000 favnes dyp, denne gang uten at nogen gud holder det oven vande.

Dypest gjør slegtskapet mellem de to aander sig gjældende i grundopfatningen hos begge av hvad livet gjælder efter sit væsen, hvad slegten og de enkelte inden slegten er værd. Karakteristisk for begge er den mening de har om haapløsheten i livet, slik som det nu leves av mængden med dens grundfordærvede idealer. Kierkegaard saa hele slegten som paa et tog ut i fortabelsen, for det var ikke sand kristendom at finde mer. Og Ibsen gjentar i sin digtning og sine brev at slegten i det store og hele maa gaa sin undergang imøte1. Og han sukker ikke meget for det. Langt fremover i Ibsens digteraar er fremdeles m^ngt i hans opfatning av livets maal og mening præget av samme aand som hos S. Kg. Det indre liv faar først noget idealt ved sig naar mennesket strider imot sin endelige jordbundne natur, idealet blir naadd ved selvforsagelse, den naturlige eksistens for mennesket er saa tilsølet, at det maa soning til skal regnskapet balancere ved det store livsopgjør. Refleksionene om menneskeeksistensen følger spor som er trukket op av en pietistisk livs-opfatning. Pine og sorg er de store tugtemestere for menneskene; først naar man kommer under deres opdragelse, faar livet den rette mening. I komedien »Svanhild«, et utkast fra 1860, deri Ibsen anticiperer »Kjærlighedens komedie«, sier Falk: Jeg kunde fristes til at bede Vorherre om en stor sorg — hadde jeg den, saa skulde jeg ikke døse tiden bort2. Ibsen selv har kjæmpet med denne vrangfølelse i sin Sturm- und Drangperiode i de unge digteraar. Hans begjær stod til »at se verden fra oktobersiden«3. Jeg trængte sorgen, sier Jatgeir i »Kongsemnerne«, jeg fik sorgens gave, og saa var jeg skald. I Ibsens digtning utvikler denne synsmaate sig til en særegen metafysik; med sviende alvor blir den fremført i »Brand«, som med vild vellyst arbeider sig dypere og dypere ind i selvpinsler4.

1 I optegnelser til Gjengangere, Henrik Ibsens Eft. skrifter III, s. 6. Det fuldfærdige menneske er ikke et naturprodukt længer, det er et kunstprodukt saaledes som kornet er det, osv. Feilen stikker i at hele menneskeheten er mislykket.

2 H. I., Efterl. Skrifter I, s. 453.

3 Brev til C. J. Anker (Breve I, s. 73). Sammenlign en optegnelse av Søren Kierkegaard fra 1839. Jeg sier om min sorg, hvad engelskmanden sier om sit hus: Min sorg is my castle. S. Kg.s Papirer utg. av Heiberg og Kuhr bd. 2 s. 164.

4 H. I., Eft. Skrifter I, s. 209 Brands bøn (av det episke utkast til „Brand"):

Herre gjør mig paa smerte rig, Skygg for hver fristende glæde, pisk mig ind under forsagelsens flig.

Lær mig at gaa gjennem kjødets land Blind for sol og for sommer.289

Flere ting har drevet Ibsen til at stramme knuten saa sterkt; han kom fra et strengt pietistisk barndomshjem, og i sin hjembygd hadde han oplevd en religiøs bevægelse der den sværmeriske lidenskap slog ut i sterke luer. Men det blir dog naturlig at anta, at det som har veiet mest, er tilfældet Søren Kierkegaard, som baade forkyndte den grænseløse forsagelse og personlig »tok korset paa sig«. Søren Kierkegaards tale og holdning i den vilde »Øiebliksstrid«, nogen faa aar før »Brand« blev digtet, er i hvert fald den bedste illustration til den religionsfilosofi som Ibsen uttaler i »Brand« : Tabets alt din vinding skapte. Det hele bunder hos begge i mystik og lærer os at kjende en refleksion av egen art, en refleksion som dels har sin rot i antik tænkemaate, dels har blit baaret oppe av den kirkelige dogmatik. Det er forsonings- og offertanken. Paa mange maater gjenspeiles den i Ibsens poesi; i hans digtning kan den spores helt ned til »Lille Eyolf« og »Naar vi døde vaagner«. I »Svanhild« uttaler han idéen i likefremme ord. Han lar Falk henspille paa at Svanhild maa bli offer1. Her kan passende mindes om et sælsomt hjerteutbrud av Søren Kierkegaard i »Synspunktet for min forfattervirksomhed« (Saml. Værker 13, s. 566): Meget langt tilbake i min erindring gaar den tanke, at der i hver generation er et par eller tre, som blir ofrede paa de andre, brukte til i frygtelige lidelser at opdage hvad der kommer de andre tilgode; saaledes forstod jeg tungsindig mig selv, at jeg var utset dertil.

Endelig har Ibsen og Kierkegaard et eiendommelig træk fælles. For Kierkegaard var det store spørsmaal det, om mennesket stod bak sine idealer med fuld personlig ærlighet, med egte alvor. Hans præken er en dødsdom over alle floskler, en kur mot alt pjat. Og ingen forfatter har skarpere trukket op skillelinjen mellem den rent æstetiske tilskuerholdning til livet paa den ene siden, en eksistens i real daad og gjerning paa den andre. Men ogsaa Ibsens digtning naar just paa dette punkt sin sterkeste patos2.

De to nordiske mænd har slaat paa flere tankestrenger; men som forfattere med en særegen filosofi har de i vor sammenhæng fremfor alt betydning som talsmænd for individualismen. Er det nu end aabenbart at Ibsen er blit paavirket av S. Kg., saa maa det paa den andre side ikke

1 H. I., Eft. Skrifter I, s. 458: Til offer maa slegten gi det bedste den har. Saaledes gik det med den egte Svanhild; der var skedd stygge ting i hendes slegt; de som bedrev det, slåp godt; hun var uskyldig og blev revet sønder av 4 hester. Det er omtrent hvad man kalder fatum.

2 Sammenlign det storslagne stemningsutbrud [hos Ibsen i „Paa Vidderne" 1859. Nær-mere om dette punkt i Henrik Ibsen als Dichter und Denker s. 149 ff.

oversees at det er kjendelig forskjel paa individualismen i den danske og i den norske form. Noget har det gjort til saken, at Kierkegaard var og blev den lærde, akademisk ræsonnerende forfatter mens Ibsen var digter og bare digter; fremdeles at Kierkegaard skrev ut fra en teologs livsskjæbne mens Ibsen stod personlig utenfor den religiøse strid i sit land. Men ogsaa andre momenter vil ha gjort sit til at gi den norske individualisme, slik som den kommer frem hos Ibsen, en anden farvetone end den danske. Tildels vil forskjellen maatte forstaaes ut fra sociale og politiske tilstander i de to land. I Danmark levde man under mere avklarnede forhold, styret var der paa faste hænder, mens Norge var et land som skulde ta fat paa nyt og saaledes maatte egge individualiteten til mangesidig fore-tagsomhet. Karakteristisk for individualismen hos Kierkegaard er dens logisk avslepne form, den melankolsk resignerte følelse som den forkyndes med. I Norge blir individualismen i Ibsens fremføring de

dristige for-maals, de radikale princippers fuldtonende budskap1.

c. Filosofiske hovedtræk. Moralpsykologiske iagttagelser og etiske synsmaater.

Den historiske sammenhæng mellem Ibsen og Kierkegaard er bare en enkelt side av vort problem. Hovedspørsmaalet gjælder Ibsens filosofi i sin helhet. Det indhold det dreier sig om, maa skrælles ut av digterens dramaer eller hentes frem av hans optegnelser, digter, taler og brev. Opgaven er ikke helt enkel. Men det kan lønne sig at gjøre arbeidet: Ibsenlæseren vil faa sammen alt i alt en ikke liten sum av moralpsykologiske iagttagelser og etiske synsmaater i en mægtig og original opfatning. Som særlig merkelige punkter kan fremhæves: Den maate Ibsen skildrer forskjellen paa mellem det at opfatte idealene intellektuelt og det at gjøre fyldest for dem i gjerning; kampen mellem begjæret efter lykke og den ufri tvangsfølelse av visse godkjendte lover; det overtak samvittighetens røst har over følelseslivet; ansvarsfølelsens etik og psykologi, skildret i nærsagt alle dramaer hos Ibsen fra »Catilina« til »Naar vi døde vaagner«.

1 Se om dette punkt min bok om Ibsen s. 51 ff. Dog maa det gjøres noget fradrag i den ovengivne karakteristik, idet hensyn blir tat til romantikkens indflydelse baade p^a Kierkegaard og Ibsen. Begge er præget av den eiendommelige romant ske tilbøielighet at ta tingene for sig ikke slik som de blir direkte ført frem av den likefremme objektive virkelighet, men først efterat de har faat farve av den subjektive refleksion. For begge er det karakteristisk at erindringsbillederne saa let trænger de levende billeder tilside. Kierkegaard klager over at det gaar ham saa. Og Ibsen har det i førstningen helt paa samme maate som digter. Henrik Ibsen als Dichter und Denker s. 62.1918. No. i.

Videre: Tragedien med det menneskelige idealbegjær; menneskenes trang til at holde paa skyggen av de goder som i sin virkelige form glir ut av hænderne paa en 1. Den Ibsenske skildring av menneskets kamp for at skape eller laane et eget aandelig indhold for sin egen personlighet fører over til det sidste hovedstykke i denne korte oversigt, det stykke som i sig indeslutter omtrent hvad som ellers kan kaldes for Ibsens filosofi, nemlig hans individualisme, en individualisme psykologisk gjennemført og etisk forkyndt paa en maate som er tænkt ut i digterens eget hode, og som i visse punkter har faat virkning der ingen fagfilosof har naadd frem med sine avhandlinger.

Mot dette forsøk paa at klippe filosofen ut av digterpersonligheten vilde man ikke med rette gjøre gjældende Ibsens kjendte sky for, ja uvilje mot at bli tat for retningstilhænger og læremester. Dette at Ibsen selv hævder for sig det rene kunstnerkald, avgjør ikke saken i negativ retning. Sin kunst har han for en væsentlig del stillet i livsfilosofiens tjeneste2. Og livsfilosofien hos ham fører idelig tilbake til de praktiske principper, det er til moralen og psykologien.

Som jeg har fremhævet ved en anden leilighet (i min bok om Ibsen s. 6 ff.), vidner selve anlægget i Ibsens dramaer paa enhver maate om den passionerte teoretiker. Tilskyndingen til sine digtninger har han faat i tanker han er grepet av. Han har ikke tat utgangspunkt i positivt erfarede menneskeskjæbner; nei hans skapende fantasi er vakt tillive ved tanker om livets lover og om menneskets lod i verden, dets selvskyldte eller uforskyldte lod. Slik hænger det sammen med tilblivingsmotivene for dramaerne hos Ibsen; mangt et træk i digterens konstruktioner bær vidnesbyrd om det. Den hele produktion er stemplet av, at digteren uten naade styrer frem mot den løsning han engang har tat sigte paa. Ibsen er som forfatter udmerket ved en kjølig intellektuel analyse, og en viss objektivitet i metoden, som kan minde om en anatom overfor et dis-sektionslegeme. Det findes da ikke noget bolverk som kan stanse hans

1 H. I. als Dichter u. Denker s. 144 ff.

2 Det kan her passende mindes om Ibsens ord i en tysk forfatters album (Eft. Skr. I, s. 310): I vor tid har enhver digtning den opgave at flytte grænsepaeler. Saa meget kunstner Ibsen var, saa var han sig ogsaa bevisst at ha en gjerning for sig som „lærer" eller som stridsmand Se brevet til O. Skavlan i 1882 (H. I., Breve II, s. 105): Jeg

staar selv til ansvar for hvad jeg skriver, jeg og ingen anden. Jeg vil staa som en enlig franctireur ute ved forpostene og operere paa egen haand. Sammenlign Ibsens taler ved forskjellige leiligheter, hans ord om det 3dje rike og om fremtidens nye adel, som vil bli sindets og viljens adel. Eft. Skr. I, s. 312. Samlede Værker X, s. 509 ff., 516 fg. Brevet til kong Carl. Breve I, s. 114: Den livsgjerning, som jeg uryggelig tror og vet at gud har lagt paa mig . . . den at vække folket og bringe det til at tænke stort.292

tanke i dens kritiske gjerning. Og det kan rolig paastaaes, at i hvert fald hans folk efter at ha læst Ibsen har faat i mange punkter et nyt syn paa hver institution og hver autoritet han har rørt ved (hjem, samfund, lov, kirke).

Lyksalig den som fik en skat med guddommelige tanker, sier oldtids-filosofen Empedokles. Lykkelig, kan man med ikke mindre sandhet si, er de som faar godt av disse tanker, fordi tænkeren som har dem, tillike magter at uttrykke dem i en fuldkommen form. Ikke mange forfattere har evnet at føre frem saa mangfoldige etiske situationer, saa skiftende psykologisk belysning over et saa koncentrert utvalg av emner. Ifølge oplysninger vi har om Ibsens arbeidsmetode, vet vi at til grund for hvert drama laa en almen idé, som han arbeidet med i sine tanker til han hadde en plan færdig. Vor opmerksomhet vender sig til denne idé. Vi vilde gjerne i h^ert tilfælde kjende ophavet til den. Hvad har utløst de skapende instinkter i digtersjælen ? De sterke rørelser i sjælen blir til hos mennesket paa flere maater. Nu ved indre erfaringer, saa igjen ved ytre oplevelser. De sidste griper ofte ind i de første, og da først tænder digteren sin lampe. Ibsen har snudd aapne porer ut mot omverdenen. Vi ser ham bl. a. meget ømtaalig for hvorledes man tok op det han skrev. Det er i saa maate ikke anderledes med ham end med andre. Men særeget for ham er den gjennemførte assimilering av verket med selvet. I sine tanker identificerer han sit hele jeg med sin digterpersonlighet, hans følelser er avstemt efter den skjæbne som blir hans arbeide til del. Let er de brev av Ibsen tællet som ikke har hensyn til hans dramaer, hvorledes de er utbredt, forstaatt, miskjendt. De oplevelser han hadde paa dette omraade, maatte fremme denne egenhet hos ham. Det skulde times ham stadig at bli utsat for uvilje og ubillighet av læserne. Rabalderet tok en tid fat med hvert nyt verk han sendte ut: »Kjærlighedens komedie«, »Per Gynt«, »De unges forbund«, »Samfundets støtter«, »Et Dukkehjem«, »Gjengangere«, »En Folkefiende«, »Vildanden« . . . for alle disse verker, efterhvert som de seilet ut i verden, kom det vældige plask, saa digteren selv-blev oversprøitet. Han blev harm i hu, hans digtersind blev egget til at vove en dyst, og hans gjenmæle er — et nyt drama.

I denne Ibsens holdning er uttalt en dyp kongenialitet mellem digterperson og digterverk. Det ene som det andre bar vidnesbyrd om den eiendommelige individualisme som historisk er knyttet til navnet Ibsen. Tar man oversyn over hans verker, saa kan en iagttagelse straks gjøres: Fælles for hovedpersonene i dem er, at de alle maales paa idéer, og at den skjæbne de faar, egentlig interesserer mindre end den figur de gjør, tegnet mot idealets bakgrund, sendt ut av digteren for at føre sin krig293

tilende. Ibsens stykker er dramaer om personligheter, om menneskeindividualiteter, for smaa for sine opgaver eller for store for sine motstandere, i ensomhet eller trykket av andre, i kamp eller paa flugt, men alle avspeilet i en eller anden fremstaaende idé.

Hvorledes Ibsens individualistiske filosofi aabenbarer sig i hans enkelte værker, er allerede for en del drøftet i sammenhæng med spørsmaalet om hans forhold til tidens videnskabelige tænkning, og der det var tale om berøringen med Søren Kierkegaard. Men væsentlig er endnu at si for at gi et helt billede av det han historisk har ydet til individualismen.

Episoden med Georg Brandes, slik som den avtegner sig i Ibsens brev til den danske kritiker, viser os vor norske digter ifærd med at bytte om de nationale myntsorter med mere verdensprægede værdier paa aandens marked. Kierkegaard-idealismen glir som en skygge ut av Ibsens fantasi. Det litterære dokument for omslaget i Ibsens sjæl er »Keiser og Galilæer«. Det var et krafttak, som blev fulgt av 4 hvileaar. Saa kom i 1877 Samfundets støtter. Med det aapner digteren rækken av de verker som gaar like løs paa socialproblemer. Det personlige livs

verden viser to typer av eksistens: Individet og samfundet. De har hver sine særegne midler at leve av. Det som det ene vil, kommer ofte paa tvers av det som det andre interesserer sig for. Individet har ikke andet end sin vilje, sin overbevisning at støtte sig til. Samfundet derimot har organisert sig, har en historie som kræver hensyn, og tjenere som verner om dets magt. I det ytre set er derfor samfundet den sterkere. Men bak individet reiser sig en størrelse som gir den enkelte løfte om seier: Idéen, følelsen for ret, troen paa sandhet. »Samfundets støtter« er et drama om den strid menneskepersonligheten har at staa i for at være sig selv og føre sit liv uten at skjele bort til samfundsvedtægter eller til massens krav. Mot de uædle samfundshensyn reiser sig enkeltmenneskets moral-bevissthet med seirende magt. Løsningen sker i »Samfundets støtter« i borgerlig aand. Ibsen staar endnu for saavidt paa gammel grund. Men længe skulde det ikke bli paa den maaten; digteren bryter overtvert og gir os verker deri han lar individet staa i aapen kamp med samfundsmagt og samfundssyn. Digterens kritik kjender ingen skaansel længer. Hans individualisme blir revolutionær. Begyndelsen sker med »Et Dukkehjem« 1879.

Kvinden blir ført frem paa kamppladsen.

d. Revolutionær individualisme. Om kvindepersonligheten.

Rent flygtig var idéen i Noradramaet alt blit rørt ved i »De unges forbund«, der Selma Bratsberg bryter ut i klage over at være blit klædd op som en dukke og lekt med som et barn. Som en anslagstone kommer emnet ogsaa til lyd i »Samfundets støtter« x. Fru Bernick er ikke blit noget for sin mand, hvorfor ikke? »Fordi du«, sier frk. Hessel til manden, »aldrig har delt din livsgjerning med hende, fordi du aldrig har stillet hende fri og sand i sit forhold til dig«.

Klagepunkter i individualismens aand.

For at et individ overhodet skal være menneske, maa det være frit og ha sin ret; for at være et ædelt menneske maa det være sandt; og for at være fuldt menneske maa det ha et indhold, en livsgjerning.

Ibsen retter den anklage mot kvindeidealet hos manden, at det er brøstholdig i alle disse punkter.

I optegnelser til »Gjengangere« har Ibsen skrevet: Disse nutidens kvinder, mishandlede som døtre, som søstre, som hustruer, ikke opdragne efter deres begavelse, holdt borte fra deres kald osv. Han synes synd paa dem. Det sker menneskelig uret med dem. Det moderne samfund, sier Ibsen i en optegnelse fra aar 1883, er ikke et menneskesamfund, det er bare et mandfolkesamfund2.

Kvindesaken, kvindens frigjøringssak, hører naturlig med paa individualismens program. Det gives individualister som har det motsatte standpunkt. Og saa rart det lyder: Et individualistisk grundsyn gir forklaring til begge holdninger. Mænd som Kierkegaard og Nietzsche tar utgangspunkt i det gamle syn paa slegten. Dette identificerte uten videre mennesket med manden. Kvinden er blit trykket ned under jevnføringen mellem kjønnene. Hun faar da sin rolle anvist, ikke som selvstændig individualitet; hun er bare et tilhæng til manden, ofte gjenstand for hans pris, ofte for hans mangehaande tvilsmaal. Det vil ikke være et rent tilfælde at de norske individualister, en Holberg og Ibsen, har tat et andet utgangspunkt. Hun blir hos dem først og fremst opfattet som personlighet, og med det faar problemet om hendes skjæbne og ret et fast principielt grundlag. Fra den stund kvinden blir opfattet som den enkelte, melder sig med engang for hende som for manden det spørsmaal, hvor-

1 Slik som dette drama fra først av var formet, har det flere merker av at være noget av et „kvindesaksstykke". Se H. Koht og J. Elias, H. Ibsens Efterl. Skrifter I. Forord s. LXXXV.

2 Eft. Skr. I, s. 310. III, s. 5.

ledes denne individualitet skal hævde sig frit, sandt og fuldt. I harmoni med det nuværende samfund eller paa trods av det.

Det foreligger et eiendommelig vidnesbyrd om den saa at si rent private interesse vor digter har næret for just dette spørsmaal om kvindens stilling og menneskevilkaar. Mens hans aandsbror og rival om verdensry,

Bjørnson, trøstig spændte sig foran landsvognen i Norge, saa er Ibsens navn, naar det spørres om praktiske affærer for hans landsmænd, bare knyttet til et par smaasaker, og blandt den hører karakteristisk nok et arbeide for at stille kvinde og mand paa like fot. Det var et par forslag han fremsatte i Den skandinaviske forening just ved den tid han skrev paa »Et Dukkehjem«. Han vil at bibliotekaren for foreningen skal være en kvinde, og at kvinder skal ha stemmeret i foreningen; for denne sak kjører han frem med hele det svære skyts av principielle grundsætninger[1]. Ibsens interesse gaar rigtignok heller ikke i kvindesaksspørsmaalet synderlig længer end til det indre frigjøringsproblem, og han har ved en senere leilighet uttrykkelig frabedt sig at skulle bli tat til indtægt for kvindesaks-bevægelsen. Imidlertid vil man ikke kunne negte retten for kvindesaks-bevægelsen til at vise til, at denne sak vel er den eneste sociale sak Ibsen har brutt en lanse for, og det næsten midt paa Capitol. Men naturlig er det fremfor alt de rent menneskelige tilstander, de etiske situationer og sjæJeüge brytninger som fængsler opmerksomheten hos vor digter. Det var jo paa det omraade han rak længst og kunde gi sit bedste. Ibsens billede av kvindenaturen og kvindelivet har meget utprægede egenheter. I forhold til livets prøver staar kvinden helt og holdent paa en anden principiel grund end manden. Der er, sier Ibsen, to slags lover, to slags samvittigheter, en i manden og en ganske anden i kvinden[2]. Ofte er hos digteren en synlig tilbøielighet til at gi kvindenaturen en retning hen imot det storladne. Somme av de dristigste tanker hos Ibsen lar han bli uttalt av kvindemund. De virker bare saa meget sterkere end om de var mands-ord, fordi enhver vet at kvinden mere direkte faar bære omkostningene for misgrep i livet. Paa samme tid mildnes læserens lyst til at stevne vedkommende for uoverlagt tale. Slik er kvinden stillet i det principielle ordskifte, at man paa forhaand er stemt for, om saa passer, at ikke ta det saa nøie, men la ordene fra hende staa for fantasiens regning; Det skal dog ikke si at hun er »til at spøke med«. Med kvinden kom spasen ind i verden, sier et Kierkegaard-ord. Ibsen lar kvinden føre nyt alvor ind i mandstilværelsen. Braat saa er det kommet bjørn i barnelek. Denne

1 Efterl. Skr. I, s. 317 og Forord LXXXVII.

2 Optegnelse til „Et Dukkehjem", Efterl. Skr. II, s. 327.

norske digter har bl. a. typen: kvinden som overmenneske. Demandlige storskikkelser i hans verker har, flere av dem, sin paralel i en kvindelig, Bygmester Solness i Hedda Gabler, John Gabriel Borkman i Rebekka West, Falk i Hjørdis, Dr. Stokmann i Nora.

»Et Dukkehjem« gir en dramatisk filosofi om kvinden. I »Kjærlighedens komedie« var elskovsforhold og egteskabelig samliv sat i satirisk lys. Der var det fare for manden, og i livsidealenes navn roper Ibsen sit Varsku! Dennegang kommer turen til kvinden. Ibsen skildrer nogen oplevelser i et hjem og bygger paa det grundlag op en motsætning som ikke før hadde faat dramatisk form. Han har, med andre ord, kunstnerisk skapt et nyt problembillede; problemet tilhører i sin grund individualismen, og det at ha formulert det, er en slegtsdaad den norske digter hadde ret til at være stolt av. Han fører frem en dobbelt form for mulig samliv mellem mand og kvinde, et samvær med karakteren av en lekende idyl, og paa den anden side et fællesskap præget av livets alvor, et samliv mellem frie myndige personligheter. Ved at la noget sterkt opskakende hænde faar han kritisk lys over de to egtefæller. Ret som det er, blir masken revet fra dukkeidealet, og den strenge løsning paa samlivsproblemet blir et programstykke for en bevægelse som forplanter sig over nærsagt hele verdensteatret.

Kjernepunktene i den kvindefilosofi Ibsen gjør sig til talsmand for, er indeholdt i endel replikker, som skal nævnes nedenfor. Nora sier, da krisen var oplevd, til Helmer: »Dette er et opgjør«. Hendes opgjør er en kvindes avregning med alt som har tat sig magt over hende, alt det som samfund, opdragelse, overlevering, offentlig mening har lagt av tyngsel paa en kvindesjæl. »Jeg maa staa ganske alene, hvis jeg skal faa rede paa mig selv og paa alting utenfor«. Helmer: »Du er først og fremst hustru og mor«. Nora: »Det tror jeg ikke paa. Jeg tror, at jeg er først og fremst et menneske, jeg, likesaavel som du, eller ialfald at jeg skal forsøke paa at bli det«. I den krise som Nora er stedt i, nytter det heller ikke at pukke paa religionens autoritet. Religionen er ikke nogen objektiv magt. Den er noget subjektivt. Nora sier: »Jeg vil se, om det var rigtig hvad presten Hansen sa, eller ialfald om det er rigtig for mig«. Hendes individuelle menneskefølelse gjør sig gjældende som tvil overfor lovene; hun erklærer ikke at kunne godta dem uten videre. »Jeg hører jo ogsaa, at lovene er anderledes end jeg tænkte, men at

de lover skulde være rigtige, det kan jeg umulig faa i mit hode.« Helmer: »Du taler som et barn. Du forstaar ikke det samfund du lever i.« Nora: »Nei det gjør jeg ikke. Men nu vil jeg sætte mig ind i det. Jeg maa se at komme efter, hvem der har ret, samfundet eller jeg.«1918. No. i.

Det er et fint træk i psykologien hos Ibsen, dette at det naive utbrud mot lovene og samfundet kommer fra kvindemund, her likesom senere i »Gjengangere«. Kvinderne, hvis sind overveiende faar sit præg av det de oplever inden hjemmets og familiens trangere kreds, er gjennemgaaende mere uberørt av tanken paa lov og av omsorg for samfund. Kommer det først til sammenstøt med disse magter, saa er derfor deres følelser mere umiddelbare og har lettere for at gi sig et impulsivt uttryk. Mandens tankeliv staar i den henseende under andre vilkaar. Kantene er hos ham blit filt av ved ustanselig berøring med institutionene.

Hvorom alting er, saa indeholder Noras anklager et helt knippe med individualistiske reformpunkter. Uten tvil er dette drama av Ibsen blit et dokument i historien for den menneskelige personlighets frigjøring. Men paa et punkt vil slegten ha at betale omkostningene. Hovedhensynet blir tat til de individer som er, ikke til dem som kommer. Avkommet er bare mulige individualiteter og veier ikke like med de levende individvirkelig-heter. Individet er en umættelig usurpator. For den individualistiske moral maa saa det ene, saa det andre samfundsideal falde. Og her møtes de stridende individualister; de møtes, Ibsens kvindeidealisme med en Kierkegaard og Nietzsches ringeagt for kvinden og kjønssambaandet. De møtes i det, at samfundshensyn, tanke paa det nye slegtsled, paa menneskehetens forplantning, ikke har nogen vegt. Nietzsche og Kierkegaard og Tolstoi med priser det som det bedste om slegtsavlen stanset. Og Ibsen lar Nora opgi sine barn, som hun avskediger sin mand, uten at blunke. Det gaar utrolig kjapt. Den lære man maa utdra av dette forhold, er den, at individualismen sat paa spidsen vil maatte dø bort av mangel paa individer.

e. Filosoferende tanker: Om arv, om det ensomme aandsmenneske, om sandhetsvidnemaalets og om livsidealismens problem.

Hvert individ er som en ny begyndelse for menneskevæsenet. I hver sjæl synes det mulig for hele verden saa at si at flytte ind. En tanke som har fundet uttryk i den gamle forestilling om mennesket som en mikrokosmos, en vesleverden. Imidlertid blir denne virkelighet krydset av en anden. Slegten slipper ikke sit tak paa den enkelte. Den har knyttet individet sammen til dem som gik i forveien, og til dem som følger efter, og sammenknytningen er skedd ved hjælp av stramme og sterke baand. Vi sammenfatter disse baand i læren om arv. Det begrep kan man ta op fra flere sider. Virkemidlene for arven er tildels fysiske, til-108 anathon aall.

H.-F. Kl.

dels sociale, og formen kan være legemlig eller aandelig. 1 enhver mening betyr arvelighet en indskrænkning i individets magt. Individualismen maa derfor interessere sig for emnet. Henrik Ibsen har — som allerede før nævnt — skjænket den Darwinske teori om utviklingen og dermed læren om arv megen opmerksomhed og nyttet den principielle arveidé ut paa mange maater for sin digtning om menneskeskjæbner og om moralproblemene l. Utviklingslæren gav blandt andet slegtsansvaret nyt indhold. Og ansvarsproblemet hører til dem digteren med særlig forkjærlighet fordyper sig i. Synsmaatene hos Ibsen faar en særegen styrke ved den bevissthet han har om paa dette punkt at være i pakt med en av de levende videnskabelige grundsætninger i tiden-. Det som allerede sterkt optok Ibsen mens han skrev »Et Dukkehjem«, blir til den bærende idé i hans næste drama »Gjengangere«: Enten man vælger en fysiologisk, intellektuel eller moralsk synsvinkel, saa er »Gjengangere« et mønster paa en digters bruk av analogiregelen for at overføre en videnskabelig teori paa menneskelige livsforhold og socialforeteelser. Arvetanken blir her variert efter alle dens muligheter.

Var allerede »Et Dukkehjem« ikke efter den hjemlige norske recept for tækkelig digtning, saa blev bruddet med bedsteborgerne fuldstændig da »Gjengangere« kom. Det er ikke vanskelig at skjønne at folk dennegang maatte komme i kok. Vedtægter, lover, institutioner, moralske sedvaner, religiøse dogmer, alt saadant er for

menneskene en formue de har samlet op fra slegt til slegt. De ser paa disse produkter av samfundsliv som paa sine mest dyrebare smykker. Og saa kommer en digter og vil kassere hele samlingen, taler om uegte stener, om forgiftede farvestoffer, falsk forgylding. Ibsens landsmænd satte en ren forfølgning mot ham i scene. Situationen kan minde noget om den for S. Kierkegaard da han blev egget til at rykke ut med sin mægtige individualistiske utfordring. »Dette skal siges, saa være det sagt«, disse Kierkegaards ord kunde godt passe som motto for det drama som blev Ibsens svar paa tiltale: En Folkefiende. Slik trang hadde Ibsen med at lette sit hjerte at han for

1 Man mene at være saa frigjort man bare vil, like fuldt baler man i tankerne med nogen „hvite hester", som kommer igjen og varsler om noget som gaar under, nogen som dør. Se replikkene i utkastet til Rosmersholm. F.ft. Skr. III, s. 103 fg.

2 I talen i Stockholm 1887, Saml. Værker X, s. 516 sier Ibsen: „Jeg tror nemlig, at naturvidenskapens lære om evolution ogsaa har gyldighet med hensyn til de aandelige livsfaktorer". For os norske er det naturlig at mindes hvorledes vor landsmand N. Treschow har levert som førstemand nogen meget originale ord om evolutionslæren. Som et særeget paralelfænotnen kan fremhæves, hvorledes Ibsen — paa samme maate som Treschow — med en viss forkjærlighet har dvælt ved tanken paa at mennesket muligens hadde sit ophav i et sjødyr. Se Eft. Skr. I, Forord s. CVI fg., der utgiverne henviser til Haeckel som kilde for Ibsen.1918. No. i.

én gangs skyld brot med vanen, bare hvert andet aar at la høre fra sig. »En Folkefiende« kom ut allerede aaret efter »Gjengangere«.

Dette verk bærer alle merker av at være fremgaat av en personlig situation, bragt til verden av en sjæl som stemmet sit bryst mot hele flokken av mennesker. Man kommer til at tænke paa Sokrates' tale midt i ansigtet paa de atenske dommere. Neppe gives det i verdenslitteraturen noget mere temperamentfuldt dramatisk indlæg for individets ret, for aandens og sandhetens sak.

Stykket har en saa vigtig plads inden individualismens historiske dokumenter at det fortjener at bli tat nærmere i øiesyn.

Slik som problemet er bygget op og konflikten skildret, er det et paafaldende slegtskap mellem »En Folkefiende« og et verk av en anden norsk individualist, »Erasmus Montanus« av Ludvig Holberg. Holbergs stykke er en komedie, men har en dyp tragisk undertone. Forat et slikt verk skal undfanges i en digterhjerne, maa det visse oplevelser til; en maa ha følt paa sig selv noget av den aandelige nød som skildres, den nød som følger med at overbevisningen om sandhet blir møtt med uvilje hos vankundige mennesker. Holberg har vel smagt litt av hvert i den retning. Og bak ham skimter man uten møie andre søkende storaander, like fra Galilei til fritænkere eller revolutionære i nyere tid. Det er en skam for menneskeslegten at en saadan komedie som Erasmus Montanus overhodet har eiet og kommer til at eie et moralsk point og ikke virker som et burlesk paafund. Søren Kierkegaard har følt alvoret i satiren sterkt. I en optegnelse fra 1836—37 sier han1: Jeg græter naar jeg ser eller læser Erasmus Montanus; han har ret og ligger under for massen. Ja deri stikker det. Naar enhver konfirmert æder er stemmeberettiget, naar stemmeflerhet avgjør saken — ligger man da ikke under for massen, for kjøthoder? Henrik Ibsen har ikke følt brodden i stykket mindre sterkt. I »Kjærlighedens komedie« lar han Falk i en bitter stund strække vaaben i dysten for sit kjærlighetsideal; hvorefter han kvitter saken med de ord: Jeg sier som Montanus: Jorden er flak Messieurs, mig skuffed øiet, flak som et fladbrød — er I nu fornøiet?2 Allerede Holberg opholder sig ved argumentet: det store tal, majoritetsbevisstheten. Per Degn paatar sig at bevise at Erasmus er paa gal vei med sin subjektive paastand. »Spør nu

1 S. K.s Papirer udg. af Heiberg og Kuhr bd. r s. 149.

2 Man kunde trække en paralel mellem Lisbets ord hos Holberg; Jeg beder dig for al den kjærlighet jeg har baaret til dig, at du bekvemmer dig til den tro, som vi saa lang tid har befundet os saa vel efter her paa bjerget, — og saa byfogdens replik i Ibsens stykke: Aa, almenheten behøver slet ingen nye tanker. Almenheten er bedst tjent

med de gamle, gode, anerkjendte tanker den allerede har.110

enhver av disse gode mænd som bor her i byen, og hør om nogen skal holde med jer derudi, at jorden er rund. Jeg ved, man maa jo tro mer hvad saa mange siger end en alene. Ergo har I uret«. Eller som Jero-nymus kort i forveien har uttrykt samme synsmaate: »Jeg er viss paa, at der er ikke et menneske her i byen der jo fordømmer saadan mening«. Her ligger allerede som i svøp Ibsens kompakte majoritet. Helten hos Ibsen lar det staa til, og han faar sine ruter slaat ind av pøbelen. Hos Holberg ender det med fred og forlik. Men for hvilken pris? Erasmus gaar samme vei som Galilei og saa mangen anden mand før rationalismens tidsalder; han bøiet unda. — De to digtere, Holberg og Ibsen, møtes i den indsigt, at individet ikke kan vente sig andet end harme og miskjending naar det gaar til mængden med en ny visdom. Og det synes være kjernen i lærdommen hos begge: Et menneske som vil leve i aand og sandhet, vil faa ufred med samfundet.

For at gjøre rede for den Ibsenske livsfilosofi i dette stykke er det nødvendig at mindes hvad indsatsen paa begge sider var. I en liten norsk kystby hadde man planer imed et bad, og man kunde allerede regne ut hvordan foretagendet skulde bli kilde til almindelig velstand. Den almindelige velstand blev, med en naturlig menneskelig tankeovergang, ensbetydende med almenvellet, og dermed er forutsætningen git for den konflikt som forestaar. Snart blev det klart for alle i byen hvad de maa passe paa. Det almene vel har bare én fiende: denne utidige doktoren med hans ækle oplysninger om de skadelige smittestoffer i byens vand. Efterhvert er de paa doktor Stockmann alle. Her har Ibsen skapt milieuet for sin individualistiske livsstudie. Det første sammenstøt har doktoren med konservatismen, legemliggjort i broren, byfogden. Du har, sier han til doktoren, en indgrodd tilbøielighet til at gaa dine egne veier. Den enkelte faar sandelig finde sig i at indordne sig under det hele, eller rettere sagt, under de myndigheter som har at vaake over det heles vel.

Det er imidlertid ikke denne instans saken for den retskafne doktor strander paa, det er den næste. De liberale er det som til slut faar svinebundet ham. De liberale sørger først for at kverke det som var noget hos de gamle. Sidenefter indretter de forholdene efter sine egne instinkter, sine altfor menneskelige instinkter. Ibsen ser i dem aands-fienden i anden potens. Det er just dem som brutaliserer individet, den enkelte personlighet, og dermed gjør det umulig for aandens og sandhetens sak. De liberale rykker ut med samme argument som Per Degn i stykket hos Holberg: Flerheten tænker andet og har andre ønsker. Det er pasi-kratiet, det usminkede allemandsstyre som gjøres gjældende. Menneskene veier, med sine viljer og tanker, like meget alle. Men Stockmanns visdom1918. No. i.

er en aristokratisk. Han tar ensom standpunkt bent mot den kompakte majoritet; og som han iagttar hos massen den skjørbuk som faar den paa knærne, mand efter mand, opfatter han som god doktor at det maa være en feil i den aandelige ernæring. Han nævner sygdomskilden. Den er de falske grundsætninger som blir indplantet menneskene, læren om masseherredømmet, den slaviske kultus det drives med partiet, den tanke, at sandhet og ret kan bli slaat fast av en flok, bare den organiserer sig. Mens sandhet og ret i virkeligheten evig og altid har sin kilde i opkommet i den enkelte personlighets dyp.

Ibsen har engang som for spøk sagt at han selv stod paa saa god fot med dr. Stockmann. Vi har uten tvil lov til at se digteren selv komme frem paa scenen naar doktoren kommer med sin replik: Jeg vil ha frihet til at uttale mig om alle mulige anliggender i hele verden.

Den sandhet som ligger ham paa hjerte, er en variation av Kierkegaards lære om den enkelte: Minoriteten har altid retten. »Jeg tænker paa de faa, de enkelte blandt os, som har tilegnet sig alle de unge fremspirende sandheter; de kjæmper for sandheter som endnu er for nybaarne i bevissthetens verden til at faa noget flertal for sig«1. Det gamle problem i filosofien om enhet og mangfoldighet har en særskilt form inden moralen. Det

mangfoldige trær frem som en moralfilosofisk faktor i form av samfundet, det politisk organiserte samfund. Ibsen sender det en utfordring paa livet. Bort med samfundet, sier han, jeg ser ikke nogen gagn i det, slik som det er stelt. I et brev til Georg Brandes fra aar 1871, altsaa hele 11 aar før »En Folkefiende«, sier vor digter: Det er aldeles ingen fornuftnødvendighet for individet at være borger. Tvertom, staten er individets forbandelse. Ibsen vilde staten skulde være en overgangsform til en bedre livsordning. Staten maa væk! Undergrav statsbegrepet, opstil frivilligheten og det aandelig beslegtede som det ene avgjørende for en sammenslutning — det er begyndelsen til en frihet som er noget værd2. »En Folkefiende« er likesom en dramatisk utførelse til denne tekst. Det som binder doktorens eksistens til samfundet, slites itu bete for bete. Tilsidst er det ikke mere som holder ham. »Dersom jeg bare visste hvor der var en urskog eller en liten sydhavsø at faa kjøpt for en billig pris«.

Denne sydhavsø er naturlig den skjære digtersorti og fordærver os

1 Sammenlign det fuldstændig paralelle utbrud hos S. Kg.: Af S. Kg.s Eft. Pap. 1850 s- 339» citert under avsnittet om Den danske filosofi ovenfor.

2 Sammenlign Søren Kierkegaard (Eft. Pap. 1848 s. 16 fg.): Menneskehetens opdragelses-proces er en individualisationens proces . . . Først maa staten hugges i mindre stykker, jo mere utvikling, jo mindre ståt. Nietzsche kommer just samtidig med Ibsen med nær-paa de samme meninger som sin norske aandsbror. Se „Samtiden", Ibsen og Nietzsche 1. c. s. 298 fg.302

forsøket paa helt at gjennemføre metoden at gjøre »En Folkefiende« ti! et filosofisk verk. Filosofien i et arbeide kan maales med logikken i det. Og logikken i »Fn Folkefiende« er heller ikke at klage paa . . . indtil vi til slut ser vi er kommet i en blind gate. En løsning som denne kalder man et paradoks. »En Folkefiende« er et drama om individualismens paradoks.

Man kan ved opførelsen av »En Folkefiende« gjøre en egen erfaring. Stykket er fuldt av noksaa udramatisk stof, replikkene bevæger sig ofte i principielle baner, man tar op i samtalen grundsætninger og diskuterer dem. Slikt pleier ikke at være til vinding for virkningen av et skuespil. Likevel er det langtfra at dette skuespil strander paa det skjær. »En Folkefiende« er ikke noget kjedelig stykke, tvertom det evner at holde publikum i aande. Intet øieblik taper replikkene sin suggestive magt. Hvor er forklaringen? Den vil ligge i det, at emnet, saa principielt det er formet, er kongenialt med selve den levende natur hos kulturmennesket. Det oprindeligste av alt i menneskebevisstheten er det som hænger sammen med selvopholdsdriften. Et drama som vet at interessere vor selvopholdsfølelse, vil altid ha utsigt til at rive med. Men selvopholds-følelsen egges der det blir tale om magt, om at staa eller falde i en krise over spørsmaalet menneskelig magt og styrke. Og det er tilfælde med nærværende stykke. Ogsaa et paradoks kan handlingen ta med paa kjøpet. Kunsten har mange slags virkemidler. Det sidste utbrud av stykkets helt er paradokst. Stockmann sier: Saken er den, at den sterkeste mand i verden, det er han som staar mest alene. Den erfaring tilværelsen gir, gaar ut paa andet. Alene orker man ikke at berge livet, slik som naar man er flere om det. Men sandheten i paastanden vil like-fuldt bli følt av enhver som har været en stund med i kulturverdenen, oplevd dens karakterprøver og magtkonflikter. For at personligheten skal hævde sig i sin rene menneskelighet, maa man kjende bare én raadgiver, vøre bare én autoritet. Den magt det bür tale om, heter personlig overbevisning. Og det gir »En Folkefiende« dens glans, at individet fører denne magt gjennem al møde og motstand frem til seier. Den enslige mand blir saaledes likevel den sterkeste, i aandens verden blir han det. Han selv staar urokkelig. Og aandens sak vokser sig stor hos dem som er vidner til det som sker. Stockmann: »Duer virkelig løierlig, Katrine. Skulde jeg kanske la mig slaa av marken av dtn offentlige mening og den kompakte majoritet og slikt noget djævelskap? Nei tak, du!«

Paa denne maaten har den norske digter gjennem et stort arbeide git verdensvirkning til en individualismens filosofi. Den samme filosofi som Holberg hadde opfattet, og som Nietzsche blev en talsmand for. Den

samme som nogen aartier i forveien Søren Kierkegaard uttrykte med de ord1: »I »aand« er ett menneske mere end 10, 10 mere end 100 osf. Tallet trækker fra; ett menneske er den høieste magt«.

Med det næste drama »Vildanden« slaar Ibsen ind paa en ny type av digtning, noget ulik den tidligere. Han tar ikke saa meget sigte paa det konkrete socialproblem som paa de stille sjælelige brytninger, de underlige skjæbnevilkaar som kan bydes et menneske. Den digtende behandling av emnet laaner en særegen suggestiv magt fra billedlige antydninger, indirekte henvisninger, som indbyr til sælsomt gripende sammenligninger (symbolistisk digtning). Hvad har livet for styremagter? Hvad for lover vil menneskepersonligheten gaa efter? Samfundet duger ikke som autoritet, det hadde Ibsen tilgagns faat frem i foregaaende verker. Men kanske idealene kan overta styrerollen? Evige idealer for menneskene; først og fremst sandhetsidealet? Slik som i »En Folkefiende«. »Vildanden« er et drama over emnet livsdrift mot sandhetsdrift, et internt spørsmaal inden den individualistiske etik. Det virker paafaldende at Nietzsche vier spørsmaalet en lignende opmerksomhet og kommer til lignende synsmaater som Ibsen2. Tidens digtere har ikke samføling med det kategoriske imperativ hos Kant, men vel arbeider de med samme spørsmaal som det den nyere filosofi har kaldt problemet om pragmatismen. Individet forstaar at sandheten er hellig, men det maa vite at livet er sidste virkelighetsinstans og derfor ikke maa ringeagtes.

Det vilde bli for vidtløftig at gjennemgaa de individualistiske drag i Ibsens etik og psykologi i de dramaer som fulgte paa »Vildanden«: i Rosmersholm, Fruen fra havet, Hedda Gabler, Bygmester Solness, Lille Eyolf, John Gabriel Borckman«; i aaret 1899 kom det sidste verk: »Naar vi døde vaagner«. I det første symboldrama blev sandhetsidealismen sat under diskussion. I det sidste er tvilen naadd til at gjælde al livsidealisme. Prof. Rubek har git sit liv hen for sit kald. Var kaldet saa meget værdt? Onde drømmer løfter sig op av taakerne i det subjektivistiske sjæleliv. De individualistiske idealer løser sig op i sælsomme grublerier hos en træt mand.

Retten til at se Ibsens digtning under synsvinkel av filosofi laaner vi fra de filosofiske elementer som tilsigtet eller utilsigtet er kommet ind i hans verk og gjennem disse verker kan siges at ha øvet merkbar virkning paa den teoretiske tænkning om sjælelige forhold og om livsspørsmaal ute i verden og hjemme i Norge. Urigtig vilde det naturlig være at føre

1 Eft. Papirer 1854, ?. 375.

2 Se Ibsen og Nietzsche „Samtiden" 1. c. s. 391 ff".

ham ind i listen av dem man paa nogen maate kan kalde filosofer av faget. Han selv har frabedt sig den ære. I sin tale i Norsk kvindesaks-forening i mai 18981 sier han: Jeg har været mere digter, mindre socialfilosof end man i almindelighet synes tilbøielig til at tro. Min opgave har været menneskeskildring.

Men det menneske Ibsen skildrer, har en livsskjæbne. De mange skjæbner hos de forskjellige mennesker gir digteren høve til at vise at han har forstaat tilværet paa sin egen maate. Og den maaten han har forstaat det paa, er karakterisert av en bestemt egenhet. Han ser det slik som det brytes i den individuelle menneskesjæl. Med dens kamp og higen, dens sorg og sut, i storm og stille, i magt og vanmagt.

Et billede av Ibsens tanker om sjælelige forhold og om menneskeskæbnen faar man ved at lægge merke til de typer han skildrer, og de livsforhold som er gjenstand for hans opmerksomhed.

f. Mennesker og typer.

Fremst i stevnen under livsseiladsen staar det sterke menneske, de kraftige naturer. Paa dem kan man maale magten hos princippene, styrken hos livstendensene i verden. De binder viljerne hos alle andre; de som kommer nær dem, blir fortæret av flammen, de kan ikke staa imot, deres individualitet opløser sig, ofte gaar livet med. Eksempler er der mange av, fra Agnes overfor Brand til bygmester Solness overfor Hilde. Dette er god individualistisk forfatte r logik. Principielt set er nok individualismen en lære om enhver. Men »enhver« kan være mange naar man tar til at tælle sammen, og analyserer man begrepet, saa blir det bruk for klasseinddelinger,

og særlig vil nogen maatte sættes for sig, nemlig de fremmeligste, de rike naturer. Da nu individualismen er fortrinsvis interessert i den rent personlige utrustning, i de særegne gaver hos mennesket, saa er moralen i saken git: Just denne retning maa sætte de overlegne individer i en særstilling, tilkjende dem usedvanlige rettigheter3. Sætter man menneskets storhet og ære i dets magt og daad, saa er det git hvad som er dets skam. Det blir at være laak, ynkelig, uten personlig farve. Det slette menneske ser hos Ibsen anderledes ut end om man slaar op i

1 Saml. Værker X, s. 525.

2 Disse synspunkter er gjennemført i min bok om Henrik Ibsen. Jeg henviser til dens 2den del kap. 2 og 3 s. 112 ff., 130 fif.

3 Sin motvegt har den betydelige personlighet ikke i de andre mennesker, men i skjæbnen. „Skule Baardsen var guds stedbarn paa jorden, det var gaaten ved ham", sier Haakon i slutningsordet i Kongsemnerne.1918. No. i.

samfundets ordbok og søker definitionen paa begrepet der. Et træk vi finder igjen ogsaa hos Nietzsche, og som er eget for individualismens etik. Den mand som lægger sin personlighet ind i en gjerning, den være saa gal den vil, er ikke slet. De slette træffer man hos Ibsen først blandt bifigurene. Han kan tale med sympati, eller ialfald med interesse baade om Kain og om Judas Iskariot. Men anderledes blir tonearten der han har for sig en skikkelse som bisp Nikolaus, han som »hatet hvert hoved i dette land som høinet sig op over mængden«. Det slette kommer i dagen som uvilje mot alt storverk i livet. Det er samme type som Nietzsche haaner, det smaaskaarne individ som ikke vaager sig ut i kappestriden, men er spændfuldt av nag og misundelse mot overmaalsmanden. Samfundet som menneskene lever i — de slette som de brave — gjør imidlertid gjældende visse krav, visse idealer, som forutsætter baade offervillighet og almenfølelse hos individene. De slette er ræd for at støte an og yder tilsynelatende sin tribut til moralen med buk og skraput; de er hyklere, det vil si rædde, uten mot til at staa ved den individualitet som deres gjerninger vidner om hos dem. Ibsen har gjentagende tat for sig religiøst hykleri og social skinhellighet. Uten naade river han masken av svindlerne. Med et oprigtig hat har han like fra han som ung skrev i Andhrimner, forfulgt saadanne som sætter hopen i bevægelse, praler med sin almenaand, men i virkeligheten bare er optat av sit eget skitne jeg. Ibsen har ikke sparet paa farven naar han gir sig av med disse skikkelser. Vi har de skinnende karikaturer i Vigeland, snedker Engstrand, bisp Nikolaus; men ogsaa Stensgaard, Aslaksen og forskjellige andre størrelser i »En Folkefiende«, »Samfundets støtter«, »Rosmersholm« kommer farlig nær typen. Kanske er det rigtigere at ta nogen av dem i en gruppe for sig som mennesker der er blit skade-1 i dt paa en eller anden maate. De stiler ikke paa noget høiere i dette indviklede og vanskelige liv end at balancere sig frem og nytte de chancer som byr sig. Ibsen lar ikke leiligheten gaa unyttet til at fotografere dem i fuld komisk belysning, nogen redaktører og journalister, forenings-mænd o. 1.

Fra disse er overgangen naturlig til en næste gruppe. Ingen inddeling av de Ibsenske skikkelser kommer hans inderste menneskevurdering nærmere end den i individualtypen og samfundstypen. De som netop blev skildret, hører endnu ikke egentlig til samfundstypen, de repræsenterer dens karikatur. Indunder den virkelige samfundstype kan ogsaa karakterer gaa ind, rigtignok ikke karakterer av større snit. Digteren faar dem i dramaerne ikke høiere op end til nivaaet for bifigurene. Det er Ibsens filistre. Saadanne mænd som Rørlund, Kroll, byfoged Peter Stock-

inann, Jørgen Tesmann. Mennesker med sluknet aandelig selvbevissthet, fjetret av samfundskolossen, som altid staar dem i synet. Massen, historien, overleveringen tar veiret fra dem. De lider alle av en art sjæleblindhet. De har det som en afasisk patient, som nok ser de bokstaver man lægger frem for ham, men ikke faar nogen fornuftig

tekst ut av skrifttegnene. Disse folk ser nok de nye verker som reiser sig op av folkegrunden, men fatter ikke hvad den hele staahei skal være god for. Overhodet skjønner de ikke idealiteten ved forandringer, moralen i at det strides om problemer. Og med undrende skræk iagttar de at somme folk finder glæde i at »træ ut av geleddet«, kanske netop som alt var i bedste orden. De synes mene at naar man bare rører paa foten efter kommando, saa er alt gjort som kan ventes av et menneske. At det som fortjener navn av fremskridt, sjelden sker i sluttet linje, det er skjult for deres øine.

Overfor samfundstypen staar individualtypen. Mennesket slik som livet har ære av det, mennesket i fremskridt. Hvad gir individet dets menneskelige storhet? Ibsen svarer: Den gjerning det gjør. I sine dramaer, i digt og i brev holder han den lære frem. Ord, skrifter, vedtak, hele stasen skjænker han gjerne. Det er gjerning han spør efter. Først gjerningen gir det store sprang over stupet (sammenlign »springet« hos Kierkegaard). Per Gynt ser en mand staa og hugge fingren av sig. Det gaar over hans forstand:

Ja tænke det, ønske det, ville det med!

Men gjøre det. Nei det skjønner jeg ikke.

Naar en gjerning er helt menneskelig, sker den med bevissthet, ikke automatisk, slik at en uvilkaarlig glir ut i den, uten at gjøre sig en tanke om saken. Menneskegjerningen er tankepræget. Men de tanker man har, er man ene om; sin bevissthet deler man ikke med nogen anden. Med andre ord: I sin gjerning staar mennesket noksaa alene. Saa meget mere alene, jo mere personlig det har gaat frem. Dette gir nyt for individualpsykologien at fæste opmerksomheten ved. Den vil helt naturlig agte ikke bare paa motivene, slik som de faktisk er tilstede hos den enkelte, men ogsaa paa den tilbakevirkning som dette personlige motivliv har paa ham. Denne virkning ligger i at den enkeltes selvfølelse blir fremmet, fremmet i en grad saa den kan døive interessen for alt andet og alle andre. Ibsen har meget om dette punkt. Ingen har vel bedre tat egoisten psykologisk paa kornet end denne digter, som begyndte med at la Per Gynt være sig selv alt og endte med at la prof. Rubek gruble paa om han fik det ordentlig til at være sig selv nok i livet. Det er en grundfare for individualisten at han helt gaar op i dette syn paa sin menneskelige

enkelpersonlighet. Individet blir jamgodt med hele menneskeheten, og dets fantasiliv former sig efter dette. Menneskeverdenen smelter ind til at bli det som er tænkt, sagt og gjort av dette eneste jeg; standpunktet er det man i psykologien kalder solipsisme.

Det er spor av solipsistisk tankegang hos Ibsen. Med grund kunde man her vise til hans sky tilbakeholdenhet overfor andre mennesker og deres affærer. De evige forsikringer om at han ikke vil række sin haand med til nogen politisk partigjerning, at han ikke har noget positivt standpunkt i kvindesaken, at han ikke hadde nogen personlig interesse av kampen om troen osv., er ikke skikket til bare at vække beundring hos os; selv om det skal indrømmes at han hadde en uvanlig grund til at være optat alene med sig og sit. Det lykkes ham saa ytterst godt at holde sig klar av alle andre og alt andet. Man læse gjennem hans brev og se hvad han skriver om og interesserer sig for. Alle veier fører her til — Ibsen. Han har selv greie paa at det er saa med hans selvføling; nogen videre tanke paa solidariteten mellem menneskene plages han ikke av; mang en gang fornemmer han det som har han nok med at berge sin egen aandelige personlighet1. Mellem Ibsen og flere skikkelser i hans dramaer er det i dette punkt et slegtskap som sier meget. Et drag av solipsisme findes ikke bare hos Brand, men ogsaa hos mænd som dr. Stockmann og John Gabriel Borkman; Per Gynt kredser til sin død om det Gyntske selv og er sig selv nok; først mot slutten gaar det op for ham at han paa den maaten har nøiet sig med vel litet. — Et særeget træk vi oftere finder hos Ibsen, er det, at han forfølger en sak saa at si baade paa retten og rangen; han gir baade det normale og det patologiske ved den livsytring han studerer. Den solipsistiske tankegang har han efter samme digtervane karakterisert i en eiendommelig forekomst, som streifer ind paa det psykopatiske, eller som i hvert fald virker som en anomali. Hos flere av Ibsens mænd, særlig hos livsinvalider i hans dramaer, melder den tanke

sig som noget selvsagt, at deres ideale selv skal gaa igjen i deres barn; sønnen faar den rolle tildelt at skulle bli likesom en direkte personlig forlængelse av sit faderlige ophav. Det solipsistisk følende jeg faar dermed ikke bare større omfang i rummet, — men ogsaa en forlængelse i tiden, ialfald for et stykke tid. Slike tilfælder har vi i Skule jarl, Allmers, konsul Bernick, John Gabriel Borkman. I Borkman-dramaet er ogsaa moren fanget i samme solipsistiske illusion. Som et slags korrektur lyder motmælet hos den unge Erhard Borkman, som slet ikke vil la sig paa-

1 Brev til Georg Brandes fra 1871. Breve I, s. 234. Hos Nietzsche samme refleksions-maate i uforfalsket ensidighet; se min „Samtids'-artikel s. 289 fg.

dutte en slik aandelig kimcellefunktion, men se at finde livslykken efter eget syn: »Jeg vil jo ikke arbeide, bare leve, leve, leve«. Individet slaar individualismen paa munden, straks den tar feil av grænserne for subjektet. Ibsen har ogsaa gjort andre psykologiske iagttagelser om det som i livet kan virke indskrænkende paa magtoniraadet for den absolute individualisme. Han har eie for den rolle efterligningsdriften spiller, og han har opfattet fint hvorledes en naturlig næstefølelse kan virke som en krydsende faktor. Endelig fører han frem en 3dje gruppe av motvirkende kræfter i psykoser; mennesket blir paavirket av suggestion, og den individuelle sjæleart i det blir magtløs1.

g. Livsforhold og livsidealer.

Det teoretiske grundsyn Ibsen som individualist er blit en talsmand for, faar sin konkrete utformning i de livsforhold han tar for sig, og i de livsidealer som skinner igjennem skildringen av disse forhold2. En række momenter som kommer ind under denne synsvinkel, har allerede været omtalt, men det er mere at si om tingen.

Selv der som individet mener at staa paa egne ben, kommer mangt et pust fra de livsforhold man er stedt i. Den ene sjæl saa at si tvindes ind i den andre, og nye problemer staar frem. Slegtskap og sam-stræv av forskjellig art er med paa at gi det menneskelige hos et individ et specielt indhold. Det er interessant hos Ibsen at iagtta den individualistiske tænkemaate ogsaa i de punkter det her kan bli tale om.

Forbindelsen mellem menneskene har sit dypeste personlige uttryk i familielivet og dette igjen sit grundlag i egteskapet. Det livsforhold fører ind i spørsmaalet om følelserne mellem kjønnene. Hos Ibsen som hos alle digtere og livsfilosofer et meget centralt spørsmaal. Hans syn paa saken faar man frem mest ved indirekte slutninger. Kanske har det ikke altid hos ham været det samme. I nogen tilfælder, alle før tiden for hans kvindedramaer, gir skildringen av egteskapet som en gjenlyd av den gamle germanske opfatning; tillid og trofasthet mellem personlig jevnbyrdige livsvenner gir forholdet dets karakter (Agnes og Brand, Margrete og Haakon, fru Stockmann og St.). Men dette indtryk holder ikke saasnart Ibsen gaar nærmere ind paa emnet. Ibsen er da støtt mere optat av det som river individene fra hverandre, end av det som skulde binde dem sammen. Ja det som skulde grundmure samlivet, det som

1 H. Ibsen als Dichter und Denker s. 156 ff., 159 fg., r6r.

2 Sammesteds s. 112 ff.

lar de to kjønsforskjellige personligheter sælsomt gli over i en mystisk enhet, det har ikke fundet nogen resonans i hans digtersjæl. Tingen har sin dype grund i hans forfatterindividualitet. Ibsen er ikke nogen digter for elskoven. Allerede grundtoet i hans fantasiliv som forfatter har gjort at et spørsmaal som det om den fri kjærlighet ikke sysselsatte hamDen elementære kjærlighetsfølelse med dens løsslupne lidenskap og dens festlige sang bryter intetsteds frem i hans dramaer. I Kjærlighedens komedie kiker læseren forgjæves efter at se flammerne engang slaa op. Den hymne som synges til den lille gud med buen, skurrer av den skjære logik; den vilde uten større omformning kunne brukes som stof i en doktoravhandling. En viss naturlig skyhet i Ibsens natur, et kysk tilbakehold synes at ha gjort sit til. Due fortæller fornøielig fra ungdomssamværet, at Ibsen med en viss ihærdighet forsikret at han og hans vordende hustru skulde indrette sig slik, at de bodde i hver sin etage, bare saa hverandre ved maaltidene og tiltalte hverandre med »De«2 — »Du«s blir man gjerne med sine levende oplevelser, naar de naar en viss grad av fortrolighet, »De«s kan man være med sine erindringer. Ibsen lar i sine

verker menneskene komme i forhold til elskoven helst likesom gjennem erindringen (sammenlign Søren Kierkegaard). Elskovshugen kommer ikke til lyd i dramatiske optrin, kjærligheten blir ikke bærer av stundens handling. Det er, som mente han at handling hadde han bruk for til »alvorligere saker«.

Alvorlige saker var for Ibsen fremfor alt spørsmaal som de om at berge sin menneskepersonlighet — en mands eller en kvindes — midt under alle de vanskeligheter som livet lægger i ens vei. Store farer øinet han her just i egteskapet. I en optegnelse, antagelig fra ca. 1883, uttaler han3: »Fribaarne mænd« er en floskel. Der findes ingen. Egteskapet, forholdet mellem mand og kvinde har fordærvet slegten, sat slave-merket paa alle. Denne frihetstrusel repræsenterer just den teoretiske intrige som dramaet om Nora er bygget paa. Det samfundsforhold som heter egteskap, indebær principielle vanskeligheter for kvindens fri menneskepersonlighet. Samlivet mellem mand og hustru truer med at kvæle individualiteten hos hustruen. »Et Dukkehjem« er et Ibsensk forsøk paa at løse knuten, og det er blit verdenshistorisk programstykke. Under

1 Henning Kehler, hvis netop utkomne studier i det Ibsenske drama i flere stykker har berøringer med min metode for Ibsenstudiet, opfatter vor digter i dette punkt derhen, at han som individualist av instinkt har skyet at gjøre bruk av et emne der —

som spørsmaalet om egteskapsbrud — vilde føre samfundets retskrav op i gunstig stilling. Men jeg tror saken kan utledes helt naturlig av et Ibsensk digterinstinkt uten at man tyr til at underlægge ham denne refleksion. „Edda" 1916 hefte 1 s. 42 fg.

3 Aftenposten 1904 No. 588.

3 Eft. Skr. I, s. 310,H.-F. Kl.

opgjøret med manden kaster Nora til slut ind i samtalen et eget begrep — det samme som Kierkegaard har brukt paa en noget lignende maate: det vidunderlige, noget heroisk, noget frigjørende, noget i likhet med en gave av en stor natur, git i rette stund til en sjæl i spænding og nød. Det var det hun hadde gaat og ventet paa. Kvinden holder det frem som det hvormed samlivet staar og falder. Det vidunderlige mene nu i det enkelte tilfælde hvad det vil, altid peker det hen paa en værdi for den indre personlighet. Dette syn paa egteskapet lar ikke bare det seksuale naturforhold komme helt i skyggen, det fører ogsaa langt bort fra samfundets teori. For samfundet har andre tanker med egteskapet. Det fremhæver som formaal at opdra barn, at gi et hjem til den slegt som vokser op. Men omsorgen for samfundet hører nu engang ikke med til Ibsens specielle moral. Hans livsidealisme lyder: Først og fremst mennesket, saa faar det gaa menneskeheten som det vil!

Inden familien skyter de personlige samforhold flere grener. Der er f. eks. forholdet mellem mor og søn. Det blir tegnet med større energi end det mellem far og søn. Ibsen byr paa dette omraade i sine skildringer paa eksempler av den gamle familietype: Mor Aase, Inga kongsmor, dronning Margrete, den stakkels fru Alving. Men saa findes ogsaa paa den andre side tilfælder da individene er helt uten følelse for de naturlige baand. Forholdet mellem Erhard Borkman og hans mor er forunderlig fremmedartet. I »Brand« kan doktoren melde fra dødsleiet for prestens mor, at hun trøstet sig med at gud ikke var ratt saa haard som hendes søn. Omvendt er hver naturlig kvindelig følelse stivnet hos Rita Allmers overfor hendes lille Eyolf. Hver gang det slaar klik for det naturlige hjerteforhold, er individet som forgjort av et eller andet begjær, en eller anden altopslukende lidenskap. Individualismen har sine særegne følelsesygdommer. Ibsen har set dem.

Mest paafaldende hos Ibsen er kanske følgende træk fra den sociale psykologi i hans dramaer. Hvorsomhelst Ibsen føier to kvinder sammen, er forholdet enten fattig paa følelser, eller det blir skildret som uvenlig, ja bent frem ondartet. Hele Ibsen-litteraturen indeholder knapt et eneste tilfælde av varmt og kjærlig forhold mellem mor og datter1. Hvad skulde være forklaringen? Kanske denne: Ibsen er digter for de maalsikre tanker, de viljefyldte tilganger i livet. Men for saadant er litet positivt at hente fra kvindesamvær. Skal noget av vilje og maal syne sig fra den kant, saa maa det være naar kvinder staar frem som rivaler. Saaledes er det vel gaat til, at strid er blit grundarten i

1 Nærmere paa vist i H. I. als Dichter und Denker s. 123 ff.1918. No. i.

de forhold mellem kvinder som han ænser. Ellers gir samvær kvinder imellem de typiske vilkaar for stille livsfølelse, for et tilvær deri man ikke blir skaket op av viljespaafund eller av lidenskapens uro. Hvad den moderne menneskeverden endnu har sporet av Nirvana-eksistens, synes man at maatte søke her. Men med det er ogsaa sagt at for Ibsen ligger det emne ikke. Nirvana-livet er just det rene motstykke til al individualisme.

Til slut fortjener at nævnes et livsforhold deri personligheten kan komme til at te sig særlig rikt og sterkt: venskapet. Hvad finder vi hos Ibsen om det? Venskapet kommer ilde fra det i Ibsens dramaer. Sandt at si saa har han bedre forstaat fiendskap end venskap. Løst sitter det og vekt er det. Ræven har ord paa sig for, naar den er kommen i saksen, at bite labben av sig, dersom den tror at kunne berge livet paa den maaten. Menneskene hos Ibsen klipper paa lignende maate uten sky vennebaandet over, dersom saadant kan hjælpe dem av knipen[1]. Om et menneske har vennelykke eller ikke, er usikkert, som det er uvisst med helsen og med den ting om en skal være heppen i sit yrke. Ibsens eget liv var, for det vi vet, ikke prydet med venskaper; hans brev er mønstre paa venneløs følemaate. Nietzsche danner, som kjendt er, i det punkt den rene motsætning til sin norske aandsfælle, men ogsaa han uttaler i senere aar sterke tvil om venskapsidealet[2]. At vennefølelsen har ondt for at forenes med individualistisk livsopfatning, er et mørkt punkt i retningens etik. Men det kan forstaaes. Venskap binder, venskap lokker ut fra ensomheten. Men den som er trofast mot sin personlige eiendommelighet, maa sikre sig enrum for enhver pris. Og han maa vogte sig for snarer som følelseslivet er saa opfindsomt til at lage. Ibsen har selv git sine grunder for tilbakeholdenhet i dette stykke. I et brev til Georg Brandes i 1870 sier han: Venner er en kostbar luksus, og naar man sætter sin kapital paa en kaldelse og en mission her i livet, saa har man ikke raad til at holde venner. Det kostspielige ved at holde venner ligger jo ikke i hvad man gjør for dem, men hvad man av hensyn til dem und-later at gjøre; derved forkrøbles mange aandelige spirer i en[3]. Disse ord fortæller, at et teoretisk grundsyn har styret Ibsen naar han lot venskaps-

1 Eksempler i H. I. als Dichter und Denker s. 127 ff.

2 Sammenlign ogsaa Søren Kierkegaard: Venskapet er allerede farlig, egteskapet er det endnu mere osv. Hvilket er venskapets sikre kjendetegn? . . . idem veile, idem nolle . . . Hvilken er venskapets betydning? Gjensidig assistance med raad og daad. Derfor slutter to venner sig nøie sammen for at være alt for hinanden; og det uagtet detene menneske slet ikke kan være andet for det andet menneske end være i veien for ham Enten — Eller I 4de utg. 1878 s. 296 fg.

3 Breve fra Henrik Ibsen I, s. 197. Om sig selv sier Ibsen, idet han fortsætter: Jeg har gjennemgaat det, og derfor har jeg bak mig en del aar, hvori jeg ikke naadde frem til at bli mig selv.

idealet falde. Det var ikke mulig for ham at forene det med de krav han stillet til personlig frihet.

Slik som Ibsen studerer livsidealene i sammenhæng med menneskelige forhold, faar han høve til at fremstille individualismen under mangehaande etiske konflikter. I sin grund er spørsmaalet hos ham et etisk. Motsætningen mellem samfundsprincip og individual-princip tilspidser sig i den moralske brytning. Den personlige opfatning hos den enkelte brytes med det som er bundfældet hos slegten som sedvane, raadende mening, institution, lov og offentlig moral. I skildringen av denne brytning naar ogsaa hans dramatiserende filosofi sin høieste energi. Ibsen er langt fra at undervurdere magten i det normale livs- og moralsyn, slik som det har formet sig for slegtsjælen. Det viser sig kanske bedst hos typen av üvsinvalider hos ham. Degenerationstegnene, ødelæggelses-merkerne hos dem blir paa en sælsom maate utfyldt av en forunderlig higen og dragning bort imot de kredser eller principper i livet som de har tørnet sammen med eller i det ytre er støtt ut av Med sikker psykologi fremstiller han den hyldest som ydes moralen av dem som hadde svigtet den eller endog likefrem knækket sig paa den. Morituri te salutant! Den moral Ibsen her har i tanker, er ikke en av eget fabrikat, den er mest jevnt borgerlige livsgrundsætninger med indskrænket suverænitet. I skikkelserne Mortensgaard og Krogstad har han vist at ogsaa

mænd av dette aandelige selskap ikke er uten sin tragik.

Imidlertid, endda vor digter stundom kan saa at si lette paa hatten for samfundsmoralen, saa drar han dog helst sit vaaben mot den, og det er d a vi lærer den egentlige Ibsen at kjende. Sammenstøtet kommer da, naar det personlige livssyn gaar en vei mens samfundsviljen slaar ut i anden retning. Og han er en mester i at finde frem tilfælder av denne art. Hans angrep er særlig rettet mot to punkter; mot det upersonlige som tar sig magt over menneskelivet, og mot den skinmoral som slet ikke har noget med etisk bevissthet at gjøre, men som gjør livets seilads paa en gammel formel man dyrker i blinde. Han har set hvorledes tro paa samfundet, frygt for det tyner hos mennesket de oprindelige moralinstinkter og gjør det til et feigt kryp. Paa dette punkt naar satiren hos Ibsen det ytterste av genialitet. Især har han ført en kategori levende frem til kritisk beskuelse: De tilfælder da moralsynet er git med livserhvervet og tjenestens mandat, tilfælder da standpunktet er grodd fast med manden alt efter den stand han tilhører. Alt det saadanne individer snakker, blir saa underlig sjæletomt. Det er stillingen som taler tvers igjennem dem. Slike

1 Eksempler i H I. als Dichter u. Denker s. 144 ff.

folk er i Ibsens dramaer forskjellige samfundstjenere, overlærere, rektorer, advokater, byfogder o. 1. Her er et av de punkter der Ibsen har møte med Søren Kierkegaard; hans uvilje mot statskirkeprestene har git sig tilkjende i flere karakteristikker (provsten i »Brand«, Straamand og stud. theol. Lind, Manders, Rørlund). Skal prestene hos Ibsen bli agtet for noget, maa de ha skilt lag med kirken (Brand, Rosmer). Det som karakteriserer denne type, er den summariske maate disse mænd tar livsproblemene paa. De forstaar ikke at sandhet og ret aldrig er en virkelighet, uten saaledes at tænkende personligheter tænker, følende mennesker føler paa den angivne maate. Og om de aner sammenhængen, saa skorter det dem paa mot til at vedgaa det. De trøster sig med et eget begrep som de konstruerer frem: Det kollektivum av sedelighet som, efter sigende og troende, skal være forhaanden i samfundet. »De moralske kræfter« i tiden er for dem ikke en myte, men en sikker samfundskapital. Disse abstrakte moralkræfter med ophav i samfundets institutioner og baaret frem av dets repræsentative mænd, de skal greie det hele; de dulmer samvittigheten hos den enkelte, naar han føler at regnestykket i moralhistorien ikke vil »gaa op«. Mot denne indbildte sedelighetsmasse reiser digteren sig i oprør, han øiner i den ikke andet end et urent belæg paa menneskevæsenet. Man indvender, at dette samfundspræparat er eneste kost som duger for folket; mængden kan ikke leve aandelig paa anden næring; det nye kan den ikke fordøie. »Aa«, sier byfogden i »En Folkefiende«, »almenheten behøver slet ingen nye tanker. Almenheten er bedst tjent med de gamle gode anerkjendte tanker den alt har«. — Men ikke en streng i Ibsens indre reagerer paa denne folkeomsorg. Han ytrer tvertom tvil om hvorvidt det egentlig er umaken værdt at holde massen oven vande. Specialreformer lover jeg mig intet av, sier han i et brev fra 1871 til Brandes1; hele slegten er paa vildspor, det er saken. Massen staar uten al forstaaelse av det høiere baade ute og hjemme. I digtet: Til min ven, revolutionstaleren, uttaler han sig for den radikale slegts-behandling som blev praktisert ved syndfloden:

I sørger for vandflom til verdensmarken,

Jeg lægger med lyst torpedo under arken.

Hvad er slegten mot idéen? Hvad kan tallet veie mot aanden? Det er Ibsenspørsmaalet. Fremfor alt er »En Folkefiende« en ren fundgrube for den som vil lære digterens tanker om dette emne at kjende. Dr.

1 Breve I, s. 234314

Stockmann snakker fra leveren: Der ligger ingen magt paa at et løgnagtig samfund ødelægges. Det bør jevnes med jorden, sier jeg. Utryddes som skadedyr bør de alle som lever i løgnen. I forpester hele landet til slut. Og kommer det saa vidt, sier jeg av mit fulde inderste hjerte: lad hele landet lægges øde, lad hele dette folk utryddes.

Igjen paradokset! Er alle utryddet, saa har ingen mere at gjøre, heller ikke bøddelen, han som rydder ut. Utover døden rækker ikke moralens magt eller individualistens idealer. Og dog lar man villig slike ord staa ved magt. Ibsen trænger ikke engang den hjælp som digtningen rækker ham, og som ligger i kunstnerens ret til at overdrive.

Den etiske grundfølelse som bæver gjennem denne tale, indeholder retfærdiggjøring nok. Bak ræsonnementet skimter man paany en størrelse som Kierkegaard har git slik uforlignelig majestæt: Den enkelte. Den enkelte er hos Ibsen som hos Kierkegaard en menneskekategori. Den enkelte er en personlighet med tanke, vilje, aand. At krænke den er helligbrøde. Saaledes ser Ibsen paa saken, og derfra skriver sig de revolutionære utbrud hos ham. Han vil ha retten hævdet hos aandsindividet og personligheten indsat i sine rettigheter, og gud naade den som her lægger sig iveien!

h. Den frie individualitet.

Ibsen er frihetens sanger, som han er individualitetens digter. Det ideal han priser, er et menneske som, uten at la sig stanse av noget, skrider frem i aand og smykker sit liv med freidig daad. Som prologen til 17de mai 1855 uttaler det1:

Fri er kun den der freidig fremad higer, Hvis trang er daad, hvis maal er aandsbedrift.

Men ind til friheten fører ingen kongevei. Livet stuver op hindringer og hemninger av indre og ytre art. Bittert har Ibsen uttalt om sit eget folk og om forholdene hjemme, i et brev til Bjørnson2: Det er ganske uvæsentlig om vore politikere skaffer samfundet nogen flere friheter, saalænge de ikke skaffer individene friheten . . . Der findes ikke i hele Norges land 25 frie selvstændige personligheter ... ta munkedomsmerket ut av sindene; ta væk fordommenes og trangsynthetens og vrangsynt-hetens og uselvstændighetens og den grundløse autoritetstros merke, saa

1 Eft. Skr. I, s. 135.

2 Se Eft. Skr. I, Forord s. LXXXI.

at de enkelte kan seile under eget flag. Det de nu seiler under, er hverken rent eller deres eget. Naar Ibsen priser friheten som for ham selv høieste og første livsbetingelse saa faar dette en særlig interesse först da, naar man vet hvad han forstaar med det begrep. I det punkt lar han os ikke uten vink. Friheten er fremfor alt noget indre, en tilstand for bevisstheten, og bevisstheten er en altid levende magt, en magt som fornyer sig selv under kamp og strid, i dyst og daad. Ibsen har aldrig hat noget tilovers for godseiertypen blandt aandens matadorer. Det han saa op til var soldaten i felten. I et brev til Brandes fra 1870: Jeg maa ialfald si at det eneste jeg elsker ved friheten, er kampen for den, besiddelsen bryr jeg mig ikke om2.

Kjernen i frihetsidealet blir efter dette noget subjektivt. Som for ham overhodet det personlige utgjorde meningen med tilværelsen. Grundtanken i hans dramaer og digter ligger jo netop uttrykt i den opfatning. Allerede i utkastet til »Brand«3 lar han sin helt si: Hver vei er ret saafremt den er ens egen. Uttrykt med likefremme ord i et brev av Ibsen til Theodor Caspari: Jeg mener at vi har alle sammen ikke noget andet og bedre at gjøre end i aand og sandhet at realisere os selv. Dette er efter min mening det virkelige frisind, lægger han til4.

Men at forme sit liv efter egen indre drift, det er det faa som ser sig raad til. Hindringene kommer fremfor alt fra samfundet; for samfundet er menneskemagten, plyndret for aand og personlighet, det er repræsentanten for kompromisset, for det som er baade dette og hint og derfor hverken det ene eller det andre. I sine dramaer tar Ibsen sig derfor fore at ryste i denne umagt; og han kaster stridshansken til al samfundsavl, til den tvang og løgn, til det menneskelige fuskverk som griner ham imøte i hjem, i skole, i kirke, i ståt. »Ja dette med lov og orden«, lar han fru Alving si under paroksysmen av sine sjælelidelser, »Jeg tror mangen gang det er det som volder alle ulykkerne her i verden«. Det er som om Ibsen vilde si: Det vi hadde baade lyst paa og ret til, det blir vi tidt i en ustund holdt borte fra, fordi man rykker os ind paa livet med skræmsler om lov og orden. Men Ibsens digtninger røber tro paa at menneskene

1 Brev til Georg Brandes i 1882, Breve II, s. 101.

3 Breve I, s. 220.

3 Eft. Skr. II, s. 31. Ibsen tar her skridtet helt ut. Saa ren adelsmand Rosmer er, saa har han trang til at se med ærbødighet paa livsholdningen ogsaa hos en brodsling som Ulrik Brendel: Han liar i alle fald hat mot til at leve

livet efter eget hode. Jeg synes ikke det er saa litet endda.

4 Breve II, s. 136. Sammenlign brev til Bjørnson, sammesteds II, s. 110: Det i sin livsførelse at realisere sig selv, mener jeg er det høieste et menneske kan naa til. Den opgave har vi allesammen; men de aller fleste forfusker den.3 anathon aall. H.-F. Kl.

skal overvinde den slags hindringer. Ibsen kjender en menneskehet som kan trodse. Erasmus Montanus vek unda, men Stockmann gav sig ikke. Stormagten i tilværet er det tænkende og følende individ. Eller med andre ord: I striden mellem samfundsviljen og individualviljen er det i sidste omgang individualviljen som skal gaa av med seiren.

At digtningen gjennem vækkende arbeide for teoretiske synsmaater kan være en ingrediens i filosofihistorien, vil ikke godt kunne motsiges. Men mere bestemt at indføre digternes indlæg inden rammen av utviklingen, saa at enkelthetene blir gjort gjældende inden den historiske kausalrække, er vanskelig. For det meste maa man nøie sig med at paavise de paraleller som forekommer, digtningens paraleller til den videnskabelige filosofiske litteratur. Søker man at finde den positive utviklingshistorie, vise hvorledes ring griper ind i ring, saa maa man fortrinsvis vende op-merksomheten til de rent akademiske avhandlinger og til de specielle indlæg av fagdannede. For den norske histories vedkommende brøt fremstillingen av med professor Mourly Vold og dr. H. C. Hansen, som repræ-senterte hegelianismen og spekulativ filosofi til utgangen av 19. aarh. og nogen aar mere. Ad lange og trange baner, tildels gjennem virkninger fra hold utenfor de egentlige fagmænds kreds fandt Norge veien frem til en tænkning, belyst med den nyere videnskaps lys og i slegt med fremskridtets aand. Den norske filosofi er under disse forhold repræsentert av endel skrifter. Det hegelske grundsyn avspeiler sig i flere av dem, mens nu og da moderne tanker søker at brøite sig frem, varslende ind en ny tid.

I 1878 kom ut en liten avhandling om Kants fornuftkritik av Hans Jæger. Skriftet har en klart gjennemført dialektisk form og virker sotn et spekulativt stemningsbillede hos en som søker logisk grundlag for en livsopfatning. Efter sit logiske anlæg er arbeidet hegelsk, men særkjendt ved at forfatteren søker nytte ut den kundskapsteoretiske metode hos Kant. Punkt for punkt tjener argumentene i den kritiske filosofi som ledetraad for tankeutviklingen. Saadanne størrelser som kausalitet, forandring er ikke indeholdt i iagttagelsen, men er lagt ind i tingene ved egen virksomhet av vor tanke. Han gjengir i noget populariseret form Kants ræsonnement om matematikken. I den forestiller vi os »a priori gjenstander som vi tænker os muligheten av at træffe paa i erfaringen«. Denne opfatning gir forfatteren anledning til at utvikle, at vi slet ikke kan vite om den objektive tilværelse retter sig efter vore forestillinger. Av forestillin- 3 anathon aall. H.-F. Kl.

skal overvinde den slags hindringer. Ibsen kjender en menneskehet som kan trodse. Erasmus Montanus vek unda, men Stockmann gav sig ikke. Stormagten i tilværet er det tænkende og følende individ. Eller med andre ord: I striden mellem samfundsviljen og individualviljen er det i sidste omgang individualviljen som skal gaa av med seiren.

At digtningen gjennem vækkende arbeide for teoretiske synsmaater kan være en ingrediens i filosofihistorien, vil ikke godt kunne motsiges. Men mere bestemt at indføre digternes indlæg inden rammen av utviklingen, saa at enkelthetene blir gjort gjældende inden den historiske kausalrække, er vanskelig. For det meste maa man nøie sig med at paavise de paraleller som forekommer, digtningens paraleller til den videnskabelige filosofiske litteratur. Søker man at finde den positive utviklingshistorie, vise hvorledes ring griper ind i ring, saa maa man fortrinsvis vende op-merksomheten til de rent akademiske avhandlinger og til de specielle indlæg av fagdannede. For den norske histories vedkommende brøt fremstillingen av med professor Mourly Vold og dr. H. C. Hansen, som repræ-senterte hegelianismen og spekulativ filosofi til utgangen av 19. aarh. og nogen aar mere. Ad lange og trange baner, tildels gjennem virkninger fra hold utenfor de egentlige fagmænds kreds fandt Norge veien frem til en tænkning, belyst med den nyere videnskaps lys og i slegt med fremskridtets aand. Den norske filosofi er under disse forhold repræsentert av endel skrifter. Det hegelske grundsyn avspeiler sig i flere av dem, mens nu og da moderne tanker søker at brøite sig frem, varslende ind en ny tid.

I 1878 kom ut en liten avhandling om Kants fornuftkritik av Hans Jæger. Skriftet har en klart gjennemført

dialektisk form og virker sotn et spekulativt stemningsbillede hos en som søker logisk grundlag for en livsopfatning. Efter sit logiske anlæg er arbeidet hegelsk, men særkjendt ved at forfatteren søker nytte ut den kundskapsteoretiske metode hos Kant. Punkt for punkt tjener argumentene i den kritiske filosofi som ledetraad for tankeutviklingen. Saadanne størrelser som kausalitet, forandring er ikke indeholdt i iagttagelsen, men er lagt ind i tingene ved egen virksomhet av vor tanke. Han gjengir i noget popularisert form Kants ræsonnement om matematikken. I den forestiller vi os »a priori gjenstander som vi tænker os muligheten av at træffe paa i erfaringen«. Denne opfatning gir forfatteren anledning til at utvikle, at vi slet ikke kan vite om den objektive tilværelse retter sig efter vore forestillinger. Av forestillin-1918. No. i.

gene er det somme vi ikke faar gjennem erfaring . . . vor rum- og tids-bevissthet kommer i stand paa anden maate. Dette gjør det logisk nødvendig at sondre visse forestillinger ut. Overfor de almindelige (erfarings-) forestillinger staar nogen vi kunde kalde begreper, og problemet blir nu dette: Tilværelsen retter sig efter vor forestilling, retter den sig ogsaa efter vore begreper? Verden er ikke noget begrep. Den er bare en forestilling. Til idéen om verdens-altet svarer ingen forestilling. Med andre ord: Verden eksisterer ikke som et hele. Inden fænomenenes verden er det derimot bestemt avgrænsning, og her raar, ifølge det fornuftkritikken godtgjør, en absolut lovmæssighet. Da det er den eneste ubeviste sats i positivismen, mens fornuftkritikken har bevist denne sak, saa har fornuftkritikken bevist os rigtigheten av positivismen. Det er dens positive resultat. Det negative resultat av fornuftritikken er: Vi vet ikke om det til idéen om gud eller til idéen om jeget svarer en i og for sig eksisterende realitet. Imidlertid er mennesket langt fra at finde hvile ved at indse dette. Vi lar naturlig tanken skyte ut over de grænser fornuftkritikken har trukket op for os. Hvorfor kan ikke det bli erkjendt som ligger utenfor erfaringen? Er det umulig at faa et begrep om det absolute? Kan vi ikke i tanken bli staaende ved et i og for sig, uavhængig av os, eksisterende begrep . . . den rene fornuft, en størrelse som i sig rummer alle begreper? Forfatteren prøver en utvei av vanskeligheten. Tilstedevær av fornuft bevises i og med at man . . . utøver fornuften, gjør det eksperiment at la den virkeliggjøre sig som realitet. Hvad for tilfredsstillelse kan det ligge i saadant? Jo, den som gjør det, han oplever paa den maate selv at realisere sin objektive fornuft. »Gud blir sig bevisst i hans bevissthet« . . . Livet byr paa en mulig eksistens i kontemplation.

Men vet han nu ogsaa, at eksperimentet vil lykkes?

Den lille avhandling ender med et spørsmaalstegn og med en henvisning til, at det arbeide personligheten tar op av selvopholdstrang, har fortvilelsens kraft.

Den spekulative tænkning vil med indre nødvendighet føre ut i r e 1 i -gionsf ilosofi. Slik har det været fra Aristoteles av, som skrev en metafysik hvis rette navn er teologi. Det gives i Norge talrike spekulative bidrag til religionsfilosofien. Rent hegeliansk skriver G. Kent, Det absolute gudsbegrep, en religionsfilosofisk utvikling 1886, Die Lehre Hegels vom Wesen der Erfahrung, Vid.selsk.s Forh. 1891. G. Fasting har offentliggjort et par kritiske arbeider, deri han bruker dialektikkens vaaben paa overtroiske og lyssky fænomener i sin norske samtid: Til belysning av pietismen 1882. Fromheden og endeligheden 1883. Hvor litet berørtH.-F. Kl.

man helt til slutten av forrige aarhundrede kunde være av de problemer som ellers overalt i kulturverdenen var blit reist ved religionshistorisk kritik og empirisk granskning av sjælslivet, det faar man et billede av gjennem K. Feilbergs forfatterskap. Hans skrifter har et visst filosofisk tilsnit; men det er ikke let at se at han kan ha tænkt sig dem som andet end som bekjendelser av en troende mand. Om kulturbevidsthed og guds bevidsthed 1893 er grublerier over det middelbare og det umiddelbare, over naturen og over gud. Paa samme linje staar: Til mysteriets theori 1897 og Gaadens løsning 1899. Videnskapsselskapets Forhandlinger for 1901 indeholder en avhandling av ham: Hvad skal vi forstaa ved aand? F. bevæger sig her i en teologisk-metafysisk diskussion som ikke har noget at gjøre med kritisk filosofisk tænkning.

Somme forfattere bærer paa en interessant maate merke av at arbeide under de for overgangstiden

eiendommelige aandelige vilkaar. Deres tænkning var fra først av orientert i ældre retning, men de er kommet under paavirkning av en mere moderne aand, uten dog derfor helt at skifte standpunkt, ialfald uten at forandringen i synsmaaterne har dokumentert sig fuldstændig i det de har skrevet. Som religionsfilosof og moralist er E. F. B. Horn en særpræget skikkelse, med tildels interessante originale synsmaater; dog syslet han mest med at lægge frem nogen smaa kritiske indfald og intentioner i et slags konverserende form uten tydeligere logiske horisonter. I 1877 utgav han sit verk: Mennesket og moralen. Skriftet har som flere andre publikationer av H. nærmest karakteren av et (liberalt) indlæg i en teologisk strid. I flere avhandlinger i Videnskapsselskapet har han kastet ut læseværdige tanker. I Videnskapsselskapets Forhandlinger for 1881 no. 6, Om personlighetsbegrebets rette omfang, gir han bl. a. en rammende kritik av visse halvt poetiske, halvt metafysiske forestillinger om personlige eksistenser hvis natur ikke kan paavises. Horn er sterkt optat av rytmens betydning som forklarende moment i det naturlige og historiske verdensbillede. Saaledes allerede i den nævnte avhandling. Utførlig fremstiller han sit syn paa denne sak i avhandlingen Periodicitetens betydning for Herbert Spencers filosofi (Vid.-selsk.s Forh. 1885 no. 20). Han søker her at paavise en viss systematisk bevægelse inden den positivistiske filosofi, slik som den utviklet sig, en bevægelse som særlig kommer tilsyne i Spencers opfatning av hvorledes rytmen gjør sig gjældende paa alle livets omraader. En tredje undersøkelse : Om muligheden af en systematisk ethik paa positivistisk grundlag, trykt i Vid.selsk.s Forhandl. 1886 no. 18, fortsætter den tankegang han utviklet i den foregaaende avhandling. Med Spencer er det i etikken skedd et fremskridt i systematiserende retning, idet pluralismen hos hans posi-1918. No. i.

tivistiske forgjængere er blit avlest av dualismen: Læren om de to motstridende motivstørrelser altruisme og egoisme, et motsætningsforhold som gir anledning til at iagtta tilstedeværet av en rytme, og som fører emnerne for værdsætningen ind under loven om kræfternes paralellogram. Selve den metodiske grundtanke hos Spencer kritiserer Horn som noget for subjektiv og summarisk, og vil ha den supplert med en anden, nemlig reglen om det symmetriske, en egenskap som særkjender det individuelle. (Er slegten eller begrepet rytmisk, saa er individet symmetrisk). — A. Wildhagen gav i 1887 ut: En fremstilling av vor tids determinisme; skriftet er meget objektivt og røber god forstaaelse av problemstillingen i den nyere tids tankegang. Olaf Ellefsen offentliggjorde i 1893 et litet skrift: Om moralens oprindelse. En psykologisk undersøgelse av moralspørgs-maalet. Med en udsigt over dets drøftelse i den engelske filosofi. Om moralens indhold er det ikke saa utbredt uenighet som om motivet for moralhandlingen. Forfatteren søker at utrede problemet særlig ved at gjøre to synspunkter gjældende: Aktivitetstrangen og sammenstøtet mellem de forskjellige individualviljer. Hverken lystkapaciteten hos subjektet eller den direkte virkning hos de lystbetonte erfaringer avgjør viljestendensen : Trangen til at være virksom, en drift til at gjøre sig gjældende hører til de bærende momenter. Det er hos mennesket en utbredt trang til at faa andre ind under sin personlige magt, paatvinge andre sine idéer og saaledes regulere andres aktivitet. Gjennem en utførlig dokumentation viser E., hvorledes det i dette ligger noget som fører utover princippet om velværet i mening av direkte selvophold. (Forøk din sjælelige aktivitets indhold og dens kontinuitet!) Til psykologisk forklaring av det moralske motivliv fremhæver E. efterligningsdriften og tillægger suggestionen en stor rolle. Men livet viser ikke bare en harmonisering, det byr ogsaa paa et spændingsforhold mellem handlingsmotivene hos de ulike individer. Moralens funktion maa søkes i en regulering av forholdet mellem forskjellige aktiviteter. Herunder volder finheten i det menneskelige personlig-hetsvæsen at moralspørsmaalet kompliceres. Forfatteren drøfter det moralsk fortjenstfulde i forbindelse med moralteorien hos Kant. Den psykologiske forskjel mellem et autoritativt moralstandpunkt og et værdimotivert griper dypt ind i spørsmaalet. Men om moralhandlingen psykologisk er motivert saa eller saa, altid har moralen som historisk livsfremtoning til særmerke at indeholde en organiserende idé. Brud paa moralen vækker saa sterk reaktion hos os fordi det krænker den organiserende tendens i den menneskelige virksomhet. Det maa kritiseres hos forf., at det ikke kommer frem hvad for utvikling — psykologisk og etisk — som gir de menneskelige handlinger den specielle egenskap av moralitet. 320

Alfred Eriksen promoverte i 1896 med en psykologisk avhandling: Vilje. Han opfatter viljen som sjælelig selvvirksomhet, og hævder i dette skrift et indeterministisk standpunkt mot naturalistiske synsmaater. Sine mest originale synsmaater har E. imidlertid utviklet i en retsfilosofisk avhandling i tidsskriftet »Samtiden« 1900: Ret og moral. Overveielser fremkaldt ved utkastet til en ny norsk straffelov. Fra formens side er dette indlæg noget utæskende, men det er aabenbart baaret av en sterk etisk følelse hos forfatteren; styrken i E.s humane fremsyn kan i dette tilfælde maales paa angrepsobjektet. Artikelen er nemlig rettet mot et lovutkast (Getz's utkast), som er blit prist av europæiske kriminalister just fordi det søkte at komme en mere menneskevenlig og i det hele liberal opfatning av strafferetten og forbryderondet imøte, og for at det, fjernt fra alt envist pedanteri, overlater saa meget til dommernes skjønE.s egne standpunkter er unegtelig meget ekstreme; men de grunder sig paa fordomsfri forstaaelse av menneskelivet og dets naturlige vilkaar. E. har at utsætte paa de retslærdes opfatning av lov og ret, at det som engang er blit fastslaat, blir godkjendt uten videre som forpligtende for samvittigheten. Han kritiserer ved den positive ret at den historisk ikke egentlig har utfoldet nogen større magt der som den moralske følelse naar de høieste værdier. Ingen ret er skapt som kan hindre de aller største forbrydelser: krigene. Og endnu er det helt utenfor rettens og lovens sætninger at man maa søke de idealer som svarer til den klareste og fineste retsfølelse. Retten nu er væsentlig stemplet av at repræsentere egennytten hos de herskende klasser, altsaa noget helt umoralsk. E. hævder at de retslærde ikke bør faa sysle med at faa i stand en straffelov paa egen haand. Under gjennemføringen av sit grundsyn gjør han flere reformidéer gjældende. Det er en forkastelig grundsætning, at nogen forbrydelser skal paatales av det offentlige mens andre bare kan forfølges av den skadelidte. Samfundet skyldte — bent imot den nuværende retspraksis — at reagere med straf hver gang virkelig moralske værdier er truet, mens alt det som er etisk likegyldig, skulde skilles ut av straffeloven og behandles rent disciplinært. Meget av det som nu staar i straffeloven, maa flyttes over til privatretten. E. paataler spor av ubeføiede indgrep i privatlivets omraade og angriper bestemmelser vedrørende arve- og eiendomsretten. Mot mang en

1 Se omtalen av Franz von Lißt i Tidsskrift for retsvidenskab 1889 av Foreløbigt udkast til almindelig borgerlig straffelov for kongeriget Norge udarbeidet av B. Getz 1887.1918. No. i.

stakkars eiendomsforbryder har staten øvet større uret end han ved sin ugjerning har øvet mot den. Ved eiendomskrænkelser er straffeutmaalingen overdreven haard. E. drøfter ogsaa de principielle straffegrunder; han holder opdragelseslæren for den eneste rigtige og forsvarlige opfatning. Hvor meget av alt dette kan ha praktisk værdi, vil man naturlig alene faa vite naar det som foreslaaes, blir maalt paa livets reale forhold. Men flere av E.s idéer er skikket til at vække til eftertanke.

Bernhard Getz († 1901), i nogen tid (fra 1876) juridisk professor, utførte som norsk retslærd et arbeide som dels er et led i en retsfilosofisk interessant utvikling, dels har direkte berøring med filosofiske synsmaater i samtiden. Den norske straffelov av 1902 er fremgaat av straffelovs-kommissionens fremlæg i 1896, og dette var igjen i hovedsaken et verk av Getz, som i 1887 kunde offentliggjøre et utkast med motiver. G. har nok for sit verk hat naturlige forutsætninger i tidens almindelige retsop-fatning og tilmed i mange punkter kunnet støtte sig paa lovarbeider i andre land, især i Italien, Schweiz og Holland, men hans arbeide har dog avgjort sin særegne fortjeneste. Er end de bærende idéer git paa forhaand og ikke skapt av G., saa er dog de enkelte standpunkter inden den saaledes optrukne ramme valgt og begrundet med selvstændighet. Og da det her jamt dreier sig om principper, saa er det al grund til at prøve det Getz har ført frem, under en filosofisk synsvinkel. I sin motivering søker G. altid at faa frem den bærende retstanke. Og maaten dette sker paa, vidner om dyp samføling med tidens retsbevissthet. Allerede maaten selve grundspørsmaalet i strafferetten er opfattet paa, røber vis eftertanke. Han tar ikke sit utgangspunkt i begrepet retsbrud eller i straffens idé. For med disse størrelser sker en evig omdannelse. Nei, utgangspunktet er mennesket, gjerningsmanden. Det gir tryg teoretisk grund. For den sjæl som handler, er konkret bestemt, ved psykologiske og sociale forhold, og hans gjerning gir et fast historisk

holdepunkt for værdsætningen. Retten, som har at tænke paa straffemidlerne og finde ut bedste straffemetoder, tar fat paa sin opgave, idet den aller først tar i 01'esyn alle de levende momenter som tilsammen betinger forbryderondet. Dermed er norsk lov blit fastsat under stadig hensyn til etisk følelse og til tanken paa det sociale fremskridtsarbeide. Den nye norske straffelov blev derfor, sammenlignet med tidligere gjældende lover, utmerket ved forholdsvis human opfatning av, hvorledes interesser skal vernes uten at hver krænkelse blir gjenstand for utidig motslag fra samfundets side. Som eksempler kan henvises til utelatelsen av dødsstraffen som straffeform, bestemmelserne om strafbart for-sok, om nødstilstand, nødverge og vildfarelsens betydning. I særlig grad fortjener Getz ros for de grundsyn han har hævdet om forholdsmaaten

overfor barn og de svakt stillede i samfundet. Paa tilraadning av Getz er den kriminelle lavalder for barn rykket op. Og det norske samfund fik fra hans haand den første praktiske utredning av princippet om at det onde som heter forbrydelse av barn, først og fremst maa motarbeides gjennem opdragelse. Den norske lov av 6te juni 1896 om behandling av forsømte barn er uttryk for denne statspædagogiske opfatning. Et motivert utkast av Getz med bestemmelser om vergeraad, om bortsættelse av barn, om skolehjem og tvangsskole og om paatale av strafbare handlinger av barn danner grundlaget. Det samme er at si om lov av 31te mai 1900 om løsgjængeri, betleri og drukkenskap. Motivene lægges frem i den samlede lovkomités navn, men de er utarbeidet av Getz. Loven hævder i forstaaelse med tidens moralske bevissthet princippet om arbeidsskyldighet og forsørgelsespligt; som det forannævnte arbeide er dette et uttryk for tanken om solidariteten ved skyldspørsmaalet og indskjærper det ansvar som kan falde paa andre, naar en person (f. eks. ved drik) sættes i en tilstand av mulig utilregnelighet1.

Ut fra synspunktet for retsfilosofien eller for en almindelig retslære kan det paa den andre siden reises endel anker mot disse bidrag fra Getz's haand til norsk retsteori. I hans utkast til straffeloven føies det paa flere punkter som en lyte at forfatteren skyr at indlate sig paa at analysere de gjældende retsbegreper. Saaledes mangler enhver utredning av skilnaden mellem forsæt og uagtsomhet. Under det vigtige og iøvrig fortjenstfulde avsnit om grunder for at gaa fri av straf (§ 52) blir nævnt som frelsende undskyldning: ikke at være sig selv mægtig; specielt at være i nogen sjæls- eller legemstilstand som hadde en slik virkning2. Ved begrepet at være sig selv mægtig har Getz fø r t ind et problem i lovstedet, ikke løst det. I den motivering han gir § 52, viser det sig (cfr. uttrykket fri vilje i § 50) at han har knyttet retsreglen i dette tilfælde til en bestemt (indeterministisk) opfatning av spørsmaalet om viljes-friheten hos mennesket. Han hævder hvor indlysende det er, at »enhver

1 Om motivene til de to sidstnævnte lovarbeider se ogsaa Bernhard Getz, Juridiske Afhandlinger, utg. av Fr. Hagerup 1901—03.

2 Bestemmelsen (i loven § 44) har under den videre behandling av lovkommissionen og ved den avgjørende instans gjennemgaat flere ændringer og fik omsider følgende skikkelse : En handling er ikke strafbar naar den handlende ved dens foretagelse var sindssyk, bevisstløs eller iøvrig utilregnelig paa grund av mangelfuld utvikling av sjæls-evnerne eller svækkelse eller sykelig forstyrrelse av disse eller formedelst tvang eller overhængende fare. Ogsaa i denne form er loven noksaa langt fra at være ideal. Enten bør loven helt stille spørsmaalet om tilregnelighet til avgjør av sakkyndigheten (retsmedicin, psykologi), eller den faar præcisere hvor dypt svækkelsen maa gripe ind, hvor sterk den tvangen, hvor overvældende den faren maa føles som skulde frita en for at bli straffet for sin ugjerning.

tilstand der virkelig fuldkommen ophæver viljens frihet, ogsaa maa ophæve tilregneligheten«. Han fører i det hele i diskussionen saken principielt hen til dette punkt om viljesfriheten, citerer mænd som Wharton, Krafft-Ebing og Caper-Liman som stette for, at lægevidenskapen i nutiden gjennemgaaende mener at enhver moralsk defekt der skal kunne bevirke util-regnelighet, maa staa i forbindelse med eller utspringe av en enten oprindelig eller erhvervet forstyrrelse i den normale hjernevirksomhet. Det er, som det sees, moderne fremskridt i kundskapen om sjælslivet som faar Getz til at vaage sig ind paa dette viljesproblem, som han bare vil ha lest i

den gamle retning. Getz retter med grund opmerksomheten ogsaa paa den indre tvang, som kan opstaa selv hos mennesker som ellers i handlingens eieblik i enhver henseende er normale, nemlig under posthypnotiske tilstander; under gjennemferingen av den psykofysiologiske tankegang mister han imidlertid igjen den nekkel han hadde i haanden. Han karakteriserer de nævnte sjælelige situationer som tilstander deri det er tvil om »viljens bundethet skal kunne henferes til en forstyrrelse av de sjælelige funktioner«. Her maa der sperres: Hvad ellers! Hvad anden mulighet skulde det være!

Av det som Getz ievrig har ydet, kan endnu et par ting sættes i forbindelse med filosofien.' I 1876 forfattet han sit opsigtvækkende debut-arbeide, Om den saakaldte delagtighet i forbrydelser (trykt i B. G.s Juridiske Afhandlinger). Naar han her viser at denne ældgamle adskilling mellem utferende og forberedende handling i dette retsspersmaal er uholdbar, saa har hans grundige kritik baade logisk og moralsk interesse. — I et foredrag i 1885, Om demokratiet, (trykt sammesteds s. 631 ff.) peker han paa en formentlig hovedstrømning i tiden, nemlig i retning av respekt for det historisk givne og av en gjensidig tilnærming mellem de forskjellige mere avgjerende filosofiske teorier. Getz takserer tilbeieligheten hos filo-ferne til at metes paa halvveien noget for heit. Et sympatisk træk er hans forsek paa at dømme retfærdig om den materialistiske tankegang. Man faar av dette foredrag indblik i hvilke filosofer som særlig utgjorde hans læsning. Han viser til skrifter av tænkere som Stuart Mill, Albert Lange, Laas, Schuppe, Spencer, Taine, Paul Janet og Lotze og flere sociologer og statsekonomer. Personlig synes han i særlig grad paavirket av filosofer som Stuart Mill og Albert Lange.

Lignende anledning som Getz til at komme ind paa problemer med retsfilosofisk betydning har Francis Hagerup hat (i 1887 utnævnt til professor i lovkyndighet i Kristiania). I Strafferettens almindelige del (jeg holder mig til utgaven av 1911) rerer han ved flere emner av filosofisk karakter; han drefter strafferettens psykologiske og etiske grundlag, de324 anathon aall. H.-F. Kl.

gjældende retsregler om forbrydelse og om subjektiv skyld som vilkaar for straf, analyserer handlingsbegrepet og viljesproblemet. Uten at ville ta avgjort standpunkt forutsætter H. i sit ræsonnement dog nærmest indeterminismens ret. Den eneste, men ogsaa den tilstrækkelige etiske begrundelse for straffen ligger i at den er en nødvendighet for det ordnede samfund. Det er en ensidighet at bare lægge vegt paa den betydning straffen kan ha for gjerningsmanden. Avgjørende for norsk ret er den opfatning, at straffeskylden alene er begrundet i maaten subjektet har forholdt sig paa til den konkrete gjerning; tonen ligger altsaa paa viljen, den retstridige vilje, i dens forhold til en bestemt akt. H. fremhæver, at utviklingen for samfundsmoral og retsorden har en naturlig tendens til at begrænse det omraade hvor det er nødvendig at gjøre straffeansvar gjældende.

Av de specielle problemer av filosofisk art som retsvidenskapen naturlig har ført tanken hos H. ind paa, kan nævnes det om aarsakssam-menhæng og retsstridighet, et emne han vier en særskilt undersøkelse i Tidsskrift for retsvidenskap 1909. I en anden artikel i samme tidsskrift (1907) tar H. op til prøving det fundamentale spørsmaal om det psykologiske grundlag for retten. Retten er et subjektivt fænomen som andre kultur- og livsgoder: kunst, videnskap og religion. Den har sit liv alene i menneskenes bevissthet. Begrepet ret forutsætter en virksom forestilling om pligt, en pligt støttet av autoriteter; en viss haandhævelse maa staa i bakgrunden. Denne haandhæving har rigtignok delvis (som ved folkeretten) nærmest karakteren av et ideal og repræsenterer i realiteten noget som bør bli sikret, endda det ikke for nærværende er det. Generelt set kan det siges at troen paa en faktisk respektert evne til at gjøre regelen gjældende er væsentlig for al ret. Denne psykologiske kjendsgjerning er, som Ihering fremhæver, forankret i bevisstheten om de behov samfundet til hver tid føler som forhaanden. De teoretiske opfatninger som H. fremstiller i denne avhandling, blir utfyldt ved en anden artikel, likeledes offentliggjort i tidsskriftet for retsv. (aargangen 1915) med overskriften: Til retsbegrebets bestemmelse. En omtale av et verk av den italienske retsfilosof G. del Vecchio gir H. anledning til at utvikle egne synsmaater, tildels av retsfilosofisk art. Han diskuterer forskjellen paa ret og moral. Moralen indeholder en dom, en værdsættelse; det gjør ikke retten som saadan. De møtes i begge at ha sit omraade i det menneskelige viljeliv. Men andet skiller begrepene. Moralen har altid til opgave at prøve retsbudene, som saaledes ikke logisk maa identificeres med moralbudene. Et stort omraade av retten er bare diktert av hensigtsmæssighetshensyn. Til det kommer at retten i mange punkter har karakteren av et kompromis. Forholdet mellem ret og moral har en speciel

hindre umoralsk gjerning. Idet denne hindring blir gjort til maalet for uttrykkelig formulerte regler, uttaler retten umiskjendelig sin tilslutning til den moralske verdensorden, slik som den er aabenbar for menneskenes sind. Om erkjendelsen av det (moralsk) gode er empirisk eller apriorisk, er i H.s øine et stridspunkt som det kan overlates filosoferne at søke at rede ut. De norske jurister vaager sig ikke ofte til at ta et avgjort standpunkt der problemene tilspidser sig til et filosofisk enten — eller1.

Fredrik Stang, professor i retsvidenskap fra 1897, har i Tidsskrift for retsvidenskap i 1905 offentliggjort en længere avhandling om viljesdogmet. Selve den psykologiske kjerne i problemet om viljen blir ikke tat op til diskussion, men forfatteren drar frem flere momenter som indbyr til filosofisk eftertanke. Viljesbegrepets betydning, faren for at la en konstruert vilje bli retsavgjørende til fortrængsel for de tilstedeværende realmomenter ved retsobjektet (retstilstanden eller retshandlingen) blir fremhævet. Avhandlingen indeholder ogsaa en kritisk analyse av den subjektive til forskjel fra den objektive fortolkningsteori. Under utviklingen av sit standpunkt (objektivistisk) faar Stang tilføre til at lægge frem flere psykologisk træffende iagttagelser om de deler av menneskenes aandelige samkvem som ikke blir klædt i uttrykkelige ord, men som likevel har reel virkelighet og kan faa retsbindende virkning

Et elementært spørsmaal inden den almindelige retslære blev optat av Herman Scheel (professor i lovkyndighet fra 1893) i en avhandling trykt i Tidsskrift for retsvidenskab 1907, Om rettens grund som utgangspunkt for læren om retskilderne. Forfatteren er opmerksom paa omslaget i det retsfilosofiske grundsyn. Den aprioriske forestilling om retten har maattet vike for et begrep som vindes ved at man studerer idéen i de konkrete forekomster i retslivet, den gjældende ret. Grundlaget for retten er spørsmaalet om hvorfor retten er gjældende. Det som man maa prøve at rede ut, er det forpligtende ved retten, særlig forpligtelsen for domstolene til at følge de gjældende retsregler. Forpligtelsen maa søkes i at domstolene har en etisk bundet funktion. Ved den gjerning de har faat anvist, skal de haand-hæve samfundets vel. Gjældende ret har til kjendemerke gavnlighét for samfundet. Her har man en metode for at rekonstruere retskilderne, d. v. s. for at faa kundskap om hvad som er gjældende ret. Scheel peker paa at blandt retskilderne er ogsaa andre momenter end sedvane og lov-

1 Se i motsætning til dette f. eks. den indgaaende diskussion av viljesproblemet hos von Liszt, Lehrbuch des deutschen Strafrechts 1903, 12. Aufl. s. 83 ff., 124 ff. Likesom A. Merkel, Finger, Liepmann, Stammler, Moddermann og Jellinek er v. Liszt tilhænger av determinismen.

2 Ut fra et logisk synspunkt har jeg søkt at gaa ind paa dette punkt under omtalen av det medtænkte realmoment. Se min Logik 2. oplag s. 85, s. 46 fg.

givning. Ogsaa det som heter umiddelbar retsfølelse, tæller med. Den regel kan ikke opretholdes, at en gjældende ret ikke optar i sig andre sætninger end dem som er uttrykt i lov, eller som allerede har manifestert sig i en sedvane. Forf. slaar til lyd for at teorien om retskilderne blir gjort mere rummelig, saa det blir plads for større frihet. Tanken hos S. gir et brukbart utgangspunkt til at bygge bro mellem leges latae og leges ferendae. En bro som det virkelige liv vandrer over uten møie til enhver tid, men som teorien har vanskelig for at rekonstruere.

Fra denne opfatning tar Nikolaus Gjelsvik, prof. i retskyndighet fra 1906, avstand i sin Inleiding i retsstudiet 1912, nemlig i avsnittet Um det finst ei tridje rettskjelde (se s. 51). Det gives situationer da det dreier sig om mulig bruk av regelen om analogien; men vanskeligheten kan være endnu større, dommeren kan ha at gaa ut over det som overhoved er uttrykkelig hjemlet av lov. Hvad princip kan da sættes op for rettens skjøn ? I slike tilfælder har dommeren at følge den veiledning som er git med allerede retslig gjældende grundsætninger, nemlig de grundsætninger som lov og sedvane er bygget paa. Men da alt det spørres efter er indesluttet i disse to regulative begreper, saa er det her ikke nogen ny tredje retskilde tilstede.

Samme verk av Gjelsvik gir i klar form flere logiske utredninger av begreper som interesserer det praktiske

retsliv og dermed moralen. Forholdet mellem vilje og retsvirkning blir f. eks. drøftet under et selvstændig synspunkt. Likesaa læren om forutsætningen og om retsbruddet.

Retsfilosofien er i Norge endnu repræsentert ved et par utpræget moderne arbeider, som begge fører spørsmaalene tilbake paa almenfilosofisk grund. I 1907 offentliggjorde O. Gjerdsjø et skrift Determinismen og dens konsekvenser særlig i etisk og religiøs henseende. Arbeidet indeholder fine analyser av de bevægelser i det indre liv som resulterer i den menneskelige gjerning. Den filosofiske tankegang blir gjennemført med stor energi; forfatteren imøteser et fremtidig samfundsliv præget av en socialiseret ansvarsfølelse. Mellem motivdannelsen og den gjerning som sker, er sammenhængen fast og nødvendig. Alt bær vidnesbyrd om det; baade enkel logisk tænkning, etisk bevissthet og den maate menneskene faktisk dømmer og handler paa, de bekjende sig nu til indeterminismen eller til determinismen. Sit deterministiske grundsyn forstaar G. som vel utdannet jurist at støtte med eksempler fra praktiske livssituationer. De mange retsfilosofiske spørsmaal om skyld, tilregnelighet, ansvar, moralgrundlaget for straffen o. 1. blir drøftet. G.s skrift, som utmerker sig ved en frisk og djerv form, er et klokt og læseværdig indlæg i den nyere filosofiske problemdiskussion.

Et stort anlagt arbeide av Herman Harris Aall er et skrift hvis 2 förste deler kom ut i 1913: Interessen som normativ idé. En filosofisk og sociologisk undersøkelse: I. Interessen som psykologisk fænomen, logisk og etisk begrep, II. Absoluthetsforestillingens psykogenese. Videnskapsselsk. Skrifter, hist.-filos. kl. nr. 1 og 2 1913. Forfatteren stiler paa at oplyse interesse-spørsmaalet særlig fra den side som har størst betydning for menneskeeksistensen, det er dets praktisk-etiske side, specielt slik som det har fundet utslag i retslivet. Den sidste gjenstaaende del blir derfor utpræget retsfilosofisk. Men A. har tat sit emne op til undersøkelse i hele dets filosofiske bærevidde. I de hittil utkomne deler ræsonnerer forf. bare forbigaaende som jurist; studierne bevæger sig mestendels paa psykologiens, etikkens, metafysikkens og religionsvidenskapens omraade. Hele verket er støpt i forfatterens egen aand, skrevet ut av eget hode, det er uten sammenhæng med den amerikanske utvikling av et lignende emne hos Pierce i slutningen av 70-aarene, senere hos Dewey og James og i det hele de saakaldte pragmatiske filosofer. A. gir indledningsvis nogen principielle utredninger, som kan stille et hvilketsomhelst værdiproblem i verden i rette kundskapsteoretiske sammenhæng; han gjennemgaar energisystemene og deres indbyrdes forhold. En viss energifremtoning har sin form i bevisst-hetslivet, og her støter vi paa interessen, som uttrykker bevissthetens forhold til midiene for at naa formaalet. I bevissthetens bygning kan man ved siden av fornemmelserne fremhæve som elementær del: behovene. Interessen støtter sig til et behov. Somme behov (ikke alle) har rang av formaal. Interessen utgaar paa et formaal og omspænder emner av høist ulike art. I et særeget avsnit om interessen som empirisk kjendsgjerning viser A. at formaalsbevisstheten har en avgjørende betydning inden kunsten og retsordenen. Han analyserer formaalsbegrepet og gjør straks op-merksom paa at bevisstheten har en tendens til at gi sig selv som formaal en suveræn plads og skrue omverdenen ned til negative værdier. Ringen av bevissthetssystemer blir avsluttet med bevisstheten som det sterkest følte tilværelsesprincip. Forf. skildrer med særlig betoning det han kalder det psykokratiske princip — et vigtig moment for den logiske opbygning av hans interessefilosofi. Det uttaler som formaal for selvbevisstheten: at kræve sin egen absoluthet og sin omverdens forgjængelighet. Det næste synspunkt er interessen som etisk problem. Et menneskelig utsyn over formaalene ender i en rangordning av dem. Da energien er virkelighetens sandeste uttryk, maa mennesket, som i sit liv er anlagt paa at virkeliggjøre energi, finde sin høieste positive lyst i at virke og skape. Forf. nærmer sig her til den Nietzscheske etik om vilje til magt. Men virke- og skape-lysten er en funktion av bevisstheten. For uten bevissthet er individet

like glæde- som smerteløst. I analogi med den psykologiske trinordning av formaalsværdierne maa den etiske hovedgrundsætning (det psykokratiske princip) gaa ut paa at tilværets aandløshet maa være forgjængelig, eller

med andre ord ut paa: at skape aand. Med dette er uttalt hvad som sætter det principielle skille mellem godt og ondt. God blir den vilje som er rettet paa at hævde bevisstheten, ond den som er rettet paa at svække den. Interesserne faar hermed en rangordning, bestemt ved denne formaals-regel. Enhver ond handling bestaar i at krænke den sande rangordning mellem interesserne, og det manende ord melder sig for menneskeperson-ligheten: Spild ikke en høiere interesse for en lavere. Av det psykokratiske princip lar sig utlede en etisk hovednorm. Forf. kalder den det teliske imperativ og formulerer den slik: Du skal ville den høieste mulighet for klimaks av tilværelsen i din egen, menneskehetens, altets stigning mot aand gjennem bevissthetens suverænitet i tilværelsen. Av dette standpunkt gir sig ogsaa løsningen av interessen som socialpolitisk problem. Grundsætningen maa være: Hvor det er nogen interesse, der er ogsaa et moralsk krav tilstede og bør være en retsordnet berettigelse. Politikken maa sigte paa det formaal at vække alle til høi est mulig interesseliv med dertil svarende livssyn, stræben og rettigheter. Det etiske rangordningsproblem løper ut i spørsmaalet om absoluthetens begrep, og 2. del av A.s verk er viet absoluthetsforestillingen, hvordan den er opstaat, og hvorvidt den gjælder. For at forstaa absoluthetstanken maa man sætte den i forhold til vor sammenlignende virksomhet. Oprindelig har vi ingen anden bevissthet om det absolute end den, at det ikke er relativt, og med hensyn til indhold vil de saakaldte absolutheter opløse sig i relativiteter, alle saa nær som bevisstheten selv som princip. Naturlovene maa ikke gjøres gjældende som undtagelse. Alle naturlover kan tilsidst bli henført under aarsaksloven, og forf. gaar i en utførlig kritik ind paa aarsaksproblemet, idet han særlig vender sig mot den tolkning Hume har git aarsaksloven 1. Hume spør efter bindeledet mellem forestillingen om aarsak og virkning og kræver det skal ytre sig som fornemmelse. Men svaret er at bindeledet har sin gode psykologiske virkelighet i behovene. Troen paa grund av aarsak har utviklet sig av troen paa grund av formaal i behovene. A. gjendriver Humes paastand: at forestillingen om det absolute i de ytre fænomeners sammenhæng — aarsaksloven har sin psykologiske forklaring i vanefænomenet. Brytninger mellem trang til at følge vaner og til at hævde organisationen i personligheten har maattet rydde vanedyret av

1 Dette avsnit er i noget omarbeidet form trykt i Zeitschr. f. Philosophie und philos Kritik 1914, bd. 154 under overskriften: Das Bewusstsein als metaphysische Quelle des Kausalgesetzes.

veien. Aarsakstrangen har sprunget like ut av denne trang til at beherske omverdenen. Forfatterens forsøk paa at opspore ytringer av absoluthets-tænkning i dens forskjellige former faar ham til at gjøre streiftog ind paa mange omraader og utvikle flere selvstændige hypoteser om sociale og filosofihistoriske emner. En særlig opmerksomhet vier han studiet av de religiøse idéer. Kapitlet om kvinden byr her paa træffende iagttagelser, og i denne sammenhæng føres frem flere vækkende tanker. En svakhet er at det videnskabelige billede av veksten for de religionshistoriske størrelser blir tegnet efter systematiske linjer, ikke efter historiske oplysninger. Den psykologiske konstruktion av trosforestillingene som forfatteren utvikler paa en original maate, blir paa den maaten nok logisk i orden, men det kan reises tvil om det historisk rigtige i helhetsbilledet. Forfatteren uttaler at den største revolution i menneskets aandsliv er den fra fatalisme til magi. Men er det saa givet at Ananke-forestillingen regelmæssig i folkekredsene har gaat forut for magi? Flere av disse begreper kan ifølge en naturlig historisk antagelse ha gaat side om side. A. peker paa den naturlige tendens hos naturmennesket til at antropomorfisere. Tingene faar en vilje fordi menneskene har en vilje. Ophavet til religionen hos de primitive folk søker A. i tilslutning til denne egenhet. Det ligger paa viljeskonflik-tens omraade. Den menneskelige vilje har møtt motstand under sit stræv. Denne motstaaende faktor har menneskene opfattet under synsvinkel av gudemagter. Guderne har oprindelig negativ virkning. For kraften blir opfattet som negativ naar den hindrer mennesket i at utfolde sine viljes-anlæg. I denne religionstilstand førte magien til en forandring. Het det før: Forbudt, saa lød det nu: Hersk over verden! Mennesket fandt støtte i religiøse forestillinger for at trumfe sine forsæt igjennem. Et næste trin i gudsidéens historie er naadd naar man hos guderne tænker sig enhet i væsen, men absolut forskjel i magt: numenforestillingen opstaar. Paa samme tid sker inden religionsidéernes ramme en utvikling i retning av tanken paa en indre absoluthet. De onde magter, den haarde skjæbne blir overvundet ved at bevisstheten blir overmægtig. Bevisstheten blir en absolut substans. Det kommer op en lære om en udødelig sjæl. Paa denne maaten førte en religiøs utviklingslinje til at hævde bevisstheten som det overmægtige princip.

Konsekvensen var at alle ytre kjendsgjerninger blev relative, ingen vanskelighet ubeseierlig, ingen synd uoprettelig. Men et overmægtig er endnu ikke et absolut princip. For at forstaa hvorledes mennesket er kommet til at fastslaa bevisstheten som det absolute, maa man søke videre om og trænge dypere ned i menneskenaturen. A. viser til den instinktive følelse hos ethvert individ om at med bevisstløshet hører alt op, desuten til de uendelige dyp i følelses- og stem-

ningslivet. Indtrykkene utenfra blir trykket ned til noget underordnet i forhold til det egentlige personlighetsliv. Bevisstheten utvikler en selv-opholdsdrift i flere former, saa sterk at den sætter hensynet til livet tilside for det aandelige krav. Religionene har det tilfælles, at deres absolutheter har ligget i noget utenfor bevissthetens egne lover. De mest primitive absolutheter fandtes i det ukjendte, fremmede: anankestadiet. Senere traadte til ubestemte forestillinger om en hemmelig ophøiet kraft som støttet menneskets behov: magistadiet. Saa den vigtige religionshistoriske periode, da forestillingene om det vidunderlige hellige var knyttet til personligheter. Den religiøse følelses næste epoke vil kanske knytte sig til forestillingen om idéers hellighet, bevissthetslover. Den centrale tanke maatte da bli noget i retning av det psykokratiske princip og hævdes i gjerning gjennem en verdensvirksomhet som gaar ut paa at forvandle'ubevisst energi til bevisst. A. gjør opmerksom paa, at den bevissthet som trodser paa altets aandsbestemthet ved bevissthetens seier over tilværelsen, har sit hvilepunkt mere i karakter end i forstand. I kraft av dette hævder følelsen bevissthetens supremati som uopgivelig lov ogsaa mot forestillinger om skranker som i øieblikket synes uoverstigelige. Interessen som normativ idé faar den opgave at bygge op denne tilværelsens høieste organisation.

Med det sidstnævnte arbeide er vor fremstilling av filosofihistorien i Norge rykket saa langt frem som tiden med dens almindelige tænkning i øieblikket. Men inden den filosofiske drøfting naadde et virkelig moderne trin og arbeidet med den nyere eksakte videnskaps og de prøvede meto ders midler, hadde Norge maattet vente en stund.

14. Erfaringsfilosofiens gjennembrud. Arne Løchen og fckç. B.-R. Aars.

Den principielle tilslutning til erfaringsfilosofien blev først tat for god ved universitetet i Kristiania da aarhundredet var omme, idet Arne Løchen 1900 blev utnævnt til ekstraordinær professor. L. hadde været paa tale som norsk filosof allerede ved Lyngs død i 1884. Men posten som Lyngs eftermand blev paa Monrads tilskynding tilbudt den svenske teolog og filosof Wikner, som hadde sin utdannelse i Boströms skole. I samme aand blev avgjørelsen truffet ved den nye embedsledighet ved universitetet i 1888. Efter at ha skrevet en prisavhandling om et emne fra sprogpsykologien i 1877 studerte L. nogen aar i Frankrike og Tyskland positivistisk filosofi og psykologi efter nyere metoder (Taine, Laas, Wundt, G. E. Müller). 140

anathon aall.

H.-F. Kl.

ningslivet. Indtrykkene utenfra blir trykket ned til noget underordnet i forhold til det egentlige personlighetsliv. Bevisstheten utvikler en selv-opholdsdrift i flere former, saa sterk at den sætter hensynet til livet tilside for det aandelige krav. Religionene har det tilfælles, at deres absolutheter har ligget i noget utenfor bevissthetens egne lover. De mest primitive absolutheter fandtes i det ukjendte, fremmede: anankestadiet. Senere traadte til ubestemte forestillinger om en hemmelig ophøiet kraft som støttet menneskets behov: magistadiet. Saa den vigtige religionshistoriske periode, da forestillingene om det vidunderlige hellige var knyttet til personligheter. Den religiøse følelses næste epoke vil kanske knytte sig til forestillingen om idéers hellighet, bevissthetslover. Den centrale tanke maatte da bli noget i retning av det psykokratiske princip og hævdes i gjerning gjennem en verdensvirksomhet som gaar ut paa at forvandle'ubevisst energi til bevisst. A. gjør opmerksom paa, at den bevissthet som trodser paa altets aandsbestemthet ved bevissthetens seier over tilværelsen, har sit hvilepunkt mere i karakter end i forstand. I kraft av dette hævder følelsen bevissthetens supremati som uopgivelig lov ogsaa mot forestillinger om skranker som i øieblikket synes uoverstigelige. Interessen som normativ idé faar den

opgave at bygge op denne tilværelsens høieste organisation.

Med det sidstnævnte arbeide er vor fremstilling av filosofihistorien i Norge rykket saa langt frem som tiden med dens almindelige tænkning i øieblikket. Men inden den filosofiske drøfting naadde et virkelig moderne trin og arbeidet med den nyere eksakte videnskaps og de prøvede meto ders midler, hadde Norge maattet vente en stund.

14. Erfaringsfilosofiens gjennembrud. Arne Løchen og fckç. B.-R. Aars.

Den principielle tilslutning til erfaringsfilosofien blev først tat for god ved universitetet i Kristiania da aarhundredet var omme, idet Arne Løchen 1900 blev utnævnt til ekstraordinær professor. L. hadde været paa tale som norsk filosof allerede ved Lyngs død i 1884. Men posten som Lyngs eftermand blev paa Monrads tilskynding tilbudt den svenske teolog og filosof Wikner, som hadde sin utdannelse i Boströms skole. I samme aand blev avgjørelsen truffet ved den nye embedsledighet ved universitetet i 1888. Efter at ha skrevet en prisavhandling om et emne fra sprogpsykologien i 1877 studerte L. nogen aar i Frankrike og Tyskland positivistisk filosofi og psykologi efter nyere metoder (Taine, Laas, Wundt, G. E. Müller).1918. No. i.

I 1888 offentliggjorde han: Spørsmaal vedkommende de afasiske sygdomme. Det første norske arbeide som lægger et studium av bevissthetsforeteelser paa hjernefysiologiens grund og bruker de naturvidenskabelige metoder for at løse et specialproblem inden sjælslivet. Her blir de spørsmaal drøftet som hænger sammen med afasien og gjenkjendingen. Associationenes rolle blir prøvet til flere sider. Ved gjenkjendingen av synsobjekter er det vigtig, at sanselig iagttagne deler av gjenstanden ogsaa gjør nærværende for os saadanne deler av den som ikke var med i selve det oplevede sanseindtryk, men som blir ventet. Paa den maaten arbeider »aand« (d. v. s. hukommelse) og sanseverktøi sammen for at gjøre det iagttagne billede fuldstændig. Allerede 3 aar tidligere (1885) hadde L. utgit et andet verk: Om John Stuart Mills logik. En kritisk studie. Den aprioriske rationalisme er mot videnskapens aand, men ogsaa empirismen er utilstrækkelig begrundet hos Mill, noget L. viser gjennem en kritik av begrepene erfaring, kausalitet og logiske grundsætninger. Foruten flere avhandlinger i »Nyt tidsskrift« (Hvad er filosofi? Lidt om hypnosen. Naturforskning og fantasi. Poul Møller og Hegels filosofi o. a.) har L. utgit en monografi over Welhaven, samt 1913: Digtning og videnskab. Det er en samling filosofiske essays, deriblandt en om intuition, deri han bl. a. søker at sætte Bergson-filosofien i rette lys. I 1917 gav L. ut: Fantasien. Et stykke av sjælelæren. Det populærvidenskabelige arbeide gir en anlyse av denne sjælsevne og en utredning av dens produkter i aandslivet, særlig i digtningen. Problemene faar jo ikke saa fast form, som man vil kunne gi dem naar det videnskabelige apparat er mere fyldig blit tat op med i drøftningen. Men emnerne er grundig underbygget og fremstillingen interessant. Sammenlign ogsaa avhandlingen: Det personlige grundlag for livsanskuelsen, deri L. peker paa, at det som tilsidst gjør utslaget for det filosofiske grundsyn, unddrar sig videnskapens avgjørelse og skjuler sig i personlighetens indre liv.

Fra 1900 var Kr. Birch-Reichenwald Aars gjennem en række av aar universitetsstipendiat i filosofi, † 1917. Han har utfoldet en frugtbar, flersidig og selvstændig virksomhet som gransker og tænker; med rette har utgiveren av det filosofihistoriske oversigtsverk Ueberweg-Oesterreichs Grundriss der Geschichte der Philosophie (11. oplag 1916) i indholdsoversigten over Norge opført Aars som en der i fortrinlig grad repræsenterer den norske filosofi. Hans arbeider gik til at begynde med for en del i eksperimental-psykologisk retning; senere har han væsentlig vendt sig til moralpsykologien, kundskapsteorien, religions- og retsfilosofien. Hans forskjellige arbeider er offentliggjort paa flere sprog, ikke faa er kommet ut i utenlandske tidsskrifter og mere end én undersøkelse har fundet paaagt-

ning i den internationale filosofiske diskussion. I psykologien, deri han ikke har rukket til at utføre noget større eksperimentelt verk, har han særlig syslet med undersøkelser paa farvesansens omraade og med spørsmaal av interesse for pædagogikken 1. Han har desuten utgit flere avhandlinger om problemer tilhørende det almindelige sjæleliv 2, en i sin art fortrinlig kort orientering over psykologien i den skikkelse den har faat efter at de nyere

eksperimentelle og fysiologiske metoder har trængt igjennem. Indledning til psykologien, 1898, og et større skrift: Zur psychologischen Analyse der Welt, Projektionsphilosophie 1900. Gjennem talrike arbeider har Aars søkt at trænge ind i den indre logiske og reale sammenhæng som raader mellem vort naturlige sjælsliv, vor erkjendelses væsen og vort verdens- eller virkelighets-billede. Blandt andet har han offentliggjort avhandlinger om erkjendelsens psykologi i tidsskriftet »Psyke« (1907 og 1908), som han var norsk medutgiver til3. I sit hovedverk, Zur psychologischen Analyse der Welt, forsøker A. at bestemme de bevissthetskjendsgjerninger, som ytrer sig som tro paa at det eksisterer en utenverden og et sjælsliv hos andre (end en selv). Han føres under dette til at regne op 7 hovedgaater i sjælelivet: Oplevelsens elementer med deres forskjellige sider, sammenligningen (en fundamental gaate); tidsbevissthetens dobbelte projektion i sukcession og forventning; symbol- og analogi-projektionen (psykologisk uttrykt den assimilerende virksomhet); opmerksomheten; troen paa at

1 Der aesthetische Farbensinn bei Kindern, Z. f. paed. Psychologie I, 1899. Om styg skrift, „Vor Ungdom" 1900. Opdragelse og hypnose, sammesteds 1900. Unterss. üb. Farbenmischung im Auge, Chr. Vidsk.selsks. Skrifter, mathem.-naturvidsk. kl. 1897 nr. 8; sammenlign Unterss. üb. Farbeninduktion, sammesteds 1895, Nr. 3. La fatigue cérébrale, Ergographstudien ausgeführt von A. u. Larguier des Bancels, "L'Année psychol. 1901. Notes sur l'attention, sammesteds 1902.

2 Tanker og Syn 1894. Zur Biogenese der spontan erregten Empfindungen, Nordisk Arkiv for mathematik og naturvidenskab bd. 22, en undersøkelse som har vakt opmerksomhet paa kyndig hold. über die Beziehung zwischen der Tatsache der Reizhöhe und des apriorischen Causalgesetzes, Z. f. Psychologie 19. Die Erwartung, sammesteds 22. Haben die Naturgesetze Wirklichkeit ?, Chr. Vidensk.selsks. Forhl. 1907, nr. 10. The parallel relation between the soul and the body, sammesteds hist.-filos. kl. 1898, nr. 7. Monisme, dualisme et parallelisme psychophysique, Atti del V Congresso intern, di Psicologia 1905 — 06.

3 Zur Bestimmung des Verh. zw. Erk.theorie u. Psychologie, Zt. f. Philos. 122, 1903. Eco de la logica pensado, Internac. scienca Revuo 4, 1907. La nature de la pensée logique, Revue de Métaphysique et de Morale 17, 1907. Das Denken und die objektive Welt, Archiv f. system. Philosophie ar, 1915. Les hypothéses comme base des idées générales et des abstractions, Comptes rendus du Congr. de Philos, ä Geneve

. 1904. Særlig maa henvises til det store verk: Die Idee. Zum Ursprung des Gedankens, zur Theorie der Begriffe und zur Kritik der Vernunft, Vidsk.selsk. Skrifter, hist.-filos. kl. i. 1911. Energie-Lehre und Pragmatismus, særtryk, Heidelberg 1908. Pragmatismus und Empirismus, Ztsch. f. Philos. 1909. The world around us. Vidsks.-selsk. Skrifter hist.-filos. kl. 1915. Das Denken und die objektive Welt (Archiv f. sy-stemat. Philos. 1916).1918. No. i.

sjælelige rørelser som ikke blir sammenlignet av mig, blir sammenlignet allikevel (nemlig av andre personer); det sidste gir grundlaget til idéen om at mit eget jeg er en enhet. Det verdensbillede A. har opfattet, er hverken et enkelt produkt av fysiske kræfter eller av rent aandelige virksomheter. Han vender sig med styrke mot enhver apriorisk konstruktion og stiller op den regel, at ingen gjenstand maa bli projicert i verden, medmindre den blir tænkt som en direkte og nødvendig aarsak til en bestemt oplevelse. Aars indiater sig her paa en metafysisk diskussion, noget han oftere gjør uten sky. I denne sammenhæng kan henvises bl. a. til flere avhandlinger i »Samtiden«: Naturen og viljen. Om den kritiske filosofi. Lidt om materialismen 1. Det meste arbeide har A. nedlagt i studiet av morallivet; han har her gjort dyptgaaende analyser, idet særlig den psykologiske synsvinkel har været fremherskende2. Allerede i 1896 utkom hans Die Autonomie der Moral, mit besonderer Berücksichtigung Immanuel Kants. Hovedverket er det omfangsrike skrift Gut und Böse. Zur Psy-chologie der Moralgefühle. Vidsk.-selsk. Skr., hist.-filos. kl. 1907 nr. 3. Først analyserer A. de begreper som har mest at si for moralvidenskapen. Det som heter moralbevissthet, og som ytrer sig i at man stempler en bestemt gjøremaate som god eller ond, er visse følelsesbetonede rørelser i vor dømmende bevissthet. Hovedretningene for moralfølelsen er harme og beundring. Av den egocentriske kritik over andre er vokset op en hetero-centrisk kritik over ens eget

jeg. Det nyttige dækker ikke moralvurderingen, men er et sproglig uttryk for saadant som har indirekte værdi. Under moralværdsætningen kommer mennesket til at stille krav til sig selv paa egenskaper som det ikke eier, og til at sigte paa goder som ikke falder sammen med den direkte trang til velvære. De følelsesværdier det dreier sig om i moralen, er kommet frem under et menneskelig samliv som er blit præget av begreper som magt og avhængighet, ydelse og vederlag, suggestion og tradition, desuten av visse elementære drifter og behov: sult, kjøns-drift, trang til selskap, vilje til magt. Denne opfatning styrker A. ved at gi utsyn over en mængde sociale tilstander, ældre og nyere politiske og retsfilosofiske idealer. En specialundersøkelse av retsfilosofisk art er hans avhandling i Kulturens historie, utg. av Visted, 2. del, 1912: Ret og

1 „Samtiden" 1898, 1900, 1903.

2 Se foruten de nedenfor nævnte verker: Analyse de l'idée de la morale, Vidsk.-selsk.s Skr., hist.-filos. kl. 1899. La responsabilité morale, Bibliothéque du Congrés internat, de Philos. II, Paris 1900. Les idées morales et l'hérédité antimorale, Comptes rendus du Congr. de Philos, ä Geneve 1905. Der Hass und die Liebe, Archiv f. system. Philos. 14, 1908. Die Lüge als Bedingung der Moralentwickelung. Særtryk, Heidelberg 1908.334

moral1, som støttet av et stort material av etnologi og historie diskuterer de vigtigste livs- og retsforhold i gjennemført moderne aand. Endelig omfatter Aars's produktion ogsaa religionsfilosofien. I 1915 utgav han (Vidsk.-selsk. Skrifter) avhandlingen: Religion og værditro2. Skriftet Tømmermandens søn 1910 er et forsøk paa at stille Jesu lære under almindelige, tankemæssig avklarnede synspunkter. I det netop utkomne arbeide Filo-soferne i pensionatet (1916) har han i dialogform drøftet dype livsspørs-maal. Om skjæbne og gud, aand og stof, energi og virkelighet. Desuten med særlig følelse — om lidelse og det onde. Et stille alvor i problemopfatningen, en overbevisende sanddruhet i undersøkelsen, en ædel tro paa personlighetslivets sak og paa aandens høie maal karakteriserer dette dypt menneskelige skrift. Den som søker at klyve høit med sin tanke, den som har følt smerten av tilværelsens mørke og motsigelser, vil ha mang en gjenkjending og ledes frem til mange drømmefulde anelser under læsningen.

15. Norske eksperimentalpsykologiske og psykofysiologiske studier.

Den nye arbeidsmaate i filosofien blev efterhaanden ogsaa i Norge repræsentert ved bidrag til psykologien, som jo var det omraade de forandrede metoder fortrinsvis kom fra.

Det første norske eksperimentelle arbeide som blev utført over et psykologisk emne, er et av Sigvardt Thorkelson, trykt i Vid.selsks. Forhandl. 1885: Experimentelle undersøgelser av tidssansen. Th., som gik ivei med undersøkelsen under veiledning av Wundt i Leipzig, leverer i dette arbeide et agtværdig bidrag, et av de første, til diskussionen om Webers lov gjælder for tidssansen. Det psykologiske storverk som Wundt holdt paa at grundlægge i psykologi saavelsom i filosofi, blev gjenstand for en forstaaende og utførlig fremstilling i G. Halvorsen: Grundtræk av metafysik, naturfilosofi og aandsfilosofi, iste del: Grundtræk av metafysik 1891. Forfatteren tar rundskue over den almindelige situation,

1 Samme emne har A. ogsaa forfulgt historisk, nemlig i sin undersøkelse: Europas første sociolog Platon, Aristons søn, Vidsk.selsk. Skr., hist.-filos. kl. nr. i 1912. Aars har idethele gjentagende syslet med emner fra den græske filosofi: Die intellektuelle An-schauung im System Platons, Ztschr. für Philosophie 1910. Ideen als Einheiten, Archiv f. Geschichte der Philos. 1911.

2 Sammenlign avhandlingen: La religion devant la psychologie, Atti del V Congresso intern, di Psicologia 1905 — 06. 334

moral1, som støttet av et stort material av etnologi og historie diskuterer de vigtigste livs- og retsforhold i gjennemført moderne aand. Endelig omfatter Aars's produktion ogsaa religionsfilosofien. I 1915 utgav han (Vidsk.-selsk. Skrifter) avhandlingen: Religion og værditro2. Skriftet Tømmermandens søn 1910 er et forsøk paa at stille Jesu lære under almindelige, tankemæssig avklarnede synspunkter. I det netop utkomne arbeide Filosoferne i pensionatet (1916) har han i dialogform drøftet dype livsspørs-maal. Om skjæbne og gud, aand og stof, energi og virkelighet. Desuten med særlig følelse — om lidelse og det onde. Et stille alvor i problemopfatningen, en overbevisende sanddruhet i undersøkelsen, en ædel tro paa personlighetslivets sak og paa aandens høie maal karakteriserer dette dypt menneskelige skrift. Den som søker at klyve høit med sin tanke, den som har følt smerten av tilværelsens mørke og motsigelser, vil ha mang en gjenkjending og ledes frem til mange drømmefulde anelser under læsningen.

15. Norske eksperimentalpsykologiske og psykofysiologiske studier.

Den nye arbeidsmaate i filosofien blev efterhaanden ogsaa i Norge repræsentert ved bidrag til psykologien, som jo var det omraade de forandrede metoder fortrinsvis kom fra.

Det første norske eksperimentelle arbeide som blev utført over et psykologisk emne, er et av Sigvardt Thorkelson, trykt i Vid.selsks. Forhandl. 1885: Experimentelle undersøgelser av tidssansen. Th., som gik ivei med undersøkelsen under veiledning av Wundt i Leipzig, leverer i dette arbeide et agtværdig bidrag, et av de første, til diskussionen om Webers lov gjælder for tidssansen. Det psykologiske storverk som Wundt holdt paa at grundlægge i psykologi saavelsom i filosofi, blev gjenstand for en forstaaende og utførlig fremstilling i G. Halvorsen: Grundtræk av metafysik, naturfilosofi og aandsfilosofi, iste del: Grundtræk av metafysik 1891. Forfatteren tar rundskue over den almindelige situation,

1 Samme emne har A. ogsaa forfulgt historisk, nemlig i sin undersøkelse: Europas første sociolog Platon, Aristons søn, Vidsk.selsk. Skr., hist.-filos. kl. nr. i 1912. Aars har idethele gjentagende syslet med emner fra den græske filosofi: Die intellektuelle An-schauung im System Platons, Ztschr. für Philosophie 1910. Ideen als Einheiten, Archiv f. Geschichte der Philos. 1911.

2 Sammenlign avhandlingen: La religion devant la psychologie, Atti del V Congresso intern, di Psicologia 1905 — 06.1918. No. i.

slik som den fortoner sig under de hjemlige norske forhold, og holder bl. a. avregning med den gjængse teologiske metafysik.

Slik som sjælestudiet har utviklet sig, er det en sterk naturlig forbindelse mellem psykologien og visse grener av medicinen, noget allerede Treschow er opmerksom paa. Et uttryk for komplikationen mellem disse studier er det moderne fag psykiatrien, den videnskabelige granskning av det syke og abnorme sjæleliv og dets rette behandling. Mænd som Carl Looft og S. Dahlstrøm har med sine studier tat sigte paa sjælelige særforeteelser hos barn og hos socialt utskeiende individer; deres metodiske omhyggelige undersøkelse har pædagogisk og social interesse. Betydeligere verker har været offentliggjort av psykiatrene Ragnar Vogt, Hans Evensen og Paul Winge. Ragnar Vogt, prof. i psykiatri, har i Kraepelins Psychol. Arbeiten 3. bd. 1901 offentliggjort en eksperimentalpsykologisk undersøkelse, som har kastet lys over bevissthetens opøvings- og samlingsevne, og som senere er blit stadig brukt i den psykologiske litteratur. Den har til overskrift Ueber Ablenkbarkeit und Gewöhnungsfähigkeit. V. fremhæver hvor vigtig det er for individet, naar det er optat med noget, at ha en maalforestilling. At ha sikre varige maalforestillinger gjør en skikket til at samle sit sind. Hvor hukommelseslivet er svækket og sindet ute av likevegt, der vil individet ha let for at bli »adspredt«. Saaledes hos sinds-syke. Forholdet ytrer sig i flere former. Tankerne blir ikke ordnet i forhold til et almindeligere maal, eller det er overhodet ingen ret sammenhæng mellem forestillingene. Forsøkene, som blev gjort med flere friske og et par syke, gik bl. a. ut paa at maale tilbøieligheten til adspredthet; det blev indført forstyrrende faktorer, og deres

virkning paa den specielle arbeidsydelse blev iagttat og skildret. Arbeidsydelsen var reaktionsbevæ-gelser, opfatnings-, associations- og hukommelsesydelser. Sysselsættelsen med hovedarbeidet blev planmæssig krydset av ting som la beslag paa individets bevissthet, altsaa under selve hovedarbeidet en række sidearbei-der for bevisstheten. Saadanne var: at opfatte et sanseindtryk, utføre en bestemt reaktionsbevægelse eller gjøre et associations- eller hukommelses-arbeide av en viss størrelse. Under dette holdt V. øie med, hvad det gjorde til saken om de konkurrerende akter var indbyrdes i slegt med eller fremmed for hverandre. Videre agtet V. paa øvelsens rolle og virkningen av at man vænnet sig til forstyrrelsen. Først og fremst prøvdes opfat-ningsevnen under forstyrrelser som blev ført ind med bestemte avbrytelser. Forsøkspersonen skulde opfatte meningsløse stavelser som blev vist ham, mens han blev forstyrret ved at maatte banke med fingeren for hver gang (19 ganger i minuttet) det lød et metronomslag. Eller han hadde ved hvert 4de metronomslag at gjøre en dobbeltbevægelse (altsaa atter en hukom-336

melsesydelse). Til dette sluttet sig an'dre opgaver av lignende art. V. kommer til følgende resultat: Har forstyrrelsen formen av en sanseiagttagelse, saa generer den ikke stort. Et og samme sidearbeide virker høist forskjellig ved de ulike arbeidsformer. At utføre enkle bevægelser (med fingeren) generte ikke synlig arbeidet med at opfatte; derimot blev ydelsen ringere, tildels meget ringere, naar det forstyrrende sidearbeide var at gjøre en bevægelse som krævde bevisst overlæg eller var at lære og huske noget. Det hjælper svært at bruke smaa frie pauser i hovedarbeidet; man kan da taale en god del forstyrrelse. Eksperimentene viser, at sjælen har en tilbøielighet til at greie hovedvanskelighetene ved et vedvarende arbeide i det øieblik da det andet vedvarende arbeide byr paa de mindste vanskeligheter. En del av V.s eksperimentelle undersøkelser er viet de erfaringer man gjør naar man paa samme tid skal si frem et digt og som hovedydelse addere og lære utenad nogen tal, dels saa at man skriver summene ned, dels saa at man bare merker sig dem i hodet. I sidste fald viste det sig at indprentningsmetoden hadde meget at si. En som arbeider med optiske billeder (av tal), kan greie sig godt; den som støtter sig (motorisk) paa det indtryk han har naar han med læberne uttaler talordene, er ilde ute. V. kan sammenfatte sin dom slik: Naar det gjælder om paa samme tid at fuldføre to ydelser som kræver samme sjælelige hjælpemidler, saa maa det ene enten bli indpasset i pauserne for det andet, eller dersom det ikke gaar, saa maa man prøve at hjælpe sig ved sjælelig arbeide av anden art i det ene tilfælde end i det andre. Sker bevægelsen paa forskjellige psykomotoriske omraader, saa trænger de ikke at forstyrre hverandre noget videre. En kan øve sig op til at skrive et digt mens en sier frem et andet digt. Overhodet turde her skjule sig en regel for sjælelivet. To fuldkomment indøvede arbeider som støtter sig paa forskjellige psykiske hjælpemidler, kan tilpasse sig i den grad til hverandre at de kan ske samstundes uten at forstyrre hverandre gjensidig. Tilvænningen sker i almindelighet raskt i førstningen, efter nogen dager blir fremskridtene smaa. R. streifer i sin avhandling problemet om indøving og berører et par punkter som er blit ivrig undersøkt gjennem senere utførte psykologiske arbeider. Han peker paa endel eiendommelige feilfænomener, hvorledes man kommer til at skrive feil eller snakke feil under læsningen. S. 192 ff. i avhandlingen gjør han •opmerksom paa noget som lyder som en anticipation av det senere eks-pertmentelt fastsatte saakaldte Ranschburgske fænomen: At like indtryk hemmer hverandre1. I det hele maa disse studier karakteriseres som meget

1 P. Ranschburg, Ueber Hemmung gleichzeitiger Reizwirkungen, Ztschr. f. Psychologie, bd. 30, 1902. Sammenlign A. Aall, Zur Frage der Hemmung bei der Auffassungfilosofien i norden.

frugtbare og meget elegant utfert. Vogt har med rette opfattet at de gir et dypt indblik i de naturlige anlæg hos de forskjellige typer av bevissthet. Til denne avhandling av V. slutter sig andre arbeider over emner som fører ind paa psykologiske og filosofiske spørsmaal1. Skriftet: Arve-lighetslære og racehygiene 1914 ender med at stille de moralske synspunkter op som racehygienens problem gir anledning til, og gir i et til-lægsavsnit et omrids av sjælelivet, slik som det utfolder sig paa de naturlige menneskelige instinkters grund. I kort og præcis form

behandler forf. her paa. selvstændig maate flere spørsmaal med fundamental betydning for den individuelle og sociale menneskelige tilværelse.

Hans Evensen offentliggjorde til belysning av ungdomsaarenes sindssygdomme i 1904 et arbeide Dementia præcox. Støttet paa egne iagttagelser og paa studier av andre psykiatrers granskninger gir E. et selvstændig bidrag til kundskapen om de forskjellige former av de i unge aar optrædende forstyrrelser i bevissthetslivet. Resultatene av den eksperimentelle psykologi er ikke i nævneværdig grad utnyttet for øiemedet, og i den videnskabelige karakteristik forutsættes de elementære psykologiske begreper kjendt, uten at forf. indiater sig paa nogen nærmere analyse av deres natur eller indbyrdes sammenhæng; men de er gjennemgaaende opfattet i samhøve med den nyere videnskap om sjælelivet, og verket indeholder et rikt stof til bedømmelse av bevissthetsabnormiteter. Under de 5 avsnit som omhandler de enkelte sygdomstegn, har de 4 et rent psykologisk indhold; samme synspunkt gjør sig atter gjældende for forfatteren der han tar op de teoretiske overveielser over sygdomsfænomenet (avsnittet psykologiske betragtninger)2. Psykologiske og psykologihistoriske synsmaater

gleicher Reize, sammesteds bd. 47 1908 og R.s gjensvar Ueber die Wechselwirkungen gleichzeitiger Reize im Nervensystem und in der Seele, sammesteds 1913. Om den rette forstaaelse av det merkelige fænomen strides det endnu.

1 Avhandlinger i Norsk mag. f. lægevidenskap 1902 no. 6, 1904 no. 12 og 1903 til 1908: Psykisk avledning og avledningsterapi. Senetransplantationens psyko-fysiologiske forklaring. Psykiatriens grundtræk. Videre: Hysterisk sindssygdom. Erindringslovene og deres praktisk-terapeutiske anvendelse (Tidsskrift for nord. retsmedicin og psykiatri 1902 og 1911). Alkoholens indflydelse paa sjælsevnerne (Den norske lægeforenings smaaskrifter 1911 no. 20). Personlig frihet (N. S. U. A. smaaskrift no. 10 1912). Die psychophysiologische Erkläiung der Sehnentransplantation (Archiv f. d. ges. Psychologie 5 bd. 1905). Die hysterischen Dissoziationen im Lichte der Lehre von der Energie-Absorption. Zur Psychophysiologie des Negativismus. Ueber den Begrift" der „Anregung", bzw. „Perseveration" der kortikalen Vorgänge. Zur Psychologie der katatonischen Symp-tome. Plethysmographische Untersuchungen bei Geisteskrankheiten; alle i Centralblatt für Nervenheilkunde und Psychiatrie 25, 26, 27, 29 Jahrgang.

2 Et mere populært psykiatrisk arbeide, som stiller op flere psykologiske og etiske synspunkter, er det av A. Th. Dedichen 1898, Paa begge sider af sindssygdommenes grænse.

er blit utviklet av Paul Winge i flere arbeider. I 1896 gav han ut en studie Den retsmedicinske undersøkelse af den sindssyge lovovertræder. Det er et indlæg i den medicinsk-retsvidenskabelige strid om tilregnelighet og ansvar hos lovovertræderen. Skriftet indeholder en psykiaters sakkyndige kritik over visse synsmaater og standpunkter som netop var gjort gjældende i den norske straffelovskommissions lovutkast. Det gir et godt billede av de diskussioner ogsaa av filosofisk, psykologisk art som en reform indenfor retslivet kan gi anledning til. W. fremhæver at det sakkyndige skjøn alene maa gaa paa bevissthetstilstanden hos individet, mens spørsmaalet om tilregnelighet er en sak av en helt anden orden. Den sjælelige personlighet maa sees under et rent biologisk synspunkt. Det naturvidenskabelige princip om lovmæssighet og aarsakssammenhæng maa hævdes som gjældende ogsaa for bevissthetsforeteelserne. Følgen er at det videnskabelig set ikke længer gaar an at operere med saadanne størrelser som en sjæl med fri vilje. W. selv kan dog ikke undvære begrepet en relativ fri vilje; han finder den aabenbaret i valgfriheten og skildrer viljen psykologisk som en kamp mellem driftene og kontrastforestillinger. Hans kritik over den famlende og misvisende behandling som norske jurister hadde git de psykologiske punkter i lovutkastet, er ord i rette tid. — Et omfangsrikt verk fra samme haand er: Den norske sinds-sykeret, historisk fremstillet, iste bind, Vid selsk.s Skr., mat.-naturv. kl. 1912 no. 10. Den indledende del gir i første kap. en fremstilling av fortidens psykologiske og psykiatriske forestillinger og begreper. I den oprindelige animisme, som man raaker hos alle folk paa primitivt kulturtrin, sker en virkelig forandring, idet man kommer til at lægge særlig bret paa respirationen. Iagttagelsen av aandedrættet blir utgangspunkt for en ny opfatning av sjæl og liv. En dualistisk opfatning av sjælens og stoffets verden refererer sig fra nu av bare til

forhold hos mennesker og dyr (tildels ogsaa planter). Utviklingen av begrepet sjæl og aand gjennem-løper flere faser, som W. skildrer, idet han sondrer mellem 3 lag, et ældste, et mellemste og et yngste lag. iste trin: Man opfattet, at eks-spirationen var nødvendig for at livet skulde vare, eksspirationsfænomenet maa allerede tidlig ha været iagttat av urmennesket; paa det tyder flere sproghistoriske kjendsgjerninger. 2det trin: Man iagttok og vurderet »respirationen« som et livsfænomen av grundlæggende betydning. 3dje trin : Frigjøring fra animistisk og anden religiøs mystisk overtro, det gjøres forsøk paa at opfatte fænomenene i sjælelivet videnskabelig. Det maa mot W. indvendes at det neppe kan være grund til at sætte en saadan kløft mellem iagttagelse av utaandingen og dens nødvendige korrelat ind-

aandingen at man skulde kunne gjøre denne skilnad til grundlag for en periodeinddeling for menneskenes opfatning av sjælen og livet. Paa den andre side har refleksionen paa »aanden« som noget der er inde i mennesket før det pustes ut, sikkert været med paa at forme idéen om sjæl og liv. Ogsaa det som er inde i legemet, respirationsstoffet, blir opfattet som et slags materie; den henlægges til visse organer som man merker rører sig. Hjertet slaar, mellemgulvet løftes. En nærliggende tanke er at forholdet til legemet kan løses. Sjælebytningslæren kommer til utfoldelse. Besætning finder sted, en fremmed aand tar bolig i individets legeme. Det tredje trin blir indledet av den græske videnskap. Hjerneanatomien blir grundlagt. Alkmaion peker paa hjernens betydning for bevisstheten. Hippokrates' skole blir grundlagt; saa kommer Galens verker, de blir den medicinske bibel, som man trodde blindt paa i over 1000 aar. I 14. aarh. begynder saa navnlig i Italien og Frankrike medicinen at frigjøre sig fra det geistlige formynderskap og fra det galenske system, som var bragt i samklang med den kristne treenighetslære. Længere fremme i verket leverer W. et bidrag til en menneskehistoriens filosofi, idet han utvikler en eiendommelig lære om lover for en psykopatisk utarting. I et andet arbeide: Psykopatiske og seksologiske bemerkninger om tabu og totem (Vid.selsk.s Forh. for 1915 no. 4) gir Winge et bidrag til diskussionen om psykologien hos det primitive menneske. Utgangspunktet for at forstaa menneskets opfatning av livet og av sig selv maa man søke i grundinstinktene hos de høiere rygradsdyr, deres sansnings-evne og hukommelsesanlæg, med det særvilkaar for mennesket som ligger i dets høiere intelligens og dets taleevne. W. tar avstand fra Wundts folkepsykologiske utviklingsteori (utv. fra pygmæernes kulturtrin gjennem totemisme til helte- og gudetiden). For at lære den hele utviklingsproces at kjende maa man forbinde studiet av etnologi og folklore med den fysiologiske og patologiske psykologi og med seksologien. W. fremhæver betydningen av tabu og anfører flere iagttagelser om fugaldriften og dens ytringsformer hos mennesket; men særlig vigtig er den sammenhæng det raar mellem opfatningen av respirationen og totemismen. Den indre bevægelse (hjerteslag og mellemgulvsbevægelse) mente man skyldes et dyr inde i legemet. Eksspirationsluften kunde man til tider se, den lignet en orm; og svangerskapet gav anledning til tanken om et dyr; til det kom forestillinger fra drømmetilstanden, forestillinger om sjæledyret som kan krype ind og ut av en. Dyret er ophav til fødsel, sygdom og død: det er totemdyret. Her mener W. at ha paavist gangen for idéutviklingen fra iagttagelsen av aandedrætsfænomenet til grundlægningen av den tote-

mistiske dyrekultus — Ogsaa andre bidrag har W. git til historien om princippene for menneskelig samfund og menneskelig samliv. Saaledes i Den menneskelige gonochorisme og den historiske videnskap. Vid.selsk.s Skr. 1913, matem.-naturv. kl. no. 12.

I den senere tid har flere yngre norske vendt sig til studiet av psykologi efter de eksperimentelle metoder. Endel av de arbeider det her blir tale om, er fremgaat av det psykologiske institut som blev oprettet i Norge i 19092. Under veiledning av G. E. Müller har Peter Collett 1914 forfattet en kort avhandling over Gedächtnissversuche mit in verschiedenen Entfernungen erscheinenden sinnlosen Silben. Uten at emnet frembyr særlig frugtbare tilknytningspunkter for psykologiske analyser peker det dog hen paa en merkelig relation mellem rumforhold og almindelig objektindhold i bevissthetslivet. Metodisk oplysende er en liten undersøkelse av Th. Grüner Hegge over det saakaldte Sternske utsagnsproblem (paa grundlag av et enkelt eksperiment, gjenoptat i Norge), tr3'kt i

Zeitschr. f. angew. Psychologie bd. 6: Zur Frage der Bewertung von Aussagen bei Bild-versuchen. I flere aar har Gr. H. været optat med at utgranske eksperimentelt et norsk tilfælde av en usedvanlig hukommelse; den enestaaende evne vedkommende forsøksperson eier til at merke sig begreper, regnet op i hundredtal, dels idet vedkommende, en norsk kvindelig student, i sit indre utkaster synsbilleder av gjenstanden eller av dens skriftbillede, dels idet hun anvender en særegen logisk arbeidsmaate under indprentningen, er skikket til at kaste lys over dyptliggende sider av det menneskelige hu-kommelsesliv i det hele. En foreløbig meddelelse over resultatene av disse eksperimenter og studier blev git paa den eksperimentalpsykologiske kongres i Göttingen i 19143. Gotfred Schulz har deltat i diskussionen om det usikre utsagnsproblem med en ganske utførlig avhandling: Zur Aussagepsychologie. Prinzipielle Erörterungen im Anschluss an ein zwei-

1 W. har en sterkt skematisk terminologi, og enkelte av hans psykologiske dommer dækker over det egentlige problem som stikker i saken. I det oven omtalte skrift s. 48 sier han, at en mængde kjendsgjerninger som er fremdrat av den moderne psykologi, støtter læren om viljens primat, og han fremhæver den voluntaristiske opfatning, at viljen ikke alene bestemmer handlinger, men ogsaa følelsesbetoning, vurdering og dommer om hvad som er hensigtsmæssig og moralsk rigtig. Godt og vel! Men hvad bestemmer saa igjen viljen? Hvor har den sine røtter? Skal man nævne dem, saa støter man paa — følelserne (eller følelser og tanker i samvirke). Og saaledes gaar man i ring. W. viser til underbevisstheten. Den er i det hele den bundløse kjelder man i vore dager henter op av nærsagt hvad for filosofisk vare man lyster at ha. Men psykologisk værdi har en saadan henvisning først naar man har analysert denne underbevissthet . . . Og hvad finder man da ?

2 Se Stort. Prop. nr. 1 Hovedpost 5 1909 s. 45 fg.

3 Paa vegne av Grüner Hegge A. Aall, Zur Erforschung der Einptägung und Reproduktion. Auf Grundlage der Analyse eines aussergewöhnlichen Gedächtnisses. Bericht über den VI Kongress für exp. Psychologie, Teil 1 s. 7 fl'. 1914.i918. No. i. filosofien i norden. 34I

faches Experiment1. Paa grundlag av eksperimenter utført med norske forsøkspersoner (studenter og andre) har S. her drat frem flere nye synspunkter til forstaaelse av de motiver og vilkaar som bestemmer opfatningen; han peker paa perseverationsvirkningens rolle ved vidnemaalet og paa egenheter ved den logiske bearbeidelse av det oplevde. Endelig fremhæver han den betydning for troskap og fuldstændighet i gjengivelsen som det har om man er i affekt, og om man føier ansvaret ved vidneutsagnet paa en personlig maate. Idet forf. forutsætter at ha med sanddru individer at gjøre, uttaler han, motsat den vanlige mening om bedste betingelser for objektiv fuldkommenhet i vidneutsagnet, følgende grundsætning: At vidnet hos sig merker et visst indre ønske om at vække en bestemt bedømmelse av vedk. tilfælde, er ikke altid noget som forfalsker saken, men iblandt omvendt noget som kan tjene til væsentlig at opklare den (sammenlign det relativt berettigede i den gamle germanske rets-skik med edshjælpere 2).

16. Pædagogisk filosofi og psykologi.

Et omraade som grænser til psykologien og samtidig har flere tilknytningspunkter til filosofien, er pædagogikken. Endel psykologiske, delvis filosofiske undersøkelser har formen av bidrag til vor pædagogiske litteratur. — Til bruk for lærerskolerne er det skrevet paa landsmaal en lærebok i sjælelæren av Søren Nordeide og Erling Kristvik (2den utg. 1916)3. Den bygger paa de videnskabelige fremskridt i sjælestudiet som blir fremstillet i moderne lærebøker og paa anden maate, og er i det store og hele baade klar og retledende, selv om skildringen iblandt blir util-

1 Et andet mindre, men originalt psykologisk bidrag, fremgaat av et ekspeiiment under seminarøvelser, er det av Th. Schelderup-Eube Om fællesskap i de tanker som samme indtryk væk-ker hos de forskjellige (eksemplificert paa prøver med tal), trykt i „Psyke" 1913. Se min utførlige anmeldelse i Zeitschr. f. Psych. bd. 69 1914 s. 314 ff.

'- I Internationale Rundschau, som midt under verdenskrigens herjinger paa aandslivets som paa alle andre omraader søkte at skape et asyl for almenmenneskelig tænkning og følelse, har Dr. L. Hoesch-Ernst (is:e hefte juni 1915) offentliggjort en læseværdig artikel: Die Psycho'.ogie der Aussage und ihre Beziehung auf die

Gegenwart. Hun holder sig (foruten til det kjendte tilfælde hos v. Lifit i det kriminalistiske seminar i Berlin) til dette norske eksperiment, som hun gjengir. De principielle synspunkter utvikler hun for størstedelen idet hun reproducerer de psykologiske partier i Schulz's avh.

3 Tidligere var utkommet en lærebok med lignende formaal av Olav Schulstad, Lærebok i pædagogik II, Sjælelære 1910. Professor i pædagogik Otto Anderssens populære avhandlinger om opdragelsesproblemer indeholder ogsaa filosofiske elementer. I større bredde blir moralske og filosofihistoriske spørsmaal diskuteit av Karl Aas i et verk fra 1902, Om opdragelsens maal.

faches Experiment1. Paa grundlag av eksperimenter utført med norske forsøkspersoner (studenter og andre) har S. her drat frem flere nye synspunkter til forstaaelse av de motiver og vilkaar som bestemmer opfatningen; han peker paa perseverationsvirkningens rolle ved vidnemaalet og paa egenheter ved den logiske bearbeidelse av det oplevde. Endelig fremhæver han den betydning for troskap og fuldstændighet i gjengivelsen som det har om man er i affekt, og om man føier ansvaret ved vidneutsagnet paa en personlig maate. Idet forf. forutsætter at ha med sanddru individer at gjøre, uttaler han, motsat den vanlige mening om bedste betingelser for objektiv fuldkommenhet i vidneutsagnet, følgende grundsætning: At vidnet hos sig merker et visst indre ønske om at vække en bestemt bedømmelse av vedk. tilfælde, er ikke altid noget som forfalsker saken, men iblandt omvendt noget som kan tjene til væsentlig at opklare den (sammenlign det relativt berettigede i den gamle germanske rets-skik med edshjælpere 2).

16. Pædagogisk filosofi og psykologi.

Et omraade som grænser til psykologien og samtidig har flere tilknytningspunkter til filosofien, er pædagogikken. Endel psykologiske, delvis filosofiske undersøkelser har formen av bidrag til vor pædagogiske litteratur. — Til bruk for lærerskolerne er det skrevet paa landsmaal en lærebok i sjælelæren av Søren Nordeide og Erling Kristvik (2den utg. 1916)3. Den bygger paa de videnskabelige fremskridt i sjælestudiet som blir fremstillet i moderne lærebøker og paa anden maate, og er i det store og hele baade klar og retledende, selv om skildringen iblandt blir util-

1 Et andet mindre, men originalt psykologisk bidrag, fremgaat av et ekspeiiment under seminarøvelser, er det av Th. Schelderup-Eube Om fællesskap i de tanker som samme indtryk væk-ker hos de forskjellige (eksemplificert paa prøver med tal), trykt i „Psyke" 1913. Se min utførlige anmeldelse i Zeitschr. f. Psych. bd. 69 1914 s. 314 ff.

'- I Internationale Rundschau, som midt under verdenskrigens herjinger paa aandslivets som paa alle andre omraader søkte at skape et asyl for almenmenneskelig tænkning og følelse, har Dr. L. Hoesch-Ernst (is:e hefte juni 1915) offentliggjort en læseværdig artikel: Die Psycho'.ogie der Aussage und ihre Beziehung auf die Gegenwart. Hun holder sig (foruten til det kjendte tilfælde hos v. Lifit i det kriminalistiske seminar i Berlin) til dette norske eksperiment, som hun gjengir. De principielle synspunkter utvikler hun for størstedelen idet hun reproducerer de psykologiske partier i Schulz's avh.

3 Tidligere var utkommet en lærebok med lignende formaal av Olav Schulstad, Lærebok i pædagogik II, Sjælelære 1910. Professor i pædagogik Otto Anderssens populære avhandlinger om opdragelsesproblemer indeholder ogsaa filosofiske elementer. I større bredde blir moralske og filosofihistoriske spørsmaal diskuteit av Karl Aas i et verk fra 1902, Om opdragelsens maal.

strækkelig der de mere indviklede tilganger skal karakteriseres (eksempel s. 17 om sansebilæte, og paa samme maate det korte stykke om den logiske virksomhet s. 87 ff.). løvrig utmerker særlig første del av boken sig ved at gi stoffet i god orden og ved de mange folkelige greie eksempler som blir ført frem. I den hoveddel som er overskrevet Vaart kjensleliv, blir de faste og skiftende sider ved følelseslivet, den ulike fordypning i føleemnet fremstillet meget godt. Ogsaa her blir læsningen gjort tiltalende og emnet gjort tydelig ved eksempler fra dagliglivets forhold. Paa den andre side saknes en skarpere avgrænsning av de forskjellige virksomheter inden bevisstheten (eksempel refleksrørelse og instinkt). Boken røber paa samme tid agtelse for de nyere videnskabelige metoder og en harmonisk, vel avveiet stemning overfor de mange livsspørsmaal som naturlig

melder sig i sammenhæng med tanken paa sjælelivet. Tildels gir den mere pædagogiske retledninger for læseren end den fremstiller kundskaper eller drøfter problemer, slik som man med rette vilde ha ventet, dreiet det sig om en videnskabelig lærebok i strengere mening. — I 1904 offentliggjorde Einar Aas et arbeide: Pædagogisk statistisk undersøkelse over 11 000 skolebørn i alderen 7—14 aar m. h. t. tænkning, vilje og forhold. Med indledning og bemerkninger over tænkningens og viljens psykologi. Det psykologiske arbeidsapparat er skildret med flid, men ikke tilstrækkelig kontrollert paa de mest fremskredne granskninger om emnet. Forf. hadde sendt ut skemaer til utfylding av klasseforstandere rundt om i norske folkeskoler og utarbeidet paa grundlag av oplysninger som kom ind paa den maate, en statistik over deres intellektuelle og moralske niveau. Men stoffet er behandlet altfor summarisk; maalestokken maa vælges paa grundlag aven rigtig opfattet karakteristik. Et synspunkt som det: begavet med hensyn til flid og god vilje er ikke godt brukbart. Saa betydningsfuld som den opgave er at faa rede paa natur og begavelse hos gutter og piker i de ulike aldre, saa er kravet til metoden her meget strengt, skal den hele undersøkelse ikke løpe ut i usikre resultater. — Et mere avgrænset maal satte Otto Grenness sig med sin: Sundhedsstatistik for norske folkeskoler 1911. Paa grundlag av et vældig materiale, indsamlet fra hele landet, har forf. for tiden ved slutningen av 19. aarh. skildret de tilstander ved folkeskolen som gir de naturlige vilkaar for sundhet og for et frugtbart legemligsjælelig utbytte av skolens gjerning. Det strengt metodisk utførte arbeide tar jo væsentlig sigte paa almindelige spørsmaal for skolen; men forf. finder i sit verk ogsaa leilighet til at gjøre psykologiske synspunkter gjældende1. I 1912 gav Th. Parr ut skriftet: Følelsesbetoningens intellektu-

1 Smlgn. ogsaa av s. forf. Beobachtungen und MeSsungen über Heftlage u. Heftgrösse, Intern. Archiv für Schulhygiene 1913.1918. No. i.

elie egenværdi. Verket maa karakteriseres som et modent arbeide av en utpræget selvstændig tænker1. Maalet for sin undersøkelse antyder Parr gjennem undertitlen for sit verk: Er der nogen grund til en dualisme mellem erkjendelse og følelse? Det er ikke ret at se paa følelserne som sjælelige elementærdannelser av en særegen art, forskjellig fra sanseerfa-ringene. Den reproducerte følelse er en gren av forestillingsarbeidet, eller av det P. kalder det intellektuelle forædlingsarbeide. Den dualistiske opfatning, som avviser tanken paa at indordne følelserne i fornemmelses-oplevelsernes skema, blir kritisert av P. Her savnes redegjør for hvorfor opmerksomheten staar saa ulike til sanseindhold og til følelsen. Skriftet lærer os at kjende en forfatter som med fin forstaaelse trænger ind i tildels meget sammensatte sjælelige rørelser. Med grund hefter P. sig ved det faktum, at f. eks. musikken vækker i os følelser som ikke selv er fremstaat ved bestemte forestillinger, men som faar forestillinger til at reise sig op for bevisstheten. Heri ligger allerede den iagttagelse uttalt, at følelserne i sine høiere former ikke bare er produkter av kulturutviklingen, men selv væsentlig med paa at skape denne utvikling. Efter sit indhold kan disse følelser ikke opfattes uten paa den maate, at de blir personlig oplevd. Erfaring er den levende kilde for utvikling av følelseslivet, ganske paa samme maate som den er det for tankelivet. Den intuitive opfatnings-evne hos denne filosof og pædagog gir sig tilkjende i lærerike utsyn over foreteelser som er vigtige for følelseskulturen og i det hele for opdragelsen av det emotionale liv.

Et fortjenstfuldt norsk bidrag til den eksperimentalpsykologiske granskning inden pædagogikken, det første mere utførlige, metodisk utførte av den art, er ydet av Helga Eng, 1912: Abstrakte begreper i barnets tanke og tale. Psykologiske undersøkelser paa grundlag av iagttagelse og eksperimenter med skolebarn, i let overarbeidet form ogsaa offentliggjort paa tysk under titelen Abstrakte Begriffe im Sprechen und Denken des Kindes i Zeitschr. f. angewandte Psychologie, Beiheft 1914. E. viser hvorledes det sker en abstraherende association med barnets ur-begreper, d. v. s. ord med en udifferentiert betydning, til det kommer frem nogen almenbegreper. Hun iagttar paa barn i de tidlige aar, at forskjellige sproglige formelle nuanceringer som skal tjene den abstraherende tænkning (smlgn. tillægsordet klok, til forskjel fra tilstandsordet klokskap), ofte ikke vil ind i barnets opfatning. Men bortset fra denne egenhet, at barn tidt og længe ikke magter at skille mellem abstr. verbum eller adjektiv og det

tilsvarende substantiv, er den med alderen voksende evne til

1 Arbeidet er blit utførlig anmeldt av inig i Zeitschr. f. Psychologie bd. 69 1914 s. 311 ff.344 anathon aall. H.-F. Kl.

at tilegne sig abstrakte begreper tydelig forhaanden. E., som med rette (mot H. Paul) hævder en væsensforskjel mellem almen- og abstrakt begrep, paaviser hos barn, at abstrakte ord som har noget fælles i lydindhold, let falder sammen i betydning for dem, og at de iovrig har tilboielighet til at gaa tilbake til den oprindelige betydning for ordet. For at opklare de abstrakte begreper i barnets tænkning har E. utført en række associations-forsøk med tidsmaaling (ned til tusendels sekund) ved hjælp av et Hipps-kronoskop. De halvandet tusen enkeltforsøk bestod i tilropsord (virkeord) og svarord med paafølgende redegjør fra barnets side om hvad det tænkte med sit svarord. E. inddeler de reproduktioner som fulgte paa et abstrakt virkeord (tilropsordet), i 3 grupper: forbindende, bestemmende og ordreproduktioner. Den fattigdom paa abstrakte begreper, den usikre opfatning av dem som viste sig naar det spurtes efter barnets forraad av abstrakte begreper i talen, kommer tydelig tilsyne ogsaa under reproduktions-forsøkene. De abstrakte tilropsord blev ofte ikke opfattet, eller de blev opfattet i konkret mening eller blandet sammen med andre abstrakter. De tilfælder der svarene viser at individet sammenknytter forholdsvis selvstændige forestillingsindhold, er i førstningen noksaa sjeldsynte; først med alderen øker de »forbindende« reproduktioner. Hos yngre barn er et stort tal reproduktioner paa slike abstrakte tilropsord uklare, tomme, logisk værdiløse. Reaktionstiden ved de abstrakte tilropsord er gjennemsnitlig næsten dobbelt saa lang som ved de konkrete virkeord. Den blir kortere med alderen, og E. finder den hos pikerne avgjort kortere end hos guttene. Begrepene hos barn i 11—14-aarsalderen er for en større del almenbegreper. Det er forholdsvis sjelden barn forbinder en individual anskuelig forestilling med et ord. Denne iagttagelse hos E. strider mot det andre psykologer tidligere har fundet. Ziehen, som har undersøkt indgaaende barnets idéassociationer, kom til det resultat, at barn overveiende tænker i individualforestillinger. At E. ved sin eksakt gjennemførte undersøkelse har rokket ved denne paastand, kan anføres som et vidnesbyrd om det nyttige i studier av denne art. Efter det man faar vite, virkelig nøie faar vite om barnets naturlige tænkeart, maa undervisningsmetoden lægges an.

Under synsvinklen dels av pædagogisk psykologi dels av etisk karakteristik av norsk ungdom og dens tænkemaate kommer en studie som netop blir offentliggjort i Zeitschr. f. paed. Psychologie (1916) av M. L. Reymert, Zur Frage von den Idealen des Kindes, fortsat som en unders. Ueber Persönlichkeitsideale in der Jugendzeit (ifølge foreløbig meddelelse i 1916 Heft 2—3 s. 113 ff.). Den første del av undersøkelsen behandler norske folkeskolebarn. Forf., hvis væsentlige formaal er pædagogisk, lar sin studie1918. No. i. fii.osofien i norden. 345

tilspidse sig i det spørsmaal, om det er med rette at den gjældende skoleplan, som ligger til grund for undervisningen, er ens for begge kjøn, da den dog aabenbart er fortrinsvis tilskaaret for gutter. Fremdeles reiser han, paa grundlag av erfaringer gjort gjennem eksperimenter med over 3000 barn (gutter og piker i omtrent samme tal), det spørsmaal, om ikke den etiske opdragelse av tanke- og følelsesliv hos barnet kræver paavirkning gjennem særegen moralveiledning og ikke bare gjennem religion. R.s studie, som er blit paaskjønnet for sin heldige metodiske form, rører ved mangt et interessant psykologisk fænomen og drar forhold frem i lyset som karakteriserer vilkaarene for aandslivet hos de unge herhjemme. Med rette ser han positive realiteter i de idealer som raar inden en menneskekreds. Maaten R. redigerer sine prøvespørsmaal til barna paa, er bedre end hos hans forgjængere. Han spør: Hvem av alle dem som du har hørt eller læst om, eller som du kjender, vilde du helst være lik, og hvorfor vilde du det? Paafaldende for Norge er den ringe plads som historiske personer har paa listen av forbilleder. Barna holder sig mere end noget andet sted til kjendte i hus, skole og naboskap eller til personer de har hørt om i religionsundervisningen. De gir som grund for sit valg længe rent almindelige egenskaper hos forbilledet (god, vis, from osv.); først langsomt blir det til en større specialisering i grungivingen. Især er dette paafaldende hos piker. Omvendt er pikerne mere samvittighetsfulde i virkelig paa sin maate at fuldføre opgaven og svare paa det de er spurt om. Paa materielle fortrin, paa denne verdens goder tænker ytterst faa, færre end barn i andre land. Barn hvis opførsel skolen har at klage paa, vælger med stor samstemmighet saadanne forbilleder

som er laant fra krigshistorien, eller som paa anden maate staar i ry for mot og uforfærdethet. Den andre del av studiet gjengir statistisk og ræsonnerende resultatet av undersøkelser utført med over 800 unge mænd og kvinder, elever ved norske lærerseminarer i alderen fra 18—25 aar. Det viser sig ved dette forsøk, som det ikke har lykkes at faa de unge mennesker at være med paa at utføre paa tilfredsstillende maate i andre land, at skolen er den væsentlige kilde for forbilledstoffet for disse alderstrin. Av de ulike fag er under vor synsvinkel morsmaalet det mest frugtbare; efter det kommer historieundervisningen, en tilbaketrukken rolle spiller den bibelske historie. Forældre indtar meget høiere plads blandt kvindelige end blandt mandlige elever; mest skattet er hos forældrene det forstaaelsesfulde kameratskap. Venskap har i disse aar meget større betydning for kvinder end for mænd (ved 19-aarsalderen har man høidepunktet). Det rent etiske stræv synes i disse aar at gripe sterkere ind i den praktiske virkelighet end det rent religiøse. Over halvparten avr

kvinder vælger mandlige idealer, bare 1 mand nævner et kvindelig forbillede. Rene aandsegenskaper faar høiere tribut hos mænd. Ære og ry blir ikke ofte nævnt, men 6 ganger saa ofte av mænd som av kvinder. Høi værdi tillægges kunstneriske egenskaper; høiest staar lysten til at bli forfatter. Det er sterk sans for det nationale, særlig blandt mænd; nationalfølelsen er tilsat med sterk radikalisme. Den nationale aand synes mest tilskyndet og styrket av digterne, meget mindre av den norske historie.

17. Moderne naturfilosofisk verdensforklaring

i Norge.

Filosofien har historisk tat fat som en teoretisk verdensforklaring, og ind under dens synsvinkel kommer nu som før teorierne om verdenstilbli-vingen og verdensbygningen i disse ords fysikalske mening (kosmogonien). Paa dette omraade er nyt at melde fra Norge. Prof. i fysik Kr. Birkeland, † 1917, har utført en række fysikalske eksperimenter og paa grundlag av metodisk gjennemførte analogislutninger søkt at forklare himmellegemernes opstaaen og bevægelse ut fra moderne elektriske teorier (nordlys, zodiakallys, jordmagnetisme). De hypoteser han utvikler, er intet mindre end et forsøk paa at gi et videnskabelig verdensbillede som kan avløse det mere end hundredaarsgamle av Kant-Laplace[1]. Til sammenligning frembyr sig det svenske bidrag til samme problem av S. Arrhenius: Das Werden der Welten 1908.

Det næstsidste aar har bragt nyheten av et omfattende arbeide med naturfilosofisk præg, nemlig Statistical theory of energy and matter av Thorstein Wereide 1915. Forfatteren, hvis videnskabelige daad er av matematisk art[2], peker i forordet paa det forsøk som kvanteteorien gjør paa at opfatte egenskapene ved stoffet rent mekanisk i analogi med lysets mekanisme. Nu er kvanteteorien foranlediget ved fænomener som tilhører den statistiske mekanik, og W. venter sig nyt lys over denne teori, dersom man kan avgjøre spørsmaalet om hvor paalidelig eller upaalidelig statistikken er. Sit fysikalske utgangspunkt tar W. i energilæren. Det nyere syn paa atomlæren reducerer baade atomstoffet og atomrummet paa

1 Paa norsk har B. git en fremstilling av sine anskuelser i et foredrag i Videnskapsselsk. 1913: Om verdnernes tilblivelse. Se Forhandlinger i Vidensk.selsk. 1913. Oversigt over V.s møter s. 2 ff.; bearbeidet og utvidet i Festskrift ved Aars og Voss' skoles femtiaars jubilæum 1913 s. 214 ff.

2 Om denne side av hans verk viser jeg til den kritiske anmeldelse av G. H. B. i det engelske ukeskrift „Nature", 4. mai 1916 no. 2427. r

346 anathon aall. H.-F. Kl.

kvinder vælger mandlige idealer, bare 1 mand nævner et kvindelig forbillede. Rene aandsegenskaper faar høiere tribut hos mænd. Ære og ry blir ikke ofte nævnt, men 6 ganger saa ofte av mænd som av kvinder. Høi værdi tillægges kunstneriske egenskaper; høiest staar lysten til at bli forfatter. Det er sterk sans for det nationale, særlig blandt mænd; nationalfølelsen er tilsat med sterk radikalisme. Den nationale aand synes mest tilskyndet og styrket av digterne, meget mindre av den norske historie.

17. Moderne naturfilosofisk verdensforklaring

i Norge.

Filosofien har historisk tat fat som en teoretisk verdensforklaring, og ind under dens synsvinkel kommer nu som før teorierne om verdenstilbli-vingen og verdensbygningen i disse ords fysikalske mening (kosmogonien). Paa dette omraade er nyt at melde fra Norge. Prof. i fysik Kr. Birkeland, † 1917, har utført en række fysikalske eksperimenter og paa grundlag av metodisk gjennemførte analogislutninger søkt at forklare himmellegemernes opstaaen og bevægelse ut fra moderne elektriske teorier (nordlys, zodiakallys, jordmagnetisme). De hypoteser han utvikler, er intet mindre end et forsøk paa at gi et videnskabelig verdensbillede som kan avløse det mere end hundredaarsgamle av Kant-Laplace1. Til sammenligning frembyr sig det svenske bidrag til samme problem av S. Arrhenius: Das Werden der Welten 1908.

Det næstsidste aar har bragt nyheten av et omfattende arbeide med naturfilosofisk præg, nemlig Statistical theory of energy and matter av Thorstein Wereide 1915. Forfatteren, hvis videnskabelige daad er av matematisk art2, peker i forordet paa det forsøk som kvanteteorien gjør paa at opfatte egenskapene ved stoffet rent mekanisk i analogi med lysets mekanisme. Nu er kvanteteorien foranlediget ved fænomener som tilhører den statistiske mekanik, og W. venter sig nyt lys over denne teori, dersom man kan avgjøre spørsmaalet om hvor paalidelig eller upaalidelig statistikken er. Sit fysikalske utgangspunkt tar W. i energilæren. Det nyere syn paa atomlæren reducerer baade atomstoffet og atomrummet paa

1 Paa norsk har B. git en fremstilling av sine anskuelser i et foredrag i Videnskapsselsk. 1913: Om verdnernes tilblivelse. Se Forhandlinger i Vidensk.selsk. 1913. Oversigt over V.s møter s. 2 ff.; bearbeidet og utvidet i Festskrift ved Aars og Voss' skoles femtiaars jubilæum 1913 s. 214 ff.

2 Om denne side av hans verk viser jeg til den kritiske anmeldelse av G. H. B. i det engelske ukeskrift „Nature", 4. mai 1916 no. 2427.1918. No. i.

mekaniske størrelser. Atomer er kraftcentrer, og deres volum kan man holde for en funktion av kræfter som hindrer centrene fra at komme for nær hverandre. En slik opfatning aapner muligheten for at regne alle kræfter for at være i sin grund de samme. Men da vilde alle fysiske fænomener kunne bli fert tilbake paa en fælles aarsak, og det blev en og samme fysiske natur for energien i alle dens former. W. nævner som et formaal at studere energien som et universelt begrep og om mulig finde alment gjældende lover for energien som saadan. Det er da nok at studere energien i ett system, hvad for et av naturens systemer man lyster (molekylsystemet, elektronsystemet, oscillationssystemet o. L). Har man eksempelvis valgt et system av materielle punkter, saa kan ligninger som utvikles for det system, bli generalisert, saa de blir anvendelige paa et hvil-ketsomhelst andet. Under den matematiske behandling av de problemer som melder sig her, gjør W., som han sier s. 44, et forsøk paa at bringe den statistiske teori op til den klassiske termodynamik. Et væsentlig punkt i den klassiske termodynamik fører ham ind paa det spørsmaal som utgjør høide- og slutpunktet i hans naturfilosofiske overveielser. Naturfilosofien i vore dager stanser naar den skal stille verdenshoroskopet til slut overfor et skræmmende begrep: entropien. Det staar fast som en sikker grunderkendelse at i et isolert system kan varme ikke gaa over fra et koldere til et varmere legeme. Men dette maa ifølge en almindelig antagelse betyde at verden tilsidst maa dø varmedøden. Entropien maa stadig øke, til slut naar den har naadd sit høidepunkt, saa er det overalt samme temperatur i verden, og alt liv er omme. W. kaster her ind den indvending, at om en tilstand av uniform temperatur var virkeliggjort, saa kunde man neppe tænke den skulde holde sig. Den statistiske naturteori peker mot en utvei av katastrofen. Regner man med uendelige dimensioner av rum, saa maa man ogsaa regne med endeløse perioder av tid1. Men dermed har man sluppet ind i regnestykket varierende muligheter. Man antar da at ikke alene »naturlige« processer finder sted, slike som temperaturutjevningen, men ogsaa »unaturlige« processer: at f. eks. varme gaar over fra et koldere legeme til et varmere. Forutsætningen for den nu gjængse

fysikalske teori om verdensutviklingen er egentlig den, at hele verden er bygget av bare primitivt stof. Men det, at det eksisterer organisert stof, antyder, at det gives systemer med en utvikling som ikke er styret rent termodynamisk. Selv om vi maa tro at i organiserte systemer utviklingen sker i samhøve med de vanlige fysiko-kemisk-mekaniske lover, saa blir her dog for tanken

1 Tanken blir her hos læseren uvilkaarlig ført tilbake til visse refleksioner hos filosofen Nietzsche, der han utvikler sin lære om den evige gjenkomst.348

aapnet rum for at anta en vigtig forskjel mellem uorganiserte og organiserte systemer. I de første kan en utvikling bare ske i én retning (givet med den empiriske tid). 1 den sidste kan den ske i begge retninger. Det organiserte stof vilde vi altsaa ha at tilkjende større frihet end det uorganiserte. Retningsmulighetene er ikke de samme for de to systemer.

Læren om de mulige »unaturlige« processer er Boltzmanns teori noget modificert. Det er intet til hinder for som hjælpemiddel i en matematisk operation at indføre irrationale størrelser. Videnskabelig kritisk blir denne utvei først da, naar deslike størrelser, i interesse av redegjøret, ved en eller anden bestemmelse stilles i realforbindelse med et begrep som har konkret virkelighet. Paa det punkt kan det hele, videnskabelig dømt, let springe. Et virkelighetsbegrep som man i nyere tid er tilbøielig til at eksploitere for øiemed som de her antydede, er tiden. Naar det kniper under det logiske redegjør, saa blir ofte utveien søkt i en henvisning til tidsformen (eventuelt som en 4de dimension). Boltzmann søker i det her foreliggende tilfælde at retfærdiggjøre sin teori ved en hypotese om, at de fornuftige væsener som skulde være vidne til saadanne »unaturlige« processer, vilde regne tiden i negativ retning. Eksistensen for disse fornuftige væsener maa man vel da tænke forholder sig paralelt med denne unatur og altsaa ogsaa selv har negativ retning. Men er ikke det at forklare ignotum per ignotius? Hvad tanke man skal forbinde med en varighet eller et tilvær av denne art, er ikke fattelig for vor nuværende logik. Det maa imidlertid erkjendes at W.s utsyn over ontologiske verdensmulig-heter ikke nødvendig deler skjæbne med denne ulogiske tidsfilosofi. Tvertom, hans hypotese om mulige verdenshistoriske forskjeller mellem uorganiserte og organiserte systemer er et tankefuldt forsøk paa at sammenfatte den fysikalske virkelighet i et eneste naturfilosofisk verdenssyn.

18. Kundskapsteoretisk og æstetisk idealisme, teorier om livets historie og tilværelsens maal.

I helt andre baner end de nys skildrede bevæger tænkningen sig hos Richard Eriksen, universitetsstipendiat fra 1916. E. søker at hævde en viss spiritualistisk opfatning av sjælsbegrepet under analysen av grundspørsmaal inden sjæle- og kundskapslæren. Hans første filosofiske studie Jeget og tænkningen 1911 egner sig ikke for videnskabelig diskussion, men i 1915 gav han ut et arbeide deri han var gaat frem efter bedre metoder: Tænkningens psykologiske utviklingsbetingelser. Sine egne synsmaater vil han først hævde paa grundlag av de indsigter 348

anathon aall.

H.-F. Kl.

aapnet rum for at anta en vigtig forskjel mellem uorganiserte og organiserte systemer. I de første kan en utvikling bare ske i én retning (givet med den empiriske tid). 1 den sidste kan den ske i begge retninger. Det organiserte stof vilde vi altsaa ha at tilkjende større frihet end det uorganiserte. Retningsmulighetene er ikke de samme for de to systemer.

Læren om de mulige »unaturlige« processer er Boltzmanns teori noget modificert. Det er intet til hinder for som hjælpemiddel i en matematisk operation at indføre irrationale størrelser. Videnskabelig kritisk blir denne utvei først da, naar deslike størrelser, i interesse av redegjøret, ved en eller anden bestemmelse stilles i realforbindelse med et begrep som har konkret virkelighet. Paa det punkt kan det hele, videnskabelig dømt, let springe. Et

virkelighetsbegrep som man i nyere tid er tilbøielig til at eksploitere for øiemed som de her antydede, er tiden. Naar det kniper under det logiske redegjør, saa blir ofte utveien søkt i en henvisning til tidsformen (eventuelt som en 4de dimension). Boltzmann søker i det her foreliggende tilfælde at retfærdiggjøre sin teori ved en hypotese om, at de fornuftige væsener som skulde være vidne til saadanne »unaturlige« processer, vilde regne tiden i negativ retning. Eksistensen for disse fornuftige væsener maa man vel da tænke forholder sig paralelt med denne unatur og altsaa ogsaa selv har negativ retning. Men er ikke det at forklare ignotum per ignotius? Hvad tanke man skal forbinde med en varighet eller et tilvær av denne art, er ikke fattelig for vor nuværende logik. Det maa imidlertid erkjendes at W.s utsyn over ontologiske verdensmulig-heter ikke nødvendig deler skjæbne med denne ulogiske tidsfilosofi. Tvertom, hans hypotese om mulige verdenshistoriske forskjeller mellem uorganiserte og organiserte systemer er et tankefuldt forsøk paa at sammenfatte den fysikalske virkelighet i et eneste naturfilosofisk verdenssyn.

18. Kundskapsteoretisk og æstetisk idealisme, teorier om livets historie og tilværelsens maal.

I helt andre baner end de nys skildrede bevæger tænkningen sig hos Richard Eriksen, universitetsstipendiat fra 1916. E. søker at hævde en viss spiritualistisk opfatning av sjælsbegrepet under analysen av grundspørsmaal inden sjæle- og kundskapslæren. Hans første filosofiske studie Jeget og tænkningen 1911 egner sig ikke for videnskabelig diskussion, men i 1915 gav han ut et arbeide deri han var gaat frem efter bedre metoder: Tænkningens psykologiske utviklingsbetingelser. Sine egne synsmaater vil han først hævde paa grundlag av de indsigter349

som man har faat ved den nyere tids eksperimentalpsykologiske undersøkelser om tænkningen. E. tar fat med at diskutere arbeider av Marbe, Ziehen, Bühler, Külpe, Watt, Ach, Messer; ogsaa om en række andre psykologer er det tale. Hvorfor er ikke Koffka (Zur Analyse der Vor-stellungen und ihrer Gesetze 1912) tat med? Ebbingbaus-Dürr, Grund-züge der Psychologie kunde man ventet E. uttrykkelig hadde nævnt1. Referatet av de eksperimentelle arbeider er rigtig og klart (et par smaa-feil, som paa s. 25, kan oversees); problemutviklingen blir fremstillet forstandig; noget særlig orientert paa dette omraade av videnskapen er forfatteren dog ikke. De eksperimentelle foranstaltninger hvorved tænkningen i sidste tid er blit undersøkt, er ikke bare, som E. sier (s. 9), et kontrolmiddel for den erfaringsmæssige selviagttagelse; de aapner ny adgang for tænkningsstudiet der som veien til selviagttagelse ellers var vanskelig at finde, for ikke at si stængt. Forf. har ikke den rette forestilling om det historiske forhold ved det eksperimentalpsykologiske arbeide og om arten i dette arbeide. I det hele indløper det her endel misforstaaelser og unøi-agtigheter 2.

Prototypen for virkelig tænkning er dommen. Med rette hævder E. med Messer at ikke enhver associativ forening av to tanker, ikke enhver sammenfatning av to forestillinger er en dom. Først naar noget er villet eller ment som

1 Se de første blader i den forøvrig selvstændige diskussion hos Eriksen og Dürr s. 263 ff.; videre E. s. 59 fg., 223 ff. og Dürr s. 281 ff, 277 ff. E. s. ic6 og Dürr s. 282 fg.

2 S. 23 taler E. om spændingsfornemmelser og bevægelsesforestillingen som overveiende fysiologiske momenter. Men ingen psykologi lærer at nogensomhelst forestilling hører til de fysiologiske momenter, hverken overveiende eller overhoved. Før den eksperi-menta'psykologiske undersøkelse av tænkningen kom, sier E. s. 23, hadde eksperimentalpsykologien næsten utelukkende undersøkt forholdet mellem sansepaavirkning og uvilkaarlig reaktion og var saaledes hovedsagelig begrænset til fornemmelsernes omraade (forf. kjender bare betingede undtagelser, eksempelvis ved opmerksomheten). Men før Würzburger-skolen i de første aar av 20. aarh. tok til at undersøke tankelivet eksperimentelt, blev hukommelseslivet undersøkt efter eksp. metoder av Ebbinghaus, G. E. Müller o. a., følelseslivet av A. Lehmann, øvelsens virkninger av Kraepelin og hans skole, hvortil kom eksperimentalstudier om flere former av associationspsykologien, om indstilling, om hemninger osv. Og hele den moderne utsagnspsykologi utvikler sig fra tidligere begyndelser uavhængig; av eksperimentene om tænkningen. — Gjengivingen hos E. s. 140 fg. av et sted hos James, Principles of psychology I s. 265 er ufuldstændig, og polemikken sker ut fra en misopfatning av det James uttaler. Det dreier sig om det psykologiske forhold mellem ord og de tanker som er ment. Og James har netop villet peke paa hvor meget de hvilende

momenter betyr som ved en dynamisk, og ikke en ren statisk, bruk av ordet blir kaldt frem i bevisstheten, og som just laaner dette ord et — alt efter sammenhængen — skiftende indhold. Standpunktet blir derfor det motsatte til det som E. fastslaar saaledes s. 143: Naar en sanselig forestilling i vor bevissthet har mening, da skyldes dette ikke selve sanseindholdet, men en ikke-sanselig viden. Det naturlige psykologiske spor gaar bent i omvendt retning av det E. her paastaar. Meningen fremkommer ved at det direkte oplevede sanseemne knyttes sammen med en rigdom av andre reproducerte forestillinger, og disse utfyldende reproduktioner hænger med talløse traader sammen med vort tidligere sansningsliv.H.-F. Kl.

prædikativt utsagn, først da har vi en domsdannelse; i den psykologiske karakteristik taler man da om et intentionalt arbeide, om menende hævden1. E. ser som sin hovedopgave den at utrede betingelserne for at det passivt oplevende og fornemmende subjekt, som ganske er i sine oplevelsers vold, kan gaa over til aktiv og fri gjengivelse. At saa kan ske, er betinget av opmerksomheten, og forfatteren vier en vigtig del av sin undersøkelse til det begrep, drøfter den bemerkende forholdserkjendelse og sammenligning. Bevissthetsindholdet modnes til dom idet subjektet hævder noget, og hævder med en styrke som har sit korrelat i den subjektive oplevelse av visshet; og denne hævdelse sker idet begrepsindholdet blir drat ind under den alternative bestemmelse: er — er ikke 2. Dermed er erkjendt hvad for betydning negteisen har for utvikling av domsfunktionen. Med negationen hænger sammen to hovedstykker i kundskaps- eller erkendelseslæren : motsigelsens grundsætning og mulighetens kategori. Med dette har forf. gjort rede for den nødvendig logiske sammenhæng mellem de kræfter som er virksomme under tankeakten. For at det skal bli en personlig virkelighet av saken, m. a. ord for at tænkningen skal komme til at utfolde sig, kræves det at subjektet eier psykisk energi til at hæve sig over det givne i selvvirksom gjengivelse og bestemmelse. Det svake punkt i forfatterens verk er at det kun litet er lykkes ham at skildre de psykologiske vilkaar for denne selvvirksomme gjengivelse og bestemmelse.

Den maate E. har skilt sig fra opgaven paa, har i visse punkter fortrin som fortjener ros. Under avsnittet om opmerksomhet og tænkning hævder han s. 197 paa en klar maate sin opfatnings forskjel fra Wundts; der han taler om viljen, den erkjendende selvvirksomhet, gir han s. 206 fg. ut fra sit standpunkt et logisk avrundet billede av sammenhængen. Hadde han bare været like omhyggelig i at gjøre læseren rede for de forutsæt-ninger han gaar ut fra! I avsnittet: begrep og forestilling behandler E. i hovedsaken erindringsforestilling, uten at la fantasiforestillingen gjøre sig gjældende. Forskjellen er dermed unegtelig blit bestemt noget ensidig

1 En misforstaaelse hos E, fortjener omtale. S. 42 heter det: Det som gjør en domstanke sand eller falsk, er ikke den viljesakt hvorav den fremspringer, men dens logiske av-pasning efter emnet. Ytringen, som virker noget paafaldende ved sin selvfølgelighet, er ment polemisk mot Messer og Wundt, som holder dommen for et viljesfænomen. Men det Wundt sier — og har ret i — er at viljen manifesterer sig under det sjælelige arbeide som maa til, idet det skyldes viljen at det fuldføres en logisk tilpasning av et prædikat til et subjekt, og at saaledes personlighetens eiendommelige forhold til gjenstanden blir realisert av den tænkende.

2 Det er vel ikke rigtig naar E. s. 99 ff. med flere nyere logikere gjør kopulaen gjældende som selvstændig led i dommen. Det kopulaen har at si, er logisk allerede indeholdt i et av de 2 andre domsled og bestemmer just dette som prædikat. Intentionen maa ikke identificeres med kopula, men skjuler sig i det rent psykologiske ved doms-fremføringen, i den rent psykologiske domstænkning.351

(s. 242); men man støter her (s. 238 fg.) paa gode iagttagelser, som har frembudt sig naturlig for forf. mens han tænker saken igjennem. Tankefuldt stiller forfatteren s. 291 fg. opmerksomheten op som korrelat inden subjektets verden til rums- og tidsformen inden den objektive verden. Han peker paa hvorledes den uforandrede holdning hos opmerksomheten har som en refleks i rummets og tidens uforandrethet. Det spørs jo om analogien peker hen paa nogen speciel sammenhæng. En lignende refleks kan man med samme ret, synes det, øine hos andre bevissthetsprodukter, f. eks. i tal- og mangfoldighetsforestillingen. Logisk orienterende er det E. sier s. 258 ff. om den nødvendighet som kommer tilsyne i tænkningens bruk av kategorier.

I almindelighet bær fremstillingen hos forf. præg av harmoni, og ut-tryksmaaten gjør indtryk av at være vel gjennemarbeidet. Men skriftet er ikke frit for gjentagelser; forfatteren er altfor vidtløftig. Det forekommer endel

selvfølgeligheter og underlige tautologier 1. Det er ofte noksaa vanskelig for læseren at faa tak paa hvad for en realitet E. har tænkt paa. Forf. bevæger sig stundom mellem abstraktioner som er litet oplysende. Et eksempel har vi s. 271 fg. (sammenlign uklarheten s. 279) om den transcendentale 'gjenstand. Forf. skjønner (se s. 272) at den »ikke indeholder andet end de uomgjængelige betingelser for virkelighet«, men ikke selv er virkelighet »og derfor paa egen haand ute av stand til at give virkelighet«. Hvor vil man saa hen med begrepet? Hvad for realitet gir man dette skolastiske tankespøkelse ved at kalde det forholdsbevisst-hetens ikke-sanselige opfatningsform i størst mulige renhet?

En hovedanke mot skriftet er at det nu og da brister for forfatteren i psykologien. Den motsætning han under skildringen av den saakaldte erindringsviten s. 55 fg. sætter mellem sansehukommelse og erindringen i rum- og tidsformen, røber ufuldstændig kjendskap til sjælegranskningen i vore dager. Ogsaa rum- og tidselementet er integrerende deler av det sansebillede man med større eller mindre held søker at reproducere. Det er fremdeles gal sansepsykologi som staar s. 218: »At sige at et sanseobjekt ingen skjelnelige dele eller punkter frembyder, er at sige at det intet sanseobjekt er. Ti et saadant objekt vilde ingen rumlig utstrækning ha. Et ikke-rumlig, udelelig realvæsen — saaledes som man har forsøkt at

1 Et exempel fra s. 54 fg. Betragter vi samordningen i rum og tid, da indser vi at den gjør det mulig for forholdsbevisstheten at overse en mængde sanselige enkeltheter, ti den kræver kun en besvarelse av spørsmaalene hvor og naar, et krav som forholdsbevisstheten efterkommer ved at benytte rum- og tidformen til at indordne det sanselige materiale i skematiske, omfattende helheter, som sideordnes i rum eller følger paa hinanden i tid. Det hele lar sig her like godt læse baklængs som forlængs. Andre eksempler s. 255, 290.

tænke sig jeget — vilde ikke kunne sanses.« Men hvorledes er det med sanseindhold som lyd, lugt, organ- og likevegtsfornemmelser? De har ingen rumlig utstrækning, men er de ingen sanseobjekter? Forf. gjør den feil at opfatte sansetilværelsen utelukkende efter skemaet for syns- og berøringssans. — S. 206 fg. hos E. byr paa en fuldstændig miskjending av, hvorledes jeget blir opfattet av de moderne psykologer som han kritiserer. Det indhold som den fysiologiske psykologi antar tilstede ved det man kalder jeget, overtar en aktiv rolle. (Det billede E. bruker om speilet, er falskt.) Men aktiviteten hos subjektet tænker man sig rigtignok ikke saa, at man til det bruk konstruerer frem et konstant metafysisk centrum. Den spiritualistiske jegfilosofi gjør den psykologiske grundfeil at forut-sætte en identitet der opgaven er at studere vilkaarene for en kontinuitet.

Paa væsentlige punkter er utviklingen av det psykologiske synspunkt blit altfor ufuldstændig og læseren sitter tilbake med en følelse av en uløst opgave. E. har med rette s. 67 pekt paa at tænkningen er i høi grad uavhængig av den sanselige reproduktion, og som grundlag for denne tænkningens sanseløshet fremhævet forholdsbevisstheten, »som maa«, saaledes fortsætter E. — »føres tilbake til en særegen sammenlignende sjælsvirksom-het, forskjellig fra den proces, hvorigjennem sanseindtryk opstaar og vinder anskuelighet«. Det spørsmaal som melder sig for læseren her, er det: Hvad for et psykologisk apparat tjener da efter E.s mening til at opfatte likheten? Hvori stikker den sjælelige mekanisme som gjør at sammen med en toleddet nerveirritation fremstaar som et biprodukt til sanseindtrykkene ogsaa denne bevissthetseffekt: likt — ulikt? Dette punkt behandler E. i naturlig sammenhæng med opmerksomheten, et begrep deri han ser en særegen bevissthetsakt, resultatet av en egen bevissthetsvirk-somhet. Just her vil kritikken overfor E.s stilling til tænkningsproblemet melde sig med størst styrke. Han skjelner s. 160 mellem den aktivt bemerkende opfatning og den bevissthetsgrad som den blotte oplevelse kan ha, og han antar, at den sidste staar i avhængighetsforhold til det kvantum av den psykofysiske energi som den formaar at lægge beslag paa. Opmerk-somheten, sier han, s. 163 fg., indebærer bevisstheten om at raade over sig selv — akkurat som manden raader over sin haandlampe. Et sterkt bevis for opmerksomhetens selvstændighet i forhold til oplevelsen finder E. i fænomenet: den opmerksomme forventning. Han overser at denne forventning selv er en psykofysisk utpræget spændingstilstand, rettet paa en sjælelig oplevelse av et visst i tanken anticipert indhold. Istedetfor overhodet ved dette punkt, der det just røiner paa, at gaa i gang med en psykologisk analyse, gjør E. et sprang ut i metafysikken og taler s. 166 fg.

ved opmerksomheten om en aandelig energi som noget selvstændig i forhold til den psykofysiske energi, finder et bevis for denne elementære forskjel deri, at »den psykofysiske energi kun langsomt og motstræbende følger efter, hvor den aandelige fører an«. — Det er i sandhet en paastand av ikke ringe psykologisk bærevidde. Men det eksempel som E. fører frem, gir hverken nogen prøve paa en specifisk aandelig energi eller nogen idé om en gradmaaling for korrelatet, den psykofysiske energi. Hvad er overhodet ment som videnskabelig fælles for de her i konkurrenceforhold tænkte to energier forf. taler om[1]. For forfatteren er s. 180 fg. opmerksomheten en psykisk energi i ren form, en energi som behandler reproduktionen som et materiale. Med en slik teori staar E. langt bak alt det arbeide som i vor tid gjøres med omhyggeligste metoder for at trænge ind i det fysiologisk-psykologiske grundlag for opmerksomhetstilstander, reproduktionsutvalget samt følelseslivets og aktivitetsinstinktets rolle ved de processer det her dreier sig om. Det blir dog lovlig naivt her enkelt at konstruere frem nogen skilte funktioner. E. side 182 fg.: »Vi maa tænke os, at den psykofysiske energi utfolder det sanselig-kvalitative som et givet materiale for den aktive bemerkelse, før denne som utslag av den psykiske energi træder til og benytter dette materiale som led og midler til erkjendelse og bestemmelse av forhold«. Unegtelig en elegant fordeling av rollerne! Kjøreren læsser varerne ut av vognen. Like ved staar kjøbmanden, som saa assorterer disse varer for opstillingen i butikken. Ja, naar en bare visste noget om at det virkelig gik saa for sig i sjælelaboratoriet! I sammenhæng med forfatterens psykologiske misgrep staar en viss for naturvidenskapen fremmed betragtning. Det just omtalte syn paa opmerksomhetens arbeidsmaate bunder f. eks. i at han overser loven om energiens konstans. Tænkningen hos E. synes at ha utviklet sig under en for livlig omgang med ord. S. 214 heter det: »Gjenstanden kan ha uvæsentlige tilfældige egenskaper, som varierer hos de under samme begrep henhørende forskjellige enkelgjenstande, mens begrepet kun optar i sig de kjendemerker som gjenfindes i dem alle og derfor er væsentlige. Vi kan bestemme guldets egenvegt; men det vilde være nonsens at tale om egenvegten hos begrepet guld.« Er det fordi egen-vegten er noget tilfældig kanske, noget som ikke gjenfindes i alle guldforekomster? Eller hvad er meningen[2]? Nu, en liten logisk bommert

1 Sammenlign ordet om den aandelige energi som maa overvinde den psykofysiske energis motstand eller træghet. Se ogsaa s. 182 fg. Skal vi indbydes til i diskussionen at gjøre tilbakeskridt til tiden forut for selve Descartes?

2 Jeg gaar ut fra at forfatteren ikke har ment den banalitet, at selve lydbilledet eller tankebilledet guld som rent psykisk funktionsindhold ikke hører hjemme i nogen vegt-skaal.

kan forf. være undskyldt for — logikken er ikke hans svakeste side. Men det leie ved deslige ræsonnements er det metafysiske uføre som de saa let fører ut i. Hvad vilde en kemiker, en fysiker si om saken? Naar han opgjør sig en mening om begrepet guld (naturlig ikke lyd-begrepet, men real begrepet!), saa vil egenvegten tælle med blandt de væsentlige egenskaper.

Naar man ved dette arbeide ser bort fra de refererende avsnit, saa er skriftet som helhet mere logisk utredende og metafysisk debatterende end psykologisk undersøkende. Man kunde ønsket, forfatteren hadde gaat dypere ind paa den rolle som tilfalder subjektets følelse av opgaven under tænkningen, og at han hadde ført undersøkelserne videre frem om den psykologiske rolle som tilfalder de saakaldte determinerende tendenser. En nærmere drøftning av pragmatismen i vor tid, kanske især i den form den har faat hos Dewey, vilde kunne ført ind frugtbare synspunkter. Kanske forfatteren dermed kunde ha bøtet paa en hovedfeil ved arbeidet, slik som det nu foreligger: Just der hans psykologiske tænkningsstudie sterkest viker av fra den empirisk-naturvidenskabelige opfatningsmetode, har han undlatt at underbygge den kritisk. løvrig bær skriftet vidnesbyrd om at E. har gaat med alvor ind paa problemene. Gjentagende byr E. paa utviklinger som vidner om baade skarp og moden tænkeevne. Til støtte for at han har tat sit emne netop fra den side som skedd, kan han gjøre gjældende, at bevisstheten naar vi tænker, faktisk indeholder andet end de rene gjenstandsforestillinger. Man har en regel-bevissthet, en

sikkerhetsbevissthet, en aktivitets- og maal-, endelig en for-holdsbevissthet, som ikke kan siges at være dækket av den nøkne gjen-standsforestilling. Flere av disse punkter diskuterer E. paa en maate som røber at han har søkt dypt ned i saken. Særlig den første del av boken vidner tillike om agtværdige studier i den nyere tids arbeidsmaater. Bare skade, at E. stundom overrasker læseren ved at vike av fra de velprøvede granskningsveier uten — som kravet maa være i en videnskabelig utredning — at gjøre det klart hvad for nogen han følger isteden.

Filosofiske problemer hørende ind under æstetikken blir drøftet i Kants aand av Sverre Klausen i en avhandling Das Problem der Schön-heit und die Methoden der Aesthetik. Eine Studie auf Kantischer Grundlage, Zeitschr. f. Aesthetik und allg. Kunstwissenschaft bd. 10 H. 3 s. 241 ff. K. undersøker spørsmaalet om faste lover for skjønheten i kunsten og for skjønheten overhodet. Æstetikken kan bli en opgave for psykologien, som da søker lovene for at behag vækkes. Det kan komme frem nogen saakaldte lover: Om enhet i mangfoldigheten, om klarhet, sandhet, kontrast, om evnen til at vække associative forestillinger. Men forf. fremhæver med

rette muligheten av et standpunkt som hævder at noget kan behage og ikke være skjønt. Han drar i tvil det uløselige forhold mellem skjønhets-opleving og lystfornemmelse. Det blir en opgave at bestemme en normativ æstetik. Begrepet æstetisk forhold maa gaa tilbake paa noget fælles. K. vil med Kant indskrænke den rene skjønhet paa noget formalt; hvorved er at merke at det motsatte av form er ikke indhold, men stof. Den rent æstetiske lyst hænger ved formen; spørsmaalet blir da om arten i den form som skal vække æstetisk behag. Her gjælder, at likesom opfatningen av materien i en gjenstand, sansekvalitetene, sker gjennem sansene, saaledes blir formen opfattet ved indbildningskraften. Begrundelsen for det almengyldige i den æstetiske dom utleder K. — med kantisk bevisførsel — av den transcendentale domsevne og dens plads i kundskapslivet i det hele. Den æstetiske lyst er at forstaa i sammenhæng med begrepet: hensigtsmæssighet uten hensigt. Lysten er da den maate vi er os denne hensigtsmæssighet bevisst paa. Det dreier sig om en hensigtsmæssighet hos forestillingskræftene i deres indbyrdes forhold under hensyn til er-kjendelsesarbeidet i almindelighet. K. mener gjennem denne løsning at ha naadd det maal han har sat sig med sin undersøkelse. Hovedelementene i det æstetiske ér med det forbundet til enhet. Det er imidlertid urigtig at paastaa, at man ikke kan ha opfatning av en saadan hensigtsmæssighet uten at derfor skjønhetsindtryket melder sig; likesom omvendt det kvalitative ved en æstetisk følelse — man tænke f. eks. paa følelsen ved at høre et musikverk — ikke kommer til sin ret ved K.s definition. Standpunktet synes derfor fra én side set for vidt, fra en anden side set for snævert.

Som talsmand for en human livsfilosofi optrær prof. i europæisk litteratur Chr. Collin i flere skrifter. I sit verk Leo Tolstoi og nutidens kulturkrise, 2. utg. 1911 stiller han Leo Tolstois skikkelse paa bakgrund av de sterke brytninger inden den menneskelige kultur. Collin ser en fremtidens videnskap i at erkjende lovene for dette kulturens liv. Hans tanker om denne sak tilspidses i det han behandler i et avsnit for sig (s. 255 fif.): Loven om kulturorganenes harmoni. Han mener slegten er oppe i en stor socialpolitisk omdannelse; og han søker at godtgjøre at samfundsordningen efterhaanden i menneskeslegtens egen velforstaaede interesse vil avpasses efter den nødvendige samhjælp, idet en stigende livsutvikling kræver voksende forbundsevne. Samme grundtanke blir ført videre i et andet skrift: Brorskapets religion og den nye livsvidenskap 1912. Man vil ha at efterspore lovene for livsformenes fremgang og tilbakegang paa vor jord. Et saadant studium maatte bli grundlagt paa samarbeide mellem biologi og kulturvidenskap, eller — samfattet til et fælles

navn —: paa livsvidenskapen1. Denne vil maatte føre til forstaaelse av at det gives en kulturhistorisk fremgangslov, som kan kaldes den voksende gjenhjælps lov. Det kan ikke skjules at her er sterke metodiske vanskeligheter. Det som vandt paa et slikt samarbeide, var kulturviden-skapen. Jo mere den kan assimilere av biologisk, desto bedre. Et andet spørsmaal er det om biologien kan bevare sin eksakthet under metodisk kompagniskap med kulturgranskningen, som vil maatte operere med flere usikre variabler. Idéen blir utført av C. som en særlig anvendelse av utviklingstanken, som ifølge C. i vor tid maa lægges til grund for enhver rationel verdensopfatning2. I Collins kulturskildringer i det hele kommer sterkt frem det nyskapende arbeide, de positivt idealistiske drifter, som holder tilværelsen paa jorden ung og sterk3. Collins tænkning er utgaat av en dyp opfatning av livsværdierne og hviler paa solide kundskaper om verdenslitteraturen, ikke mindst den klassiske.

Hans idéer om en historiens lov i folkenes indre kulturbevissthet nedigjennem tidene er et originalt forsøk paa at hævde utviklingslæren i en ny form. Men synsmaaterne blir hos ham behandlet mere intuitivt end argumenterende; en diskussion om det rigtige i hans slegtslivsfilosofi vil derfor væsentlig maatte falde utenfor rammen av filosofi i begrepets strengere mening.

Til samme type av mere populært ræsonnerende livsfilosofi, men dennegang uten det pædagogiske element som særkjender Collins tænkning, hører et arbeide av Sigurd Ibsen, Menneskelig kvintessens 1911. Det er flere mindre arbeider, stillet under en fælles synsvinkel. Bokens teoretiske grundsyn er git med første stykke. Forf. vil godtgjøre at ikke bare vor livsanskuelse er et produkt av vore menneskelige erfaringer, men at ogsaa vor verdensanskuelse efter sin grundtendens er stemplet av tanken

1 Det er her en interessant paralel til tanker hos den norske utviklingsfilosof N. Treschow. Se hans avh. i det danske Vidselsk.s Skrifter 5te bd. 1807 og 1808: Om men-neskeslegtens udartning s. 135: Hvad der grunder sig paa naturen selv, befordrer ogsaa dens øiemed: hvad der hænger af omstændigheder, nøder den til omveie, der ofte fører os længere tilbage. Dette kan oplysning og sand kultur bedst afvende. S. 137 fg.: Kun en liden del af menneskets historie er tilstrækkelig bekjendt. I den bekjendte selv er de omstændigheder mindst oplyste, som i hensyn til menneskets stigen og falden var nødvendig at vide.

2 Interessant er forf.s forsøk (s. 82, 112, 117 fg., 189 ff,) paa at hævde for Darwin en viss kristelig ny-stoicisme med en teori om naturen som andet navn for guddomsmagten. At Darwin med sin rent biologiske teori om natural selection skulde hat ringeste sidetanke paa noget i likhet med ældre eller yngre stoikeres metafysiske lære om fysis (eller logos, som de ogsaa kaldte samme begrep), synes mig dog tvilsomt. De steder C. henviser til s. 82, strækker, saavidt jeg kan se, ikke til som bevis.

3 Av andre arbeider av C., deri han utvikler sine livsfilosofiske synsmaater, kan nævnes Kunsten og moralen 1894. Kampen om kjærlighed og kunst i naturalismens tidsalder 1913. Det geniale menneske 1914.i918. No. i. filosofien i norden. 34I

paa lod og skjæbne for mennesket som den centrale størrelse i tilværet. Denne opfatning av verdenshelet blir gjennemført med stor konsekvens i en fremstilling der de forskjellige aandelige erobringer kommer til sin ret, ialfald forsaavidt det sees hen til den almindelige kulturbevissthet. Mennesket foler sig efter sin selvopfatning snarest i et slags motsætningsforhold til alt det andet i tilværet, til alt det som blir sammenfattet under navnet: natur. En verdensforklaring som vil hente alle sine midler fra de rent elementære naturprocesser, kommer tilkort; i hvert fald gjengir den ikke den tilværelse som fylder menneskets sjæl. Forfatteren, som har en akademisk tiltalende fremstillingsform, er talsmand for en livsvurdering deri alle dannelsens elementer gjør sig gjældende, om end granskeridealet ikke faar noget særlig tonetryk. Naar det her ikke egentlig kan være tale om et strengt filosofisk indlæg, saa er det fordi det er mindre av eksakt karakteristik og analyse end av diskussion i skriftet. Den moderne naturopfatning kommer ikke frem med den begrænsning, som naturen nar der den griper lovmæssig ind i tilværelsessystemet. Forfatteren fegter og strider mot teorier om naturen, mens det virkelig videnskabelige problem er det om rette grænser for ' konkrete fremtoninger av naturvidenskabelig art. Disse grænser blir let noget miskjendt eller endog helt overset av dem som med sin fantasi nærmest kredser om rent aandshistoriske emner.

19. Studier om religionsfilosofi og om den moralske, religiøse og medicinske tænknings historie.

I religionsfilosofien har Johan Daniel Landmark, univ.stip. i 1914, leveret et verk som i flere punkter gaar dypt i tanken og vidner om ikke ringe originalitet, mens den systematiske gjennemføring av grundsynet i det vanskelige spørsmaal nok lar endel tilbake at ønske. Arbeidet, som kom ut 1908, har titelen: Erkjendelses-teoretisk religionsfilosofi. En kritiskempirisk undersøkelse av den religiøse erkjendelse. L. vil — anderledes end Høffding og andre opfatter religionsfilosofiens opgave — ikke nøie sig med en filosofisk tænkning paa grundlag av det historisk givne religions-indhold, men som en opgave av normativ art; religionsfilosofien er for L. en tænkning som kommer fra, bygger paa og fører til religion. Gjennem religion virkeliggjør sig vor tilværelsesvurdering. Positiv er da den religion som tilkjender tilværelsen værdi, negativ den som frakjender tilværelsen værdi. Ved

denne definition har forfatteren undgaat at binde sig i sin realanalyse av religiøse værdier til de historiske fremtoninger i deres forvirrende mangfoldighet og deres ofte tvilsomme idealitet. Den erkendelsesteoretiske under- i918. No. i. filosofien i norden. 34I

paa lod og skjæbne for mennesket som den centrale størrelse i tilværet. Denne opfatning av verdenshelet blir gjennemført med stor konsekvens i en fremstilling der de forskjellige aandelige erobringer kommer til sin ret, ialfald forsaavidt det sees hen til den almindelige kulturbevissthet. Mennesket foler sig efter sin selvopfatning snarest i et slags motsætningsforhold til alt det andet i tilværet, til alt det som blir sammenfattet under navnet: natur. En verdensforklaring som vil hente alle sine midler fra de rent elementære naturprocesser, kommer tilkort; i hvert fald gjengir den ikke den tilværelse som fylder menneskets sjæl. Forfatteren, som har en akademisk tiltalende fremstillingsform, er talsmand for en livsvurdering deri alle dannelsens elementer gjør sig gjældende, om end granskeridealet ikke faar noget særlig tonetryk. Naar det her ikke egentlig kan være tale om et strengt filosofisk indlæg, saa er det fordi det er mindre av eksakt karakteristik og analyse end av diskussion i skriftet. Den moderne naturopfatning kommer ikke frem med den begrænsning, som naturen nar der den griper lovmæssig ind i tilværelsessystemet. Forfatteren fegter og strider mot teorier om naturen, mens det virkelig videnskabelige problem er det om rette grænser for ' konkrete fremtoninger av naturvidenskabelig art. Disse grænser blir let noget miskjendt eller endog helt overset av dem som med sin fantasi nærmest kredser om rent aandshistoriske emner.

19. Studier om religionsfilosofi og om den moralske, religiøse og medicinske tænknings historie.

I religionsfilosofien har Johan Daniel Landmark, univ.stip. i 1914, leveret et verk som i flere punkter gaar dypt i tanken og vidner om ikke ringe originalitet, mens den systematiske gjennemføring av grundsynet i det vanskelige spørsmaal nok lar endel tilbake at ønske. Arbeidet, som kom ut 1908, har titelen: Erkjendelses-teoretisk religionsfilosofi. En kritiskempirisk undersøkelse av den religiøse erkjendelse. L. vil — anderledes end Høffding og andre opfatter religionsfilosofiens opgave — ikke nøie sig med en filosofisk tænkning paa grundlag av det historisk givne religions-indhold, men som en opgave av normativ art; religionsfilosofien er for L. en tænkning som kommer fra, bygger paa og fører til religion. Gjennem religion virkeliggjør sig vor tilværelsesvurdering. Positiv er da den religion som tilkjender tilværelsen værdi, negativ den som frakjender tilværelsen værdi. Ved denne definition har forfatteren undgaat at binde sig i sin realanalyse av religiøse værdier til de historiske fremtoninger i deres forvirrende mangfoldighet og deres ofte tvilsomme idealitet. Den erkendelsesteoretiske under-358 anathon aall. H.-F. Kl.

søkelse som tilsidst sigter paa at kaste lys over de religiøse begrepers teoretiske gyldighet, tar fat med en analyse av begrepet visshet, og søker at rede ut de saakaldte visshetsmerker. L. søker kriteriet for virkeligheten, slik som den er indhold i menneskets opfatning, deri, at den ikke kan bli til for bevisstheten uten som en del av en helhet; saasnart man prøver at bedømme virkelighetens momenter ut fra dem selv alene, gaar man glip av den. Meget træffende blir utviklet om erkjendelsen av virkelighet, oplysende er indføringen av begrepet erkjendelsesteoretisk perspektiv. Den erkjendende tanke har forgrundsmomenter i umiddelbart visse oplevelser. Til dette bevissthetsindhold slutter sig forestillinger med voksende merehypotetisk karakter; herunder faar den analogidannende fantasi en meget væsentlig og meget sammensat rolle, mens begrepet værdi trær til og komplicerer det kundskapsteoretiske arbeide. I sidste hoveddel gjør forf. rede for særlig den religiøse erkjendelses væsen, drøfter de forskjellige værdialternativer, videre problemet om ansvar og begrepet det onde. L. blir staaende ved at den religiøse erkjendelse er en erkjendelse av det mulige; at opfatte den religiøse erkjendelse som erkjendelse av det virkelige fører galt avsted. Efter at ha git en kritisk værdsætning av den kristne religion søker han at fastslaa det kundskapsteoretiske grundlag for absolut positiv religion. At løsrive sig fra enhver livsvurdering staar ikke i menneskets magt, — fordi det av natur er et følende væsen. Altsaa op i et vurderingsarbeide kommer man som av sig selv. L. konstaterer hos mennesket en naturlig drift til at vaage, en drift dypt i slegt med vor aktivitetstrang. Den virker normalt i retning av positiv livsvurdering. For forf., som utvikler et standpunkt i tro ut over det kristne, blir religion uttryk for det livsønske som driver vort tanke- og følelsesliv ind i mulighetens verden, idet stadig vor tilværelsessans holder os i vaaken frygt for at fortape os i

vildfarelser1.

Bidrag til religionsfilosofien og filosofihistorien er ydet av professor i religionshistorie Wilhelm Schencke. I 1904 utkom hans Amon-Re. En studie over forholdet mellem enhet og mangfoldighet under utviklingen av det ægyptiske gudsbegrep. En religionshistorisk episode i Nillandet blir her bl. a. stillet under et filosofisk synspunkt. Et senere skrift av samme forf. er Die Hokma (Sophia) in der jüdischen Hypostasenspekulation. Ein Beitrag zur Geschichte der religiösen Ideen im Zeitalter des Hellenismus,

1 Landmark gaar i sit verk gjentagende ind paa et arbeide av Johannes Ording, Den religiøse erkjendelse, dens art og vished, 1903. O.s skrift, som har til undertitel: Til grundlæggelsen av den systematiske teologi, behandler ut fra et religiøst trosstandpunkt ikke bare teologiske stridsspørsmaal, men ogsaa flere principielle punkter inden den filosofiske etik og kundskapslæren.1918. No. i. fii.osofien i norden. 359

Vid.selsk.s Skrifter 1912, hist.-fil. kl. nr. 6. Paa grundlag av et omfattende materiale sammenligner forfatteren elementer av hypostaselæren inden de forskjellige orientalske idékredser og paaviser hvorledes inden et specielt folk (det jødiske) visdomstanken antok skiftende religionsfilosofiske former, hvorunder den græske lære om Logos i betydning av fornuften (naturen) eller av et magtvæsen virket med paa at fuldbyrde den idéhistoriske proces. Særlig indgaaende behandler forf. den rolle som tilfaldt Philo av Alexandrien.

Emner fra den klassiske filosofi blir delvis berørt av S. Eitrem, professor i klassisk filologi. I 1914 kom hans store verk ut: Opferritus und Voropfer der Griechen und Römer, Vid.selsk.s Skrifter 1914, hist.-fil. kl. nr. i. Forfatteren peker paa mange elementer av sjælekultus og andre religiøse tendenser som ligger bak forskjellige skikker og ceremonier, som han fremstiller paa grundlag av et yderst omhyggelig samlet og sammenlignet kildematerial. De hovedemner og begreper som E. analyserer under denne synsvinkel, er rundgangen (høire og venstre), vandet, ilden, røken, offerbygget, saltet, haaret, blodet. Det skjuler sig frugtbare idéer i dødskulten som grundlag for offerritus og som et væsentlig ferment ved dannelsen av gudsforestillingeneEn velskreven kortere studie over dyds-begrepet i den ældre græske litteratur blev i 1914 offentliggjort i G. Grans tidsskrift »Edda« bd. 1 1914 s. 241 ff. av Em«: Smith, docent i klassisk filologi. Han har her gjort et forsøk paa at gjøre fyldest for det dobbelte krav ved slike opgaver, nemlig at opfatte de svundne tiders grundsætninger i de tilsvarende slegtsaldres aand og værdsætte dem under skjøn-som jevnføring med følemaaten i vor mere fremskredne tid

Fra medicinsk videnskabelig hold gives det talrike muligheter for be-berøringer med filosofien og dens historie. I norske verker har den kjendsgjerning fundet uttryk ogsaa utenom psykiatrien. Norsk magazin for lægevidenskaben nr. 4 1900 indeholder fra A. L. Faye's haand en liten original undersøkelse om naturfilosofien og dens forhold til medicinen i det 19de aarhundrede. Selvstændige kildestudier i medicinens historie har leilighetsvis bragt universitetsstipendiat A. Fonahn ind paa emner av filosofihistorisk betydning2. I denne sammenhæng fortjener at nævnes den utgave som de norske videnskapsmænd universitetsstipendiat O. Van-

1 Smlgn. ogsaa av samme forf.: Hermes und die Toten i Vid.selsk.s Forh. 1909, hist.-fil. kl. nr. 5. Desuten flere avhandlinger i Pauly-Wissowa's Real-Encyclopädie.

2 Foruten endel artikler i pressen og tidsskrifter blir særlig at nævne: Forskjellige tiders idéer om sygdommenes aarsager og væsen, Norsk mag. f. lægevid. 1908; Orm og ormmidler i nordiske medicinske skrifter fra middelalderen, Vid.selsk.s Skr., mat.-naturv. kl. 1905 nr. 6. Berøringer med filosofihistorien har ogsaa Fredrik Grøns skrift fra 1910 Farsotter og lægekunst gjennem tiderne.360 anathon aall. H.-F. Kl.

gensten, A. Fonahn og prosektor H. Hopstock holder paa at besørge av de anatomiske verker av Leonardo da Vinci, den store italienske kunstner, lærde og filosof, † 1519. At disse hans optegnelser nu blir tilgjængelige for almenheten i en mønstergyldig form — noget som skyldes et samarbeide mellem norsk filologi og medicin — er jo særlig i medicinens interesse, men her og der indeholder den nu fremlagte tekst indstrødd betragtninger som har med filosofiske emner at gjøre 1.

Iøvrig er Norge ikke rikt paa bidrag til den almindelige filosofihistorie. Et originalt skarpsindig arbeide av den art — særlig sterkt i diskussionen av naturvidenskabelige emner, av den unge universitetsstipendiat H. Schjelderup,

blev prisbelønnet i 1916; avhandlingen, som fremstiller filosofiens utvikling fra midten av forrige aarh. til vor tid, er under trykning paa tysk. Senere har S. tat op emner av principiel betydning for farveteorien samt utarbeidet et forsøk paa at gi en ny psykofysisk maaleformel: studier som utmerker sig ved dristig tænkning, og som er utført efter eksakt matematiske metoder.

I tidsskriftet »Edda« (2, 1917) har videre Hans Berg offentliggjort en liten avh., Nietzsche og La Rochefoucauld. Hovedtankene: den betydning filosofen Rée har hat for Nietzsches utvikling, og de franske moralisters indflydelse paa N., har forfatteren, som antydet av ham selv, paa anden haand, men han viser selvstændighet i dokumentationen (Chamfort!). Litteraturen om Nietzsche er han godt fortrolig med. Stoffet er i den korte karakteristik ordnet under et strengt gjennemført logisk synspunkt; paa den maate har han skapt et nyttig bidrag til Nietzschestudiet2.

20. Tilbakesyn og fremsyn.

I hvert land har filosofien en dobbelt rolle. Det tilfalder den endel av det arbeide som bestemmer det almindelige aandelige niveau paa den

1 Leonardo da Vinci, Qvaderni d'Anatomia ed. Vangensten, Fonahn, Hopstock I —VI Kristiania 1911 — 16. Se steder som I p. 34 passus [VII], II 1 passus [IV], 29 — 31 IV p. 17 [X] o. a. st. At fremhæve hos Léon. da Vinci er hans pneumalære, lære om le spiriti vitali, hans teori om hjertets rolle og om forholdet mellem aanden og elemen-tarilden; hans tanker om la natura (tpvois) og om naturstudiet, om matematikkens betydning for kundskapsmetoden; hans angrep paa sofistene og „de sofistiske viden-skaper"; om sjælen. Allerede hos L. d. V. findes (IV 16) følgende naturfilosofiske grundsætning uttalt: Ognj actione dj natura é fatta per la piu brieve via ch-é possibile. (Efter oplysninger velvillig meddelt av O. Vangensten og O. Fonahn).

2 Efter at dette manuskript var indlevert, har universitetsstipendiat H. Jæger utgit en studie over Taine, en tænkerprofil. Den filosofiske side av Taines produktion har dog ikke forfatterens hovedinteresse. 360 anathon aall. H.-F. Kl.

gensten, A. Fonahn og prosektor H. Hopstock holder paa at besørge av de anatomiske verker av Leonardo da Vinci, den store italienske kunstner, lærde og filosof, † 1519. At disse hans optegnelser nu blir tilgjængelige for almenheten i en mønstergyldig form — noget som skyldes et samarbeide mellem norsk filologi og medicin — er jo særlig i medicinens interesse, men her og der indeholder den nu fremlagte tekst indstrødd betragtninger som har med filosofiske emner at gjøre 1.

Iøvrig er Norge ikke rikt paa bidrag til den almindelige filosofihistorie. Et originalt skarpsindig arbeide av den art — særlig sterkt i diskussionen av naturvidenskabelige emner, av den unge universitetsstipendiat H. Schjelderup,
blev prisbelønnet i 1916; avhandlingen, som fremstiller filosofiens utvikling fra midten av forrige aarh. til vor tid, er under trykning paa tysk. Senere har S. tat op emner av principiel betydning for farveteorien samt utarbeidet et forsøk paa at gi en ny psykofysisk maaleformel: studier som utmerker sig ved dristig tænkning, og som er utført efter eksakt matematiske metoder.

I tidsskriftet »Edda« (2, 1917) har videre Hans Berg offentliggjort en liten avh., Nietzsche og La Rochefoucauld. Hovedtankene: den betydning filosofen Rée har hat for Nietzsches utvikling, og de franske moralisters indflydelse paa N., har forfatteren, som antydet av ham selv, paa anden haand, men han viser selvstændighet i dokumentationen (Chamfort!). Litteraturen om Nietzsche er han godt fortrolig med. Stoffet er i den korte karakteristik ordnet under et strengt gjennemført logisk synspunkt; paa den maate har han skapt et nyttig bidrag til Nietzschestudiet2.

20. Tilbakesyn og fremsyn.

I hvert land har filosofien en dobbelt rolle. Det tilfalder den endel av det arbeide som bestemmer det almindelige aandelige niveau paa den

1 Leonardo da Vinci, Qvaderni d'Anatomia ed. Vangensten, Fonahn, Hopstock I —VI Kristiania 1911 — 16. Se

steder som I p. 34 passus [VII], II 1 passus [IV], 29 — 31 IV p. 17 [X] o. a. st. At fremhæve hos Léon. da Vinci er hans pneumalære, lære om le spiriti vitali, hans teori om hjertets rolle og om forholdet mellem aanden og elemen-tarilden; hans tanker om la natura (tpvois) og om naturstudiet, om matematikkens betydning for kundskapsmetoden; hans angrep paa sofistene og „de sofistiske viden-skaper"; om sjælen. Allerede hos L. d. V. findes (IV 16) følgende naturfilosofiske grundsætning uttalt: Ognj actione dj natura é fatta per la piu brieve via ch-é possibile. (Efter oplysninger velvillig meddelt av O. Vangensten og O. Fonahn).

2 Efter at dette manuskript var indlevert, har universitetsstipendiat H. Jæger utgit en studie over Taine, en tænkerprofil. Den filosofiske side av Taines produktion har dog ikke forfatterens hovedinteresse.1918. No. i. fii.osofien i norden. 361

hjemlige grund. Efter plan eller uten at det er tilsigtet virker filosofien med paa at gi aandslivet dets stempel. Man kunde kalde dette dens pædagogiske gjerning. Ved siden av den staar en anden. Den filosofiske produktion uttrykker den tænkning og granskning av en bestemt art som somme mænd i landet præsterer, og som paa et specielt omraade gir sammenligningspunkter mellem aandsavlen hjemme og den ute i den øvrige verden; hvad man historisk set kunde kalde den repræsentative rolle for filosofien. Hvorledes det filosofiske tænknings- og granskningsgeni har været repræsentert i de forskjellige nordiske land, er det vel likest ikke at uttale noget bestemt om. Det dryger før historien har skrevet ned sidste ord i sin dom. Ingen vet forvisst hvordan den vil lyde. Mangt i menneskenes værditabeller snur den op og ned paa. Naar Danmark kunde synes mest »repræsentativt«, saa er det ret at mindes at Sveriges tænke-kræfter av historiske grunder blev endel bundet til hjemmevirkede problemer, og at et par av de mest fremstaaende lærere hos de danske (Holberg, Treschow) er kommet fra Norge. Som pædagogisk faktor har filosofien utmerket sig i Finland og særlig i Sverige. I Norge har den pædagogiske rolle som blev overtat av filosofien, i hvert fald i dens akademiske form, i almindelighet ikke været stor. Ja det var en tid, da det saa ut som skulde det være forbi med filosofien dertillands, idet spekulativ tænkning ikke hadde noget ord i laget der videnskapen arbeidet, og videnskabelige arbeidere intet øre hadde for den spekulative tænkning. Det er ikke frit for at aandslivet i Norge paa somme punkter tok frostskade under disse aarelange nætter. Men det kan jo rette paa sig. Likesom saa megen anden avl greier sig, har den først sluppet gjennem jernnætterne med livet.

At skrive historie er at tegne et billede av det som var, og gi det sin menneskelige dom. Men det er tillike mere; det er at hjælpe til fremsyn over det som kan komme. Deri ligger historiens filosofi. Ogsaa filosofihistoriens. Hvad skulde man kunne vente av filosofien naar man kjender dens vilkaar og forstaar dens maal? Filosofien søker at faa tankens lys frem overalt. Til hvert punkt i tilværet, til hver rørelse i livet, til hvert produkt av menneskelig tænkning. Den er blit kaldt videnska-penes videnskap. Et uheldig navn, misvisende i sin fordringsfuldhet; men et navn som likevel kan minde om noget sandt, nemlig om dette: Hver videnskap har et eget avsnit viet principgranskningen, og disse studier om princippene er vedkommende videnskaps filosofi.

For at filosofien skal fortjene rang og plads mellem aandsvirksom-hetene, maa den eie storhet i opfatningen ogpaalidelighet i tanke-362 anathon aall. H.-F. Kl.

utviklingen. Like til erfaringsvidenskapene slog igjennem, var filosofien sterkest i første henseende, svak i det andre punkt; spændte vidt som idé-anlæg, kom tilkort i beviset. Storhet og høide er det i Platons lære om idéformene, Spinozas guddommelige verdenssubstans, Leibniz' monader, Kants noumena, Hegels absolute aand. Men den logiske grund som metafysikken hos disse tænkere hviler paa, føies ustø av hver den som har lært at kjende de midler videnskapen bruker for at bygge op en overbevisning. Det kan trygt siges: Por den spekulative metafysik er for saavidt saken tapt. Det er kommet et systemskifte for tænkningsmetoderne. Dette vil naturlig ikke si at opgaverne for en filosof skulde trykkes ned i et lavere plan. Det særlig filosofiske ligger altid i noget alment, i den almindeligere sammenhæng man kan fastslaa for en sandhet, selv om det blir lagt vegt paa at sammenhængen er like solid som vedkommende indholdsdeler. Naar vandreren ser ned for sig og ned paa sig der han gaar, er det ikke av interesse for foten, men fordi han ikke vil traa feil. Filosofen vil mang en gang »se ned for sig«, være optat av emner fra ende-ligheten, fra det materielle, ræd som han maa være for at gaa feil. Men

helst vil hans syn søke de dype og fjerne perspektiver, følge linjer som fører langt frem. Det ideal av en filosofi, som foresvæver menneskene saa langt de hittil har utviklet sig, kunde man i samhøve med det som her er sagt, uttrykke slik: At faa tilværelsens kjendsgjerninger og tankelivets frugter ind under synsvinkler derfra en øiner store sammenhænger av paalidelig art. Den almindelige sympati vil, ifølge en naturlig følelse, hefte sig særlig ved det store i sammenhængen og erklære: Der har vi filosofien! Rent psykologisk maa det gaa slik. Med de fleste. Indholdet i en sak fængsler opmerksomheten tidligere end vissheten ved den. For mange drar indholdet avsted med hele interessen, og spørsmaalet om vissheten blir borte for dem. Men det gaar anderledes faar en tænkt sig litt om. Da kommer en tilsidst til det punkt der vissheten selv blir saken!

Lar man øiet hvile paa en skog, saa vil opmerksomheten særlig bli fanget av løvet. Det repræsenterer likesom umiddelbart hele billedet. De nakne trær gir endnu ikke nogen skog; det maa være løv paa dem. Med glæde dvæler synet ved de blader som snart synes tilsammen at gi os taket over vor verden, snart enkeltvis klipper ut en tegning mot himlens uendelige blaadyp. Men vi vet for det like godt hvad naturen lærer om det hele. At løvet kommer og gaar, at det faste paa trærne er stammen og grenene. Og den mest flygtige eftertanke fortæller os, at det er grenene det kommer an paa, skal skogen være klædd; at det er dem som

bærer den hele pragt. De filosofiske tankeprodukter er lovet som gir os det verdenstak vort opvendte oie ser, og som skjærer ut mang en sælsom silhouet mot uendelighetens bakgrund. Men — levet skifter, mangt et blad sitter ret lest. Det gjælder om at grenene som bærer tankelevet, er solide. For filosofiens fremtid er det enskelig, at de grener som bærer lovverket, er podet ind i et træ som har faat sterk vekst paa slegtens jordbund, og som heter videnskap.

H.-F. Kl.

NAVN- OG SAKREGISTER.

Aaberg, L. H. 19 fg. 31. Aall, Herman Harris 327 ff. Aand, aandsindivid, aandelig liv 4. 96. 223. 239. 297 ff. 314. 328. 331. 334. 339. 346. 361.

Aandedræt se respiration, pneuma. Aandetro 179. 338 fg. Aandsfrihet 194. Aandsvirkelighet 163. Aars, Kr. B.-R. 181. 331 ff. Aarsak, -loven, -sætningen 25 fg. 44. 90. 182 fg. 188. 191. 316. 324. 328 fg. 331 ff. [-338-Aas,-] {+338- Aas,+} Einar 342. Aas, Karl 341. Aasen, Ivar 257. Abildgaard 279. Abnorm 123. 202 fg. 337-Absolut 10 fg. 12 fg. 16. 40. 94. 132. 147. 166. 202. 236. 238. 244. 246. 317. 327 ff. 358.

Abstrakt, -ion 16. 234. 243 fg. 351.

Ach 180. 349.

Adel 291.

Adspredthet 335.

Afasi 306. 331.

Affekt, se sindsrørelse 67. 69. 198 fg. 201.

Affektation 121. 134. 233. 237. Agtelse 27.

Aktiv, -ering, -itetstrang 46. 56 fg. 64. 96.

211. 319. 350. 352 ff. 358. Aktualitet 31. Alder 44.

Alexandrinsk 194. 197. 249.

Alkmaion 339.

Allemandsstyre 300 fg.

Almen, almindelig 30. 106 fg. 362.

Almenbegreper 78. iiöfg. 343 fg.

Almeneuropæisk 3 fg.

Almenfølelse 69.

Alrutz, Sydney 51.

Altruisme 318.

Amon-Ré 358.

Amorf 207.

Amundsen, V. 121. 123.

Analogi 179. 187. 202. 213. 298. 326. 332.

346. 258. Analyse 56. 207. Ananke 329 fg. Anarkisme 85. 153. Anaxagoras 194. Anaximander 50. Andersen, Axel 155. Anderssen, Otto 341. Andhrimner 279. Angst 132 fg. 141. 143 fg- !95-Animalitet 98. Animisme 338. Anskuelse 25. 65. 180. 183. Ansvar 27. 298. 326. 338. 341. 356. Antisthenes 33. Antropomorfisme 329. Apen 109. Apologeter 249. A posteriori 120. Apperceptionslære 55.

Apriorisk 23. 25. 32. 36. 59. 90. 104. 118.

183. 234. 240. 325. 331 ff. Arbeid, -ydelse, -evne 110. 197 fg. 201 fg.

281. Ardigo 178. Aristipp 33. Aristokratisk 301.

Aristoteles 7. 44. 47. 66. 249. 317.

Arrhenius, Svante 50. 346.

Arter 89. 92. 98fg. 107 ff. 116. 119. 147.

Arv, -elighet 110. 197 fg. 201 fg. 281 fg. 297 fg

Arveret 320.

Asketisk 284. 287.

Assimilation 215. 332.

Association, -filosofi, -lover, -psykologi 52 55 fg. 175. 192. 205. 209. 252. 331. 335

343 349- 354-Associationscentrum 45. Astronomi 48. Ateisme 214. Atom, -isme 156. 346 fg.

Atvvater 206. Aubert, L. M. 234.

Autoritet, -tro 185. 243. 262. 314. 319. 324.

Avenarius 178.

Avgrænset 29.

Avhængighet 333.

Avledning (psykisk) 337.

Avstamningslære 108 ff. 169.

B a a d e r 133. Bacon, Francis 39. 76. 192. Baggesen, Jens 91. Bang, N. H. 185. 188. Baning, -lov 204. 208. Barn 322. 335. Basedow, J. B. 87. Baumgarten 101.

Bayle, Pierre 59 fg. 74 f&- 83- IQI-

Becker, F. C. 205 fg.

Bedringsprineip 22.

Begavelse 55 fg.

Begjær 24. 65. 104.

Begrep 25. 106 fg. 317.

Behag 354 fg.

Behov 337 fg.

Bekjendthetskvalitet 174. 176. Bemerke 252. 353. Beneke, F. E. 234. 237. Bentham 115. 168. Bentzon, Viggo 87. Berg, Hans 360.

Bergson, Henri 37. 43. 45 fg. 52. 135- I39-

178. 180. 202. 212. 331. Berkeley 192. Bernard, Claude 47. Berner, H. E. 265. Bernheim, E. 62. Berøringssans 352. Beslutning 46. Bestaaende 283. Bestemmende 344. Besættelse 339. Betinget straf 22. Betydning 55. 62. 344. Beundre, -ing 199 fg. 333. Bevis 216.

Bevissthet 13 fg. 36. 44 fg. 47 fg. 59. 306.

3l5- 3r7- 322- 324- 327 ff- 338-Bevægelse, -forestilling 57. 134 fg. 211. 213 ff.

346. 349-Bibel 144. Biberg, A. 10 fg. Biberg, J. 7. 49. Binet, A. 55 fg. 87. Biogener 206.

Biologi, -sk 47 fg. 64. 92. 95 fg. 104. 106

170. 197 fg. 202. 269. 281. 338. 355 fg. Birchner, M. G. 91. Birgitta 5. 73. Birkeland, Kr. 346 Bjarnason, A. 193. Bjerknes. C A. 267. Bjerre, Poul 49 fg.

Bjørnson, Bjørnstjerne 256 fg. 270 fg. 272 fg.

276 fg. 295. 314. Bobertag 56. Boeck, Chr. 237. 266. Boesen 129. Boethius, Daniel 8. 10. Bolin, Wilhelm 60. Boltzmann 348. Bonnet 92. 97. 109. Boole 266. Borelius, J. J. 11 fg. Borger 301.

Boström, Chr. J. B., -sk filosofi 3. 6. 8. 12 ff. 31 fg. 34 fg. 42. 49- 73- 244 fg- 246 fg.

[-33°-Bot-]

{+33°- Bot+} 21.

Botten-Hansen 279. Boye, Johannes 92. 95 99. 166. Bradley 179. Brandeli, G. 54.

Brandes, Georg M. C. 4. 72 fg. 74. 121. 123. 138. 173. 260. 265. 270. 274 fg. 283. 293. 301. 311. 315. Brentano 30. 39. Broca 47.

Broch, Oluf Large 228. Brongniart, A. 11 o. Brotherus, K. R. 67. Brun, J. N. 224. Brunchorst 268. Bruno, Giordano 299. Bruun, Christopher 270.

Brøchner, Hans 73. 125.161. 171 fg. 174. 182.

Buch, Ejnar 73. 190. 208.

Bühler 180. 349.

Buffon 110.

Bull, Fr. 82. 87. 220.

Burman, E. O. 18 ff. 23.

Caper-Liman 323. Castrén, Zacharias 68. Catilina 278 fg. Chamfort 360. Charcot 277.

Christensen, Severin 188 fg. Christiansen, C. 114. Claeson, K. 17.366

Clairvoyance 51. Collett, Peter 340. Collin, Chr. 268. 276. 355 fg. Comenius 193.

Comte, August 12. 47. 175. 178. 243. 269. Condorcet 168. Crusius 101. Cuvier 110.

Daa. L. Kr. 231. 260. „Dagbok" 268. Dahl, F. P. J. 226. Dahlstrøm, S. 335. Dam, Axel 210 fg.

Danmark, dansk 2 fg. 71 ff. 79 fg. 91. 112.

I3t- I55- T74- x97- 22°- 224• 24°-250. 284. 290. 361. Dannelse, -drift in. 214. Dante 222. Dargun r 15.

Darwin, Charles, darwinismen 74. 96. 99. 110. 178. 202. 243. 245. 252. 263 fg. 27 273 fg. 276. 282. 298. 356. Darwin, Erasmus 110. Dedichen, A. Th. 337. Deduktion 44. Definition 107. Deister 90. Delagtighet 323. Delboeuf 47.

Delopfatning 208. 351 fg. Demokratisk 256. 279. 323. Demokrit 33. 50.

Descartes 7. 17. 47. 59. 75. 238 fg. 249. 267. 353-

Descendenslaeren se avstamningslæren. Determinerende 354.

Determinisme 60. 102. 118 fg. 135. 184.

270 fg. 282. 319. 326. Dewey 327. 354.

Dialektisk 25. 32. 49. 135. 142. 146. 163.

166 fg. 172. 239. 241. 246. 251 fg. 317. Diderot 193. Differens 29.

Digtning, digtere 67. 129 ff. 212. 2196". 250. 253 256fg. 265. 272 ff. 304. 314.316. 331- 346. Ding an sich 91 (se ting). Djævelen 225. 228. 264.

Dogmer, dogmatisk; docere 130. 141. 234. 298.

Dom, dømmeevnen 56. 349 fg. 355. Domstolen 325. Donati 97.

Don Juan (av Mozart) 138.

Dons, W. Th. 6. 11. 101. 244 ff. 269.

H.-F. Kl.

Dostojevskij 279. Dovenskap 214.

Drachmann, A. B. 145. 159. 194. Dramatisk 302.

Dreier, Fr. 4. 72 ff. 168 ff. 190. Drifter 195. 333. 338-

Drøm, -liv, -tro 48. 55. 93. 203. 248. 271. 3°3- 339-

Dualisme 91. 105. 118. 142. 163. 168. 171.

173. 184. 223. 227. 260. 338. 343. Due 278 fg. 284. 309. Dürr 30 fg. 180. 349. Dunker, Bernhard 255 fg. Durée (la) 46. Dydsbegrepet 359. Dynamisk 349.

Dyr 92 fg. 97 ff. 107. 110. 143. 147. 339. Dæmring, Norges 229. Dødskultus 359. Dødsstraffen 22. 231. 321. Døleringen 265.

Ebbinghaus 30. 349. Edfeldt, H. 13. 18. Edshjælper 341. Efterherming 212.

Efterligning, -drift, -evne 65 fg. 67. 212. 308. 3I9-

Egennytte, egoisme 156. 201. 306 fg. 318. 320.

Egteskap 139. 149. 160. 308 fg. Ehrenfels 39. 42. Eiendom, -sret 320. Eigenbrodt, W. 58. Eilschow, Fr. Chr. 89.

Eitrem, S. 359. Eklektisk 45. Eksakt 47. 60.

Eksistens 25. 106. 135. 147. 348. Eksperimentel psykologi 17. 33. 38. 41 fg. 47 fg- 49- 51 ff- 60 ff. 64. 74. 175. 197. 202 ff. 214. 242. 248. 252. 266. 331 fg. 334 ff 340 fg- 349 fg-Eksspiration 338. Elan vital 202. Elektrisk 346. Elementær 120. Ellefsen, Olaf 319. Embryologi 108. 110. Emmelin, Axel 32. Empedokles 109. 273 fg. 292. Empiriokritisk 184. Encyklopædistene 250. Endelige (Det) 288.

Energi, e.'s konstans 181. 204 ff. 215. 327. 334. 346 ff. 350.

Eng, Helga 343 f?. Engels 168.

England, engelsk 7. 74. 76. 82 ff. 88. 90. 95. 98. 102 fg. 110. 117 fg. 173. 176. 190. 197. 252. 259. 269. 319. Enhet 29. 32. 45. 96. 104 ff 113. 135. 142.

172. 198. 239. 255. 287. 301. Enhver 308.

Enkelt, — Den -e 78. 82 fg. 89. 94. 106. 122. 129. 141. 144. 146. 153. 166. 284 fg. 287. 301 ff. 314. 354. 358. Ensom 148. 285. 297 ff. 306. 311. Enten — Eller 128. 137 ff 146. 154- lél-

284 fg. 286 fg. Entropi 347. Eremit 285.

Erfaring, -lære, empirisme 9. 17. 23 ff. 26 fg. 28. 30. 34. 36. 38. 40. 44 fg. 48 fg. 57. 60 ff. 63 fg. 72. 74. 76 fg. 88 fg. 90. 103 fg. 107. 112. 115. 120. 166. 173. 175. 183. 216 219. 226. 230. 234. 237. 240. 246. 250. 252 264. 316 fg. 325. 330 ff. 343- 354- 361 fg-Erindring, -forestilling 66. 131. 136. 211. 290.

309. 337- 35°-Eriksen, Alfred 320 fg. Eriksen, Richard 348 ff. Eros 194.

Etik se moral 14. 23. 27 fg. 32. 41. 46. 49. 79. 139 fg. 172. 174. 176 fg. 184 fg. 191. 312 ff. 318 ff. 323 ff. 327. 344. Etnologisk 63 tg. 339. Eucken, R. 61. 68. 178. 180. Euler 267.

Europæisk 269. 274. £81. Evensen, Hans 335. 337. Eventyrforskning 257. Evig 94. 160. 285. 303.

Evolutionismen se utviklingslæien 5. 17. 48. 74- 95 fe- 98 fg • 75- 197% 202.

223 fg. 225 fg. 241. 267. 270 fg. 282. 298.

Faldet, syndefaldet 144. Familien 185. 297. 308. Fanatiker 285 fg.

Fantasi, -forestilling 56. 210. 272. 295. 331.

350. Far 310.

Farve, -sansen, -teorien 24. 26. 29. 51. 199.

203. 207. 332. 360. Fasting, C. 220. Fasting, G. 317. Fatalisme 329. Faye, A. L. 359.

Februarrevolutionen 169. 257. 279. Fechner, G. Th. 34. 47. 61. 64. 203. 205. 245.

Feilberg, K. 318. Feilberg, L. 212. Feilfænomener 336. Ferguson 101.

Feuerbach, L. 60. 131. 133. 168. 171. 185. Fichte 10 fg. 15. 20. 28 fg. 35. 59. 74. 112.

114 fg. 117. 231. 235. 239. Filantropismen 87.

Filosofi, -historie 1. 48 fg. 172. 174. 177 fg.

280 ff 303 fg 316. 359 fg. Finger 325.

Finland 2 ff. 58 ff 259. 361. Finnbogason, Gudmundur 212. Fjerde dimension 348. Fjernvirkning 267. Flem, Ivar 271. Flid 342.

Flokken, se mangfoldighet. Folkepsykologi 34. 62 fg. 184. Folkeret 324. Folkesuverænitet 264. Folklore 339. Fonahn, A. 359 fg. Forandring 216. 247. 306. 316. Forbindende, se syntese 344. Forbryder, -else 21 fg. 187 fg. 321. Fordom 76. 270. 314.

Forestilling 25. 34. 55 fg. 67. 208. 300 fg.

343- 349- 355-Forestillingstype 209. Forfatter, se digter 346. Forføreren 130. 138.

Forholdsbevissthet, f.serkjendelse, f.slov 61.

176. 350- 352. 354-Form, -oplevelse 208. 355. P'ormaa! 107. 327 fg. Formal, ideal videnskap 184. 210. 235. Fornemmelse 30. 214 fg. 243. 343. 349-Fornuft, -filosofi 89. 92 fg. 113. 116. 132.

142 fg. 192. 210. 234 fg. 238 fg. 316 fg. 359. Forplantning 297. Forsberg, Hj. 54. Forskjel 215. Forstaaelse 38.

Forstand, -evner 34. iji. 182. 343.

Forstillelse 128.

Forstyrrelse 322 fg. 335 fg.

Forsæt 323.

Forsøk 321.

Forsømte barn 322.

Fortjeneste 27.

Fortolkning 326.

Fortvilelse 317

Forutsætning 326.

Forventning 211. 332. 352.

Fouillée 178.368

Frankrige, fransk 7. 74. 88. 95. n8fg. 173.

175- 234- 25°. 259- s69- 33° 339- 360. Fredsspørsmaalet 102. Fremskridt 49. 306. 356.

Fri, frihet ai. 85. 88. 91. 144 fg. 223. 247.

260. 267 fg. 309. 312 ff. 337. Frihetsstraf 22. Frimann 220. Fritsch 47.

Fritænkeri 200 fg. 263. 265. 272. Frivillighet 301. Fugaldrift 339.

Fuldkommen, -het, -gjøring 13 fg. 92. 96 ff.

106 fg. in. Fysik, -alsk 114. 182 fg. 346. Fysiologisk 31. 47 fg. 198 fg. 206 fg. 252.

281 fg. 332. 349. 353. Fædrelandsfølelse 256. Fællesskap 341.

Følelsen 23 fg. 33. 52. 56. 62. 64 fg. 66 fg. 68 fg. 92 ff. 104. 119. 169. 192. 197 ff. 204. 208. 210. 215. 250. 272. 329 fg. 340. 342 fg. 349. 352. 358. Følelsessygdom 310.

G a d e 1 i u s, Bror 50. Gagn 325. Galen 196. 339. Galilei 47. 94. 249. 300. Galton 215.

Gamborg, Anders 74. 90.

Garborg, Arne 271. 273 ff.

Geijer, E. G. 3 fg. 10. 49.

Geijer, R. 6 fg. 19 fg. ^8. 40 fg. 54.

Geistlighet 1^9.

Generalprævention 22.

Genetisk 36.

Geniet 151. 356.

Geologisk 98 fg. 108 ff.

Geometri 183.

Getz, B. 246. 320 ff.

Gisning 203.

Gjellerup, K. 197 fg.

Gjelsvik, N. 255. 326.

Gjengive 210.

Gjengjæld, -læren 21. 63. 187 fg. 228. Gjenhjælp 356.

Gjenkjending 168. 176. 203. 208. 331.

Gjentagelse 134. 136 fg. 214.

Gjerdsjø, O. 46. 326.

Gjerning 210. 290. 306.

Gnosticisme 223.

Godt (og ondt) 144. 328. 333.

Goethe 8.

Goldschmidt 279.

Gomperz 70.

H.-F. Kl.

Gonochorisme 340. Goos, C. ii4fg. 186 fg. Grafologi 203.

Gran, Gerhard 230. 358. 261. 268. 271. 279 Grenness, O. 342. Groos 65,

Grotenfelt, A. 61 fg. 68.

Grotius, Hugo 101. 249.

Grubbe, S. 3. 10. 49.

Grünbaum 180.

Grüner-Hegge, Th. 340.

Grundform 107 fg.

Grundsætninger 27. 302. 331.

Grundtvig, -ianismen 73. 94.150. 225. 229.261.

Gruppedannelse 215.

Græsk (filosofi) 102. 109. 127. 132. 158.

194 fg. 223. 240. 244. 249. 287. 334. 339. 359. Grøn, Fr. 359.

Gud, -lære, -dommelig, 14. 89. 102. 113. 141:. 143. 146. 166. 208. 231. 240. 244. 317 fg. 329. 356. 358 fg. Gullstrand 49. Guyau 43 fg. 178. 193.

Haandhævelse 324. Haeckel, -ianisme 245. 298. Hagerup, Fr. 236. 323 fg. Hallucinationer 248. Halvmennesket 109. Halvorsen, G. 334 fg. Hamann 133. Hammer, B. 51. 53 fe. Handelsret 102.

Handling 10. 135 fg. 144. 211. 324. Hansen, Andreas 193. Hansen, G. Armauer 267. 271. Hansen, H. C. 248. 316. Hansen, Oscar 193. Harme 333. . Hartman, G. J. 59. Hartmann, Ed. v. 30. 280. Haym, R. 190. Hedonistisk 62. Hedvall, Karl 19. 28 fg. Heegaard, Poul 172. 193. Hegel, -ianisme 10 fg. 16. 29. 31. 35. 40. 59 fg. 72. 103. 112. 114. 120 fg. 131 fe. 134 ff. 142. 147. 153. 162 fg. 166 fl. 171. 190. 219. 230. 234. 237 ff. 250 ff. 263 fl". 272. 280 fg. 316 fg. 331. 361. Heiberg, J. L. 4. 134. 166. 169. 194. 229 fg. Heiberg, P. A. 121. 126. 287. Heine 232. 275. 279. Helhet 94. 358. Hellas, se græsk. Hellig 330.

Helmholtz 47.

Helms, Poul 197.

Helvedeslæren 31. 125.

Hemmelighetsfuldt 50.

Hemning 21. 204. 208. 336. 349.

Hensigtsmæssighet 324. 355.

Herbart 60.

Herbertz 30.

Herder 92. 101.

Herrlin, Axel 48 fg. 51.

Herske 329.

Hersleb, S. B. 226.

Hertz 178.

Hertzberg, E. 232. 236. Heteroklitisk 5 fg. Heuch, J. Chr. 271. Hippokrates 196. 339. Hirn, Yrjö 63 fg.

Historisk, filosofiens historie 3 fg. 35. 48 fg. örfg.78. 81 fg. 93. 103. 108. in. 144 fg. 175. 180. 217. 225. 227. 240 fg. 249 fg. 269. 306. 329. 339. 345 fg. 356 359 fe- 36i-Hitzig 47. Hjem 291. 297.

Hjerne, -fysiologi, -virksomhet 47. 169. 323.

331- 339-Hobbes 17. 47. 75. 94. 105. 192 fg. Höfler 39.

Hoesch-Ernst, L. 341. Hokma (Sofia) 358 fg. Holbach 168.

Holberg, Ludvig 4. 72. 74 ff. 89. 95. 103. 107. 120. 129. 166. 168. 174. 226. 234 fg. 278. 294. 299 ff. 361. Holland 321. Home 101. Hopstock, H. 360. Horn, E. F. B. 318 fg. Houen, Kjeld 228.

Howitz, Fr. G. 4. 72. 74. 91 fg. 118 ff. 167.

190. 229. Hudfornemmelse 51.

Hukommelse 30. 56. 145. 209 fg. 331. 335 fg.

339 fg- 349-Humanisme, human 59. 172. 321. Humboldt, W. v. 189.

Hume, David 7. 12. 17. 28 fg. 47. 90. 101.

118 fg. 176. 191 fg. 209. 328. Husserl 29 fg. Hutcheson 90. 101. 119. Hvisken 203 Hwasser, Israel 59.

Hydrodynamik 267. Hykleri 305.

Hypnotisme 51. 201. 203. 331 fg. Hypostaser 359.

Hysteri 337.

Hägerström, Axel 19. 23 ff. Hævde 350.

Høffding, Harald 5 fg. 8. 16. 30. 72 fg. 89. 91. 97. 112. 121. 123 133. 154. 162. 164. 168. 173 ff. 185 ff. 198. 203 274. 357. Høiere (sanser) 69. Höijer, B. 8. 10. 49. Høire (og venstre) 256. 259. Høst, S. 82.

Iagttagelse, -feil 54. 67. 203. 210 fg. 214.

Ibsen, Henrik 5. 76. 80 fg. 107. 112. 126 129 fg. 139. 143. 148 ff. 160 fg. 173. 253. 257. 277 ff. Ibsen, S. 268. 356.

Idé, ideal, idealisme 9. 22. 28. 34. 59 fg. 62. 123. 239. 270. 291 fg. 297 ff. 303. 348 fl". 356- 361.

Identitet 25. 105. 118. 138. 176. 183. 206

224. 352. Ihering 324. Ikjæding 251.

Ilden 360. 4

Illusioner 191.

Imperativ 328.

Indbildningskraft 255.

Inderliggjøring 62.

Indeterminisme 28. 46. 212. 320. 322 324. Indhold 364

Individuel, -isme 5. 14. 18. ar. 43. 67. 77 ff. 81 fg. 88 fg. 95. 97. 105 ff. infg r r 5 fg. 118. 121 ff. 126 fg. 129. 133. 144 ff. 147 ff. 153 ff. 162. 166. 171. 173 fg. 180. 186. 189. aoa. 204. aog fg. 314. 324 ff. 231 ff. 247. 250. 278. 284. 286 fg. 291 fL 299 ff. 304 ff. 314 ff 319. 344-Indstilling 212. 349. Induktion 44. 183. 334. 336. Industrialisme 252. Innervationsfornemmelse 211. 266. Instinkt 62. 66 fg. 175. 337. 339. 342-Institution 79. 297 fg. 312 fg. Intellektuel, -isme r4. 5t fg. \6g. T95. 210. 290 343-

Intelligens, -problemet 55 ff. 87. 100. 339.

Intentionalt 350.

Interesse 54. 214. 327 ff.

Interpolation 204.

Intolerance 172. 265-

Intuition 43. 52. 62. 331. 356.

Invalid 305. 3ta.

Ionisk (filosofi) 194.

Ipsen, Knud 193.

Ironi 137. 130.

Irrational 348. Italien 259. 321. 339.

J a c o b i 11. 92. Jacobsen, J. P. 74. 161. Jacobsson, Malte 51 ff. Jaederholm, G. A. 51. 55 ff. Jaensch 53. James, W. 30. 37. 43. 45. 68. 175. 178. 180.

198. 204. 327. 349. Janet, Paul 323. Japaner 260 fg.

Jeg, -bevissthet, -filosofi 33 fg. 50. 52. 149 fg.

184. 208. 213. 231. 317. 333. 352. Jellinek 325. Jespersen, Otto 200 Jevons 266. Johannsen, W. 201 fg. Johnson, Gisle 261. 263. 271. Jordhistorien 97 fg. 106. Julirevolutionen 256 fg. Jæger, Hans 316. Jæger, Herman 360. Jødisk 158.

Kaldet 129. 150 fg. 303. Kall, J. C. 213 fg. Kameratskap 345. Kampen for livet 92 fg. 99. 110. Kant, Immanuel 8 ff. 12. 18 fg. 20. 22 fg. 28 fg. 35. 42 fg. 47. 52. 59. 74- 9° ff-103 fg. 113 ff. 118 fg. 172. 175 fg- 178. 182 fg. 184. 193. 224. 234 fg. 238 fg. 246 ff. 251. 316 fg. 319. 346. 354 fg- 361-Kapital 168. Karakter 330. Karitz, A. 9. Karsten, R. 63. Kategorier, 246. 351. Kausalitet, se aarsak. Kehler, Henning 309 Kent, G. 317. Kepler, 94 249. Keyser, J. R. 257.

Kielland, Alexander 161. 261 fg. 273. 275. Kierkegaard, Michael Pedersen 122. Kierkegaard, Søren 4 fg. 72 fg. 83. 107. 112. 120 ff. 166 fg. 168. 171. 173 fg I/8. 180. 182. 190. 193. 212. 228 fg. 270. 275. 278 fg. 283 ff. 287 ff. 294. 297 fg. 301. 303. 306. 309 ff. 313 fg. Kirke, kirkelæren 31. 82. 85. 124. 127 fl'.

140. 154 fg. 194 fg. 249. 292. Kjedsomhet 139. Kjendt 137.

Kjærlighet 69 fg. 285. 309.

H.-F. Kl.

Kjøbenhavn 96 fg. 100. 112. 228. 233.

Kjønnene 308 fg. 342. 344.

Klarhet 207. 354.

Klasse 320.

Klassisk 123.

Klausen, Sverre 354 fg.

Klimaks 228.

Klopstock 222.

Knudsen, Valdemar 196.

Koffka 30 fg. 180. 349.

Kohler 115.

Koht, Halvdan 223. 237. Komedier 75. 80. Kommunalstyre 171. Kompensation 188 fg. Komplekser 55. Kompromis 315. Kongemagt 256. 259. 262. Konkret 16. 107 fg. 344. Konkurrancen 170.

Konservativ 15. 31. 35. 125. 243. 254. 260 ff.

264. 300. Konstans 45, 107 fg. Konstanter 267. Konstellation 55. Kontemplation 317.

Kontinuitet 97. 139. 178. 181 fg. 187. 352.

Kontrast, -forestilling, -lov 61. 338. 354.

Koordinert bevægelse 56.

Kopula 350.

Korrelation 56.

„Korsaren" 128. 147. 279.

Kortsen, Kort 200.

Kosmogoni, -logi 50. 179. 346.

Kraepelin 349.

Krafft-Ebing 323.

Kraft, se energi 267. 319. 347.

Kraft, Jens 89.

Krag, Thomas 162.

Krarup, C. 20.

Krarup, F. C. 182.

Krarup, Herdis 208.

Krause, Albert 247.

Krebs, C. 211.

Kristen, -dom 36. 102. 128. 132. 145 fg. 153 ff- i65 '95 223- 225 24°- 249- 263 fg-286. 288. 339. 358. Kristiania 91. 100. 112. 228. 239. 246. 265 fg. 279.

Kristvik, E. 341 fg.

Kriticismen, se nykantianismen 52. 113. 184.

Kritik 83 fg. 88. 112 fg.

Kritikere 265 fg.

Kromann 72. 173. 182 ff. 185.

Kruse, Vinding 188.

Külpe, O. 180. 349.

Kuhr, Victor 193. Kulsyreproduktion 205 fg. Kultur 176. 210. 215. 229. 343. 355 fif. Kulturorganer 355.

Kundskap, -livet, -teori 24. 36 fg. 44 fg. 52. 73. 91 ff. 174. 178 fg. 182 ff. 191 fg. 210 fg. 236. 243. 248. 270. 331 ff. 355. Kunst, -filosofi, kunstner 43 fg. 46 63 fg. 129. 167. 199 fg. 222 fg. 240. 257. 272. 287. 291. 314. 346. 354. 356. Kvalitativ 121. 134. 138. Kvante-teori 346. Kvantitativ 29.

Kvinde, -spørsmaal 80 fg. 126. 133. 149. 159 I7°- 294 ff. 310 fg.

L a a s 323. 330. Lagerborg, Rolf 58. 68. Lagerlüf, Selma 162. Lagerwall, Axel 19. 22. Lamarck 110. Lambek, C. 213 ff. Lamettrie 76.

Landmark, Johan Daniel 357. Landqvist, John 20. 46. Landtmann, G. 63. Lange, Albert 323.

Lange, Carl 4. 43. 68. 167. 198 ff. 204.

Laplace 245. 346.

La Rochefoucauld 360.

Larsen, Edv. 193.

Larsson, Hans 42 fg.

Latterliggjøring 128.

Leander, P. J. H. 18.

Legeme, -tilstand 69. 84 fg. 105. 123. 128.

176. 184. 204 ff. 271. 338. Leges latae & ferendae 326. Lehmann, Alfred 5. 34. 43. 64. 66 fg. 69. 73 fg- 168. 173. 176. 180. 198. 202 ff. 209. 349.

Leibniz 7. 9. 30. 59. 75. 89. 101 ff. 105 fg. 361.

Leopardi 123 fg. Lerche 237. Lessing 141. 287.

Liberal, -isme 9. 31. 82. 219. 227. 240. 254.

256. 260. 300. 318. Lidelse 156. 334. Lidenskap 142. 148. 309 fg. Lidforss, Bengt 11. Lie, Jonas 225. 263. 273 fg. Lieblein, J. 268. Liepmann 325. Likevegtsfornemmelse 352. Likhet 352. Liljekrantz, B. 10.

181

Liljeqvist, Efraim 19. 38 ff. Linnée, Karl v. 47. Liszt, Franz v. 320. 325. 341. Litterær, litteraturhistorie 44. 46.124. 173. 256. Livet, livsfilosofi, -instinkt, -drift, -kraft, -princip 43. 89. 94. 96. 98. 135 fg. 213 fg. 240. 288. 303. 348 ff. 355 fg. Livsaanderne 360.

Livsanskuelse, livsidealer 73. 128. 131. 308 ff. 331 356.

Livserhverv, -forhold, -situaiioner 212. 304.

308 ff. 312. Lochmann, E. F. 261.

Locke 7. 9. 16 fg. 47. 59. 74 ff. 87. 90. 101.

103 fg. 192. 249. Logik, logisk 35. 44. 106. 134 fg. 174. 178 fg.

232. 235 fg. 239. 243. 245. 247. 323. Logos (fysis) 356. 359. Lombroso 271. Looft, Carl 335. /

Lotze, H. 30. 40 fg. 60. 172. 184. 243. 245.

247- 323-

Lov, -giving 34. 290 ff. 296 ff. 315. 317. 320.

325 fg-Lugt 352. Lukrets 109. Lundborg, Herman 49. Lyd 33°- 342. 344-Lykke, I. 201. 290.

Lyst — ulyst 23 fg. 27 fg. 43. 64. 66. 69.

85. 104. 138 fg. 199 fg. 211. 319. 355. Lægekunst, se medicin 359 Længsel 160. Læremidler 218.

Løchen, Arne 136. 230. 268 271 fg. 330 fg. Løgn 314. 333.

Maal, -forestilling 55. 335. 354. Maalestok 62. Mach, E. 30. 36. 178. Magi 329 fg.

Magt 302. 319. 329. 332. 359. Majoriteten 152. 300 fg. Malthus ior.

Mand (gut) og kvinde fpike) 342. 344 ff. Mangfoldighet, masse, mængde 28 fg. 30. 32. 79. 83 fg. 105. 114. 116. 127 fg. 134. 149 ff. 284. 288. 299. 301. 306. 313. 351. 358. Manikæisme 223. Marbe 180. 349.

Martensen, H. L. 134. 141 fg. 162. 167. 171. Marx, Karl 168.

Matematisk 35. 45. 134- 182 fg. 202. 316 346. 360.

Materialisme 66. 74. H9fg. 242. 270. 323. 333 345-

Maxwell 178. Meddelelse 65. 130. 141. Medfødt 183. Mediation 135.

Medicin, -mænd 48 fg. 195 fg. 267. 323. 335.

339- 359 fg. Meinong 23. 39. 42. Mejdell, G. Th. 249. 266 fg. Mekanisk, -istisk 34. 67 fg. 95. 183. 206 fg.

267. 346. Melanchthon 59. Melankoli 143. Mellemaldren 90. 249. Mellemled 109. in. Mening 136. 312.

Menneske, -personlighet, -slegt 96. 106 fg.

109. nr. 240. 296 fg. 309. 356 fg. Menneskeforstand 87. Menneskerettighet 223. 250. Menneskeskildring 304. Merkel, A. 325. Messer 180. 349 fg.

Metafysik 12. 34 fg. 41. 60. 72. 89 fg. 93 fg. 99. 101 fg. 105. 112. 168. 176. 191. 197. 202. 231. 240. 247 fg. 252. 318. 327. 334 fg- 352. 354- 361 fg. Metoden 47 fg. 209. 250 fg. 266. Metrik 200. Mindebilleder 209. Mineralriket 98. Minimum visibile 209. Minoritet 152. Mishag 63. Modernismen 325. Monader 102. 105 fg. 361. Monakow, C. V. 57. Monistisk 169. Monoteisme 195.

Monrad, M. J. 40. 101. 219. 227. 237 ff.

251. 259. 263 fg. 330. Montesquieu 59. 88. 1x5. 249. Moral, -filosofi, -historie, -psykologi, se etik 10. 14. 27 fg. 31. 35 ff. 48. 63. 68. 74 fg. 77. 85. 90 fg. 119 fg. 130. 137. 195 ff-210. 214. 247. 269 fg. 275. 290 ff. 298 ff. 319 ff. 324. 326. 331 ff. 337. 344. 356 ff. Moral insanity 201. Moralister, franske 360. Moralske kræfter 313. Moralsanktion 28. Mot 345. Motorisk 336.

Motsigelsesprincipet 89. 193. 350.

Motsætning 252.

Motzfeldt, U. A. 235.

Müller, G. E. 47. 61. 330. 340. 340.

Muller, Johannes 47. Münsterberg 28. Mulige (Det) 145. 350. 358. Munch, P. A. 257. Musik 343. 355. Mynster 128 fg.

Mystik, mysticisme 5. 8 42. 70. 73. 143.

168. 194 fg. 340. 244. 338. Mytologisk 125. Møller, Herluf 224.

Møller, Poul Martin 72. 112. 120 fg. 131-133 fg. 164. 166 fg. 190. 219. 226 fg. 330 233 fg- 237. 247. 272. 331. „

Nancyskol en 49.

National, -isme 6. ix. 19 fg. 34. 38. 91.

170 fg. 253. 257. 263 fg. Natur, -videnskap 29. 34. 38. 44 ff. 48 fg-57. 60. 96 fg. ior. 108. 123 fg. 144- I73-196. 198. 200. 202. 213. 216. 238 fg. 241 fg. 249. 265. 270 ff. 331 353 fg- 356 fg-360.

Naturalisme 15. 36. 168 fg. 242. 250. 263.

271. 320. 346. 356. „Naturen" 267.

Naturfilosofi 7 fg. 9. 35. 92. 107. H3fg- 143-

267. 346 ff. 359. Naturlov 328. Naturret 90. 116 fg. 235 ff. Negativ, negativisme 329. 337. 348. 350. Neiglick, Hj. 60 fg. Nemesis 194. Nervevirksomhet 266. Nevrose 282. Newton 75 fg. 249. 267. Nielsen, Rasmus 151. 162 ff. 171 ff. 241. Nietzsche, Fr. 44. 82 fg. 85. 105. 107. in. 122. 127. i2g. 131. 136 fg. 144 fg- 148 ft-160. 162 fg. 173. 178. 193. 278 fg. 286. 294. 297. 301 ff. 305. 311. 327. 360. Nilsson, Albert 9. 43 fg. Nirvana 311. Nivellering 241. Nominalisme 78. 106 fg. Nordeide 341 fg. Norden 79. 155. 175. „Norden" 268.

Norge, norsk 2 fg. 59. 71 ff 79 fg. x 12. 155. 217 ff. 224. 251. 353. 281. 290 303 321. 331. 344 ff 361. Norm, normativ 327 ff. 357. Norske selskap 220. Norström, V. 19. 23. 34 ff. Norwin, W. 197. Noumena 361. Numen 3291918. No. i.

Nus ir.

Nyblæus, A. 6. 18.

Nydelse 198.

Nyhegelianisme 190.

Nykantianisme 17. 19. 23. 52. 60.

Nyplalonisme 397. 223.

„Nyt Tidsskrift" 260. 263. 267 ff. 272.

Nyttig, se utilitarisk 333.

Nærhetsbegrepet 215.

Næstefølelse 308.

Nødstilstand 321.

Nødvendighet 37. 145.

Nødverge 321.

Objekt, -iv 24. 26. 36 fg. 83 fg. 144. 178 fg.

316. 325. 351. Obskurantisme 262. Obstfelder, Sigbjørn 161 fg. Oehrwall, Hjalmar 49. Offentlige (Det) 320. Offerritus, offertanken 289. 359. Okkultisme 51. Olsen, O. J. 264. Olsen, Otto 205 fg. Olsen, Rolf 236 fg. Olufsen, Chr. 98 fg. 110. 160. Olympiodorus 197. Onde (Det) 75. 334. 358. Opadskridende 108.

Opdragelse, se pædagogik 169. 172. 210. 322.

Opfatning 24. 26. 30. 37. 43. 65. 204. 211 fg.

335 fg- 341-Opgave 354. Ophav 346.

Oplevet, -else 25. 332 fg. 349. 352. 358. Oplysning 176. 240.

Oplysnings-filosofi, -tiden 7 fg. 59. 73. 77.

93. 191. 220. 250. 269. Opmerksomhet 52 ff. 56. 180. 205. 208 fg.

210. 215. 332. 343. 349. 351 ff Oprop 263. Orden 315. Ording, Joh. 358. Ord-reproduktion 344. 349. Organer, -isk 34. 96. 98. 110. 198. 245.

252. 347 fg. Organfornemmelse 352. Organiserende 319. Orientalsk 223. 359. Original 3 fg. 318. Orm 339. 359. Ortodoksi 261 ff. 270. Ostwald 178. Overbevisning 293. 302. Overenskomst 231.

Overgangstid 318. Overlevering 79.^306. 333. Overmenneske in. 148. 296. Overspændthet 123. Overtro 113. 195. 203. 232. 317.

Paalitelighet 361 fg.

Panspermi 50.

Panteisme 40. 153. 240.

Paradoks 141 fg. 162 fg. 286. 302.

Paralellisme 31. 332.

Parr, T. 56. 68. 342 fg.

Partiel 301.

Patologisk 282. 307.

Pause 336.

Pearce 327.

Pedersen, R. H. 209.

P-energi 205 ff.

Perfektibilitet in.

Perseveration 55. 341.

Personlig, -hetsbegrep, -hetsfilosofi 7. 10. 13 fg. 18. 27 fg. 37. 79. 121 fg. 133 fg. 138. 148. 162. 177. 213 ff. 231. 233. 278. 293. 297. 301 ff. 315. 318 fg. 330 fg. 341. 344 ff- 350-Perspektiv 358. Pessimisme 133. 157. 160. Petrini, Edv. 19. 33 fg. Pfänder 30.

Phalén, Adolf 19. 28 ff. 33. Philo 359.

Pietisme 261. 288 fg. 317. Pira, Karl 18. Planteriket 98 fg. rio. Plateau 47.

Platon 18. 20. 32 fg. 37. 42 fg. 66. 69 fg.

179. 194. 196 fg. 238. 245 249. 334-361-Pligt 27 fg. 185. 188. 324. Plotin 14. 17. Pluralisme 45. 318. Pnevma 360.

Poesi 65. 67 fg. ni. 169. Politik 88 fg. 91. 219 ff. 230. 249. 253 ff. 264.

Pontoppidan, Knud 200. Porphyrius av Gaza 195. Porthan, H. G. 59. Positiv ret 235. 237.

Positivismen 17. 29. 38. 60 74. 169. 175. 179. 245 fg. 252. 261. 263. 269. 271.

317 fg-

Post 115.

Posthypnotisk 323. Potenser 96. 98.

Pragmatismen, -isk 28. 37. 51 fg. 182. 303 327- 332. 354-374

Praktisk (filosofi), pr. fornuft 14. 23. 35.

37 fg. 63. 116 fg. Pressen 124. 127 tg. 261. Prester, se kirken 313. Primitivt 63. 339.

Principiel, pr. granskning 252. 361. Privatkapitalen 171. Privatretten 320. Problemer 228 ff. 250. 306. Processuel metode 214. Projektionstilosofi 332 fg. Protagoras 28. 32. Prædarwinisme 5. 111. Prædikat 350. Prøver 81 fg.

Psykiatri, psykopati 47. 49. 119. 200. 307%. 339-

Psykodynamik 204 ff. 208.

Psykofysik, ps.fysiologi 31. 39. 47. 169. 198.

203 ff. 323. 334 ff. 352 fg. 360. Psykokratisk 327 fg. 330. 335. 337. Psykologi 12 fg. 26. 29 fg. 33. 36 ff. 40 ff. 44 fg. 49. 64. 105. 131. 136. 144. 174. 178 ff. 184. 192. 210 ff. 226. 242 fg. 245. 267. 290 ff. 303. 324. 327. 338 fg. 342. Psykologisk institut 340. Publikum 128. Pufen dorf 75. 101. Punkter 347. Pyrrhonisme 77.

Pædagogik 48. 53. 60. 87. 175. 212 ff. 247. 332. 341 ff. 360 fg.

Race hygiene 337.

Radikal, -isme 263 fg. 272. 290. 313. 346. Rangette 180. Rangordning 327 fg. Ranschburgs fænomen 53. 336. Rasmussen, Emil 124.

Rationalisme 24 fg. 42. 49. 59. 90. 101.

213%- 331 • Reaktioner, -bevægelser 34. 212. 238. 335. 345-

Reaktivering 56.

Realisme 9 fg. 106 fg. 184. 219. 277. Realmoment, r.-værdi 3 fg. 42. 250. 252.

325

Rée, Paul 185. 189. 360. Refleksbevægelse 34a. Refleksion 136. Reform, -ator 150. 169. 272. Regelbevissthet 354. Rehmke 30. Reid 101. Rein, Th. 58 ff.

Relativ, -itetsloven 177. 202. 328 fg. Religiøs, religionsfilosofi, -historie 13 fg. 31 fg. 37. 46 fg. 49. 50.59.68. 73. 75. 77. 83 fg. 91. 102. 113. 119. i23fg. 131. 137.1401!'. 145 fg- T53 %• !Ö3 fg- 167 fg- 171 fg- 180 fg-182. 190 ff. 195 fg. 213 fg. 221. 223. 225 fg. 231. 245. 247 fg. 253. 262 fg. 269 ff. 275. 281-. 284. 286. 296 fg. 3T7 fg. 327 ff. 331 fg.

334 fg- 355 ff- 358 fg-Renan, E. 261. 276. Renæssancen 249.

Reproduktion, -perspektiv 215. 344. 349. 353-

Repræsentativ 361. Respiration 338 fg.

Ret, -filosofi 12. 15. 21 ff. 48. 91. 102. 114 ff.

225. 234 fg. 271. 293. 320 ff. 324. 331 tg. Retfærdighet 188 fg. 194. Retfærdiggj øreisen 271. Retning '348. Retsfølelse 326. Retskilder 325 fg. Retsstridighet 324 fg.

Retsvidenskap, retsmedicin 48. 249. 322. 338.

Revolution, -ær 249. 260. 269. 293 fl.

Reymert, M. L. 273. 344 ff.

Ribbing 18.

Ricardo 101.

Rickert, II. 29. 62.

Riisbrigh, Pørge 90.

Rike (Det 3dje 291.

»Ringeren« 268.

Romantisk 8 fg. 90. 93 ff. 101. 103. 108. 112 ff. 118 ff. 132. 138. 164. 166 fg. 174. 182. 197. 220. 230. 234. 250. 257. 269. 272. 276. 278. 282. 290. Rosenkranz, Karl 132. 190. Rothe, Tvge 91 fg. 95. Rousseau, 7. 59. 178. 192. Rubin, Edgar 208. Rudbeck 7. Ruin, \Y. 60.

Rum, -problemet 13 fg. 30. 40. 134. 208.

211. 247 fg. 316. 340. 347 fg. 351 fg. Ruskin 64.

Rydberg, Victor 4. 18. 46. 274.

Rydelius, A. 7.

Rygradsdyr 339.

Rytme 66. 200. 318.

Ræder, Hans 166.

Række 179.

Sagatun -møtet 270. Sahlin, C. Y. 17 fg. 29 fg. 38. Sahlin, E. 29. 54.1918. No. i. fii.osofien i norden. 375

Samfund, -bevissthet, -lære 15. 63. 139. 185 fg. 253. 281. 286. 292 fg. 296 fg. 300. 305 ff. 312. 315. 324%- 355- Samfærdsel 252. Samhjælp 355. Samlivsproblemet 296. Sammenhæng 335. Sammenligning 205. 332 fg. 350. Sammensmeltning 208. Samtale 214. »Samtiden« 265. Samtidig 145%. 215. Samtykke 63.

Samvittighet 41. 117. 177. 185. 290. 295. 320.

Sandsynlighet 25.

Sandt, sandhet, -drift 25. 28. 42. 52. 75 ff. 93. 121. 127. 144. 146- 152- 154- J59-233. 250. 280. 293. 297 ff. 303. 354. Sans, -psykologi 24 fg. 30. 39. 42. 64. 68 fg. 74. 76. 88. 103. 205. 238. 267. 331- 336- 339- 342. 352- 355- Sansefysiologien 47. Sanseverden 102. Sars, G. O. 268.

Sars, J. E. 88. 256. 260 ff. 265. 268 fif.

Satire 312.

Savigny 101.

Scenekunst 199 fg.

Scheel, Herman 325.

Scheele, Fr. v. 19 fg. 38. 41 fg.

Schelderup, Ebbe 341.

Schelling 9 fg. 11. 13. 20. 29. 59. 72. 74. 94 ff. 97 fg. 101. 106. 108. 112 fg. 131 fg. 143. 224. 228. 231. 239. 244. Schencke, Wilhelm 358 fg. Schiller, Fr. 278. Schiøtt, Mathilde 275. Schjelderup, H. 360.

Schleiermacher 20. 74. 97. 114. 131. 133.

Schmidt, L. 70.

Schnitler, C. \Y. 230.

Schopenhauer 43. 103. 133. 156. 279.

Schou, Niels 91.

Schrempf, Chr. 121.

Schulstad, Olav 341.

Schultze, G. E. 91.

Schulz, Gotfred 340 fg.

Schumann, Fr. 53. 180.

Schuppe 323.

Schwarz, H. 39.

Schweigaard, A. M. 227, 232 ff. 258. Schweiz 321.

Sedelighet, se moral 23. 313. Sedvane, se vane 312. 325 fg.

Selvavl 110.

Selvbevissthet, selvfølelse 10. 13 fg. 34. 233.

306. 357. Selvforsagelse 288. Selvhævdelse 104. Selviagttagelse 214. 216. 349. Selvopholdsdrift 144. 302. 317. 319. 330. Selvstendighet 106. 134.

Selvvirksomhet, selvvirkende 134. 233. 350. Senjødisk 223. Sensibilitet 96.

Sensualisme, -ister 169. 198 fg. 249. 269. Sexologi 339.

Sibbern, Fr. Chr. 12. 120. 131. 133. 164 ff.

167 fg. 174. 228. Sidgwick 176. Sigmund, E. 87. Sikkerhetsbevissthet 354. Sindsbevægelse 198. 204.

Sindssygdom, sjælesygdom 48. 119. aoo ff". 337 fe-

Sjæl, sjæleliv, se psykologi.

vSjæleblindhet 306.

Sjælebytning 339.

Sjæledyr 339.

Sjügren, Bager 48.

Skadelidt 305. 320.

Skandinavisk, -isme 2 fg. 255. 281.

Skavlan, O. 101. 263. 268. 271.

Skeptisk, -cismen 40. 83 fg. 185. 236.

Skikker 359.

Skjelne(evne) 108. 209. 266.

Skjæbnen 143. 281. 298. 303. 334.

Skjøn 187. 355.

Skjønhet 65 fg. 240.

Skolastik 59. 164. 234. 237. 249.

Skolen 85 fg. 258. 280. 287. 341 ff. 345.

Skræmme 22.

Skyld 27. 85. 187. 322. 324. 336. Slegten, -begrepet 107. 288. 297 ff. 312 fg. Slet 304.

Smith, Adam 98. 10 r. Smith, E. 359.

Sneedorff 74. 87 ff. 91. 95. 166. Snellman, J. W. 59.

Social, sociologi 43 fg. 49. 63 ff. 249 fg. 253.

270. 293. 304. 328. Socialisme 74. 102. 165. 168 ff. Sofistisk, -ene 32. 189. 237. 360. Sokrates 18.47. I27- 130. 151. 159- I94- 299. Solipsisme 307 fg. Soning 288 fg. Sorg 288. Spearman 55. Specialisering 345.H.-F. Kl.

Spekulativ filosofi 27. 29. 36. 45. 48. 60. 71. 96. 103. 108. 119. 134. 219. 242. 244 ff. 262. 316. 362. Spencer, Herbert 12. 20 fy. 36. 47 fg. no.

175. 243. 250. 270. 273. 276. 318 fg. 323. Spinoza 60. 75. 105. 118%. 172. 175. 178. 248. 361.

Spiritualisme 5. 10. 16. 23. 41. 66. 166.

197. 269. 352. Springet 140 fg. 175. 284. 306. Sprog, -filosofi, -psykologi 48 fg. 107. 171.

228. 232. 251. 330. 338. Spændingsfornemmelse, -tilstand 249. 352. Stadier 137. Stallo, I. B. 192. Stammler R. 23. 325. Stang, Fr. 114 fg. 235. junior 325. Starcke, C. N. 185.

Ståt, statsretsfilosofi, statsretslære 15. 23. 31. 59 fg. 79. 85. 88 fg. 102 fg. 139- 152 ff-J7ofg. 194. 225 fg. 228. 249. 301. Statistik 342. 345 ff. Statsforbund 103. Statsøkonomi 47. 226. Stavnem, P. L. 223. Sted, se rum 13. 15. Steenbuch 235.

Steffens, H. 94 ff. 100. ic6. 108 fg. 113. 115.

166. 224. Stemning 202 fg. 214. Sterk, Den st.s ret 92. 302. 304. Stern, W. 54 fg. Sternberg 110. Stirner 107. 149. 168.

Stof, -skifte 96. 168. 205 fg. 280. 338. 346 ff. 355-

Stoisk 124. 356. Storhet 361 fg.

Straf, -teori 21 fg. 186 ff. 320 fg. 323 ff.

Strauss, D. 171. 276.

Stream of thought 45.

Strindberg, A. 162.

Studentersamfundet 221.

Stumpf, C. 31. 47. 68.

Størring 68.

Støt 94.

Subjekt, -iv 24. 26. 28 ff. 32. 36 fg. 52. 93. 121 fg. 133. 135. 141. 144 166. 178 fg. 237. 290. 315. 324 fg. 354. Substans 22. 26. 36. 45. 192. Suggestion 51. 65. 212. 272. 303. 308. 319.

[-333-Sundhet-]

{+333- Sundhet+} 342. Suspension 141. Svak 322.

Svedenborg, E. 4 fg. 8. 73.

Svensson, P. K. 32.

Sverdrup, G. 223. 226 fg. 230. 238.

Sverdrup, Johan 237.

Sverdrup, W. F. B. P. 228. 231 fg.

Sverige, svensk 2 fg. 48 fg. 54. 58 fg. 71 fg.

91. 258 fg. 361. Svimmelhet 143 fg. Symbol 182. 332. Symboldrama 282. 303 ff. Symmetrisk 319.

Sympati, -ske fornemmelser 65. 67. 176. Synspsykologi, -sansning 53. 61. 167. 208 fg. 211. 352.

Syntese, -tetisk 56. 176. 183. 207 fg. System 121. 233. 284. 347. Sætter sig 132. Söderhjelm, Henning 66 fg.

Tabu 339.

Taine, H. 64. 266. 323. 330. 360. Takt 117.

Tal 152. 336. 341. 351.

Tale, -evnen 32. 92. 339. 343 fg.

Tanke, tænkning 35. 55. 134 fg- 210. 232 fg.

239%- 271- 342 ff- 348 ff-Tankefrihet 270. Taylor 87. Teisen, N. 212. Teleologisk 247. Telepati 51. Telisk imperativ 328. Tengström, Johan J. 59.

Teologisk 7. 83 fg. 90 fg. 94. 96. 124 fg. 129. 167 fg. 171. 176.221. 244 fg. 247 fg. 261 ff. 269 fg. 286. 290. 318. 335. Teoretisk, teoretiker 291. 303. Termodynamik 347. Test 55 fg. Tetens 104.

Thomsen, Anton 28. 73. 168. 182. 190 ff.

Thorild, Th. 8 fg.

Thorkelson, S. 242. 334.

Thraniterrørelsen 279.

Thunberg 49.

Thyrén, J. 19 ff.

Tid, -sans 13 ff. 20. 30. 96. 134. 139. 208. 211. 242. 247. 266. 316. 332. 334.

344- 347 fg- 351-Tilpasning 47. 57. 110. 336. 350. Tilregnelighet 48. 119 fg- 187. 200 fg. 322.

326. 338. Tiltrækning 94.

Tilværelse, se virkelighet 30. 35. 135. 247. 357-

Ting 24. 184. 245. 252. 280. Toleranse 77. 165.1918. No. i.

Tolkning 38.

Tolstoi, Leo 44. 105. 107. 129. 149. 160.

297- 355-Tomrummet 267. Tonepsykologi 207. Torp, C. 187 fg. Torup, Sophus 271. Totemisme 339 fg. Tråkig 33. Trangsynt 314.

Transcendental 45. 90. 351. 355. Treenigheten 244. 339. Trendelenburg 74. 131 ff. 274. Treschow, Nils 55. 72. 74. 78. 90 fg. 95. 100 fif. 116 fg. 118 ff. 133. 147- 165 fg. 169. 171. 174. 221. 223 ff. 227 fg. 231. 240. 246. 251. 274. 298. 335. 356. 361. Troen 75. 84. 141. 143. 171 fg. 180. 208.

240. 270. 272. 318. 332. Trofasthet, Troskap 270. 284. Træthet 332. Tugt 187. Tvang 189. 322 fg. Tvil, se skeptisk 84. 270. Tydelighet 2x5. Typer 304 ff. 337.

Tyskland, tysk 16. 74. 93 fg. 118. 131. 166. 173- H5- 234. 236. 250 fg. 259. 279.330.

Uagtsom het 322. Uavhængighet 22. Udødelig 329.

Uberweg-Oesterreich 44. 331. Uendelig 29 fg. 32. 50. Unaturlig 347 fg. Underbevissthet 50. 340. Undervisning i filosofi a fg. Ungdommelig 22. Uniformering 104. Unionen (norsk-svensk) 256 ff. 362. Universalismus 3 fg. 32. 98 fg. 102. 222. Universitet 217 fg. Uorganisk 96. Urtypus 97. Utarting 99. in. 339. Utilitarisk 62. 269 fg. Utilregnelighet, se tilregnelighet. Utsagnspsykologi 340 fg. 349. Utvikling, se evolutionismen 67. 92 ff. 95 ff. 106. 108. nifg. 118. 137. 153. 157. 165. 223 fg. 252. 269 fg. 339. 355 fg. Uvilkaarlig sjælsliv 180.

V aagedrift 358. Vanddyr 98. 108 fg.

Vane 211. 298. 328. Vangensten, Ove 359 fg. Vannerus, Allen 44 ff. Vantro 261. 269 fg. Varberg, Rudolf 169. Variabler 267. Varme 347.

Vasenius, Valfred 67 fg. Vasomotorisk 198 fg. 206. Vecchio, G. 324. Vederlag 333. Vegetabilitet 98. Vekselvirkning 215. Vekst 215.

Velfærdsprincipet 176. Venskap 150. 311. 345. Venstre 256. 259. 262 fg. Vente, se forventning. Verden 25. 317.

Verdensanskuelse, -forklaring 50. 75. 180.

346 ff. 356. Verdenssubstans 361. Viale, Cai 192.

Videnskap, -mænd 40. 235. 243. 265 ff. 316.

361 fg. Vidnemaal 341. Vidunderlige (Det) 287. 310. Vildfarelse 321.

Vilje, -frihet 15. 27. 46. 48. 52. 59 fg. 65. 69. 85. 96. 102. 118 fg. 136. 178 fg.

187. 200 fg. 210. 212. 247. 266. 271.287. 304. 310 fg. 319 fg. 322 fg. 324 fg. 327. 329- 333- 338. 342- 349 fy-

Vinci, Leonardo da 359 fg.

Vinje, A. O. 225. 244. 257. 265. 279.

Virkelighet 25. 28. 34 fg. 37. 67 fg. 103.

247- 3I7- 332- 334- 348- 358 Virkning, smlgn. aarsak 247. Virksomhet, -drift 33. 46. 59. Visshet 25. 232. 250. 350. 358. 362. Vitalisme 43. 164. Vocational (guidance) 87. Vogt, Carl 168. Vogt, Ragnar 335 ff. Vold, J. Mourly 247. 316. Voltaire 7. 59. 88. 249 fg. 269. 279. Voluntarisme 28. 340.

Værdi, -begrep, værdsætning, vurderingsfilo-sofi 23 fg. 39 fg. 42- 107. 145 fg- 180 fg.

188. 210 fg. 213. 215. 319. 327 ff. 357 fg. Væsen, væsentlig 26. 252. 353 fg.

Wallace 110. Wallerius, A. 32. Wallerius, N. 7.378

anathon aall.

H.-F. Kl.

Watt, H. 180. 349.

Weber, E. H., W.s lov 47. 61.

Welhaven, J. S. 161. 222. 227. 229 fg. 234.

253- 33 Wereide, Th. 346.

Wergeland, Henrik 112. 221 ff. 225. 229 fg.

253- 256 fg.

Wergeland, Nikolai 222. Wessel, J. H. 220. 224. Westermark, Edw. 5. 63 fg. Wetterstrand 49. Wharton 323. Wibe, J. 220. 224.

Wikner, Pontus 19 fg. 244. 246 fg. 330.

Wildhagen, A. 319.

Wilkens, Cl. 184.

Winge, Paul 335. 338 ff.

Winslow, Chr. 193.

Winter-Hjelm, Claus 226. 230 fg. 235. Wolff, Chr. 7 fg. 59. 75. 89. 101. 243. Würtzen, C. H. 201. Würzburger-skolen 349.

Wundt 28. 30. 44. 47. 55. 61. 74. 178. 202. 208. 243. 245. 250. 266. 330. 334. 339. 350. Wagner, S. 44.

Ziehen, Th. 180. 344. 349. Zola, Emile 271.

Ægyptisk 358. Ækvivalens 188 fg. Ære 346. Ærlighet 289.

Æstetisk, se kunst 64. 124. 136 ff. 140. 166. 198 ff. 203. 230. 247. 354 fg.

»0 i e b 1 i k k e t« 139. Ønsker 65.

Ørsted, A. S. 4. 91. 112. 114 ff. 119 ff. 166.

168. 231. Ørsted, H. C. 4. 73. ii3fg. 229. Øvelse, opøving 54. 56. 209 fg. 335 fg. 349-

Trykt 19. mars t910.